సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం

పదకొండవ సంపుటం

జమీందారీ నవ్య సాహిత్య యుగాలు - I

ఆరుద్ర

సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం

పదకొండవ సంపుటం

జమిందారీ నవ్యసాహిత్య యుగాలు–I

ఆరుద్ర

ప్రజాశక్తి బుక్ హౌస్
కారల్ మార్క్సు రోడ్, విజయవాడ - 2

ప్రచురణ నెం:291
ముద్రణ: 1991, మే

ముఖచిత్రం : బాపు

***

సాదా ప్రతి : రు. 55
మేలు ప్రతి : రు. 65

***

ప్రతులకు:
ప్రజాశక్తి బుక్‌హౌస్
కారల్‌మార్క్స్ రోడ్
విజయవాడ – 520 002

ముద్రణ:
ప్రజాశక్తి డైలీ ప్రింటింగ్ ప్రెస్
గవర్నరుపేట,
విజయవాడ 2

మామాట

ఆదికాలం నుండి ఆధునిక యుగం వరకూ సాగిన సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్య పరిణామాన్ని గురించి తెలుసుకోవాలనే ఆకాంక్షగల సాహిత్యాభిమానుల కోసం కవి, పండితుడు, పరిశోధకుడు, సాహితీ విమర్శకుడుగా పేరు ప్రతిష్టలను గడించిన ఆరుద్రగారు ఎంతగానో శ్రమించి ఒక్క చేతిమీదుగా సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యాన్ని 12 సంపుటాల్లో ఆంధ్ర ప్రజలకు 1968 లోనే అందచేశారు.

అయితే ఆ రచన ఆధునికయుగం వరకూ పూర్తిగా సాగలేదు. అనివార్యకారణాల వలన ఆఖరి భాగాలను ఆయన పూర్తిచేయలేదు. అయినప్పటికీ అది ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్రకు సంబంధించి ప్రామాణిక గ్రంథంగా గుర్తించబడింది. తెలుగు సాహిత్య చరిత్రకు సంబంధించి ప్రామాణిక గ్రంథంగా గుర్తించబడింది. తెలుగు సాహిత్యంలోనూ, చరిత్ర అధ్యయనంలోనూ నిష్ణాతులుగా గుర్తించబడిన సర్వశ్రీ వేలూరు రామకృష్ణ శాస్త్రి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, శివశంకర స్వామి, మల్లాది రామకృష్ణ శాస్త్రి, గిడుగు వెంకట సీతాపతి, ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనం, దివాకర్ల వెంకటావధాని, రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ, నేలటూరి వెంకటరమణయ్య, తాపీ ధర్మారావు, కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి, పాకాల రాజమన్నారు లాంటి ప్రముఖుల ప్రశంసల నందుకున్న రచన అది.

ఆరుద్ర షష్టి పూర్తి ఉత్సవాల సందర్భంగా ఆయనకు ఆంధ్రావనిలో అనేక చోట్ల జరిగిన సన్మాన సభలన్నింటా, సమగ్రాంధ్ర చరిత్రను ఒక్కచేత్తో పూర్తిచేసి ఆయన ఆంధ్ర ప్రజలకు చేనగూర్చిన మహత్తర సేవను ప్రశంసించుతూనే, తతిమ్మాభాగాలను పూర్తిచేయాలనే ఆకాంక్షలు వెలిబుచ్చారు.

ఇప్పుడు ఆరోగ్యం చక్కబడి, పఠనానికి, రచనకు, ప్రచురణకు అవసరమైన సదుపాయాలు ఏర్పడగానే ఆంధ్ర సాహిత్యాభిమానుల చిరకాల వాంఛను నెరవేర్చడానికి ఆరుద్రగారు పూనుకోవడం అభినందించదగిన విషయం.

ఆరుద్రగారే తెలిపినట్లు ఒక భాషను మాట్లాడే ప్రజల దేశ చరిత్ర సాంఘిక చరిత్ర, సాహిత్య చరిత్ర ఒకదానికొకటి పెనవేసుకొని వుండటం వలన ఈ రచన అన్ని కోణాల నుండి తమ చరిత్రను, వారసత్వాన్ని అవగాహన చేసుకొనేందుకు ఆంధ్ర ప్రజలకు ఉపయోగపడగలదు.

ఇటీవల కాలంలో జరిగిన పరిశోధనల ఫలితంగా అందిన అదనపు సమాచారం, అంతకు ముందు రచనపై వచ్చిన విమర్శలను, సూచనలను దృష్టిలో వుంచుకొని గతంలో ప్రచురించిన సంపుటాల్లో కూడా అవసరమైన మార్పులను, చేర్పులను చేసి, ఆధునిక యుగం వరకు గల తతిమ్మా సంపుటాలను రచించడానికి ఆరుద్రగారు పూనుకోవడం ముదావహం.

పరిశోధనల్లో వచ్చిన ఆధునిక పద్ధతులను ఆకళింపు చేసుకొని ఆదిమ, చాళుక్య యుగాల నుండి నేటి ఆధునిక యుగం వరకూ సమగ్రరీతిలో తాను రచించిన సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్రను ప్రచురించే అవకాశాన్ని మాకు కలిగించినందుకు ఆరుద్రగారికి మా ప్రచురణాలయం తరపున హృదయపూర్వకమైన కృతజ్ఞతాభివందనాలను తెలుపుకుంటూ ఈ ప్రచురణకు పూనుకొన్నాం.

సుదీర్ఘమైన అధ్యయనం, పరిశోధనల ఫలితంగా లభించిన అపూర్వమైన సాహితీ సంపదతో తెలుగు ప్రజలు తమ చరిత్రను, తమ సాహితీ సంస్కృతి వారసత్వాన్ని అవగాహన చేసుకునేందుకు ఉపయోగపడే విధంగా ఆరుద్రగారు రచించిన ఈ "సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం" 12 సంపుటాలుగా వచ్చే ఈ ఉద్గ్రంథం- ఆంధ్ర ప్రజల ఆదరణను బహువిధాలుగా పొందడమేగాక, తెలుగు వారుండే ఇతర ప్రాంతాల్లో కూడా అన్ని గ్రంథాలయాల్లోను, విద్యాలయాల్లోను తగిన స్థానం పొందగలదని ఆశిస్తున్నాం.

22–7–'89
విజయవాడ

–ప్రచురణకర్తలు

మనవి మాటలు

సాహిత్యాభిలాష గల సాధారణ పాఠకులు ఆంధ్ర సాహిత్యం గురించి సంపూర్ణంగా తెలుసుకోవాలనుకుంటే, వాళ్ళకు ఉపయోగించే పుస్తకాలు నేడు అందుబాటులో లేవు. నన్నయభట్టు నుండి చిన్నయసూరి దాకా మాత్రమేకాక శాతవాహనుల కాలం నుండి సాహితీ సమితి దాకా ఆంధ్ర సాహిత్యం అనేక విధాలుగా, బహుముఖాలుగా సాగింది. ప్రజ్ఞావంతులైన తెలుగు కవులు రచించిన గ్రంథాలు అన్నింటికి అన్నీ అచ్చుపడి వెలుగు చూడలేదు. అచ్చయిన పుస్తకాలు కూడా అన్నీ అందరికీ లభించడం లేదు. లభించిన పుస్తకాలైనా అన్నీ సాధారణ పాఠకులకు బోధపడే వివరణలతో లేవు. ఈ కొరతను తొలగించవలసిన బాధ్యత నేటి సాహితీపరులపై వుంది.

పన్నెండు సంపుటాలలో సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం ప్రజానీకానికి పరిచయం చేద్దామనే సంకల్పం కొన్నేళ్ళ కిందట నాకు కలిగింది. పుస్తక ప్రచురణలో కొత్త పోకడలుపోయే ప్రతిభావంతులు శ్రీ యం.ఎన్.రావుగారితో దానిని మచ్చటించాను. నా ఉద్దేశాన్ని వారు బహుముఖాల పరిశీలించారు. ఇటువంటి సాహిత్య గ్రంథాలకు పుస్తక ప్రపంచంలో ఆదరణ ఉంటుందని 'మార్కెట్ అధ్యయనం' బాగా చేసి తెలుసుకొన్నారు. వారి సంస్థ యం.శేషాచలం అండ్ కంపెనీ తరపున పన్నెండు సంపుటాలను ప్రచురించడానికి ముందుకు వచ్చారు.

సమగ్రత ఆశయం. దీన్ని సాధించడానికి ఇది ప్రయత్నం. పూజ్యులు కందుకూరి వీరేశలింగం గారు ప్రామాణిక సాహిత్యరచనకు పునాదులు వేశారు. శ్రీయుతులు మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు, వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు, చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు, మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు మొదలైన మహనీయులు సాహిత్యంతోబాటు దేశ చరిత్రను కూడా విశదం చేశారు. సురవరం ప్రతాపరెడ్డి గారు మన సాంఘిక చరిత్రకు శ్రీకారం చుట్టి కొత్త కోణాలను చూపెట్టారు. వీరి రచనలను ఆధారం చేసుకొని తమ ప్రతిభతో కొత్త అకారాలను గుర్తించి, నూతన సిద్ధాంతాలను ప్రతిపాదించి సాహిత్య చరిత్రను అనేక మంది విద్వాంసులు, విమర్శకులు, విఖ్యాత పత్రికలలో, వివిధ గ్రంథాలలో వివరిస్తున్నారు. ఈ అమూల్య రచనలనన్నింటిని నా దృక్పథంతో సమన్వయం చేయడానికి ఈ రచనలో ప్రయత్నించాను.

ఒక భాష మాట్లాడే ప్రజల దేశ చరిత్ర, సాంఘిక చరిత్ర, సాహిత్య చరిత్ర ఒకదానితో ఒకటి పెనవేసుకొని వుంటాయి. రాజకీయాల వల్ల వివిధ రంగాలలో

పరిణామాలు ఏర్పడుతూ వుంటాయి. విభిన్న సంఘటనలే జరిగినా అవి ఒక చారిత్రక క్రమంలోనే వుంటాయి. రాజకీయ ప్రభావాలకు లోనుకాని యుగం వుండదు. రాజవంశాల పేరుమీదుగా యుగాలను పేర్కొవడం రివాజే. పాశ్చాత్య చరిత్రలలో 'ఎలిజబెతీయన్, జాకొబియన్, విక్టోరియన్, ఎడ్వర్డియన్' మొదలైన యుగాలు సుపరిచితమైనవే. ఇది అనువైన పద్ధతి, అందుకే సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు తమ " ఆంధ్రుల సాంఘిక చరిత్ర "లో ఈ క్రింది విధమైన యుగ విభజన చేశారు.

1వ ప్రకరణము - తూర్పు చాళుక్య యుగము
2వ ప్రకరణము - కాకతీయుల కాలము
3వ ప్రకరణము- రెడ్డి రాజుల కాలము
4వ ప్రకరణము- విజయనగర సామ్రాజ్య కాలము(క్రీ.శ.1332 నుండి1530వరకు)
5వ ప్రకరణము- విజయనగర సామ్రాజ్య కాలము(క్రీ.శ1530 నుండి1630వరకు)
6వ ప్రకరణము - పేరు పెట్టలేదు (క్రీ.శ.1600 నుండి 1757 వరకు)
7వ ప్రకరణము - పేరు పెట్టలేదు (క్రీ.శ. 1757 నుండి 1857 వరకు)

సాంఘిక చరిత్రకు పనికివచ్చే సాహిత్య గ్రంథాలనే ఎన్నుకొనడంవల్ల సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారి యుగవిభజన వారి ప్రయోజనాలకు అనుకూలమైంది. సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యంలో విస్తీర్ణతను దృష్టిలో పెట్టుకొని నేను యుగాల అంకెను, ఆయా రాజవంశాల ప్రాముఖ్యాలను బట్టి పెంచవలసి వచ్చింది. ఆదిలో నేను వేసుకొన్న ప్రణాళికలో ఇలాగ యుగ విభజన చేసుకొన్నాను.

1. ఆదిమ, చాళుక్య యుగాలు	(క్రీ.శ.12వ శతాబ్దం చివరి దాకా)
2. కాకతీయ యుగం	(క్రీ.శ.1200-1290)
3. పద్మనాయక యుగం	(క్రీ.శ.1337-1399)
4. రెడ్డి రాజుల యుగం	(క్రీ.శ.1400-1450)
5. తొలి రాయల యుగం	(క్రీ.శ.1450-1500)
6.మలి రాయల యుగం	(క్రీ.శ.1500-1550)
7.నవాబుల యుగం	(క్రీ.శ.1550-1600)
8.నాయక రాజుల యుగం	(క్రీ.శ.1600-1670)
9.కడపటి రాజుల యుగం	(క్రీ.శ.1670-1750)
10.కుంపిణీ యుగం	(క్రీ.శ.1750-1850)
11. జమీందారీ యుగం	(క్రీ.శ.1850-1900)
12.ఆధునిక యుగం	(క్రీ.శ.1900 నుండి)

పుస్తక ప్రచురణను ప్రారంభించడానికి ముందే ప్రతి సంపుటిలో పుటల పరిమితిని, సంపుటాల సంఖ్యను, ఒక్కొక్క సంపుటం వెలనూ, పన్నెండు సంపుటాలకు మొత్తం పూర్తిగా ముందే చెల్లించే పక్షంలో పెట్టువెల, అందువల్ల లభించే లాభసాటి సదుపాయాలూ ప్రకాశకులు ప్రకటించారు. ఎందరో ఈ ప్రణాళికకు స్వాగతం చెప్పారు. చందాదారులుగా చేరారు.

1965 జనవరి నెల నుండి ఈ సంపుటాల రచనకు ఉపక్రమించాను. ప్రతి సంపుటిలోని పుటల పరిమితి ముందుగానే నిర్ణయమై కావడం వల్ల ప్రతి ప్రకరణంలో తెలిసిన ఏ ఒక్కటీ వదిలి పెట్టకుండా విరివిగానే రాసినా చివరకు కుందించడం తప్పనిసరి అయింది. సమగ్రత దెబ్బతినకూడదని సంపుటాల సంఖ్యను పెంచి, అదనపు యుగాలనూ, ఉపయుగాలను చేర్చవలసి వచ్చింది. ప్రచురణకు ముందే ప్రజలకిచ్చిన వాగ్దానానికి భంగం లేకుండా పన్నెండు సంపుటాలనూ వరుసగా ప్రచురించడం జరిగినది. నామీదా, ప్రకాశకుల మీదా ఉన్న అభిమానంతో పి.వి.రాజమన్నారుగారు అన్ని యుగాలకు ఉమ్మడి ప్రవేశికనూ, ఒక్కొక్కరు చొప్పున సాహిత్యరంగంలోని లబ్ధప్రతిష్ఠులు పీఠికలు రాసి దీవించారు. వాటి వివరాలు ఇవి:

సంపుటి పేరు	కాలం	పీఠికాకర్త
1. చాళుక్య యుగం	ఏప్రియల్,1965	వేలూరి శివరామశాస్త్రి
2. కాకతీయ యుగం	మే, 1965	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ
3. పద్మనాయక యుగం	జూన్,1965	శివశంకరస్వామి
4. రెడ్డిరాజుల యుగం	జూలై,1965	మల్లాది రామకృష్ణశాస్త్రి
5. గజపతుల యుగం	ఆగస్టు,1965	గిడుగు వేంకట సీతాపతి
6. తొలిరాయల యుగం	సెప్టెంబరు,1965	ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనం
7. మలి రాయల యుగం	అక్టోబరు,1965	దివాకర్ల వేంకటావధాని
8. నవాబుల యుగం	నవంబరు,1965	రాళ్ళపల్లిఅనంతకృష్ణశర్మ
9. ఆరవీటి రాజుల యుగం	ఫిబ్రవరి,1966	నేలటూరివెంకటరమణయ్య
10. నాయకరాజుల యుగం-	అక్టోబరు,1966	తాపీ ధర్మారావు
11. నాయకరాజుల యుగం-II	మార్చి,1967	కప్పగంతుల లక్ష్మణశాస్త్రి
12. కడపటిరాజుల యుగం	ఫిబ్రవరి,1968	---

1965 ఏప్రియల్ నెల నుండి నవంబరు నెలదాకా ఎనిమిది నెలలు క్రమం తప్పకుండా ఆసాంతం రచనచేసి ఒక మాసపత్రికలాగ సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం సంపుటాలను అచ్చుకివ్వడంలో నా ఆరోగ్యం పూర్తిగా దెబ్బతిన్నది. పళ్ళ బిగివిని రచన చేయడం వల్ల పళ్ళ బిగువు సడలి దంత వైద్యం అవసరమైంది. దానితో పాటు డయాబిటస్, బ్లడ్ ప్రెషర్, ఒకటేమిటి టెన్షన్ వల్ల రావలసిన అన్ని రుగ్మతలూ వచ్చాయి. అయినా ప్రజలకు ప్రకాశకులతోపాటు వాగ్దానం చేసినది పన్నెండు సంపుటాలు కనుక ఆ సంఖ్యను పూర్తిచేయాలని నిశ్చయించాను. అది 1968 ఫిబ్రవరి నాటికి గాని పూర్తిచేయలేకపోయాను.

ఈ పన్నెండు సంపుటాలు వెలువడుతున్నప్పుడు ఆసక్తితో చదివి, సహృదయంతో విమర్శించి, ప్రోత్సహించిన వాళ్ళెందరో ఉన్నారు. చెల్లాచెదురుగా వున్న ఆకరాలను ఒక్కచేత్తో క్రోడీకరించి విశ్లేషణ చేస్తున్నప్పుడు రచనలో తప్పులు దొర్లడం తప్పదు. వీటికి తోడు సాపు వ్రాస్తున్నప్పుడో, ప్రూపు దిద్దుతున్నప్పుడో మరికొన్ని పొరపాట్లు చేరకున్నాయి. నా అంతట నేను గుర్తించిన తప్పులతో బాటు విమర్శకులు సూచించే లోపాలూ, కొందరి కోపాలూ రెండవ ముద్రణలో సర్దుకొంటానని అప్పుడే సవినయంగా విన్నవించుకొన్నాను.

మొదటి ముద్రణ సంపుటాలన్నీ ఏనాడో చెల్లుబడి అయిపోయాయి. రెండవ ముద్రణ కోసం ఎందరో ఎదురు చూస్తున్నారు. కొందరు ఒత్తిడి చేస్తున్నారు. గత సంవత్సరం నా రెండు కళ్ళ కేటరాక్టులకూ ఆపరేషన్ విజయవంతంగా జరగడం వల్ల గ్రంథ పఠనానికి,రచనా కార్యక్రమానికి వీలు కలిగింది.

సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యంలో కొరతగా మిగిలిపోయిన సంపుటాలను పూర్తిచేయడమేగాక, తొలి పన్నెండు సంపుటాలకు కొత్త వైనాలు చేర్చి, తిరగరాసి ప్రచురించాలని నిశ్చయించాను. 'ప్రజాశక్తిబుక్‌హౌస్' వారు తిరగరాతకూ, పునర్ముద్రణకూ సదుపాయాలు కలిగించి ప్రచురణ ప్రారంభిస్తున్నారు. వారికి నా ధన్యవాదాలు. ఒక వ్యక్తి సమాజంలో ఏదైనా సాధించగలిగాడంటే దానికి ప్రత్యక్షంగానూ, పరోక్షంగాను ఎందరి సహాయ సహకారాలో ఉంటాయి. ఈ నా కృషిలో నాకు తోడ్పడిన వారందరికీ నా కృతజ్ఞతలు.

1989 సంక్రాంతి
మద్రాసు -17

-ఆరుద్ర

సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం
పదకొండవ సంపుటం
జమీందారీ నవ్య సాహిత్య యుగాలు – 1
ఇందులోని విషయాలు

ప్రకరణం సంఖ్య	పుట
1. జమీందారీ యుగం	1
2. కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులు	72
3. ఈ తెలుగు జంట – మన వెలుగు పంట	99
4. గురజాడ వెంకట అప్పారావు	106
5. గిడుగు వెంకట రామమూర్తి	231
6. గిడుగు వారి మిత్రులు శిష్యులు పరివర్తితులు	270
విక్రమదేవవర్మ	
మామిడన్నం కుమార స్వామి	
వెల్ష్‌మన్	
గిడుగు వెంకట సీతాపతి	
బుర్రా శేషగిరిరావు	
చిలుకూరి నారాయణరావు	
వజ్ఝల చిన సీతారామశాస్త్రి	
మల్లాది సూర్యానారాయణ శాస్త్రి	
బంకుపల్లి మల్లయ్య శాస్త్రి	
యల్లాపంతుల జగన్నాథం	
తాపీ ధర్మారావు	
టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావు	
సెట్టి లక్ష్మినరసింహం	
టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు	
మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రి	
7. కొమర్రాజు వెంకట లక్ష్మణరావు	313
8. కొమర్రాజు వారి సహచరులు	332
బండారు అచ్చమాంబ	
నాయని వెంకట రంగారావు	
రావిచెట్టు రంగారావు	

ఆదిపూడి సోమనాథరావు
మైలవరం నరసింహ శాస్త్రి
అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు
ఆచంట లక్ష్మీపతి
ఆదిరాజు వీరభద్రరావు
చిలుకూరి వీరభద్రరావు
మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ
రాయప్రోలు సుబ్బారావు
కందుకూరు బాల సూర్యప్రసాదరావు
మాగంటి బాపినీడు
9. వాడుక వేడుక భాషల యుద్ధం 368
10. అంతవారూ–ఇంతవారూ 421
పరవస్తు వెంకటరంగాచార్యులు
మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి
కొక్కొండ వెంకటరత్నం
దాసు శ్రీరాములు
వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి
వడ్డాది సుబ్బారాయుడు
శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి
కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్య శాస్త్రి
పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు
కొచ్చెర్లకోట రామచంద్ర వెంకటకృష్ణారావు
నాళం కృష్ణారావు
త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరి
మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి
పంచాగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రి
11. నవ్యసాహిత్య యుగం 472
అనుబంధాలు
1. వీరేశలింగం సంపూర్ణ గ్రంథావళి 481
2. వీరేశలింగం గారు పరిష్కరించి ప్రకటించిన గ్రంథావళి 484

1

జమీందారీ యుగం

అది ఒక దేశపు రాజకీయ చరిత్ర కావచ్చు, సాంఘిక చరిత్ర కావచ్చు, సాహిత్య చరిత్ర కావచ్చు; దానిలోని యుగవిభజనలు అవగాహన నిమిత్తం కేటాయించిన సౌకర్యమైన కాలఖండికలే అన్న సంగతి జ్ఞాపకం పెట్టుకోవాలి. క్రీ.శ.1757 నుండి 1857 దాకా కుంపిణీ యుగమని కిందటి సంపుటంలో చెప్పుకొన్నాం. 1857 నుంచి జమీందారీ యుగమని చెప్పుకొంటున్నాం. అయితే కుంపిణీ యుగంలోనే జమీందారీ యుగలక్షణాల ప్రాదుర్భావం లేకపోలేదు. అలాగే ఆధునిక యుగంలో కొంత కాలం దాకా జమీందారీ సంస్కృతి సమాంతరంగా గోచరిస్తుంది. ఈస్టిండియా కుంపిణీ వారి ప్రభుత్వం రద్దయి భారతదేశం ప్రత్యక్షంగా బ్రిటిష్ సింహాసనానికి లోబడిన రాజ్యంగా ఆవిర్భవించిన నాటినుంచీ జమీందారీ యుగమని చెప్పుకొనడానికి చాలా కారణాలున్నాయి. వాటిని వివరగతిగా తెలుసుకొందాం.

కుంపిణీ వారి రొట్టె విరిగి నేతిలో పడి భారతదేశంలోని విశాల భూభాగాలపై వారికి ఆధిపత్యం దఖలు పడ్డాక మనదేశపు రాజకీయ పరిస్థితులలోనే కాక ఆర్థిక విధానంలో విపరీతమైన మార్పులు వచ్చాయి. ఇంగ్లీషు వారికి ముందు ఇతరులు మనదేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలను ఆక్రమించుకోకపోలేదు, కొల్లగొట్టక పోలేదు. అయితే ఆవిజేతలు దేశంలో స్థిరపడి పరిపాలన ప్రారంభించాక జాతి జీవనంలో ఒక భాగంగా కలిసిపోయారు. ఈ దేశం వారి ఆవాసమైంది. ఇంగ్లీషు వారి విషయంలో ఇండియా కేవలం దులుపుకోవలసిన వరహాల చెట్టు మాత్రమే. కొల్లగొట్టగలిగినంత దోచుకొని మాతృదేశానికి ఆ సంపదను తరలించుకు పోవడమే వారి ధ్యేయం. కుంపిణీ వారు బెంగాల్లో కాళ్లునిలదొక్కుకొని దేశాన్ని ఎండగట్టడం ప్రారంభించిన కొద్దికాలంలో క్రీ.శ.1770లో వంగ రాష్ట్రంలో

దుర్భరమైన క్షామం ఏర్పడింది. లక్షలాది జనులు మాడి మరణించారు. నాటి నుంచి దేశంలో కరువులు, కాటకము, కలరా, ప్లేగు మొదలైనవి ఋతువులలాగే వరుస తప్పక వచ్చే అనర్థాలయ్యాయి.[1]

వలసరాజ్యాధిపతుల ప్రధానమైన ఆదాయం భూమి శిస్తుల వల్ల వచ్చేదే. వాస్తవానికి ఏ ప్రభుత్వపు ఖజానా అయినా ఆదినుంచీ ప్రజల పన్నుల వల్లనే నిండుతూ వస్తూంది. రాజరికాలు ఏర్పడిన నాటి నుంచి ఈ ఆర్థిక విధానం వివిధ రీతులలో ఉంది. దేశాధిపతి బొక్కసానికి చేరవలసిన ద్రవ్యాన్ని గ్రామాల నుండి సేకరించే అధికారులు వివిధ కాలాలలో వివిధ హోదాలలో ఉండేవారు. చాళుక్య, చోళుల కాలం నుంచీ అంటే క్రీ.శ.11వ శతాబ్దం నుంచీ దక్షిణ భారతంలో 'నాయంకర' విధానం అమలులో ఉంది. దీనిని 'అమరనాయంకరం' అని కూడా పిలుస్తారు. అమరం అన్న ద్రావిడ భాషా పదానికి వ్యవహారంలో ఉన్న అర్థం ఏమిటంటే "రాజుకు అవసరం వచ్చినప్పుడు దండును సమకూర్చడానికిగాని, మరి ఏ ఇతర కార్యాలకైనా సహాయం చేయడానికి నిర్ణయం ప్రకారం సామంతునికి ఇచ్చే భూస్వామ్యం". ఈపుగ్యాడలు విధానాన్ని 'కట్టుబడి' అని కూడా పిలుస్తారు. ఆదిలో 'అమరం' అనుభవిస్తున్న భూస్వాములు క్రమేణా బలవంతులై కుంపిణీ యుగం ప్రారంభదశనాటికి జమీందారులుగా భోగాలు అనుభవిస్తున్నారు.

దక్షిణ భారతంలోలాగే బెంగాలులోనూ, భారతదేశంలోని ఇతర ప్రాంతాలలోనూ జమీందారీ ఛాయా వ్యక్తుల ప్రాబల్యాన్ని కుంపిణీ వారు గమనించారు. పరిపాలనా బాధ్యతలను స్వీకరించాక ఈ విశాల భూభాగంలోని ప్రజల నుండి పన్నులు ఎలా వసూలు చేయాలన్న సమస్య ఇంగ్లీషు వాళ్ళను ఎదుర్కొంది. రకరకాల విధానాలను అనుసరించారు. 1793లో కారన్‌వాలీసు గవర్నరు జనరల్‌గా ఉన్నప్పుడు 'శాశ్వత భూమి శిస్తు విధానం" అనే పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టాడు. దీని వల్ల జమీందారులకు వారి వారి భూభాగాలపై వంశపారం పర్యంగా హక్కులున్నాయన్న వాస్తవాన్ని గుర్తిస్తూనే ఈ జమీందారులు పన్నులు వసూలు చేసే దళారులనీ తప్పని సరి బాదరబందీ అనే భావించారు. రాజ్యం మొగలు చక్రవర్తులది. జాగీరు దారులు గాని, జమీందారులుగాని చక్రవర్తి దయా ధర్మంపైన బతుకుతున్న వాళ్ళే అన్నది సిద్ధాంత రీత్యా వాస్తవమైనా

1. KANATOVA et al -A HISTORY OF INDIA -BOOK-2 PAGE 50

చక్రవర్తి బలహీనుడైనప్పుడు మండలేశ్వరులు దగ్గర్నుంచి మామూలు దేశముఖుల దాకా అందరూ తమ ఆధిక్యతను ప్రదర్శించుకొనేవారే. కుంపిణీ వారు జమీందారులను కాదనలేక వారికి భూమి మీద ప్రైవేటు ఆస్తి హక్కును ఇస్తూ ఈ స్వామ్యం వారు పేష్కను చెల్లిస్తున్నంతవరకే వర్తిస్తుందని విశదం చేశారు.

సిద్ధాంతరీత్యా ఆదిలో అమరనాయకులుగా గాని ఉత్తరోత్తరా జమీందారులుగా గాని తాము వసూలు చేసే రివెన్యూలో నూటికి తొంభై వంతులు సర్కారు ఖజానాకు జమకట్టాలి. అందుచేత కుంపిణీ వారు ఏ జమీందారయినా తమకు చెల్లించవలసిన పేష్కను మొత్తం రమారమీ ఈ దామాషాకు దగ్గరగా ఉండేటట్టు చూశారు. ఏ జమీందారైనా పేష్కను కట్టలేక పోతే అతని జమీని లాక్కొని ఇంకొకరికి వేలంలో అమ్మేసే వారు. పాత జమీందారు భూములను సాగుచేసే రైతుల హక్కులకు ఏ విధమైన రక్షణా లేదు. కొత్త జమీందారులు తమ చిత్తమొచ్చిన రైతులను నియమించుకోవచ్చు. శాశ్వత భూమిశిస్తు విధానం ఒక పక్క జమీందారులకు 'ఆస్తి హక్కులను ఇస్తూనే వారి రాజకీయ ప్రాబల్యాన్ని తగ్గించే జాగ్రత్తలు తీసుకొంది. జమీందారుల సిబ్బందిని, సాయుధ దళాలను సాధ్యమైనంత తగ్గించడానికే చర్యలు చేపట్టారు.

బెంగాలులోని జమీందారీ విధానం, శాశ్వత భూమిశిస్తు పద్ధతి చెన్నరాజధాని లోని కొందరు కుంపిణీ ఉద్యోగులకు నచ్చలేదు. రైత్వారీ విధానాన్ని వీరు ఆదరించారు. ఇందువల్ల మధ్య దళారీల ప్రమేయం లేకుండా రైతులకు ప్రభుత్వంతో ప్రత్యక్ష సంబంధాలు ఉంటాయి. ఈ విధానాన్ని కొన్ని ప్రాంతాలలోనే అమలు పర్చగలిగారు. 1802 నాటికి దక్షిణ భారతంలో సైతం 'శాశ్వత భూమిశిస్తు విధానం' ప్రవేశపెట్టక తప్పలేదు. ఈ పద్ధతికి దారితీసిన చరిత్ర ఆసక్తికరమైనది.

దక్షిణ భారతంలో కొన్ని భూభాగాలు కుంపిణీ వారికి సంక్రమించడానికి ముందు అసఫ్ జాహీల పాలనలో రాజ్యాన్ని కొన్ని సర్కారులుగా విభజించే వారు. ఒక్కొక్క సర్కారుకు ఒక ఫౌజు దారు సర్వాధిపతిగా వుండేవాడు. ఇతని చేతికింద రాణువ వుండేది. ఆసైన్యం ఖర్చులకు, సిబ్బందిలోని ఇతరుల జీతభత్యాల నిమిత్తం కొన్ని భూములను కేటాయించేవారు. వాటిని హవేలీ భూములనే వారు. వీటిని సాగుచేసే రైతులకు సర్కారు వారితో ప్రత్యక్ష సంబంధాలు ఉండేవి. పన్నులు నేరుగా కట్టేవారు. హవేలీ భూములు కాక రాజ్యంలోని ఇతర భూములు జమీందారుల వశంలో

ఉండేవి. కుంపిణీ వారికి సర్కారులు దఖలు పడ్డాక హవేలీ భూములు, జమీందారీ భూములు అనే విచక్షత చూపకుండా సంక్రమించిన అన్నింటిని ఒకరిద్దరికి కౌలుకి ఇచ్చేవారు. (రాజమండ్రి సర్కారును కాండ్రేగుల జోగి పంతులకూ, హుసేనాలీఖానులకు మూడులక్షల ఎనభై మూడు వేల వరహాలకు ఉమ్మడిగా కౌలుకిచ్చారు. ఈ సర్కారులోని చిల్లర జమీందారులు అప్పటికే ఉన్నారు. వారందరూ ఈ ఇద్దరు కౌలుదారులకు తమ కప్పాలు కట్టేవారు; ఏలూరు ముస్తఫానగరు సర్కారులను కుంపిణీ వారు నాలుగు లక్షల వరహాలకు హుసేనాలీకి కౌలు ఇచ్చారు.)

ఒకరిద్దరు పెద్ద కౌలుదారుల కన్నా పలువురు ఉంటేనే లాభసాటిగా ఉంటుందని 1769లో కుంపిణీ వారు జమీందారీ భూములన్నింటినీ వేలంలో ఎక్కువ పాడిన వారికి కౌలుకు ఇచ్చేవారు. మొదట ఒక్క ఏడాదికే ఇచ్చేవారు. తర్వాత రెండేళ్లు, పిమ్మట మూడేళ్ళకు కౌలు పరిమితిని పెంచారు. ఈ వేలం వెర్రిలో పాత జమీందారులు తమ జమీందారీలను ఆనుకొని ఉన్న ఇతర భూములను పాటలో పాడి తమ యెస్టేటులలో కలుపుకొనేవారు. అయితే పేష్కను చెల్లించడంలో జాప్యాలు, బకాయిలు తప్పేవి కావు. కొత్తవేలం ప్రారంభించవలసిన నాటికి పాత బాకీలు పేరుకొని పోయేవి. అందుచేత కొన్నేళ్ళ కొకసారి వేలం పెట్టడం కన్నా శాశ్వతంగా జమీందారీ శిస్తులను నిర్ణయించడం ఉత్తమం అనుకొన్నారు. మన దక్షిణ భారతంలో ఈ విధంగా 1802 నాటికి శాశ్వత శిస్తు విధానం అమల్లోనికి వచ్చింది. శాశ్వత శిస్తు నిర్ణయం జరిగినా బకాయిపడ్డ జమీందారుల యెస్టేటులను కుంపిణీ వారు వేలం వేసేవారు. వాటిని ధనికులు కొనుక్కొని కొత్త జమీందారులయ్యేవారు. ఉదాహరణకు తెలుగు జిల్లాలలోని కొన్ని జమీందారీల విస్తరణలను పరిశీలిద్దాం.

అన్నదేవరపేట-ప్రక్కిలంక ఎస్టేటులను శాశ్వత శిస్తు విధానపు రోజులలో పిఠాపురం పాలకులైన రావు వెంకట నీలాద్రి రావుగారు (1793-1828) తమ బావమరిది పేర ఖరీదు చేయించి నమోదు చేయించారు. అయితే తర్వాత ఈరెండు జమీలను విక్రయం మూలంగా పైడావారు సంక్రమింపచేసుకొన్నారు. వీటితోపాటు ఆరెంపూడి ముఠా జగన్నాథపురం మొఖాసా గ్రామంలో కొంత కోటపాడు శివారు, రామేశంపేట గోలుకొండ తాలూకాలోని పెద్ద పాలెం, కైలాసపట్నం మొదలైనవి కూడా పైడావారు కుంపిణీ వారి వద్ద కొన్నారు. (ఈ జమీందారీ ప్రముఖులు పైడా రామకృష్ణయ్య

గారే వీరేశలింగం గారికి వితంతు వివాహోద్యమంలో విరివిగా ధనసహాయం చేసి ఆసంస్కరణను విజయవంతం చేశారు.)

గోదావరి మండలంలోని గూటాల యెస్టేటు శాశ్వత శిస్తు విధానపు రోజులలో పోలవరం రాజాగారైన మంగపతి దేవుగారి స్వాధీనంలో ఉండేది. 1812లో పోలవరం యెస్టేటు అంతా వేలం వేశారు. అప్పుడు దానిని నూజివీడు జమీందారు రామచంద్ర అప్పారావుగారు ఖరీదు చేశారు. ఆ తర్వాత 1827లో వారి వద్ద నుండి మన్యం సత్యలింగం గారు గూటాల, పాతనగరం ముఠాలోని కొన్ని పల్లెలు రెండు లక్షల ముప్పయి వేల రూపాయలకు కొనుక్కొని యెస్టేటు దారులయ్యారు. (గూటాల జమీందారులు యానాంలో ఒక పెద్ద భవనం నిర్మించుకొన్నారు. ఫ్రెంచివారికి అప్పులు ఇచ్చారు. గూటాల జమీందారిణి మన్యం మహాలక్ష్మమ్మ. 1875లో భర్త పోయిన తర్వాత యెస్టేటు వ్యవహారాలు చూసుకొనే వారు. వేద విద్యలనే కాక ప్రజాకళలైన బొమ్మలాటలు, వీధి నాటకాలు, కూచిపూడి భాగవతాలు, కలాపాలు ప్రోత్సహించే వారు. చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రి గారు చిన్నప్పుడు ఇవన్నీ చూసి ఉత్తేజితులయ్యారు.)

నూజివీడు వారి వద్దనుండి పోలవరం జమీలో గూటాల మొదలైన గ్రామాలున్న కొంతభాగాన్ని మన్యం వారు కొనుక్కొన్నట్టే మరికొంత భాగాన్ని ప్రధాన గ్రామమైన పోలవరంతో బాటు కొచ్చెర్లకోటవారు 1814లోనే కొనుక్కొన్నారు. ఈ వంశానికి దత్తుడుగా వచ్చిన కొచ్చెర్లకోట రామచంద్ర వెంకట రంగారావు (1871-1919) గొప్ప సాంఘిక సాహిత్య సేవలు చేశారు. (ఈయన గురించి ఒక ప్రకరణంలో ప్రత్యేకంగా చెప్పుకొందాం.)

శాశ్వత శిస్తు నిర్ణయం కాలంలోనూ ఆ తరువాతా పాత జమీందారీలు, కొత్త జమీందారీలు ప్రొప్రయిటరీ యెస్టేటులు ఎన్ని ఏర్పడినా కుంపిణీ వారి అధీనంలో కొన్ని సర్కారీ భూములు ఉండేవి. వీటిని రైతులతో ప్రత్యక్ష సంబంధాలు పెట్టుకొని సాగుచేసే వాళ్ళకి కౌలుకి ఇచ్చేవారు. రాజ్యం విస్తరిస్తున్న కొద్దీ కుంపిణీ వారికి విశాలమైన సర్కారీ భూములు వచ్చి చేరేవి.

కుంపిణీ వారికి రాజ్యకాంక్ష ఎంత ప్రబలంగా ఉన్నా, పరిపాలనా విధానంలోనూ, అధికార విస్తరణలోనూ కొన్ని 'రూల్సు'ను పాటించక తప్పలేదు. మొగలు చక్రవర్తి, అతని ప్రతినిధిగా దక్కను సుబేదారు నిజామూ కొందరు జాగీరుదారులను, మహారాజులను స్వతంత్ర పాలకులుగా గుర్తించారు.

భారతదేశంలోని వివిధ భూభాగాలలో కుంపిణీ వారి రాజ్యాల సరిహద్దులలో ఇటువంటి స్వదేశ సంస్థానాధీశ్వరులున్నారు. చెన్నరాజధానిలో తిరువాన్కూరు, కొచ్చిన్, పుదుక్కోట, బనగానపల్లి, సండూరు అనే అయిదు రాజ్యాలు మాత్రమే స్వతంత్ర సంస్థానాలు. ఈ ప్రభువులలో బనగానపల్లి సండూరు ఏలికలు తెలుగు జిల్లాలలో రాజ్యం చేస్తున్నారు. విశాల భారత భూభాగాలలోని స్వదేశ సంస్థానాధీశ్వరుల పట్ల కుంపిణీ వారి వైఖరిలో వచ్చిన మార్పులను కాలక్రమ రీతిలో అర్థం చేసుకొనడానికి కర్నూలు జిల్లాలోని బనగానపల్లిని ఉదాహరణగా తీసుకొని అవగాహన చేసుకోవచ్చు. (సండూరు బళ్ళారి జిల్లాలోని స్వతంత్ర రాజ్యమేగాని అది మన విశ్లేషణకు అంతగా తోడ్పడదు. బనగానపల్లి సంస్థానం గురించి ఈ సంపుటంలోనే ప్రత్యేకంగా ఒక ప్రకరణంలో ఉంది.)

వంశపారంపర్యంగా వచ్చే ఆస్తి హక్కులను సర్వసాధారణంగా అందరూ ఆమోదించవలసిందే. ఏ జాగీరుదారుకైనా, జమీందారుకైనా ఔరస పుత్రుడుంటే తండ్రి తర్వాత అతడే రాజ్యానికి వస్తాడు. పుత్రులు లేకపోతే దత్తత చేసుకొనడమన్నది ప్రాచీన సంప్రదాయం. అయితే సామంతులు దత్తస్వీకారం చేసుకొంటే దానిని అధికారులు ఆమోదించాలి. అప్పుడే అది చెల్లుతుంది. కుంపిణీ వారు రాజ్యాధికారులయ్యాక కొన్ని సందర్భాలలో రాజులూ, జమీందారులూ చేసుకొన్న దత్తతలను ఆమోదించలేదు. ఆ రాజ్యాలను తమ ఏలుబడిలో కలుపుకొన్నారు. భారతదేశ చరిత్రలో ఈ విధమైన సంఘటనలే విపరీత పరిణామాలకు దారి తీశాయి.

క్రీ.శ.1848-1858 ఈ పదేళ్ళ మధ్య సతారా, నాగపూర్, ఝాన్సి, సంబల్‌పూర్ మొదలైన రాజ్యాలలో దత్తతలను అంగీకరించక వాటిని కుంపిణీ వారు కబళించారు. తంజావూరులో రాజు, ఆర్కాటులో నవాబు మరణించాక ఆ రాజ్యాల గుర్తింపులను అంగీకరించలేదు. బాకీలు చెల్లుబెట్టుకోవాలన్న నెపం మీద హైదరాబాదు నిజాము నుండి కొత్తగా బేరారు రాజ్యాన్ని గుంజుకొన్నారు. ఇది ప్రత్తి పండే సారవంతమైన ప్రదేశం. 1831 నాటి నుంచే మైసూరు కుంపిణీ వారి ప్రత్యక్ష పాలనలోనికి వచ్చింది. ఆ దేశపు రాజు పింఛనీ దారుడయ్యాడు. పీష్వా రెండవ బాజీరావు సంతతికి ఈ పింఛనీ బిచ్చం కూడా దక్కనివ్వలేదు. 1856లో పరిపాలన బాగులేదనే 'సాకు' మీద అయోధ్యను ఆరగించారు.

రాజ్యాలూ, రాజ లాంఛనాలూ, బిరుదులూ పోయిన పాలకులు తమ ఆశ్రితులను పోషించలేక పోయారు. ఎందరికో జీవనోపాధులు పోయాయి. పన్నుల భారం తగ్గక పోగా ఇనుమడించింది. రైతులు నలిగిపోయారు. పరువూ, బతుకు తెరువూ పోయిన ప్యూడలు వర్గాలు ప్రజలలోని అసంతృప్తిని మరింత రాజ పెట్టసాగారు. సిపాయిలలో తిరుగుబాటు బీజాలు నాటుకొంటున్నాయి. కుంపిణీ వారి సైన్యాలు మూడు రాజధానులకు చెందినవి. అవి బెంగాలు, మద్రాసు, బొంబాయి ప్రాంతాలవి. బెంగాలు సైన్యంలో లక్షానలభైవేల మంది భారతీయులు ఉన్నారు. వీరిలో చాలామంది అయోధ్య, బీహారు వాసులు. బ్రాహ్మణులు, రాజపుత్రులు, జాటులు, సయ్యదులు, పఠానులు విరివిగా ఉండేవారు. గ్రామీణ వ్యవస్థలోని ప్యూడలు వర్గాలలోని ఉన్నత కుటుంబాల వారితో ఈ సిపాయిలకు సంబంధాలు, బాంధవ్యాలు ఉన్నాయి. కుంపిణీ వారి రాజ్యవిస్తరణ ఒక కొలిక్కి వచ్చాక యుద్ధాల అవసరాలు క్షీణించాయి. సిపాయిలు పోలీసు డ్యూటీల స్థాయికి దిగజారారు.

శతాబ్దాలుగా రాచరికం సేవలకు అలవాటు పడ్డ పాలితులు, అందులోనూ సైనికులు ఒక ప్రభుత్వాన్ని ఎదిరించితే దానికి ప్రత్యామ్నాయంగా మరొక ప్రభుత్వపు కాడికి మెడవంచక తప్పదు. కుంపిణీ వారి దొరతనాన్ని ప్రతిఘటిస్తున్న సైనికులు 1857 మే11వ తేదీనాడు ఢిల్లీలో ఎర్రకోటను స్వాధీనం చేసుకొని రెండవ బహదూరుషా (1837-1857) అనే మాజీ మొగలు చక్రవర్తిని తీసుకొచ్చి అతనికి పట్టం కట్టారు. ఈ ముసలి పాదుషాను కుంపిణీ వారు అధికారం నుండి తొలిగించి పింఛను ఇచ్చి ఎక్కడో పడి ఉండమన్నారు. తిరగబడిన సిపాయిలకు ఒక కేంద్రీకృతమైన ప్రతీకగా ఒక చక్రవర్తి అవసరమయ్యాడు. అందుచేత బహదూరుషాను భారతదేశానికి పాదుషాగా ప్రకటించి అతని చేత అనుశాసనాన్ని ప్రకటింపచేశారు. ముస్లిం ఉలేమాలు కుంపిణీ వారిపై జిహాదును ప్రారంభిస్తూ ఫత్వాను జారీ-చేశారు.

ఈ విధంగా మొదలైన 'భారతస్వాతంత్ర్య యుద్ధం' ఒక పద్ధతి ప్రకారం ఒక వ్యూహరచనతో సంఘటిత శక్తుల సమష్టి పోరాటంతో సాగిన సమరం కాదు. ఎక్కడికక్కడ, ఎవరికి వారు తమ తమ ఆర్థిక ప్రయోజనాలు దెబ్బతినడం వల్ల వాటిని మళ్ళా నిలుపుకోడానికి ఒకరకమైన ఆత్మాభిమానంతోనే ఈ పోరు కొనసాగించారు. ఇటు సిపాయిలూ, అటు కుంపిణీ వారూ ఈ యుద్ధంలో చేసిన మారణకాండను చరిత్ర గ్రంథస్థం

చేసింది. 1757 ప్లాసీ యుద్ధంలో విజయం పొందిన కుంపిణీ వారికి సరిగ్గా నూరేళ్ళకు 1857లో చుక్కెదురయింది. ఢిల్లీ, కాన్పూరు, లక్నో, ఝాన్సీ, గ్వాలియరు వంటి ప్రదేశాలలో సంకుల సమరాలు జరిగాయి.

అయితే సిపాయిలలో తిరుగుబాటు తత్త్వమూ, సంస్థానాధీశ్వరులలో స్వాతంత్ర్య వాంఛా దేశంలోని కొన్ని భాగాలకే పరిమితమైంది. దక్షిణాదిని ఉన్న స్వదేశ సంస్థానాధిపతులు తెల్లవాళ్ళకు సుముఖులుగానూ విధేయులుగానూ ఉన్నారు. ఉత్తర భారతంలోని తిరుగుబాటును అణచడానికి దక్షిణ భారతం నుండి కుంపిణీ సైన్యాలు సామంతుల రాణువలూ వెళ్ళాయి. హైదరాబాదు సంస్థానంలో దివానుగా ఉన్న సాలార్జంగు తనపాలనలోని ప్రజలు ఇంగ్లీషు వారి మీద ద్వేషంతో కయ్యానికి కాలుదువ్వుతున్నా, ఆ సమయంలోనే హైదరాబాదు యేలిక మృతుడైనా, ప్రజలు తనను అసహ్యించుకొని తన ప్రాణాలు తీయడానికి ప్రయత్నిస్తున్నా భయపడక ఇంగ్లీషు వారి మీద యుద్ధానికి ఢీకొన్న రోహిలాలను శిక్షించడమే కాక సేనలను ఉత్తర హిందూ దేశానికి పంపి అక్కడ స్వాతంత్ర్య యుద్ధాలను అణచడానికి తోడ్పడ్డాడు. "ఇట్లు చేయక సాలార్జంగు గారు కొంచెముపేక్ష చేసి యూరకుండిన పక్షమున కలహాలు బొంబాయి, చెన్నపురి రాజధానుల గూడా బయలుదేరి యింగ్లీషు వారి స్వరాజ్య సంరక్షణము దుర్భరమయి యుండును" అని తెలుగు దేశంలోని రాజభక్తులు రాశారు.[2]

(ఇంగ్లీషు వారికి ఇంత సహాయం చేసిన సాలార్జంగు తన ప్రజల ద్వేషాన్ని తగ్గించడానికి కుంపిణీ వారు తమ రాజ్యంలో కలుపుకొన్న బీరారు ప్రాంతాన్ని తిరిగి రాబట్టుకోవడానికి ప్రయత్నాలు చేశాడు. చేసిన ఉపకారానికి ప్రతిఫలం ఇవ్వకపోగా ఆనాటి గవర్నరు జనరల్ విట్టన్ సాలార్జంగు పదవికే ఎసరుపెట్టాలని చూశాడు. అయితే తర్వాత వచ్చిన గవర్నర్ జనరల్ రిప్పన్ మాత్రం సాలార్జంగుకు పూర్వగౌరవాన్ని వాపసు చేశారు. సామ్రాజ్యవాదుల కృతజ్ఞతలు ఇలా వుంటాయి.)

కర్ణుని చావుకు ఎన్ని కారణాలున్నాయో, స్వాతంత్ర్య యుద్ధంలో భారతీయులు ఓడిపోడానికి కూడా అంతకు మించిన కారణాలున్నాయి. కుంపిణీ వారు 'సిపాయిల తిరుగుబాటు' ను క్రూరంగా అణచివేసి తమ

2. వీరేశలింగం సంపూర్ణ గ్రంథావళి-8వ సంపుటం-స్వదేశ సంస్థాన చరిత్రములు-పుట.13

బలాధిక్యతను రుజువు చేసుకొన్నారు. మొగలు చక్రవర్తి రెండవ బహదూరుషాను పట్టి బంధించి న్యాయస్థానానికి ఈడ్చి విచారణ జరిపి శిక్షించారు. పూర్వం మొగలు చక్రవర్తుల దగ్గరనుంచే ఫర్మానాలు పొంది, జాగీరు దారులై దివానీ హక్కులు పొంది ఈ దేశాన్ని కుంపిణీ వారు హస్తగతం చేసుకొన్నారు. స్వాతంత్ర్య యుద్ధం తర్వాత ఆచక్రవర్తి 'తిరుగుబాటు'కు కేంద్రీకృత ప్రతీకగా రూపొందడం వల్ల అతణ్ణి 'న్యాయశాస్త్ర రీత్యా' చట్ట బద్ధంగా తొలగిస్తున్నట్లు తెల్లవాళ్లు నాటకమాడారు. అయితే రాజ్యానికి ఒక ఏలిక అవసరం. భారతదేశంలోని కుంపిణీ ఉద్యోగులందరూ బ్రిటిష్ పౌరులే. వాళ్ళ దేశంలోని పార్లమెంటుకీ రాజమకుటానికీ లోబడ్డ వాళ్ళేగాని రాజ్యాధికారాన్ని స్వయంగా చేపట్టగలిగిన అధికారాలు చట్టరీత్యా లేనివాళ్ళే. అందుచేత మొగలు చక్రవర్తి నామమాత్రపు పాలనను అంతం చేయడానికి ముందు తమ దేశపు మహారాణినే భారతదేశపు ఏలికగా ప్రకటించారు.

వాస్తవానికి భారతదేశంలో సిపాయిల కలహం యుద్ధం ఇంకా ముగియక ముందే ఈస్టిండియా కుంపిణీ రద్దయింది. "సిపాయిల తిరుగుబాటు ప్రజ్వరిల్లినప్పుడు ఇండియాలో సంస్కరణలు అవసరమనే వివాదం బ్రిటిష్ సమాజంలోని అన్ని తరగతులలోనూ ప్రతిధ్వనించింది. చిత్రహింసల నివేదికల వల్ల ప్రజాభిప్రాయం అట్టుడికినట్టు ఉడికిపోయింది. దేశీయుల మత వ్యవహారాలలో జోక్యం కలుగుచేసుకొనడాన్ని తీవ్రంగా ఖండించారు." ఫలితంగా భారతదేశపు పరిపాలనకు ప్రత్యక్షంగా బ్రిటిష్ రాజమకుటానికి చెందాలన్న వాదం వచ్చింది. 1857 డిసెంబరులో బ్రిటన్‌లోని లిబరల్ ప్రభుత్వం ఇండియా చట్టాన్ని పార్లమెంటులో ప్రవేశపెట్టింది. ప్రథమ పఠనం పూర్తి కాక ముందే లిబరల్ ప్రభుత్వం పడిపోయి 'టోరీలు' అధికారంలోకి వచ్చారు. 1858 ఫిబ్రవరి 18వ తేదీన డిజ్రేలి ప్రవేశపెట్టిన 'ఇండియా చట్టం' పార్లమెంటులో వీగిపోయింది. అందుకే ఆ సంవత్సరం ఆగష్టు నెలలో లార్డ్‌స్టాన్లీ ప్రవేశపెట్టిన 'ఇండియా చట్టం' ఎట్టకేలకు నెగ్గింది. దీనితో ఈస్టిండియా కంపెనీకి స్వస్తి 'మహనీయురాలైన' విక్టోరియా సామ్రాజ్యంలో భారతదేశం ఒక రాష్ట్రమైంది. రెండుసార్లు ఈ చట్టం వీగిపోవడానికి మూడోసారి నెగ్గడానికి గల కారణాలు కారల్‌మార్క్స్ ఇలా చెప్పారు.[3]

---

3. మార్క్స్-ఎంగెల్స్-ప్రథమ భారత స్వాతంత్ర్య సంగ్రామం-(1857-1859)- పుట.206

"(కుంఫిణీ) వారు వ్యవహారస్తులుగానే, అడుగడుగునా బేరసారాలు చేసుకుంటూనే అధికారానికి ఎలా వచ్చారో, అలాగే అడుగడుగునా లావాదేవీలు సాగించుకుంటూనే తమ అధికారం వదులుకున్నారు. నిజంగా చూస్తే వారి చరిత్ర అంతా కూడా కొనుగోలు చేయడమూ అమ్మకం చేయడమూనూ. సార్వభౌమాధిపత్యాన్ని ఖరీదు చేసి కొనుగోలు చేయడంతో వారు అసలు తమ మనుగడ ప్రారంభించారు. దానిని అమ్ముకోవడంతో తమ మనుగడకు స్వస్తి చెప్పుకున్నారు. వారు వేలకొరిగారు, "నిజమే; కాని వారు వేల కొరిగింది రణరంగంలో కాదు; అమీనా ఏలంలో పెద్దపాట పాడినవాడి చేతుల్లో పడి ప్రాణాలవొదులుకున్నారు".

ఈ చట్టం ప్రకారం కుంఫిణీ వారు తమ ఆస్తులన్నింటినీ బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి స్వాధీనం చేశారు. అయితే దయాధర్మ భిక్షగాగానీ, ఉదారబుద్ధితోగానీ కాదు. తమ వాటా దార్లందరికీ నష్టపరిహారం కింద బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం మూడు మిలియన్ పౌండ్ల రొఖ్ఖాన్ని చెల్లించడానికి ఒప్పుకొన్న తర్వాతనే ఈ ద్రవ్యమంతా భారతదేశం బడ్జెటులో ఖర్చు రాశారు. భారతీయులు ఈ నష్టాన్ని తమ పన్నుల రూపంలో ఇచ్చుకోవలసి వచ్చింది.

1858వ సంవత్సరం నవంబరు 1వ తేదీనాడు భారతదేశాన్ని ప్రత్యక్షంగా పరిపాలిస్తున్నట్టు విక్టోరియా మహారాణి ఇండియాలోని ప్రజలనుద్దేశించి ఒక ప్రకటన చేసింది. దాని పాఠం వీరేశలింగంగారి అనువాదంలో కొంత చూడండి.[4]

"క్రైస్తవ మతము యొక్క సత్యమును మేము దృఢముగా నమ్మిన వారమయి మతము వలనగలిగెడు చిత్తశాంతిని మేము కృతజ్ఞతతో నొప్పుకొనుచున్న వారమయ్యును, మా విశ్వాసములను మా ప్రజలలో నెవరి మీఁదను నిర్బంధించు కోరికగాని స్వాతంత్ర్యము గాని మాకులేదని చెప్పుచున్నాము. తమతమ మత విశ్వాసములను బట్టిగాని యాచారములనుబట్టి గాని యెవ్వరు నేవిధముగాను మా వలన నిగ్రహమును గాని యనుగ్రహమునుగాని పొందక యందఱును సమానముగా ధర్మశాసనముల వలని సంరక్షణమును నిష్పక్షపాతముగా (బొందవలయుట మా యభిమతమును మాకు సంతోషకర మనునది మేము ఘోషించుచున్నాము. మా ప్రజలలో నెవ్వరి యొక్క మత

4. వీరేశలింగంగారి సంపూర్ణ గ్రంథాలలో 6వ సంపుటం, 3వ ప్రకరణం. "శ్రీవిక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి చరిత్రము". పుట 84-85.

విశ్వాసములతోను పూజా విధానములతోను తా మేవిధమైన సంబంధమును మా క్రింద యధికారులెవ్వరును కలుగఁ జేసికొనఁగూడదనియు, గలుగఁజేసికొన్న యెడల మాయాగ్రహమున కట్టివారు పాత్రులగుదురనియు మేము దృఢముగా విధించుచున్నాము.

"మా ప్రజలయినంత వఱకు వారేజాతివారయినను ఏ తెగవారయినను సరే విద్యవలనను సామర్థ్యము వలనను సద్వర్తనము వలనను దాము చక్కఁగా నిర్వహించుట కర్హులయిన వారు మా ప్రభుత్వములోని పనులకు యధేచ్ఛముగాను నిష్పాక్షికముగాను చేర్చుకొనఁబడువలయుట మా చిత్తమయియున్నది.

"ఈశ్వరానుగ్రహము వలన దేశములో వ్యవస్థత మరల కలిగింపఁ బడినప్పుడు హిందూ దేశము యొక్క నెమ్మదియైన కర్మలను బ్రోత్సాహపఱచుటయు జనోపయుక్తములును వృద్ధికరములునైన పనులను పెంపు చెందించుటయు దేశములో నున్న సర్వ ప్రజల యొక్క లాభంకొఱకు పరిపాలనము జరుపుటయు మా యత్యంతాభిలాషమై యున్నది. మా బలము వారి సంపదలోను, మాక్షేమము వారి తృప్తిలోను, మాయుత్తమ ప్రతిఫలము వారి కృతజ్ఞతలోను ఉండును. సర్వశక్తుఁడయిన యీశ్వరుడు మాకును మాక్రింది నధికారములోనుండు వారికిని మా యీ యభీష్టములను ప్రజల మేలు కొఱకు కొనసాగించ్చుటకు శక్తిని బ్రసాదించునుగాక."

విక్టోరియా రాణి చేసిన ప్రకటనను 1858 నవంబరు 8వ తేదీనాడు భారతదేశంలోని వివిధ కేంద్రాలలో ప్రజలకు అధికారులు విశదపరిచారు. అప్పటి వరకు కుంపిణీ వారి గవర్నరు జనరల్‌గానే ఉంటూ వచ్చిన అత్యున్నత వ్యక్తి ఈ ప్రకటన తర్వాత రాణీగారి వైస్రాయిగా కూడా వ్యవహరించసాగాడు. వైస్రాయి అన్న పదానికి అర్థం రాజుకూ రాజమకుటానికి ప్రత్యామ్నాయంగా ఉంటూ రాజ్యాధికారాన్ని చేసేవాడు. రాచకార్యాల సర్వాధికారిని గవర్నర్ జనరల్ అంటారు. వైస్రాయి-గవర్నర్ జనరల్ అనే జమిలి పదవులను ఒకే వ్యక్తి నిర్వహిస్తూ వుండాలని బ్రిటన్‌లోని ప్రభుత్వ వర్గాలు భావించాయి. గ్రేట్ బ్రిటన్‌లో పార్లమెంటుకు ప్రత్యర్థిగా ఉన్న రాజమకుటానికి వైస్రాయిగానూ, రాజమకుటానికి ప్రత్యర్థిగా ఉన్న పార్లమెంటుకు గవర్నర్ జనరల్‌గానూ ఒకే వ్యక్తి జవాబుదారీ అవుతాడు.

మొట్టమొదటి వైస్రాయిగా లార్డ్ క్యానింగ్ ఉత్తర భారతదేశంలో 1858 నుండి పర్యటించి ప్రదేశ సంస్థానాధీశ్వరులను మంచి చేసుకొంటూ రాణిగారి ప్రకటనను విడమర్చి చెప్పాడు. భక్తి విశ్వాసాలతో పరమ విధేయులయిన సంస్థానాధీశ్వరులకు సర్వరక్షణలూ, సకల గౌరవాలు లభిస్తాయని విశదం చేశారు. ఫ్యూడలు వర్గాల ఆస్తి హక్కులలో సంక్షోభం సంప్రదాయ సిద్ధమైన మర్యాదలలో ఉపేక్ష తమ రాజ్యాధికారానికి భంగకరమని వైస్రాయి తెలుసుకొన్నాడు.

వాస్తవానికి తూర్పు ఇండియా కుంపిణీ వారు భారతదేశంలోని రాజరికపు వ్యవస్థని మొదట సరిగ్గా అవగాహన చేసుకోలేదు. మనుస్మృతి, అర్థశాస్త్రం మొదలైన ధర్మార్థ శాస్త్రాల ప్రకారం ఈ దేశంలో ఒక అవిచ్ఛిన్నమైన రాజ్యాంగ వ్యవస్థ ఉంటూ వచ్చింది. మౌర్యుల కాలం నుంచి మొగలాయీ పరిపాలన దాకా రాజరికపు సంప్రదాయం కొన్ని పద్ధతులను అనుసరిస్తూ వచ్చింది. రాజ్యంలో ఏడు అంగాలు ఉంటాయి. స్వామి (రాజు), అమాత్యుడు (మంత్రి), సుహృదులు (మిత్రులు), కోశము (బొక్కసం), రాష్ట్రము (దేశము), దుర్గము (కోట), బలము (సేన) అనే ఈ ఏడూ సప్తాంగాలు. సామ్రాజ్యాధిపతికి సామంతులు, సుహృదులు. రాజు ధర్మ స్వరూపుడు. అతడు యుగధర్మం మూర్తీభవించిన వ్యక్తి. సార్వభౌమునికి సింహాసనాలు, ఢక్క, సింఛ్చము, కుంతము మొదలైన సామ్రాజ్య చిహ్నాలు ఉంటాయి. ఈసార్వభౌముడు తనను కొలుచుకొనే సామంతులకు వివిధ సామంత చిహ్నాలను బహూకరిస్తాడు. పట్టము, భేరీ, శంఖ కాహళాది వాద్యాలు ఆందోళిక ఛత్రచామ రాదులు ఈ చిహ్నాలలో ఉంటాయి.

పూర్వపు హిందూ రాజుల సంప్రదాయాన్నే మొగలు చక్రవర్తులు కొత్త పరిభాషతో కొత్త చిహ్నాలతో కొనసాగించారు. సామంతులు పూర్వం సార్వభౌమునికి 'కానిక మాడలు' సమర్పించేవారు. ప్రభువుకు గౌరవార్థంగా చెల్లించే ద్రవ్యాన్ని 'కట్నంగానికలు' అంటారు. మొగలాయి దర్బారులో సామంతులు చక్రవర్తికి 'నజరు' అర్పించేవారు. దీనికి ప్రతిఫలంగా సార్వభౌముడు సామంతునికి 'ఖిలాత్'గా సామంత చిహ్నాలు బహూకరించేవాడు. సామంతుల హోదాలను బట్టి 'కిలాత్'లో గౌరవమైన ఉడుపులు, శాలువలు, పగిడీలు, సాగాలో దాల్చే భూషణాలు, ఆయుధాలు, కొన్ని సందర్భాలలో గజతురగాదులు ఉంటాయి. నజరు సమర్పిస్తున్న సామంతుడు రాజ్యంలోని

సప్తాంగాలలో తనను ఒకనిగా భావించమని సార్వభౌమునికి విన్నవించుకొంటున్నాడన్న మాట. ఖిలాత్ ఇస్తున్న చక్రవర్తి ఆ విన్నపాన్ని మన్నించి ఆమోద ముద్రను అందచేస్తున్నాడన్న మాట. ఈ ఆదాన ప్రదానాల వల్ల సార్వభౌమునికి, సామంతునికీ మధ్య ఒక మానసికమైన అనుబంధం ఏర్పడుతోంది.

మొగలు చక్రవర్తుల కాలం నుంచీ మన దేశంలో సంబంధాలు పెట్టుకొన్న కుంపిణీ వారికి నజరులు సమర్పించడం, ఖిలాతులు పుచ్చుకొనడం కొత్తేంకాదు. అయితే ఇవి కేవలం లంచాలు ఇవ్వడం, ప్రతిఫలం పొందడం అనే వర్తక వాణిజ్య వ్యవహారాల కిందేగాని సాంస్కృతిక సంకేతంగా అర్థం చేసుకోలేక పోయారు. మొట్టమొదటి వైస్రాయిగా లార్డ్ క్యానింగ్ భారతదేశంలోని ప్యూడలు మర్యాదలను బాగా అధ్యయనం చేశాడు. తన పర్యటనలో పలుచోట్ల దర్బారులు ఏర్పాటు చేశాడు. ప్యూడలు భూస్వామ్యవర్గంలోని ప్రముఖులను కలుసుకొని వారివారి అర్హతలను బట్టి వారికి 'రాజా', 'నవాబు', 'రాయ్ సాహెబ్', 'రాయ్ బహదూర్', 'ఖాన్ బహదూరు' మొదలైన బిరుదులు ప్రసాదించాడు. బిరుదులతోపాటు ఖిలాతులుగా లాంఛన చిహ్నవస్త్రాలూ, ప్రత్యేకమైన నదుపాయాలూ బహూకరించాడు. సిపాయిల కలహం రోజుల్లో తెల్లవాళ్ళ మానప్రాణాలను కాపాడిన భారతీయులలో విశ్వాసపాత్రులకు మడులూ మాన్యాలను వైస్రాయి ఇచ్చాడు.

ఉత్తర భారతంలోనే కాక దక్షిణ భారతంలోనూ తెలుగు జిల్లాలలోనూ కొందరు కొందరు ప్రముఖులు కొన్ని వర్గాల ప్రజలూ తెల్లవాళ్ళ పట్ల సానుభూతి ప్రకటించకపోలేదు. 1858లో జరిగిన సిపాయిల తిరుగుబాటును ఖండిస్తూ చెన్నరాజధానిలోని కొన్ని పట్టణాలలో ఉండే ప్రజలు ప్రభుత్వానికి అర్జీలు పంపుకొన్నారు. వీరిలో హిందువులూ, మహమ్మదీయులూ, క్రైస్తవులూ ఉన్నారు.[1] ఏయే ఊరి నుంచి ఎందరు మహజర్లు పెట్టుకొన్నదీ కొంత వరకూ చూడండి.

	సంతకాలు
మద్రాసులోని హిందువులు, మహమ్మదీయులు	1,482

1. మహజర్లు-Addresses from the Hindus, Mahamedan and christian Inhabitants of Southern India (Madras-1858).

రాజమండ్రి వారులు-యస్.వెంకటాద్రి, మరి కొందరు

మచిలీపట్నం వారులు	474
రాజమండ్రి "	140
విశాఖపట్నంలోనిమహమ్మదీయులు	116
చిత్తూరు వారులు	176
కాకినాడ "	287
ధవళేశ్వరం "	254
గుంటూరు "	60
చుండి జమీందారు	
వెల్లూరు ప్రజలు	632
కడప వారులు	216

పై విధంగా సంతకాలు చేసి తమ అభిప్రాయాలను తెలిపిన వాళ్ళలో ధవళేశ్వరం ప్రజలు ఒక సుదీర్ఘమైన మహజరు సమర్పించారు. దాని సారాన్ని చూడండి.

"పూర్వం వుండే హిందూ మహమ్మదీయ రాజ్యాల రెండింటిలోనూ సామంతులు తరుచు ఒకరిపై ఒకరు కత్తి దూసుకొనేవారు. తిరుగు బాటు నిత్యం జరిగేది. ప్రజలపై నిరంకుశాధికారం దినదినం వృద్ధి పొందేది. ఈ విషయం నిజాము ప్రభుత్వంలో ఇంకా సాగుతూనే ఉంది."

"మేము తెల్లవాళ్ల ప్రభుత్వాన్ని నోచుకొనడం వల్ల పైన చెప్పిన నిరంకుశత్వం అంతరించింది. అభిప్రాయభేదాలు, అసంతృప్తి ప్రజలలో మాయమైంది. దేశీయులకు మళ్ళా ఆనందం చేకూరింది. సర్వులకు న్యాయద్వారాలు తెరచుకొన్నాయి. నిష్పక్షపాతం, నిశ్చంచల ధర్మ పరాయణత్వమే ప్రభుత్వాశయాలు. ఈ దృష్టిలోనే ప్రజల వారసత్వపు హక్కులను రక్షించేటందుకుగాను ఎన్నో న్యాయస్థానాలను నెలకొల్పారు. ఆ కోర్టులలో పేదవాళ్ళకు న్యాయం కలుగుతుంది. శ్రీమంతులు చెలాయించే అధికారాల నుండి పేదలకు విమోచనం కలిగింది. పాత ప్రభుత్వాల హయాంలో పోయిన శాంతి భద్రతలు మళ్ళా ప్రజలు అనుభవిస్తున్నారు.

"దేశంలోని నదులన్నింటికి ఆనకట్టలు కట్టించారు. వేలాది కాలువలు తవ్వించారు. ఊషరక్షేత్రాలు పండుతున్నాయి. రైళ్లు పడ్డాయి. తపాల సౌకర్యాలు వచ్చాయి.

"చిట్టచివరిలో మేము ఒక్కటే మనవి చేసికోవాలి. మా స్వదేశీయ ప్రభువుల పరిపాలనలో మేము పడ్డ బాధలు చెప్పుకొందికి సిగ్గుపడుతున్నాం. ఆ కష్టాలు మాకు తెలుసు కనుక ఇంక బ్రిటిష్ వారి ప్రభుత్వం తప్ప మరేదీ మమ్మల్ని పరిపాలించకూడదని విశ్వసిస్తున్నాం."

సిపాయిల తిరుగుబాటును ఖండిస్తూ మహజర్లు పెట్టుకొన్న దక్షిణాది రాజభక్తులలో చుండి జమీందారు ఉన్నట్టు పైన గుర్తించాం. చుండి నెల్లూరు జిల్లా, కందుకూరి తాలూకాలోని చాలా చిన్న జమీందారీ. దీని వైశాల్యం 125 చదరపు మైళ్లు. సాలుసరి వరమానం 1870 నాటికి 52 వేలు. ఈ మహజరు పెట్టుకొన్న కాలంలో చుండిని రాజా కామినేని బంగారు ముత్తరాజు (1842–1870) పరిపాలిస్తూ ఉండేవాడు.[5]

ఇటువంటి రాజభక్తి పరాయణుల భక్తి విశ్వాసాలే సామ్రాజ్యానికి పెట్టని కోటలని బ్రిటిష్ వారు గుర్తించారు. దేశం మొత్తం మీద ఫ్యూడల్ భూస్వామ్య వర్గాలను పటిష్టం చేస్తూ వారు భక్తి విశ్వాసాలు చూపుతున్నంతకాలం వారితో సత్సంబంధాలు పెంచుకోవాలని వైస్రాయి భావించాడు. స్వదేశ సంస్థానాధీశ్వరులలో తరతమ భేదాలు ఉంటాయి. రాజ్యం వైశాల్యం, ఆదాయం, వంశచరిత్ర, మొగలు సామ్రాజ్యంలో వారి స్థానం, కుంపిణీ వారితో వారు నేస్తం కట్టిన తారీఖు వివరాలు మొదలైన వైనాలను దృష్టిలో పెట్టుకొని సంస్థానాధీశ్వరుల తారతమ్యాలను బేరీజు వేసుకొని ఎవరి తర్వాత ఎవరిని ఏ స్థానంలో నిలుపవలసినదీ ప్రభుత్వ యంత్రాంగం నిర్ణయించుతుంది. దర్బారులలోనికి వచ్చి సంస్థానాధీశ్వరులు వైస్రాయినిగాని రాజధాని గవర్నరునుగాని సందర్శనం చేసుకొంటున్నప్పుడు పాటించవలసిన మర్యాదలను క్రోడీకరించారు.

అత్యున్నత స్థాయిలో ఉండే సంస్థానాధీశ్వరులు భారత దేశాన్ని పాలించడానికి చేసే శాసన రచనలో భాగస్వామ్యులుగా ఉన్నారన్న సంగతి లోకం నమ్మడానికి వీలుగా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ఒక నాటకం ఆడింది. 1861లో 'ఇండియన్ కౌన్సిల్' చట్టాన్ని పార్లమెంటు ఆమోదించింది. దీనిలోని కొన్ని అంశాల ప్రకారం శాసన నిర్మాణ మండలి కేంద్రంలో వైస్రాయికీ, రాజధానులలో గవర్నర్లకూ సలహాదార్ల హోదాలో ఉంటుంది. వీళ్ళలో

---

5. తూమాటి దొణప్ప–ఆంధ్రసంస్థానములు, సాహిత్య పోషణ–పుటలు. 538–9.

సగం మంది సభ్యులు సివిల్ సర్వీసులో లేని వ్యక్తులై ఉండితీరాలి. వీళ్ల 'భారతదేశపు ఫ్యూడలు వర్గాలలోని ప్రభువులైతే మంచిది. వీరంతా బ్రిటీషు వారి పట్ల గౌరవాభిమానాలు గలవారైతే మరీ మంచిది. ఈ సంగతినే కామన్స్ సభలో సర్‌ఛార్లెస్ వుడ్ (భారతదేశానికి సెక్రటరీ ఆఫ్‌స్టేట్) ఉద్ఘాటించారు.[6]

ఈ చట్టం ప్రకారం వైస్రాయికీ గవర్నర్లకీ సలహాదార్లుగా వుండే నేటివు ప్రభువులు ఆర్థిక వ్యవహారాలలో, పన్నుల విషయంలో, సైనిక నిర్ణయాలలో చర్చలు చేయకూడదు. శాసననిర్మాణ మండలిలో సభ్యులన్న గౌరవం మాత్రం వీరికి చాలన్నది బ్రిటిష్‌వారి ఉద్దేశం. ఈ సభ్యులు ఇతర సంస్థానాధీశ్వరులతో ప్రభుత్వం వ్యవహరించే తీరును కూడా ప్రశ్నించరాదు. సంస్థానాల సరిహద్దులను ప్రభుత్వం వారు తమ అవసరాలకు అనుగుణ్యంగా 'విభజించి పాలించు' అన్న మాత్రానికి వీలుగా నిర్ణయించారు.

ఉదాహరణకు తెలుగు జిల్లాలలోని మునగాల జమీందారీనే తీసుకొందాం. ఇది కృష్ణాజిల్లా నందిగామ తాలూకాలో ఉండేది. బందరు-హైదరాబాదు రహదారిలో, బందరుకు నూట ఇరవై మైళ్ళ దూరంలో ఉంది. దీనికి నాలుగు పక్కలా నైజాం సంస్థానం ఉండడం కేవలం యాదృచ్ఛికం కాదు. కుంపిణీ వారు 1802లోనే నైజాం సరిహద్దుల నుండి, బందిపోట్ల నుండి రక్షణకు మునగాల అందుబాటుగా ఉందని గుర్తించారు. కస్టమ్సు పన్నులు, ప్యాస్ కోర్టుల తనిఖీకి ఇది చాలా ఉపయోగం. తక్కువ మంది ఇంగ్లీషు సైనికులతో ఈ ప్రాంతాన్ని రక్షించుకోవచ్చు. నైజాం నవాబును కాపాడడానికి ఒకవేళ నైజాం తమకు యెదురుతిరిగితే మునగాలను వ్యూహాత్మక కీలక ప్రాంతంగా ఉపయోగించుకొని నవాబును అణచి వేయడానికి ఈ ప్రాంతం ఎంతగానో ఉపయోగపడుతుంది. బ్రిటిష్ వారికి భక్తులుగా వున్న ఈ సంస్థానాన్ని చెక్కు-చెదరకుండా వుంచి తమకు ఎల్లప్పుడూ అనుచరుడుగా ఉండడానికి తక్కువ పేష్కసు చెల్లించే జమీందారుగా ఈ సంస్థానాధీశ్వరుని మార్చివేశారు.[7] (ఉత్తరోత్తరా ఒక మునగాల జమీందారు బ్రిటీషు వారికి వ్యతిరేకంగా కాంగ్రెసులో. చేరాడు. అది వేరే సంగతి).

---

6. K.Antonova et al-p.86
7. తుమ్మల వెంకటేశ్వరరావు-'మునగాల పరగణా- ప్రజాఉద్యమచరిత్ర'-పుటలు 6-6.

1867లో అత్యున్నత స్థాయి సంస్థానాధీశ్వరులకు గుర్తింపుగా శాసన నిర్మాణ మండలిలో సభ్యత్వం ఇవ్వడంతో బ్రిటీషు వారి రాజకీయ సంస్కరణలు ప్రారంభమైనాయన్నది గమనించదగ్గ విషయం. తెలుగు జిల్లాలలో 'మహారాజా' స్థాయిలో ఉన్న విజయనగరం జమీందారులలో ఒకరైన విజయరామగజపతి (1826-1879)ని మూడు సారులు ఇంపీరియల్ లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్ సభ్యులుగా గౌరవించారు. వీరి కుమారుడు ఆనందగజపతి (1850-1897) కూడా శాసన నిర్మాణ సభాగౌరవాన్ని పొందాడు. ఈ రాజాలకు ఇతర సామంత చిహ్నాలను కూడా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం వారు ఇచ్చారు. (వీటి గురించి తర్వాత చెప్పుకొందాం).

సామంత చిహ్నాలను, లాంఛనాలను సంస్థానాధీశ్వరులు ప్రాణప్రదంగా చూసుకొంటారు. వైస్రాయిగారి దర్బారులోనికి ఈ ఫ్యూడలు ప్రముఖులు వెళ్ళేటప్పుడు ఎటువంటి ఉడుపులు ధరించాలో, ఏయే ఆయుధాలు తీసుకొని వెళ్ళవచ్చో, ఎంతమంది పరివారం వెంటనుండాలో నిర్ణయించడం జరిగి ఆ పద్ధతులను పాటించేవారు. సంస్థానాధీశ్వరుల రాకను పురస్కరించుకొని ఫిరంగి పేల్పుల సైనిక వందనాలను చేయడం మర్యాద. ఏ ప్రభువుకు ఎన్ని ఫిరంగి మ్రోతలు గౌరవనీయమైనవో కూడా లెక్కకట్టి ఆ సంఖ్యను విధిగా పాటించేవారు. ఏ ప్రభువును ఎలా సంబోధించాలో, వారికి ఏయే బిరుదులు వాడాలో కూడా నిశ్చయించే వారు.

ఒక్క సంస్థానాధీశ్వరులేకాక బ్రిటిషు వారి పాలనలో ఉండే ఇతర రాజధానులలో బ్రిటిష్ ప్రజానీకం ఉన్నారు. వీరిలో కూడా సంపన్నులూ, విద్యాధికులు, మోతుబరులు, పలుకుబడి, పరువూ ప్రతిష్ఠ గల వారు వివిధ నగరాలలో, జిల్లాలలో వున్నారు. ఈ పెద్ద మనుష్యులలో కూడా తరతమ భేదాలను జిల్లా అధికారులు గుర్తించి, రికార్డులలోనికి ఎక్కించి, జిల్లా దర్బారులలో వారి వారి స్థానాలను నిశ్చయించారు. జిల్లాలలోని ప్రముఖులకు వారు వారు కట్టే పన్నుల మొత్తాన్ని బట్టి, వంశప్రాధాన్యమును బట్టి, రాజభక్తి ప్రకటించే చర్యలను బట్టి హోదాలను నిర్ణయించేవారు. ప్రభుత్వోద్యోగులలో కూడా వారి వారి సర్వీసు రికార్డును చూసి తరతమ భేదాలను నిర్ణయించేవారు.

సాధారణ ప్రజలను వారి వారి జాతులను, కులాలను, మతాలను లెక్కలోనికి తీసుకొని స్థానాలను నిర్ణయించేవారు.[8]

1861లో 'స్టార్ ఆఫ్ ఇండియా' అనే బిరుదాన్ని అత్యంత ప్రముఖులకు ప్రసాదించే సంప్రదాయాన్ని ప్రారంభించారు. ఆదిలో ఇది కేవలం 25 మందికే పరిమితం చేసి గొప్ప సంస్థానాధీశ్వరులకూ, పెద్ద ఉద్యోగాలలో ఉన్న సివిలు, మిలటరీ వ్యక్తులయిన బ్రిటీషు వారికీ ఇస్తూ వుండేవారు. 1866లో దీనిని విస్తృతం చేసి మరో రెండు కింది మెట్లలోని ప్రముఖులకు కూడా వర్తింపచేశారు. 1877 నాటికి కొన్ని వందల మందికి ఈ కులీన శూరత్వ మర్యాదను ప్రసాదించారు.

దేశ పర్యటనలలో వైస్రాయి దర్బారులే కాక సీమనుండి ప్రత్యేకంగా భారతీయులకు దర్శనం ఇవ్వడానికే విక్టోరియా రాణీగారి కుటుంబసభ్యులు క్రమంగా వచ్చిపోతూ ఉండేవారు. వీరి దర్బారులలో పాల్గొనడం సంస్థానాధీశ్వరులకూ, సంపన్న భారతీయులకూ సంబరమైంది. 1869లో 'డ్యూక్ ఆఫ్ ఎడింబరో' వచ్చి ఇటువంటి పర్యటనలకు ప్రారంభం చేశాడు. 1875-76లో రాణీగారి కుమారుడే 'ప్రిన్స్ ఆఫ్ వేల్స్' భారతదేశంలో ఆర్నెల్లపాటు సంచరించాడు. ఇతని రాకను పురస్కరించుకొని రాజభక్తి పరాయణులు పండుగులు చేసుకొన్నారు. పద్యం గడుపుకొన్నారు. పద్యాలను అల్లించారు. తెలుగులో పెద్ద పండిత కవిగా పేరు మోసిన కొక్కొండ వెంకట రత్నంగారు (1842-1915) 'ప్రిన్స్ ఆఫ్ వేల్స్ తారావళి" అనే పద్యరచనా "ప్రిన్స్ ఆఫ్ వేల్స్ హిందూస్థాన్ సందర్శనం" అనే వచన రచనా చేశారు. మొదటి దానికి లండన్‌లోని సుగంధ తైలాల కంపెనీ బహుమతిని ఇచ్చింది. రెండో రచనను మద్రాసు విద్యాశాఖ వారు పాఠ్యగ్రంథంగా నిర్ణయించారు. దేశంలోని వివిధ భాషల కవులు ఆంగ్లేయుల ధర్మరాజ్యాన్ని కీర్తించడం ప్రారంభించారు. తెలుగు వారిలో ఇటువంటి ప్రచార కవులలో తొలితరంలో కొక్కొండ వారు మొదట లెక్కకు ఎక్కేవారు.

తన కుమారుడైన యువరాజు భారత దేశ పర్యటనలో ప్రజల భక్తి విశ్వాసాలను, ఆదరాభిమానాలను నోచుకొన్నాడని తెలుసుకొన్నాక విక్టోరియా

8. BERNARD S.CHON- "An Anthropologist among the Historians and other Essays"- pp.648-9

చాలా సంతోషించింది. తన బిరుదావళిలో మార్పులు అవసరమని భావించింది. తనను ఇప్పుడు కేవలం మహారాణి అని పిలిస్తే చాలా? విశాల సామ్రాజ్యాన్ని పాలిస్తున్నది కనుక తనకు బ్రిటిష్ దేశపు మహారాణి అన్న బిరుదుతోపాటు 'ఎంప్రెస్ ఆఫ్ ఇండియా' (భారతదేశపు చక్రవర్తిని) అనే మహోన్నతమైన గౌరవసూచక పదం కూడా అవసరమనుకొంది. 1876 ఫిబ్రవరిలో పార్లమెంటు 'రాయల్ టైటిల్స్' చట్టాన్ని ప్రవేశపెట్టారు. ఏప్రిల్ నెలలో దీనిని ఆమోదించారు. విక్టోరియా భారతదేశపు చక్రవర్తిని అనే సంగతిని ఇండియాలోని సమస్త జనులకూ సంస్థానాధీశ్వరుల సమక్షంలో ప్రకటించాలని నిర్ణయించారు. దీనికి తగ్గ ఏర్పాట్లను కనీవినీ ఎరుగని స్థాయిలో చేయడానికి వైస్రాయి నిర్ణయించాడు. 1877 జనవరి ఒకటవ తేదీనాడు 'ఇంపీరియల్ దర్బారు'ను ఢిల్లీలో జరిపించాలని నిశ్చయించారు. సర్వసన్నాహాలూ చేశారు. భారతదేశంలో ఏమాత్రం హోదా వున్న వాడైనా ఆనాటి ఇంపీరియల్ దర్బారులో పాల్గొన్నారు. ఆ దూబరా దర్బారు ముచ్చట్లు కొన్ని తెలుసుకొందాం.

భారతదేశం నాలుగు చెరగుల నుంచి సంస్థానాధీశ్వరులను ఈ బ్రహ్మాండమైన దర్బారు-మేళాకు ఆహ్వానించదలిచారు. వీరంతా సకుటుంబ సపరివారంగా వస్తారు. మందీ మార్బలం ఏనుగులూ, గుర్రాలు మొదలైన పటాటోపం ఉంటుంది. ఏయే సంస్థానాధీశ్వరుడు ఎంతమంది పరిజనులతో రావాలో ముందుగానే నిర్ణయించారు. ఆ సంగతి ముందుగానే తెలియచేశారు. ప్రతి సంస్థానాధీశ్వరుని గౌరవార్థం సైనిక వందనంగా ఒక నిర్ణీత సంఖ్యలో ఫిరంగి పేల్పుల మర్యాదలు ఉంటాయి. స్థాయి తగ్గుతున్న కొద్దీ సంఖ్య ఈ విషయంలో తగ్గుతుంది. ఈ గౌరవాన్ని ఆధారం చేసుకొని ఆహ్వానితుల పరివారాన్ని ఈ కింది విధంగా నిర్ణయించారు.

వరుస	ఫిరంగిపేల్పుల సంఖ్య	పరివారపరిమితి
1	17 పేల్పులు	500 మంది
2	15 పేల్పులు	400 మంది

3	11 పేల్పులు	300 మంది
4	9 పేల్పులు	200 మంది
5	ఈ గౌరవంలేని ఇతరులు	100 మంది

ఈ దర్బారులో 25,100 మంది పాల్గొంటారని ప్రభుత్వం వారు అంచనా వేసుకొన్నారుగానీ, వాస్తవానికి 50,741 మంది భారతీయులు సంస్థానాల నుండి ఢిల్లీకి వచ్చారు. 9,741 మంది భారతీయులు ప్రభుత్వ సిబ్బందిలో ఉన్నారు. మరో 6,438 మంది చిల్లర మల్లర సేవకులు, పోలీసు, తపాలా, టెలిగ్రాపు విధులలో ఉన్నారు. 14,000 మంది సైనికులు ఉన్నారు. ఇంత మందికి చోటు చూపించడం కోసం ఢిల్లీ చుట్టు పక్కల ఉన్న నూరు గ్రామాలను పీకివేశారు. రైతులను శీతాకాలపు పంటలకు ఆ పొలాలలో నాట్లు వేసుకోనివ్వలేదు. రోడ్లు, నీటి వసతులు, బజారులు, పారిశుధ్యం పనులు సెప్టెంబరు నుంచీ ప్రారంభించారు. నాశనం చేసిన గ్రామాలలోని వాళ్ళను ఈ పనులలో వినియోగించారు. దర్బారు మేళానిమిత్తం ఎనిమిది వేల గుడారాల నగరాన్ని నిర్మించారు. (సంస్థానాధీశ్వరులను వారి గుడారాలను వారినే తెచ్చుకోమన్నారు) ఈ దర్బారుకు వివిధ ప్రాంతాల నుండి నేటివు పెద్ద మనుష్యులను, భూస్వాములను, పత్రికాధిపతులను వివిధ వర్గాలకు ప్రాతినిధ్యం వహించే వారిని కూడా ఆహ్వానించారు. రెండు వారాల పాటు సాగిన ఈ ఆర్భాటపు ఉత్సవాలలో ఎనభైనాలుగు వేల మంది పాల్గొన్నారు. (వీరిలో 1,169 మంది తెల్లవాళ్లు).[9]

భూనభోంతరాలు దద్దరిల్లేటట్టు నూటొక్క ఫిరంగుల పేల్పులు మారుమ్రోగించి 1877 జనవరి ఒకటవ తేదీనాడు విక్టోరియాను భారతదేశపు చక్రవర్తినిగా ప్రకటించారు. ఈ ఫిరంగి మోతలకు ఏనుగులూ, గుర్రాలు బెదిరిపోయాయి. ప్రేక్షకులలో కొందరు మరణించారు. చాలామంది గాయపడ్డారు. తెల్లవాళ్లు ఇంత ధనవ్యయం చేసి ఈ మహత్తరమైన తమాషాను ఢిల్లీలో చూపిస్తున్నప్పుడు దేశంలో దుర్భరమైన క్షామం ఉంది. విపరీతమైన

9. BERNARD S.CHON. గ్రంథంలోని చిట్టచివరి ప్రకరణం (పేం.23)లోని వివిధ పుటలలో వున్న సంగతులను ఇక్కడ అవసరమైన క్రమంలో చెప్పాను.

నష్టాన్ని కలుగజేసింది. 1876-77 సంవత్సరాలలోని కాటకాన్ని 'ధాతకరువు' అంటారు. ఒక్క మద్రాసు, బొంబాయి రాష్ట్రాలలోనే 50లక్షల మంది ప్రజలు చనిపోయారు.

ఢిల్లీలో ఈ దర్బారు జరుగుతున్నప్పుడే రాజధా[illegible] కేంద్రాలలో కూడా చిన్నసైజు దర్బారులు జరిగాయి. సాన్లలో [illegible] కవులు సంస్కృతంలోనూ, ఇతర భాషలలోనూ పద్యాలు అల్లి పఠించారు. బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యంలో భాగమయ్యాక వివిధ జమీందారీలలో నున్న కవులు ఇటువంటి 'పద్య రత్నాలు' చెప్పడం పరిపాటి అయింది. పరవస్తు వెంకట రంగాచార్యులు గారు (1822-1900) 'ఆంగ్లాధిరాజ్యస్వాగతము' అనే పేరుతో చిన్న కావ్యం రచించారు. 1887లో విక్టోరియా పరిపాలనలో యాభైఏళ్ల నిండి స్వర్ణోత్సవం చేసుకొన్నప్పుడు కందుకూరి వీరేశలింగం గారు 'విక్టోరియా జ్యూబిలీ నవరత్నాలు' రచించి ప్రకటించారు. అందులో రెండు పద్యాలు చూడండి.[10]

కం. శ్రీ కరుడగు పరమేశుడు
ప్రాకట కరుణా ప్రపూర్ణ భావము తోడన్
జేకొని ప్రోచుత గుణ ర
త్నాకర విక్టోరియా మహారాజ్ఞి మణిన్

సీ. ఈ కుటుంబిని రాజ్యమేలుచునున్నట్టి
పంచాశదుత్తమాబ్దములలోన
భరత ఖండమునకు బహుబాధలు తొలంగి
సకల సౌఖ్యంబులు సంఘటిల్లె
భూమి నౌకల కల్మి దురగ యానమంబె
యయ్యె ద్వీపాంతర యాన మిపుడు
తంత్రీ ముఖంబున దవ్వుల వార్తలు
క్షణములో శ్రవణ యోగ్యంబులయ్యె
భూమి శకటంబులంబున దూరదేశ
యాత్రలత్యల్పకాల సాధ్యంబులయ్యె
ననఘ! పొగడంగదరమె? రాజాధిరాజ్ఞి

---

10. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-2వభాగం, 25 ప్రకరణం, పుటలు. 256-7

యైన విక్టోరియా రాజ్యయాత్ర మహిమ!

కేవలం పద్యాలలోనే కాక ఇతర ప్రక్రియలలో కూడా జమీందారీ యుగంలోని కవులు తమ రాజభక్తిని చాటుకొనక పోలేదు. విక్టోరియా మరణించాక 1902లో ఏడవ ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకం చేసుకొన్నాడు. ఈ సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని పోలవరం జమీందారుగారు తమ ఆస్థాన కవులయిన తిరుపతి వెంకటకవుల చేత "శ్రీమదెడ్వర్డు పట్టాభిషేకమ"నే నాటకరాజాన్ని రాయించారు. తెలుగులో మనం ఏరూపకాన్నయినా నాటకం అంటాంగాని సంస్కృత లక్షణాలను బట్టి 'నాటకం' కొన్ని నియమాల్ని పాటించాలి. తిరుపతి కవులు ఈ నాటకాన్ని సలక్షణంగా రాశారు. దీని గురించి చరిత్రకారులు ఇలా చెప్తున్నారు.[11]

"ఈ రచన కాదర్శమైనది విద్యానాథుని ప్రతాప రుద్రీయ మందలి "ప్రతాప రుద్ర కళ్యాణము". తాను చెప్పిన నాటక లక్షణమునకు లక్ష్యముగా విద్యానాథుడు రచించిన నాటకమిది. అట్లే, తిరుపతి వేంకట కవులును దీనిని నాటక లక్షణమునకు లక్ష్యముగానే రచించి, అదస్సూచికలందు లక్ష్యలక్షణ సమన్వయము చేసి యున్నారు. తెలుగు స్వతంత్ర నాటకముల విషయమున నిట్టి లక్ష్య-లక్షణ సమన్వయ మపూర్వమని చెప్పక తప్పదు. ఇందులో కొన్ని కల్పనలు (విక్టోరియా మహారాజ్ఞి స్వప్న వృత్తాంతము మొ॥) ఉన్నను అవి, మొత్తము మీద, ప్రధాన కథకు భంగము లేకుండగా చేయబడినవే. ప్రధాన పాత్రములకు తప్ప తక్కిన వారికిందు తెలుగు పేర్లే వాడియున్నారు. సమకాలికేతి వృత్తమును స్వీకరించి తెలుగున నాటకీకరించిన వారిలో బహుశః వీరే ప్రథములు కావచ్చును."

ఏడవ ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకం పురస్కరించుకొని ఢిల్లీలో మళ్ళా ఒక దర్బారు ఏర్పాటు చేశారు. స్వదేశ సంస్థానాధీశ్వరులను, ప్రముఖులను ఆహ్వానించారు. ఆహ్వానాలు లేని సామాన్య ప్రజలూ, జాతీయ కాంగ్రెసు సభలలో పాల్గొనేవారు కూడా అవి చూడడానికి ఢిల్లీ వెళ్ళారు. అలా ఢిల్లీ దర్బారును దర్శించాలని కొండా వెంకటప్పయ్యగారు ఉవ్విళ్లూరి వెళ్ళారు. ఆ చలి దేశంకాని దేశంలో బసదొరకక పోయినా సత్రంలో ఒక గది చూసుకొని పాలు రొట్టె కొని కడుపునింపు కొంటూ దర్బారు జరిగే ఆవరణలో ప్రేక్షకుల

11. పోణంకి శ్రీరామ అప్పారావు-తెలుగు నాటకవికాసము పుట.305.

స్థానంలో కూడా ప్రవేశం దొరకక పోయినా ఢిల్లీ ఉత్సవాన్ని చూసి తీరాలన్న ఉబలాటంతో ఆయన తమ కోరికను కొంతవరకూ తీర్చుకొన్నారు. ఆ వైనం తమ స్వీయచరిత్రలో విపులంగా వర్ణించారు.[12]

"దర్బారు చూడకున్న మానె, ఊరేగింపు టుత్సవమైన చూత మనుకొంటిమి. దానిని చూచుటకై వీధులలో తగిన ప్రదేశములను ప్రజలు ముందుగా వెదకుకొనుచుండిరి. జుమ్మా మసీదు వాకిలిమెట్లు ఒకదానిపై నొకటిగ పొడవున వరుస వరుసగ పైకి బోవుచుండుటచే పెద్ద నాటకశాలలో గాలరీవలె నుండెను. కొన్ని వేల జనులు ఆమెట్లపై కూర్చుండవచ్చును. ఆమసీదు అధికారులు ఇదే సమయమని మెట్లకు టికెట్ల నేర్పరచి వసూలు చేయ నారంభించిరి. టికెట్ల ఖరీదు క్రమమున కొన్ని వందల రూపాయల వరకు బెరిగెను. మసీదు బురుజులమీద సహితము స్థానము లేర్పరచి కొన్ని వందలరూపాయలు వసూలు చేసిరి. ఇక రాజవీధుల ప్రక్క, ఇండ్ల మేడలమీదను, డాబాల మీదను గోడల మీదనుగూడ ప్రేక్షకులు తావులేర్పరచుకొనిరి. నేను మసీదు మెట్లమీద తొమ్మిది రూపాయలకు టికెట్టు కొంటిని. ఉత్సవము మధ్యాహ్నము పండ్రెండుగంటలకు ఆగ్రాద్వారము గుండ బయలుదేరెను. అందుకు సూచనగ పెద్ద ఫిరంగుల మ్రోత వినబడెను. పిమ్మట నశ్వరాజము నెక్కిన భారతీయనాయక ప్రముఖుడొకడు పొడసూపెను. ఈతడు సర్ ప్రతాపసింగు అని కొందరు ప్రేక్షకులు చెప్పుచుండిరి. ఆయన వెంట గుఱ్ఱములపై బ్యాండు వాయిద్యము బయలుదేరెను. వారివెనుక పదాతివర్గము నడువసాగెను. ఆ పదాతుల వెన్నుదన్ని మరియొక బ్యాండు వాయిద్యమును వారి వెన్నంటి అశ్వములపై రాజకుమార దళమును నడువసాగెను. సమానవయస్కులు, సుందరగాత్రులునగు రాకుమారులు తెల్లనిషేర్వాణీలును, లేతనీలవర్ణపు దలపాగలును, రత్నస్థగితములై మెరయుచున్న కళ్ళితురాయిలు ధరించి, మణులుచెక్కిన కంఠహారములతో తేజోవంతములగు ముఖారవిందములతో చూచువారల కన్నులకు ఆనందము గొల్పుచుండిరి. నక్షత్రములు ఆకసమునుండి దిగివచ్చి ఈ మహోత్సవమున పాల్గొనుచున్నావా యన్నట్లు ఇరువదియేడుగురు రాకుమారులు ఆశ్రేణిలో నుండిరి. వీరెక్కిన గుఱ్ఱములును చిరుతపులి చర్మపు జీనులతో నొక్కరూపున నొప్పారు.

12. కొండావెంకటప్పయ్య 'స్వీయచరిత్ర', 1వ భాగం-పుటలు.133-7

(pony) పోనీలు. ఈదళము వెనుక ఆఫ్గన్ పటాను యువకులు వదులుగానుండు తెల్లనిచొక్కాలు తొడిగి, తోకలు విడిచిన ఆకుపచ్చ తలగుడ్డలు పెట్టుకొని పొట్టి టంగణాలపై సాగిపోయిరి. వారివెంట పెద్దగుఱ్ఱములపై నందమగు దుస్తులు ధరించిన బ్యాండు వాయిద్యమువారు హృద్యముగ వాయించుచు వెడలిరి. పిమ్మట నొక వృద్ధగజరాజముపై బంగారు నీరుపోసిన హౌదాయందు కర్జను ప్రభువును ఆయన సతీమణియును వెడలి వచ్చిరి. సరిగపట్టెలుగల చిత్రవస్త్రములతో ఆభరణములతో నలంకరించిన ఈ గజమున కిరుప్రక్కలను వెండికఱ్ఱలు బట్టుకొని వేత్రహస్తులు నడచుచుండిరి. ఈ ఏనుగు కాశీమహారాజుల వారిది. 1857 సంవత్సరమున విక్టోరియా రాణిగారికి భారత చక్రవర్తిత్వము సిద్ధించినపుడు ఢిల్లీలో గావించబడిన మహోత్సవమునాడు ఊరేగిన మహాగౌరవము గాంచినదిగాన దానిని మరల ఆమె కుమారుని పట్టాభిషేక కాలమున ఊరేగింపులో రాజప్రతినిధిగ తానెక్కవలెనని కర్జనుప్రభువు పట్టుబట్టి రప్పించెనట. ఆ యుత్సవమునకు ఎడ్వర్డురాజుగారి సోదరుడు కానాట్‌డ్యూకు భార్యాసమేతుడై మనదేశమునకు వచ్చెనుగాని రాజ ప్రతినిధియగు తానే ముందుబోవలెనని కర్జను శాసించెనట. అందువలన కానాట్ సతీమణితో గూడ గజారూఢుడై వెనుక వచ్చుచుండ కర్జను తాను ముందునడిచెను. కానాటు వెనుక గజములనెక్కిన మహారాజులు ఏబదిమంది జంటజంటలుగ వారి వారి చోప్‌దారీలతో మెలమెల్లగ బోనసాగిరి. వారెక్కిన గజములును చిత్రాలంకృతములు గావింపబడి యుండెను. వారును వంకరతలపాగల రత్నములు పొదిగిన కలికితురాయిల నమర్చి, పట్టుచొక్కాయిలను తొడిగి మణిమయములగు కంఠహారములను, కంకణములను, భుజదండములను ధరించి యుండిరి. అదృశ్యము భారతదేశపు రత్నములన్నిటి నొక్కచో రాశిబోసినట్లు చూపట్టెను. కాని ఈ మహారాజు లందరు విదేశ రాజ ప్రతినిధి వెంట దాసులై పోవుట భారతదేశపు బానిసత్వము గూడ ఇచట రూపెత్తినట్లే కనుపించెను. ఈ సంస్థానాధిపతులలో ముందు జంటలో నెవ్వరి నేర్పరచవలెనను ప్రశ్న వచ్చినపుడు మైసూరు, ట్రావెన్కూరు ప్రభువులను మొదటి జంటగా నిర్ణయించిరట. ఈ వార్త నైజామునకు తెలిసి తాను మొదటివరుసలోనే ఉండవలెననియు అట్లుగానిచో ఉత్సవమున పాల్గొననియు పంతముబూని స్వంత రైలుమీదనే ఢిల్లీకి వచ్చి రైలుస్టేషనులో తన బండిలోనే యుండి రాజప్రతినిధితో ఉత్తరప్రత్యుత్తరములు

నడిపి, తుదకు ట్రావెన్కూరు మహారాజును రెండవవరుసకు దించి, తమ్ము మొదటి వరుసలో చేర్చినపిమ్మట బండిదిగి పట్టణములో తవబవకు చేరెవని చెప్పుకొనుచుండిరి.

దర్బారు సమయమున ఈ మహారాజా లొక్కొక్కరు లేచి మధ్యపీఠాసీనుడైయున్న రాజప్రతినిధియగు-కర్జను ప్రభువు వొద్దకు జని, కానాట్ ప్రభువు పరిచయము నొంది, ఆంగ్ల ప్రభుత్వముపట్ల తమ భక్తిని ప్రకటించు ప్రమాణముసల్పుటకు నిర్ణయమయ్యెనట. అట్లు వారిస్థానముల నుండి లేచి కర్జను ప్రభువు నొద్దకు మరలివచ్చుటలో వీపులు కర్జను ప్రభువు వైపునకు త్రిప్పకుండ వెనుకవెనుకకు నడచిపోవలెనను నియమము నవలంబింప వలసియుండెనట. మహారాజు లందరును ఆ ప్రకారమే వారివారి స్థానములకు మెలమెల్లగ వెనుకవెనుకకే నడిచిరటగాని బరోడా మహారాజాగారు వీపు కర్జను ప్రభువువైపునకు త్రిప్పియే తన స్థానమునకు బోయినందుకు కర్జను ప్రభువు కోపించి మహారాజా మీద కొంత చర్య జరిపి, వారిపై వేదియో అపరాధము విధించినట్లు తెలియవచ్చినది.

ఈ మహోత్సవమున భారత జాతిపతనము నైతికముగ శోచనీయమైనను ఆ దృశ్యము అపూర్వము నవవ్యమగు వైభవముతో విలసిల్లినదని చెప్పవచ్చును. ఈ ఊరేగింపు జరిగిన మరువాడు అరువది వేల సేన ఒక్కొచో ప్రదర్శింపబడెనుగాని దానిని మేము చాలా దూరము నుండి మాత్రమే చూడగల్గితిమి."

బడాబడా సంస్థానాధీశ్వరులతో పాటు వివిధ రాష్ట్రాలలోని రాజాలను, ఉద్యోగులను, శాసనసభ్యులను ప్రత్యేక పురుషులను కూడా ఈ దర్బారుకు ఆహ్వానించారు. దీనిని పెద్ద గౌరవంగా భావించి తిరిగి వచ్చాక బ్రిటిష్ ఏలికలపేర కొందరు కొన్ని ప్రజోపయోగకరమైన కార్యాలను చేశారు. తమిళనాడులో కర్ణాటక సంగీతాన్ని, తెలుగు సాహిత్యాన్ని పోషించిన యెట్టయాపురం జమీందారు రాజా జగదీశ్వర రామ వెంకటేశ్వర ఎట్టప్ప మహారాజాకు కూడా ఆహ్వానం వచ్చింది. ఈ విషయం గురించి సుబ్బరామ దీక్షితులు గారు సంగీత సంప్రదాయ ప్రదర్శినిలో ఇలా రాశారు.[13]

---

13. సుబ్బరాయదీక్షితులు-సంగీత సంప్రదాయప్రదర్శిని. మొదటి సంపుటం. పుటలు. 40-41.

"ఇండ్యా (India) చక్రవర్తి యొక్క ఏడవ ఎడ్వర్డు (Edward VII) పట్టాభిషేకమును కొనియాడవలసి డిల్లి దరుబారునకు రావలెనని గవర్నమెంటు వారివద్ద నుండి ఆహ్వానపత్రిక వచ్చినది. తోడనే వెడలి 1903 సంవత్సరము జనవరి నెల 1వ తేది జరిగిన ఉత్సవమునకు మహారాజులు ఢిల్లీకి యేగియున్న సమయమందు, వారి ఆజ్ఞచొప్పున నిచ్చట ఎట్టయపుర మందును రాజవర్గస్థులు చక్రవర్తి పట్టాభిషేక దినమును గొనియాడి ఆ పట్టాభిషేక జ్ఞాపకము శాశ్వతముగా నుండు కొఱకు స్కూలును పూర్తిసేయుటకై మెట్రికులేషన్ క్లాసునేర్పఱచి అభివృద్ధి జేసిరి. స్కూలు యొక్క సౌధమునకు ముందటి పందిలి యందు గతించిన విక్టోరియా మహారాణి యొక్క పేరిమి యెల్లప్పుడును జ్ఞాపక ముండుటకయి (Victoria Memorial Athenaeum) అను సభ యేర్పఱుపబడి యున్నది. తరువాత చక్రవర్తి యొక్క పట్టాభిషేక దరుబారుకేగి యుండిన జ్ఞాపకముండుట కొఱకు స్కూలు యొక్క పెద్దహాలునకు పట్టాభిషేకహాల్ (Coronation Hall) అని నామకరణ ముంచబడెను. దానియందు చక్రవర్తి చక్రవర్తిని, ఇతర చక్రవర్తులు వీరి పటములనుంచి అలంకరింపబడినది. ఆ హాలందే చదువువారికి నుపయోగపడునట్లు నొక పుస్తకశాల నుంచబడి యున్నది. దానికి ఎడ్వర్డ్ హాల్ (Edward VII Alexandra Library) అనిపేరు. యంత్రములు పాఠముచెప్పి బెట్టుటకు తగిన సామగ్రులను పూర్తియైన వెనుక మహారాజుల వారి ఉత్తర్వు చొప్పున రికగ్నేషన్ (Recognation)అప్లికేషన్ జేసిన తోడనే గవర్నమెంటువారు సంతోషమొంది మొదటిసారి యందే పర్మనెంటు సెక్షన్‌లో జేర్చుకొని స్కూలు నొప్పుగొనిరి."

దేశంలో ఒక పక్క రాజభక్తి ఇలా బలీయ మవుతున్న కాలంలోనే బూర్జువా జాతీయవాదం కూడా అంకురింప సాగింది ఆర్థికంగా చాలా అభివృద్ధి చెంది, ఇంకా చెందుతున్న బెంగాలు, బొంబాయి రాష్ట్రాలలో ఈ రాజకీయ చైతన్యం మొలకెత్తింది. 1870లో మహారాష్ట్రంలో 'పూనా సార్వజనక సభ' ఏర్పడింది. 1876లో కలకత్తా నగరంలో ఇండియా అసోసియేషన్ సంస్థాపన జరిగింది. బెంగాలులో సురేంద్రనాధ బెనర్జీ, మహారాష్ట్రంలో దాదాబాయి నౌరోజీ, మహదేవ గోవింద రనడే నాయకత్వం వహించి దేశంలోని నూతన పారిశ్రామిక విధానంలో హామీ ఇచ్చిన సంరక్షణలను అమలు జరపమని ప్రభుత్వాన్ని కోరారు. పన్నులు తగ్గించమని, వలస కప్పం ద్రవ్యం దూబరా

చేయవద్దని కోరారు. భూస్వామ్య వర్గాలకు లాభదాయకమైన విషయాలనే అర్థించారు. 1885లో కాంగ్రెసు సంస్థాపన జరిగింది. ఇందులోని వారందరూ మితవాదులే.

1885 నుండి 1905 దాకా కాంగ్రెసు కాని, ఇతర సంఘాలు కాని దేశం నుంచి బ్రిటిష్ అధికారాన్ని తొలగించే స్వాతంత్ర్యం కోసం కృషి చేయలేదు. ఆ రోజుల్లోని వారు బ్రిటన్ భారతదేశాల మధ్య ఏర్పడిన రాజకీయ సంబంధాలు శాశ్వతంగా ఉండడమే లాభదాయకమని భావించేవారు. భగవదేచ్ఛ కూడా ఇదేనన్న అభిప్రాయం కూడా వారికుండేది. 1905 తర్వాత జాతీయ వర్గంలో పరిణమించిన వారు సైతం తమ ప్రబోధ కవిత్వంలో మొదట బ్రిటిష్ వారి పాలనను ప్రశంసించేవారు. చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహంగారు 1895లో గోదావరి మండల సభల సందర్భంలో కాకినాడలో చదివిన పధ్నాలుగు పద్యాలలో తొలి పద్యాన్ని చూడండి.[14]

సీ॥ తుహినాద్రి మొదలు సేతువుదాక రాజ్యంబు
జరిపె నీయాంగ్లేయ దొరతనంబె
జాతి మతాచార సర్వ స్వతంత్రముల్
నెరపె నీయాంగ్లేయ దొరతనంబె
పిండారి దండుల పేరైన లేకుండ
దోలె నీ యాంగ్లేయ దొరతనంబె
నేర్పుతో చట్టముల్ నిర్మించి క్లేశముల్
తొలచె నీయాంగ్లేయ దొరతనంబె

తే॥గీ॥ ప్రజలు లోపముల్ జూప నాగ్రహము లేక
కరుణ జూపు నీయాంగ్లేయ దొరతనంబె
ఇట్టి యాంగ్లేయ దొరతనంబేలు గాక
ధర్మమతి తోడ నాచంద్ర తారకంబు

ఈ తొలి పద్యంలో ఇలాచెప్పినా చిలకమర్తి వారు మిగతా పదమూడు పద్యాలలో ప్రజల కష్టాలు, పన్నుల బాధలు, రైతుల పాట్లు మొదలైన వాటి గురించి రాశారు. ఈ తెలుగు పద్యాలను గురజాడ అప్పారావు గారు ఇంగ్లీషులోనికి అనువదించారు. మూలాన్ని, ఆంగ్లానువాదాన్ని 'గోదావరీ డిస్ట్రిక్టు

14. చిలకమర్తిస్వీయచరిత్ర-పుట.115

కావ్వరెమ్మ్ రిపోర్టులో ప్రకటించారట.[15] గురజాడ అప్పారావు గారు కూడా రాజభక్తికన్నా దేశభక్తి మిన్న అని భావించిన తర్వాత కూడా ఆంగ్లేయుల పట్ల ఉదారంగా భావాలు ప్రకటించారు. 'దించులంగరు' అనే ముత్యాల సరంలో ఇలా రాశారు.

"వచ్చెనిది బంగారు కాలము
వాంఛలెల్లను తీరు సుజనుల
కాంగిలేయుల ధర్మరాజ్యము
జ్ఞానమును స్వాతంత్ర్యమిచ్చుచు
సంతతము వర్ధిల్లు గావుత!"

ఈ భావాలను గురజాడ 1910 తర్వాత వెలిబుచ్చడం గమనించదగ్గ సంగతి. లోగడ తిరుపతి వెంకట కవులు 'ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకము' నాటకాన్ని రాసినట్టే ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులుగారు అయిదవ జార్జి చక్రవర్తి పట్టాభిషేకం నాడు (22-6-1911) 'రాజ్యాభిషేకం' అనే ప్రత్యేక నాటకాన్ని రచించి తమ సామాజికులతో పాటు ప్రదర్శించారు.[16]

లోగడ ఏడవ ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేకం పురస్కరించుకొని ఢిల్లీలో జరిపిన దర్బారు చూడడానికి కొండా వెంకటప్పయ్యగారు వెళ్ళినట్లే అయిదవ జార్జి పట్టాభిషేకోత్సవాన్ని చూడడానికి అయ్యదేవర కాళేశ్వర రావుగారు వెళ్ళారు. ఆయన ఇలా రాశారు.[17]

"1911వ సంవత్సరములో నూతనముగా రాజ్యమునకు వచ్చిన పంచమ జార్జి చక్రవర్తి యొక్క పట్టాభిషేక దర్బారు ఢిల్లీలో జరిగినపుడు నేను దానికి వెళ్ళితిని. ఆ దర్బారు ముగిసిన పిమ్మట చక్రవర్తి గారు లేచి బంగాళా విభజనమును రద్దుపరిచినామనియు, బంగాళీ మాటలాడు బంగాళమును, హిందీ మాటలాడు బీహారును, అస్సామీస్ మాటలాడు అస్సామును నిర్మాణము చేయుచున్నా మనియు కేంద్ర ప్రభుత్వము యొక్క రాజధానిని కలకత్తా నుంచి ఢిల్లీకి మార్చితిమనియు హర్షధ్వానముల మధ్య ప్రకటించిరి."

ఢిల్లీ దర్బారులో ప్రత్యక్షంగా కొందరు పాల్గొంటే, తెలుగు జిల్లాలలోని కొందరు జమీందారులూ, వాళ్ళ కవులు స్థానిక సంబరాలు చేసుకొన్నారు.

---

15. చిలకమర్తిస్వీయచరిత్ర-పుట.121
16. పోలంకి శ్రీరామ అప్పారావు-తెలుగునాటక వికాసము-పుట.237
17. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు- 'నాజీవిత కథ-నవ్యాంధ్రము', పుట-114

పోలవరం జమీందారుగారి పత్రిక 'సరస్వతి' పంచరత్నాలు ప్రకటించింది. వారి ఆస్థాన కవులు తిరుపతి వెంకట కవులు ఒక శ్లోకం, దానితో పాటు ఇరవై పద్యాలను రచించి ప్రకటించారు. మచ్చుకు ఒక పద్యం చూడండి.[18]

సీ॥ ప్రభుభక్తి మాతృ విశ్వాసంబు పితృభక్తి
దైవ భక్తియు పూర్వధనము గాఁగ
బిత్ృవైరి మాతృ విద్వేషియు రాజ దూ
షకులును ఘోరపాతకులు గాఁగ
బ్రభువు దేవాంశ సంభవుఁడు తల్లియుఁదండ్రి
ప్రజ కను కథలు శాస్త్రములు గాఁగ
ధర్మ విశ్వాస కృతజ్ఞతా విధులు ని
త్యం బొనరించు కృత్యములు గాఁగ
భరతఖండ నివాసులు బ్రతుకు వారు
గానవారి స్వభావంబు గరిమ మెఱిఁగి
పాలనము సేయువయ్య భూపాల మౌళి!
జార్జి రాజేంద్ర! వైభవ నిర్జితేంద్ర!

తెలుగు కవుల పద్యాలకేంగాని, ఉత్తరోత్తరా విశ్వకవిగా అంతర్జాతీయ ఖ్యాతిని ఆర్జించుకొన్న రవీంద్రనాథ టాగోరు 1911లోనే అయిదవ జార్జి చక్రవర్తి మీద 31 చరణాల ప్రస్తుతి గీతాన్ని రచించాడు. బెంగాలు విభజనను రద్దు చేసినందుకు కృతజ్ఞతా సూచకంగా చక్రవర్తికి విధేయతను ప్రకటిస్తూ 1911 డిసెంబరు 28వ తేదీనాడు ఈ గీత రచన జరిగింది. దాని పల్లవి చూడండి.

"జనగణమన అధినాయక జయహే
భారత భాగ్య విధాతా!"

ఈ రాజభక్తి కీర్తనే కాలక్రమాన భారతదేశానికి జాతీయ గీతంగా పరిణమించింది. ఇందులోని ఏడు చరణాలే ఇప్పుడు ప్రచారంలో ఉన్నాయి. ఇందులో పంజాబు, సింధు, గుజరాతు, మరాఠా, ద్రావిడ, ఉత్కళ వంగ రాష్ట్రాలకే గాని ఆంధ్రులకు నాటి నుండి నేటి దాకా చోటు లేదు.

18. తిరుపతి వెంకటకవులు-నానారాజసందర్శనము పుట.172

ఒక్క పద్యాలలో, నాటకాలలోనే కాక వ్యాసాలలో కూడా రాజభక్తి ప్రకటన ఆనాడు కనబడేది. 1913వ సంవత్సరంలో పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు గారు 'సువర్ణ లేఖ' పత్రికలో సాక్షి అనే పేరుతో కొన్ని వ్యాసాలు తొలిసారిగా రాశారు. సాక్షి సంఘం ఒక ఊహా సంస్థ కావచ్చును గాని దాని ఆశయాలు ఆనాటి విద్యాధికుల ఆదర్శాలే. ఈ సంఘం గురించి ఆయన 'సాక్షి సంఘ నిర్మాణం' అనే వ్యాసంలో ఇలా రాశారు.*

"నేను, మఱి నలుగురుఁగలసి యొక చిన్న సంఘముగఁ జేరినాము. మీరైదుగురు ఁ జేరి యిట్టి మహాకార్యము సేయఁగలరా? యని మీరడుగుదురేమో? ఉడుతలుదధినిఁ బూడ్చినట్లు చేసెదము. తరువాత మాతో నెన్ని కోఁతులు చేరునో, యెన్ని కొండ్రముచ్చులు, నెలుగు బంట్లు కూడునో! ప్రయత్నమే మనుజుని యధీనము. ఫలము దైవాధీనము కాదా?

"మేము ప్రతి రాత్రియు నొకచోఁ జేరుదుము. ఇప్పటి వఱకు మాకు సొంత భవనము లేకుండుటచే నద్దె యింటిలోఁ జేరుదుము. మే మీ దిగువ నుదాహరించిన నిబంధనలను జేసికొంటిమి.

"1. సభ చేరఁగానే మన చక్రవర్తిగారికిఁ జక్రవర్తిని గారికి వారి కుటుంబమునకు దీర్ఘాయురారోగ్యైశ్వర్యముల నిమ్మనియుఁ, బ్రజలకు వారియెడల నిరంతర రాజభక్తిని బ్రసాదింప వలయు ననియు, మా సంఘము చిరకాలము జనోపయోగ ప్రదముగ నుండునట్లు కటాక్షింపు మనియు దైవమును బ్రార్థింప వలయును.

"2. రాజకీయ విషయములను గూర్చి యెన్నఁడును ముచ్చటింపఁ గూడదు. వ్రాయఁగూడదు.

"3. తప్పులనేగాని మనుష్యుల నిందింపఁదగదు. తప్పులను విశదీకరించుట యందుఁ బాత్రము లావశ్యకము లగునెడల నట్టివి కల్పితములై యుండవలయును."

రచయితలు తమ ఊహాజనిత సంఘాల్లో సైతం 'రాజకీయాలు ఎన్నడూ ముచ్చటించకూడదు. రాయకూడదు.'. అని నియమాలు పెట్టుకొన్నా జాతి జీవనంలో రాజకీయాలు ఒక భాగంగా ఉన్నప్పుడు సామాన్య ప్రజలు సైతం వాటికి ప్రతిస్పందిస్తారు. అవసరమైతే పాటలు

* పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు- 'సాక్షి' మొదటి సంపుటం- పుట.5

కట్టుకొంటారు. ఏటేటా జరిగే కోటప్పకొండ ప్రభలు ఒక రాజకీయ చైతన్య ప్రభగా మారిన ఉదంతం ఒకచక్కని ఉదాహరణ. అయ్యదేవర కాళేశ్వర రావుగారు తమ జీవిత కథలో ఈ విషయం గురించి రాసిన విషయాలు చూడండి.[19]

"1909 సంవత్సరం ఫిబ్రవరిలో నరసరావు పేట తాలూకా కోటప్పకొండ వద్ద జరిగిన శివరాత్రి యుత్సవమునకు అదివర కేటేట జరిగినటులే వేలకువేల ప్రజలు పోగైరి. వారిలో చాలామంది మంచి మంచి ఎద్దులను బాగుగా నలంకరించి ప్రభలు కట్టుకొని వచ్చిరి. అటులనే చిన్నప్పరెడ్డి యను రెడ్డి నాయకుడు అతని మిత్రులు మంచి ఎద్దులతో గొప్ప ప్రభలను కట్టుకొని వచ్చినారు. పోలీసు హెడ్డు కానిస్టేబులు ఇతర కానిస్టేబిలులు లా ఆర్డరు అనుపేరుతో ప్రభలు కట్టి తెచ్చినవారి మీద అనవసరముగ దౌర్జన్యము చేయుచు త్రోవలు సరిగా నుండవలెనని మనుష్యులను ఎడ్లను బెత్తములతో కొట్టసాగిరి. ఈ విధముగనే చిన్నప్పరెడ్డి మీద దౌర్జన్యము చేసి అతని ఎద్దులను కొట్టగా అవి బెదిరి స్వాధీనము తప్పే స్థితిలోకి రాసాగినవి. అందుమీద పోలీసులు తుపాకులు కాల్చి చిన్నప్పరెడ్డి ఎడ్లను చంపినారు. అపుడు చిన్నప్పరెడ్డి అతని మిత్రులు పోలీసుల మీద గొప్ప తిరుగుబాటు చేసినారు. పోలీసులు ప్రజలమీద కాల్చినారు. కొందరు హతులైనారు. ప్రజలందరు చిన్నప్పరెడ్డితో చేరినారు. స్త్రీలు కూడా ఇనుపకడ్డీలతో పోలీసుల మీదికి పోయినారు. పోలీసు హెడ్డు కానిస్టేబిలును, ఇంకా కొంతమంది కానిస్టేబిల్సును పట్టుకొని మంటలలో వేసి హత్య గావించినారు. తక్కిన పోలీసువారు, మేజిస్ట్రేటు, ఉద్యోగస్తులు పారిపోయినారు. ఆసమయములో 'వందేమాతరం' 'బ్రిటిషు గవర్నమెంటును పారత్రోలండి, స్వరాజ్యము కావాలి" అనే నినాదాలు నలుదిశల మారుమ్రోగినవి. అల్లర్లు ముదరగానే ఎక్కడివారక్కడ వెళ్ళిపోయినారు. చిన్నప్పరెడ్డి గొప్ప ధీరుడైనాడు. తరువాత ఆయనను, ఇంకా కొంతమందిని అరెస్టుచేసి ఉరితీసినారు. మరికొందరికి దీర్ఘశిక్షలు వేసినారు. అపుడు కెరషాస్పుసబుకలెక్టరుగ నుండెను. రాజీనామా నిచ్చి వెళ్ళిపోయినాడు. కొందరు ఉద్యోగస్తులను పిరికితనము క్రింద తమపనిని సకాలములో సక్రమముగా నెరవేర్చనందుకు క్రింది ఉద్యోగములలోనికి వేసినారు. ఇది కూడ

---

19. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు "నాజీవితకథ-నవ్యాంధ్రము" పుటలు-112-113.

స్వరాజ్యోద్యమమునకు తోడ్పడినది. చిన్నప్పరెడ్డిని మహాధీరుడని పొగడుచు ఉద్రేకమైన కీర్తనలు కట్టబడినవి."

తెలుగు నేలమీద ఇప్పటికీ వినబడే పాట "సైరా చిన్నపరెడ్డి -నీ పేరే బంగారు కడ్డీ". ఈ గేయం వెనుక ఇంత కథ ఉంది. జమీందారీ యుగంలోని ప్రజలు కట్టుకొన్న పాటల వెనుక వున్న సామాజిక కారణాల గురించి ఇప్పటిదాకా సరియైన విశ్లేషణ జరగలేదు. భారతదేశంలోని అన్ని రాష్ట్రాలలోనూ ఇటువంటి సంఘటనలు రచయితలను పురిగొల్పక పోలేదు.

బెంగాలులో నీలిమందు కర్షకులు తెల్లవాళ్ళ మీద తిరగబడ్డారు. ఈ పోరాటాన్ని ఆధారం చేసుకొని దీన బంధు మిత్ర అనే రచయిత 'నీల్ దర్పణ్' అనే నాటకాన్ని రచించాడు. ఇది ప్రజలను ప్రభావితులను చేసింది. 1873లో పబ్నా పితూరీని ఆధారం చేసుకొని మీర్ మష్రాఫ్ హుస్సేన్ 'జమీందారీ దర్పణ్' అనే రూపకాన్ని రచించాడు. దీనిని ప్రజా కళాకారులు ప్రదర్శించారు. బెంగాలు రైతులపై దీని ప్రభావం బాగా పడింది.[20]

రాజకీయ చైతన్యం ప్రస్ఫుటంగా ఉన్నప్పుడు అది సృజనాత్మక సాహిత్యంలో ప్రతిఫలిస్తుంది. బెంగాలులో ఇది మొదట జరిగింది. తెలుగు రచయితలు తమ జాతీయ భావాలను పరోక్షంగా పౌరాణిక, చారిత్రక గాథలలో చిత్రిస్తున్నప్పుడు బెంగాలులో వాటిని ప్రత్యక్షంగా ప్రచారం చేసిన నవలాకారుడు బంకిం చంద్ర చటర్జీ. ఆయన రచనలు దేశాన్ని అట్టుడిగించినట్టు ఉడికించాయి. ఆయన 'ఆనంద మఠం' జాతీయ భావాలను ప్రస్ఫుటంగా వెలువరించిన మొదటి నవల. తెలుగు వారిపై కూడా ఈ నవల ప్రభావం చాలా ఉంది.

ఆనంద మఠం వెలువడిన మరు సంవత్సరమే 1907లో ఆంధ్రానువాదం వెలుగు చూసింది. దీనిని వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు కొందరి సహాయంతో అనువదించి ప్రకటించారు. అలా సహాయం చేసినవారు ఓ.వై. దొరస్వామయ్యగారు. ఈయన 1899లోనే 'కపాల కుండల'ను అనువదించారు. మరి మూడేళ్ళలో ఆనంద మఠానికి మూడు అనువాదాలు తెలుగులో

20. K.ANTONOVA et al.-p.112

వెలువడ్డాయి. పాఠకుల మనస్సులను ఈ నవలలు ఎంతగా ఆకట్టుకొన్నదంటే 1920లోగా ఈ అనువాదాలు ఎనిమిది ముద్రణలను పొందాయి.[21]

'ఆనంద మఠం'లోని మాతృస్తవమే ప్రఖ్యాతమైన 'వందేమాతరం' గీతం. ఇదే జాతీయ విమోచనానికి నినాదమైంది. ఉద్యమానికి ఊపిరి పోసింది. స్వాతంత్ర్య సమరంలో మూల మంత్రమైంది. వైస్రాయి కర్జన్ బెంగాల్ విభజన చేసినప్పుడు దానికి వ్యతిరేకంగా సాగిన దేశ వ్యాప్తమైన ఉద్యమానికి 'వందేమాతరం' పర్యాయ పదమైంది. తెలుగువారు 'వందేమాతరం' తో పాటు 'మందేరాజ్యం' అన్న మరో నినాదాన్ని కలిపి ఎలుగెత్తి ఘోషించే వారు.

1906లో జరిగిన కలకత్తా కాంగ్రెసు మహాసభలో స్వరాజ్య తీర్మానాన్ని జాతీయవాదులు గెలిపించారు. స్వరాజ్యమంటే బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికిగాని, చక్రవర్తికిగాని ఎలాంటి సంబంధంలేని సంపూర్ణ స్వతంత్రమే అని నిర్వచనం చేశారు. ఈ తీర్మానోద్దేశాన్ని ప్రచారం చేయడానికి 1907లో బిపిన్ చంద్రపాల్‌గారు బరంపురం నుంచి చెన్నపట్నం దాకా చాలా నగరాలలో పర్యటించి మహోద్రేకంగా ఉపన్యాసాలు చేశారు. రాజమండ్రి సభలో పాలుగారి ఉపన్యాసాన్ని చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహంగారు తెలుగులోనికి అనువదించారు. చిట్టచివర చిరస్థాయిగా నిలిచిపోయే పద్యాన్ని ఒకటి ఆశువుగా ఇలా చెప్పారు.

"భరత ఖండంబు చక్కని పాడియావు
హిందువులు లేగదూడలై యేడ్చుచుండ
తెల్లవారను గడుసరి గొల్లవారు
పితుకుతున్నారు మూతులు బిగియకట్టి"

ఈ పద్యం దేశమంతా వ్యాపించింది. గోదావరి తీరాన చెప్పిన ఈ పద్యం కృష్ణానది వంతెన దాకా పాకి అక్కడి గోడలమీదకు ఎక్కింది. పాల్‌గారు బెజవాడ వచ్చినప్పుడు ఒక పరిణామం జరిగింది. తిరుపతి వాస్తవ్యులు ఒక శ్రీనివాసాచార్యులుగారు 'శ్రీవెంకటేశ' అనే పత్రికను నడుపుతూ ఉండేవారు. ఉద్యమ ప్రభావం వల్ల ఆ వారపత్రిక పేరును 'స్వరాజ్య' అని మార్చారు. అది ఆగిపోతున్నప్పుడు 1907లో గాడిచర్ల హరి సర్వోత్తమరావు తమ స్నేహితులతో పాటు దానిని తీసుకొని నడపసాగారు. ఈ పత్రికలోనే హరిసర్వోత్తమరావు గారు రాసిన ఒక వ్యాసాన్ని రాజద్రోహం క్రింద బ్రిటిష్

21. మొదలి నాగభూషణశర్మ - తెలుగు నవలా వికాసం. పుట.65.

ప్రభుత్వం అభియోగం తెచ్చి కేసు పెట్టింది. హరిసర్వోత్తమరావు గారికి కొన్నికోర్టులలో విచారణ తతంగం జరిగాక మూడేళ్ల కఠినశిక్ష వేసి జైలుకు పంపారు. రాజకీయ ఖైదీగా ఒక తెలుగు రచయిత శ్రీ కృష్ణ జన్మస్థానానికి వెళ్ళాడు. ఆనాటి జైళ్ళలోని పరిస్థితులను చరిత్రకారులు గ్రంథస్థం చేశారు.[22]

'అపుడు రాజకీయ ఖైదీలకు ప్రత్యేక సౌకర్యాలు లేవు. తక్కిన ఖైదీల వలెనే తలకు మురికి టోపి, కాళ్ళకు ఇనుప కడియములు తగిలించడం, మట్టలాగులు తొడగడం, గొంగట్లో పడుకోవడము, నెయ్యి, మజ్జిగ లేకుండా పప్పుపులుసుతో మట్టి చిప్పలో అన్నపు ముద్ద తినడము, మట్టి ముంతతో నీరు త్రాగడము, పిండి విసరడము మొదలైన జైలుపనులు చేయడము అంతా తక్కిన మామూలు ఖైదీలతో పాటే జరిగినది. కాకినాడ కెంపు అల్లరికేసులో శిక్షితులైన రాజకీయ ఖైదీలు కూడా నిట్టి కష్టములకే లోబర్చబడిరి. హరి సర్వోత్తమరావుగారు విడుదల అయివచ్చిన పిమ్మట ఆయన భార్యకు కొంతకాలము పిచ్చెత్తినది కూడాను."

ఇటువంటి శిక్షలను స్వాతంత్ర్య యోధులు దేశంకోసం భరించారు. చిలకమర్తి వారు "ధీరులము గాని మేము ఖైదీలుగాము, గౌరవమెగాని మాకు లాఘవము లేదు" అని ఈ దేశభక్తులు చెప్పు కొంటారని రాశారు. లాలా లజపతిరాయ్‌గారి ప్రవాసం గురించి ఈ క్రింది పద్యాలు రచించారు.[23]

మ॥ "చెరశాలల్ ప్రదు చంద్రశాలలెయగున్ చేదోయి గీలించు న
యృరదండల్ విరిదండలయ్యెడును హేమంబైన చోడంబలే
పరమాన్నంబగు మోట కంబళ్లులు దాల్పన్ పట్టు
సెల్లాలగున్
స్థిరుడై యేనరుడాత్మ దేశమును భక్తిం గొల్చు నవ్వానికిన్
గీ॥ "భరత ఖండంబె యొక గొప్ప బందెఖాన
అందులో నున్న ఖయిదీలు హిందుజనులు
ఒక్క గదినుండి మార్చి వేరొక్క గదిని
బెట్టుటేగాక చెరయంచు వేరెగలదె."

భారతదేశంలోని రాష్ట్రాలు నిజంగా ఒక సౌధంలోని వేరువేరు గదులే అయితే ఒకదానిలోంచి ఇంకొక దానిలోనికి ద్వారాలూ, కిటికీలు ఉంటాయి.

---

22. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు -'నాజీవితకథ-నవ్యాంధ్రము' పుట-109.
23. చిలకమర్తి వారి స్వీయచరిత్రము-పుట.228

దురదృష్టవశాత్తూ కొన్ని స్వదేశ సంస్థానాలు చీకటి కొట్లు. భారతదేశంలో నిజాం రాజ్యం ఎంత పెద్దదో అంత వెనుకబడిన ప్రాంతం. మధ్యయుగాలలోని రాజరికపు సంప్రదాయాలు అక్కడ పేరుకుపోయాయి. బ్రిటిష్ ఇండియాలో కొంతవరకైనా పత్రికా స్వాతంత్ర్యం ఉన్నట్టు కనబడుతుంది. ప్రభుత్వానికి విరుద్ధంగారాశాక కేసులు బనాయించి కఠినశిక్షలు వేస్తారు. నిజాం రాజ్యంలో వాగ్బంధన శాసనం గట్టిగా ఉంది.

1891కి ముందు నిజాం రాజ్యంలో పత్రికలు పెట్టుకొనడానికి సర్కారు వారి అనుమతిని ముందుగా పొందనక్కరలేదు. ఆ సంవత్సరం నుంచి ఇబ్బందులు వచ్చాయి. అసలు పత్రికల సంఖ్య పరిమితం. అందులోనూ తెలుగులో శూన్యం. ఉర్దూ పత్రికలు కొన్ని ఉన్నాయి. 1891లో దక్కన్ టైమ్స్ అనే పత్రికను పెట్టారు. ఈ పత్రికే కాక ఇతర పత్రికలు కూడా ప్రభుత్వానికి ఒక 'ఎకరార్‌నామా'ను రాసి ఇచ్చింది: ఇందులోని షరతులను ఉల్లంఘించకూడదు. ఒక వేళ ఏ మాత్రం ఉల్లంఘన జరిగినా పోలీసుశాఖవారు పత్రికను ఆపుచేయ వచ్చును.

ఆ 'ఎకరారునామా' లోని ఏడు షరతులను చూడండి.[24]

1. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమునకు వ్యతిరేకముగా ఏమియు వ్రాయరాదు.

2. నైజాం ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకముగా అసలే వ్రాయకూడదు.

3. బ్రిటిష్ ఇండియాలో కాని, హైద్రాబాదు నందు కాని ప్రజలలో అభిప్రాయ భేదాలు, మత సంఘర్షణలు, వర్గ సంఘర్షణలకు దారితీయు వ్రాతలు వ్రాయరాదు. ఈ వ్రాతల ధోరణిని నిర్ణయించువారు. పోలీసు అధికారులే.

4. ఎవరికిని భయము, బెదిరింపు విచారము కలిగించు వ్రాతలు వ్రాయకూడదు.

5. ప్రభుత్వోద్యోగులను బెదిరించు వ్రాతలు వ్రాయకూడదు. 'వారినడవడిని గూర్చి వ్యాఖ్యానించు వ్రాతలు వ్రాయరాదు.

6. ఆకాశరామన్న ఉత్తరాలు ప్రకటించగూడదు. విలేకరి పేరులేని వ్రాతలు ప్రకటించకూడదు.

24. దేవులపల్లి రామానుజరావు- 'తెలంగాణాలో జాతీయోద్యమాలు'-పుటలు. 38-39.

7. ప్రజలకు ప్రభుత్వము మీదగాని, ప్రభుత్వ ఉద్యోగుల మీదగాని చెడ్డ అభిప్రాయము కలిగించు వ్రాతలు వ్రాయగూడదు.

ఈ 'ఎకరార్ నామా' లోని సంగతులను ఆనాటి హైదరాబాదులోని ఉర్దూ పత్రిక "సొకతుల్ ఇస్లాం" నిర్భయంగా పత్రికలో ప్రకటించి ప్రభుత్వాన్ని దుయ్యబట్టింది. (ఈ పత్రిక గొంతుకను ప్రభుత్వం నులిపి వేసిందని వేరే చెప్పక్కర్లేదు.)

తెలంగాణాలో కోటిమందికి పైగా ఆంధ్రులున్నారు. వీరిలో చదువుకొన్న వారు 'నూటికి మూడింటి వరకు దిగజారెను.' కారణం ఆ రాజ్యంలో అరబ్బీ పారశీకాలదే ఉన్నతస్థానాలు. ఉర్దూ రాజభాష. అక్కడ తెలుగువారిలో రెండు వర్గాలున్నాయి. విద్యాధికులలో ఏర్పడిన ఈ రెండు విభిన్నవర్గాల గురించి దేవులపల్లి రామానుజరావు గారు ఇలా రాశారు.[25]

"సంస్కృతాంధ్రము లందు పాండిత్యము కలిగి పల్లెటూళ్ళలో నివసించుచు, అదునాతన ప్రపంచమునకు దూరముగా నుండి రాజాదరణ లేక, గ్రాసవాసోదైన్యమున కృశించుచుండిన పండిత బృందము మొదటి వర్గము. కొలదియో గొప్పయో పరిచయము ఉర్దూ, పార్సీ భాషలతో కలిగి లౌకిక ప్రపంచమున వ్యవహర్తలైన ఆస్తిపరులు రెండవ వర్గము. ఆంగ్లభాషతో యీ రెండు వర్గాలకు కూడా సంబంధము అల్పమే".

ఒక్క నిజాం రాజ్యంలోనే కాక, బ్రిటిష్ ఇండియాకు చెందిన తెలుగు జిల్లాలలో మొదటి వర్గం వారు ఉన్నారు. సంస్కృత కావ్యాల పరిచయం ప్రగాఢంగా ఉన్నా వీరు తెలుగు రాయడంలో చెయ్యి తిరిగిన వారుకారు. ఉదాహరణకు దువ్వూరి వెంకటరమణ శాస్త్రిగారి చినతాతగారికి పంచ కావ్యాలలో మల్లినాథుడు ఏశ్లోకం దగ్గర ఏపంక్తి రాశాడో అదంతా ఆయనకు గుర్తు. వాల్మీకి రామాయణంలో అయిదు వందల సర్గలలోనూ తీర్థీయ వ్యాఖ్యానంలో ఎక్కడ ఏ పంక్తి ఉంది? అంటే టక్కున చెప్పేవారు. ఇంతటి సాహిత్యమున్న తమ చినతాతగారి గురించి దువ్వూరి వారు ఇలా రాశారు.[26]

"తాతగారికి తాటాకుల వ్రాతేగాని కాగితం మీద కలం అట్టే నడిచేది కాదు. ఎవరికేనా కార్డు రాయవలసి వస్తే సంగతులన్నీ చెప్పి వ్రాయించి సంతకం పెట్టేవారు. "లింగయ శాస్త్రుల్లు వ్రాలు". ఇలా ఉండేది ఆయన

25. దేవులపల్లి రామానుజరావు-తెలంగాణాలో జాతీయోద్యమాలు- పుట.63
26. దువ్వూరివెంకటరమణశాస్త్రి(1898-1978)-స్వీయచరిత్ర-పుట.46.

సంతకం. పూర్వపు సంస్కృత పండితులకు తెలుగు భాషమీద దృష్టే ఉండేది కాదు. తెలుగు మాటలలో వర్ణక్రమం కూడా సరిగా వ్రాయలేని సంస్కృత పండితులు చాలా మంది ఉండేవారు. ఘోరం కాకపోతే "శాస్త్రులు" అన్న ఒక్కమాటలో రెండు తప్పు లేమిటి చెప్పండి!"[27]

సనాతనులలో ఇంకోరకం వారు కూడా ఉన్నారు. వీరు తెలుగు గ్రంథాలు చదవడం కూడా నిషేధిస్తారు. శ్రీ పాద సుబ్రహ్మణ శాస్త్రిగారు అలా గ్రంథపఠనం చేయదలచిన రోజుల్లో వారినాన్నగారు, చిన్నన్న గారు ఒప్పుకోలేదు. కారణాలను శాస్త్రిగారు ఇలా రాశారు.[28]

"మా వాళ్ళ దృష్టిలో- తెలుగు ఒక సభ్యభాష కాదు. తెలుగులో సాహిత్య కృషిచెయ్యడం అంటే అకార్య కరణం. తెలుగులో గ్రంథ రచన చెయ్యడం అంటే మరి, భట్రాజే అయిపోడం. ఈ విషయమై మానాయన గారికి గట్టి నమ్మకమే ఉండేది. వారికి మా చిన్నన్నగారు తోడు పడ్డారు. వారేకాదు, వైదికవిద్యలు నేర్చిన బ్రాహ్మలెవరయినా యిదే మచ్చు. సాధారణంగా, ఇంగ్లీషుకూడా ఒక భాషే వారి దృష్టిలో. తెలుగు మాత్రం కాదు. సంస్కృతమే భాష, ముఖ్యంగా అది చదివితేనే గౌరవం. సంస్కృతం అభ్యసించి వుండకపోయినా, కర్మిష్ఠులైన వైదికులు, అయినవాటికి కాని వాటికీ గూడా సంస్కృత శబ్దాలే వాడతారు తరచు. 'ఆజ్యం' అంటారు, గాని నెయ్యి అనరు వారు. పెళ్ళి అంటే నీచకం, వివాహం అనాలి. శోభనం అనరు. గర్భాదానం అనేమాట సక్రమంగా వాడతారు. తరచు వారు వాడే శబ్దం పునస్సంధానం. మంచినీళ్ళు అంటే పామరత్వం, మంచితీర్థం అనాలి. వైదిక విద్యలన్నీ సంస్కృతంలో వున్నాయి కనక, అవినేర్చుకొంటే ప్రాయికంగా సంస్కృతం నేర్చుకోవడమే అవుతుంది. కనక, వారి దృష్టిలో సంస్కృతం ఒక్కటే పవిత్రమైన భాష. పవిత్రమైనది మాత్రమే కాదు, దేవతల భాషే అది. తాము భూసురులు కనక, బ్రాహ్మలదే నేర్చుకోవాలి. కనక, పండితుడంటే సంస్కృత పండితుడే పండితుడు. కవి అంటే కూడా సంస్కృతకవే కవి. ఇది వైదికుల సిద్ధాంతం."

---

27. 'శాస్త్రులు' అనే పదంలో త్రావడికి బదులు సత్రుమడి రాయడం బహువచన ప్రత్యయం 'లు'ను ద్విత్వంగా రాయడం దువ్వూరి వారి ఉద్దేశంలో తప్పులు.
28. శ్రీపాదసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి (1891-1961)-"అనుభవాలూ-జ్ఞాపకాలూనూ", మొదటి సంపుటం, పుటలు.216-217.

వైదిక విద్యల మార్గాన్ని తప్పనివారూ, సంస్కృత శాస్త్ర సాహిత్యాలనే తప్ప మరేవీ ఒప్పని వారూ, ఇంగ్లీషు చదువునే గొప్పనుకొనే వారూ, ఉర్దూ భాషా మర్యాదలనే తమవారికి మప్పేవారూ అందరూ కలసి తెలుగులో గ్రంథ పఠనాన్ని సైతం అంగీకరించే వారు కాదు. ఈ తరహా వ్యక్తుల సంఖ్య జనాభాలో అత్యల్పమేగానీ సమాజపు పై మెట్ల మీద ఉన్న వీరిదే అన్ని రంగాలలో పెత్తనం కనుక వీరి మాటలు సాగేవి. అయితే పుస్తకాలు చదువు కోవాలనే కోరిక ఒక దశలో బలీయం కాకతప్పదు. దీనిని వ్యాపార రీత్యా స్వలాభానికి ఉపయోగించుకొనే వాళ్లూ బయలుదేరుతారు. తమ చిన్న నాట చదువుల గురించి పింగళి లక్ష్మీ కాంతం (1894-1972) ఇలా రాశారు.[29]

"ఎంతసేపూ ఇలా ఆనోటా, ఆనోటా నేర్చుకోవడం తప్ప, పుస్తకాలు చూచి చదువుకోవడం చాలా తక్కువగా వుండేది. ఇక, మాకు ఏవైనా పుస్తకాలు కావలసి వస్తే ఏ తిరణాలలోనో దొరుకుతూ వుండేవి.

" ఆరోజుల్లో బుక్కు వర్తకులు పుస్తకాలు పట్టుకొచ్చి తిరుణాళ్ళలో అమ్ముతూ వుండేవారు. శతకాలు, పాటలు, వీధినాటకాలు మొదలైన పుస్తకాలు బేడకు, బేడా అర్ధణాకు అమ్ముతూ వుండేవారు. తిరుణాళ్ళలో మిఠాయిలు కొనుక్కోవడానికి మా అమ్మ, నాన్న ఇచ్చిన డబ్బులు మిగుల్చుకొని, పుస్తకాలు కొనుక్కొని తెచ్చుకొనేవాణ్ణి. నామట్టుకు నేను కూచిపూడి వారు ఆడే ప్రహ్లాద నాటకం, రామనాటకం మొదలైనవి ఆ తిరుణాళ్ళలోనే కొని చదువు కొన్నాను."

అందరూ పుస్తకాలు కొనుక్కోలేరు. అన్ని తరహాల పుస్తకాలూ అందుబాటులో ఉండాలంటే అందుకు ప్రత్యేకమైన సదుపాయాలు అవసరం. పుస్తకాలను ఎరువిచ్చే పద్ధతి కావాలి. దీనిని కొందరు గుర్తించారు. ప్రజాశ్రేయస్సు గ్రంథ పఠనం వల్ల అభివృద్ధి అవుతుందని గ్రహించిన ఈ అభ్యుదయ కారులు కొందరు ఈ కృషి ప్రారంభించారు. 1901లోనే హైదరాబాదు నగరంలో కొమర్రాజు లక్ష్మణ రావుగారు తమ స్నేహితులతో కలసి శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషా నిలయం స్థాపించారు. (వివరాలకు వారి గురించి ఈ సంపుటంలోనే ఉన్న ప్రకరణం చూడండి.) తరువాత ఎన్నో

29. పింగళి లక్ష్మీకాంతం-నా రేడియో ప్రసంగాలు-పుట.163

చోట్ల ఎన్నో గ్రంథాలయాలు వెలశాయి. గ్రంథమాలలు, పుస్తక ప్రచురణలు ప్రారంభించారు. 1914 నుంచి గ్రంథాలయోద్యమం మొదలయ్యింది.

ఆంధ్ర గ్రంథాలయోద్యమ భారమంతా సూరి నరసింహం, అయ్యంకి వెంకటరమణయ్య గార్లు తమమీద పెట్టుకొన్నారు. అనేక వందల గ్రంథాలయాలు, పఠన మందిరాలు స్థాపించడం జరిగింది. ప్రతిచోటా యువకులు ఉత్సాహంతో పనిచేశారు. భారతదేశం అంతటిలోనూ బరోడా సంస్థానాధీశ్వరుల యాజమాన్యం కింద సాగుతున్న బరోడా గ్రంథాలయోద్యమం ప్రథమ స్థానం వహిస్తుంది. కానీ, అవి సంస్థానాధీశ్వరుల పోషణ కిందా, ప్రోత్సాహం వల్లా పూర్తి ధన సహాయం పొందుతూ అభివృద్ధి చెందింది. తెలుగు జిల్లాలలో పరిస్థితిని గురించి అయ్యదేవరవారు ఇలా రాశారు.[30]

"ఆంధ్ర దేశములోని గ్రంథాలయోద్యమము ప్రభుత్వము యొక్క కాని, ప్రభువుల యొక్క గాని, జమీందారుల యొక్క గాని ఎట్టి సహాయము లేకుండగనే కేవలము దేశాభిమానులును, విజ్ఞాన వ్యాపకము నందు దీక్షగల వారునునగు నాయకుల చేతను, యువజనుల చేతను నడుపబడుచు భారతదేశములో రెండవస్థానమును వహించినది."

చెన్న రాజధానిలోని జమీందారులకు కొదువు లేదు. ఈ ప్రెసిడెన్సీలో ఇరవై రెండు జిల్లాలు ఉన్నాయి. వాటి వివరాలను ఒక కవిగారు ఇలాగ ఒక పద్యంలో 1863లో గణబద్ధం చేశాడు.[31]

సీ॥ కుంభకోణము కల్లికోట కర్నోలు బ
ళ్లారి చిత్తూరు సేలంబు కడప
కబడాల బందరు కనరా మధుర తిర్న
వల్లియు తిరిచెనాపల్లి మఱియుఁ
గోయముత్తురు మంజకుప్పంబు నాఁగ చెం
గల్పట్టు నెల్లూ రనల్ప పటిమ
పఱలు గుంటూరు బందరును రాజమహేంద్ర
వరమునాఁగ విశాఖ పట్టణంబు
తే॥ ననఁగ శ్రీకాకుళము గంజమనఁగఁ బరఁగు

30. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు- "నా జీవితకథ- నవ్యాంధ్రము". పుట-132
31. ముతుకుమల్లి నృసింహశాస్త్రి-చెన్నపురీ విలాసము, పుట-11

నిరువదియు రెండు జిల్లాల కిరవు మీరు
రాజకార్యంబులకు వెల్ల రాజధాని
యాపుర ప్రాభవము భువినసదృశంబు"

పై ఇరవై రెండు జిల్లాలలో కొన్నింటిలో తెలుగు జమీందారీలు ఉండేవి. వీటిలో కొన్ని చాలా పెద్దవి. చిల్లర జమీందారీలు ఎన్నో ఉండేవి. ముఖ్యమైన బడా జమీందారుల వివరాలు చూడండి.[32]

జిల్లాలు	జమీందారీ పేరు	పేష్కషు రూపాయలలో
విశాఖపట్నంజిల్లా	విజయనగరం	4,96,580
నెల్లూరు	వెంకటగిరి	3,77,085
గోదావరి	పిఠాపురం	2,50,009
ఉత్తర ఆర్కాటు	కార్వేటి నగరం	1,80,494
	కాళహస్తి	1,76,790
గోదావరి	నిడుదవోలు	1,19,346
కృష్ణ	నూజివీడు	95,443
విశాఖపట్నం	బొబ్బిలి	89,774
గంజాం	పర్లాకిమిడి	87,825
విశాఖపట్నం	జయపురం	16,000

తెలుగు ప్రాంతాలలో ఏయే జిల్లాలో ఎన్ని జమీందారీలు, ఎన్ని ప్రొప్రయిటరీ ఎస్టేట్లు ఉన్నదీ సవిస్తరంగా తెలుసుకోవడం ముఖ్యం.

ఉత్తర ఆర్కాటు జిల్లా

1. కాళహస్తి (కొన్ని గ్రామాలు)
2. కార్వేటి నగరం
3. పుంగనూరు
4. కంగుంది
5. పులిచెర్ల
6. బంగారు

32. Manual of Administration of the Madras Presidency (M.A.M.P.), Vols.I&II, Madras, 1885.

7. గుటిపాటి
8. తుంబపాలియం
9. కల్లూరు పాలియం
10. నరగంటి
11. కృష్ణాపురం పాలియం

దక్షిణ ఆర్కాటు జిల్లా

1. వెంకటగిరి (కొన్ని గ్రామాలు)

బళ్ళారి జిల్లా

1. సుందూరు (పేష్కను కట్టనక్కరలేని స్వతంత్ర రాజ్యం.)

గంజాం జిల్లా

(ప్రాచీన జమీందారీలు)

1. పాలూరు
2. గుమ్మ
3. కళ్ళికోట
4. బోడగూడ
5. ధారకోట
6. సెరగడ
7. ప్రతాపగిరి (లేక) చిన్న కిమిడి
8. విజయనగరం (లేక) పెద్దకిమిడి
9. చీకటి
10. శూరంగి
11. జరద
12. జలంత్ర
13. బుడారసింగి
14. ముదపా
15. కట్టింగ్య (మవ్యం ముఠా)
16. పర్లాకిమిడి
17. తర్ల

గోదావరి జిల్లా

(ప్రాచీన జమీందారీలు)

1.కోటిపల్లి (విజయనగరం జమీలో)
2.పిఠాపురం
3. నిడదవోలు = బహర్ జల్లి
4. అంబరపేట
5. కొత్తాం
6.వేగయమ్మ పేట
7. తంగెళ్ల మూడి
8. శింగన గూడెం
9. విలస
10.జానుపల్లి.
11.తెలికె చర్ల
12.గుండేపల్లి
13.పానంగిపల్లి
14.హుండేశ్వరపురం
15.శిరసవిల్లి సావరము
16.బంటుమిల్లి
17.ముక్కామల
18.భద్రాచలం-రేకపల్లి

కృష్ణాజిల్లా

1. చింతలపాటి
2. వెంటప్రగడ నూజివీడు
3. ఉయ్యూరు
4. మీర్జాపురం
5. కపిలేశ్వరపురం
6. తేలప్రోలు
7. మేడూరు
8. దేవరకోట

9. చే వెంద్ర
10. సమబండ
11. మైలవరం ముఠా పుల్లూరు
12. మైలవరం ముఠా,-17 గ్రామాలు
13. మైలవరం ముఠా
14. ఊటుకూరు
15. తిరువూరులో సగం
16. గంపలగూడెంలో పడమటి భాగం
17. మునగాల పరగణా
18. పల్లూరు సముతు
19. గూడూరు పరగణా
20. పినగూడూరు లంక
21. కృత్తివెంటి సముతు
22. రాయవరం
23. బల్లిపర్రు
24. కూచిపూడి
25. నరసయ్య గూడెం
26. తిరువూరు ముఠాలో సగం
27. కలగర
28. పుట్రేల
29. కొండూరు-కంబంపాడు
30. కోకిలం పాడు
31. పెంగొలను
32. మునుకుళ్ల
33. కామిరె
34. లింగగిరి
35. దేవరపల్లి
36. చినగొల్లపాలెం
37. చిట్టిగూడూరు

నెల్లూరు జిల్లా

1. వెంకటగిరి (కొన్ని గ్రామాలు)
2. ముత్యాలపాడు
3. చుండి
4. కాళహస్తి (కొన్ని గ్రామాలు)

విశాఖపట్నం జిల్లా

(ప్రాచీన జమీందారీలు)

1. విజయనగరం
2. బొబ్బిలి
3. పాలూరు
4. మాడుగుల
5. మేరంగి
6. జయపూరు
7. కురపాం
8. బెలగాం
9. సంగము వలస
10. చెముడు
11. పాచిపెంట
12. ఆంధ్ర
13. పరివల్లి–భీమవరం
14. కాశీపురం

విశాఖపట్నం జిల్లా

(ప్రొప్రయిటరీ ఎస్టేటులు)

1. అవకాపల్లి
2. గుడిచెర్ల
3. కొరుప్రోలు
4. భరణికం
5. ముంగపాక
6. శ్రీరామపురం
7. కశింకోట

8. మేలు పాక
9. ఉరట్ల
10. కొండల అగ్రహారం
11. షేరు మహమ్మదు పురం
12. వక్కపల్లి
13. కుప్పిలి
14. శిరిపురం
15. ఉంగరాడ
16. కిండలి
17. మంథెవ
18. చిడివాడ
19. జగన్నాథ పురం
20. వాల్తేరు
21. పెదగుమ్ములూరు
22. ఈదులపాక బోవంగి
23. అప్పికొండ
24. సిద్దేశ్వరం
25. రావాడ
26. కూరాడ కొండయ్య వలస
27. మామిడి వాడ
28. కర్రి వలస
29. కొటిక పెంట
30. లోట వలస
31. పండూరు మల్లవరం
32. సొడువాడ
33. బయ్యవరం
34. తంగేడు గోటివాడ
35. పుళ్ళెట-మామిడిపల్లి
36. కొట్టు వరుపు

తెలుగు జిల్లాలలో ఇంతమంది చిన్నా పెద్దా జమీందారులున్నట్టే చెన్న రాజధానిలోని ఇతర ప్రాంతాలలో, భారతదేశంలోని వివిధ రాష్ట్రాలలో జమీందారులు ఉండేవారు. వీళ్ల ప్రభుత్వానికి చెల్లించవలసిన పేష్కసును సక్రమంగా కడుతున్నంత కాలం వీళ్ళ హోదాలకు ఏవిధమైన ఢోకా ఉండేదికాదు. బకాయిపడి బాకీలు పేరుకుపోతే పూర్వం ఆ జమీని సివిలు జప్తు చేసి వేలం వేసి ఎక్కువ మొత్తం పాడిన వాళ్ళకి ఇచ్చేసేవారు. సీమ రాణి ప్రత్యక్ష పాలన ప్రారంభమయ్యాక బకాయిపడ్డ జమీలను ప్రభుత్వం స్వాధీనం చేసుకొని, ఆ జమీందారు ఖర్చులకు కొంతపైకమిచ్చి, ఊరికే కూర్చోపెట్టి, సమర్థులైన ఉద్యోగుల ద్వారా శిస్తులు వసూలు చేయించి వ్యవహారాలు పొక్కు పరచి తమ బాకీలు చెల్లు బెట్టించుకొని, ఖజానాలో నిలువ సొమ్మును జమచేసి జమీని మళ్ళా హక్కుదారునికి అప్పచెప్పేవారు.

కొందరు జమీందారులు తమకు ఒకరి కన్నా ఎక్కువ సంఖ్యలో కుమారులుంటే తమ జీవితకాలంలోనే సంస్థానాన్ని ఆ పుత్రుల మధ్య పంపకం చేసేవారు. వారు తమ తమ వంతకు వచ్చిన భాగాలను ఏలుకొనేవారు. కొందరు మాత్రం పాలక జనకుడు మరణించాక పూర్తి జమీ తమకే రావాలని దావాలు వేసేవారు. ఎన్నికోర్టులలో పోరాడాలో అన్నికోర్టులకు ఎక్కి చివరకు సీమలోని ప్రీవీ కౌన్సిల్ దాకా వెళ్ళేవారు. ఆ కట్ట కడపటి న్యాయస్థానం తీర్పుకు ఇంక తిరుగులేదు. ఇది ఏళ్ళూ పూళ్లూ గడిచాక లభించేది. ఈలోగా ఇరుపక్షాలు వ్యయ ప్రయాసలకు లోనయ్యేవారు.

కొంత మంది జమిందారులు వారసులు మైనర్లుగా ఉన్నప్పుడు మరణిస్తే ఆ జమీ కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వారి అజమాయిషిలోనికి వెళ్ళేది. మైనర్లను చెన్నపట్నంలోని న్యూయింగ్‌టన్ కళాశాలలో పాశ్చాత్య బోధకుల పర్యవేక్షణలో చదివించేవారు. (కొందరు సుప్రసిద్ధ సాహిత్య వేత్తలు ఈ కళాశాలలో అధ్యాపకులుగా కూడా పనిచేశారు. ఉదాహరణకు తాపీ ధర్మారావుగారు. ఈయన 'ఊర్లాడు, చుండి, దక్షిణ వల్లూరు, మందస, టెక్కలి మొదలైన జమీందారీ పిల్లలకు ట్యూటరుగా కూడా పదేళ్ళు పనిచేశారు. గిడుగు రామమూర్తిగారు విజయనగరం కోటలో కొన్నాళ్ళు రాచబిడ్డలకు ట్యూటరుగా పనిచేశారు)

కొంత మంది మహిళలు తమ భర్తల రాజ్యం తరువాత వారే స్వయంగా పాలించారు. అటువంటి సందర్భాలు చాలా ఎక్కువగా కనబడతాయి. తూమాటి దొణప్పగారు ఈవిషయం గురించి చాలా విపులంగా రాశారు.[33]

"ఈయుగము నందలి చివరి భాగము నందు ఆంధ్ర సంస్థానములను పాలించిన వారిలో చాలామంది స్త్రీలుండుట గమనింపదగిన యంశము. వీరందఱును ఇంచుమించుగా నొక కాలమునకు చెందిన వారగుటయే కాక కవి పండిత పోషణము నందు, సాహితీ సముద్ధరణము నందు విశేషాదరమును బ్రదర్శించుట యాదృచ్ఛిక సంఘటనమయినను వింతలలో వింతగా గోచరింపక పోదు. అనకాపల్లి జమీందారిణి మహారాణి గొడే చిట్టి జానకయ్యమ్మా గజపతిరావు, ఆత్మకూరు సంస్థాన ప్రభ్వీణి స్వైరాణి భాగ్య లక్ష్మమ్మదేవి, ఉర్లాము సంస్థానాధీశ్వరి శ్రీ కందుకూరు మహాలక్ష్మమ్మ, కోలంక-వీరవరము జమీందారిణి రావు రామాయమ్మా రావు, గద్వాలమహారాణి, ఆదిలక్ష్మీ దేవమ్మ, గూటాల జమీందారిణి మన్యం మహాలక్ష్మమ్మ, గొల్లప్రోలు జమీందారిణి రావు రామయమ్మారావు, తుని మహారాణి వత్సవాయ వెంకట సుభద్రయ్యమ్మా జగపతిరావు, పాపన్నపేట సంస్థానాధీశ్వరి రాణీ వెంకట లక్ష్మాయమ్మ సర్దేశాయి, మునగాల జమీందారిణి రాణీ లచ్చమ్మారావు, వనపర్తి సంస్థానా ధీశ్వరి రాణీ సరళాదేవి మున్నగు వారు తమ పూర్వులు పోయిన త్రోవలో విద్వత్పోషణము గావించిన సాధ్వీమణులు. సరియైన ఆశ్రయము లేని కవి పండితాదుల నాదరించి తన్నామమున నుభయులును అమరు లయిరి".

సర్వసాధారణంగా పురుషాధిక్యత ప్రబలిన సమాజంలో ఆడపెత్తనం హర్షించడం జరగదు. కాని, వీరేశలింగంగారు చెప్పినట్టు "నిజముగా పురుషులు రాజ్యము చేయునప్పటి కంటే స్త్రీల రాజ్య పరిపాలనములోనే ప్రజాస్వామ్య మధికముగా నున్నదని లోకానుభవము సహస్ర ముఖముల ఘోషించు చున్నది- --స్త్రీలను సగౌరవముగా జూచెడియన్యదేశుల మాట యటుండగా స్త్రీలను చిన్న చూపు జూచెడి యీ దేశము యందు సాహిత్యము స్త్రీలు రాజ్యపాలనము చేయదలస్థించిన భాగ్యము పట్టినప్పుడు దేశమధిక సుభిక్షముగా నుండుచు

33. తూమాటి దొణప్ప- 'ఆంధ్రసంస్థానములు- సాహిత్య పోషణము'- పుటలు 15,16.

వచ్చెననియు బ్రజలధిక సుఖవంతులై యుండవచ్చుననియు జరిత్రములు మొరపెట్టుతున్నవి."[34]

కొన్ని ప్రత్యేక సందర్భాలలో స్త్రీలు రాజ్యపాలన చేసినా, మాతృస్వామ్య వ్యవస్థ తుడిచిపెట్టుకు పోయిన మన సంఘాలలో వారసత్వం తల్లినుంచి కూతురులకు సంక్రమించదు. ఆస్తిని ఏ మగమహారాజుకో అప్పచెప్పాలి. కొందరు తమ అల్లుళ్ళకు పిల్లతో పాటు రాజ్యాన్ని ఇచ్చారు. కొందరు అపుత్రకులు దత్తులను స్వీకరించారు. పూర్వం కుంపిణీ వారు కొన్ని దత్తతలు చెల్లవని ఆ జమీలను రాజ్యంలో కలుపుకొనే వారు. తరువాత అడుగుడుగనా జోక్యం కలిగించుకొంటున్నా దత్తతకు ప్రభుత్వం వారు అడ్డుచెప్పడం లేదు. జ్ఞాతులే ఆపనిచేయసాగారు. కొన్ని దత్తతలు చెల్లవని కోర్టులకు ఎక్కేవారు . సుదీర్ఘమైన వివాదాల తర్వాత న్యాయ స్థానాలు తీర్పుచెప్పేవి. దత్తులు ఆతర్వాతనే పట్టాభిషేకాలు చేసుకొనే వారు.

జమీందారీ వ్యవస్థలోనే కాక ఆస్తి హక్కుల ప్రసక్తిగల సంఘంలో అపుత్రకులు దత్తత చేసుకొవడం ఒక అవసరం. మానవ సహజ మైన వాత్సల్య ప్రకటనకు ఇది జరూరు. మరణించిన తర్వాత తమ దత్తులు తమకు ఉత్తమ గతులు కల్పించే తద్దినాలు మొదలైన వేదోక్త కర్మలు చేస్తారన్న నమ్మకం కూడా ఒక కారణం. కొందరుదత్తులు ఉత్తమ సంస్కారం సంతరించుకొన్నా, తేరగా ఆస్తులు వచ్చిన ఎందరో చెడిపోయే అవకాశాలు ఎక్కువ అయినాయి. కడుపున పుట్టినవాడు యోగ్యుడైనా, అయోగ్యుడైనా కన్నవారు భరించక తప్పదు. దత్తు వచ్చిన వాడు ఎలాగో, ఎవరి లోపం వల్లనో చెడవచ్చు. వివాదాలు రావచ్చు. ఇవి ప్లీడర్లకు లాభిస్తాయేతప్ప మరేంకాదు. దత్తుణ్ణి స్వీకరించే ముందర ఒక కుటుంబం లోని ఆలుమగలు ఎంత తర్కించుకొన్నది వివరిస్తూ తిరుపతి వెంకట కవులు ఇలా వ్రాశారు.

తే.గీ "ఎందఱు జమీను దారులు హీనులైరి
యెందఱుగ్రహోరమ్మలు కుందువొంది
రెందఱు ధనాడ్యులియ్యెడ నింపు చెడిరి
గావద త్తువి గొనుట దుఃఖంపు దెరువు

34. వీరేశలింగం సంపూర్ణ గ్రంథావళి- 6వ సంపుటం. శ్రీ విక్టోరియా మహారాజ్ఞిగారి చరిత్రము- పుటలు1,2

మ॥ కులవిభ్రంశకు లెందు, ముండల మురాకోరుల్, వ్యకర్మస్థితుల్
దెలియన్ జాలవి మాఱుబాస మొఱకుల్, దీపించుచున్నారు పు
త్రులు కాలస్థితిఁ బట్టి, యిట్టి వెడఁ గుందోకమ్ముతో వేమి? వీ
రలు సేవల్ పావరింతురో! మఱిగయా శ్రాద్ధమ్ములన్ జేతురో
(పాణిగృహీత-1-85,86)

ఏది ఏమైనా ఆస్తి హక్కులు కుటుంబంలోనే దక్కాలంటే దత్తత అనివార్యం. జమీందారీ వ్యవస్థ అవిచ్ఛిన్నంగా కొనసాగడానికి ఈ పద్ధతిని విస్సంతు వంశాలు అవలంబించిన జ్ఞాతులు కోర్టుల కెక్కక తప్పలేదు. కింది కోర్టుల తర్వాత కేసులు రాజధాని లోని హైకోర్టులకు వెళ్ళేవి. చెన్నపట్నం లోని లాయర్లకు చేతినిండాపని. జమీందారులు సపరివారంగా మద్రాసులో కొన్నాళ్ల మకాం పెట్టేవారు. మందీమార్బలం, పటాటోపం, పాములూ, మాములూ, ఆస్థాన కవులు ఈప్రభువులతో పాటు చెన్నపురికి వెళ్ళేవారు. కొందరు జమీందారులకు ఆవగరంలో పెద్ద స్వంత బంగళాలు ఉండేవి. లావాదేవీలు, పేచీలు, దావాల నిమిత్తమే కాక రాజధానిలో ఉన్న దొరలను కలుసుకొనడానికి , వారి చేతులలోంచి బిరుదులు పుచ్చుకోడానికీ, హుకుములు అందుకోడానికీ కూడా జమీందారులు మద్రాసుకు వచ్చేవారు. వల్లూరు జమీందారు బొమ్మదేవర నాగన్న ఒకసారి అలా రాజ్యం పుచ్చుకోడానికి వచ్చినపుడు అతని వెంట ఆస్థాన కవి మతుకుపల్లి నరసింహశాస్త్రి కూడా వచ్చాడు. 'చెన్నపురి విలాసం' అనే పద్యకావ్యాన్ని చెప్పాడు. అందులో బిరుదు పుచ్చుకొనడాన్ని ఇలా వర్ణించాడు.

"ఘనత గమిస్పెరీ దొరల గౌర్నరుగార్లను సెక్రిటేరులన్
గనగఁగమిస్పెరీజెనలు గారు శిఫారసు సేయమెచ్చినె
మ్మనమున కూర్మినాన్నపతి మౌళికి గౌర్నరుమెంటువారు భూ
జములలరారఁ గా హుకు మొసంగిరి క్రమ్మఱ రాజ్యమియ్యగన్
(చెన్నపురీ విలాసం-కృతినాయక ప్రకరణం-15)

రాజధానిలో కచేరీలు చాలా ఉంటాయి. ప్రతికార్యాలయంలోనూ జమీందార్లకూ, ఇతరులకూ పనులు ఉంటాయి. కవి కొన్ని ధఫ్తర్లను ఇలా వర్ణించాడు.

"పెనుపొందున్నగరంబు తూర్పునను సూప్రీమ్‌కోర్టువాఁడిన్నికో
ర్టును పీకష్టమువాఁగమిస్సరియునా రూపింప నాపీసులీ

జనలోకంబున సర్వధర్మములు సంస్థాపిం పనేతెంచిని
ల్చిన పాకారి యమాంబునాథ ధనరాళ్లీలాసభా వైఖరిన్
(చెన్న- సభాప్రకరణము-2)

ప్రభుత్వంలో అత్యంత ముఖ్యమైన పాలకుడు గవర్నరు. అతని కొలువును కవియిలా వర్ణించాడు.

చ॥ "వినుత పరార్థ్య వేషులగు వేల కొలంది దొరల్సమున్నతా
సనముల నిర్వ నీలపట సంవృతి మత్పల కాళిముందునూ
ల్కొన లిఖియించురైటరులు గొల్వఁగ గౌర్నరు
గొల్వుసేయునా ఘనసభ సొంపుగానవలెఁ గాని వచింపవశంబె
యేరికిన్

(చెన్న-దుర్గప్రకరణము-6)

గవర్నమెంటు వారి పరిపాలన సొంపును చూడ్డానికే కాక ఇతర కార్యాలమీద కూడా దొరలను కలుసుకొనడానికి "నానా దేశ భూపాల సంహతి "పొరట్ల" మీద ప్రయాణం చేస్తూ నగరంలో తిరిగేవారు. నల్లవాళ్ళ పేటలు ఉత్తరాన ఉంటే తెల్లవాళ్ళ బంగళాలు పడమటి దిక్కునా, దక్షిణాన ఉండేవి. కవి వాటిని ఇలా వర్ణించాడు.

మ॥ 'పురికిం దక్షిణ పశ్చిమంబుల వనాభోగంబులం జూడ గౌ
ర్నరులుం గర్నలు సెక్రిటేరులు కమాన్డర్లింక జడ్జీల్కల
క్టరులుం బాదరులుం గమీష్నరులు మేస్టర్లింజినీర్లాదిగా
దొరలుండందగుబంగళాలు
చెలువొందున్నూణువేలుందగన్

(చెన్న -ఉపవన ప్రకరణము-4)

జమీందారులూ, ధనికులూ చెన్నపట్టణానికి కార్యార్థులై వచ్చినా, తీరుబాటు పుష్కలంగా వుంటే ఆరోజుల్లో భోగలాలసతతో తమ సరదాలు ఊరివెలుపల తోటల్లో ఉండే బంగళాలలో తీర్చుకొనేవారు.

చ॥ 'పురివెలిపేటలం దునుపఁ బొల్పగునారికెడంపుతోటలం
దిరవగు బంగళాల కొకరిద్దఱు ముప్పరు లంజయాంగ్రతో
వరశకటాప్తి నేగి ధనవంతులు నాగరు లెల్ల రాత్రులం
బరగ సుఖింతురెప్డు మధపానరతోత్సవ విభ్రమోన్నతిన్

(చెన్న-ఉపవన ప్రకరణం-3)

పందొమ్మిదో శతాబ్దంలోని చెన్నపట్నంలో వేశ్యలకు కరువులేదు. ఓడకాల్ వీధిలో "మనోజ్ఞనాట్య భరతాచార్యస్తుత శ్రీ"లైన స్త్రీలు ఉండేవారు. వీళ్లు తమ వాకిళ్ళలో నిలిచి ఆకర్షించేవారు. చెన్నపురీ విలాసంలో ఈ వారకాంతల మేజువాణీ లను కవి యిలా వర్ణించాడు.

మ॥ 'కలగానామృత వృష్టి గంబములు శాఖా పత్రపుష్పచ్ఛటా
కలన న్మించఁగ లాస్యవిభ్రమ కలాకల్పంబులన్నభ్యులు
జ్జ్వలచిత్రాకృతిఁ బూనఁ జేయుదురుదుం చర్లీలనవ్వీట వే
శ్యలు నానాసభలన్మనోభవుని మాయామంత్రశక్తుల్పలెన్
(చెన్న-వేశ్యాప్రకరణము-4)

జమీందారీ వ్యవస్థలో సానిపాపలు పురుషుల విలాసాలకు తప్పని సరిభోగ చిహ్నాలు. అంతఃపురాలలో ఆడపాపలు అన్ని విధాల ఊడిగాలకు విధిగా ఉండాలి. ఈ ఆడపాపలు బానిసలకన్నా హీనస్థితిలో ఉండే వారు. వీరికి పెళ్ళీ పెటాకులూ ఉండవు. వావి వరసలుపట్టింపు లేకుండా హెూదాలో ఉన్న ఏమగవాడైనా వీళ్ళను అనుభవించవచ్చు. అందుకు అభ్యంతరం చెప్పకూడదు. ఫ్యూడలు వ్యవస్థలో స్త్రీల అసహాయస్థితిలో అధమ స్థాయికి ఇది నిదర్శనం. ఆడపాపల విధానం జమీందారీల దివాణాలకే పరిమితం కాని వేశ్యా సమస్య సమాజంలోని ఉన్నత మధ్య తరగతి ప్రజలలో ఆర్థికంగానూ, సామాజికంగానూ శోచనీయమైన పరిణామాలకు దారితీసింది. అందుకే పందొమ్మిదో శతాబ్దం చివరి రోజులలో 'యాంటినాచ్చి' ఉద్యమం అవసరమైంది . దేవదాసీ చట్టం తీసుకురావలసి వచ్చింది.

దేవుడి పేరుమీద సమాజంలోని పాలక వర్గాలు బాగుపడడం అన్ని దేశాలలోనూ సహజమే. మన దేశంలో కొంత మంది స్త్రీలను దేవుడికిచ్చి పెళ్ళి చేసి వాళ్ళను వాడవదినలుగా మార్చడం అనాది నుంచీ వస్తున్నదే. ఆయా యుగాలలో పరిపాలనా వ్యవస్థ ఎలా ఉందో ఆరీతిగానే దేవతల విషయాలలో పదవులు, అధికారాలు మానవులు ఊహించారు. ప్రతిఏడాదీ పంచాంగం ప్రకారం గ్రహాలలో ఒకరాజు, ఒకమంత్రి, ఒక సైన్యాధిపతి వగైరా పదవులు కూడా నిర్ణయిస్తారు. కుంపిణీ యుగం నుంచి మన దేశ పాలనలో మార్పులు వచ్చాయి. జమీందారీ యుగంలో సరేసరి. ఈ మార్పులకు అనుగుణంగా కవులు మన దేవతల విషయంలో 'సంస్కరణలు' తెచ్చారు. తిరుపతి వెంకటకవులు ఒక కావ్యం అవతారికలో ఇలా రాశారు.

మ॥ 'సలివాక్ష ప్రభృతుల్త్రి మూర్తులు 'గవర్నర్లై' సురల్క్రింద వ
ర్తిలు సద్యోగిజనంబులై, ఘనమణి ద్వీపంబును 'ఇంగ్లండై'
యలరం దానొకరాణియై జగములే యంబామహాదేవి వి
చ్చలఁబాలించుఁగృపాబ్ధి యాజనని
కృష్ణారావుమన్నించుతన్

(బుద్ధ చరిత్రము-1-8)

పాలకులకూ దైవాంశలు ఆపాదించి వారు చేసే ప్రతి చర్యనూ హర్షించడం, ప్రస్తుతించడం, వారు వేసే పన్నులు కట్టడం,పెట్టే బాధలను తట్టుకోవడం న్యాయంగా వ్యవస్థ మనుగడకు అవసరం. అయితే పాలించే హక్కులను పరలోకంలోని దేవతలు కాక పరలోకంలోని న్యాయాధిపతులే నిర్ణయిస్తారు. తెలుగు జిల్లాలలోని జమీందారుల లావా దేవీలు చెన్న రాజధానిలోనే చివరకు తేలేది. ఇక్కడ కోర్టులలో సుదీర్ఘమైన దావాలు సాగుతున్నప్పుడు జమీందారుల తరపున దక్షత గల మేధావులు పనిచేయవలసి వస్తుంది. అలాగా జమీందారీ సేవలో తమ అమూల్యమైన కాలాన్ని కొందరు ప్రఖ్యాత సాహితీ వరులు వెచ్చించవలసి వచ్చింది. విజయనగరం వారి పెద్ద దావాలో గురజాడ అప్పారావుగారూ,మునగాల వారి పెద్ద దావాలో కొమర్రాజు లక్ష్మణ రావుగారూ తలమునకలయ్యారు.

పెద్ద జమీందార్లకు చెన్నపట్నంలో రాజప్రాసాదాల వంటి స్వంత బంగళాలు ఉండేవి. విజయనగరం వారికి మండవల్లిలో 'అడ్మిరాలిటీ హౌసు' మునగాల వారికి ఎగ్మూరులో 'వేద విలాస్', పిఠాపురం వారికి అడయారు సమీపంలో 'గులాబీ' మొదలైన నివాస గృహాలు ఉండేవి. ఇక ఇతర జమీందార్ల బంగళాలకు లెక్కేలేదు. వీళ్ళంతా తమ స్వంత ఊళ్ళలో ఎంత వైభవంగా బతికే వారో అంతకు రెట్టింపు దర్జాతో చెన్నరాజధానిలోనూ, నీలగిరి కొండల మీదా జీవించేవారు. ఈ విలాసాలకూ, వైభోగాలకూ ద్రవ్యం కావాలి. అది ప్రజల మీద పన్నుల రూపంలో రాబట్టేవారు. రైతుల పై పడే భారాన్ని ముక్కామల నాగభూషణం గారు ఇలా రికార్డు చేశారు.[35]

"పండినా ఎండినా పంటభూములకే గాక పచ్చిక బీళ్ళకు, పెరటి తోటలకు కూడా రైతులు రొక్కం రూపంలో శిస్తులు చెల్లించవలసి వచ్చింది.

---

35. ముక్కామల నాగభూషణం 'ఆంధ్రలో జమీందారీ పద్ధతి ప్రారంభం రద్దు, కొమ్మారెడ్డి సత్యనారాయణమూర్తి 60వ వర్ధంతి సంస్మరణ సంచిక,పుట-42.

ఈశిస్తులకు తోడు చెట్ల పన్ను, చేపలపన్ను, దేవతల రుసుం, బాజాభజంత్రీల ఖర్చు, వేషగాళ్ళ ఆటగాళ్ళ ఖర్చు, అధికారుల రుసుం, ఉద్యోగుల ఖర్చు,జలాధారాల మరమ్మతు లాంటి పన్నీ రైతులే భరించవలసి వుండేది. రోడ్డు సెస్సులాంటి సెస్సులను మోతర్బా పన్నును ప్రభుత్వానికి చెల్లించక తప్పేది కాదు.

"శిస్తులు వసూలు చేసుకునేందుకు తగినంత అధికారం తమకు లేనందున, అనేకమంది రైతులు శిస్తులు చెల్లించకుండా తిరగబడుతున్నారని జమీందార్లు గోల చేశారు. కనుక 1865లో మద్రాస్ ప్రభుత్వం రెంటు రికవరీ చట్టం చేసింది. అందువల్ల పంట పొలాలను వేలం వేయించేందుకుజమీందార్లకు అవకాశం కలిగింది. కాబట్టి సమ్మరీ దావాల ద్వారా రైతులను చెండుకు తినేందుకు జమీందార్లు పూనుకున్నారు. కనుక అనేక చోట్ల రైతులు తిరగబడ్డారు. గిరిజన పోరాటాలు జరిగాయి. అమ్మవారి రుసుం, బాజా భజంత్రీల ఖర్చు వగైరాలను రైతుల మీద రుద్దడం అక్రమమని 1870లో చల్లపల్లి ఎస్టేటు లోని రైతు పెద్దలు జమీందారు మీద దావా వేసి గెలిచారు. అందువల్ల మద్రాసు ప్రభుత్వం 1882లో రైతులకు జమీందారులకుగల హక్కులను స్పష్టంగా వివరిస్తూ ఒక జీవో జారీ చేసింది."

"అయినా జమీందార్ల ఆశతగ్గలేదు. కూరగాయల మడులు, తోటలు మున్నగు వాటి మీద విపరీతంగా పన్నులు వేశారు. జలాధారంగల భూముల మీద శిస్తులు పెంచారు. అందువల్ల రైతుల ఆందోళన చెలరేగింది"

ఈ పన్నుల బాధ గురించి జాతీయ కవి చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహం గారు ఇలా పద్యాలు చెప్పారు.[36]

సీ॥ "నేల దున్నుదమన్న జాలతరము పన్ను
నీరు గావలెనన్న నీటిపన్ను
వాణిజ్య మొనరింప వచ్చుబడికి పన్ను
సరకులమ్ముదమన్నఁ సంతపన్ను
కర్రలమ్ముదమన్నఁ గలప కింకొక పన్ను
పట్టణంబుల మున్సిపాలు పన్ను
పారిపోవుదమన్న బండి హాసీల్ పన్ను

36. చిలకమర్తిలక్ష్మీనరసింహం-స్వీయచరిత్రము-పుట.118

పట్టణంబుల మున్సిపాలు పన్ను
పారిపోవుదమన్న బండి హాసిల్ పన్ను
కొంపమ్ముకొన్నచో స్టాంపు పన్ను
ఉన్నమట్టుకు తినకుండ నుప్పుపన్ను
ననెడు పన్నులె దిగదీసె జనులనెల్ల
కటకటా! యెట్టులున్నదో కాపులదశ
సుగుణ ధనులార జనులార చూడరయ్య

సీ॥ అధికార భూతంబు లడుగు లంచములిచ్చి
పరిపరి విధములౌ పన్నులిచ్చి
మునసబు కరణాల ముడుపులన్నియునిచ్చి
కోసినూర్చినవారి కూలినిచ్చి
కచ్చేరి బంట్రోతు గముల కీనామిచ్చి
పాలేళ్ళకును గొంత పంటనిచ్చి
యజమానునకు బంట నర్ధభాగం బిచ్చి
పైకమిచ్చినవాని వడ్డినిచ్చి
గడ్డి మాత్రమె మిగిలించు గాపువాడు
సేద్యమున దాను పశులు భక్షించు కొరకు
కటకటా! యెట్టులున్నదో గాపుల దశ
సుగుణధనులార జనులార చూడరయ్య"

పశువుల కోసం గడ్డైనా దక్కనివ్వని స్థితి వచ్చాక జమీందారుల దోపిడీ విధానాన్ని ఎదుర్కొన డానికి రైతులు సంఘటితం కాజొచ్చారు.

"జమీందార్లకు ఎదురు తిరగలేని ఎస్టేట్లలో రైతుల మీద శిస్తుల భారం బాగా పెరిగింది. అమాయక రైతుల చేత ముచ్చెల మీద వేలిముద్రలు వేయించుకో గలిగిన మొఖాసాదార్లకు జమీందార్లకు హద్దూ అదుపూ లేకుండా పోయింది. వెంకటగిరి, బొబ్బిలి, పర్లాకిమిడి, మందసా వగైరా ఎస్టేట్లలో రైతుల పరిస్థితి మునగానాం తేలానాంగా తయారైంది. అందువల్ల వారు కూడా కొన్ని పోరాటాలు సాగించారు. ఆదశలో మద్రాసు రాష్ట్ర మంతటా వందేమాతరం నినాదం, స్వదేశీ ఉద్యమం విస్తరించాయి. కాగా ప్రభుత్వం రైతులను సంతృప్తి పరిచేందుకు కొన్ని జి.వో.లను జారీ చేసింది. కాని, వాటి వల్ల లాభం లేనందున 1908లో "ఎస్టేటు ల్యాండు ఆక్టు"ను పాస్ చేసింది.

వకాల్తా పుచ్చుకొనే వారు. తెలుగు లాయర్లకు ఆచట్టం సరిగా అర్థమయ్యేదికాదు. ఇక రైతుల కెలా తెలుస్తుంది? కాబట్టి జమీందార్లు, రైతుల జాయింటు పట్టాలను విడదీయకుండా శిస్తు బకాయీలను సృష్టించేవారు. వాటి వసూలు కొరకు జాయింటు పట్టాలోని ఒక రైతుకు నోటీసు యిచ్చి, మరొక రైతు మీద దావా వేసి, వేరొక రైతు పొలాన్ని గుట్టుచప్పుడు కాకుండా వేలం వేయించే వారు. అలా వేలం వేసిన పొలాన్ని తమ వారితో పాడించి చల్లగా తమ కమతంలో కలుపుకునే వారు.

"అడవి పుల్లరిని పెంచి వసూలు చేయడం,వెట్టి చాకిరి చేయించుకోవడం, శిస్తులు చెల్లించినా రశీదు నివ్వక పోవడం లాంటి దుష్ట చర్యలు జరుగుతుండేవి. విజయ నగరం, వుయ్యూరులాంటి కొన్ని ఎస్టేట్లలో మాత్రమే అలా జరిగేది కాదు"[37]

ఈ ఎస్టేట్ ల్యాండు ఆక్టు జమీందారీ వర్గాలలో సంక్షోభాన్ని కలిగించింది. వారి ఆస్థానాలలో ఉండే కవులు కలవరం చెందారు. పానుగంటి లక్ష్మీ నరసింహారావుగారు పిఠాపురం వారి పోషణలో ఉన్నకవి, రచయిత. ఆయన సాక్షి వ్యాసాలలో ఒక చోట ఊరేగింపులో వెళుతున్న పార్థసారధి స్వామి వారిని ప్రశ్నిస్తూ ఇలా అడిగారు.[38]

"తండ్రీ నీవెందులకు బయలు దేఱితివి? రవంత చెప్పవు? ఒక వేళ యిందు కొఱకై యుండునా? కోడిపందెములని సానిమేళములని యాస్థానవ్యవహారములను స్వయముగఁ జూచుకొనక యన్ని విధములైన యాగడము లాచరించుచున్న కొందఱు జమీందారులకు సంవత్సరమున కొక్కదినమందైనా మీ యెస్టేటు గ్రామములు చూచు కొనుఁడని బోధించుటకిట్లు బయలు దేఱితివా? ఏమో? అందుకొఱకేమో కాని యీ యూహము కూడా సరికానట్లు కనఁబడుచున్నది. ఇందులో నొక్క ప్రత్యవాయ మున్నట్లున్నది. సర్వజ్ఞుఁడవు నీకు దెలియని దేమున్నది. Estate Land Act మూలమున జమీందారుల కన్నియధికారములు గూడ సంతరించిన వని నీవెఱుగవా నాయనా! జమీందారుల కింకజమాబంది యెందులకు? జమీందారులకు జమీందారీయే లేనప్పుడింకను జమాబంది యేమిటి నాతండ్రీ!

37. ముక్కామల నాగభూషణంగారి వ్యాసం- కొమ్మారెడ్డి సత్యనారాయణ మూర్తి సంస్మరణ సంచిక- పుటలు 42-43

38. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహం 'సాక్షి' నాలుగః సంపుటం మహారాజ బిరుదము- పుటలు 160-162

Estate Act ప్రకారము నిజమైన జమీందారు డెవరు? రైతేకదా! ఇది వఱకు జమీందారుడని యనుకొనుచున్న వాడిప్పుడెవరు? శిస్తుదారుఁడు మాత్రమే కదా? జమీందారునకు బైనయే కాని జమీనేది? కృష్ణా యదునందనా !ఇచ్చటి మృతకోశన్యాయము చిత్తగించితివా? ఎస్టేటు గ్రామములలోనికి వెళ్ళుమని మీరు బోధించుచున్నారను కొందము సరే! పెద్ద వారు గనుక తాము చెప్పవలసినదే. కానిజమీందారులకు వారి గ్రామములలోఁ బలుకుబడి యుండుట కవకాశమే లేనప్పుడు పనిలేనిదే పోయి పరాభవమొందుట యెందులకు? రమ్మనిన రైతు రాడయ్యెను. కరణము కబురునకే యందఁడయ్యెను. ఇఁకజమా బందిలోఁ జేయవలసిన దేమున్నదయ్యా? ఈఆక్టు వలన జమీందారులు పొందుచున్న యిబ్బందులున్నవే శాంతమ్ పాపమ్ శాంతమ్ పాపమ్ చెప్పనలవి కాదు కృష్ణా! నీకైనఁదెలియవేమోయని నాసందేహము. ఇటులంటినని కోపపడకుము. కృష్ణా! నీవు లక్ష్మి నయమ్మఁడవు. నీకితరుల బాధ చప్పున నాటునా? అదిగాక మఱియొక్క పెద్దకారణమున్నది. దేవాదాయములు Estateland Act అసలు నుండి సర్కారు వారి ధర్మమాయని మినహాయింపబడుటచే మీరిప్పుడీషాన్ షోకులతో జమాబంది యనుచు సింగారించుకొని బయలు దేఱితిరి కాని లేకున్న యెడల మా జమీందారుల వంటి స్థితియే మీఁదియునై యుండునే?దేవకీ నందనా! రాజాధిరాజా! నాదొక్క ప్రార్థన యున్నది. విందురా? ఈయాక్టును శీఘ్రముగా సవరణ చేయించి ప్రభువుల గౌరవమును గాపాడ వలయునను సదుద్దేశమును శాసన సభ్యుల హృదయములందు మీరు ప్రవేశించి కలిగింప వేడు చున్నాను. మీరు తలఁచు కొన్న యెడల నెంత పనియైనను నగును. జమీందారులేమి సామాన్యులా? ఎంత యాదాయములొనర్చినవారుఎంతెంత పరోపకార కృత్యము లొనర్చినవారు? పూర్వపు వారి వంశములో నుండి సర్కారునకుఁ బూర్వపు పాదుషాలకు నెన్నెన్ని మెహనతులు చేసిన వారు! ఈదినము వఱకు సర్కారు నెలననఁ లక్షల కొలది రూపాయలు గ్రిమ్మరించుచున్నారే. అట్టి వారికి ఇప్పుడు కొత్త యధికారము లేవియు నీయనక్కఱలేదు. వారి పూర్వాధికారము లిచ్చిన జాలు. ఆమాత్రమునకే కొండ యెక్కినట్లు వారు సంతోషింతురు. స్వామీ! మాధవా! ఏమిసెలవు?

దేవుడు ఏం సెలవిచ్చినా ఇవ్వక పోయినా రైతాంగం నిద్రలేచింది. 1915లో కృష్ణా జిల్లా రైతు సంఘ స్థాపన జరిగింది. 1923లో గుంటూరు

పశ్చిమ గోదావరి జిల్లాల రైతు సంఘాలు ఏర్పడ్డాయి. 1928 ఆగస్టు 1వ తేదీ నాడు ఆంధ్ర రాష్ట్ర రైతు సంఘ స్థాపన జరిగింది. జాగృతులైన రైతులు కలిసి కట్టుగా పోరాటాలు సాగించే సమయంలో జమీందారులు, ఈనాందారులు, మొఖాసా దారులు మొదలైన ప్ర్యూడలు వర్గాల వారు కూడా ఏకమై జస్టిస్ పార్టీ ఛత్రం క్రింద చేరారు. అయితే రైతుల పక్షాన నిలబడిన వారు దక్షతతో ఉద్యమాన్ని నడిపారు. నండూరి ప్రసాదరావుగారు ఆసంగతులను ఇలా తెలియ జేశారు.[39]

"(ఇటువంటి భూమికలో) కమ్యూనిస్టులు, కాంగ్రెస్ సోషలిస్టులు, అభ్యుదయ కాంగ్రెసు వాదులు రైతు ఉద్యమాన్ని పోరాట పధాన నడిపించడానికి, రైతు సంఘాన్ని ప్రజాబాహుళ్యపు సంస్థగా చేయడానికి ఉమ్మడిగా నడుములు బిగించారు. 1936లో అఖిల భారత కిసాన్ సభ ఏర్పడింది. స్వామీ సహజానంద సరస్వతి, ఇందులాల్ యాజ్ఞిక్, ఆచార్యరంగా, బంకిం ముఖర్జీ, నంబూద్రిపాద్ మున్నగు వారు దీనికి సారధ్యం వహించారు. ఒక స్పష్టమైన,సూటియైన, రైతాంగ జన బాహుళ్యపు కోర్కెలను ప్రతిబింబించేటి లక్ష్యం, ఆశయాలతో ప్రారంభమైనదే విప్లవ రైతు సంస్థ. జమీందారీ విధానం రద్దు కావాలి." ఋణ విముక్తి కావాలి. కనీస ఆదాయాన్ని మినహాయించి ఆపై వ్యవసాయాదాయాలపై వృద్ధి క్రమాను సారంగా భూమి శిస్తు విధించాలి. 'పంటలకు గిట్టుబాటు ధరలు నిర్ణయించాలి' మున్నగు ఆశయాలు నినదించినది.

"రైతుల ఆశయాలు వెల్లడించబడినాయి. లక్ష్యాలు నిర్వహించబడినాయి. వాటి సాధనకొరకై మార్గం చూపబడింది. వీటిని రైతాంగ మంతటా ప్రచారం చేయాలి. వారిని మేల్కొల్పాలి, ఉత్తేజ పర్చాలి. పోరాటాలకు సంసిద్ధం చెయ్యాలి. ఇందుకే ఆంధ్రరాష్ట్ర రైతు రక్షణ యాత్ర తలపెట్టబడింది. కొమ్మారెడ్డి సత్యనారాయణమూర్తి గారు నాయకుడుగా చలసాని వాసుదేవరావుగారు ఉపనాయకుడుగా ఈ క్షేత్రయాత్ర 1937 జూలై 3వ తేదీన ఆంధ్రరాష్ట్రపు ఉత్తర కొస ఇచ్చాపురం నుండి ప్రారంభమయ్యింది. ఆచార్యరంగా, పుల్లెల శ్యామ సుందరరావు మున్నగు వారి శుభాశీస్సులతో ఆంధ్ర రైతాంగ చరిత్రలోనే అపూర్వమైన ఈ రైతు యాత్ర సాగింది. 1532మైళ్ళ

39. నండూరి ప్రసాదరావుగారి వ్యాసం- కొమ్మారెడ్డి సత్యనారాయణ మూర్తి సంస్మరణ సంచిక-పుటలు 16-17

కాలినడకన, మిగతా ప్రాంతాలలో 542 మైళ్ళు బస్సులలోనూ 130 రోజులు పర్యటించి, ఈ యాత్రా దళం 1938 మార్చి 27న మద్రాసుకు చేరుకుంది. మద్రాసు అసెంబ్లీ స్పీకర్ మహర్షి బులుసు సాంబమూర్తి గార్కి, రాజాజీ మంత్రి వర్గానికి వినతి పత్రాలను వందలాది రైతుల మహజర్లను సమర్పించింది."

ప్రభుత్వం వ్యవసాయదారుల ఋణ విమోచన చట్టాన్ని పరిమిత ప్రయోజనాలతో తీసుకు వచ్చింది. జమీందారీ విధానం సంస్కరణకు ఒక కమిటీని వేసింది. ఆ కమిటీ జమీందారీ విధానం రద్దును సిఫార్సు చేయకుండా ఈ క్రింది విషయాలు స్పష్టంగా ప్రకటించింది.

* భూమికి యజమాని రైతే
* జమీందారు శిస్తు వసూలు చేసే ఏజెంటు మాత్రమే
* పెర్మనెంటు సెటిల్‌మెంటు పూర్వపు రేట్లే ఖాయం.
* అడవులు పోరంబోకులు వగైరాలు ప్రజలవే.

ఈ కమిటీ వారు చెప్పిన విషయాలు రైతాంగానికి సంతృప్తి కలిగించలేదు. మునాగాల, ముక్త్యాల, కాళీపట్నం, చల్లపల్లి, మందసా, వెంకటగిరి, కానూరు మొదలైన జమీందారీలలో అనేక రైతు పోరాటాలు జరిగాయి. ఆనాటి ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెసు సోషలిస్టు పార్టీ కార్యదర్శిగా పి. సుందరయ్య గారు ఒక సంగతిని పునరుద్ఘాటన చేశారు.[40]

"ఎట్టి పరిహారము యివ్వక జమీందారీ విధానాన్ని రద్దు చేయనంతకాలం జమీన్ రైతులకు సుఖము, శాంతి, రక్షణ ఉండదు. జమీందారీ విధానాన్ని రద్దు చేయక జమీన్ రైతులకు సౌకర్యాలు కల్పించబూనే ఏ చట్టమూ జమీన్ రైతు సమస్యను శాశ్వతముగా పరిష్కరించజాలదు అని సోషలిస్టు రైతు సంఘాలు యిది వరకు ప్రకటించియే వున్నాయి."

ఆ ఆశయాలు జమీందారీ యుగం అవసాన కాలంలో విస్పష్టమైతే, ఈ స్వప్నాలు ఆదునికంలో కొంత వరకూ మాత్రమే ఫలించాయి. నిజమైన భూ సంస్కరణలు ఇప్పటికీ పాలక వర్గాలు చిత్త శుద్ధితో చేపట్టలేదు.

బ్రిటిష్ ఇండియాకు చెందిన తెలుగు జిల్లాలలోని రైతుల కష్టాలు దుర్భరంగా ఉన్నప్పుడు నిజాం రాజ్యంలోని ప్రజల పాట్లు దుస్తరంగా ఉండేవి. ఆ ప్రాంతంలో నూటికి ముప్పయి వంతుల వైశాల్యంలో జాగీర్లు, పాయగాలు,

---

40. కొమ్మారెడ్డి సత్యనారాయణ మూర్తి సంస్మరణ సంచిక-పుట 138

సన్ మక్తాలు, ఈనాములు, సంస్థానాలుఉండేవి. మరో పదో వంతు భూమిలో నైజాం నవాబు స్వంత భూములు (పర్సేఖాస్) ఉండేవి. ఆనాటి నిజాం రాజ్యంలో ఈ క్రింది తెలుగు సంస్థానాలు ఉండేవి.

1. వనపర్తి
2. అమరచింత -ఆత్మకూరు
3. గుర్గుంట
4. గద్వాల
5. ధవళగిరి
6. ఆనెగొంది
7. జటప్రోలు
8. గోపాల పేట

ఈసంస్థానాధిపతులే కాక దేశ్ ముఖులు, సర్ దేశ్ముఖులు, దేశాయిలు, సర్ దేశాయిలు మొదలైన బడా భూస్వాములు ఉండేవారు. బిన్నారెడ్డి ప్రతాపరెడ్డి కుటుంబానికి లక్షాయాభైవేల ఎకరాల భూమి ఉండేదని ప్రతీతి. విసునూరి రామచంద్రారెడ్డికి నలభై గ్రామాలలో నలభైవేల ఎకరాలు ఉండేది. సూర్యాపేట దేశ్ముఖ్‌కు ఇరవైవేల ఎకరాలు ఉండేది. ఈ ఫ్యూడల్ వర్గాల పోషణలో చాలా మంది కవులూ, పండితులూ తెలుగు జిల్లాలలో ఉన్నట్లే ఉండేవారు. వీరు ప్రభువులను ప్రస్తుతిస్తూ వుంటే ప్రజలు తమకు కావలసిన సాహిత్యాన్ని తాము సృష్టించుకొన్నారు. (దీని గురించి ఆధునిక యుగంలో చెప్పుకుందాం)

పూర్వం చెన్న రాజధానిలో ఉండే కడప, కర్నూలు, అనంతపురం, బళ్ళారి, జిల్లాలను దత్త మండలాలు అని పిలిచేవారు. తనకు సైనిక సహాయం చేస్తున్న కుంపిణీ వారి ఖర్చుల నిమిత్తం ఈ జిల్లాలను నైజాం ఎప్పుడో వీటిని ధారాదత్తం చేశాడు. థామస్ మన్రో దక్షత వల్ల ఈ జిల్లాల సర్వేసెటిల్ మెంట్ జరిగింది. చిల్లర మల్లర పాలెగాళ్ళు ఎందరో కోటలు కట్టుకొని ప్రజలను హింసిస్తూ వుండేవారు. ఒకనాడు ఈ మండలంలో 16 విభాగాలు ఉండేవి. హర్పన హళ్ళి జాగీరును బసవప్ప నాయకుడు పాలించేవాడు. కూడ్లిగ తాలూకాలో జరమిల్లిని వీరప్ప నాయకుడు, రాయదుర్గాన్ని వెంకట పతినాయకుడు, నొసం పాలె గాడుగా నరసింహారెడ్డి, కోయిల కుంట్ల అవుకు రామకృష్ణరాజు, గూళ్యం పరగణాలో అయిదుగురు గుత్తదార్లు, హండే

అనంతపురం పాలకునిగా సిద్దప్ప నాయకుడు మొదలైన ప్రముఖులు పెత్తనం చెలాయించేవారు. అయితే మద్రాస్ ధర్మమా అని రైత్వారీ విధానందత్త మండలాలలో వేళ్ళూనుకొని రైతు ప్రజలకూ ప్రభుత్వానికీ ప్రత్యక్ష సంబంధం ఏర్పడింది. ఫ్యూడలు విలువలు ఇంకో రకంగా ఈ జిల్లాలలో చోటు చేసుకొన్నాయి.

1928లో సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణన్ గారి అధ్యక్షతన నంద్యాలలో జరిగిన సభలో దత్త మండలాలకు రాయలేలిన సీమ కాబట్టి 'రాయల సీమ' అనే పేరు గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారుప్రతిపాదించి ఆమోదింప చేశారు.[41] నాటి నుండి ఆ పేరే ప్రచారంలోకి వచ్చింది. ప్రాంతీయ పేరులు వేరైనా, తెలుగు ప్రజల తీరులు సామాన్యమే. 'విభజించు పాలించు' అనే పద్ధతులలో వరవళ్ళు దిద్దు కొన్న రాజకీయ వాదులు 'రాయలసీమ, కోస్తాజిల్లాల విభేదాలను తమకు అవసరమొచ్చినప్పుడల్లా తీసుకువస్తూ ఉంటారుగాని, సాహిత్య రంగంలో బిన్నత్వం కన్నా ఏకత్వమే స్ఫుటంగా ఉండేది. వ్యావసాయకంగా వెనుక పడిన ప్రాంతం కావచ్చునేమోగానీ రాయలసీమ సాహిత్య విషయాలలో కొన్ని ప్రక్రియల ప్రాచుర్యానికి ప్రసిద్దమైంది. ఇతర ప్రాంతాలకు మార్గదర్శక మైంది. (ఉదాహరణకు స్టేజీ నాటకాలు) ఛాందసత్వంలోనూ, గ్రాంధిక భాషను పట్టుకువేళ్ళాడ్డంలోనూ రాయలసీమ కవిపండితులు ఇతర ప్రాంతాల వాళ్ళకేవిధంగానూ తీసిపోయే వారు కాదు.

ప్రజల భాషకు విరుద్దమైన విలక్షణ భాషను ప్రోత్సహించడం ఫ్యూడల్ విధానపు శ్రుతిని సరిచేసే జీవకర్ర. భూమి ప్రభువులదే అనే వ్యవస్థలో భాష పండితులదే అన్న సూత్రం అవసరం. అందుకే దేశి పద్ధతిని నిరసించి మార్గ పద్ధతిని పండితులు రుద్దుతారు. రామాయణ కాలంలోనే రాముడంతటి వాడి కొలువులో కుశలవులు అంతవరకూ దేశి పద్ధతిలో పాడుతున్న కథను మార్గ పద్ధతికి మళ్ళించవలసి వచ్చింది.[42] ప్రజాకళలు ప్రభువుల ప్రాంగణంలోనికి వెళ్ళగానే 'క్లాసికల్' ఆహార్యాన్ని ధరిస్తాయి. ప్రభువులు, పండితులు దేశిని ఈసడించి సాధారణ జనాన్ని వాడుక భాషలో సాహిత్య సృష్టిని చేసుకోనివ్వరు.

---

41. కోడి నరసింహం- తెలుగు వైతాళికులు - II ఉపన్యాసాల సంపుటం-పుట.30

42. చూ॥ సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం(1989కూర్పు) మొదటి సంపుటం, పుట 140

పద్ధతికి మళ్ళించవలసి వచ్చింది.[42] ప్రజాకళలు ప్రభువుల ప్రాంగణంలోనికి వెళ్ళగానే 'క్లాసికల్' ఆహార్యాన్ని ధరిస్తాయి. ప్రభువులు, పండితులు దేశిని ఈసడించి సాధారణ జనాన్ని వాడుక భాషలో సాహిత్య సృష్టిని చేసుకోనివ్వరు.

శబ్ద శాస్త్రాన్ని వినేనా ఎరగని వాడికి బాగా మాట్లాడడానికి వీలు కాదని పండితులు శాసిస్తారు. లక్షణ శాస్త్రాల ఇనుప గొలుసులు ఎంతటి సహజ చాతుర్యమున్నా నోరు తెరవడానికే ఆదిమచాళుక్య యుగాల నుండి సామాన్యులు భయపడేవారు. ప్రభువులు పండితులకిచ్చే తామ్ర శాసనాలన్నీ సంస్కృతంలోనే రచింపచేసేవారు. విధిలేక ఎల్లలలో ఉండేప్రాంతాలను మాత్రం దేశి మాటలలో పేర్కొనే వారు. పద్మనాయక, రెడ్డి రాజుల యుగాలలో ప్రభువులు రాచరికానికి రాగానే తాము ప్రజల నుండి వచ్చామన్న సంగతి పరగడుపై సంస్కృతాన్నే ఆదరించారు. ఆ భాషలో స్వయంగా సంగీత సాహిత్య గ్రంథాలు రచించారు. పద్మనాయకులలో సర్వజ్ఞసింగ భూపాలుడూ, రెడ్డి రాజులలో పెదకోమటి వేముడు సంస కృతంలో చెప్పుకోదగ్గ మహావిద్వాంసులు. ఈయుగాలను గురించి పూర్వం ఇలా చెప్పుకొన్నాం.[43]

"ప్రభువులందరూ సంస్కృతాన్ని ఆదరించి స్వయంగా ఆభాషలో గ్రంథాలు వ్రాయడం వల్ల తెలుగు కవిత్వంలో కూడ సమాస భూయిష్టమైన కవిత్వం బాగా వేళ్ళూనింది. డు ము వు లు చేరిస్తే చాలు, అది తెలుగు కవిత్వమనే సంప్రదాయం స్థిర పడింది. కొందరు రాజులు సంస్కృతంలో అలంకార గ్రంథాలు వ్రాయడం వల్ల కొందరుకవులు తెలుగులో కూడా అలంకార గ్రంథాలు వ్రాశారు. లక్షణ సమన్వితంగా కావ్యాలు వ్రాయాలనే తహతహ ఈ కాలం నుంచి ఇంకా మొదలవుతుంది."

విడమరిచి చెప్తేగాని సారస్యం బోధపడని ప్రబంధాలు, ద్వ్యర్థికావ్యాలూ బయలు దేరాక వాటి గొప్పతనం చాటడానికి వ్యాఖ్యానాలు అవసరమైనాయి. నాయకరాజుల యుగం నుండి వీటిని మాత్రం పండితులు తాము నిత్య జీవితంలో మాట్లాడుకొనే శైలిలోనే రచించసాగారు. రాయవాచకం వంటి గ్రంథాలు చక్కని వ్యావహారిక శైలిలో ఉండేవి. కుంపిణీ యుగంలోని లేఖలు, యాదస్తులు, అర్జీలు అన్నీ శిష్ట వ్యావహారికంలోనే ఉండేవి. అయితే ఫ్యూడల్

42. చూ॥ సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం(1989కూర్పు) మొదటి సంపుటం, పుట 140
43. సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం (1990కూర్పు), 3వ సంపుటం-పుటలు.20-21

సృష్టించుకొని దానినే విద్యార్థులపై రుద్దారు. ఉద్యోగులకు నిర్దేశించారు. చిన్నయసూరి గారి మాట పెద్దదయింది. వారి బాట దాటరాని గీటైంది.

చిన్నయ సూరిగారి తర్వాత వచ్చిన బహుజన పల్లి వారూ, కొక్కొండవారూ భాషకు సంకెళ్ళు మరింత బిగించారు. రచనలలోనే కాక నిత్య వ్యవహారంలో కూడా గ్రాంథిక భాషను సర్వకాల సర్వావస్థల యందును వ్యాకృత భాషనే భాషించాలన్న వ్రతం పట్టారు. పిడుక్కీ బియ్యానికీ ఒకటే మంత్రం అన్నట్టు పండితులు రచించే నాటకాలలో అన్ని పాత్రలు ఒక రకమైన లక్షణయుత మైన భాషనే మాట్లాడుతాయి. ఇది సంస్కృత రూపక లక్షణానికి విరుద్ధం. నాట్యం లోక వృత్తాన్ని అనుసరించాలి. సంఘంలో ఆయా వర్గాల యాసలనుసైతం వాడుకోవాలి.

సంస్కృత నాటక లక్షణాలకు అనుగుణంగా వేదం వెంకట రాయ శాస్త్రిగారు తమ నాగానందం అనువాదంలోనూ, ప్రతాపరుద్రీయ స్వతంత్ర రచనలోనూ నీచ పాత్రలకుగ్రామ్యం ఉపయోగించారు. దీనిని హర్షించిన వారి సంఖ్యపెరుగుతోంది. వేదం వారు రచనలు వెలువడడానికి ముందు నాటక రచనలు చేసిన వారు గ్రామ్యాన్ని వాడలేదు. ముందుముందు వాడకూడదన్న నియమం తెచ్చిపెట్ట దలిచారు.

ప్రతాప రుద్రీయ పద్ధతిని నీచపాత్రలకు గ్రామ్యమే లక్షణ సమ్మతమైతే ధర్మవరం కృష్ణమా చార్యులవారి చిత్ర నళీయం, కొక్కొండ వెంకట రత్నంగారి ప్రసన్న రాఘవం, రాయదుర్గం నరసయ్యగారి శాకుంతలం ఇలాంటి అనేక నాటకాలు లక్షణ విరుద్ధాలవుతాయి. కాబట్టి గ్రామ్యమే అవలక్షణ మనే సిద్ధాంతాన్ని ధర్మవరం వారూ, వారి మిత్రులూ లేవదీశారు. 1897 సంవత్సరం ఏప్రిల్ నెలలో ఈస్టరు సెలవుల కాలంలో బళ్ళారిలో ఆంధ్రకవిపండిత సభను ధర్మవరం వారు ఏర్పాటు చేశారు. ఈ సభలో కొక్కొండ వెంకట రత్నం పంతులు గారు తమ వాదం నెగ్గించుకోవాలని చూశారు. వేదం వారు అడ్డుతగిలి ఇలా చెప్పారు.[44]

"పంతులు గారు చెప్పినట్లు ఎల్లవారితోనూ సర్వకాల సర్వావస్థల యందును వ్యాకృత భాషనే భాషింప సమకట్టిన వ్యవహార హాని కలుగుననియు

44. వేదం వెంకటరాయ శాస్త్రుల వారి జీవిత చరిత్ర సంగ్రహము, పుట 76

గ్రామ్య జనులతో వ్యవహరించునపుడు గ్రామ్యము, పండితులతో భాషించునపుడును వారికి వ్రాయనపుడును వ్యాకృత భాషయునని వ్యవస్థ యేర్పఱుచుకొనుట మంచిది."

1876 లో నాటకాలలో పాత్రోచితభాషను వాడాలన్న వేదం వారు నాటకేతర రచనలలో గ్రాంథికమే వాడాలన్న నియమాన్ని 1912 నాటికి చాటిచెప్పారు. విష్ణు పాదాన పుట్టిన గంగ వివేక భ్రష్ట సంపాతం చెంది సముద్రంలోకలిసినట్లు వాగ్దేవి పద్మజాత మహోజాతయై అతని నాలుగు ముఖాలలో విలసిల్లి వాల్మీకి, వ్యాస, కాళిదాసాదుల రచనల్లో పరిఢవిల్లి మన ఆంధ్ర దేశానికి దిగి తెలుగై "కడపటి నిక్కాలంబునం బ్రాయికంబుగా తెగులై సకల కశ్మల సమృద్ధయై గ్రామ్య ప్రాయితం జెంది అనుచ్చారణీయములు, అనాకర్షనీయమునై రూపహానించెందు చున్నది." అని చెప్పారు. ఆయన ఇంకా ఇలా చెప్పారు.[45]

"చిరకాలము ఆంధ్ర వాగ్దేవిని సంస్కృతాం ధ్రోభయ భాషా ప్రవీణులైన వాగనుశాసనసోమయాజి పెద్దనార్యప్రభృతులు మహోన్నత దశ యందెయుంచి పూజించిరి. ఇటీవల రాఁగారాఁగా ప్రాయికముగా సంస్కృత మెఱుఁగని కవులు, చదువని కవులు, సమాస మొల్లని వారు, అలంకారము నొప్పని వారు, యతిప్రాసల హిత శత్రువులు, అక్షర ద్వేషులు, ఔచిత్య బాహ్యులు-ఏవమాదులు వాగ్దేవికి ఈ చరమ దశను సాధించినారు.

వేదం వారు ఆంధ్రభాషా ప్రవచనంలో ప్రాచీన మార్గం నవీన మార్గం అని రెండు ఉన్నాయని చెప్పి వాటిని ఇలా విశదం చేశారు.[46]

"--- ప్రాచీన మార్గమును, అనులోమ మార్గమనందగును. అమరము, ఆంధ్రనామ సంగ్రహము, సంస్కృత శబ్దమంజరి, సంస్కృత పంచకావ్యములు, నన్నయ భట్టీయము, ఆంధ్రపంచకావ్యములు ఈ వరుస ప్రవచనము ప్రాచీన మార్గము. ఇందలి క్రమము -శబ్దము లక్షణము లక్ష్యమునంగా నుండును. నవీన మార్గము రాజకీయ విద్యాంగ నిర్ణీత మార్గమే; ఇది ప్రతిలోమ మనందగినది;

45. వేదం వారి జీవిత చరిత్ర -పుట122

46. వేదంవారి జీవిత చరిత్ర-పుట 123 (ఇది నా తెలివింపు)

ఇందు వరుస-లక్ష్యము లక్షణము శబ్దమునుగా నుండును. ఈ నవీన మార్గము మన భాషకు పనికి రాదు".

ఒక్క వేదం వారే కాక దేశంలోని ఫ్యూడల్ వర్గాల పండితులందరూ నవీన మార్గం పనికి రాదన్న వారే. ఈ శిష్ట వ్యావహారికాన్ని ఎదుర్కొనడంలో వీరంతా ఏకం కావడానికి స్వలాభప్రలోభాలు ఉన్నాయి. గ్రాంథికం వీరికి తిండి పెడుతుంది. ఆభాషలో రాసిన గ్రంథాలనే విద్యాశాఖ పాఠ్యగ్రంథాలుగా పెడుతుంది. కందుకూరి వీరేశలింగం గారి దగ్గర్నుంచి ఎంత మంది దాకానో గ్రాంథికాభిమానం వివిధ స్థాయీ భేదాలలో విస్తరించింది. గిడుగు రామమూర్తి గారు, గురజాడ అప్పారావు గారు ప్రజల భాష కోసం పోరాడ వలసి వచ్చింది. తెలుగు జిల్లాలలోని మహారాజులు, సంస్థానాధిపతులు, జమీందారులు ప్రతిష్ఠాపకులుగా, పోషకులుగా, యావజ్జీవ సభ్యులుగా, ఉద్ధారకులుగా 1911లో ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తును సంస్థాపించారు. కృతక భాషను దేశం మీద రుద్దారు.

కృతక భాష నేర్చుకొంటేనే గాని అలవడదు. అదైనా కేవలం విద్యాధికులకే సాధ్యమౌతుంది. వాళ్ళకు కూడా ఈభాష నిర్దుష్టంగా పట్టుపడదు. ఒక పండితుడు రాసిన దాంట్లో కొన్ని వందల తప్పులను ఇంకో పండితుడు చూపెట్టగలడు. అటువంటి దిగ్గంతులలాంటి విద్వాంసులకే రాని భాష సామాన్య జనులకు అందుబాటులో ఉండదు. ఉండకూడదన్నదే ఫ్యూడల్ వర్గాల ఆశయం. ప్రజలకు భాష ఒక ఆయుధం. ప్రభువులకు అది అపాయం. అయితే ప్రతీ జాతీయోద్యమంలో భాష ఒక్కటే ప్రజలను సంఘటిత పరుస్తుంది.

మన భారత దేశంలో వందేమాతరం ఉద్యమం ప్రారంభమయ్యాక జాతీయ బూర్జువా వర్గం పెట్టుబడి దారీ విధానాన్ని చేపట్టింది. స్వదేశీ వస్తునిర్మాణం విదేశీ వస్తు బహిష్కారం దేశానికి ఎంత లాభకరమో జాతీయ బూర్జువాకు అంత అవసరం. ఫ్యూడల్ వ్యవస్థ నుంచి పెట్టుబడిదారీ దశలోనికి దేశం పరిణామం చెందుతున్నప్పుడు కొన్ని అంచెలు తప్పని సరి. ఈసంగతి లెనిన్ ఇలా చెప్పాడు.[47]

---

47. LENIN- Selected Works Vol-I P.568(ఇది నాతెనిగింపు)

"ప్రపంచం మొత్తం మీద ఫ్యూడలిజం పై కేపిటలిజం అంతిమ విజయాన్ని సాధిస్తున్న కాలం జాతీయోద్యమాలతో ముడిపడి వుంది. సరుకుల ఉత్పత్తిలో సంపూర్ణ విజయం సాధించాలంటే బూర్జువా వర్గం జాతీయ మార్కెట్టును స్వాధీనం చేసుకోవాలి. దీనితో పాటు ఒకే భాషను మాట్లాడే ప్రజలు నివసిస్తున్న ప్రాంతాలన్నీ రాజకీయంగా సమైక్యం చెంది ఉండాలి. ఆ భాష అభివృద్ధి వికాసాలకు ఏ విధమైన అడ్డంకులు ఉండ కూడదు. దాని సాహిత్యం సంఘటితం కావడానికి ఏమైనా ప్రతిబంధకాలు ఉంటే వాటిని తొలగించాలి. ఇదే జాతీయోద్యమాలకు పునాది. మానవ సంబంధాలలో అత్యంత ముఖ్యమైన సాధనం భాష ఒక్కటే. సమైక్యత, భాషలో అంతరాయాలు లేని అభివృద్ధీ ఉన్నప్పుడే ఆధునిక కేపిటలిజానికి అనురూపమైన పెద్ద స్థాయిలో విస్తృత స్వేచ్ఛా వాణిజ్య వ్యాపారాలకు భాషాభివృద్ధి చాలా ముఖ్యమైన షరతులు"

వివిధ దేశాల ఉద్యమాలను విశ్లేషణ చేసి లెనిన్ చెప్పిన పై వివరణను అవగాహన చేసుకొంటే మన జాతీయోద్యమంలో స్వరాజ్య సాధనకు స్వదేశీ వస్తువుల ప్రోత్సాహం, విదేశీ వస్తు బహిష్కరణలతో పాటు స్వభాష, స్వవేషం, స్వజాతీయ విద్య మొదలైన వాటిని ఎందుకు ప్రోత్సహించ వలసి వచ్చిందో తెలుస్తుంది. ఒకే భాషను మాట్లాడే వారు ఒకే రాష్ట్రంలో ప్రజలుగా ఉండాలనే హక్కును ప్రభుత్వం అంగీకరించడానికి ఎన్నో ఏళ్ళకు ముందుగానే 1917లో కలకత్తాలో జరిగిన కాంగ్రెసు సభలో అంగీకరించి ప్రత్యేక ఆంధ్ర రాష్ట్ర కాంగ్రెస్ కమిటీని ఏర్పాటు చేసుకొనే హక్కును జాతీయోద్యమం ఇచ్చింది. ఇది కొన్నేళ్ళ కృషికి ఫలితం.

భాష ద్వారా ప్రజలు సంఘటితం కావడం ఫ్యూడల్ వర్గాలు సహించలేవు. మాండలిక ప్రయోగాలను వెక్కిరించి, ప్రాంతీయ విభేదాలను రెచ్చ
గొడతారు. అసమానతలు సృష్టిస్తారు. జనులు నిత్య జీవితంలో వ్యవహరించే భాషను గ్రామ్య మంటారు. ఈ గ్రామ్యాలలో తేడాలను చూపిస్తారు. వేదం వెంకట రాయ శాస్త్రిగారు ఒకప్పుడు పాత్రోచిత భాషను నాటకాలలో

వాడాలన్న వారు. ఫ్యూడల్ ప్రభువుల ప్రోద్బలంతో 1912లో ఏం చెప్తారో చూడండి.[48]

"ప్రతి గ్రామ్యమును సర్వజనీన మనుట సరిగాదు. గ్రామ్యములు పెక్కు దెఱంగులు. గంజాం జిల్లా యోడ్ర గ్రామ్యము, విశాఖ పట్టణ రాజ మహేంద్ర వరాది హిందూ స్థానీ గ్రామ్యము, నెల్లూరు కడప జిల్లాల శుద్ధ గ్రామ్యము, మదరాసు చిత్తూరు తంజావూరు సేలము తిరుపత్తూరు మధుర తిరుచనాపల్లుల యఱవ గ్రామ్యములు, బళ్లారి బెంగుళూరుల కన్నడ గ్రామ్యము, కర్నూలు హైదారబాదుల తురక గ్రామ్యము, ఇంక ధార్వాడ బెల్గాముల కన్నడ మరాటి గ్రామ్యము, ఈ తూర్పు నాటి మనకు గోడవలె నుండు హైదరాబాదు పశ్చిమోత్తరపు జిల్లాల గ్రామ్యములు పెక్కులు గలవు. ఒక జిల్లా గ్రామ్యము మఱియొక జిల్లా వారికి తెలియదు సరిగదా అసహ్యముగా కూడా నుండును. ఇవిగాక యిన్ని జిల్లాల నానా జాతుల గ్రామ్యములు కలవు. అందులో మన జిల్లావే అనేకములు మనకే తెలియవు.

1899లో తమ పాత్రోచిత భాషను వెనకేసుకొచ్చిన నాడు చెప్పిన సబువులు వేదం వారికి 1912లో పరగడుపైనాయి. వారివారి ప్రాంతీయ యాసలతో మాట్లాడే పండితుల భాషను కూడా గ్రామ్యమనుకొన్నా అందు వల్ల వ్యవహారానికి హాని లేదు. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో ఒకరు ఇలా రాశారు.[49]

"1898 సం॥ డిసెంబరు నెలలోఁజెన్నపురిలో జరిగిన కవి పండిత సంఘమునకు రాజమహేంద్ర వరము నుండి మ॥ వడ్డాది సుబ్బరాయుఁడు గారును, బళ్ళారి నుండి మ॥ ధర్మవరము కృష్ణమాచార్యుల వారును, ఆత్మకూరు నుండి మఱియొక యాచార్యుల వారును, చిత్తూరి నుండి మ॥ నాగపూడి కుప్పుస్వామయ్య గారును వచ్చియుండిరి. అచ్చట వీరందఱు విజదేశీయ పద భూయిష్ఠంబైన గ్రామ్య భాషలోనేగదా ప్రసంగించిరి. అట్లుండియు నక్కడికి వచ్చి యుండిన వారికి వీరి ప్రసంగముల యందలి రసభావములు చక్కగా విశదములుగాలేదా?"

---

48. "వేదం వెంకటరాయశాస్త్రిగారి జీవితచరిత్ర సంగ్రహము"-పుట.125-6.

49. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి-సంపుటి-12, సంచిక-4 ఏప్రిల్ 1899, పుట-23

మాండలిక ప్రయోగాల వల్ల వ్యావహారానికి హాని రాదు. సర్వమానవ సమానత్వం లాగే సర్వప్రాంతీయ భాషల సమానత్వాన్ని కూడా ప్రగతి శక్తులు అంగీకరిస్తాయి. సరిహద్దురాజ్యాలలో జీవించే ప్రజలకు సహజంగా వచ్చే సందేహాలను తొలగించి, కలిగే భయాలను నివారణ చేసి హామీ ఇవ్వవలసి వుంటుందని కొందరు గుర్తించారు. ప్యూడలు శక్తుల ఎత్తులను చిత్తు చేస్తూ, వారి పండితుల వితండ వాదాన్ని ఖండిస్తూ, నిజమైన సంప్రదాయాన్ని విశదపరుస్తూ పండిత భిషక్కుల భాషా భేషజాన్ని ఎండగడుతూ వాడుక భాషకు గౌరవం కల్పించడానికి రమారమీ ఒంటి చేత్తో సుదీర్ఘ పోరాటాన్నిసాగించిన ఒక మహనీయుడు 'జమీందారీ యుగంలో చెప్పుకోదగ్గ వ్యక్తి. ఆయన గిడుగు రామమూర్తి గారు. ఒక్క భాషా విషయం లోనే కాక రాజకీయంగా కూడా జమీందారులతో పోరాడారు. (వివరాలకు ఆయనమీద ఈ సంపుటంలోని ప్రత్యేక ప్రకరణం చూడండి).

జమీందారులు తమ ఉనికిని భద్రం చేసుకొనడానికి పనికి వచ్చే కార్యక్రమాలను చేపట్టడం సహజం. మొదటికి మోసం రాకుండా వుండేటట్టు కొందరు జమీందారులు రాజకీయ,సాంఘిక రంగాలలో కృషి చేశారు. కొందరు అచ్చుకూటాలు నెలకొల్పారు. గ్రంథాలయాలకు పోషకులయ్యారు. గ్రంథ ప్రచురణ ప్రోత్సహించారు. వీరిలో చాలా మంది కృతి భర్తలున్నా కొందరు కృతి కర్తలుగా కూడా పేరు పొందారు. కొందరు జమీందారులు సాహిత్య పత్రికలు స్థాపించి నడిపారు. ప్రాచీన గ్రంథాలను పరిష్కరింపచేసి ప్రచురించారు. ప్యూడలు విలువలను సంరక్షించే అర్షవిద్యలను, సనాతన పండితులను సత్కరించారు. విద్యారంగానికి చేయూత నిచ్చారు. ఈపేరాగ్రాపులో పేర్కొన్న విషయాలకు విపులమైన ఉదాహరణలు సందర్భాన్ని పట్టి వివిధ ప్రకరణాలలో విశదం చేస్తాను.

"ఆంధ్ర సంస్థానాధీశ్వరుల సాహిత్యకృషిని ప్రశంసించుచు పండిత విమర్శకులు చేసిన ప్రసంగములు కొన్ని" ఉటంకించి తూమాటి దొణప్పగారు చిట్ట చివర ఇలా రాశారు.[50]

"కవులు కడుపు కక్కుఱితిగాళ్లు కావునను, విమర్శకులు ప్రభులోక వైతాళికులు కావునను ఇట్టి సర్టిఫికెట్టుల నిచ్చిరని పూర్వ పక్షమువారు దీనిని

50. తూమాటి దొణప్ప-ఆంధ్రసంస్థానములు-సాహిత్యపోషణము", పుట-18

కొట్టి వేయవచ్చు. కాని జమీందారీ రద్దు చట్టమును సాధించిన కాంగ్రెసు పెద్దలు కూడా ఉద్గ్రంథ ప్రచురణము నందును, విజ్ఞాన విస్తరణము నందును, లలిత కళా పోషణమునందును, రాజకీయ సంస్కరణము నందును, ధర్మసంస్థల నిర్మాణ నిర్వహణములందును తెలుగు జమీందారులు నిర్వహించిన పాత్రమును హర్షించి యుండుట గమనార్హము"

గమనార్హమైన హర్షింపును పేర్కొంటూ అది మాగంటి బాపినీడు గారు ఆంధ్ర సర్వస్వం (పుట181)లో 'జమీందారులు ఆంధ్ర దేశమునకు చేసిన మేలు' అనే వ్యాసాన్ని చూపెట్టారు. కాంగ్రెసు పెద్దల కితాబుల కోసం చరిత్ర పుటలను తిరగేస్తే చాలా చేదు సత్యాలు బయట పడతాయి.

1937లో కాంగ్రెస్ మంత్రి వర్గం ఏర్పడ్డాక చెన్నరాజధానిలో జమీందారీ విధానాన్ని రద్దు చేసే బిల్లును తయారు చేయడానికి టంగుటూరి ప్రకాశంగారు పూనుకొన్నారు. లోగడ కరాచీ కాంగ్రెసు తీర్మానం ప్రకారం జమీందారీలు పోతాయని రైతులు ఆశపడ్డారు. అప్పుడు ప్రత్యర్థులు వర్గాలు వేసుకొన్న వ్యూహాన్ని తెన్నేటి విశ్వనాథం గారు ఇలా వెల్లడించారు.[51]

"అయితే, జమీందారులంతా కలిసి పెద్ద ప్రయత్నం చేయడానికి తలపెట్టి, తమలో తాము చందాలు కూడా వేసికొని శ్రీకె.ఎమ్.మున్షీ గారిని ఒక లక్షరూపాయల ఫీజుమీద తమ సలహాదారుగా నియమించి, వల్లభాయ్ పటేలు గారి దగ్గరకు తమ తరుపున విజ్ఞప్తి చేయడానికి పంపించారు. శ్రీమున్షీ కాంగ్రెసు నీతి ప్రకారం జమీందారీ పద్ధతి రద్దు చేయడానికి వ్యతిరేకంగా వెళ్ళడం సమంజసం కాదని మేమంతా అభిప్రాయపడ్డాము. ఎందు చేతనంటే ఆరోజులలో ఆయన అఖిల భారత కాంగ్రెసు వర్కింగ్ కమిటీలో సభ్యుడు గానూ కాంగ్రెసుకు సన్నిహితుడుగాను ఉండేవాడు."

వాస్తవానికి తొలి తరాలలోని కాంగ్రెస్ పెద్దలలో చాలా మందికి జమీందారులతో సత్సంబంధాలు ఉండేవి. వందే మాతరం ఉద్యమ కాలం నాటికే ఉడుకు నెత్తురు పొంగే పడుచు దనంలో ఉండే జమీందారులు కొందరు క్రియాశీల రాజకీయాలలో పాల్గొనేవారు. ఉదాహరణకు మునగాల జమీందారు నాయని వెంకట రంగారావు(1875-1958) కలకత్తా కాంగ్రెస్‌కు వెళ్ళి జాతీయవాదుల కేర్పాటు చేసిన బసలోనే దిగారు. బిపిన్ చంద్రపాల్ గారు

51. టంగుటూరి ప్రకాశం-నా జీవితయాత్ర, చతుర్థఖండం, అనుబంధసంపుటి, పుట-598

ఆంధ్రప్రదేశ్ పర్యటన ప్రారంభించి నప్పుడు ఈ రాజాగారే రాజమండ్రికి వెళ్ళి పాల్ గారిని బెజవాడ తీసుకొని వచ్చారు. చల్లపల్లి రాజాగారి బంగళాలో మునగాల రాజావారు బస చేశారు. 1906-7 సంవత్సరంలో కృష్ణా జిల్లాలో జరిగిన రాజకీయ సమ్మేళనానికి అనుబంధంగా జరిగిన సంఘ సంస్కరణసభలో మునగాల రాజా ఆహ్వాన సంఘాధ్యక్షులుగా గంభీరోపన్యాసం చేస్తూ స్వభాష, స్వవేషం, స్వదేశీ, స్వరాజ్యం మన నూతన చతుర్వేదాలని చాటి చెప్పారు.[52]

ఇదే మునగాల జమీందారుగారి యెస్టేటులో 1930నుండి 1940 దాకా సాగిన రైతు ఉద్యమంలోజమీందారీ అక్రమాలను గొట్టిపాటి బ్రహ్మయ్యగారు (కాంగ్రెసు పెద్దలలో పెద్ద) తమ రిపోర్టులో వివరించారు. దీనిని బ్రహ్మయ్య అవార్డు అంటారు. దీనిలో ముఖ్యాంశాలు కొన్ని చూడండి.[53]

* పట్టాలలో సర్వే నెంబర్లు వారీగా హద్దులు చేయాలి
* చాకలి, మంగలి, కమ్మరి, వడ్రంగి, పురోహితం మొదలైన చాకిరీ ఇనాముల వారిభూములను జమీందారు దావాలో గెలిచి ఆక్రమించు కొన్నాడు. ఈ వృత్తుల వారిచేత నిర్బంధంగా చాకిరీ చేయించుకొనే వారు.
* హక్కుదారులకు తెలియకుండా రెవిన్యూ వేలంలో భూములను జమీందారు విక్రయించేవాడు.
* రాజాగారు దౌర్జన్యంగా భూములు-భుక్తపరుచుకొన్నాడు.
* సాముదాయక భూములను ఆక్రమించాడు.
* భూమిలేకుండా శిస్తు వసూలు చేసేవాడు.
* వర్తకులకు సరుకులపై డబ్బు ఇవ్వడంలేదు.
* రైతుల క్రయ దస్తావేజులను, పాత పట్టాలను తీసుకొని ఇవ్వడంలేదు.

బ్రహ్మయ్య అవార్డులో ఒక్క జమీందారీలో జరిగిన కొన్నిదౌర్జన్యాలే నమోదు అయినాయి. ఆంధ్రజిల్లాలలోని వివిధ సంస్థానాలలోదుర్భరమైన దోపిడీ కొనసాగుతూ వచ్చింది. అందుకే రైతు ఉద్యమాలు అవసరమైనాయి. ఆ పోరాటాల సాహిత్యంలోనే ప్రజల స్థితిగతులు తెలుస్తాయి. జమీందారుల పోషణలో వచ్చిన సాహిత్యంలో ప్రభువులు విలువల ప్రశంసలే ఎక్కువ. ఇలాంటి సాహిత్యాన్ని ప్రోత్సాహించినందుకు సంబర పడనక్కర లేదు.

---

52. ఆచంట లక్ష్మీపతి స్వీయచరిత్ర-పుట.88
53. కొమ్మారెడ్డి... సంస్మరణ సంచిక-పుటలు-67,68

కాకులనుగొట్టి గెద్దలకు వేయడం పుణ్యకార్యం కాదు. అలాగే ప్రజలను ఆర్థికంగా దోచుకొనే వాడు చీమలకు పంచదార పెడితే సుకృతాన్ని ఆర్జించుకోలేడు. పేద రైతులగోళ్ళూడ కొట్టి సంపాదించిన శిస్తులలో అత్యంత స్వల్పకాలాన్ని తమ ఇతర విలాసాలతో పాటు సాహిత్య సేవకు వెచ్చిస్తే ఆ గోరంత కార్యాన్ని కొండంతగా పొగడనక్కరలేదు. గురజాడ అప్పారావు గారు చెప్పినట్టు, 'మంచి గత మున కొంచెమే.'

కొన్ని దశాబ్దాల దూరం నుంచి గతాన్ని నేడు వీక్షిస్తున్నపుడు కొన్ని కొన్ని విషయాలు చాలా అల్ప పరిమాణంలో ఉన్నట్టు తోచవచ్చు. అయితే ఆనాడు అవి ప్రబలమైన పరిణామాలే, గడ్డు సమస్యలే సంఘ సంస్కారాన్ని సఫలం చేయడంలో దురాచారాలను దూరం చేయడంలో విజ్ఞులు అడుగడుగునా సనాతనులతో పోరాడ వలసివచ్చింది. వితంతు వివాహాలూ, ప్రౌఢావివాహాలు చేసుకొన్న వారినీ, చేయించిన వారినే కాక ఆపెళ్ళిళ్ళకు వెళ్ళి భోజనాలు చేసిన వారినీ, తాంబూలాలు పుచ్చుకొన్నవారినీ కులం నుండి ఒకప్పుడు వెలివేసేవారు. ఆరోజుల్లో కులంపోతే కూడు పోయినట్టే, భవిష్యత్తుకూలిపోయినట్లే. అయినా ఉత్తమ సంస్కారం గల ధైర్యవంతులు వెలికి జంకలేదు. మఠాధిపతుల ఆంక్షలను లక్ష్య పెట్టలేదు. ఈ సాహసాలకు సాంఘిక కారణాలున్నాయి.

ఏ దేశంలోనైనా సాంఘిక రాజకీయ విమోచనోద్యమాలు మూడు దశలలో సాగుతాయని లెనిన్ చెప్పారు. రష్యాలో రాజవంశాలకు సంబంధించిన జమీందారీ ఫాయా బహద్దరులు నడిపిన దశ మొదటిది. (1825-1861) తర్వాత 1861 నుండి 1895 దాకా బూర్జువా వర్గాలు ప్రధానపాత్ర వహించాయి. పిమ్మట 1895 నుండి తన కాలందాకా శ్రామిక శక్తులు నడిపిన పోరాటాలను లెనిన్ పేర్కొన్నాడు. జమీందారీ ఫాయ దశలో రాజకీయ నేరాలకు గురియైన వారిలో నూటికి 76మంది నోబులు మోతుబరులే అని లెనిన్ లెక్కలు ఇచ్చారు.[54] ఇటువంటి మూడు దశలలో మన సాంఘిక రాజకీయ విమోచనోద్యమాలు వివిధ కాల పరిమితులలో జరిగాయి. తెలుగు జిల్లాలలోని తొలి సాంఘిక సాహిత్య సమర వీరులు జమీందారీ వర్గాల, సామంతుల, శ్రీమంతుల, ధీమంతుల కోవలోని వాళ్లు.

54. LENIN ON THE INTELLIGENTSIA-P.120.

ఉన్నత విద్యలు, ఉత్తమ సంస్కారం, పరువూ మర్యాదలు గల కొత్త వ్యక్తుల వల్ల ఆదాయం, నలుగురులో పలుకుబడి మొదలైనభద్రతలతో పాటు, కులం ఒక వేళ పోయినా మతం పోకుండా బ్రహ్మ సమాజం, ఆర్య సమాజం, దివ్యజ్ఞాన సమాజం(కోస్తాజిల్లాలు), ఆర్యసమాజం (తెలంగాణా), దివ్యజ్ఞాన సమాజం(రాయలసీమ) వంటి కవచాలు ఉండటం వల్ల నూతన నైతిక బలంతో వీరు ఉద్యమించగలిగారు.

ఈయుగంలో వెలువడిన సాహిత్యంలో జమీందారీ ఛాయావారి పాత్రయెంతో, నవీనుల కృషి ఎంతో విశ్లేషణ చేయడం అవసరం. కొత్త పాతల మేలు కలయికకు ఎందరు ఎలాగ పాటు పడ్డారో కూడా పరిశీలించాలి. పేరుపేరునా కొందరు దిగ్గంతుల సాహిత్య సేవలను, మూక ఉమ్మడిగా తదితరుల వ్యాసంగాన్ని మనవి చేస్తాను.

2

కందుకూరి వీరేశలింగంపంతులు (1848 – 1919)

" 'తెలుగు జాతిని తెరలు తెరలుగ
కారు చీకటి కమ్మినప్పుడు
మూఢ ఛాందసగాఢరుగ్మత
మూలుగుల్లో చచ్చినప్పుడు
కాంతి ఖడ్గం, కరుణ వైద్యం
కార్యవాదిగ కావ్యశీలిగ
జాతి జనుల సముద్ధరించగ
జననమొందెను తెలుగు గడ్డను."

ఆయన సంఘ సంస్కర్త, గద్య తిక్కన కందుకూరి వీరేశలింగం గారు.

వీరేశలింగం గారిలో విప్లవభావాంకురాలు, 1873లో ఆయన స్త్రీ విద్య ఆవశ్యకత, బాలవ్యాకరణం అసమగ్రత గుర్తించినప్పుడే నాటుకొన్నాయి. ఎక్కడ ఏ అక్రమం కనపడ్డా సహించి ఊరుకునే తత్వం కాదు వారిది. ఆయనకు ఒక అభిప్రాయం పుట్టిందంటే ఆ పుట్టడానికి దానిని నెరవేర్చడానికి మధ్య అలస్యం విశేషంగా ఉండదు. అందుకే స్త్రీ విద్య అవసరమైన రచనలు వ్రాసి, పురుషార్థ ప్రదాయినికి ప్రచురణార్థం పంపించారు.

సంగ్రహ వ్యాకరణం అనే గ్రంథాన్ని రచించి కోరంగిలో తమ శిష్యులకు దాని ప్రకారమే పాఠాలు చెప్పేవారు.

అప్పుడు వీరేశలింగంగారి వయస్సు పాతికేళ్ళు. అప్పటికే ఆయనకు 'అభినవ తిక్కన' అన్న బిరుదు సమకాలికులు ఇచ్చారు. తిక్కనగారి లాగే నిర్వచన కావ్యం రచించినందుకే ఈ బిరుదు వచ్చింది. పంతులుగారు ఇరవయ్యో ఏట పద్యాలు అల్లటం మొదలుపెట్టారు. అయిదేళ్ళలో అగ్రశ్రేణి కవిగా పేరుపడ్డారు.

పంతులుగారు కలం పట్టిన కాలంలో పద్యాలు చెప్పిన వాళ్ళకేగాని, వచనం వ్రాసిన వాళ్ళకు గౌరవం లేదు. అంచేతనే " ముద్దియ విద్దె పెద్ద కార్యము" అంటూ స్త్రీ విద్యను సమర్థించే రచనను పద్యాలలో వ్రాశారు. ఈ పద్యాలలో మత్తేభ విక్రీడిత కంద గర్భ సీసాలు, గోమూత్రికాబంధాలు వగైరాలు ఉన్నాయి. ఇటువంటి పాండిత్యం ప్రదర్శించకపోతే వాదానికి నష్టం లేకపోయినా, వ్యక్తిత్వానికి నష్టం.

పాండిత్య ప్రకర్షలో పంతులుగారు అసమానులు. అప్పటిదాకా ఎవరూ తొక్కని కొత్తపుంతలు తొక్కాలని, ఎవరూ చేయని పీట్లు చేయాలని వారి సంకల్పం. ఐతే లాక్షణికుల శాసనాలను అతిక్రమించకూడదు. నియమాలు ఎంత కఠినంగా ఉంటే నైపుణ్యం అంత రాణిస్తుందని పంతులుగారు భావించారు. కొన్ని కొన్ని నిషేధాలను పాటిస్తూ రచించిన కావ్యాలు తెలుగులో అప్పటికి కొన్నే ఉన్నాయి. ఒక్క సంస్కృతపు ముక్క వాడకుండా అచ్చ తెనుగులో వ్రాసినవాళ్ళు ఇద్దరే ఉన్నారు. ఒక్క వచనం కూడా రాయకుండా పూర్తిగా పద్యాలలోనే కావ్యం చెప్పినవారు ఒకరే. పెదవుల కదలిక లేని అక్షరాలతోనే గ్రంథమంతా రచించినవాళ్ళు ఇద్దరో ముగ్గురో.

అందుచేత ఈ నియమాలన్నీ ఒకే కావ్యంలో పాటిస్తూ రచనచేస్తే ఎంత యశస్సు? అని పంతులుగారు తమ ఇరవై ఒకటోయేట భావించారు. సంకెళ్ళు వేసుకొని సర్కసుపీట్లు చేయాలనుకొన్నారు. 'శుద్ధాంధ్ర నిర్వచన నిరోష్ఠ్య నైషధం' రచించారు. ఇది ప్రౌఢకావ్యం కాదని ఉత్తరోత్తరా పంతులుగారే కొట్టిపారేసినా ఆ గ్రంథాన్ని ప్రచురించీ ప్రచురించగానే ప్రశంసలు కురిశాయి. యూనివర్శిటీ వారు ఆమోదించి, దాన్ని పట్ట పరీక్షకు పఠనీయ గ్రంథం చేశారు. వారి పంథాను ఇతరులు అనుసరించసాగారు. (శుద్ధాంధ్ర నిర్వచన నిరోష్ఠ్య కుశ చరిత్ర అంటూ ఒక గ్రంథాన్ని మచ్చా వెంకటరావు అనే ఆయన రాశాడు).

పంతులుగారిలో కొత్త ఉత్సాహం వచ్చింది. ఆ వేడిలో 'రసికజన మనోరంజనం' అనే కావ్యం వ్రాశారు. దీనిలో 'శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన నైషధ మహాకావ్య రచనా చాతురీ ధురంధర' 'సద్యశ్శోబంధుర' అనే బిరుదులను సగర్వంగా గద్యల్లో చెప్పుకొన్నా ఈ కావ్యంలో నిర్వచన నిరోష్ఠ్య నియమాలు పెట్టుకోలేదు. ఒక్క శుద్ధాంధ్ర నియమమే పెట్టుకొన్నారు. దీన్ని పండితులు మెచ్చుకొన్నారు. ప్రభుత్వం వారు ఈ కావ్యాన్ని ఆమోదించారు. ఎఫ్.ఏ, తరగతికి పఠనీయ గ్రంథంగా పెట్టారు. పత్రికలో ప్రశంసలు కోకొల్లలయ్యాయి. గ్రంథాల అమ్మకం వల్ల రాబడీ వస్తోంది.

ఇంకెవరైనా అయితే, అంతటితో ఆగి, ఆ యశస్సును కాపాడుకొవడానికి ఆ తరహా రచనలే చేస్తూ, కాలక్షేపం చేసేవారు. కాని వీరేశలింగం గారు అలాంటి వారు కారు. అప్పటి కాయన చిన్నయసూరి శైలినీ, చిన్నయసూరి స్థానంలో వచ్చిన కొక్కొండవారి పత్రికను కొండంత కొనియాడే దశలోనే ఉన్నా, వారిలో ఆనాటి ఇతర పత్రికా పఠనంవల్ల అభ్యుదయభావాలు అంకురించాయి. ఆ రోజుల్లో స్త్రీ విద్య మీదనేకాదు, స్త్రీ పునర్వివాహ సమస్యపై కూడా పురుషార్థప్రదాయినిలోనూ, తత్త్వబోధినిలోనూ వ్యాసాలు వస్తూ ఉండేవి. పంతులుగారు వాటిన్నిటిని ఆకళించుకొన్నారు.

ఆయనలో అభ్యుదయ భావ పరిణామం ఒక క్రమంలో సాగింది. ఆయన పన్నెండో ఏట ఇంగ్లీషు చదువు ప్రారంభించడానికి ముందే ఛాందస ప్రవృత్తి బలపడం మొదలు పెట్టింది. త్రికాల సంధ్యావందనం, సహస్ర గాయత్రీజపం, సూర్యుడికి అర్ఘ్య ప్రదానం, ఆలయాలల్లో పూజలు, దయ్యాలను చూడాలనే తహతహ, హిమాలయాలకు వెళ్ళి తపస్సు చేసి మహిమలు సంపాదించాలనే ఉబలాటం ఆయన లక్షణాలు. ఇరవయ్యో సంవత్సరందాకా ఇవి ముదురుతూనే ఉన్నాయి. ఆ యేట అభ్యుదయ సాంగత్యం వల్ల పూర్వవిశ్వాసాలు కొన్ని మారడం మొదలెట్టాయి.

పంతులుగారి ఇరవయేట ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహంగారు బందరు నుండి బదిలీఅయి రాజమండ్రి కాలేజీకి వచ్చారు. ఆయన బ్రహ్మసమాజికులు. వీరేశలింగంగారికి వీరి పరిచయం కలిగి సాంగత్యం లభించింది. కేశవచంద్రసేనుని ఉపన్యాసాలు ఉత్సాహంతో పంతులుగారు చదివారు. పూర్వం సత్యాలని నమ్మే కొన్ని విషయాలను గురించి వారికి కొన్ని సందేహాలు కలిగాయి.

విన్నదానినంతా విశ్వసించకూడదు; విశ్వసించిన దానిని ఆచరించాలి అనే నమ్మకానికి వచ్చారు.

ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహంగారి ప్రోత్సాహంవల్ల వీరేశలింగంగారూ, వారి స్నేహితులూ ఒక డిబేటింగ్ సొసైటీ వంటిది పెట్టుకొన్నారు. ఆ రోజులలో నలుగురు ఒక చోటకూడి సభచేయడమే ఒకతప్పు! ఊళ్ళోవాళ్ళంతా వీరేశలింగంగారిని, వారి మిత్రులను వేలెత్తి చూపిస్తూ "మీటింగ్ వాళ్ళు "వీళ్ళేనర్రో" అని వెక్కిరించేవాళ్ళు. అందుచేత ఇంట్లో తలుపులు మూసికొని సభచేసుకొనేవారు. 1868లో ఇలా జరుపుకొన్నది మరో పదేళ్ళకు 1878లో ఇంకో కొత్త విడ్డూరం విషయంలో మళ్ళీ జరుపుకోవలసివచ్చింది. పంతులుగారు తమ ముప్పయ్యోఏట రాజమండ్రిలో ప్రార్థన సమాజం స్థాపించారు. సమాజం పేరు విని పెద్ద మనుషులు సైతం పరిహసించడంచేత వీరేశలింగంగారు వారి మిత్రులు ప్రతివారం తెల్లవారుఝామున వారి మేడ మీద తలుపులు మూసికొని ప్రార్థనలు చేసుకొనేవారు.

వెక్కిరింతలకు భయపడి తొక్కినతోవను విడిచే స్వభావం పంతులుగారిలో ఏకోశాన లేదు. విశ్వసించిన భావాలను వెల్లడిచేయకపోవడం అన్నదికూడలేదు. అందుకే స్త్రీ విద్యామండన వాదాన్ని ప్రారంభించిన ఒక ఏడాదిలో తమ ఊహాల్ని స్వంత పత్రిక ద్వారా లోకానికి వెల్లడిచేయడం యుక్తమని 1874 అక్టోబరు నెలలో "వివేకవర్ధని" స్థాపించారు. తమ అభిప్రాయాలను నిర్భయంగా ప్రకటించారు. దేశాభివృద్ధికోసం, భాషాభివృద్ధికోసం పాటుపడతామన్నారు. "సర్వజనోపయుక్తములైన విషయమ్ములును, నీతివిషయమ్ములును సులభశైలి నందరకునుదెలియునట్లు కఠినసంధులు లోనుగాగలవి విడిచి వ్రాయుచు నొకప్పుడన్యదేశీయులను లోనుగా గలవానిని పూనికూర్తు"[1] అని భాషా విషయంలో తమపోలసీని ప్రకటించారు పండితులకు గంగవెర్రులెత్తాయి.

అప్పటికే పంతులుగారు జటిలమైనభాషలో కఠినమైన సంధులతో చిన్నయసూరి 'నీతిచంద్రిక'కు ఇదేసాటి అనిపించేటట్టు 'విగ్రహతంత్రా'న్ని వ్రాసి ప్రచురించారు. ఉద్దండపండితులు శ్లాఘించారు. ఖర్చు లిచ్చి పిలిపించి చెన్నపట్నంలో వీరేశలింగంగారిని బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులుగారు

1. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-మొదటి భాగం-3వ ప్రకరణం- పుట 79లోని పీఠపద్యంలోని భావాలు వచనరూపం.

మొదలైనవారు సన్మానించారు. మధ్యన కూర్చో పెట్టుకొని ఫోటో తీయించుకున్నారు. వెండిచెంబు బహూకరించారు. అటువంటి సత్కారాలు పొందిన శైలిని పంతులుగారు సర్వజనోపయోగం కోసం వదులుకున్నారు.

విగ్రహతంత్రాన్ని పండితులైతే మెచ్చుకున్నారు. కాని సాధారణజనులు అర్థం చేసుకోలేకపోయారు. "ఎంతయు గడ్డుశైలి రచయింపగ బడ్డదటంచు సల్మరున్ వింతగనాకు లేఖలను పెక్కురు", వ్రాశారని పంతులుగారే తర్వాత చెప్పుకున్నారు. ఆ పెక్కురు 'మనభాష'కి చాలా ఉపకారం చేశారు. ఆ వింతలేఖలు చదివాక పంతులుగారు తమలో తాము చాలా చర్చించుకున్నారు.

'భాషవల్ల ప్రయోజన మేమిటి? జనులు తమ అభిప్రాయాలను ఒకరికొకరు తెలుపుకొనడం. భాషలోని గ్రంథాలవల్ల ప్రయోజన మేమిటి? తమ భావాలను దూరాన ఉన్న వాళ్ళకి రాబోయే తరాల వాళ్ళకి సులభంగా తెలపడం, అయితే గ్రంథాలు ఎలా ఉండాలి? అందరికీ తెలిసేటట్టు సులభంగా ఉండాలి' అని పంతులుగారు తమలో తాము ఒక నిర్ణయానికి వచ్చారు.[2] అభిప్రాయాన్ని వెంటనే పత్రికాముఖాన ప్రకటించారు. పండితు లంగీకరించక పరిహసించారు. కొక్కొండవారు ఒక్క గ్రంథాలుమాత్రమే కాదు, పత్రికలు కూడ గ్రాంథిక శైలిలోనే ఉండాలన్నారు. వీరేశలింగంగారు ఆ వాదాన్ని 'వివేకవర్ధని'లో ఖండించారు. "పత్రికలభాష గ్రాంథికఫణితి నున్న పండితులుగాని వారికి బనికిరాదు, - పత్రికోద్దేశమే కొఱవడునుగాన, దానినెపుడు సర్వజనోపకార మొదవ. బామరులకును తెలియంగ వ్రాయవలయు" అని ఖచ్చితంగా చెప్పారు. పంతులుగారి ఉద్దేశంలో గ్రంథరచనలో ఆవశ్యకం "పామరులకు తెలివిపుట్టించి" వారిని మంచి తోవకు తిప్పడమే.

యుగలక్షణాలను అవగాహన చేసికొని, భాషలో తగు మార్పులు తెచ్చుకోవాలన్న ఇంగితజ్ఞానం మార్గదర్శకులకే తెలుస్తుంది. అందుకే తిరుపతి వేంకటకవులు కూడ వీరేశలింగంగారి నిర్ణయాలకే తాముా వచ్చారు.

"కాలముబట్టి దేశమును గాంచి ప్రభుత్వమునెంచి దేశభా
షాలలితాంగి మారుటది సత్కవి సమ్మతమౌట సన్యదే
శ్యాలను నాంధ్రభాష గలనౌటను నౌచితిబట్టి మేముక
బ్బాలను వాడుచుంటి మని పండితులేగతి నొప్పుకొందురో"

2. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-రెండవభాగం-పు.173.

బ్బాలను వాడుచుంటి మవి పండితులేగతి నొప్పుకొందురో"

అని తమ పాణిగ్రహీతలో తిరుపతి కవులు స్పష్టం చేశారు. "పామరులుపయోగించే సామాన్యపు మాటనే ఉపయోగిస్తే మా పాండిత్యము, మా ఆధిక్యము ఏమిటండీ?" అని బులాయ శాస్త్రులు వంటి వారే భావిస్తారు.[3] యుగకర్తలు క్రాంత దర్శనం చేస్తారు. అందరికీ తెలిసే సులభశైలిని చేపట్టబట్టే పంతులుగారి స్త్రీ విద్యా ప్రచారం ఒక ఏడాదిలో ఫలించింది. ఆయన హెడ్‌మాస్టరుగా ఉంటున్న ధవళేశ్వరంలోని ప్రజలు చందాలు వేసికొని ఒక బాలికాపాఠశాలను స్థాపించారు. ఆ రోజులలో ఆడవాళ్ళ పాఠశాలంటే రాజమండ్రిలో వేశ్యలచదువుకూటమనే అర్థమట.[4] అటువంటి పరిస్థితులలో బాలికా పాఠశాల స్థాపనకు ప్రజలు ముందుకు వచ్చారంటే పంతులుగారి కృషే కారణం. తలుపులు మూసుకొని మీటింగులు జరుపుకొనే అవస్థనుండి ఒక దశాబ్దం లోనే విద్యాధికులను తప్పించారు. పంతులుగారి మిత్రులు బసవరాజు గవర్రాజుగారు 'రాజమహేంద్రవర దేశపాఠశాలా సమాజా'న్ని స్థాపించారు. ప్రతి ఆదివారం ఉపన్యాసాలు ఉండేవి. వీరేశలింగంగారు ప్రతివారం మధ్యాహ్నం 3 గంటలకి ఎండవేళప్పుడు 4 మైళ్ళు నడిచి వెళ్ళి రాజమండ్రిలో ఉపన్యాసం ఇచ్చి మళ్ళీ వస్తూ ఒంటరిగా ధవళేశ్వరానికి నడిచి వెళ్ళేవారు. "జనోపయుక్తమైన సభలన్న నాకప్పుడంత ఉత్సాహము' అని పంతులుగారు స్వీయ చరిత్రలో చెప్పారు.

మీటింగుల లాగే ప్రార్థనలు కూడ తలుపులు మూసికొని చేసే అవస్థకూడ ఏడాదిలోనే పంతులుగారు తప్పించారు. రాజమండ్రిలోనే వున్న విజయనగరం మహారాజా వారి బాలికా పాఠశాలలోనికి ప్రార్థన సమాజాన్ని మార్చారు. బహిరంగంగా ప్రార్థనలు, ఉపన్యాసాలు జరిగేవి. వందలకొద్దీ ప్రజలు వచ్చి ప్రార్థనలు వినేవారు. వర్తకులు తమ అంగళ్ళను కూడా కట్టేసి వచ్చి పాల్గొనేవారు. ప్రార్థన సమాజం సభ్యులు రాత్రి బడులు పెట్టి విద్యాదానం చేసేవారు. పోనుపోను పంతులుగారు సారంగధర మెట్ట మీదనే ప్రార్థనలు చేసే వారు. వారి వెంట సమాజం సభ్యులు, విద్యార్థులు, ఊరేగింపులా వెళ్ళేవారు. రాత్రి దారి పొడుగునా పాటలు పాడుకుంటూ ఇళ్ళకు చేరుకొనేవారు.

---

3. వీరేశలింగంగారి సంపూర్ణ గ్రంథావళి- 1వ సంపుటం.హాస్య సంజీవిని తృతీయభాగం పుట-83
4. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-ప్రథమ భాగం-3వ ప్రకరణం-పు.91.

యువకులూ ముందుకు వచ్చారు. ఉద్యోగులు, వృద్ధులు గడగడలాడారు. అధికారంలో ఉన్నవారు ఆగ్రహించారు. కుటిలకార్యాలు చేసేవాళ్ళు కోపం వెళ్ళగ్రక్కారు. పంతులుగారి మాటలలోనే చెప్పాలంటే—

"లంచములు తగవన్న రాజకీయోద్యోగులకు కోపము; వేశ్యాంగన సంగమము నీతి కాదన్న శృంగార నాయకులకు కోపము. పూర్వాచారములు మార్చుకోవలెనన్న పామర జనులకు కోపము. నీతిమాలిన బాహ్యవేషములు మతవిరుద్ధములన్న ఆచార్య పురుషులకు కోపము. మా పత్రికోద్దేశమును నిశ్శంకముగా నిర్వహింప వలసినచోనిన్ని కోపములను సరకు చేయకుండవలెను".[5] వీరేశలింగంగారు ఆ కోపాలను లక్ష్యపెట్టలేదు. దుర్మార్గుల మీద, దురాచారపరుల మీద దుష్టచిత్తుల మీద, సంఘ జీవితాన్ని కలుషితం చేస్తున్న కపటచిత్తులమీద, ఆషాఢభూతులమీద, దొంగవైద్యుల మీద, కుహనా స్వాముల మీద, భూతవైద్యులమీద, భోగలాలసుల మీద, తమ తర్కసురూక్ష లేఖినిని దూశారు.

స్త్రీ విద్యకోసం ప్రచారం చేశాక, పంతులుగారు స్త్రీ పునర్వివాహాల కోసం కృషి చేశారు. 1874లోనే చెన్నపట్నంలో ప్రముఖులు పునర్వివాహ సమాజాన్ని స్థాపించారు. అన్ని మండలాలకు ప్రకటన పత్రికలు పంపారు. పంతులుగారు అప్పటికీ "అనామకులు" కనుక వారికి పంపలేదు. ఇంతలో పురుషార్థప్రదాయినిలో ఎవ్వరో "సౌఖ్యార్థి" అనేమారు పేరుతో పునర్వివాహ విషయంపై రాశారు. అది పంతులుగారే రాసి ఉంటారని పొరపడి, ధర్మవరం కృష్ణమాచార్యులుగారు ఒక ఉత్తరం రాశారు. "మీరట్టిపనిగుణవంతమని వాదింప బూనుకొందురేని క్రియాసాధన మేమియు లేకున్నను కొందరచేనేని నిందింపబడుట ప్రాప్తించు" అని చెప్పారు. ఆ లేఖలోనే ఇంకా ఎత్తిపొడిచారు. "చెన్నపట్నమున అట్టి సమాజమేర్పడి దాదాపున రెండేండ్లగుచు వచ్చెగదా, ఏదీ ఎందరు బాలవిధవలు వారిచే వివాహితులైరి? ఈ హిందువులెట్టి వారోగాని, ఎట్టి నూతనాచారమునకును నెడమీయరు" అని ధర్మవరం వారు నొక్కి చెప్పారు. ఆయన స్త్రీ విద్యకు అనుకూలురే, దానికి పూనుకున్నవారే అయినా పునర్వివాహాలకు సుముఖులు కారు. "స్త్రీ విద్యకును విధవా వివాహమునకును నింతయంతర ముండుటయు, అవి రెండింటిని నేయేవిధమున జనసామాన్య

---

5. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-మొదటిభాగం-మూడో ప్రకరణం- పుట.83

మెన్నుటయు నెఱింగిన మీకు విశేషము విన్నవింపలేను" అని ధర్మవరం వారు వ్రాశారు.[6] విశేషాలు పంతులుగారే చిత్తానికి తెచ్చుకున్నారు.

ఈలోగా విశాఖపట్టణంలో పరవస్తు వెంకటరంగాచార్యులుగారు 1875లోనే స్త్రీ పునర్వివాహాలు శాస్త్ర సమ్మతాలని సమర్థిస్తూ ఒక చిన్న గ్రంథాన్ని ప్రకటించారు. ఉత్తరోత్తరా వీరికి మహామహోపాధ్యాయ అన్న బిరుదు వచ్చింది. ఆయన అంతటి ఉద్దండ పండితులైనా, కొక్కొండ వారి దృష్టిలో మాత్రం నవనాగరికతాధీనులు-పరవస్తు వారి వాదాన్ని ఖండించడానికి కొక్కొండ వారు వీరేశలింగంగారిని కలుపు కోవాలని చూశారు. నవనాగరికుల కున్న స్వాతంత్ర్యము మనకును కలదు. జంకనేల? తోచిన ధర్మము నిక్కముగ వక్కాణించుట కెల్లరును స్వతంత్రులు కాబట్టి తాము దురాచారమర్దనమునకు నడుగిడుడు" అని ఒక జాబు వ్రాశారు.[7] వీరేశలింగంగారు అక్షరాలా అంతే చేశారు. అయితే కొక్కొండవారిలాగా పునర్వివాహం దురాచార మని భావించలేదు. నిషేధమే దురాచారమని భావించారు. అతి బాల్య వివాహాలవల్లనే నిర్బంధ వైధవ్యం ప్రాప్తిస్తున్నదని, శుద్ధ వ్యావహారిక భాషలో "బ్రాహ్మవివాహం" అనే నాటకం వ్రాశారు. దానిని జనులు గుంపులు గుంపులుగ కూర్చుని చదువుకొనేవారు. పంతులుగారు ఏ పేరు పెట్టినా లోకులు దాన్ని "పెద్దయ్యగారి పెళ్ళిపుస్తకం" అని పేర్కొనేవారు. ఇది తెలుగులో మొట్టమొదటి సాంఘిక నాటకం.

కొందరు పరిశోధకుల దృష్టిలో వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు వ్రాసిన నందక రాజ్యమే మన భాషలో ప్రప్రథమ సాంఘిక నాటకం. అయితే అ 1880లో ప్రచురణ అయ్యింది. వీరేశలింగంగారి బ్రాహ్మవివాహం 1876లోనే హాస్యసంజీవినిలో సీరియల్‌గా ప్రకటన పొందింది. 1878 లోనే పుస్తక రూపం పొందింది. 'పెద్దయ్యగారి పెళ్ళి పుస్తకా'న్ని విద్యావిహీనులు సైతం విని ఆనందించేవారు. ఈ రోజులలోనే పంతులుగారి దృష్టి పూర్తిగా వచనం వైపు మళ్ళింది. "పుస్తకములను సంస్కృత భాషలో వ్రాయుటకంటె దేశభాషలలోనే వ్రాయుట మేలైనపని, అట్టి యుపయుక్త గ్రంథములను వచనములుగా వ్రాయుట ముఖ్యకార్యము" అని 1875 లోనే స్థిరమైన అభిప్రాయానికి వచ్చారు. కవితా చమత్కృతులు, వర్ణనలు ఉండి, ఉల్లాసం పుట్టించే కొన్ని గ్రంథాలు మాత్రం

6. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-మొదటిభాగం-4వ ప్రకరణం పుట.147
7. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-మొదటి భాగం -పుట 146.

పద్యరూపంలో ఉండవచ్చునన్న అభిప్రాయం కూడ వారి కుంది. శృంగార ప్రబంధాలు చేయు మేలుకంటె కీడెక్కువ అన్న సిద్ధాంతానికి వచ్చి పూర్వ ప్రబంధాలను అవహేళనచేస్తూ అభాగ్యోపాఖ్యానం రచించారు. ఆనాటి కుళ్ళిపోయిన సమాజంలో ఆంధ్రదేశంలోని ఏ ఊరికైనా వర్తించేటట్టు ఒక్క చరణంలో "పురిని పుట్టిన యున్కైన పుచ్చిపోవు" అని మన దౌర్భాగ్యాన్ని వర్ణించారు.

ఈ దౌర్భాగ్యాన్ని రూపుమాపి దేశాభివృద్ధిని ~ధించడానికి పంతులుగారు సంఘ సంస్కార సమాజాన్ని స్థాపించారు. పంతులుగారి సహపాఠి, దేశాభిమాని, ప్రియమిత్రుడు చల్లపల్లి బాపయ్యగారు స్త్రీ పునర్వివాహ విషయమై కృషి చేయాలని పంతులు గారితో చెప్పారు. తమకు విశేష పాండిత్యం, విత్తం, లౌకికాధికారం లేకపోగా దుర్బలశరీరం ఉండడం చేత ఆ కార్యభారం వహించలేమని పంతులుగారు భావించారు. అయినా బాపయ్యగారు నిరాశులు కాలేదు. మళ్ళీ మళ్ళీ ఈ ప్రసక్తి తెస్తూనే ఉండేవాడు. ఒకనాడు పంతులుగారు బాపయ్యగారిని చూచి "నిన్ను మీ అన్నలు విడిచి పెట్టినా, బంధువులు బాధపెట్టినా, నన్ను విడవక, కడవరకు నాతో పనిచేస్తావా?" అని ప్రశ్నించారు. బాపయ్యగారు అణుమాత్రం సంశయించక "మీతో ఉంటాను" అన్నారు. అది ఈశ్వర ప్రేరితమైన ఆజ్ఞగా పంతులుగారు భావించారు. మారుమాటాడక సభాహ్వాన పత్రికను వ్రాసి పట్టుకరమ్మన్నారు. తామే సంతకం పెట్టి ప్రకటిస్తామన్నారు. మహోద్యమానికి నాయకత్వం వహించారు.

చిన్నప్పటినుండి వీరేశలింగంగారిలో నాయకత్వపు లక్షణాలున్నాయి. ఛాందసత్వపు రోజులలో కూడ ఆయన ఉపదేశం విని హిమాలయ పర్వతం మీద తపస్సు చేసుకొనడానికి ముగ్గురిని ప్రయాణం చేయించారు. 18వ ఏట పాఠశాలలో ఉన్న అందరిలోను, ఎవరు మంచి విద్యార్థి అన్న సంగతి తేల్చవలసివస్తే తమ తరగతి వాళ్ళేకాక పై తరగతి వాళ్ళు, క్రింది తరగతివాళ్ళు ఏకగ్రీవంగా వీరేశలింగంగారి పేరే చెప్పారు. 19వ ఏట వీరేశలింగంగారు విద్యార్థినాయకులయ్యారు. అట్టే ఇంగ్లీషు సాహిత్యం లేని అసమర్థుడు హెడ్మాష్టరుగా ఉండకూడదని ఆందోళన లేవదీశారు. మహజర్లు పెట్టించారు, సమ్మెలు చేయించారు. ప్రభుత్వంవారి విద్యాశాఖనే ఒక ఊపు ఊపి, హెడ్మాష్టరును బదిలీ చేయించారు. ఆయన కార్యదీక్ష అటువంటిది.

పంథొమ్మిదవ ఏటనే అంత దక్షులైన పంతులుగారు తమ ముప్పయి ఒకటో ఏట పరిపూర్ణ నాయకులయ్యారు. పునర్వివాహ సమస్యను కూలంకషంగా చర్చించుకోదలచారు. ఆ రోజులలో ఈ సమస్యపై ఏయే గ్రంథాలున్నాయో వారికి తెలియవు. ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరుల గ్రంథమున్నట్లు తెలిసినా, అప్పుడు వారి కది లభించలేదు. మనుస్మృతి, యాజ్ఞవల్క్య స్మృతి, పరాశర స్మృతి మాత్రమే ఉన్నాయి. తత్త్వ బోధినిలో వ్యాసం ఒకటి, పురుషార్థప్రదాయినిలో వ్యాసం ఒకటి వారికి తోడ్పడ్డాయి. ఈ గ్రంథాల సహాయంతో పంతులుగారు తమ తొలివ్యాసం వ్రాశారు. విప్లవ యజ్ఞం మొదలుపెట్టారు. ఈ యజ్ఞానికి పరోక్షంగా సామినేని వారి హితమ్మాయని సామినేని మంత్రాలు చదివింది.[8] చిన్నయసూరిగారి తీరువ కాక జియ్యరు సూరిగారి తెన్నున వెళ్ళడంవల్లనే పంతులుగారు విప్లవోన్ముఖులయ్యారు.[9] సభను ఏర్పాటు చేశారు.

ఆహ్వాన పత్రికలు వెళ్ళగానే వైదికవృత్తిలోని వాళ్ళు ధ్వజమెత్తారు. పూర్వాచారపరాయణులైన లౌకికశిఖామణులు, వైదికోత్తములు కత్తులు నూరారు. 1879 జూలై 7వ తేదీన రాజమండ్రిలోని, విజయనగర మహారాజా వారి బాలికా పాఠశాలలో స్త్రీ పునర్వివాహ విషయంపై మొదటి ఉపన్యాసం చేశారు. ఆగస్టు 3వ తారీఖున ప్రప్రథమ విజ్ఞాపన చదివారు. ఆ రోజు మొదలుకొని ఊళ్ళో ప్రతిఇంటా మళ్ళీ పెళ్ళి చర్చలే జరిగాయి. వీధుల్లో అందరూ ఆ విషయాలే చెప్పుకోసాగారు. పంతులుగారి ఉపన్యాసం అచ్చువడగానే ఆంధ్రదేశమంతటా దుమారం రేగింది. ప్రతివాదులకు సభలలోనూ, పత్రికా ముఖావా పంతులుగారు సమాధానాలు ఇవ్వసాగారు.

ఈ రచనలు ముఖ్యంగా పెద్దయ్యగారి పెళ్ళి పుస్తకం చదువుకొనే వారి యొక్క వేడుక కోసమే ఉపయోగపడతున్నాయని, అంతకంటె ఎక్కువ ప్రయోజనం దానివల్ల కలగలేదని పంతులుగారు భావించారు. ఎవరైనా తాను

---

8. సామినేని ముద్దునరసింహంగారి వివరాలకోసం సమగ్ర ఆంధ్రసాహిత్యం-కుంఫిణీయుగం-1లోని 11వ ప్రకరణం చూడండి.

9. జియ్యరుసూరి 1876లో బెంగుళూరునుండి "స్త్రీకళాకల్లోలిని" అనే గ్రంథాన్ని ప్రకటించారు. ఈయన ఆ బెంగుళూరులోని 36వ పదాతి పటాలపు బాలికా పాఠశాలలో ప్రథమో పాధ్యాయుడు. 276 పుటలలో, 3 విభాగాలలో స్త్రీలకు ఉపయోగించే వ్యాసాలు, ద్విపదలు మధురమైన శైలిలో రాశారు. ఈ పుస్తకం వీరేశలింగం గారిని ప్రభావితులను చేసింది. చూడండి డాక్టరు అక్కిరాజు రమాపతిరావు గారి "వీరేశలింగం పంతులు-సమగ్రపరిశీలన", పుటలు 218, 219. ఈ పుటలలోని విషయాల గురించి 387వ పుటలోని వివరణ.

ఉపదేశించేదాన్ని అనుష్ఠించి చూపిస్తేనేగాని కేవల శుష్కోపన్యాసాలవల్ల, పుస్తక ప్రకటనవల్ల కార్యముండదనే నిశ్చయానికి పంతులుగారు వచ్చారు. స్త్రీ పునర్వివాహ సంఘంలో ఒక ఆంతరంగిక వర్గాన్ని ఏర్పరిచారు. రెండేళ్ళపాటు దేశమంతటా వాద ప్రతివాదరూపమైన వాగ్యుద్ధం జరుగుతున్నా, క్రియలేని నిరర్థకవాదం ఎందుకని ఆచరణకు పూనుకొన్నారు.

వివాహం అన్నది జీవితంలో చాలా ముఖ్యమైన సంస్కారాలలో ఒకటి. వివాహమయ్యాక దంపతులు సంఘంలో జీవించాలి. సంఘం వారికి సర్వవిధాల సహాయం చేయాలి. పునర్వివాహం చేసుకున్నవాళ్ళకి ఈ సదుపాయాలు ఉండవు. అందుచేత వాళ్ళకు సంఘంలోని ఒక వర్గమైనా చేయూత ఇవ్వాలి. వాళ్ళని ఆదుకోవాలి. పునర్వివాహం చేసుకున్న వాళ్ళకి ఆర్థిక రక్షణ ఉండాలి. నెలసరి ఆదాయానికి హామీలు ఉండాలి. పునర్వివాహం చేసుకొనే వాళ్ళ పోషణ భారం తనమీదనే ఉందని పంతులుగారు భావించారు. అభ్యుదయభావాలు గల శ్రీమంతులతో సంప్రదించారు. అన్నదేవరపేట జమీందారులైన పైడా రామకృష్ణయ్యగారు పంతులుగారి ఉద్యమానికి ముప్ఫయివేల రూపాయలు ఇస్తామన్నారు.

ఆర్థిక సహాయం లభిస్తుందన్న విశ్వాసం కలిగాక పంతులుగారు విజృంభించారు. వితంతు కన్యలు దొరికితే తాము వివాహమాడుతామని కాలేజీలోని విద్యార్థులు అనేకులు ముందుకొచ్చారు. పంతులుగారు, బాపయ్యగారు ఇంటింటికి తిరిగి అడిగితే లౌక్యులయిన బ్రాహ్మణగృహస్థులు ముప్ఫయి మందికంటే ఎక్కువ మంది వివాహ భోజనానికి వస్తామన్నారు. సబ్‌జడ్జీలు, డిస్ట్రిక్టు మునసబులు, న్యాయవాదులు చేయూత ఇచ్చారు.

అంతలో పునర్వివాహ ప్రయత్నాలు ఆపడానికి విరూపాక్ష పీఠాధిపతులు రాజమండ్రిలో దిగారు. వీరేశలింగంగారు ఆ స్వాములవారి అకృత్యాలను వివేకవర్ధనిలో బయటపెట్టారు. అందుచేత స్వాములవారికి రాజమండ్రిలో భిక్షలే కరువయ్యాయి. పీఠం సిబ్బందిలో ఒక కులటాపుత్రుడున్నాడట. అతణ్ణి బయటకు పంపించే దాకా స్వాముల వారి ముఖం చూసినవాళ్ళే లేరు. స్త్రీ పునర్వివాహ విషయం మీద శాస్త్ర సిద్ధాంత నిర్ణయం చేయడానికి సభ పెట్టించండని పంతులుగారు స్వాముల వారిని సవాలు చేశారు. సభ ముగిసినప్పటికి స్వాముల వారి ప్రతినిధి అద్దేపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారు

'ద్విజులు అభిప్రాయపడితే కొత్త నిబంధనలు చేసుకోవచ్చు. ఆక్షేపం లేదని' ఒప్పుకొని తప్పుకొన్నారు.

వీరేశలింగంగారి శాస్త్రజ్ఞానం అంతటి నిర్దుష్టమైంది. ఆయన కలకత్తా నుంచి, బొంబాయి నుంచి ఎన్నో గ్రంథాలు తెప్పించారు. శాస్త్రవిచార విషయాల్లో అనుమానాలు వచ్చినప్పుడు కలకత్తాలోని ఈశ్వర చంద్రవిద్యాసాగరులతో, బొంబాయిలోని మహదేవరానడే గారితో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరిపి సందేహాలు తీర్చుకొనేవారు. పీఠాధిపతులను ఓడించి, వారి ఆంక్షలను వారి ముఖం మీదనే కొట్టి, పంతులుగారు 1881 డిసెంబరు 11వ తేదీన ఆంధ్రదేశంలో మొదటి పునర్వివాహం జరిపించారు.

పెళ్ళిళ్ళలో కాగడాలు వేసే చాకలివాళ్లనూ, బాజాలు వాయించే మంగలివాళ్ళను ప్రతిపక్షులు బెదిరించారు. పంతులుగారు డబ్బు విచ్చలవిడిగా వెదజల్లి ఊళ్ళో ఉన్న భజంత్రీమేళాలన్నింటినీ ఒక పెళ్ళికి కుదిర్చేశారు. పెళ్ళి చేయించవలసిన పురోహితుని భార్య గోదావరిలో పడతానంది. పురోహితుడికి వంద రూపాయలు ఇచ్చారు. వంట బ్రాహ్మణులకు, నీళ్ళ బ్రాహ్మణులకు నూరేసి రూపాయిలిచ్చి నెలకు ఏడేసి రూపాయల జీతం, ఏడాదిపాటు ఉద్యోగానికి గ్యారంటీ, పెళ్ళి రోజుల్లో నాలుగేసి రూపాయల బత్తా చొప్పున ఏర్పాటు చేసి పెట్టుకున్నారు. పెళ్ళి సమయంలో హిందూ రక్షకభటులు ప్రతిపక్షులతో కలుస్తారేమో అన్న భయంతో పంతులుగారు అధికారులను చూశారు. వాళ్ళు పై స్థలాల నుండీ మహమ్మదీయ, క్రైస్తవ రక్షక భటులను రప్పించారు.

పంతులుగారిని ఉద్యమ నాయకత్వాన్ని స్వీకరించమని తాను వెంట నుంటానన్న చల్లపల్లి బాపయ్యగారు పెళ్ళికి రాలేకపోయారు. అన్నలకు భయపడనంటూ చెప్పిన ఆయనను ఆ అన్నలే ఆ రాత్రి గదిలో పెట్టి తాళం వేశారు. న్యాపతి సుబ్బారావుగారు అద్దెఇంట్లో ఉంటున్నారు. పెళ్ళికి వెళితే మళ్ళీ గుమ్మంలో అడుగుపెట్టకూడదన్నారు. ఇంటి యజమానులు. స్వగృహంలో ఉంటే వచ్చేవారే. అయినా చాలా మంది ధైర్యవంతులు, దేశాభిమానులు తాంబూలానికే కాక భోజనాలకు కూడా వచ్చారు.

పెళ్ళి ఊరేగింపులో జిల్లాజడ్జీ, జాయింటు మేజిస్ట్రేటు, కాలేజీ ప్రిన్సిపాలు మొదలైన తెల్లదొరలు నడిచారు. పోలీసు సూపర్నెంటు దగ్గరుండి బందోబస్తు చేశారు. 'ఆరాత్రి జరిగిన ఊరేగింపు మహోన్నతవైభవం

సంస్థాపనాధిపతుల వివాహములందు కూడ జరిగియుండదు' అని పంతులుగారు స్వీయచరిత్రలో వ్రాశారు. తమకు ఇష్టంలేక పోయినా ఊరేగింపులో భోగంమేళం పెట్టారు. ఎంచేతనంటే 'మేళం లేని పెళ్ళి పెళ్ళి కాదంటారేమో? తాము చేసినది సలక్షణమైన వివాహం అని నిరూపించాలి. అందుకే రాజీపడ్డారు. మెజారిటీ అభిప్రాయాన్ని మన్నించారు. నాలుగు రోజుల్లో ఇంకో వివాహం జరిపించారు.

వితంతువివాహ ప్రయత్న ప్రారంభదశలో పంతులుగారికి విశిష్టజనుల కంటె విద్యార్థిజనులే ఎక్కువ సాయం చేశారు. పంతులుగారు పిన్నవాళ్ళకు, పెద్దవాళ్ళకు సమానంగానే బోధించినా పెద్దవాళ్ళ గుండెలు కాలినకుండలలాగ గట్టిపడి నూతనోపదేశాలు లోతుకు దిగలేదు. విద్యార్థుల గుండెలు పచ్చికుండలు. మెత్తన. నూతనోపదేశాలు సులభంగా నాటుకొన్నాయి. విద్యార్థులు వెన్నంటి అంగరక్షకులుగా ఉండడం వల్ల యువశక్తులు అండదండలు ఇవ్వడం వల్ల పంతులుగారు పాతికేళ్ళలో 55 పునర్వివాహాలు చేయించారు.

ఈ సంఘసంస్కారం ఇలా సాగుతూఉండగా పంతులుగారు తమ బహుముఖ ప్రజ్ఞను వివిధ ప్రక్రియలలో చూపించారు. సంస్కృతం నుంచి, ఆంగ్లం నుంచి నాటకాలు తెనిగించారు. స్వతంత్రనాటకాలు వ్రాశారు. వాటిని ఆడించారు. నవలలు వ్రాశారు. కావ్యాలు చేశారు. వ్యాసాలు వ్రాశారు. ప్రహసనాలు గుప్పించారు. స్త్రీల కోసం రచనలు చేశారు. పత్రిక నడిపారు. రెండవ తరగతి వాచకం నుండి పండిత సమ్మతమైన కవుల చరిత్రదాకా ఎన్నో రచనలు చేశారు. వారి పుస్తకాల జాబితా తయారుచేస్తే, తాపీ ధర్మారావుగారు చెప్పినట్లు ఏదో పుస్తకాల వ్యాపారి కేటలాగు లాగ ఉంటుంది.[10]

"తెలుగుభాషను వృద్ధి చేయవలెనన్న అభిలాషము నాకు మొదటి నుండియు విశేషముగా నుండెను. నేను నా కాలమంతయు భాషాభివృద్ధి నిమిత్తమే యుపయోగించి పాటుపడిన పక్షమున గొంతవరకు నా యభిలాషము నెరవేరియుండునేమో" అని పంతులుగారు స్వీయచరిత్రలో వ్రాసుకొన్నారు.[11] వారికి పన్నెండో యేటినుండి యుద్ధాల గురించి తపస్సుల గురించి చదవడం

10. వీరేశలింగంగారి సంపూర్ణ గ్రంథావళిలోని పుస్తకాల పేర్లకూ, పరిష్కరించిన గ్రంథాల పేర్లకూ చూడుము- అనుబంధం నెం. 1 మరియు 2.
11. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-రెండోభాగం, 25 ప్రకరణం-పు.263.

పరదా. పెద్దయ్యాక తామే ఎన్నో యుద్ధాలు చేశారు. అభ్యుదయం కోసం ఎంతో తపస్సు చేశారు. ఆ యుద్ధాల కోసం, ఆ తపస్సు కోసం తమ చిన్ననాటి 'అభిలాషములు' ఎన్నో మార్చుకొన్నారు. ఆదిలో భారతంలో ఆయనకు ఉత్తరగోగ్రహణం చాలా ఇష్టం. అయితే పెద్దయ్యాక ఆయన దక్షిణగోగ్రహణాన్నే స్వతంత్ర నాటకంగా వ్రాశారు. తాము చేయవలసిన నీతిబోధకి అదే అనువు.

అలాగే చిన్నప్పుడు ఆయనకు వసుచరిత్ర అంటే ఎంతో మోజు. అయితే వాళ్ళింట్లో ఉన్న తాటాకు కట్టల్లో అది లేదు. బజారులో కొనుక్కోవచ్చు. బళ్ళో జీతం కట్టకుండా ఆ సొమ్ముతో పుస్తకం వాయిదాల మీద కొనుక్కొని చదవాలని ఆయన ఉబలాట పడ్డారు. ఒక నెల జీతం ఎడ్వాన్సుగా ఇచ్చి షాపులోనే కూర్చుని చదువుకొనే ఒప్పందం చేసుకొన్నారు. బడి ఎగవేస్తున్న సంగతి రెండో నెలలో బయటపడింది. పంతులుగారి తల్లిగారు పుస్తకం కొని ఇచ్చింది. వసుచరిత్ర కోసం చిన్నప్పుడు తల్లిగారిని మోసం చేసిన పంతులుగారు పెద్దయ్యాక "వసుచరిత్రాది గ్రంథములు సహితమంతగా చదువతగినవి కావు ". "అవి సహితము పరిమళయుక్తమై విషస్వభావములు గల పుష్పమాలవలె తమ సౌరభము ననుభవింప బూనువారిని కామోన్మత్తుల జేయకమానవు" అనే అభిప్రాయానికి వచ్చారు.[12] తారాశశాంకవిజయం లాంటివి తగలెట్టమన్నారు.[13]

సంఘసంస్కారాన్ని చేపట్టకముందు పంతులుగారు కావ్యరచన చేస్తూ గర్భ కవిత్వము, బంధకవిత్వమూ వ్రాసినవారే. అయినా 1895లో చిత్రకవిత్వాలకు లక్ష్య గ్రంథమైన ప్రబంధరాజ వెంకటేశ్వర విజయవిలాసాన్ని నిరసించారు. గణపవరపు వెంకటకవి రచించిన ఆ గ్రంథం అముద్రితగ్రంథ చింతామణిలో నెలనెలా భాగాలుగా అచ్చుపడుతున్నప్పుడు పండితులు వేలంవెర్రిగా మెచ్చుకున్నారు. దానికి విచారించి వీరేశలింగం గారు 'సరస్వతీ నారదవిలాపం' వ్రాశారు. నారదుడు తన తల్లి సరస్వతి ప్రస్తుత రూపాన్ని చూసి ఆనవాలు పట్టలేకపోతాడు. కారణం అడుగుతాడు. ఆమె తన దురవస్థ చెప్పుకొంటుంది.

"తెలియదు సుమ్మిపుడు నా

---

13. వీరేశలింగం సంపూర్ణ గ్రంథావళి-8వ సంపుటం -పుట-79

పలుకుల యర్థంబు నాకె భావము లేమిన్
వెలసొమ్ములు గా కివి సం
కెల లయి కడు నాదు మేనికిన్ వెతనించున్.

"దయ మాని తుద ముట్టఁ దలకట్లు నిగిడించి
దీర్ఘుడై నన్ను బాధించు నొకడు
పాదంబులోపలఁ బాదంబు లిమిడించి
వీరుడై నన్ను నొప్పించునొకడు
ప్రాసంబుపైఁ బెక్కు ప్రాసంబు లడరించి
పోటుబంటయి నన్ను బొడుచు నొకడు
బెండుపల్కులు గూర్చి నిండించి వగలంచు
దిట్టయై చెవులు వేధించునొకడు
ఖడ్గ చక్రాది రూపమున్ గానిపించి
వర్ణముల్ మార్చి నను జిక్కు పరచునొకడు
కుమతు లొడలెల్ల విరిచి ప్రాణములు తీయ
నొడలి పసలేక శుష్కించి యున్నదాన".

భాషా సరస్వతికి మళ్ళీ పంతులుగారు ప్రాణం పోశారు. ఆమెచేత దేశసేవ చేయించారు. 'దేశమంటే మనుషులోయ్' అన్న సత్యం వీరేశలింగం గారికి తెలుసు. దేశాభిమాన మనగా దేశములోని జనుల మీద అభిమానమే' అని ఆయన స్పష్టంగా ఒక వ్యాసంలో వ్రాశారు.[14] 'జనసామాన్యము యొక్క స్థితి బాగుపడిననే దేశాభివృద్ధి యనబడునుగాని ఎవ్వరో కొందరు మహోన్నత దశను పొంది, తక్కినవారు హీనదశలో ఉన్నంతవరకు దేశాభివృద్ధి కలుగుతుందని ఎంతమాత్రము చెప్పడానికి వల్లకాదు. అని వేరొక వ్యాసంలో వ్రాశారు. మనదేశంలో సాంఘిక పతనానికి కారణం చెప్పారు.

'స్త్రీలను' పురుషులను సమానముగా గౌరవించుకున్నంత కాలము మనదేశ మెంతో యున్నత స్థితి యందే యుండినది' అని ఇంకొక వ్యాసంలో వ్రాశారు. 'నిజముగా పురుషులు రాజ్యము చేయనప్పటికంటె స్త్రీల రాజ్యపరిపాలనములోనే ప్రజాసౌఖ్యమధికముగామున్నదని లోకానుభవము

14. వీరేశలింగం సంపూర్ణ గ్రంథావళి-8వ సంపుటంలో వివేకవర్ధని, 3వ భాగం-పుట.133(1893 ఆగస్టు23)

సహస్రముఖముల పోషించుచున్నది....... స్త్రీలను గౌరవముగాఁ జూచెడి యన్యదేశములమాట యటుండగా స్త్రీలను చిన్న చూపున జూచెడి యీ దేశమునందు సహితము స్త్రీలు రాజ్య పాలనము చేయదటస్థించు భాగ్యము పట్టినప్పుడెల్లను దేశమధిక సుభిక్షముంగా నుండుచు వచ్చెననియు, ప్రజలధిక సుఖవంతులై యుండుచు వచ్చిరనియు చరిత్రములు మొరపెట్టుచున్నవి' అని రాణీరుద్రమను, అహల్యాబాయిని, విక్టోరియా మహారాణి చరిత్రలో పేర్కొన్నారు.

స్త్రీలు పూనుకొనక పోతే సంఘ సంస్కారం జయప్రదం కాదని వీరేశలింగం గారి విశ్వాసం. అందుకే స్త్రీల కోసం ప్రత్యేకంగా సత్యవతి చరిత్ర, చంద్రమతీ చరిత్ర, సత్య సంజీవని అనే వచనకావ్యాలు వ్రాశారు. సత్యవతి చరిత్ర చదివాక చాలామంది తమ కుమార్తెలకు 'సత్యవతి' అని పేరు పెట్టుకొన్నారు. చంద్రమతి చరిత్రలో 15ప్రకరణాలున్నాయి, ఇందులో 10ప్రకరణాలు చంద్రమతి విద్యాభాసానికి సంబంధించినవే. ఇందులో చంద్రమతి ఉశీనర మహారాజు కూతురులాగ కాదు, ఇన్నీసుపేటలో ఎవరో ధనికుని అమ్మాయిలాగే ఉంటుంది. ఆమె వేళ్ళ సందున చిన్నచిన్న గజ్జికురుపులు లేస్తాయి. ఆమె బడికి ఆలస్యంగా వస్తుంది.చివరకు కథ సుఖాంతం అయ్యాక చంద్రమతి తాను చదువుకొన్న దగుట చేత రాజ్యమంతటను బాలికా పాఠశాలలు స్థాపిస్తుంది. పంతులుగారి చేతికి ఏరాయి దొరికినా చాలు దురాచారం పళ్ళూడకొడతారు.

శాస్త్రజ్ఞానం పెరగక పోతే దురాచారాలుతొలగవన్న విశ్వాసంతో పంతులు గారు చాలా శాస్త్ర గ్రంథాలు వ్రాశారు. శరీరశాస్త్ర సంగ్రహం, జంతు జ్యోతి శాస్త్ర సంగ్రహం, జంతు స్వభావ చరిత్రము, గర్భిణీ స్త్రీల ఉపయోగార్థం పత్నీ హితసూచని అనే అనేక గ్రంథ రచనలు చేశారు. ప్రకృతి శాస్త్ర విషయాలలో ఒకటి తెలిసినా జనుల మౌఢ్యంలో కొంతభాగం తగ్గుతుందని పంతులుగారి విశ్వాసం.

రాజశేఖర చరిత్రను, సత్యరాజా పూర్వదేశ యాత్రలను కూడా జనుల మౌఢ్యం తగ్గించడానికే వ్రాశారు. రాజశేఖర చరిత్రలో తెలుగు జీవితాలలో ఉన్న మూఢవిశ్వాసాలు, దురాచారాలు, దురభిమానాలు, ముఖస్తుతులు, మోసాలు, భూత వైద్యాలు, ఎన్నో వర్ణించి తూర్పార పట్టారు, మనసాహిత్య చరిత్రలో రాజశేఖర చరిత్ర ఒక మైలురాయి మాత్రమే కాదు. సరిహద్దుఫలకం. రాజశేఖర

చరిత్రను సమీక్షిస్తూ హిందూ పత్రిక విస్తుపోయింది. 'చిన్నయసూరి నీతి చంద్రికకు ఉత్తర భాగంగా ఉద్దేశించిన 'విగ్రహం' గ్రంథకర్త తన పూర్వ సాహచర్యాలను పూర్తిగా విడనాడి తెలుగు సాహిత్యంలో నూతన మార్గం అవలంబిస్తాడని మేము భావించలేదు'. అని వ్రాసింది. 'ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్రలో రాజశేఖర చరిత్ర నూతన శకాన్ని ప్రారంభించిందని స్పష్టం చేసింది.

తెలుగువాఙ్మయం మీద ఇంగ్లీషు ప్రభావం గురించి పరిశోధించిన వారికి రాజశేఖర చరిత్రపై గోల్డుస్మిత్ వికార్ ఆఫ్ వేక్‌ఫీల్డు ముద్ర గట్టిగా పడినట్లు కనబడుతుంది.[15] సామాన్యంగా సమీక్షించే డాక్టరు జి.వి.కృష్ణారావుగారి వంటి విజ్ఞులకు 'ఏవో మూడు పాత్రలకు వికార్ ఆఫ్ వేక్‌ఫీల్డు దోహదమిచ్చింది తప్ప తక్కిన దంతా వీరేశలింగంగారి స్వతంత్ర సృష్టి.[16] తెలుగు నవలా పరిణామంపై కృషి చేసిన వాళ్ళకు రాజశేఖర చరిత్ర ద్వితీయ రచనే. ప్రప్రథమ రచనగా నరహరి గోపాలకృష్ణమ చెట్టిగారి రంగరాజ చరిత్రనే పేర్కొంటారు. వీరేశలింగంగారిపై సమగ్ర పరిశీలన చేసిన వారికి రంగరాజ చరిత్ర అంత ప్రసిద్ధిని పొందలేదు కాబట్టి, రాజశేఖర చరిత్రే ఆద్యమనిపిస్తుంది. ఇందరు ఇన్నిరకాలుగా భావిస్తున్నా, రాజశేఖర చరిత్ర పత్రికాధిపతులచేత తదితరులచేత బహువిధాల పొగడబడ్డా, వీరేశలింగంగారి దృష్టిలో సామాన్యజనులు దానిని గ్రహింపలేక పోయారనిపించింది. 'దానివల్ల నట్టి పొగడ్తలే గాని రశ్మి యేమియు నాకు కలుగలేదు' అని స్వీయ చరిత్రలో వ్రాశారు.

పంతులుగారి గ్రంథ ప్రయోజనాల గురించి స్పష్టమైన అభిప్రాయాలు ఉన్నాయి. సామాన్యులకు పనికిరానిది వారి ఉద్దేశంలో దండుగే. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం గారు తాము 'కాదంబరి' తెనిగిస్తున్నామని పంతులుగారితో ఒకసారి చెప్పారు. అటువంటి పుస్తకాలు లోకులు చదవరని, అంతటి

15. తెలుగు సాహిత్యం పై ఇంగ్లీషు ప్రభావం-కొత్తపల్లి వీరభద్రరావు-పు.316 నుండి.

16. రాజశేఖర చరిత్రకు ప్రాదృలం గురించి వీరేశలింగంగారే తమ స్వీయచరిత్రలో ఇలావ్రాశారు. "మొట్టమొదట నొక చిన్న ఇంగ్లీషు ప్రబంధమును దేశభాషను తెలిగించి శైలికుదురు పఱుచుకొని తరువాత స్వకపోల కల్పితమైన వచన ప్రబంధమును వ్రాయబూనుకొనవలెనని తలచి గోల్డిస్మితనెడి ఇంగ్లీషు కవి చేసిన "వైకర్-ఆఫ్‌వేక్‌ఫీల్డ్" అను కథను తెనిగింప నారంభించి రెండుమూడు ప్రకరణములు వ్రాసితిని. విదేశ కథయు దాని భాషాంతరమును మనవారి కింపుగా నుండదని తోచి చేసిన భాగము నామనస్సునకే తృప్తికరముగా నుండనందున దానిని మానివేసి రాజశేఖర చరిత్రమును వ్రాయనారంభించితిని. ఇంగ్లీషు కథకును దీనికిని విశేష సంబంధము లేదు. (స్వీయచరిత్ర, రెండో భాగం, రెండో ప్రకరణం-పు.168)

కఠినకావ్యాలను విశ్వవిద్యాలయాలు పాఠ్యపుస్తకాలుగా. పెట్టరని చెప్పి ఆ అనువాదాన్ని పంతులుగారు ఆపమన్నారు.[17]

వీరేశలింగం గారు సామాన్యులకోసం ఉద్దేశించినా వారి 'కవుల చరిత్ర' మాత్రం సాహితీపరులకే వినియోగమవుతూంది. తాము చేసిన గ్రంథాలలో కెల్ల ఆంధ్ర కవుల చరిత్ర ప్రధానమైనదని పంతులుగారే భావించారు. 'పైకి చూచువారికి కవుల చరిత్ర విషయమున నేను పడినపాటు తెలియకపోవచ్చును. గాని యే ఇతర గ్రంథరచనావిషయమునను నేనింత కష్టము పడలేదని నమ్ముచున్నాను' అని పంతులుగారే స్వీయచరిత్రలో వ్రాసుకొన్నారు.[18]

వీరేశలింగంకన్నా ముందుగా గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు 1876లో కవి జీవితాల రచన ప్రారంభించారు. వాటిలో చాలా పుక్కిటపురాణాలే కావడం వల్ల వీరేశలింగంగారు సప్రమాణికమైన కవుల చరిత్ర వ్రాయాలని సంకల్పించారు. 1886లో ప్రారంభించారు. మొదట వివేకవర్ధనిలో ప్రకటించి పుస్తకరూపంలో ప్రచురించారు. అప్పుడా పుస్తకం డెబ్బయిరెండు పేజీలే. 1895లో రెట్టింపుకన్నా ఎక్కువ పేజీలలో వెలువడింది. 'ఇంతింతై వటుడింతయై' అన్నట్టు 1917 ముద్రణలో ప్రథమ భాగమే ఆరువందల ఎనభైనాలుగు పుటల గ్రంథంగా పెరిగింది.

వీరేశలింగంగారి సప్రమాణిక నిర్ణయాలను చూసి గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు తమ పూర్వపు ఉద్దేశాలు మార్చుకొని తమ కవి జీవితాలను సంస్కరిస్తూ వచ్చారు. 1894లో గురజాడ వారి గ్రంథాన్ని సమీక్షిస్తూ పూర్వం ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి నన్నయ కృతమని వ్రాసి ద్వితీయ ముద్రణములో వీరేశలింగంగారి వాదన నమ్మి ఆ ఉద్దేశం మార్చుకొన్నందుకు అముద్రిత గ్రంథచింతామణి చింతించింది.

అదే అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి 1895లో వీరేశలింగంగారి కవుల చరిత్ర ప్రథమభాగం నాల్గవ ముద్రణ సమీక్షిస్తూ అప్పటిదాకా వచ్చిన కవి చరిత్రలన్నింటినీ పేర్కొన్నారు. కావలి వెంకటరామస్వామి ఆంగ్ల గ్రంథాన్ని గురజాడ వారి పుస్తకాన్ని అంచనా కట్టారు. వీరేశలింగంగారి తర్వాత, వారి పుస్తకంలోంచి గ్రంథచౌర్యం చేసిన వాటిని పేర్కొన్నారు. కావలివారి వ్రాతలన్నీ పుక్కిటిపురాణాలే అవి కొట్టిపారేశారు. గురజాడవారిది 'ఆంధ్రకవుల

17. చిలకమర్తి వారి స్వీయచరిత్ర- పు.189
18. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-రెండో భాగం, రెండో ప్రకరణం-పు.232

చరిత్రమువంటి యుపయోగకారి కాదు' అని కచ్చితంగా చెప్పారు. కూరపాటి వెంకటరంగయ్యగారు ఎక్కడెక్కడ చౌర్యం చేసినదీ చూపించారు. 'ఇట్టి గ్రంథములన్నింటికిని శిరోభూషణమై వీరేశలింగంగారి కవుల చరిత్రము వెలయుచున్న'దని ప్రశంసించారు.

1895లో తమ నలభై ఎనిమిదో యేట కవుల చరిత్ర నూతన ముద్రణ ముగించినా పంతులుగారు విశ్రమించలేదు. గ్రంథ పరిశోధనకోసం తంజావూరు సరస్వతీ మహలుకు వెళ్ళారు. అక్కడ పుస్తకాలు చదవి వాట్లోంచి కావలసిన భాగాలు వ్రాసుకున్నారు. అక్కడ ఉండే చాలా గ్రంథాలకు ప్రతులను వ్రాయించారు. మూడు సంవత్సరాలపాటు వరసగా వేసవి సెలవుల్లో చెన్నపట్నంలో నివసించి ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయంలో బ్రౌనుదొరగారు నిక్షిప్తం చేసిన గ్రంథాలు, మెకంజీ కైఫీయతులు, సూయిల్ దొరగారి శాసన సంపుటాలు ఎన్నో సంప్రదించారు. ప్రతిరోజూ పొద్దున్న పది గంటలకు భోజనం చేసి గ్రంథాలయానికి వెళ్ళి సాయంత్రం అయిదుగంటల దాకా పుస్తకాలు చదివి నోట్సు వ్రాసుకొనేవారు. నెలరోజులు కష్టపడి వ్రాసుకొన్న నోట్సు పుస్తకం ఒకనాడు ట్రాములో పోతే చదివిన పుస్తకాలే మళ్ళీ చదివి, తీసుకొన్న నోట్సే మళ్ళీ తీసుకోవలసి వచ్చింది.

ఇంతటి విపుల పరిశోధన చేశారు కనుకనే 1917లో కవుల చరిత్ర ప్రథమ భాగాన్ని సప్రమాణికంగా ప్రకటించగలిగారు. వీరేశలింగం గారి అసాధారణ ప్రజ్ఞను ఒకవంక కొనియాడుతూనే కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు కవుల చరిత్రను జాతకాలు వ్రాయడమని ఈసడించారు. రెడ్డిగారి దృష్టిలో సాహిత్య చరిత్ర పరిణామ ధోరణిని కల్గించాలి. అందులోని ముఖ్య స్థితుల కుండే పరస్పర సంబంధాలను విశదీకరించాలి. నిజమే, అయితే కాలనిర్ణయం తేలకపోతే ముఖ్య స్థితులలో ఏది ముందో ఏది వెనకో ఎలా తెలుస్తుంది? అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి చెప్పినట్టు వీరేశలింగంగారి కవుల చరిత్రవల్లనే ఆంధ్రకవుల స్థితిగతులు హస్తామలకాలు అయ్యాయి.

ఆంధ్రకవుల స్థితిగతులనే కాదు విశ్వవిజ్ఞానాన్ని జాతిజనుల చేతుల్లో ఉంచాలన్నది వీరేశలింగంగారి ఆకాంక్ష. తమ గ్రంథాలన్నీ సంపుటాలుగా అచ్చువేసి అందరికీ అందుబాటులో ఉంచాలని భావించారు. తమ 49వ ఏట 1897లో రాజమండ్రి కాలేజీలో తమ ప్రధానోపాధ్యాయ పదవినుండి రెండేళ్ళు సెలవుమీద చెన్నపట్నానికి వెళ్ళారు. ప్రెస్సు కొన్నారు. పని

ప్రారంభించారు. సాహిత్య వ్యాసంగం కోసం సెలవు పెడితే సర్కారువారు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో ప్రధాన పండితుణ్ణి చేశారు. ఆ స్థానంలో ఉన్న కొక్కొండ వారిని రాజమండ్రి బదిలీ చేశారు. పంతులుగారు చెన్నపట్నంలో రమారమి ఎనిమిదేళ్ళున్నారు. ఈ దశ పంతులుగారికి హాని చేసిందని చెప్పాలి. 56వ యేట ఆయన పించను తీసుకొని మళ్ళీ రాజమండ్రికి వెళ్ళేసరికి ఆయన మడుగువీడిన మత్స్యమవడం ప్రారంభించారు. రాజమండ్రిలో వారెన్ని ప్రజాహిత కార్యాలనుచేసినా విద్యార్థులకు దూరం కాజొచ్చారు. ఏ ఉద్యమానికైనా విశిష్టజనుల కన్నా విద్యార్థుల సహాయమే ముఖ్యమని తొలిరోజుల్లో గ్రహించిన పంతులుగారు యువకులకు దూరం కావడం వారి రాజకీయాభిప్రాయాల వల్లనే జరిగింది.

అప్పటికే దేశంలో నేషనల్ కాంగ్రెసు స్వాతంత్ర్య సాధనకై కృషి ప్రారంభించింది. వీరేశలింగంగారికి సంఘ సంస్కారం ముఖ్యం. దాని తరవాతనే స్వాతంత్ర్య సముపార్జన. 'క్రూరములైన కులాచారములకు దాసులమై మన ఇంట నుండు స్త్రీల కష్టములను నివారింపలేనివారము రాజ్యాంగ స్వాతంత్ర్యములను పొంది దేశము యొక్క కష్టములనెట్లు నివారింపగలము?' అని 1885లోనే ప్రశ్నించారు. ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వం ఒక్క సంవత్సరం రాజ్యభారమంతా భరతఖండవాసుల మీదనే పూర్ణంగా విడిచిపెట్టి పైనుంచి పర్యవేక్షించకపోతే రాజ్యమంతా ఛిన్నాభిన్నమై దేశం అరాచకమై పోతుందని వారి విశ్వాసం.[19]

ఇటువంటి అభిప్రాయాలు 1905లో వందేమాతరం ఉద్యమ సంరంభంలో చెప్తే విద్యార్థులు వింటారా? బిపిన్ చంద్రపాల్ 1906లో ఆంధ్రదేశ పర్యటన చేసి మహోద్రేకంతో ఉపన్యాసాలు ఇచ్చాడు. యువకులు స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో దూకారు; కళాశాలలు వదలిపెట్టారు. ఇది పంతులుగారికి రుచించలేదు. "లోకానుభవము విశేషముగా లేని వారగుట చేత యువజనులు తాత్కాలిక వీరావేశముచేత తలలు విరియ బోసికొని 'వందేమాతరమ'ని కేకలు వేయుచు, చేతులలో ధ్వజములను, మెడలో స్వదేశీ పతకములను ధరించి, విచ్చలవిడిగా తిరగజొచ్చిరి. పాఠశాలలోని బాలురు సైతమీయల్లకల్లోలములో బడి పాఠములనుపేక్షించి, యుపాధ్యాయులను తిరస్కరించి యనేకులు

19. వీరేశలింగంగారి సంపూర్ణ గ్రంథావళి– 8వ సంపుటం "దేశీయ పభయునూ–దాని యుద్దేశములును" పుట–17

పాఠశాలల నుండి తొలిమి వేయబడిరి. మా సమాజములో జేరకపోగా యభినవ దేశాభిమానుల వలన వాకు చిక్కులు, మనస్తాపములును కలుగుచువచ్చెను. ఏ యీడువారి కా యీడువారి మాటలు రుచించును గాని, పెద్దవారి హితవచనములు పథ్యములుగా నుండవు. వృద్ధులు బుద్ధులు లేని శుద్ధావివేక సమృద్ధులని యువజనుల యభిప్రాయములు. నా యుపదేశములను బట్టి వారు నన్ను దేశాభిమాన శూన్యునిగా పరిగణించినారు" అని పంతులుగారు స్వీయచరిత్రలో వ్రాశారు.[20]

అప్పటిదాకా పంతులుగారి శిష్యులై, భక్తులై వారి పేరిట గ్రంథాలయాన్ని స్థాపించిన నాళంకృష్ణారావుగారి వంటి యువకులు తిరుగుబాటు చేశారు. బెంగాల్ విప్లవవీరుడు కుదిరాంబోసు చిత్రపటాన్ని నాళం కృష్ణారావుగారు పెట్టారు. ఎవరు తీసెయ్యమన్నా తీయలేదు. పంతులుగారి పేర నున్న గ్రంథాలయంలో ఉన్నది. "విద్రోహిఫొటో" కనుక తెల్లదొరలు పంతులుగారిని పంజాయిషీ ఇమ్మన్నారు. నాకేం సంబంధం లేదని పంతులుగారు వ్రాశారు. యువకుల దృష్టిలో పతనమయ్యారు. కుముదవల్లిలోనూ భీమవరంలోనూ, జరిగిన సభల్లో యువకులు 'ఇంగ్లీషువాళ్ళ రక్తం ప్రవాహాలు కట్టించాలి' అని బహిరంగసభలో గర్జించినప్పుడు ఆ సభలకు అధ్యక్షత వహించిన పంతులుగారిక్కి ఆ మాటలు కర్ణకఠోరంగా ఉన్నాయి. ముందుగా పుట్టిన గాంధీగారిలాగ ఇంగ్లీషువారిని ద్వేషించ కూడదని, స్వాతంత్ర్యం కోసం వినయంతో విన్నవించాలని పంతులుగారు చెప్పారు. యువకులు పంతులుగారికి 'పిరికిపంద' అనే నూతన బిరుదాంకాన్ని ఇచ్చారు.[21]

రాజకీయాల్లో తరాల అంతరాలవల్ల పంతులుగారు యువశక్తికి దూరమైనా వడివయన్నువాళ్ళింకా పంతులుగారి పట్ల విధేయులే. పంతులుగారు ఆస్తికోన్నత పాఠశాలను కట్టించారు. వితంతు శరణాలయాన్ని, పతిత స్త్రీ సముద్ధరణ గృహాన్ని, హితకారిణీ సమాజాన్ని స్థాపించారు. తమ సర్వస్వాన్నీ హితకారిణీ సమాజాలకే వ్రాసి ఇచ్చేశారు. వారి అరవైరెండో యేట భార్య రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు పోయారు. అప్పటి నుండి పంతులుగారి 'అసహాయదశ' ఆరంభమైంది. అపనిందలు, చికాకులు వచ్చిపడసాగాయి. 'నా ప్రస్తుతావస్థను

20. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-రెండోభాగం, 3వ ప్రకరణం పు.208
21. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-రెండోభాగం, మూడో ప్రకరణం. పు.324

తలచుకొనగా పూర్వపు వీరేశలింగము గాక తచ్ఛాయా విగ్రహము మాత్రమే నిలిచి యున్నట్లుతోచు చున్నది' అని పంతులు గారే వ్రాసుకొన్నారు.[22]

రాజకీయాల్లో లాగే భాషా విషయంలో కూడా పంతులుగారు అభ్యుదయ వర్గాలకు దూరం కాజొచ్చారు. పిఠాపురం మహారాజా వారిని నొప్పించకూడదని కాబోలు గ్రామ్యభాషా నిరసన సభల్లో పాల్గొన్నారు. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వేదిక మీద పంతులుగారి పూర్వ శత్రువులు కొక్కొండ వార్లు, కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి గారు ఇప్పుడు వీరితో కలిసి కొత్త ఉమ్మడి శత్రు సంహారానికి ఏకమయ్యారు.

యువకులు పంతులుగారి జీవితంలో మచ్చలు చూశారు. రచ్చకీడ్చారు. రభస చేశారు- పంతులుగారి మీద ప్రత్యర్థులు-ప్రత్యర్థులమీద పంతులుగారు పరువు నష్టపు దావాలు పరిపాటి అయ్యాయి. వారి 66వ యేట ఆయన ప్రవర్తనపై జాయింట్ మేజిస్ట్రేట్ నిందాగర్భమైన రిమార్కులు వ్రాశాడంటే నమ్మశక్యం కాదు. "వీరేశలింగం గారి నిరంకుశత్వం, అవకతవక పనులను అందరికిని తెలియును. అయితే నేమి ఆయన ఒక పెద్ద దేవుడు. పెద్ద దేవుళ్ళు చేసే అవకతవక పనులు అవకతవక పనులు కావు. పెద్ద దేవుళ్ళ నిరంకుశత్వము నిరంకుశత్వము కాదు!" అని టంగుటూరి శ్రీ రాములుగారు ఆరోపించారు.[23] బ్రహ్మసమాజం సభ్యులలో కూడా అసంతృప్తి వచ్చింది. బ్రహ్మమత వ్యాప్తికోసం కాకినాడ నుండి ప్రచురిస్తున్న "ధర్మసాధని" కూడా పంతులుగారిని ప్రజాసేవ నుండి విరమించుమని వ్రాసింది.

అన్నిటికన్నా విడ్డూరం-పంతులుగారు తమ స్వంతధనంతో కట్టించి పురజనులకు కానుకగా ఇచ్చిన పురమందిరం సభ్యత్వం నుండి ఆయననే తొలగించాలని తీర్మానం తెచ్చారు యువకులు. ఆ తీర్మానం ఓడిపోయింది. కాని ఆ ఊహ అసలు పుట్టడమే తరాల అంతరాలను సూచిస్తుంది. "ఈ పట్టణములోని యిప్పటి తరము వారితో నాకు పరిచయము లేదు. నాకు శత్రువులు కూడనున్నారు. ఇచ్చట నాకు నమ్మకమైన స్నేహితులు చాలా తక్కువగా ఉన్నారు" అని ఒక ఉత్తరంలో పంతులు గారు స్నేహితునికి వ్రాశారు. 69వ యేట "నాకాల మయిపోయినది, నా పని తీరినది" అన్న భావానికి

22. వీరేశలింగంగారి స్వీయచరిత్ర-ఒకటో భాగం, 4వ ప్రకరణం-పు.410

23. వావిళ్ళ వెంకటేశ్వరశాస్త్రిగారి షష్టిపూర్తి సంచిక

వచ్చారు.[24] అయినా తమ రచనలన్నింటిలో ప్రధానమైన కవుల చరిత్ర పరిష్కరించాలన్న ఆశ వారిలో ఉంది. ఆ కార్యంలో నిమగ్నులయ్యారు. పని చేపడితే పంతులుగారు బలవంతులవుతారు. "కవుల చరిత్రము సరిపరుచుట కొరకే యీశ్వరుడు వాకారోగ్యము దయచేయుచున్నాడేమో" అని పంతులుగారు భావించారు. కవుల చరిత్ర ప్రథమ భాగాన్ని సుపరిష్కృతంగా ప్రచురించారు. ఒకటి రెండు పుస్తకములు వ్రాయుటలో తప్ప నేను తలపెట్టిన కార్యాలన్నీ నెరవేరాయని పూర్వం తృప్తిపడి ఊరుకొన్నారు గాని ఆ ఒకటి రెండు పుస్తకాలు కూడా వ్రాద్దామని నూతనోత్సాహాన్ని పుంజుకొన్నారు.

పంతులుగారు రాద్దామని మానేసిన పుస్తకం ఒక గొప్ప లక్షణ గ్రంథం. దాన్ని "నవ్యాంధ్ర వ్యాకరణం" అనే పేర రచించ సాగారు "తెనుగున కున్న వ్యాకరణదీపము చిన్నది" అన్న భావం సంస్కృత భాష చదువుకొని తెలుగులో వ్రాసే వాళ్ళలో విపరీతం. పంతులుగారు సంస్కృత పక్కీలో కాక తెలుగు వ్యాకరణం ఇంగ్లీషు బాణీలో వ్రాయాలని వారి ఇరవై అయిదో యేటనే భావించారు. "సంగ్రహ వ్యాకరణం" వ్రాశారు. దానిని పాఠశాలల్లో పఠనీయ గ్రంథం చేశారు. మొదటి కూర్పు అల్ప కాలంలోనే అమ్ముడయి పోయింది. "ఆ పుస్తక మిప్పుడును మనదేశము నందలి పాఠశాలలో మాత్రమే కాక నైజాము రాష్ట్రమునందును వాడబడుచున్నది" అని పంతులుగారు తమ స్వీయచరిత్రలో చెప్పారు.

ఆయన కాలేజీలో పాఠాలు చెప్పేటప్పుడు సైతం తెలుగు వ్యాకరణమంతా పది సూత్రాలలో సంక్షిప్తంగా చెప్పేసి, చిన్నయసూరి వ్యాకరణాన్ని నిరసించేవారు. (ఈ మాటలు వారి శిష్యులు ఆచంట లక్ష్మీపతి గారు చెప్పారు). చిన్నయసూరి వ్యాకరణం పేరుకు బాలవ్యాకరణమే గాని నిజానికి కబ్బాల వ్యాకరణం. తెలుగు వ్యాకరణమని చెప్పుకొంటున్నా మొదటి సూత్రం 'సంస్కృతంబునకు వర్ణములిన్ని' అని చెప్తుంది. పంతులుగారు పైలావచ్చీసులో వ్రాసిన వ్యాకరణంలో ఆంధ్రభాషలో అక్షరాలెన్నో చెప్పారేగాని సంస్కృతం ఊసెత్తలేదు. యౌవనంలోనేగాక పండు ముసలితనంలో వ్రాస్తున్న నవ్యాంధ్ర వ్యాకరణంలో నవీనయుగ లక్షణాలను గుర్తించి వాటికి అనువుగా సూత్రాలు రచించారు. నవకవిత్వాన్ని అంగీకరించారు.

24· కందుకూరి వీరేశలింగం డైరీలు, లేఖలు-అక్కరాజు రమాపతిరావు సంకలనం-పు.124

పద్య కవిత్వం సశృంఖలం, విశృంఖలం అని రెండు విధాలని పేర్కొన్నారు. గణ నియమంలేనిది యతి ప్రాస ననిబద్ధం కానిది విశృంఖల కవిత్వమన్నారు. అందులో యతికి మారుగా విరతి అపేక్షణీయమన్నారు. విరతి అంటే యతి స్థానంలో అక్షరమైత్రికి మారుగా నూతన పదం ఆరంభం కావడం.

నవకవిత్వాన్ని, ఆధునిక రీతుల్నీ అంగీకరించడంలో పంతులుగారు మళ్ళీ సమాజంలోని 'జీవ చైతన్య స్రవంతి'లో పయనించసాగారు. ఒకసారి గ్రామ్య భాషా నిరసన సభలో పూర్వం పాల్గొన్నా ఇప్పుడు వ్యావహారిక భాషావాదుల మతం సమంజసంగానే తోచింది. వెంటనే తమ తోటలోనే 'ఆధునిక విద్వత్సభ' ఏర్పాటు చేశారు. వాడుకభాషను ఆమోదించారు. తాము అధ్యక్షులుగా గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు కార్యదర్శిగా 'వర్తమానాంధ్ర భాషా ప్రవర్తకసమాజాన్ని' స్థాపించారు. గ్రంథరచనలో. వ్యవహారంలో ఉన్న రూపాలే ఉంచాలి. లేనివాటిని పట్టుకు పాకులాడ కూడదని నిశ్చయించారు. అవసరమైన అన్యదేశ్యాలను చేర్చుకోవాలి అని భావించారు.

ఈ నిర్ణయాలు ఆయన ఎన్నడో తమ రచనలో పాటించినవారే. 'పెద్దయ్యగారి పెళ్ళి పుస్తకం,' 'ప్లీడరునాటకం' వ్యవహారంలో ఉన్న రూపాలని స్వీకరించాయి. తమ సంఘ సంస్కారానికి ఏ రూపం అవసరమైతే ఆ రూపాన్నే ఆయన స్వీకరించారు. సంఘ సంస్కారం కుంటుపడుతుందనే ఆయన రాజకీయ స్వాతంత్ర్యాన్ని ద్వితీయ స్థానంలో ఉంచారు. ఇంగ్లీషువాళ్ళ పరిపాలన, పర్యవేక్షణ లేకపోతే దేశం కుక్క చింపిన విస్తరి అవుతుందని చెప్పడంలో ఇంకో అంతరార్థం ఉంది. మళ్ళీ మూఢాచారాలు తలెత్తుతాయని వారి భయం, పరిపాలన తొలగిన కొన్ని నెలల్లోనే రాజ్యమంతా ఛిన్నాభిన్నమై ఒక పార్టీ వారు ఇంకో పార్టీతోను, ఒక మతంవారు ఇంకో మతంతోనూ, ఒక రాష్ట్రం వారు ఇంకో రాష్ట్రంతోనూ పోరాడుతారని ఆయన ఆదిలో జోస్యం చెప్పారు.[25] ఆయన భయపడిన విషయం మరొకటి నిజమైంది. స్వాతంత్ర్యం రాగానే అల్ప సంఖ్యాకులైన విద్యాధికుల్ని అధిక సంఖ్యాకులైన మూఢ జనులు అణగతొక్కేస్తారని ఆయన అప్పుడే చెప్పారు. పార్టీల ఆదేశాల చేత దేశం అరాచక మవుతుందన్నారు.

25· సంపూర్ణ గ్రంథావళి-8వసంపుటం'దేశీయ సభలూ-దానియుద్దేశములు' -పు.17

నేటికి సుమారొక వందపై చిలుకు సంవత్సరాల కింద పంతులుగారు వెలిబుచ్చిన భయాలు చాలా వరకు నిజమే అయ్యాయి గాని ప్రజలు ఉద్రేకపూరితులై ఒక మహోద్యమంలో దూకుతున్నప్పుడు ప్రజానాయకుడు ఎంత పూజనీయుడైనా సరే, వేదసత్యాలు చెప్పినా సరే, ప్రజల ఆగ్రహానికి గురి అవుతారు. పంతులుగారు కూడా రాజకీయంగా అభివృద్ధి నిరోధకుల కోవలో పడిపోయారు. స్వచ్ఛందవృత్తిలోని గౌరవం పంతులుగారికి తెలియనిది కాదు. సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకంలో హరిశ్చంద్రుని నోటంట ఆయన తమ ముప్పయ్యో ఏట ఇలా అనిపించారు.

"పృథివిలోపల పరతంత్రవృత్తితోడ
బడయునట్టి మహేంద్రవైభవము కంటె
ఉత్తములు తాము స్వచ్ఛందవృత్తితోడ
కొలది విభవంబె గొప్పగా తలతురెపుడు"

అయినా ఆ 'స్వచ్ఛందవృత్తి'కి ఆటంకమైన అభిప్రాయాలు చెప్పబట్టి పంతులు గారిని వారి భక్తుల్లో ప్రముఖులైన చిలకమర్తి వారే 'పూర్వకాలపు వాడి'గా జమకట్టారు.[28] పంతులుగారి వంటి కార్యశూరులు ఎప్పుడూ వెనుకటి పంచికల్లాగ పడి ఉండలేదు. రాజకీయంగా కాకాపోయినా సాహిత్యరంగంలో 'ఈ కాలపువాడి'గా సేవచేయాలనే ఆయన నవ్యధోరణులను ఆకళించుకొని వాటికి చేయూతనిచ్చారు. తమ స్వీయచరిత్ర మూడవ భాగాన్ని పూర్తిచేయాలని, కవుల చరిత్ర రెండో భాగాన్ని పరిష్కరించాలని ఆయన తమ 71వ యేట చెన్నపట్నానికి వెళ్ళారు. చురుకుగా పనిచేస్తూ రచనా వ్యాసంగంలోనే కలం చేత్తో పట్టుకొని కన్ను మూశారు.

మహానుభావులు మరణించిన మరుక్షణం నుంచీ మళ్ళీ జాతి చైతన్యంలో జీవిస్తూనే ఉంటారు. వారి ఆశయాలూ, ఆదర్శాలు అసంపూర్ణమైతే వాటిని నెరవేర్చడానికి యువతరం పూనుకొంటుంది. వారు దీవించిన వ్యావహారిక భాషోద్యమం నేటికి ఫలించింది. వారు తెచ్చిన వికాసం వెలుగులు వెదజల్లుతుంది. ఆయన మరణిస్తూ ఇచ్చిన సందేశంలోని చివరి మాటలు ఇంకా మాటలుగానే కొన్ని సందర్భాల్లో మిగిలిపోయాయి. "అజ్ఞానంతో, అమాయకత్వంతో జీవిత సంస్కారంలేని ప్రజాసామాన్యానికి

---

28 చిలకమర్తివారి స్వీయ చరిత్ర-పు.242

విద్య, విజ్ఞానం, సమానత్వం, సంస్కారం కలిగించడానికి కృషిచేయాలని ఆయన ఆదేశించారు. తమ జీవితంలో ఆయన చేసింది అదే. చిలకమర్తి వారు ఒక పద్యంలో పంతులు గారి జీవిత చరిత్రను చెప్పేశారు.

"తన దేహము తన గేహము
తన కాలము తన ధనమ్ము తన విద్య జగ
జ్జనులకు వినియోగించిన
ఘను ఢీ వీరేశలింగకవి జనులారా!"

ఈ మాటలు అక్షరాలా సత్యాలు. అదేం చిత్రమోగాని తాము శారీరకంగా దుర్బలులైనా జాతిని బలిష్టం చేసి దేశాభివృద్ధిని, భాషాభివృద్ధిని సాధించిన మనోబలభీములలో పంతులుగారు ప్రథములు. రెండోవారు గురజాడ వారు. పంతులుగారికి 'గద్యతిక్కన', "దక్షిణభారత విద్యాసాగరుడు" మొదలైన బిరుదులున్నాయిగాని అవి వారి బహుముఖ ప్రజ్ఞలకు చాలా ఇరుకైనవి. విద్యాసాగరులలాగే పంతులుగారు కూడా పునర్వివాహాలు చేయించినా, శరణాలయాలు స్థాపించినా, రచనావ్యాసంగం వల్ల జీవనోపాధి ఏర్పరచుకొన్న గ్రంథకర్తలే అయినా ఆ పోలికలు కొంతవరకే. విద్యాసాగరులు మధ్యలో విసుగెత్తి ఉద్యమం మానుకొన్నవారు. పంతులుగారు చివరిదాకా పోరాడిన వీరులు.

విద్యాసాగరులంటే పంతులుగారికి చాలా గౌరవం. అందుచేత చంద్రమతీ చరిత్రలో చంద్రమతికి విద్యాసముద్రునిచేత చదువు చెప్పించారు. ఈశ్వర చంద్ర విద్యాసాగరుల చరిత్ర వ్రాస్తూ వారి సాహిత్య వ్యాసంగాన్ని పంతులుగారు ఇలా అంచనా వేశారు: "ఈతడు చేసిన గ్రంథములలో విశేషభాగమింగ్లీషునుండియు, సంస్కృతము నుండియు, హిందీ భాషనుండియు చేయబడిన భాషాంతరములే యయినను, మంచి వచన శైలిని వ్రాయబడిన వగుటచేత నవి బంగాళభాషలో మంచి వచన కావ్యములకు మార్గదర్శకము లయ్యెను".

'దక్షిణ భారత విద్యాసాగరు'డన్న బిరుదున్న పాపాన పంతులు గారి సాహిత్య వ్యాసంగానికి కూడా మనం ఇలాగే అంచనా కట్టి వారిని 'గద్యతిక్కన' అన్న ఒక్క బిరుదుతోనే పూజించడం భావ్యంకాదు. పి.టి. రాజుగారు అన్నట్టు పంతులుగారి బహుముఖ ప్రజ్ఞకు గద్యతిక్కన బిరుదున్యాయం చేకూర్చదు.

ఆ బహుముఖ ప్రజ్ఞవల్లనే వారు ఆంధ్రదేశనాయకులలో ఎందరినో ప్రభావితులను చేశారు. 'ఒరులేయవి యొనరించిన' అన్న వివేకవర్ధని ఆదర్శాన్ని

అనుకరింపచేశారు. బ్రహ్మర్షులు, ఆంధ్రకేసరులు, దేశభక్తులు, విశ్వదాతలు, కాంగ్రెసు చరిత్ర కారులు, గ్రంథాలయపితామహులు ఒకరేమిటి గడిచిన రెండు పురుషాంతరాలలోని మహాపురుషులందరూ పంతులుగారి అడుగుజాడలలో నడచినవారే, అభ్యుదయ భావాలను చేపట్టినవారే.

ఆటువంటి ఉజ్జ్వలచారిత్రుడిని ఏ బిరుదుతో వర్ణించినా అది అసమగ్రమే. అయినా వైతాళికులనే మేలుకొల్పినవాడు అని గురజాడను ముద్దుకృష్ణ అభినందించినట్టు, నవ్యాంధ్ర నిర్మాతలనే నిర్మించిన వారిగా నేను పంతులుగారిని భావిస్తున్నాను.

అభినవాంధ్రకు ఆయన ఆద్యబ్రహ్మ!

3

ఈ తెలుగుజంట మనవెలుగుపంట

కొన్ని కొన్ని ఉద్యమాలను కొందరు మహనీయులు జంటగా చేపట్టి నడిపిస్తారు. జయప్రదంగా కొనసాగిస్తారు. పందొమ్మిదో శతాబ్దంలో శాస్త్రీయ సామ్యవాద ప్రతిష్ఠాపనాచార్యులు కారల్ మార్క్స్, ఫ్రెడరిక్ ఏంగెల్స్ ఉమ్మడిగానే గతితార్కిక, చారిత్రక, ఉభయ భౌతిక వాదాలను ప్రతిపాదించి ప్రబోధించి విశ్వవ్యాప్తంగా సామ్యవాదం సంస్థాపనకు మార్గదర్శకులయ్యారు. మన తెలుగు దేశంలో గిడుగు వెంకట రామమూర్తి (1863-1940), గురజాడ వెంకట అప్పారావు (1862-1915) జంటగా భాషా సాహిత్యాలలో ప్రజా ఉద్యమాలను చేపట్టి నడిపి ప్రగతికి దారి తీశారు. ఈ తెలుగు జంట మనవెలుగు పంట.

నిజమైన ప్రగతి వాదులు ఎప్పుడూ ప్రజల పక్షానే ఉంటారు. అందులోనూ శ్రామికుల పక్షానే నిలబడి వారి శ్రేయస్సు కోసమే పోరాటాలు సాగించి విజయాలు సాధిస్తారు. పందొమ్మిదో శతాబ్దంలో ఉన్నత విద్యలు అభ్యసించి, ఉత్తమ సంస్కారం అలవర్చుకొన్న ఉదాత్త వర్గాలలోని వ్యక్తులు అడుగు వర్గాలవారి అవసరాలను బడుగు వర్గాలవారి బాగును కాంక్షించి పాటుపడ్డవారే. చరిత్రనుండి ఎన్ని ఉదాహరణలైనా ఇచ్చి ఈ సంగతి నిరూపించవచ్చు. రష్యాలో జమీందారీ ఫాయా వర్గం నుండి వచ్చిన కౌంట్‌లియో టాల్‌స్టాయ్ (1828-1910) తన రచనలలో లక్షలాది రైతాంగం బాధలు, గాధలు, భావాలు, జీవనాలు ప్రతిఫలింపచేశాడు. 'ఆ పేదల పరిస్థితులను చిత్రించి వారి ఆగ్రహాన్నీ ప్రతిఘటననూ చిత్రించాడు. అందుకే టాల్‌స్టాయ్

రచనలను లెనిన్ 'రష్యా విప్లవానికి దర్పణం' అని మెచ్చు కొన్నారు.[1] రష్యన్ శ్రామిక వర్గం టాల్‌స్టాయ్ సందేశాన్ని, ఆయన ప్రభుత్వాన్నీ, చర్చినీ, ప్రైవేట్ ఆస్తినీ విమర్శించిన తీరును ప్రజలకు విశద పరుస్తానని చెప్పారు.

గిడుగూ, గురజాడలు ఉన్నత మధ్య తరగతి నుండి వచ్చిన వారే. అయితే ఇద్దరికీ శ్రామికజన పక్షపాతం స్పష్టంగా ఉంది. గిడుగువారు ఒక చోట 1924లో ఇలా రాశారు.[2]

"నేడు బ్రిటిష్ సామ్రాజ్య వ్యవహారమంతా ఎవరు నిర్వహిస్తున్నారో విన్నారు కదా! చిన్నప్పటి నుండిన్నీ కాయకష్టము వల్లనే పొట్ట పోషించుకునే కామాటి వాండ్రు రాజ్యకార్యధురంధులై మన చక్రవర్తికి మంత్రులుగా ఇప్పుడు ఉన్నారు. వీరందరూ ప్రాచీన గ్రాంథికాంగ్లభాషా పాండిత్యము గల వారు కారు. బాల్యమునుండిన్ని నాగళ్ళు, గుద్దళ్ళు, గొడ్డళ్ళు, సమ్మెట్లు, పారలు, బొరిగలు మొదలయిన పనిముట్లు పట్టుకొని, చేతులు కాయలు కాచేటట్టు మోటు పనులు చేసి జీవించినవారు. అయితే, ఈ కార్మికులు చదువురానివాళ్ళుకారు. చదువు రాని వాళ్ళు ఆదేశమందు లేనే లేరు; ప్రతి మనిషీ అక్కడ చదువు నేర్చుకోక తప్పదు. అందరికీ సామాన్యముగా ఉన్నవాడుక భాష రెండు మూడేండ్లు అభ్యసించి, ఎవరి పని వారు సాగించుకొంటూ, తీరికయినప్పుడు తమ వృత్తి విద్య వృద్ధి పొందేటందుకు, ఆవిద్యలో ఆరితేరిన వారు. ఉపదేశించే విషయములు వింటూ, వారు ప్రకటించే పుస్తకములూ, వ్యాసములూ చదువుతూ, తెలుసుకొన్న విషయములు ఆచరణలో పెట్టి శోధిస్తూ, తమకు కొత్తగా తెలిసిన విషయములు ఇతరులకు తెలిసేటట్టు ప్రకటిస్తూ, ఆదేశమందు కార్మికులు కూడా లౌకిక విద్యలు దినదిన ప్రవర్ధమానముగా చేస్తున్నారు."

ఈ వాక్యాలలో పరదేశీయులైనా కార్మికుల ప్రశంస కనబడుతున్నా, వారిలాగే ఆంధ్రులు కూడా బాగు పడాలనే ఆకాంక్షను ఇంకొకసారి గిడుగువారు ఇలా ఉద్ఘోషించారు.[3]

"ఇంగ్లీషు వారికైనట్టే సమస్త దేశముల విజ్ఞానమున్ను, మన తెలుగు వారందరికీ మన తెలుగులోనే సుగమము, సులభము అయి, వారి వలెనే మనమును విజ్ఞాన సంపన్నులము అయి ఉందుము గదా! ఇతర జాతుల వారితో

1. LENIN- COLLECTED WORKS-VOL.16 P.323
2. వ్యాసావళి-పుట.27
3. వ్యాసావళి-పుట.28

మన తెలుగు వారున్ను సమముగా తులతూగుతూ ఉందురుగదా. ఇప్పుడు ఇంగ్లాడు దేశములో కుండలు చేసే కుమ్మరివాండ్లూ, గనులలో బొగ్గుత్రవ్వే ఉప్పరులూ, పొలములు దున్నే పాలికాపులూ, యంత్రాలు తోసే కూలివాండ్లూ, సామ్రాజ్యవ్యవహార నిర్వాహదక్షులగుటకు చాలినంత యోగ్యత వర్తమాన వ్యవహారాంగ్ల భాష ద్వారా సంపాదించినట్టే, మన దేశములోని కార్మికులు కూడా వర్తమాన వ్యవహారికాంధ్ర భాష ద్వారా మనదేశ వ్యవహార నిర్వాహదక్షులగుటకు తగిన యోగ్యత సంపాదించి ఉందురుగదా! ఇంతకు పూర్వమే స్వరాజ్యము మనకు సిద్ధించి ఉండును గదా!"

గిడుగు వారిలాగే గురజాడ కూడా ఆంగ్లేయుల ప్రగతి నుండి ఉత్తేజితులై సాధారణ ప్రజల కష్ట సుఖాలను సాహిత్యం ప్రతిఫలించాలని విశ్వసించారు. 'సామాన్యమగు వస్తువుల గూర్చి వాడుకలో నుండు మాటలలో కవిత్వము చెప్పి కవితా సామర్థ్యము వలన వానికి సొంపు తెచ్చి, చదువరుల మనముల రంజింపచేయవచ్చునని వర్డ్సు వర్తు అనే ఆంగ్ల కవి గురించి వ్రాస్తూ మన సాహిత్య పరిస్థితులనూ ఆధునిక ఆంగ్లకవుల అభిప్రాయాలను ఇలా ఒకచోట విశదపరిచారు.[4]

"మన దేశపు కవులు కావ్యములలో వర్ణించు పాత్రములు, దేవతలు, దేవతా స్త్రీలు, రాజులు, రాజకుమారికలు, పెద్దయింటి పురుషులు, స్త్రీలు, వీరిచర్యలు అవస్థలనే వర్ణింతురు. అందులో కథానాయకులకు లోకములో కానరాని గుణసంపత్తి పరాక్రమాదులు, సౌందర్యమును ఆరోపింతురు. తక్కువ జాతి వారిని గూర్చి వర్ణించి వ్రాయరు. కవిత్వమున వ్రాయతగిన చర్యలు అట్టి తక్కువ మనుష్యుల బ్రతుకులలో నుండి వేరవని మన దేశపు కవుల అభిప్రాయము. వర్డ్సువర్తుకు పూర్వపు కవుల అభిప్రాయము గూడ కొంత వరకట్టిదియే.

"ఆధునిక కవులు అటుగాక మనుష్యుల సుఖదుఃఖములు అన్నియును వొక్కలాటివేయనియు, మనిషి అయివుండుటలో నకని తక్కువ, నకని హెచ్చు లేదనియు, సుగుణములు సత్ప్రవర్తన గొప్ప అవస్థలో నుండు వారికిని తక్కువ అవస్థలో నుండు వారికిని సామాన్యములనియు, కావ్యములను రసమయం చేయుటకు రాజుల రెడ్ల బ్రాహ్మణుల చర్యల వర్ణన యెటుల తగియున్నదో

4. వ్యాసచంద్రిక–పుట.16

రయితుల తక్కువ జాతుల వారి చర్యలు కూడా నటులనే తగియున్నవనియు నభిప్రాయపడి,ఇంపయిన కావ్యములు తక్కువ స్థితిలో నుండు మనుజుల సుఖదుఃఖముల గూర్చి వ్రాసిరి. వర్డ్సు వర్తు అందు చేతనే ఒక గొల్లవాడి బ్రతుకును గూర్తి కావ్యము వ్రాసెను."

సాహిత్య ప్రయోజనం పట్ల గురజాడ వారికి కచ్చితమైన అభిప్రాయాలున్నాయి. ప్రజానీకంలో అసంఖ్యాకమైన రైతాంగాన్ని జాగృతం చేయగలిగేది సాహిత్యమే అని వారికి తెలుసు. అందుకే కన్యాశుల్కం రెండో కూర్పు పీఠిక 1909లో రాస్తూ "దేశీయ భాషలలోని సాహిత్యం రైతులను తట్టిలేపక తప్పదు. అది భారతదేశంలో ఇంగ్లీషు వారిని కూడా తట్టిలేపక తప్పదు. ఆ వాడుక భాషకు గల శక్తి అపారం' అని ఉద్ఘాటించారు.[5]

గిడుగు గురజాడ లిద్దరికీ దేశ స్వాతంత్ర్యం వాంఛనీయమే. అయితే ప్రజలలో అక్షరాస్యత వల్లనే అది సాధ్యమవుతుంది. సామాన్య ప్రజలు చదువు కొనడం ప్యూడలు వర్గాల వారికీ, వారి పండితులకూ వాంఛనీయం కాదు. అందుకే గిడుగువారు ఇలా చెప్పారు.[6]

"ప్రజల వాడుక భాషయొక్క ప్రయోజనములు అంగీకరించని పండితుల చేతిలో నున్న అంకుశము తీసి వేస్తేనే కాని, ప్రజల హక్కులను నిరోధిస్తూ వున్న ప్రభుత్వము వారి చేతిలోని అంకుశమును లాగివేసిన ప్రయోజనముండదు. నేడు ఆంధ్ర రాష్ట్రము ఏర్పడవచ్చును, రేపు స్వరాజ్యము రావచ్చును. ప్రభుత్వము ప్రజాస్వామికము కానూ వచ్చును. అయితే ఈ రోజులలో మన స్వాములు నిరక్షర కుక్షులయి వుంటే, దేశమునకు ఎంత వుపద్రవము కలుగునో మనదేశనాయకులు, దేశభక్తులు, దేశ బంధులు లెస్సగా ఆలోచించవలసి వున్నది. మన తెలుగు వారిలో నూటికి 90మందికి ఇంకా ఓనమాలైనా రావు సుమండీ!"

చదువు లేకపోయినా తెలుగువారు సంస్కారం గలవారేనన్న నమ్మకం గిడుగు వారికి ఉంది. "తెలుగు వారు నాగరికులు. నూటికి తొంభై మందికి ఓనమాలు రాకపోయినా పెద్దల ధర్మాన పాటలూ పదాలూ విని, పండితులకు తెలిసిన విషయములు అనేకములు నేర్చుకొని తెలివి తేటలు గలిగి యున్నారు." అన్న సత్యం వారికి విశదమే.

---

5. కన్యాశుల్కం రెండవ కూర్పు, గురజాడవారి ఇంగ్లీషు పీఠికకు ఇది నా అనువాదం.
6. వ్యాసావళి-పుట 29

అయితే బడులలో, కళాశాలలో చదువుకొనే విద్యార్థుల చేత సహజమైన వాడుక భాషను కాక కృత్రిమమైన గ్రాంథికాన్ని వ్యాకరణ వర్గాల బలవంతం మీద విద్యాశాఖ వారు చదివిస్తున్నారు.

"గ్రాంథికాంధ్రము పెద్దపెద్ద పండితులకే సరిగా తెలియనప్పుడు, అది చిన్నచిన్న బడి పిల్లలకు విధించడము కార్యమవునా, కాదా-ఆలోచించండి', లోకంలో ఏదైనా ఒక వృత్తి అవలంబించి బతుకుదామని ఆలోచించి కాస్త చదువూ వ్రాతా నేర్చుకొని తమకు కావలసిన విషయము బోధించే పుస్తకాలు చదువు కొందామన్న సామాన్యుల చేత దారీతెన్నూ లేని ఈ గ్రాంథిక భాషలో రచించిన వాచకాలు చదివిస్తే ఏమి ఫలము కలుగ గలదు? "అని గిడుగువారు అడిగారు.[7]

విదేశాలలో"కూలివాండ్లు, కమ్మర్లు మొదలైన వాండ్లు" మహాకవుల గ్రంధాలు చదువమంటే చదవరని చెప్తూ వారు అభిలషించేదేదో ఇలా చెప్పారు.[8]

'మాకు కడుపు నిండా తిండి దొరికే మార్గం చెప్పండి. మావృత్తులకు సంబంధించే విద్యలు మాకు నేర్పండి.' అంటారు. అందుచేత, వాళ్ళకోసం ఇది వరకున్న విద్యా విధానమంతా మార్చవలసి వస్తున్నది. కర్మాగారాలున్న ప్రదేశాలకు విద్యాధికులు పోయి వాళ్ళకు తెలిసే భాషలో ఉపన్యాసాలిస్తూ, ఉపన్యాస విషయాలు చర్చిస్తూ ప్రజలకు జ్ఞానము, వివేకము కలుగజేస్తున్నారు."

గురజాడ అప్పారావు గారు కూడా "తిండి కలిగిన కండగలదోయ్, కండగలవాడేను మనిషోయ్!" అని ఎలుగెత్తి చాటారు. వాడుక భాషను గ్రామ్యమని నిందించి కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్య శాస్త్రి గారి వంటి వారు "అది అందరి నోటంబడి కులటవలె భ్రష్టత నందియుండును. " అని నిందించి నప్పుడు గురజాడ అప్పారావు గారు " గ్రామ్య భాష దిక్కుమాలిన స్త్రీ. ఆమెను పండితులు నిష్కారణంగా దూషించి అవమానము కలిగించగా కనికరించి ఫీజు లేకుండా వకాల్తా పట్టితిని" అని చెప్పారు.[9]

గ్రాంథికాంధ్రము "లెస్సగా సంస్కృతాంధ్ర కావ్యములను చదివి నిరంతర భాషారచనా భ్యాసం" చేసిన తర్వాతనే రాయగలరు. "ఇది

7. వ్యాసావళి-పుట 158
8. వ్యాసావళి-పుట.162
9 .వ్యాసచంద్రిక- పుటలు 64,80

సంస్కృతము వలెనే బహు కాలాభ్యాసము చేసి నేర్చుకోవలసిన భాష. అన్న వస్త్రముల కోసము పాటుపడనక్కరలేని వారికే సాధ్యము." అని గిడుగువారు చెప్పారు.[10] దేశంలో అన్న వస్త్రాల కోసం పాటుపడవలసిన వారు కోటాను కోట్లు ఉన్నారు. వారుకూడా చదువుకోవాలి. వారికి ఉపయోగపడే చదువులు చెప్పించాలి. ఇది ధనికుల కర్తవ్యమని గిడుగువారు భావించి ఇలా హితోపదేశం చేశారు.[11]

"ప్రజలలో విద్య వ్యాపింప చేయడమూ, ప్రజల ఆరోగ్యము కాపాడడమూ, ప్రజల సౌఖ్యము పోషించడమూ సంఘంలోని పెద్దలు చేయవలసిన పని అంటే అదేమో ప్రజలనుద్ధరించడానికి చేయవలసిన ధర్మకార్యమని ఆలోచించకూడదు. భాగ్యవంతులయిన పెద్దలు తమ ఆరోగ్యం కాపాడుకొనవలెనంటే ప్రజల ఆరోగ్యం కాపాడవలెను."

గిడుగూ, గురజాడలు ఇద్దరూ ప్యూడలు వ్యవస్థలో జన్మించి పెరిగిన వారే. జమీందారీ కొలువులలో కుదురుకొన్న వాళ్ళే. ఇద్దరూ ఒక ఈడువారే. ఒక్క ఏడాది తేడాలో పందొమ్మిదో శతాబ్దం అరోదశాబ్దపు తొలి ఏళ్ళలో పుట్టారు. (1862,3) పదమూడేళ్ళ ప్రాయంలో కలుసుకున్నారు. (1875). ఇద్దరూ ఒక్కసారే మెట్రిక్యులేషన్ ప్యాసయ్యారు. (1979). ఇద్దరూ బియ్యే పాసయ్యారు. కాని, ఒక్కసారి కాదు. గిడుగువారు అంచెలంచెలుగా ఉత్తీర్ణులు కావలసి వచ్చింది. ఇద్దరూ చరిత్ర పాఠాలనే విద్యార్థులకు నేర్పి ఉపాధ్యాయులయ్యారు. ఇద్దరూ చరిత్ర పరిశోధనలు చేసినవారే. ఇద్దరూ ఏట్సు దొరతో కలిసి శ్రీనివాసయ్యంగారితో పాటు వాడుక భాషా ప్రయోజనాన్ని ఆలోచించారు. (1906). ఇద్దరూ వ్యావహారిక భాషోద్యమాన్ని ప్రారంభించి నడిపారు. (1910నుండి 1914దాకా) పిఠాపురం రాజాగారి అర్థబలాన్నీ, అంగబలాన్నీ అధికార ప్రాచుర్యాన్నీ ఎదుర్కొన్నారు. ఇద్దరూ రెండేళ్ళ తేడాలో ఉద్యోగ విరమణ చేశారు (గిడుగు 1911లోనూ, గురజాడ 1913లో)

ఈ ఇద్దరి మిత్రుల ఆశయాలు, ఆదర్శాలు, ఆలోచనలు, ఊహలు, ఉద్యమాలు ఉమ్మడిగానే ఉన్నా, ఇద్దరూ చేసిన ఉద్యోగాల స్వభావాలు ఇతర వ్యాపకాలు వైవిధ్యమున్నవి. కనుక వారి జీవిత చరిత్రలను వేరువేరుగా

10. వ్యాసావళి-పుట 10
11. వ్యాసావళి-పుట 151

చెప్పుకొంటున్నా కొన్ని సందర్భాలలో ఒకరి గురించి రాసేటప్పుడు రెండోవారి ప్రసక్తి వస్తుంది. గురజాడ వాడుక భాషకు సృజనాత్మక సాహిత్యం వల్ల 'లక్ష్యం' ప్రసాదిస్తే, గిడుగువారు తమ పాండిత్యంతో లక్షణాలను సూచించారని సాహితీపరులు భావిస్తారు. అయితే గురజాడకు భాషాతత్వం బాగా తెలుసు. దానిపై ప్రామాణికమైన వ్యాసాలు రాశారు. గిడుగువారికి కావ్య ధర్మాల గురించి స్పష్టమైన అవగాహన ఉంది.

"కావ్యమనగా రసవంతమైన వాక్యము. రసమునకు ప్రధానమైనది శబ్దముకాదు. శబ్దార్థము. మాట అనీ అనడము తోనే రసము స్ఫురించితేనే కాని ఆనందము కలుగదు."[12] "భాష భావమునకు వాహనము వంటిది. ఒకరి హృదయమందున్న భావము మరి ఒకరి హృదయమును చేరవలెను. ఇందుకు భాషారూపమయిన వాహనము భావమునకు ఆవశ్యమయినది. గాలిని పాటించకుండా గాలి మోసుకొని తెచ్చిన పరిమళమును ఆఘ్రాణించి జనులు సంతోషించినట్లు, శబ్దము మీద మనస్సు ముంచవక్కరలేకుండా వాటి అర్థమును గ్రహిస్తారు. రచనా కౌశలముకూడా అట్లే ఉండవలెను. కళాభిజ్ఞుల పనివానితనము అద్దానికి వెనక తట్టు కళాయి పూసినట్టు కంటికి కనపడకుండా ఉంటేనే ప్రశంసార్హమవుతుంది అని గిడుగువారు చెప్పారు.[13]

గిడుగువారి కళా సిద్ధాంతాల నిగ్గు మనకు గురజాడ వారి సృజనాత్మక రచనలలో ప్రతిఫలిస్తాయి. టాల్‌స్టాయ్ రచనలు 'రష్యా లోని విప్లవానికి దర్పణాల'ని లెనిన్ చెప్పినట్లే జమీందారీ యుగంలోని భాషా సాహిత్యోద్యమాలలో అభ్యుదయాకాంక్షలకు, గ్రామికజన పక్షపాత బీజాలకూ గిడుగూ, గురజాడల జీవితాలు దర్పణాలు.

---

12. వ్యాసావళి–పుట 71
13. వ్యాసావళి–పుట 126

4

గురజాడ వెంకట అప్పారావు
(1862–1915)

కవీ, తత్వవేత్తా తమ కాలం కంటే ముందు ఉంటారన్నది నిర్వివాదాంశం. ద్రష్ట అయిన వాడే సాహిత్య స్రష్టకాగలడు. ద్రష్ట అంటే చూసేవాడు, మనస్సు చేత కనుగొనే వాడూ, గుణ దోషాలను తెలుసుకొనగలవాడూ, న్యాయాన్యాయాలను పరిశీలించేవాడూ, నిర్ణయకర్తా అనే అర్థాలున్నాయి. కవిలో ఈ లక్షణాలు ఉండాలి. మహాకవి, గొప్ప తత్వవేత్త అయినవాడే క్రాంత దర్శనం చేయగలడు. అతని మాటలు మంత్రాలు అవుతాయి. ఋగ్వేదకాలంలోని కవులను ఋషులనీ, మంత్రద్రష్టలనీ అన్నారు. ప్రకృతి శక్తులను తన వశవర్తులను చేసుకొని భౌతిక ప్రపంచాన్ని తన శ్రేయస్సు కోసం అదుపులో పెట్టుకొనడానికే ఆదిమ మానవులు మంత్రాలను కట్టుకొన్నారు. ప్రతి ఉత్తమ కవిత్వంలోనూ పురాగాథ, మంత్రచర్య, కళా కలిసి ఉంటాయని జార్జి థాంప్సన్ వంటి మార్క్సిస్టు

తత్వవేత్తలు సోదాహరణంగా నిరూపించారు.[1] గురజాడ అప్పారావుగారు కూడా ఈ భావాలనే తొలి కవితలలో ముత్యాల సరాలలో ఇలా చెప్పారు.[2]

మూడు మునుముసు మేటివారల
మాటలనియెడి మంత్ర మహిమను
జాతి బంధము లన్న గొలుసులు
జారి, సంపద లుబ్బెడున్

యెల్లలోకము వొక్కయిల్లై,
వర్ణభేదము లెల్లకల్లై,
వేలనెరుగని ప్రేమ బంధము
వేడుకలు కురియ

మతములన్నియు మాసిపోవును,
జ్ఞానమొక్కటి నిలిచి వెలుగును.
అంతస్వర్గ సుఖంబులన్నవి
యవని విలసిల్లున్

గొప్ప తాత్వికుడైన మహాకవి మాత్రమే అధునాతన సమాజానికి బాటలు వేసే మేటి మాటలకు మంత్రద్రష్ట కాగలడు. 1910 జులై నెలలో తన 48 వ యేట గురజాడ అప్పారావుగారు ఈ ముత్యాల సరాలను ప్రచురించారు. వారి ఇరవయ్యో ఏట 1882లోనే మెట్రిక్యులేషన్ చదువుతున్నప్పుడే ఆయన ఆంగ్ల కవితలు రాసి ప్రచురించి విద్యార్థికుల దృష్టిలో పడ్డారు. అయితే ఆ నవ యౌవనంలో ఆయనలో కవి మాత్రమే కనబడతాడు. నడి వయస్సు నలభయ్యేనిమిదో యేట వారిలో మహాకవిగా భాసించే తాత్వికుడు దర్శనమయ్యాడు. కవీ, తత్వవేత్తా తమ కాలం కంటే ముందు ఉంటారన్న సత్యాన్ని ఆయన గుర్తించి రాసి ప్రకటించని ఒక

---

1. GEORGE THOMSON-MARXISM AND POETRY, People's Publishing House, New Delhi, 1962.
2. గురజాడ రచనలు-ముత్యాలసరాలు -పుట 4

నవలలోని పాత్ర చేత చెప్పించారు.[3] ఈ సంగతి వారికి తమ తల్లి కడుపులో ఉన్నప్పుడే తెలుసేమో అని చమత్కరించవచ్చు.

గురజాడ అప్పారావుగారి తల్లిపేరు కౌసల్యమ్మ. ఆమె గొడవర్తి వారి ఆడపడుచు. అప్పటి కామెకు పదిహేనేళ్ళ వయస్సు. ఆరేళ్ళ కిందట పెళ్ళయినా కాపురానికి వెళ్ళినది 1862లోనే. ఆమె భర్త గురజాడ వెంకట రామదాసు. చీపురుపల్లి సమీపంలో ఉన్న కుమురాం ఠాణాలో గుమాస్తా ఉద్యోగం కుమురాంలో అయినా అక్కడ వసతులు లేవని సమీపంలో ఉన్న గురువిందాడ అగ్రహారంలో కాపురముండేవారు. కౌసల్యమ్మ కన్నవారు విశాఖపట్నం జిల్లా ఎలమంచిలి తాలూకా రాయవరం కాపురస్తులు. పదిహేనేళ్ళ వయస్సులో ఆమె నెలతప్పితే తొలి చూలు పురిటికి కన్నవారు ఆమెను రాయవరం తీసుకు వెళ్ళారు. నెలలింకా పూర్తిగా నిండలేదు. మరో రెండు నెలలకుగాని బిడ్డపుట్టు కసబడదని అంతా అనుకొన్నారు. అయితే కడుపులో ఉన్న బిడ్డ కవీ, తత్వవేత్తా కాబోతూ తన కాలం కన్నా ముందు ఉండడానికా అన్నట్లు ఏడో నెల నిండగానే ప్రసవవేదన ప్రారంభమైంది. 1862 సెప్టెంబరు 21 వ తేదీ నాడు ఉదయాన ఎన్నాలు ప్రారంభమయి పద్నాలుగు ఘడియలు దాటాక అభిజిత్ ముహూర్తంలో బిడ్డ పుట్టాడు. "నెల తక్కువైనా మగవాడే మేలు" అన్న సామెత నిజమైందని అందరూ సంతోషించారు.

అకాల సత్యంగా జన్మించిన నెల తక్కువ బిడ్డలను దుర్బలులుగానే లోకం పరిగణిస్తుంది. పిందెలో పండిన దేహైనా విడ్డూరమైందే. ఒళ్ళు చెయ్యకపోయినా బళ్ళో వేయవలసిన అయిదో ఏటనే అప్పారావు గారికి రాయవరంలో అక్షరాభ్యాసమైంది. శైశవం మాతామహుల ఇంట గడిచినా, చదువు తండ్రి ఉద్యోగం చేస్తున్న చీపురుపల్లిలోనే ప్రారంభమైంది. నెలివల రామ్మూర్తి పంతులుగారి దగ్గర సంస్కృత, ఆంధ్ర, ఆంగ్ల భాషలను ఒక పద్ధతిలో నేర్చుకొన్నారు. చీపురుపల్లి గ్రాంటు స్కూల్లో మొదటి మూడు తరగతులూ పదేళ్ళ వయస్సులో 1872లో పాసయ్యారు. తరువాత విజయనగరంలో చదుకోవలసి వచ్చింది.

---

3. గురజాడ రచనలు 4 వ సంపుటి–మాలా సంతి, ఎమెస్కో– పుట 219

వెంకట రామదాసుగారి తమ అబ్బాయి చదువు నిమిత్తం విజయనగరం సంస్థానపు దివాను పెనుమత్స జగన్నాథరావుగారిని సహాయం చేయమని అర్థించారు. ఆయన స్కూలు జీతాలు కట్టవలసిన బరువును తప్పించారు. బంధువుల ఇంట్లో ఉంటూ అప్పారావుగారు మహారాజా వారి హైస్కూల్లో లోయర్‌ఫోర్త్, అప్పర్ ఫోర్త్, ఫిఫ్త్, మెట్రిక్యులేషన్ క్లాసులు చదువుకొన్నారు. ఈ దశలోనే తమ పదమూడవ యేట అప్పారావుగారికి తమ సహాధ్యాయి గిడుగు రామమూర్తి గారితో 1875లో స్నేహం కలిసింది. ఇద్దరూ కలిసిమెలిసి చదువుకొన్నారు, ఆడుకొన్నారు. 1879లో ఇద్దరూ ఒక్కసారే మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షలో ఉత్తీర్ణులయ్యారు. ఆర్థికమైన వసతులు లేక గిడుగు రామమూర్తిగారు పై చదువులకు తాత్కాలికంగా స్వస్తిచెప్పి ఉద్యోగంలో చేరారు. అప్పారావుగారు ఎఫ్ఫేలో చేరారు. ఇద్దరూ ఈ విధంగా ఎడమైనా వీరి స్నేహం జీవితాంతం కొనసాగింది.

మెట్రిక్యులేషన్ క్లాసు చదువుతున్నప్పుడే అప్పారావుగారు కవితా వ్యాసంగం ప్రారంభించారు. ఇంగ్లీషులో కవితలు అల్లసాగారు. ఆయన రచించిన "కకూ" (కోకిల) అనే కవిత విద్యాధికుల దృష్టిలోనికి వచ్చింది. ఆ రోజుల్లో డిప్యూటీ స్కూళ్ళ ఇన్‌స్పెక్టరుగా వున్న వాగోజీరావుగారు ఈ కవితను చదివి తాను ఆనందించడమే కాక దానిని ఆనందగజపతి మహారాజు (1850-1897) దృష్టికి తీసుకువచ్చారు. అప్పారావుగారి ఆంగ్ల కవితను కాలేజీ ప్రిన్సిపాల్ సి. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు కూడా చదివి మెచ్చుకొన్నారు. యువకవి బుద్ధికుశలతను చూసి ఉన్నత విద్యలు చదవవలసిన వాడని శాస్త్రిగారు భావించారు. అప్పారావుగారిని తమ యింట పెట్టుకొని భాషా సారస్వతాలను బోధిస్తూ గట్టి పాండిత్యం కలిగేటట్లు చేశారు. చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారు తమిళులు, రాయవెల్లూరు వాస్తవ్యులు, విజయనగరం మహారాజా వారి ఆంగ్ల కళాశాలకు మొదటి ప్రిన్సిపాలుగా నియమితులయ్యారు. అప్పారావుగారి వంటి ఎందరో యోగ్యులైన విద్యార్థులకు తమ ఇంటనే భోజన వసతులు ఏర్పాటుచేసి జీతం లేకుండా చదువు చెప్పించారు. వీరి ఔదార్యం ప్రశంసనీయం.

మెట్రిక్యులేషన్‌లో ప్రారంభించిన ఆంగ్ల కవితల వ్యాసంగాన్ని అప్పారావుగారు ఎఫ్ఫేలో కొనసాగించారు. "సారంగధర" అనే కథాకావ్యాన్ని స్థానిక పత్రికలో ప్రచురించారు. ఆ రోజుల్లో విజయనగరం నుండి గుండుకుర్తి వెంకట రమణయ్యగారు "ది యిండియన్ లీజర్ అవర్" అనే ఆంధ్రాంగ్ల

పత్రికకు సంపాదకులుగా, ప్రచురణకర్తగా ఉండేవారు. ఇందులోనే అప్పారావుగారి "సారంగధర" వెలుగు చూసింది. ఈ పత్రికకు ఎంతటి ప్రచారం ఉందో తెలియదుగానీ దీని ప్రతులను వెంకట రమణయ్యగారు దేశంలో ఉండే వివిధ ప్రసిద్ధ పత్రికల సంపాదకులకు పంపిస్తూ ఉండేవారు. 1883లో కలకత్తాలో "రీస్ అండ్ రయ్యత్" అనే పత్రిక ఉండేది. దీనికి శంభుచంద్ర ముఖర్జీగారు సంపాదకులు. ఈయన కొంత కాలం త్రిపుర సంస్థానానికి దివానుగా పనిచేశారు. ఆంగ్ల భాషా పండితులుగా ప్రసిద్ధికెక్కారు. ఇంగ్లీషు వారి రచనల్లోనే తప్పులు పట్టగలిగినంత పాండిత్యం వారిది. దోషాలు మాత్రమేకాక గుణాలను గుర్తించడంలో కూడా ఆయన ఆరితేరినవాడు. గుండుకుర్తి వెంకటరమణయ్యగారు పంపిన పత్రికలోని ఆంగ్ల కవిత సారంగధరను ఆయన ఎంత మెచ్చుకొన్నారంటే దానిని తమ పత్రికలో ప్రచురించాలని నిశ్చయించుకొన్నారు.

సర్వ సాధారణంగా ఒక పత్రికలో ప్రచురితమైన దానిని మరొక పత్రికలో అచ్చువేస్తున్నప్పుడు మూలాన్ని స్పష్టంగా ప్రకటించాలి. అయితే విస్తృత ప్రచారంలేని ఒక స్థానిక పత్రికలో పడ్డ దానిని పునర్ముద్రణ చేస్తూ ఆ సంగతి మొదటే తెలియచేస్తే పాఠకులలో కౌతుకం తగ్గిపోవచ్చు. పేజీలు నింపడానికి చేర్చిన రచనగా భావించి చదవకపోవచ్చు. అందుచేత తమ పత్రిక కోసమే చేసిన రచనగా దానిని ప్రకటించడానికి అనుమతి కోరుతూ "ఇండియన్ లీజర్ అవర్" పత్రికాధిపతికీ, కవికీ ఉత్తరాలు రాశారు. ఆ ఉత్తరంలో ఇలా చెప్పారు.[4]

"...దీనిని మా స్వంత పత్రిక కోసం వ్రాసిన కృతిగా భావించి, అన్ని అవకాశాలను కలిగించి ప్రాధాన్యమిచ్చి మా పత్రికలో ప్రచురించాలనుకుంటున్నాను. ఇలా ప్రకటించడంలో నాకు రెండు ఉద్దేశాలున్నాయి. ఆ యువ రచయితను అందరికీ ఎరుకపరచి, ప్రోత్సహించాలనుకున్నాను. ఉత్తమ శ్రేణికి చెందిన సాహిత్య రాజకీయ పత్రికలో ఒక పద్యం ప్రకటించడం సాధారణ విషయం కాదు. అంతేకాక, దీనిని ముద్రించి మన వారికి వున్న సాహిత్య జిజ్ఞాస ఎట్టిదో

4. గురజాడ రచనలు -4 వ సంపుటం-మాటా మంతీ -అవీ ఇవీ -పుట 12

పరిశీలించదలుచుకున్నాను. వారి సాహిత్య వివేచనాశక్తి ఎలా వుంటుందో పరీక్షించ సంకల్పించుకున్నాను. ఉత్తమ సాహిత్యాన్ని వివేచనగా చదివి గుణదోషాలను చెప్పగలవారు తక్కువ. అందులోను, కవిత్వాన్ని పరిశీలించి గుణ వివేచన చేసేవారు అరుదు. ఒక భారతీయుడు ఇంగిలీషున రచించిన ఈ పద్యాలను లోకం ఎలా స్వీకరించగలదో తెలుసుకుందుకు ఆసక్తిగా వుంటుంది."

ఈ ఉత్తరాన్ని శంభుచంద్రముఖర్జీ గారు 1883 ఆగస్టు 14 వ తేదీ నాడు రాశారు. దీనితో జతచేసిన లేఖను అప్పారావుగారు అందుకొన్నారు. ముఖర్జీగారితో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు నడిచేవి. వృద్ధిలోనికి రావలసిన ఒక యువకవి అనుసరించవలసిన. విషయాలను ముఖర్జీగారు తమ ఉత్తరాలలో తెలియచేసేవారు. అప్పారావుగారు ఇంగ్లీషు "బ్లేంక్‌వెర్స్"లో రచనలు చేసేవారు. "ఇంగ్లీషులో యతిప్రాసలులేని పద్యాలను వ్రాస్తే కవిత్వంకాదనే భావన చాలా మందికి ఉంది. ఆంగ్లదేశంలోనైనా మంచి సాహిత్య రచనలు చదివేవారే చాలా తక్కువ. తత్రాపి కవిత్వం విమర్శగా చదివేవారు మరీ తక్కువ. భారతీయులు ఆంగ్లంలో ఏదో వచనం రాయగలమని సాహసించడంతో వూరుకోక పద్య రచనలో కూడా చేయి పెడతామంటే ఇంగ్లీషు వాళ్ళకు మతిపోయి, వివేచనా శక్తి పనిచేయదు" అని ఒక ఉత్తరంలో ముఖర్జీ గారు చెప్పారు.[5]

ఎక్కడో కలకత్తాలో ఉన్న విద్వాంసులేకాక విజయనగరంలో వున్నవారిని కూడా అప్పారావుగారి ఆంగ్ల కవిత ఆకర్షించింది. ఉత్తర సర్కారుల స్కూళ్ళ యిన్‌స్పెక్టరు మద్రోదొర మెచ్చుకొన్నాడు. నాగోజీరావుగారు సరేసరి, ఇంతకు ముందు కవితలను హర్షించినవారే. ప్రిన్సిపాలు చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారు సారంగధర చదివాక ఈ చిన్నవాడు మహారాజావారి దర్శనం చేసుకోవలసిన వారని భావించారు. ఒకనాడు అప్పారావుగారిని వెంటబెట్టుకొని కోటలోనికి వెళ్ళారు. మహారాజా వారి దర్శనం చేయించారు. అప్పారావుగారు యధేచ్ఛగా కోటలోనికి వచ్చిపోతూ ఉండవచ్చునని మహారాజావారు అనుమతి యిచ్చారు.

---

5. మాటా మంతీ –అవీ ఇవీ –పుట 16

ఆనంద గజపతి అప్పారావుగారికన్నా పన్నెండేళ్ళు పెద్ద. తండ్రి విజయ రామగజపతి (1826-1879) మరణానంతరం రాజ్యానికి వచ్చారు. 1881లో మహారాజా బిరుదు వచ్చింది. మద్రాసు లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్ సభ్యులయ్యారు. రాచకార్యాల పట్ల, పురోహిత విషయాల పట్ల విముఖతలేదుగాని జమా వ్యవహారాల బాధ్యతలను ఆనంద గజపతి తమ తల్లి అలక రాజేశ్వరీ దేవిగారికి, దివాను పెనుమత్స జగన్నాథ రాజుగారికి విడిచిపెట్టి తాము సంగీత సాహిత్య భాషా వ్యాసంగాలు చేస్తూ ఉండేవారు. ఆయన సభాభవనం శారదానిలయం. పండిత ప్రకాండులు, విద్వత్కవులూ, కూలంకష శాస్త్రవేత్తలూ, సంగీత విద్వాంసులూ, లౌకిక ప్రజ్ఞా నిపుణులు ఎప్పుడూ ఆయన దర్బారులో ఉండేవారు. వారందరి ప్రజ్ఞాపాటవాలను పరీక్షించగల చదువూ-సంస్కారం ఆనంద గజపతికి ఉండేవి.

లాటిన్, ఇంగ్లీషు భాషలలో మంచి ప్రావీణ్యం సంపాదించి, కోదు భాషకు వ్యాకరణాన్ని రచించిన లింగం లక్ష్మాజీ పంతులు (1830-1902) గారి దగ్గర ఆనంద గజపతి ఆంగ్లాది భాషలు నేర్చుకొన్నారు. చిన్నప్పుడు తండ్రిగారితో పాటు కాశీలో ఉంటూ సంస్కృతం, పారశీకం, బెంగాలీ భాషలు అభ్యసించారు. భాగవతుల హరిశాస్త్రి (1811-1898), మైసూరు భీమాచార్యులు, ముడుంబై వరాహ నరసింహస్వామి (1841-1927) మొదలైన మహాపండితులు తర్వాత సంస్కృత సాగరాన్ని ఈదడానికి శిక్షణ ఇచ్చారు. భాష్యాంత వ్యాకరణ పండితులు పేరి కాశీనాథశాస్త్రి (1858-1920), ధర్మశాస్త్రాలను మథించిన కొల్లూరు కామశాస్త్రి (1840-1907) మొదలైన వారు సన్నిధానవర్తులు. వీణ వెంకట రమణదాసు (1866-1948) గారితో పాటు ఆనంద గజపతి సాధనం చేస్తూ ఉండేవారు. ఆయన సభా మండపం ఎప్పుడూ శాస్త్ర చర్చలతో, సాహిత్య గోష్ఠులతో సంగీత సదస్సులతో, నాట్య ప్రదర్శనలతో ఉత్తేజకరంగా ఉండేది. ఇటువంటి దర్బారు కార్యక్రమాలలో పాల్గొనడానికి గురజాడ అప్పారావుగారికి ఇరవయ్యోకటో యేట మహారాజా వారి అనుమతి లభించింది.

ఎఫ్ఫే చదువుతున్న విద్యార్థికి దర్బారులో ప్రవేశం దొరికిందంటే అది సంతోషించదగ్గ విషయమే. ఈ శుభవార్తను తన మేలుకోరి సలహాలు ఇస్తూ ఉండే శంభుచంద్ర ముఖర్జీగారికి అప్పారావుగారు 1883లో రాసిన వివిధ లేఖల్లో ఒకదాన్లో తెలియచేసి ఉంటారు. ఈ ఉత్తరాలకు వెంటనే సమాధానం

రాలేదుగానీ ముఖర్జీగారు 1884 జనవరి 27 వ తేదీ నాడు రాసిన లేఖలో చిట్టచివర ఈ దర్బారు ప్రవేశం ప్రసక్తిని తెచ్చారు.[6]

"కమధ్య విజయనగరం మహారాజా వారు కలకత్తాకు విజయం చేశారు. వారి వెంట ఎందరో ఆశ్రితులు వచ్చారు. వారి సభలోని నవరత్నాలతో జాజ్వల్యమానమైన మీరు మట్టుకురాలేదు"

ఆనంద గజపతి ఆస్థానంలో తమకు ప్రవేశం కలిగిందని 1883లోనే అప్పారావుగారు చెప్పకపోతే ముఖర్జీగారు ఇలాగ రాసి ఉండేవారు కాదు. ఆనంద గజపతి కీర్తి కలకత్తాలో కూడా ప్రకాశమానంగా ఉండేది. లోకం అంతటికీ మహారాజావారు గొప్పవారైతే అప్పారావుగారికి మాత్రం ప్రిన్సిపాల్‌గారే ఆరాధ్య దైవం. అందుచేత చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారినే ఆయన అంటిపెట్టుకొని ఉండేవారు. ఎఫ్పే ప్యాసయిన తర్వాత కొన్నాళ్ళు మహారాజావారి హైస్కూల్లో ఉపాధ్యాయునిగా అప్పారావుగారు చేరారు. బాగా వృద్ధిలోనికి రావలసిన యువకుడు బియ్యే చదవకుండా వుండడం మంచిది కాదని హితులు ఆయనను ఉన్నత విద్యకు ప్రోత్సహించారు. ఉద్యోగం మానేసి పట్ట పరీక్షకు అధ్యయనం మొదలుపెట్టారు. అప్పారావుగారు బియ్యే చదువుతూ ఏదో అడపాదడపా వున్నానికో, అమావాస్యకో మొక్కుబడి కోసమన్నట్లు కోటకు వెళ్తూ ఉండేవారు. దివాణంలో జరిగే ముచ్చట్లు ఆనోటా, ఆనోటా వినేవారు. ఒక సంగతి అప్పారావుగారి యువ హృదయాన్ని ఎంతో కలచివేసింది.

ఆనంద గజపతి మహారాజాగారు రామస్వామి అనే వేశ్యను ఉంచుకున్నారు. ఆమెను భోగపత్నిగా వివాహం చేసుకోదలిచారో ఏమో![7] ఆశ్రితులలో కలకలం పుట్టింది. మహారాజావారు దానిని లక్ష్య పెట్టలేదు. ఇదొక స్కాండలుగా పరిణమించింది. ఈ గొడవతోనే అప్పారావుగారి మనసు విరిగిపోయింది. ఆనంద గజపతి అంటే కలుగుతున్న గర్వమంతా ఈ దెబ్బతో తుడిచిపెట్టుకొని పోయింది. " మా మహారాజా వారిలాంటి వద్దాన

---

6. UNILIT-P.77

7. His Highness failed to take grasp of the situtation in Ramaswami's marriage affairs, it is imposible that he should, seeing how various the interests concerned and how much terminable the moral forces at work. అని అప్పారావుగారు వ్రాసుకున్నారు. మహారాజా వారు రామస్వామిని తామే పెళ్ళి చేసుకోదలిస్తే ఈ ఎఫైరు వచ్చేదా లేక యింకొకరితో ఆమె పెళ్ళి ఆపించి తీసుకొని వచ్చారో?

సంపన్నులూ, ప్రజ్ఞావంతులూ, ఎంతో ఉజ్జ్వల భవిష్యత్తుగల వారూ ఒక పెట్టున అన్నిటికీ స్వస్తి చెబుతారా" అని అప్పారావుగారు ఖేదపడ్డారు. కోటకు వెళ్ళడం తగ్గించేశారు. మహారాజు వారిని చూడకపోవడానికి మరో కారణం కూడా వుంది. అప్పారావుగారు బియ్యే పరీక్ష తప్పారు. తన ఆరాధ్య ప్రభువు వేశ్యనుంచుకొని ఎలాగైతే ఆశ్రితుని మనస్సులో పతనం చెందాడో, అలాగే పోషకుని ఉద్దేశ్యంలో తన అభిమాన యువకుడు పరీక్ష తప్పి పతనం చెందినట్లు కనబడుతోంది. బియ్యే పాసయ్యేదాకా మహారాజా వారిని చూడడానికి తమకు ముఖం చెల్లదని అప్పారావుగారు నిర్ణయించుకున్నారు.

స్వతంత్రంగా అలోచించి స్వంత అభిప్రాయాలను రాయడమనే అలవాటే అప్పారావుగారిని బియ్యే పరీక్షలో ఫెయిల్ చేయించింది. ఆయన ఫెయిలయిన సబ్జక్టు ఫిలాసఫీ. పాఠ్య గ్రంథాలలోని చిలక పలుకులను అప్పగించక స్వంత అభిప్రాయాలను రాసే స్వతంత్ర యోచనాపరులను ఫెయిల్ చేయక మరేం చేస్తారు. పరీక్ష తప్పినందుకు అప్పారావుగారిలో పంతం ఎక్కువైంది. ఎలాగైనా బియ్యే ప్యాసయి తన మీద ఆశలు పెట్టుకొని అభిమానించే వారికి సంతోషం కలిగించాలనుకొన్నారు. శంభుచంద్ర ముఖర్జీ గారికి తాము బియ్యే పరీక్షకు మద్రాసు వెళుతున్నామని 1883లోనే తెలియచేశారు. దీనికి ముఖర్జీగారు 1884 జనవరి 27 వతేదీ నాడు గాని జవాబు రాయలేదు. అప్పారావుగారు రాసిన బోలెడు ఉత్తరాలు అందినా పని తొందర వల్లా, అప్పారావుగారు పరీక్షలపై దృష్టి కేంద్రీకరించుతారన్న ఉద్దేశ్యం వల్లా జవాబులు రాయలేదనీ, మీరు ఉత్తరాలు ఎవరికి రాస్తున్నారో ఆయన ఇంకా సజీవుడే అని చెప్పడానికి ఈ సమాధానం రాస్తున్నా"నని చెప్తూ చాలా భోగట్టాలు ఇలా అడిగారు.[8]

"మీరు మద్రాసులో ఎంత కాలం ఉంటారు? మీ పరీక్షల గురించీ, అక్కడి సమాజం గురించి అన్ని వివరాలూ నా చెవిని వేయండి. సాహిత్య రంగంలో అక్కడ సుప్రసిద్ధులు ఎవరు? రాజకీయంలోనూ, ఉన్నత హోదాలలోనూ ఉన్నవ్యక్తులెవరు? బహిరంగ సభలలో ఉత్తమ

8. UNILIT-P 77 (శంభుచంద్ర ముఖర్జీగారి లేఖకు ఇది కొత్త అనువాదం పాత అనువాదం "మాటామంతీ" పుటలు 14, 16 లో ఉన్నా అందులో కొన్ని వాక్యాలను విడిచి పెట్టడం వల్ల ఈ కొత్త అనువాదం అవసరమైంది.)

ఉపన్యాసకులెవరు? అక్కడ సాగుతున్న సాంఘిక రాజకీయోద్యమాల గురించి తెలుసుకోవాలని అభిలషిస్తున్నాను. వితంతు వివాహాలకు అవకాశాలు ఎలా ఉన్నాయి? కార్మయిఖల్ దొరగారికి "పార్టీ" ఇచ్చే విషయంపై అక్కడి నేటివ్ పెద్దల మధ్య చీలికలు వచ్చాయని విన్నాను. ఇప్పుడు అభిప్రాయాలు ఎలా ఉన్నాయి? ఉద్యోగ బాధ్యతల నుండి విశ్రాంతి తీసుకొంటున్న ప్రభుత్వ సభ్యుని సన్మానించిన పలుకుబడి గల పెద్ద మనుషులు తమ చర్యకు సిగ్గుపడుతున్నారా? ప్రజాభిప్రాయాన్ని ఈషణ్మాత్రం లెక్కచేయడంలేదా? ఈ సన్మాన కార్యక్రమాన్ని ప్రతిఘటిస్తున్న వర్గం వారిని వారి ధైర్యానికి లోకులు మెచ్చుకొంటున్నారా? వీరు యూరోపియన్లకు రోతగా ఉన్నారా ? పాపం! వేలస్ దొర గురించి వాళ్ళేమంటారు? నేపోలియన్ లాగ ప్రశ్నల వర్షం కురిపిస్తున్నానని నేను భావిస్తున్నాను. మీరు నిదానంగా తీరికను బట్టి సమాధానాలు రాయవచ్చు. లేదా మానెయ్యవచ్చు... మద్రాసులో పరీక్ష కోసం శ్రమిస్తున్నారని తెల్సుకొన్నాను".

1883లో ముఖర్జీగారికి రాసిన ఉత్తరంలో తమ రచనా వ్యాసంగం గురించి, తలపెట్టిన కొత్త కావ్యాల గురించి అప్పారావుగారు తెలియజేసి ఉంటారు. 1884 మే నెల 20 వ తేదీ నాడు మొదలు పెట్టి జూన్ 22 వ తేదీ నాడు పూర్తి చేసిన సమాధానంలో ముఖర్జీగారు చిట్టచివర ఇలా ప్రశ్నిస్తూ సలహాలు ఇచ్చారు.[9]

"మీరు రాద్దామనుకొంటున్న రాజకీయ కావ్యాన్ని ప్రారంభించారా? జానపద వీర గాథలు కథనం చేసే "బేలడ్సు" గేయాలలోనూ, వివిధ ఛందస్సులలో ఉన్న పద్యాలలోనూ కావ్యాలు చేయడానికి ప్రయత్నించండి. మీ పద్య రచనా విధానంలో లోపాలు ఉన్నాయి. నిరంతర సాధనం వల్లనే మీలేఖిని మెరుగుపడి శైలి సాఫీగానూ, శ్రావ్యంగానూ ఉంటుంది".

ముఖర్జీగారి సలహాల ప్రకారం రాజకీయ కావ్యాన్నిగానీ వివిధ ఛందాలలో ప్రయోగాలుగానీ అప్పారావుగారు చేసినట్టు లేదు. దీనికి కారణం ఉంది. బియ్యే చదువుతూ ఉండగానే అప్పారావు గారికి వివాహమైంది. వధువు దేవరాపల్లి వాస్తవ్యులైన ఎల్లాప్రగడ సన్యాసిరాజుగారి కుమార్తె అప్పల నరసమ్మ.

---

9. UNILIT-PP 23-24

ఎల్లాప్రగడ వారు పంపమన్నారు. పెళ్లి కుదిర్చింది ప్రిన్సిపాల్ చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారే. అప్పారావుగారు బియ్యే ప్యాసవగానే మహారాజా వారి కాలేజీలో ఏదిమిదో అసిస్టెంట్ లెక్చరర్‌గా ఉద్యోగం కూడా వేయించారు. జీతం చాలా తక్కువ. నెలకు పాతిక రూపాయిలు మాత్రమే. పట్టభద్రులైన వారు ప్రభుత్వోద్యోగులుగా రాణిస్తే గొప్ప హోదాలు బాగా ధనలాభం ఉండేది. అందుచేత అప్పారావుగారు కాలేజీ ఉద్యోగం నుండి "లీవు" తీసుకొని 1887 ఏప్రిల్‌లో డిప్యూటీ కలెక్టర్ ఆఫీసులో సబ్రోటం హెడ్ క్లార్కుగా చేరారు. బహుశా ఇటువంటి ఉద్యోగం లభించడానికే ఉపయోగపడుతుందని చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారు అప్పారావుగారికి పూర్వం ఇలా యోగ్యతా పత్రం ఇచ్చారు.[10]

"అఖండ మేధాసంపత్తి గల కొద్ది మంది విద్యార్థులలో అప్పారావు నొకడు. విద్యార్థిగా వుంటూ, గురువుల మన్ననలను పొందిన యువకుడు. నిరంతరం సాహిత్య వ్యాసంగము అతని వ్యసనము. సహజ ప్రేరేపణ వలన కలిగిన అతని కవితాశక్తి అపారమైనది. సాధన వల్ల అది ప్రకాశవంతమై, ఎప్పటికిని మనం మరువలేని కవుల స్థానమును అప్పారావుకు ప్రసాదిస్తుంది. ఇందుకు సందేహము లేదు. వినయము సౌశీల్యము అతని సహజ గుణములు. జీవితమున అతను అన్నిటా ఔన్నత్యమును పొందవలెనని నా అభిలాష. అతని ఔన్నత్యమే నా ఔన్నత్యము. అతని ఆనందమే నా ఆనందము".

కలెక్టరాఫీసులోని ఉద్యోగం ఇటు అప్పారావుగారికీ, అటు చంద్రశేఖర శాస్త్రి గారికీ ఆనందం ఇవ్వలేదు. పూర్వం మెట్రిక్యులేషన్ ప్రథమ శ్రేణిలో ప్యాసై తర్వాత బియ్యేలో సంస్కృతం రెండవ భాషగా, తత్త్వశాస్త్రం అభిమాన విషయంగా ఆంగ్లంలో ప్రథమశ్రేణిలో ఉత్తీర్ణులయిన ప్రతిభావంతుడు. కచ్చేరీ కాగితాల మధ్య కాక కాలేజీ క్లాసుల్లో మెలగాలని చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారు భావించారు. ఆర్నెల్ల పాటు నౌకరీ చేశాక 1887 అక్టోబరు నెలలో విజయదశమి నాడు అప్పారావుగారిని వెంటపెట్టుకొని చంద్రశేఖర శాస్త్రి గారు కోటకు వెళ్ళారు. ఆనంద గజపతి దర్శనం చేసుకొన్నారు. అప్పారావు గారిని కాలేజీలో నాలుగవ లెక్చరరుగా నియమిస్తున్నట్టు ఉత్తరువులు జారీ అయ్యాయి. నెలకు నూరు రూపాయిలు జీతం. ఈ ఉద్యోగం ఇచ్చి ఆనంద గజపతి

---

10. గురజాడ రచనలు- 4 వ సంపుటం- "మాటా మంతీ" పుట 8

ఊరుకోలేదు. తమకు రోజూ వార్తా పత్రికలు చదివి వినిపిస్తూ ఉండమని ఆదేశించారు. ఈ అదనపు బాధ్యతలు నిర్వహిస్తున్నందుకు నెలకు యాభై రూపాయలు అదనంగా మంజూరు చేశారు. ఈ నియామకాల వల్ల తమకు ఎంత మనశ్శాంతి లభించిందో మహారాజా వారికి బహుశా తెలియదని అప్పారావుగారు ఉత్తరోత్తరా డైరీలో నోటు చేసుకొన్నారు.

తమ ప్రియ శిష్యుని జీవితాన్ని చక్కబరిచి, అతనిని రాజమార్గానికి చంద్రశేఖర శాస్త్రిగారు మళ్ళించారు. అదీ మామూలు ఘంటాపథం కాదు. గజపతి త్రోవ. ఈ సంగతిని అప్పారావుగారే ఉత్తరోత్తరా ఒక శతకంలోని పద్యంలో ఇలా చెప్పారు.

ధృతి గురుజాడల వరిగెడు
గతి పెద్దలు జూప జనితి గజపతి త్రోవన్
కృతి కదె గౌరవ మగుటన్
సతతము సంతస మొసంగు సత్యవ్రతికిన్

అయితే అప్పారావుగారికి 1887 లో జాడలు చూపిన గురువు చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు ఏడాది తిరక్క ముందే 1888లో మరణించారు. ప్రిన్సిపాల్ గారితో పరిపోల్చి చూస్తే మహారాజా వారు ఏమంత గొప్ప వారు కాదని అప్పారావుగారు భావించేవారు.[11] అంతటి ఆదర్శ పురుషుడైన ఆచార్యుడు పోయాక అప్పారావు గారు ఆనంద గజపతి గొప్ప విమర్శకులనీ, సూక్ష్మాతి సూక్ష్మంగా విశ్లేషించే తత్వాన్ని అలవర్చుకొన్నారని తెలుసుకొన్నారు. ఆయన సుభాషితాలు వినడానికీ, ప్రసంగాలు విని ఆనందించడానికీ తమ ఆలోచనలను ఆరోగ్యవంతం చేసుకోవడానికి అప్పారావుగారు దర్బారుకు హాజరయ్యేవారు.

మహారాజావారి ఆస్థానంలో ఒక డిబేటింగు క్లబ్బు ఉండేది. దానిలో సభ్యులు పాల్గొని వివిధ విషయాలు చర్చించేవారు. 'మానవునిలో గల పశుప్రవృత్తి' వంటి సాంఘిక విషయాలు ఆగోష్ఠిలో చర్చించేవారు. ఒకసారి 'మహాపురుషుల పతనానికి స్త్రీలే కారణం' అనే అంశం మీద చర్చ జరిగింది. అందులో చివరికి స్త్రీలు పతితలు కావడానికి పురుషులే బాధ్యులని తేల్చారట. ఈ చర్చలలో అప్పారావుగారు పాల్గొంటూ ఉండే వారు. ఆయన ఏ

11. 'మాటా-మంతీ' పుట 128

విషయాన్ని అధ్యయనం చేసినా కూలంకషంగా దాన్ని అవగాహన చేసుకొవాలని దానిపై గల పుస్తకాలను సంపాదించి చదివి సముచిత జ్ఞానాన్ని సంపాదించుకొనేవారు. డిబేటింగు క్లబ్బులో చర్చల నిమిత్తం 'ప్రాక్టీస్ ఆఫ్ ఎలక్యూషన్; 'హింట్స్ ఆన్ ఎలక్యూషన్ అనే గ్రంధాలను సమగ్రంగా చదివారు. చర్చలలో సమర్థులయ్యారు గనుక అప్పారావుగారు ఆ డిబేటింగు క్లబ్బుకు 1889 ఆగస్టు 10వ తేదీనాడు ఉపాధ్యక్షులయ్యారు.

ఆస్థానంలో డిబేటింగ్ క్లబ్బులో ఆనాడు కన్యాశుల్కం సమస్యపై చర్చలు జరిగి ఉంటాయి. వాటిలో అప్పారావుగారు ప్రముఖులుగా పాల్గొనే ఉంటారు. కన్యాశుల్కం అనే నరమాంస విక్రయాన్ని ఆనాటి మేధావులందరూ గర్హించేవారు. ఈ దురాచారం విషయమై వీరేశలింగంగారు 1880లో తమ పత్రికలో తీవ్రంగా ఖండించారు. కసాయివాడు ఎక్కడో పుట్టిన పశుమాంసాన్ని విక్రయిస్తాడు. బ్రాహ్మణ వేషధారులైన ఘోరరాక్షసులు తమ కడుపున పుట్టిన శిశు మాంసాన్ని విక్రయిస్తున్నారని ఆయన స్పష్టం చేశారు. సహగమనంలాగే కన్యాశుల్కాలను కూడా నిషేధించాలన్న ప్రగాఢ విశ్వాసం ఆనందగజపతికి కలిగింది. 1887లోనే అప్పటికి మూడేళ్ళలో జరిగిన బ్రాహ్మణ కన్యాశుల్క వివాహాల పట్టీని విశాఖపట్నం జిల్లా సామాన్య ప్రాంతాలలోని భోగట్టాలు సేకరించి తయారు చేయమని ఉద్యోగులను ఆదేశించారు. కన్యాశుల్కాన్ని తీసుకొన్నట్టు ఒప్పుకోవడానికి అందరూ సిద్ధంగా ఉండరు. కనుక భోగట్టాలు అసమగ్రంగానే లభించాయి. అయినా అలా తయారైన పట్టీ సైతం ఎంతో విలువైన మూల్యాపత్రం. "నమోదయిన ఈ వివాహాల సంఖ్య 1034. అంటే సగటున ఏడాదికి ఇటువంటి వివాహాలు 344 జరిగాయన్న మాట. 99మంది పిల్లలను ఆరేళ్ళ వయసులో, 44మందికి నాలుగేళ్ళ వయసులో, 36మందికి మూడేళ్ళ వయసులో, ఆరుగురికి రెండేళ్ళ వయసులో, ముగ్గురికి ఏడాది వయసులోనే పెళ్ళి చేశారు. ఏడాది శిశువులు ఒక్కొక్కరికి చెల్లించిన ధర 350-400 రూపాయలు. చిత్రమనిపించవచ్చునుగాని కొన్ని సందర్భాలలో కడుపులో ఉన్న పిల్లలకు కూడా బేరం కుదుర్చుకొన్నారు. ఇంత ఘోరమైన పరిస్థితి సమాజానికి సిగ్గుచేటు."[12]

---

12. కన్యాశుల్కం (మొదటి కూర్పు) పీఠికనుండి

ఈ గణాంక వివరాలు చూడగానే ఆనంద గజపతి ఒక నిర్ణయానికి వచ్చారు. మద్రాసు లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్ సభ్యులుగా ఆయన ఒక చట్టాన్ని ప్రవేశపెట్టి మన స్త్రీజాతిలోని నిస్సహాయమైన ఒక విభాగాన్ని సామాజిక అవినీతి క్రియలతో నిండి వున్న బాధాకరమైన దాస్యం నుండి రక్షించదలిచారు. 1888 ఫిబ్రవరి నెలలో ఆయన మద్రాసు లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్‌లో కన్యాశుల్కం బిల్లును ప్రతిపాదించారు. మనధర్మం అనే సాకుతో బ్రాహ్మణులలో బానిసల్ని అమ్ముకొనే దురాచారాన్ని సాగనివ్వకుండా చేయడం ఈ బిల్లు ఉద్దేశం. అప్పటికి ఉన్న న్యాయచట్టాల ప్రకారం కన్యావిక్రయం నేరం కాదు. ఇవి బానిసత్వపు చట్టాల కింద వస్తాయి కనుక ఈ బిల్లు అవసరమైంది.

ఆనంద గజపతి ప్రవేశపెట్టిన బిల్లులో ఎంత హేతుబద్ధమైన వాదన ఉన్నా ఆనాటి ప్రభుత్వం దానిపై నిపుణుల అభిప్రాయాలను తీసుకోవాలని భావించింది. ఎస్.సుబ్రహ్మణ్య అయ్యర్, సి.చంచల రావు అన్న ఇద్దరు భారతీయ సభ్యుల అభిప్రాయాన్ని అడిగింది. వారు వ్యతిరేకతను తెలిపారు. దానికి వారొక కారణం చెప్పారు. బాల్య వివాహాల వల్ల కన్యాశుల్క వివాహాలు జరుగుతున్నాయి. కాబట్టి బాల్య వివాహాలను నిషేధిస్తే కన్యాశుల్క వివాహాలు జరగవు అన్నారు. ఈ సభ్యుల వ్యతిరేకతను ఆమోదించి ప్రభుత్వం కన్యాశుల్కం బిల్లును బుట్టదాఖలు చేసింది.[13]

తమ ప్రభువు చట్టరీత్యా చేయవలసిన సంఘ సంస్కార కృషి ఇలాగ నీళ్ళుగారి పోయినందుకు ఆస్థాన మేధావులంతా సహజంగానే కలత చెందారు. అప్పారావు గారు ఈ సమస్యను కూలంకషంగా విశ్లేషించారు. కన్యాశుల్క వివాహాల దుష్ఫలితాల వికృత రూపాలను పరిశీలించారు. అతి బాల్య వివాహాల వల్ల యుక్తవయస్సు రాకముందే బాలికలు వితంతువులు కావడం, పుట్టింట్లో, అత్తింట్లో యావజ్జీవ బానిసలు కావడం, యౌవనంలో శరీర వాంఛలకు తట్టుకోలేక కాలుజారడం, దగాకోరు మగవాళ్ళ వలలో పడడం, లేచి పోవడం, గర్భధారణం, భ్రూణ హత్యలు, ఆత్మహత్యలు మొదలైన వెన్నో విషపరిణామాలు కన్యాశుల్క వివాహాల వల్ల సంభవిస్తాయి. ఈ దురాచారాన్ని

13. ఈవివరాలు పెట్టి ఈశ్వరరావుగారు రాసిన 'కన్యాశుల్కం- ఒక అపూర్వసృష్టి' అనే వ్యాసం నుండి సేకరించాను. చూ॥గురజాడ రచనలు-కన్యాశుల్కం (2వ కూర్పు) విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయం,1986

ఖండించి ఉన్నతమైన నైతిక ప్రమాణాలను వ్యాపింప చేయాలని అప్పారావుగారు కృతనిశ్చయులయ్యారు. ఇది సాహిత్యం వల్లనే సార్థకమౌతుంది. ఈ సమస్య గురించి చక్కని రచన చేయాలనుకొన్నారు.

అప్పారావుగారు అప్పటికి ఏరకమైన రచనలూ చేయలేదు. కాలేజీలో ఆయన ఎప్పే, బియ్యే తరగతుల విద్యార్థులకు తత్వశాస్త్రం, ఆంగ్లం,సంస్కృత సాహిత్య చరిత్ర, అనువాదం, వ్యాకరణం, గ్రీకు రోమను చరిత్రలు ఇంగ్లీషులో బోధించేవారు. ఆయన రచనలన్నీ ఆభాషలోనే అప్పటిదాకా సాగాయి. భారతీయులు విదేశీ భాషలో రచనలు చేయవలసిన అగత్యం గురించి ఆయనకు కొన్ని విశ్వాసాలు ఉన్నాయి. అవి ఇలాగ ఒకచోట చెప్పారు.[14]

"భారత దేశంలో వివిధ రాష్ట్రీయుల భావ ప్రకటనకు ఆంగ్ల భాష ఏక సాధనంగా ఉపయుక్త మౌతూ సంస్కృత హిందీ భాషలను అవతలకు నెట్టి అధిగమిస్తోంది. అంతేకాక ప్రతిసంవత్సరం అధిక సంఖ్యాకులౌతున్న విద్యాధికులలో, నూత్న భారతదేశ స్వరూపాన్ని సాక్షాత్కారింప చేస్తూ నిద్రాణమై వున్న జాతీయ భావాన్ని చైతన్యాన్ని మేలు కొలుపుతోంది. నిరవధికోత్సాహాన్ని కలిగిస్తూ కొత్త కొత్త ఆలోచనలను రేకెత్తిస్తూ కాల్పనికతను పెంపొందిస్తోంది. పురాతన ప్రపంచ భావాలకు నూత్న ప్రపంచపు భావాలకు సంబంధం యేర్పడినపుడు యిటువంటి పరివర్తన కలగడం సహజం.

"సహజంగా భారత దేశం పట్ల ఆసక్తివున్న పాశ్చాత్యులెవరికైనా మనదేశపు భూత వర్తమాన కాలాల జాతీయ జీవితాన్ని తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది. మనమేధావులు రచించిన కావ్యాలను పరిశీలించి భారతదేశ జాతీయ జీవిత స్వరూపాన్ని అవగతం చేసుకోవాలనే కాంక్ష వుంటుంది. అలాంటప్పుడు మన జీవితంలో ఆకర్షవంతమైన సంఘటనలను అన్యదేశీయులకు చూపుతూ ఆంగ్ల భాషలో రచనలు సాగించే భారతీయులు తమ మాతృదేశానికి అపారమైన సేవ చేసినవారౌతారు."

అయితే అప్పారావుగారు కన్యాశుల్క వివాహాల దుష్ఫలితాల గురించి విశదం చేయవలసినది విదేశీయులకు కాదు, స్వదేశీయులకే. అందులోనూ

14.'మాటా-మంతీ'-హరిశ్చంద్ర పీఠిక-పుటలు 111-113

సామాన్య జనానికి. అక్షరాస్యత సంఖ్యే అంతంత మాత్రంగా ఉంది. అందులోనూ పుస్తకాలూ, పత్రికలూ చదివే వారి సంఖ్య అల్పమే. ప్రజా బాహుళ్యానికి పుస్తక పఠనం అలవాటయ్యేదాకా ఆరోగ్యకరమైన సాహిత్య ప్రభావ వ్యాప్తికి నాటకరంగాన్ని ఆశ్రయించవలసి ఉంటుంది. ఆ సదుద్దేశమే అప్పారావుగారిని నాటక రచనకు ప్రేరేపించింది.

అప్పటిదాకా తెలుగులో ఏదీ రచించనట్టి నాటకాలను నిర్మించడానికి కూడా అప్పారావుగారు ప్రయత్నించలేదు. అయితే నాటక రచనా శిల్పం వారికి బాగా తెలిసిన విషయమే. ఆంగ్ల విద్యావేత్తలు కనుక విశ్వసాహిత్యంలో నాటకధోరణులు అధ్యయనం చేశారు. ముఖ్యంగా షేక్స్‌పియర్, బెన్‌జాన్సన్, మోలియర్ మొదలైన విశిష్ట నాటకకర్తల సాహిత్య సృష్టిని ఔపోసన పట్టారు. ఆ ఇంగ్లీషు నాటకాల సరళినే తెలుగులో అవతరింప చేయాలన్న కుతూహలం వారికి కలిగింది. తాము చేయదలచుకొన్నది ప్రచారమే అయినా, వీరేశలింగం గారిలాగ పాత్రలు నోటంట ప్రయత్న పూర్వకంగా నూతన ధర్మ సన్నాలు చెప్పించడం కన్నా సహజవర్గ స్వభావాలతో నిత్య జీవితంలో వెలిబుచ్చే అభిప్రాయాలనే ఆపాత్రలు వెల్లడిచేస్తే ఔచిత్యం ఉంటుందని భావించారు. పండిత పామర రంజకంగా నాటక ప్రదర్శన జరగాలంటే అందులో 'విట్ (బుద్ధి జనితమైన హాస్యం) సమపాళల్లో ఉంటేనే ప్రేక్షకులందర్నీ ఉమ్మడిగా ఆకట్టుకొనడం సాధ్యమని ఆయనకు తెలుసు. అప్పారావుగారు ప్రదర్శన కోసమే కన్యాశుల్కం నాటకాన్ని రచించారు. శ్రవ్య కావ్యంలాగ అచ్చువేయడానికి కాదు.

ఆనాడు విజయనగరంలో నాటక ప్రదర్శనకు చక్కని ప్రోత్సాహం ఉండేది. ఆనంద గజపతి తండ్రిగారి కాలంలోనే జగన్నాథ విలాసినీ సభ అనే నాటక సమాజాన్ని 1874లో స్థాపించారు. గంటి బుచ్చి శాస్త్రిగారి నేతృత్వంలో శాకుంతలం, ఉత్తర రామ చరిత్రా మొదలైన సంస్కృత నాటకాలనే ప్రదర్శించే వారు. ఈ నాటక సమాజాన్ని అందుకే 'సంస్కృత అకాడమీ' అని వ్యవహరించే వారు. ఆనంద గజపతి హయాంలో ఈ సమాజం చాలా అభివృద్ధి చెందింది. ఒక్క విజయనగరంలోని నాటక రంగాన్నే కాక మద్రాసు మొదలైన నగరాలలో ఉత్తమ నాటక ప్రదర్శనలు చేసే సమాజాలను ఆయన ప్రోత్సహించడమే కాక ఆ వ్యక్తులను తమ ఆస్థానానికి ఆహ్వానించేవారు. విజయనగరం పెద్ద చెరువు గట్టున డాబా తోటలో ఆనంద గజపతి మహారాజావారి నాటకశాల ఉండేది.

నటులకు జీతాలిచ్చి పోషించేవారు. ఈ నాటక సమాజం వారి ప్రదర్శనలను అప్పారావు గారు వీక్షించేవారు. 1889 నవంబరు 8వ తేదీ నాడు 'శకుంతల' నాటకాన్ని డాబా తోట హాలులో ఆడారు. దానికి 'మహారాజావారు విచ్చేసిరి' అని అప్పారావుగారు తమ డైరీలో నోటుచేసుకొన్నారు. స్థానిక నాటక సమాజంలోని సభ్యులందరిలో అప్పారావు గారు సాయిలాపాయిలాగా ఉండేవారు. మహారాజా వారికి అభిమాన విషయమైన కన్యాశుల్క వివాహాల నిషేధంపైన తాము నాటక రచన చేస్తున్నట్టు, దానిని ప్రదర్శించాలనీ చెప్పి ఉంటారు.

ఆనాడు దేశంలో వెలువడుతున్న నాటకాలన్నింటిలో కృతక గ్రాంధిక శైలినే వాడేవారు. ఈ పద్ధతి అప్పారావుగారికి నచ్చలేదు. సహజ సంభాషణా శైలిని వాడదలుచుకొన్నారు. దీనికి ఆమోద ముద్ర లభిస్తుందా అని తటపటాయించక్కర్లేదు. ఆనాడు విజయనగరం సంస్థానంలో మహారాజా వారూ, వారి తల్లిగారైన మాతా మహారాణీ, సర్కారు వారు సులభ శైలిని ప్రోత్సహిస్తున్నారు. ఆనందగజపతికి అభ్యుదయ భావాలు ఉండేవి. శాస్త్రాలన్నీ జన సామాన్యానికి అందుబాటులో ఉన్నప్పుడే దేశం అభివృద్ధి చెందే అవకాశాలుంటాయి. ఆ శాస్త్రాలు సంస్కృతంలోనే ఉన్నాయి. పండితులు మాత్రమే వాటిని అర్థం చేసుకోగలరు. స్వార్థ ప్రయోజనాలు గలవారు ఏదైనా శాస్త్రంలో ఉందని చెప్పి బుకాయించవచ్చు. 'విప్రున్న చెప్పిందే వేదం' అవుతోంది. ఈ దుస్సాంప్రదాయాన్ని తొలగించాలంటే శాస్త్ర గ్రంధాలను తెనిగించాలి.

జనాభాలో ఎక్కువ మంది శూద్రులు. వారు అనుసరించవలసిన ధర్మాలను తెలుపుతూ కమలాకర భట్టు అనే ధర్మశాస్త్ర పండితుడు 'శూద్ర కమలాకరం' అనే గ్రంధాన్ని సంస్కృతంలో పూర్వం రచించాడు. దీనిని ఆనంద గజపతి స్వయంగా 'సర్వజనసాధారణమైన స్పష్ట భాష'లో తెనిగించాలని భావించారు. కొంత అనువాదం చేశాక సంస్కృత గ్రంథాలను ఆంధ్రీకరించగల పండితులు తమ ఆస్థానంలో ఉన్నారని వారిలో ఒకరికి కచ్చితమైన నిర్దేశాలతో ఈ పని అప్పగించి, తాము ఆంగ్లంలో మిల్‌దొర రచించిన తర్కశాస్త్రాన్ని అనువదిస్తే ఉపయోగమని భావించారు. శూద్ర కమలాకరం అనువాదాన్ని కొల్లూరి కామశాస్త్రి గారికి అప్పగించి సర్వజన సాధారణమైన స్పష్ట భాషలోనే తెనిగింప చేశారు. కొల్లూరి కామశాస్త్రిగారు ఈ

శైలిలోనే 'ఆంధ్ర ధర్మ సింధుసారం' అనే గ్రంథాన్ని 1888కి కొంత తెనిగించారు. దాని పీఠికలో ఆయన చెప్పిన మాటలు గమనించ తగ్గవి.[15]

"... ఈ దేశమునకు సహజమైన యాంధ్ర భాషయందలి గ్రామ్యత్వ దోషము నివర్తింపజేయుటకు మాత్రము యత్నించి, ప్రాచీన విద్వాంసులగు నన్నయ భట్టారకుఁడు, తిక్కన సోమయాజి, పెద్దనార్యుఁడు మొదలగు వారు కట్టుదిట్టములచే నీ భాషకు సంస్కృతమంత ఘనత తెచ్చియు, తమ రసజ్ఞతను, పాండిత్య ప్రకర్షమును వెల్వరించు ప్రౌఢభాషలో మహాప్రబంధంబులను జేసిరి కాని, యొకరైనను సాక్షాజ్జగదుద్ధారకమైన శాస్త్రములలో నొకటియైన దెనిగించుటకు నుత్సహింపరైరి. ఆధునికులు నట్లె గతానుగతికి మార్గము ననుసరించిరి. కనుక నాంధ్ర భాషయందు శాస్త్రవాణి యొకింతయు గానరాదయ్యె. ఇట్లనన్య గతికమైన జగమునుద్ధరించుటకు శాస్త్రములలో ముఖ్యమగు ధర్మశాస్త్రమును సర్వసాధారణమైన స్పష్టభాషలో తెనిగించుటకు నుత్సహించి"తిని.

శూద్రకమలాకరం 1887లోనూ, ఆంధ్ర ధర్మ సింధుసారం 1888లోనూ ముద్రితాలై ప్రచురణ పొందాయి. రెండూ ఆనంద గజపతి ప్రోద్బలం వల్లనే 'సర్వజన సామాన్యమైన స్పష్ట భాష'లో వెలువడ్డాయి. ఆనంద గజపతి తల్లిగారు అలకరాజేశ్వరీ దేవిగారు ఇంతకన్నా తేలికశైలిలో గ్రంధాలు అనువదింప చేసి 1890లో అంకితం పుచ్చుకొన్నారు. మైసూరు ప్రభుత్వం వారు కన్నడంలో ఒక పాకశాస్త్ర గ్రంథాన్ని ప్రచురించారు. ఇది స్త్రీలకు ఉపయోగిస్తుందని మాతా మహారాణీవారు భావించారు. మద్రాసు ప్రభుత్వం కార్యాలయంలో లైబ్రేరియన్‌గా ఉండే సుబ్బారావుగారి చేత దానిని తెనిగింప చేశారు. భాష విషయంలో అనువాదకర్త 1890లో చెప్పిన విషయాలు, ఆనాటి విజయనగరం సంస్థానంలో ప్రబలిన అభ్యుదయ దృక్పధానికి దాఖలాలు. పీఠికలో ఇలా ఉంది.[16]

"ఒక్క జిల్లా యందలి తెలుగును మాత్ర మనుసరించి వ్రాయ బూనిన నందరికి నత్యావశ్యకంబగు నీశాస్త్రంబును బెక్కండ్రు గ్రహింపఁ జాలరను భయంబున సాధ్యమగు నంతవఱకు నన్ని జిల్లాల తెలుఁగు ననుసరించి,

15. బులుసు వెంకటరమణయ్య-గజపతిరాజుల తెలుగుసాహిత్య పోషణము- పుటలు 117-118
16. బులుసు వెంకట రమణయ్య-'గజపతిరాజుల తెలుగుసాహిత్య పోషణము'- పుటలు 162-163

ఎల్లరకు సులభముగఁ దెలియు నటుల సాధారణముగ నింటవాడు కొను తేట తెనుగు పదముల నుపయోగించుచు, నావశ్యకమైన చోటులఁ బర్యాయపదములఁగూడ వ్రాసినాఁడ. ఇదియునుంగాక యీ శాస్త్రమును బాలికా పాఠశాలలయందు బాలికలకు గరపు, వారల కత్యంతోప యుక్తంబగును గాన, పదంబుల వర్ణక్రమమును గాని చదువనేరని బిడ్డలకు సహితము సులభముగాఁ దెలియుటకు, దీర్ఘసమాసంబులను, గూఢములగు పద సంధులను మాని, చూచిన తోడనే యర్థమగు నటులఁగూడ వ్రాసినాఁడను."

పుస్తకాలలోని మాటలు చూసినతోడనే అర్థం అయేటట్టు, నాటకాలలోని సంభాషణల ద్వారా పాత్రల స్వభావాలు విన్నతోడనే అర్థంకావాలి. అందుకే అప్పారావుగారు సౌలభ్యం కోసం వాడుక భాషనే నాటక రచనకు ఎంచుకొన్నారు. రచన ఎప్పుడు ప్రారంభించారో, ఎప్పుడు పూర్తిచేశారో ప్రస్తుతం లభిస్తున్న ఆకరాలను బట్టి కచ్చితంగా చెప్పలేం. బహుశా 1891లో మొదలు పెట్టి ఉండవచ్చు. 1892 ఆగస్టు నెలలో దీనిని జగన్నాథ విలాసినీ నాటక సమాజం వారు ప్రదర్శించడానికి నిశ్చయించారు. అప్పారావుగారు నాటకాన్నయితే రచించారు గాని, నాంది ప్రస్తావనలు రచించలేదు. సంస్కృత నాటకాలను ఆడే జట్టువారు సలక్షణంగా నాటక ప్రస్తావనలు లేని నాటకాన్ని ఎలా ప్రదర్శించగలరు. అందుచేత ఈ లోటును భర్తీ చేయడానికి సమాజం వారు ముడుంబై వరాహ నరసింహ స్వామి వారిచేత సంస్కృతంలోనే వాటిని రచింపచేశారు. నాందీ ప్రస్తావనల రచన 1892 ఆగస్టు 13వ తేదీ నాడు రాశారు. ప్రదర్శన బహుశా కొద్ది రోజుల తర్వాత జరిగింది కాబోలు.

విజయనగరం నుండి ఆరోజుల్లో వెలువడుతున్న 'తెలుగు హార్పు' అనే పత్రిక 1892 ఆగస్టు 26వ తారీకున ఆ ప్రదర్శనాన్ని సమీక్షిస్తూ "మన స్థానిక నాటక సమాజం వారిచే గత శనివారం రాత్రి కన్యాశుల్కమనే స్వతంత్ర నాటకం హృదయంగమంగా ప్రదర్శితమైంది." అని రాసింది. ఆ యేడు ఆగస్టు 13వ తారీఖు మంగళవారం నాడు పడింది. ఆనెల్లో 17వ తారీఖూ, 24వ తారీఖు మాత్రమే శనివారం నాడు వచ్చాయి. ఈ రెండింటిలో ఏదో ఒక

రోజున ఉద్యోగాలలో ఇరవైనాలుగో తారీఖున నాటకాన్ని ఆడి ఉంటారు. 'తెలుగు హార్ప్' సమీక్ష ఇలా ఉంది.[17]

"ప్రదర్శనశాల ప్రేక్షకులతో కిటకిటలాడుతూ ఉండెను. డబ్బుకాశపడి తల్లిదండ్రులు తమ కుమార్తెలను ముసలి వాళ్ళకైనాసరే యిచ్చి వివాహం చేసి తమకు కాబోయే అల్లుళ్ళ వద్ద మంచి ధనాన్నిపొందే కన్యాశుల్కమనే దురాచారం ఎట్టి దుష్ఫలితాలకు దారి తీయగలదో చూపడమే ఈనాటక లక్ష్యం. ఇలాంటి దురాచారాన్ని మాన్పించి సంస్కరించవలెనని మన మహారాజా వారు ఎంతకాలం నుంచో హృదయ పూర్వకంగా వాంఛిస్తున్నారని సంస్కరణోద్యమానికి ప్రధాన వ్యక్తులుగా వున్నారని మనకందరికీ తెలిసిన విషయమే.

"నాటకం ఆద్యంతమూ మనోరంజకం. హృదయోల్లాసకరమైన సంభాషణలు ఛలోక్తులు లెక్కకు మించినవి. నాటకంలో ఛలోక్తులు చమత్కారాలు మాటి మాటికీ మెరుపులవలె మెరుస్తూ ఆదిమంచి అంతం వరకూ ఉత్తమహాస్యాన్ని కలిగిస్తూ ప్రేక్షకులను విస్మయ చకితులనూ తన్మయులనూ కావించాయి.

"కన్యాశుల్కం రచనతో ఆంధ్రనాటక సాహిత్యంలో ఒక సరికొత్త పద్ధతిని ఒక మార్పు సంధా ప్రారంభమయింది. దేవుళ్ళనూ దయ్యాలనూ దేవతలను రాక్షసులను కథాపాత్రలుగ స్వీకరించి రచించబడిన పాతనాటకాలవలె కాక తద్భిన్నమైన వర్తమానకాల యితివృత్తంతో మనకళ్ళ ఎదుట మనలే ఆధునిక స్త్రీపురుషుల జీవిత చిత్రీకరణతో ఈ నాటకం అలరారుతోంది. సన్నివేశకల్పన, హాస్యరస పోషణలతో పాటు పాతనాటకాలలో సాధారణంగా మృగ్యమై వుండే పాత్రీకరణమనే ప్రధానలక్షణంతో కన్యాశుల్కం విరాజిల్లుతోంది.

"ఈ నాటకాన్ని రచించిన వారు సుపరిచితులూ స్థానికులునూ మహారాజా కాలేజికి చెందిన మాస్టర్ జి.వి.అప్పారావు పంతులు బియ్యేగారు వారు ఇప్పటికే వివిధ రంగాల ప్రావీణ్యంగల వారని ప్రసిద్ధికెక్కారు. ప్రత్యేకించి ప్రశంసించ తగిన విధంగా వారు ఎంతో సాహిత్య రచనా వ్యాసంగం చేశారు. వారు

---

17. 'మాటా-మంతీ' పుట 95-96. ఈ ఉటంకింపులోని చివరి పేరాను సారాంశంగా అనువదించాము.

సరళలేఖిని ఆంగ్లంలో అనేక గద్య పద్యాలను రచించి పత్రికలను అలంకరించింది. ఆయన స్థానిక పురావస్తు తత్త్వ రంగంలో పట్టుదలతో చిత్తశుద్ధితోను పాటుపడుతున్నారు. ఇప్పుడు నాటక రచయితగా రంగప్రవేశం చేస్తూనే విజయాన్ని సాధించిన ఆయనను అభినందిస్తూ వారికి ఉజ్జ్వల భవిష్యత్తును చిరకాలం ఆకాంక్షిస్తున్నాం."

'తెలుగు హార్ప్' సమీక్షవల్ల గురజాడ అప్పారావుగారి గురించి ఒక కొత్త సమాచారం ఆనాటి పాఠకులకు తెలిసింది. ఆయన స్థానిక పురాతత్త్వ పరిశోధనలో 1892 నాటికే పాటుపడుతున్నారన్న సంగతి గమనించదగ్గది. 1889లోనే ఆయన కాలేజీలో చరిత్ర పాఠాలను బోధించసాగారు. తమ డైరీలో అక్టోబరు 7వ తేదీ నాడు ఇలా నోటు చేసుకొన్నారు.[18]

"గత నెల మొదటి తేదీనుంచి నాకి జీతంలో అయిదు రూపాయల యింక్రిమెంటు వచ్చింది. ఆర్డరు నెంబరు 118. కళాశాలలో చరిత్ర పాఠాలను బోధిస్తూ వున్నంత కాలమూ ఇది అమలులో వుంటుంది."

ఎప్పటినుంచో నికరంగా చెప్పలేం గానీ, ఉత్తరోత్తరా అప్పారావుగారు చరిత్ర పాఠాలనే బోధిస్తూ ఉండేవారు. కాలేజీ క్లాసుల్లో గ్రీకు రోమను చరిత్రలు చెప్తూ ఉంటే స్వదేశీయ సామాజిక స్పృహ ఉన్న తాత్త్వికునిలో స్థానిక చరిత్రల పట్ల జిజ్ఞాస సహజంగా ఉంటుంది. అందుచేత అప్పారావుగారు ఈ పరిశోధనలు ప్రారంభించి ఉంటారు. ఆనంద గజపతి అభినివేశం వల్లనే ఆయన కళింగదేశ చరిత్ర గురించి పాత రికార్డులు పరిశీలించడం ప్రారంభించారని ఊహించవచ్చు.

ఆనందగజపతి తండ్రిగారు విజయరామ గజపతి (1826-1879)కి తమ వంశ చరిత్ర పట్ల చాలా ఆసక్తి ఉండేది. తమ పూర్వుల కుండే బిరుదుల గురించి ఈస్టిండియా కుంపిణీ వారితో తమ మునుపటి తరాల రాజులు కుదుర్చుకొన్న ఒడంబడికల గురించి ఆయన ఆనందగజపతికి చెప్తూ వుండేవారు. విజయరామ గజపతి ఇంగ్లీషు చరిత్రకారులు తమ సంస్థానం గురించి వివిధ గ్రంథాలలో రాసిన విషయాలను కూడా పరిశీలించేవారు. సర్‌ఛార్లెస్ అట్చెసన్ అనే ఆంగ్లేయుడు భారతదేశంలోని వివిధ రాజ్యాలలో

18. గురజాడ రచనలు-సంపుటి-3, మహాకవి డైరీలు'-పుట4

వివిధ కాలాలలో కుంపిణీ వారు రాసుకొన్న ఒప్పందాలను ఒక సంపుటంగా ప్రకటించారు. దీనిని 'అట్చిన్‌సన్ ట్రీటీస్' అని పిలుస్తారు. ఈ గ్రంథంలో 1744 నుండి 1759 దాకా విజయనగరం సంస్థానాలతో కుంపిణీవారు చేసుకొన్న సంధి పత్రాలు చేర్చలేదు. ఈ లోపాన్ని విజయ రామ గజపతి తన ఆంతరంగిక కార్యదర్శి ఎ.జె.అండర్‌వుడ్ దొరగారి మూలంగా సర్ ఛార్లెస్ అట్చిన్‌సన్ గారికి ఒక లేఖ మూలంగా తెలియచేశారు. తమ గ్రంధం పునర్ముద్రణ పొందేటప్పుడు ఈ సంధి పత్రాన్ని అందులో తప్పక చేరుస్తామని అట్చిన్‌సన్ దొరగారు హామీ ఇస్తూ ఒకలేఖ రాశారు. ఈ సంగతులను విజయరామ గజపతి తమ కుమారునికి చెప్పారు.

'అట్చిన్‌సన్ ట్రీటీస్' రెండో కూర్పు వెలువడిందిగానీ అందులో పూర్వం చేసిన వాగ్దానాన్ని నిలబెట్టుకొనక 'విజయనగరం ట్రీటీ'ని ప్రచురణ కర్తలు చేర్చలేదు. తమ తండ్రిగారికి ఇచ్చిన మాటను ఆంగ్లేయులు నిలబెట్టుకోలేదని ఆనందగజపతి బాధపడ్డారు. తాము కలకత్తాకు వెళ్ళినపుడు ప్రభుత్వం వారి ఫారిన్ సెక్రటరీ అయిన డబ్ల్యు.జె. కన్నింగ్ హాం దొరగారిని కలుసుకొని 'అట్చిన్‌సన్ ట్రీటీస్ మూడవ ముద్రణలోనైనా 'విజయనగరం ట్రీటీ'ని చేర్చమని కోరారు. ఆ దొరగారు పాత సంధి పత్రం ఒరిజినల్ కాపీని పంపమని అడిగారు. అయితే దురదృష్టవశాత్తూ ఆపత్రం గానీ, అట్చిన్‌సన్ గారు విజయరామ గజపతికి రాసిన ఉత్తరాలు గాని లభించలేదు. అయితే ఈ సంధి గురించి వివిధ ప్రామాణిక చారిత్రక గ్రంథాలలో సాక్ష్యాలు ఉన్నాయి. ఆనందగజపతి విస్తృత పరిశోధనలు ప్రారంభించి ఈ సాక్ష్యాలను సేకరించడానికి పూనుకొన్నారు. ఈ కృషిలో చరిత్రోపన్యాసకులైన గురజాడ అప్పారావుగారి సహాయ సహకారాలూ సంసేవలు ఉన్నాయి.

ఆనంద గజపతికి చాలా పెద్ద లైబ్రరీ ఉండేది. అందులో మూడు విస్తృత విభాగాలు ఉండేవి. మొదటిది ప్రాచ్య విభాగం. ఇందులో తెలుగు, సంస్కృతం, ప్రాకృతం, గ్రీకు, లాటిన్, జర్మన్ భాషల గ్రంథాలు ఉండేవి. రెండవది ఆంగ్ల విభాగం. వివిధ ప్రక్రియల్లో విభిన్న శాఖలకు చెందిన ఇంగ్లీషు గ్రంథాలన్నీ ఇందులో ఉండేవి. మూడవది పెర్షియన్ విభాగం. ఇందులో పర్షియన్ అరబిక్ భాషల గ్రంథాలు ఉండేవి. ఒక్కొక్క విభాగానికో లైబ్రేరియన్ ఉండేవారు. 'ట్రీటీ' సాక్ష్యాలకోసం పరిశోధనలు చేస్తున్నప్పుడు ఆనందగజపతితో పాటు సంస్థానంలోని విద్వాంసులందరూ ఈ

గ్రంథాలయాన్ని పూర్తిగా వాడుకొని ఉంటారు. ఓవెన్ కేంబ్రిడ్జి, కర్నల్ మాలెసన్, కెప్టెన్ ఆర్థర్ బ్రూం, రాబర్ట్ ఆర్మ్ మొదలైన కుంపిణీ ఆంగ్లేయుల గ్రంథాలే కాక ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయంలో ఉన్న మెకంజీ కైఫీయత్తుల నుండి సేకరించినవీ, రేగుల వలస కోటలోని పూసపాటి విజయ రామరాజు రచించిన 'విష్ణుభక్తి సుధాకరం'లోని అవతారిక పద్యాలు మొదలైన అనేక సాక్ష్యాలను సేకరించి 1893-1894 సంవత్సరాలలో ఆనందగజపతి 'విజయనగరం ట్రీటీ' అనే గ్రంథాన్ని రాశారు. దీని ప్రసక్తి అప్పారావుగారి డైరీలలో చాలా చోట్ల ఉంది. ఒక ఆరోపంలో ఇలా రాసుకొన్నారు.[19]

"దీని మీదట మహారాజావారు అన్నారు కదా, 'ఇది వరకొకసారి, కొన్నేళ్ళక్రితం యిలాగునే నాకొక సందేహం కలిగింది. అది మాపూర్వీకులకు 'మహామండలేశ్వర' అనే బిరుదు కలదా, లేదా అని. పాపం, సంజీవరావు పంతులుగారు, అంత ముసలివారై వుండి కూడా బహు ఓపికతో ఈ విషయం పరిశీలించి సందేహ నివృత్తి చేశారు. మహామండలేశ్వర అనేబిరుదుకల మాపూర్వీకులలో ఒకరు జారీ చేసిన ఫర్మానాలను వారు నాకు చూపించారు. నేను రిపేర్చి సలిపి 'ట్రీటీ' వ్రాసితిని. మనము, మన తప్పులను సరిదిద్దుకోగలము. తప్పుల తడకలతో వున్న ప్రకటనలను సరిచేసుకోగలము.

"ఘూనాయన గారొకసారి మావంశీయులకు, కుటుంబీకులకు 'మహామండలేశ్వర; సుబేదార్' అనే బిరుదులు కలవని క్లెయిము చేసిరి. మానాయనగారి క్లెయిమునకు యెట్టి ఆధారము లేదని, యివి గాలికబుర్లని నేను సంశయించాను. వివాదగ్రస్తమయిన తన ప్రకటనలను చనిపోయిన ఒక మనిషి ధ్రువ పరుచుకోజాలడు కదా! ఈ విషయములో మానాయనగారి మాట నిజము కావచ్చును; వారిమాట గౌరవించవలెను.

"సంజీవరావు గారు దాఖలా చూపించిన పత్రం 'మహామండలేశ్వర' బిరుదును ధ్రువపరుస్తున్నది. కాని సుబేదార్ అనే బిరుదు మాట: మొన్న మొన్న అప్పారావు పంతులు 'సుబేదార్' బిరుదును ధ్రువపరిచే ఒక గ్రంథమును తెచ్చినాకు చూపించినారు."

---

19. గురజాడ రచనలు-3వసంపుటం-మహాకవి డైరీలు -పుట 125-6

చరిత్ర పరిశోధనలు అప్పారావుగారు ముమ్మరంగానే సాగించారు. ట్రేటీ రచనలో ఆనందగజపతికి ఆయన ఎంత సాయపడ్డారో తెలుసుకోవడానికి 1893, 94 సంవత్సరాల డైరీలు ఆయన రాసుకోలేదు. ట్రేటీ రచనలో కాకపోయినా దాని ముద్రణలో మాత్రం అప్పారావుగారు ప్రధానపాత్ర వహించారు. 1895 జనవరి 9వ తేదీ నాడు ఆయన మహారాజావారితో కలిసి మద్రాసు వెళ్ళారు. ఆసంవత్సరం జూలై 3వ తారీఖున గాని మళ్ళా విజయనగరం చేరుకోలేదు. ఆరునెలలపాటు మద్రాసులో ట్రేటీ ముద్రణ కార్యక్రమంలోనూ, వేరే చారిత్రక పరిశోధనా వ్యాసంగంలోనూ నిమగ్నులయ్యారు. 1895 డైరీ ఎంట్రీవల్ల ట్రేటీ గురించి కొన్ని భోగట్టాలు తెలుస్తున్నాయి.

8, ఫిబ్రవరి శుక్రవారం.

కంపోజిటరుకు ఒక రూపాయి ఇచ్చాను.
పనిచూస్తే చాలా వుంది. చేతినిండా పనే.
అయితే వున్నది మాత్రం ఒక్కడు. మిగిలిన
వాళ్ళంతా ఎవళ్ళ పనుల్లో వాళ్ళు
మునిగి వున్నారు.

18, ఫిబ్రవరి సోమవారం.

ట్రేటీ త్వరగా రాధాబాయి సాహెబుకు
పంపించమని కలకత్తా నుంచి టెలిగ్రాం.

21,ఫిబ్రవరి లక్ష్మివారం.

మైనలు ప్రూఫులు పోస్టు చేశాను.

14, మార్చి లక్ష్మివారం.

ట్రేటీ బుక్కుకు నాలుగు రీముల కాగితం

26, మార్చి మంగళవారం.

'పెస్సు' ఫోర్‌మేన్‌కు రెండున్నర షీటుల
పేపరు కోసం రెండున్నర రూపాయిలు
ఇచ్చాము. 'ట్రేటీ' నాలుగున్నర ఫారాలు.

14మే మొదలు 24వ తేదీవరకు.

రోగంతోటే సరి పోయింది పనేమీ
కొనసాగింది కాదు. చేసిన మంచి పని

వాకటే. మహారాజావారి పుస్తకాలు
తయారు చేసి వెస్ట్ అండ్‌కో వారు
పంపించేశారు.

5 జూన్ బుధవారం.

"వెస్ట్ అండ్ కో"కు వెళ్ళాను బైప్లు విరగదీసి
మీకెప్పుడు కావలెనో తెల్పితే అప్పుడు పంపించి
వేస్తాము.
(అప్పారావు గారికి మిస్టర్ బిషప్పుకూ
సుదీర్ఘోపన్యాసం జరిగింది. ఫ్రేములో వున్న
బైప్లును, మిగతాసామాను, కంపెనీబైప్లు అన్నీ
మహారాజా వారికి ఖరీదుకు ఇవ్వండి అని
అప్పారావుగారు చెప్పారు.)

డైరీలోని ఈ ఎంట్రీల వల్ల ట్రీటీ ముద్రణ బాధ్యతను అప్పారావుగారు 1895లో ఫిబ్రవరి-జూన్ మాసాల మధ్య నిర్వహించారని తెలుతోంది. అయితే ట్రీటీ 1894లోనే ముద్రించినట్టు ఆపుస్తకం ముఖపత్రం మీద ఒక దాఖలా ఇలా ఉంది.

VIJIANAGARAM TREATY

OF

NOVEMBER 15TH 1758

and

The end of the fifteen years War between the English and

The French for the Sovereignty of India

from 1744 to 1759 AD with

A Sketen Account of THE NOTEWORTHY FACTS

connected with

THE

VIZIANAGARAM Family

MADRAS:

Printed By VEST & Co Mount Road, MADRAS-1894

(Reprinted By LODHRA PRESS Royapettah MADRAS) -1938

పుస్తకం ముఖపత్రం మీద ఉన్న సమాచారానికీ అప్పారావుగారి డైరీల ఎంట్రీలకూ వైరుధ్యం ఉండడానికి ఒకటే కారణం ఊహించవచ్చు. ట్రీటీ అన్న గ్రంథం అచ్చులో 48పుటల గ్రంథం. ఇందులో 184 పేరాగ్రావులు ఉన్నాయి. గవర్నరుగారి ఏజెంటు అయిన ప్రాన్సిస్, డి.ఎ.ఓ. వుల్ఫ్ ముర్రే గారికి రాసిన ఒక లేఖా రూపంలో ఆనందగజపతి ఈ గ్రంథాన్ని రచించారు. లేఖ 1894 డిసెంబరు 14వ తేదీనాడు ముగించారు. దానిని పోస్టుచేసిన తర్వాత అచ్చువేయాలని కోరిక కలిగి ఉంటుంది. ఆరోగ్యం బాగా లేని అప్పారావుగారు మద్రాసులో వున్న పెద్ద డాక్టరు బ్రౌనింగ్ దొరకు చూపించాలనీ, ట్రీటీ ముద్రణ ఆయన పర్యవేక్షణలో జరగాలని ఆనందగజపతి భావించి అప్పారావుగారిపై ఆ భారం పెట్టారని చెప్పవచ్చు.[20]

మద్రాసులో వున్న ఆరునెలలలో అప్పారావు గారు చరిత్ర పరిశోధనలు కూడా చేశారు. మధ్యలో బెంగుళూరు వెళ్ళి వచ్చారు. బెంగుళూరులో వున్నప్పుడే 1895 ఏప్రెల్‌లోనే శాస్త్రీయ పద్ధతులలో శాసన ప్రతిబింబాలు ఎలా తీయాలన్న సంగతిని ఇలా నోటు చేసుకొన్నారు.[21]

"బ్రష్‌తో రాతిపలకను చక్కగా తుడిచి నీళ్ళలో కడగవలెను. కాగితమును నీటిలో ముంచి, పైకి తీసి, శాసనపు పలకమీద జాగ్రత్తగా నిండుగా పరచి, బ్రష్‌తో నొత్తవలెను. శాసనములోని అక్షరములు కాయితం మీద పడేవరకు బ్రష్‌తో అదమవలెను. నీళ్ళలో కాగితాన్ని ముంచేటప్పుడు దానిని టబ్బులో బాగా ఉంచాలి. నౌకరు మొదట నాసిక పేపరును ఉంచాడు. దానిపై పైంటింగ్ పేపరును పరచాడు. రాయి మోటుగా వుండి అక్షరములు స్ఫుటముగా పడనప్పుడు, వొక సీసాలో దీపపు మసీ, యింకు పొడరూ వేసి సిరావలె తయారయేటట్టు నీళ్ళు పోయాలి. ప్యాడ్‌పై కొద్ది కొద్దిగా ఈ సిరాను చిమ్ముతూ మెల్లగా నొత్తవలెను. అక్షరములు స్పష్టపడేవరకూ అలాగున యింకును పోస్తూనే ఉండవలెను."

---

20. నేను 1938లో లోధ్రాప్రెస్‌లో అచ్చయిన ప్రతినే చూశాను. ఇందులో అచ్చుతప్పులు ఉన్నాయి. బహుశా 1894 అని ముఖ పత్రం మీద పంవత్సరం కూడా అచ్చు తప్పే కావచ్చు.

21. మహాకవి డైరీలు-పుట 42

అప్పారావుగారు తమ పరిశోధనల కోసం కొత్తగా శాసనాల ప్రతిబింబాలు నాసిక కాగితం పైనే తీయించాలని నిర్ణయించుకొన్నారు. శాసనపు నకళ్ళను కాపీ చేసుకొనడానికి అవసరమైన వస్తువు లన్నింటినీ సంపాదించారు. మద్రాసులో ఉన్నప్పుడే తమ ఆరోగ్యం గురించి రచనా వ్యాసంగ ప్రణాళికల గురించి ఇలారాసుకొన్నారు.[22]

"నేను ఇక్కడకు వచ్చి కొన్ని నెలలయింది. కాని ఇంత వరకూ నా ఆరోగ్యం తిన్నబడలేదు. ఇంతకంటె తిన్నబడుతుందన్న ఆశనాకు లేదు. ఈ అడ్మిరాల్టి హౌసులోనే ఇది బాగుబడనప్పుడు విజయనగరంలో అసలే లాభంలేదు. చుట్టుప్రక్కల వాతావరణం, ఇన్ని మంచి వదుపాయాలు, గొప్ప ధనవంతులకూ, ఉన్నతోద్యోగులకూ తప్పించి అన్యులకు అందుబాటులో వుండవు.

"నిజమే; నాకు ఆలోచనలులావు; మనసు ప్రశాంతంగా వుండక అనేక విషయాల మీదకు దృష్టి పోతుంది. పురావస్తుతత్వ పరిశోధనలను కావించాలనే పిచ్చి ప్రబలిపోతున్నది. విజయనగరం రాజకుటుంబీకుల చరిత్ర రాయాలనే తలంపు ప్రత్యేకంగా నానాటికీ హెచ్చుతున్నది. ఇందునిమిత్తమే నేను బెంగుళూరు వెళ్ళాను. ఓరియంటల్ లైబ్రరీలో గంటల తరబడి కూర్చుని, భోగట్టా సేకరించాను. సందేహాస్పదమైన ఆరోగ్యం కలవ్యక్తి సాధ్యమైనంత త్వరలో తాను చేయగల పనిని యేదో నొకటి చేయడం మంచిది. విజయనగర కుటుంబ పూర్వీకుల వంశ చరిత్రను గురించి క్రొన్ని కొత్త విషయాలను చెప్పగలిగితినేని అది నాకెంత ముదావహము!

"ప్రస్తుతము నా ఆలోచనలో వున్నవి, మూడు విషయాలు; మహారాజా వారి వంశ చరిత్ర; ఆంధ్రనాటక రంగం; క్షత్రియుల విద్యావసన్య. ఈ మూడింటిని గురించి యెంతో కొంత నేను కృషి చేయగలను కదా!"

చెన్నపట్నంలో గడిపిన ఆర్నెల్లలోనే అప్పారావుగారు తమ ఆలోచనలలో వున్న మూడు విషయాలలో మొదటిదైన 'మహారాజా వారి వంశ చరిత్ర' విషయమై పరిశోధనలు ప్రారంభించారు. మద్రాసు సెంటు జార్జికోటకు వెళ్ళి 1895 ఏప్రిలు 15వ తారీఖు నాడు 'విజయనగర వంశ

22. మహాకవి డైరీలు-పుట 82-83

చరిత్రకు ముఖ్యమైన భోగట్టాలు' సంపాదించారు. విజయనగరానికి తిరిగి వెళుతూ బెజవాడలో ఆగి జూన్ 20వ తేదీనాడు 'ఇక్కడ విజయనగరం రాజకుటుంబానికి చెందిన భోగట్టా కావలసినంత ఉంది. శ్రీకృష్ణవిజయము (కావ్యం) రచించిన రాజకవి అత్యంత ఆత్మీయతతో వర్ణించిన యింద్ర కీలాద్రి చేరువనవున్న బెజవాడ ఎంత మనోహరంగా ఉంది" అని డైరీలో రాసుకొన్నారు. తర్వాత ఇలా నోటు చేశారు.[23]

"బెజవాడ ఒకప్పుడు దేశానికి రాజధానిగా వుండేది. చెప్పుకో తగ్గనగరంగానే వుండేదనుకోవచ్చును. సైనిక ప్రాధాన్యత దృష్ట్యా దీనికి ప్రాముఖ్యత వుండేది. ఇక్కడ చాలా సైనిక బలము వుండేదని కృష్ణా మామ్యయలులో పేర్కొన బడినది. కృష్ణరాయలు పూర్వ దిగ్విజయ యాత్రకు విచ్చేస్తూ బెజవాడలో కొన్ని దినములు వున్నాడు. ఆముక్తమాల్యద: 'విజయవాటిం' గొన్ని దినంబులుండి. 'వాటి'ని మాధవవర్మ సంస్థాపించాడు. బెజవాడలో 'పూసపాటివారి కోట' అని పిలువబడే ఒక ప్రదేశమున్నది. ఇప్పుడీ జాగాలో యిళ్ళు కట్టబడ్డవి."

బెజవాడ నుంచి ప్రయాణం చేస్తూ మధ్యలో రాజమండ్రిలో ఒకరోజు ఆగారు. వివిధ ప్రాంగణాలలో వున్న అనేక శాసనపు పలకలను పరిశీలించారు. శాసనపు పలకలు ఎండకు ఎండుతూ, వానకు తడుస్తూ దిక్కూ మొక్కూ లేక పడున్నాయి. 'వీటిని చూసిన వాడు లేడు' అని బాధపడ్డారు. రాజమండ్రి నుంచి పిఠాపురం. అక్కడో రాత్రి వున్నారు. తర్వాత విజయనగరానికి ప్రయాణం.

అప్పారావుగారు తమ పర్యటన ముగించుకొని '1895 జూలై 3వ తేదీనాడు ఇంటికి చేరుకొన్నారు. తమ పరిశోధనలను కొనసాగించడానికి తమ నోట్సును పెట్టెలోంచి తీసుకోబోతే పెద్ద షాక్ తగిలింది. మద్రాసులో లోకలు రికార్డులను ఎత్తి వ్రాసుకొన్న వారి బుక్కు తను వాళ్ళ నిర్లక్ష్యం వల్ల పోయింది. "నెలల తరబడి చేసిన యింత కృషి బూడిదలో పోసిన పన్నీరు " అని ఆయన చింతించారు. అయితే మళ్ళా కొత్తగా ఆ పరిశోధనలే చేపట్టారు.

విజయనగరం వచ్చాక అప్పారావుగారు కాలేజీలో మళ్ళా పాఠాలు ప్రారంభించారు. అయితే ఆరోగ్యం దెబ్బతింటోంది. గొంతు కీచుబడి పోయి

---

23. మహాకవి డైరీలూ-పుట 121

చెన్నపట్నంలోనూ, బెంగుళూరులోనూ తెల్లదొరలు పాఠాలు ఎలా చెప్పారో అధ్యయనం చేసి కొత్త మెరుగులు ప్రవేశపెడదామనుకొన్న అప్పారావు గారి అధ్యాపకత్వం కూడా అనారోగ్యం వల్ల కుంటుతోంది.

కాలేజీలో కన్నా వీరి ప్రతిభా సంపత్తిని శాసన పరిశోధనా శాఖలో ఉపయోగించుకోవాలన్న అభిలాష ఆనంద గజపతికి కలిగింది. చెన్నపట్నం నుంచి వచ్చిన దగ్గర్నుంచి ఈ రంగంలో అప్పారావుగారు చేస్తున్న కృషిని గమనిస్తూనే ఉన్నారు. 1896 జూన్ 5వ తేదీ నాడు 'యెస్టేటు శాసన పరిశోధకుని'గా ఆయనను నియమించారు. ఆనాటినుంచి సంస్థానపు హుజూరు ఆఫీసులో అప్పారావుగారు పనిచేయడం మొదలు పెట్టారు. హమేషా రాజా వారి హుజూరున ఉండడం కూడా ప్రారంభమైంది. అప్పారావుగారి వంటి ఆత్మీయులకు సన్నిధిలో ఉండవలసిన అవసరం ఆనందగజపతికి ప్రాప్తించింది. అంతకు ఇరవైరోజుల ముందు మహారాజా వారికి భార్యావియోగం సంభవించింది. నా అన్నవారు, ఇంగితం తెలిసిన వారు సన్నిధానవర్తిగా ఉండడం మంచిది.

ఏలినవారితో ఇంత సాన్నిహిత్యం లభించాక అప్పారావుగారికి దివాణపు మర్యాదలు అర్థంకాజొచ్చాయి. రాజరికాన్ని ఆశ్రయించుకొన్న సంఘంలోని చేదుసత్యాలు బోధపడ్డాయి. మన స్వదేశ సంస్థానంలో రాజులను, రాజబంధువులను నమ్ముకొని ఎందరో భోగంవాళ్ళు బ్రతికేవాళ్ళు. దివాణం నౌఖరీలోనే ఎందరో ఉండేవాళ్ళు. కోటకు రోజూ వచ్చిపోతూవుండే సందర్భంలో అప్పారావుగారికి ఎందరో వేశ్యలతో ముఖపరిచయం కలిగింది. శుభకార్యాలకూ పండుగలకూ పబ్బాలకూ పెట్టించే సానిమేళాలను ఆయన తిలకించారు. నేటివు పెద్దమనుష్యులే కాక సీమదొరలు కూడా' ఈవినింగు సూట్లతోనే పరుపుల మీద చతికిలబడి బాలీసుల నానుకొని మేజువాణిలను హర్షించడం ఆయన గమనించారు. భోగం వాళ్ళ సహవాసం చేస్తున్న యూరోపియను ఉద్యోగుల ప్రగల్భాలు ఆయన గుర్తించారు. చుట్టపు చూపుగా వచ్చే ఇతర సంస్థానాల మహారాజుల సేవలో భోగంవాళ్ళను పురమాయించడం అప్పారావుగారు చూశారు. హెూల్కారు మహారాజువారు విజయనగరం వచ్చినప్పుడు వారు ముచ్చటపడి ముగ్గురు సానిపిల్లలను తమతోపాటు కొన్నాళ్ళపాటు అట్టే పెట్టుకొన్నారు. గోదావరిదాకా వాళ్ళను తీసుకెళ్ళి ఆ

తరువాత విజయనగరానికి పంపించివేశారని అప్పారావుగారు డైరీలో నోటు చేసుకొన్నారు.

ఆనందగజపతి మహారాజావారి స్వంత నౌఖరీలో ఉండే భోగం పాపలందరినీ అప్పారావుగారు చాలా నిశితంగా పరిశీలించారు. వాళ్ళ కళ్ళలోనే వాళ్ళ శీలాన్ని చదవడానికి ప్రయత్నించారు. కరుణ కళ్ళు, లోతు కళ్ళు రామస్వామి కనుబొమలు విశాలంగా సోగగా తెలివితేటలు సూచిస్తాయి. భాస్కరం కళ్ళు నిద్ర మత్తులో తూగుతూ ఉంటాయి. చంద్రవదనవి ప్రశాంతమైన చూపులు, ఆమె చెల్లెలు కళ్ళలో అన్నీ ఆలోచనలే. ఇలాగ కనబడ్డ ప్రతి సానిపాపనూ అప్పారావుగారు కళ్ళతో చదవడం మొదలుపెట్టేవారు. ఈ సంగతి ఇతరులకు తెలియకూడదని ఆయన తాపత్రయపడేవారు.

అయితే ఆనందగజపతి అసాధ్యులు! ఇది ఇట్టే కనిపెట్టేశారు. ప్రసంగవశాత్తు అందరికీ చెప్పేశారు. 'అప్పారావుకు కన్ను రిట్టగించి చూసీ చూడనట్లు చూడడం ఒక అలవాటు' అని అన్నారు. 'ఆయన మాట నిజమే. నాకు ఏదైనా ఒక వస్తువు కనిపించినప్పుడు దానిని చూసి చూడనట్లు చూడాలని ప్రయత్నించే వాడిని' అది ఒక అలవాటుగా మారిపోయింది కాబోలు' అని అప్పారావుగారు డైరీలో నోటు చేసుకున్నారు. దేనికైనా నిర్భయంగా పరిశీలించమని హెచ్చరించడానికే ఆనందగజపతి అలా అని వుంటారు. అప్పారావుగారు ఆ సలహాని పాటించినట్టున్నారు.

ఒక పిల్ల ఎవరోగాని, ఆమె పేరు అకారంతో మొదలవుతుంది. మహారాజా వారిని సంతోషపెట్టలేకపోయిందట, ఆమెలో నారాయణస్వామి అనే భోగంపిల్ల తాలూకు పోలికలున్నాయని మహారాజావారు చేరదీసినట్లున్నారు. నారాయణస్వామి అంటే ఆయనకు ఇష్టం కాబోలు. ఆ పేరు చెప్తూ ఆయన ఏవో మధుర స్మృతులు, పొందుతారు. ఈ 'అ' నామకురాలు మంచి 'ఇంటి' నుంచి రాలేదు. యాసచూస్తేనే తెలుస్తోంది. తల్లిగుణాలే అబ్బినట్లున్నాయి. ఒక ఆడపిల్లలో తన భార్య పోలికలు ఉన్నప్పుడూ కొందరికి వాళ్ళంటే

ముక్కువ. భోగంవాళ్ళతో పైపై వరసావికి ఆడీవా మహారాజా వారు తమ ధర్మపత్నితో తప్ప ఇతరులతో పంభోగ పంబంధాలు మానివేశారట.[24]

పూర్వం ఏ రామస్వామి అనే వేశ్యను మహారాజా వారు చేరదీశారని తెలిపి అప్పారావుగారు ఖేదపడ్డారో ఆ రామస్వామి వచ్చి ఇప్పుడు రాజావారితో జీవించసాగింది. ఆమె మంచి చెడ్డలను కనుక్కొనే బాధ్యతను మహారాజా వారు అప్పారావుగారికే అప్పగించారు. ఎలాగూ ఈ బరువు తన మీద పెడతారని అప్పారావుగారు ముందే గ్రహించి ఆమె గురించి మొదటే పట్టించుకొనడం ప్రారంభించారు.

అప్పారావుగారికి స్వామి భక్తిలోను ఉద్యోగ నిర్వహణలోనూ కొన్ని నమ్మకాలు ఉన్నాయి. "ఆయన ఆజ్ఞాపించినవన్నీ శాయశక్తులా చేయడానికే ప్రయత్నించాలని నా ఉద్దేశం. మహారాజా వారు పూర్తిగా పొరబడుతున్నారనిగానీ, లేక (దేవుడు దయవల్ల అలాంటి పరిస్థితికి రాకూడదుగానీ,) వారికి మతిస్థిమితం తప్పిందనిగాని నికరంగా తేలేదాకా వారి ఆజ్ఞలు పాటించడమే విధి" అని అప్పారావు గారు వ్రాసుకొన్నారు.

మహారాజావారి ఆదేశాలను పాటిస్తూ రామస్వామి యోగక్షేమాలు కనుక్కోడంలో అప్పారావుగారి దృక్పథం క్రమేణా మారసాగింది. రామస్వామి, వెంకటస్వామి అక్కచెల్లెళ్ళు. వాళ్ళకు విద్యాబుద్ధులు బోధించాలని మహారాజావారే స్వయంగా పాఠాలు చెప్తూవుండేవారు, గాని తొందరలోనే విసిగెత్తిపోయారు. "నేను చస్తే ఈ బెడద తప్పిందికదా అని వీళ్ళు పరమాన్నం వొండుకొని తింటారు" అని మహారాజావారు విశ్చయించుకున్నారు. కాని అప్పారావుగారికి సహనం జాస్తి. ఆయన ఈ విషయంలో శ్రద్ధ తీసుకొన్నారు. అందుకు మహారాజా వారు మెచ్చుకొన్నారు.

ఆమె యోగక్షేమాల బాధ్యత స్వీకరించాక మహారాజావారు అప్పారావుగారితో ఇలా అన్నారట:

---

24. COITUS LOVE making (actual collection)-His Highness has long given up with one except his own wedded wife. He has wonderful control over himself, అని అప్పారావుగారు వ్రాసుకొన్నారు.

"విద్యావంతులు ఆడవారి పట్ల దయగా ఉంటారు. మీకు అధికంగా ఋణ పడ్డాను. చర్మంకోసి ఇచ్చినా మీ ఋణం తీర్చుకోలేను. లోకులు ఉదాత్తమైన ఉద్దేశాలను అర్థం చేసుకోలేరు. మిమ్మల్ని చూసి అతగాడు ఆ పిల్లమీద మర్లుకొని ఆమె వద్దకు వెళుతున్నాడేమో, లేదా ఆవిడద్వారా ఏదో లాభం చేసుకొందామనుకొంటున్నాడు కాబోలుననో. కాదంటే రాజావారి ఇచ్చకం కోసం ప్రాకులాడుతున్నాడనో అంటూ అజ్ఞానులూ, అవివేకులూ పరిపరివిధాల లేనిపోని నిందలు వేయడానికి ఆస్కారమున్నా, దేనినీ లక్ష్య పెట్టకుండా మీరు ధైర్యంగా ముందు కొచ్చారు" అని మహారాజావారు ప్రశంసించారు. అప్పారావుగారంటే జనానా స్త్రీలకు ఎంతో నమ్మకం, గౌరవం. "మా తల్లిగారికీ, అక్కగారికీ తమరంటే పరిపూర్ణమైన విశ్వాసం వున్నది" అని మహారాజావారే అప్పారావుగారితో సెలవిచ్చారట.

ఆనందగజపతి చేరదీసినా, అప్పారావుగారు నూరిపోసినా రామస్వామి రణపెంకె. ఎప్పుడూ మహారాజావారి ప్రాణం విసిగిస్తూ వుండేది కాబోలు. ఒక నాడు ఏదో గొడవ వచ్చింది. ఆ సందర్భంలో అప్పారావుగారు గతాన్నంతా ఒక్కసారి ఇలా సింహావలోకనం చేశారు.

రామస్వామి యోగక్షేమాలు కనుక్కుంటున్నాను. కొద్ది సంవత్సరాలలోనే నా ఉద్దేశాలలో ఎంతటి మార్పు! ఆదిలో రామస్వామిని మహారాజావారు చేరదీశారన్న వార్తను ప్రగాఢ సంతాపంతో విన్నాను. అంతకు పూర్వం మహారాజావారితో నాకుగల పరిచయాన్ని బట్టి ఇటువంటిది జరుగుతుందని నేనెప్పుడూ అనుకోలేదు. అయితే వారి పూర్వచరిత్ర గురించి నాకు తెలిసినది స్వల్పమే; ఆ రోజుల్లో తెలిసినది అత్యల్పమే అనాలి. ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే ఆ వార్త విన్నాక చాలా నొచ్చుకొన్నాను. ఆయనపట్ల నాకు గల గర్వం దెబ్బతిన్నది. మా మహారాజావారి వంటి పరిపూర్ణ సద్గుణ సంపన్నులూ, శక్తిమంతులూ, ఎంతో ఉజ్జ్వల భవిష్యత్తు గలవారు, ఒక్క పెట్టున తమ అవకాశాలకు తిలోదకాలు ఇచ్చుకొంటారా అని నొచ్చుకొన్నాను. (ఆరోజుల్లో మహారాజావారితో నాకు అంతగా సాన్నిహిత్యం లేదు; అంతేకాదు, అడపా దడపా మాత్రమే వారిని దర్శించుకొనేవాడిని. ఎప్పుడు పడితే అప్పుడు వారిని చూడగలిగే అవకాశాలు నాకు ఉండేవి. అయితే చచ్చి స్వర్గాన వున్న మా ప్రిన్సిపాలు గారు చెప్పినట్టు మహారాజావారి దర్శనం చేసుకోవడానికి నేను ఏమాత్రం ఉబలాట పడేవాడిని కాదు. అప్పటి నావిశ్వాసాల ప్రకారం

ప్రిన్సిపాల్‌గారి ముందు మహారాజావారు దిగదుడుపే. అదీగాక, అప్పుడు నేను బియ్యే తప్పాను. ప్యాసయ్యేదాకా మహారాజావారి ముఖం చూడకూడదని నేను మనస్సులో నిర్ణయించుకొనడం కూడా ఒక కారణమే అని చెప్పాలి) ఉత్తరోత్తరా విన్న వైనాలుసైతం నలుగురూ చెప్పుకొనే ఈ సంఘటన పట్ల నా భావాల తీక్షణతను తగ్గించలేదు. పైగా నా సంతాపం ఇనుమడించింది. అయితే ఏ మాట కామాటే చెప్పుకోవాలి. ఆమె ఇక్కడ నివాసం చెయ్యడానికి వచ్చేదాకా రామస్వామి పట్ల నాకు ఏమాత్రం ఏహ్యభావాలు ఉండేవి కావు. అప్పటిదాకా నా బాధ అంతా మహారాజావారి గురించే! రామస్వామిని నిందించడానికి నాకు ఈషణ్మాత్రం కారణం లేదు. అది ఆమె వృత్తి. అయితే రామస్వామి ఇక్కడకు వచ్చివుంటూ వుండడంతో నా అభిప్రాయాలలో మార్పు వచ్చింది. మహత్తరమైన ఓరిమితో మహారాజావారు ఆమె చాపల్యాలను, ఉత్తపుణ్యానికి, సర్దుకొని పోతూ ఉంటే వారి వ్యక్తిత్వంలోని కొత్త పార్శ్వాలు నాకు కనబడసాగాయి. అయితే అదే సమయంలో నేను శాపనార్థాలు కురిపించసాగాను. లేదు ! లేదు! నేను ఒకరిని దూషించడం అసంభవం! రామస్వామి ఇంకెక్కడైనా వుంటే బాగుండునని నేను ఆకాంక్షించాను. నిజానికి రామస్వామి సుఖంగా ఉండాలనే నా అభిలాష, అంతకన్నా ముఖ్యంగాని రామస్వామి సౌఖ్యాన్ని రామస్వామే చేజేతులారా చెడగొట్టుకోరాదని వాంచించాను. ఆ తర్వాత మహారాజావారితో నాకు ప్రగాఢ సాన్నిహిత్యం లభించింది. రామస్వామిని కూడా బాగా అర్థం చేసుకొన్నాను. ఆమెలో మంచి గుణాలను చూశాను' అయితే ఆమెను నా సంరక్షణలో పెట్టేదాకా, ఎలాగూ పెట్టపోతారని నేనే ఆ బాధ్యతను స్వీకరించేదాకా ఆమె లోని చెడు గుణాలవైపే ముల్లు మొగ్గుతూ వుండేది. ఇది నా దృక్పథంలో మరొక టర్నింగ్ పాయింటు.

(గడిచిన ఆరేడు సంవత్సరాలలో నాకు పర్యాలోకన శక్తీ, జీవన పరిజ్ఞానమూ అధికమయ్యాయి. నా అయిష్టాలూ, విరోధాలూ, విద్వేషాలూ అదుపులో పెట్టుకొనడం నేర్చుకొన్నాను. అందరినీ సానుభూతితో చూడడానికి ప్రయత్నించాను. సాహితీపరునిగా జీవించదలచినవాడికి సానుభూతే పునాది)

ఆమె అభిప్రాయాలను, ఆశయాలను అనుభూతులను అర్థం చేసుకొనడం ప్రారంభించాను. ఆమె చిన్నప్పటి శిక్షణా, బాల్యంలోనే ఆమెపైపడిన వివిధ ప్రభావాలనూ పరిగణించసాగాను. గిల్లికజ్జా పెట్టుకొనే

కలహేచ్చ రామస్వామికి నిజంగా వాళ్ళమ్మనుంచి సంక్రమించింది. ఇది ఇప్పుడు స్పష్టమైంది. మహారాజావారి హృదయాన్ని అర్థం చేసుకొనే ప్రావీణ్యం ఆమెకు పట్టుపడకపోవడానికి ఇదే పెద్ద అవరోధం. (మహా మహావాళ్ళే వారిని బోధపర్చుకోలేకపోతున్నారు. ఈమె అనగా ఎంత?)

ఇప్పుడు మహారాజావారికి కోపం తెప్పించే విధంగా ఆమె సంచరించి వుంటుంది. తన చనువునూ, పలుకుబడినీ నమ్ముకొని ఒక వేళ ఏదైనా విషయంలో మొండికెత్తి, చెప్పినవాటిని అదే పనిగా నిర్లక్ష్యం చేసివుంటుంది. వీళ్ళిద్దరి మధ్య ఉండే ఈ ఆకర్షణ బహుశా కొంతవరకూ విభిన్న ప్రవృత్తుల మధ్య వుండేదే కావచ్చును. అమితమైన ప్రీతి సంగతి అలా వుంచి, ఆమె తెలివితేటలవల్లా, నైతిక వర్తనంలోని ఆకర్షణవల్లా ఆమె అంటే మహారాజా వారికి ఇంతటి ప్రగాఢమైన వాంఛ కలుగుతున్నది కాబోలు!

ఈ సింహావలోకనం వల్ల రామస్వామి మూలంగానే అప్పారావుగారిలో వేశ్యాసమస్యపట్ల ఒక జిజ్ఞాస మొదలైందని తెలుసుకోవచ్చు. ఉత్తరోత్తరా 'కొండుభట్టీయం' అనే నాటకంలో 'మంజువాణి' పాత్రనూ, 'సంస్కర్త హృదయం' అనే కథలో 'సరళ' సంక్షోభాన్నీ 'కన్యాశుల్కం' రెండో కూర్పులో 'మధురవాణి' పాత్రలను అప్పారావుగారు సృష్టించడానికి రామస్వామి పరిచయమే అప్పారావుగారికి ప్రోద్బలం అని వూహించవచ్చును.

ఒక పక్క ఫ్యూడల్ వ్యవస్థలోని నైతిక విలువల గురించి వాటివల్ల ఉద్భవించే సమస్యల గురించీ తమ అవగాహన పెంచుకొంటూనే అప్పారావుగారు తమ ఇతర ఉద్యోగ విధులనూ, సాహిత్య వ్యాసంగాన్ని కొనసాగించారు. కన్యాశుల్కం రచించాక మళ్ళా ఆయన తెలుగులో రచనలు 1892 నుంచి చేయనేలేదు. చెన్నపట్నంలో ఉన్నప్పుడు వివిధ నాటక సమాజాల ప్రదర్శనలు వీక్షించి, కాళిదాసు నాటకాలను అధ్యయనం చేసి గ్రీకు, ఆంగ్ల, భారతీయ నాటకాల తులనాత్మక పరిశీలన చేశారు. అయితే ఆంగ్లంలో నవలలూ, కథలూ, చరిత్ర గ్రంథాలు రాయాలనే తలపోశారు. 1895 ఆగస్టులో వారు రాద్దామనుకొన్న సాహిత్య ప్రణాళికను ఇలా డైరీలో రాసుకొన్నారు. [25]

---

25. మహాకవి డైరీలు -పుట 136

★ ఒక వ్యాకరణగ్రంథమును వ్రాయుట.
★ భారతదేశచరిత్ర, ఆంగ్ల దేశచరిత్ర.
★ ఇంగ్లండులో ప్రచురించుటకై ఆంగ్లములో కొన్ని కథలు, గ్రీకు రాజ్యాల చరిత్రల తారతమ్యం పరిశీలనను రచించుట.
★ ఆధునిక జీవితమును అభివర్ణిస్తూ ఇంగ్లీషులో నవలా రచన.
★ తెలుగు సారస్వత్వంపై వరసవరసగా కొన్ని వుపన్యాసములు. ఈసారి మద్రాసు వెళ్ళినప్పుడు వచ్చే శీతాకాలంలో అక్కడ అలా వుపన్యాసము చేయవలెను.

అయితే కొన్ని ప్రత్యేక కారణాల వల్ల అప్పారావుగారు తెలుగులో పద్యరచన చేపట్టవలసి వచ్చింది. సంస్థాన శాసన పరిశోధకునిగా పనిచేస్తూనే ఆయన ఒక పత్రికను ప్రచురించాలని భావించారు. 'ప్రకాశిక' అన్న పేరుతో దానిని వెలువరించడానికి సంపాదకునిగా కూడా 1896లోనే డిక్లరేషన్ తీసుకొన్నారు. పత్రికా నిర్వహణ గురించి ఆయనకు కొన్ని గట్టి విశ్వాసాలు ఉన్నాయి. 1895లోనే మే ఒకటవ తేదీనాడు ఆయన డైరీలో ఇలా రాసుకొన్నారు.[26]

"పత్రికా రచనలో శైలివిషయమున తగు జాగ్రత్త వహించవలసిన అగత్యము వుందా? తప్పక వుంది. మన పత్రికా రచయితలు యే పరిస్థితులలో వుంటూ తమ కృషిని సాగిస్తున్నారో, ఆ పరిస్థితులు దుస్సహమైనవి. అన్ని డిపార్టుమెంటులలోనూ చాలినంత మంది మనుషులు లేరు. వున్నవాళ్ళు బహుకొద్ది. మేనేజరూ, ఎడిటరూ, ప్రొప్రయిటరూ అన్నీ వొకడే. వున్న వుద్యమాలకు సెక్రటరీ, ఉపన్యాసకుడూ వొకడే. స్కూలు మాస్టరూ, వకీలూ, ఇతర ఉద్యోగ విధులు; దీనితో పుస్తక పఠనముకు, పరిశీలనకు తీరిక చిక్కదు. కొంతకాలం వరకూ వార పత్రికలు హెచ్చు ఉపయోగం. దేశములో ఐకమత్యము లేకపోవడం వొక ప్రధాన లోపం"

పత్రిక పెడదామని అప్పారావుగారు చాలా కాలం నుంచి ఆలోచిస్తున్నారన్నమాట. కాలేజీ లెక్చరర్ ఉద్యోగం మానేశాక తీరిక ఉంటుందని డిక్లరేషన్ తీసుకొని ఉంటారు. ఈ ప్రకాశిక పత్రిక ఎన్నాళ్ళు

26. మహోదవి డైరీలు-పుట 101-2

నడిపారో తెలియదు. చాలా కాలమే నడిపి ఉండాలి. అయితే గురజాడపై పరిశోధనలు చేసిన నిపుణులు వేరే విధంగా భావిస్తున్నారు. 'ఈ పత్రికకు 'పురిటిలోనే సంధి కొట్టింది' అనొకరు రాస్తే,[27] "ఈపత్రిక వెలువడి నట్టులేదు" అని ఇంకొకరు చెప్పున్నారు.[28] అయితే అప్పారావుగారి లేఖల సాక్ష్యం వల్ల ఈ పత్రికను వారు నడిపారని చెప్పవచ్చు. ఉత్తరోత్తరా 1911లో తన స్వవిషయం తాము చెప్పుకొనడం బాగుండదని విశదం చేస్తూనే ఎవరికో రాసిన ఒక లేఖలో తమ జీవిత వివరాలను ఇస్తూ "పాతికేళ్ళ క్రితం విజయ నగరంలో నేను ఒక పత్రికను నెలకొల్పాను. దానికి సంపాదకుడను నేనే. పేరు ప్రకాశిక" అని రెండున్నర దశాబ్దాల తర్వాత తెలియబర్చారు.[29] పత్రిక పురిట్లోనే సంధి కొట్టినా అసలు వెలువడక పోయినా తామొక పత్రికా సంపాదకులమని అప్పారావుగారు అన్నేళ్ళ తర్వాత క్లెయిమ్ చేయవలసిన అవసరంలేదు. ఈ పత్రిక ఎన్నో కొన్ని సంవత్సరాల పాటైనా వెలువడకపోతే దాని గురించి అప్పారావుగారు చెప్పుకోరు.

ఆనాడు విజయనగరంలో ఉండే 'ఇండియన్ లీజ్యర్ అవర్, 'తెలుగు హార్పు' వంటి పత్రికల సమాచారం కొద్దిగా నైనా తెలియవస్తోందిగాని అప్పారావుగారి ప్రకాశిక గురించి భోగట్టాలు దొరకలేదు. ఈ పత్రికను ఆనంద గజపతి ప్రోత్సాహం వల్లనే ఆయన ప్రారంభించి ఉంటారు. 1889లోనే ఆనంద గజపతి స్థానిక పత్రికల పట్ల శ్రద్ధ వహించేవారు. 'తెలుగు హార్పులో' ప్రతి వారం పద్యాలు రాయకూడదా అని జిడ్డు సుందర్రావు పంతులుగారిని మహారాజా వారు అడిగినట్టు అప్పారావుగారు తమ డైరీలో రాసుకొన్నారు. ప్రకాశిక పత్రిక ప్రతులు ఎన్నటికైనా కాలగర్భంలోంచి పైకి తేలితే ఎన్ని కొత్త విషయాలైనా మనకు లభించే అవకాశం ఉదయిస్తుంది.

ఆనంద గజపతి ఆస్థానంలో చాలా మంది సంస్కృతాంగ్ల విద్వాంసులు ఉండేవారు. సంస్కృత పండితులకు ఆంధ్ర భాషా జ్ఞానం మృగ్యం. పైగా తెలుగు మీద చిన్న చూపు. ఇక ఆంగ్లం నేర్చిన తెలుగు వారు సరేసరి. ఒకసారి ఆనంద గజపతి తమ ఆస్థాన విద్వాంసులను చూసి "మీరు సంస్కృత

---

27. కె.వి.రమణారెడ్డి –'మహోదయం'–పుట 131
28. సెట్టి ఈశ్వరరావు–గురజాడ రచనలు–కన్యాశుల్కం (రెండు కూర్పులు) 'జీవిత వివరాలు'–పుట VII
29. గురజాడ రచనలు–6వ సంపుటి–లేఖలు–పుట. 200

వాఙ్మయంలో నిధులు కదా! మీరు ఆంధ్ర భాషలో రచనలు సాగించుట అసాధ్యమా" అని అడిగారు. ఈ ప్రశ్న ఆ విద్వాంసులకు ఒక సవాలు అయింది. తెలుగులోనూ రచనలు చేయగలమని, ఆంధ్రచ్ఛందో వ్యాకరణ లక్షణాలను తెలుసుకొని చక్కని కవిత్వం చెప్పడానికి పూనుకొన్నారు. ఆనంద జగపతికి క్రికెట్టు, పోలో, వ్యాయామాలలో సహచరుడు కె.ఎన్.జి. రాజా మణిసెట్టి వంటి వారే తెలుగు పద్య రచన చేపట్టి 'సుగుణ మంజరి' అనే చిన్న పద్య కావ్యాన్ని ఆనంద గజపతి భార్య స్మృతి చిహ్నంగా రాసి 1896లో ప్రచురించారు. ఆయేడే మహారాజా వారి భోగపత్ని రామస్వామిపై కూడా ఒక కావ్యం రాజా మణి సెట్టి 'గణికామణి విలాసము' అనే పేరుతో ఒక పద్య కృతిని రచించి ప్రచురించారు. కేవలం తన ప్రభువు గారి ధర్మపత్ని, భోగపత్నుల మీదనేకాక రాజామణి సెట్టి తమ తండ్రి గోపాలకృష్ణమ సెట్టిపైన ఒక శతకం చెప్పారు.(ఈ గోపాల కృష్ణమ సెట్టిగారే తెలుగులో రంగరాయ చరిత్ర అనే తొలి కోవలోని నవలను రచించారు.) ఈ శతకంలో రాజామణి సెట్టి మంచి సామాజిక స్పృహను వ్యక్తం చేసినట్టుంది. ప్రభుత్వోద్యోగుల గురించి మచ్చుకొక పద్యం.

సీ. జీతం బునకు బని సేయుదురేగాని
గౌర్నమెంటుకు మేలుగానబోరు
జీతంబునకు బనిసేయుదురురేగాని
జనులకు సౌఖ్యంబుసలుపబోరు
జీతంబునకు బనిసేయుదురేగాని
ధర్మంబు తప్పక దలడుఁబోరు
జీతంబునకు బనిసేయుదురుగాని
యిహ పరసౌఖ్యంబులెన్నబోరు

నాడు నాటికి జీతంబునకు దినంబు
లెన్నుచుందు రనుచు జనులెన్ను చుంద్రు
సకల భూపాల రింఛోళ చక్రవర్తి
క్షీర సత్కీర్తి గోపాల కృష్ణమూర్తి.

రాజామణి సెట్టిగారికీ అప్పారావు గారికీ మంచి దోస్తీ ఉంది. అయితే అప్పారావు గారు పద్య రచనకు మొదట పూనుకోలేదు. ఒకనాడు ఆస్థానంలోని

గోష్ఠిలో ఆనంద గజపతి ఒక సమస్యను ఇచ్చి దాన్ని చివరి పాదంగా పెట్టుకొని ఒక శతకాన్ని రాయమని తమ విద్వాంసులను కోరారు. ఉత్తమమైన శతకాన్ని ఎన్నిక చేసి దాని కర్తను ఘనంగా సత్కరిస్తామని చెప్పారు. ఇచ్చిన సమస్య కంద పద్యపాదం. "సతతముసంతసమొసంగు సత్యవ్రతికిన్" అన్నదిదే. అయితే ఆస్థాన విద్వాంసులేకాక ఇతరులు కూడా ఈ శతకం చెప్పవచ్చునని ప్రకటించారు. భాగవతుల లక్ష్మినారాయణ శాస్త్రి, కొల్లూరి కామశాస్త్రి, పంతుల బ్రహ్మన్న, ఆదిభట్ల నారాయణదాసు, నిడుదవోలు సుందరం పంతులు, ముడుంబై వరాహ నరసింహ స్వామి, రాజామణిసెట్టి, మేడేపల్లి వెంకట రంగాచార్యులు మొదలైన వారంతా శతక రచనకు పూనుకొన్నారు. వీళ్ళ కోవలో గురజాడ అప్పారావు గారు కూడా చేరి 'గజపతి త్రోవ'లో నడిచి శతకం ప్రారంభించారు. పూర్తి చేశారో లేదో తెలియదు. పాతిక పద్యాలు మాత్రమే ప్రస్తుతం తేలాయి. ఇతర కృతి భర్తల లాగ కామోద్రేక రచనలు కాక జ్ఞానాభివృద్ధిని చేసే సత్యాన్ని గజపతి మెచ్చుకొంటారని ఒక పద్యంలో ఇలా చెప్పారు.

"ఇతి హాసానృత కోష్టము
లతికామోద్రేక రచన లందిరినృపతుల్
ఋతకృతు లొందగ ఋపతికి
సతతము సంతసమొసంగు సత్యవ్రతికిన్"
సత్యాలను ఎలాగా వెతకాలో ఒక పద్యంలో ఇలా చెప్పారు.
"ఋతము లతియత్న మృగ్యము
లతిగుప్తము లౌట పండ్లనాకుల లోనన్
వెతుకు గతి వెతుక దగునని
సతతము సంతసమొసంగు సత్యవ్రతికిన్"

ఆకులందున అణిగిమణిగేది సత్యఫలమని ఈ దశలో భావిస్తే ఉత్తరోత్తరా కవిత కోయిల అలా అణగి మణిగి కనిపించకుండా ఉంటుందని అప్పారావు గారు భావించారు. కవిత్వాలలో 'ధ్వని సిద్ధాంతం' పట్ల కూడా అప్పారావుగారికి ఇటువంటి అభిప్రాయాలే ఉన్నాయి. కాళిదాసు తన విక్రమోర్వశీయంలో ఊర్వశి పురూరవుని కళ్ళు మూయడానికి దొంగతనంగా వెనుకపాటున వచ్చినప్పుడు ఆమె అందెల యొక్క అణగీ అణగని సడిని "గూఢం నూపుర శబ్దమాత్ర మపి యేకాంతం శ్రుతౌపాతయేత్" అని వర్ణించాడు.

కవిత్వంలో ధ్వని అన్నది అందెల చడిలాగా ఉండాలని అప్పారావుగారి ఆదర్శం.[30] ఒక్క రసానంద దాయకమేకాక, కావ్యం సాంఘిక ప్రయోజనకారిగా ఉండాలి. అందుకే కన్యాశుల్కాన్ని ఆయన 1892లో రచించారు.

అయిదేళ్ళ కిందట రచించిన ఆ నాటకాన్ని చక్కగా నాటక సమాజం వారు (ఎన్నిసార్లో తెలియదుగాని) చాలాసార్లు ప్రయోగించాక 1896 సంవత్సారాంతంలో దాన్ని ముద్రించాలన్న సంకల్పం అప్పారావు గారికి కలిగింది. అప్పటికే ఆయన 'ప్రకాశిక' అన్న పత్రికను ప్రచురిస్తున్నారు. విజయనగరంలోనే విజయ రామ విలాస ముద్రాక్షరశాల అనే అచ్చుకూటం ఉంది. అందులోనే కన్యాశుల్కాన్ని ముద్రించడానికి ఇచ్చారు. ఈ నాటకాన్ని ఆనంద గజపతికి వారి అనుమతితో అంకితం ఇవ్వడానికి కృతి సమర్పణ వాక్యాలను రచించారు. గ్రంథంలో నాంది ప్రస్తావనలనుచేర్చకుండా ఒక పీఠికను మాత్రమే ఉద్దేశ వివరణల కోసం రచించారు. (దీని రచనా కాలం 1893 జనవరి 1వ తేదీ అని గురజాడ రచనలు సంకలనం చేసిన అవసరాల సూర్యారావుగారు ఒకచోట వ్రాటు చేశారు. [31] ఈ నాటకం ప్రథమ ప్రదర్శన జరిగిన మరుచటి సంవత్సరమే ఆంగ్ల ఉగాదినాడు పీఠిక రచన జరిగితే 1896 దాకా ఎందుకు అచ్చువేయలేదో?

కన్యాశుల్కం మొదటి ముద్రణలో పీఠికరచనా కాలం 1897 జనవరి మొదటి తేదీ అని తెలియవస్తోంది. [32] బహుశా ఆనాడే అంకితం ఇవ్వడంగానీ ఆనందగజపతికి ప్రథమ ప్రతిని సమర్పించడంగాని జరిగి ఉండవచ్చు. అంకితోత్సవం గురించి అప్పారావుగారు తమ డైరీలలోగాని మర్కెడగాని ఏమీ చెప్పలేదు. అయితే 1897 జనవరి 3వ తేదీనాటికి ఇతరులకు తన అభినందనలతో బహూకరించడానికి నాటకం ప్రతులు చేతికి పుష్కలంగా వచ్చాయి. పత్రికలకు సమీక్షార్థం కొన్ని ప్రతులను పంపించారు. జనవరి 21వ తేదీ నాటికి నెల్లూరు నుండి వెలువడే 'ది పీపుల్ ఫ్రెండ్' అనే పత్రికలో దాని సంపాదకుడు దంపూరి వరసయ్యగారు చాలా చక్కని రివ్యూను ఆంగ్లంలో

---

30. ఈ అభిప్రాయాన్ని ఆయన తమ బిల్హణీయం నాటకంలో బిల్హణుని నోటంట ఉపదేశం చేయించారు. చూ॥ గురజాడ రచనలు-బిల్హణీయం- కొండుభట్టీయం (1988) పుట-46.
31. మాటా-మంతీ-పు 104 (అధోజ్ఞాపిక)
32. మాటా-మంతీ-పుట 88 (అధోజ్ఞాపిక)

రాశారు. 'తెలుగు హార్పు', 'ది ఈస్ట్ కోస్ట్ న్యూస్', 'ది ఇండియన్ జర్నల్ ఆఫ్ ఎడ్యుకేషన్', 'ది ఇండియన్ సోషల్ రిఫార్మర్', 'ధీమణి', 'బాలిక', 'చింతామణి'; 'అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి' వంటి పత్రికలు నాటకాన్ని, రచయితనూ మెచ్చుకొంటూ మంచి సమీక్షలు రాశాయి. దంపూరి నరసయ్యగారు రాసిన రివ్యూ వల్ల అప్పారావుగారు పీఠికలో చెప్పిన ఒక విషయం వాస్తవమని నిర్ధారణ అయింది. అప్పారావుగారు పీఠికలో ఇలా రాశారు.[33]

"తెలుగు దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాల్లో మామూలుగా మాటాడే తెలుగు భాషలో పాతుకుపోయివున్న ప్రజల అలవాట్ల వల్ల మాండలిక భేదాలు పెద్దగాలేవు. సమర్థులైన రచయితలు గట్టిగా పూనుకొంటే ఒక కొత్త ఉమ్మడి సాహిత్య భాషను సులభంగానే రూపొందించవచ్చును."

ఈ నమ్మకాన్ని దంపూరి నరసయ్యగారు ఇలా దృఢ పరిచారు.[34]

"He has wisely and happily discarded for purposes of his comedy the unnatural, stilted, pedantic, literary dialect so much beloved of Telugu Pandits, and so unduly prized by them and employed. Insted the simple, ordinary language of common life now in use among all classes of the population in the Northern districts of this Presidency....... But not only has he thus boldly used a new literary diction which though unsanctifide by existing usage among authors, bears the stamp and seal of popular approval and universal use....(the play) if represented on the stage, will greatly please any Telugu audience."

సర్కారు జిల్లాలలో మరీ ఉత్తరాన ఉండేభాషను నెల్లూరు ఇంగ్లీషు పత్రిక ఇలా మెచ్చుకుంటే తెలుగు పత్రిక అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి కన్యాశుల్కమనే నరమాంస విక్రయ దురాచారం ఇంగ్లీషు వాసన తెలియని వారిలో ఇప్పుడు జరుగుతూందని చెప్పి "అట్టి వారికి స్పష్టంగా దెలియుటకై గ్రామ్యోక్తులను జేర్పబడినందులకై మేమామోదించితిమి. ఇట్టి గ్రంథములకు సలక్షణమైన గ్రాంథిక భాషనిరూపయోగము" అని 1877 మార్చి సంచికలో

---

33. గురజాడ రచనలు- కన్యాశుల్కం (1986), విశాలాంధ్ర ప్రచురణ- పుట VII
34 కన్యాశుల్కం (1986 విశాలాంధ్ర ప్రచురణ) పుట XVII

ప్రశంసించారు. అయితే అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు ఆమోదించని విషయం నాటకంలో అక్కడక్కడ ఆంగ్ల పదాల ప్రయోగాన్ని మాత్రమే. "ఈ కాలమునందలి తెలుగు సంభాషణలలో నింగ్లీషు పదములు జేరుచున్నవనుట నిజమే. అయిన నవి యందఱకు వాడుకగా నుండు సైడ్డుకాలువ, మిటికిలేషన్, బియే పరీక్ష, ఫయిరు బాక్సు, ఆక్టింగు పని, మిషన్ స్కూలు,కలెక్టరు దొర, జడ్జీ, కోర్టు అనునట్టి సర్వసాధారణ పదముల వలెగాక సింప్లి సిటీ, లవ్ సిగ్నల్సు, ఇన్సిన్సిరిటి, కంపారిజన్ డ్రెడ్ ఫుల్లీ ఇన్ లవ్, లోనగు నపూర్వపుఁ బదము లింగిలీషురాని వారికెట్లు బోధపడునో తెలియదు". అని సందేహించారు. అర్థముకాని సంభాషణలు "బధిర శంఖారావమేగాని వేఱుకాదు" అని చెప్పారు.

ఈ అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో సమీక్షాకారుడు ఇంగ్లీషు పదాలను ప్రయోగిస్తే ఆ భాషా జ్ఞానం లేనివారికితెలీదన్నదే వారి వాదం గాని బొత్తిగా ప్రయోగించకూడదని కాదు అని చెప్తూ ఒక ఉదాహరణ ఇలా ఇచ్చారు.

సీ॥ "కడు శ్రద్ధఁ గల్గి యక్వ్యొంట్యాంటు లక్కౌంట్లు
స్టిక్టుగాఁ గంపేరు జేయుచుండ"

నను నదియునూఁ నెసఁగ ఫస్టెగ్జామినేషని నార్టిచ్చియను వాక్యము లింగ్లీషురాని వారికెంత యర్థమగునో ఈ గ్రంథము నందలి కొన్ని ఇంగ్లీషు పదము లంత మాత్రమందఱకు నర్థమగునని యనెదము.

ఈ అముద్రిత గ్రంధ చింతామణి లోని సీస పద్యపాదం ఉత్తరోత్తరా సాహితీపరులలో కొన్ని భ్రమలను, అపోహలను, ఆధారంలేని విశ్వాసాలను సృష్టించింది. వేలూరి శివరామశాస్త్రి గారు భారతి-రాజతోత్సవ సభలో 8-1-1949 నాడు ఇలా చెప్పారు.[35]

"వాడుక భాషలో అందెవేసిన శ్రీ గురజాడ అప్పారావుగారి కన్యాశుల్కంలోని సీసపద్యమొకటి అముద్రిత గ్రంధ చింతామణి పత్రికలో చూచి నేనాశ్చర్యపోయి 1913లోనో, 1914లోనో ప్రెసిడెన్సీకాలేజీలో జరిగినసభలో దానిని గూర్చి అప్పారావుగారిని అడిగాను. మొదట ప్రబంధ

35. బంగోరె (సం) మొట్టమొదటి కన్యాశుల్కము-ముందు మాటలు పుట 62- 63

భాషలోనే కన్యాశుల్కం వ్రాసి అది రుచించక పోవడం చేత గ్రామ్యంలో తిరగ వ్రాశానని వారప్పుడు చెప్పారు".

రివ్యూలోని సీసపద్యం సమీక్ష చేసిన వారి స్వకపోలకల్పితమో, ఎవరిదో సమకాలిక గ్రంథంలోని రచనో అయి ఉండాలిగాని కన్యాశుల్కంలో అప్పారావు గారు రాసినదికాదు. సమీక్ష చదివిన పదహారేళ్ళ తర్వాత 1913లో అప్పారావుగారిని కలుసుకొని మాట్లాడిన సంగతిని మరో 36 సంవత్సరాల తర్వాత శివరామ శాస్త్రిగారు కథనం చేశారు. కన్యాశుల్కం రచనకు ముందు తాము సలక్షణ గ్రాంథిక శైలిలో పద్య రచనలు చేసే వారమనీ, అది నచ్చక ఆధునిక పద్ధతులను అనుసరించామని అప్పారావు గారు చెప్పి ఉంటారు. కన్యాశుల్కాన్ని మొదట గ్రాంధిక భాషలో రాశామని చెప్పినట్లు శివరామశాస్త్రి గారు పొరపడ్డారనుకోవాలి. అప్పారావు గారుగానీ, ఆనందగజపతిగాని 'సర్వజన సామాన్యమైన స్పష్ట భాష'నే ప్రయోగిస్తారు, ప్రోత్సహిస్తారు.

కన్యాశుల్కం ప్రథమ ప్రచురణ గురించి మరికొన్ని వివాదాస్పదమైన విషయాలు లేకపోలేదు. బులుసు వెంకట రమణయ్యగారు 'గజపతి రాజుల తెలుగు సాహిత్య పోషణము' అనే గ్రంథంలో కన్యాశుల్కం మొదటి ముద్రణ ప్రతి ముఖపత్రాన్ని పొందుపరిచారు. అది ఇలా వుంది [36]

శ్రీరస్తు
కన్యాశుల్కము
ఇది విజయనగరం రాజ్యమున ప్రాచీన లిపి పాఠకుఁడగు
గురజాడ అప్పారావు పంతులు బి.ఏ.చే
రచియింపఁడినది.
శ్రీ విజయనగరము
శ్రీ విజయరామ విలాసముద్రాక్షరశాల యందు
కొంకిపూడి-భద్రయ్యచే
ముద్రింపబడి, ప్రకటింపబ డినది.
౧౮౯౭ , మే, ౨౩

All rights reserved. దీని వెల ౮ అణాలు అంచెకూలి అణా.

---

36. బులుసు వెంకట రమణయ్య - పుట 131-2

వెంకట రమణయ్యగారు చాలా ఆసక్తికరమైన తారీఖును ఈ ముఖపత్రం వల్ల తెలియచేస్తున్నారు. నిజంగా ఇందులో చెప్పిన మే 23వ తేదీ వాడే కన్యాశుల్కం ప్రచురణ జరిగినట్టు కనబడదు. జనవరి 3వ తేదీవాడు జాయింటు మేనేజర్‌గారికి దివాన్ బహదూర్ బిరుదు వచ్చినందుకు జరిగిన విందులో ఆయనకు కన్యాశుల్కం ప్రతినొకదానిని కానుకగా అప్పారావుగారు ఇచ్చారు. జనవరి 30వ తేదీ నాడు కన్యాశుల్కం ప్రతులను మద్రాసు పత్రికలకు రివ్యూల కోసం పంపించారు.[37] ఆవిష్కరణకు ముందుగానే అడ్వాన్సు ప్రతులు చేతికి రావడం సర్వసాధారణమే గాని జనవరిలో కాక మే నెలలో ఆవిష్కరణ జరిగిందని, అందులో మే 23వ తేదీవాడు జరిగిందని ఊహించనైనా ఊహించలేదు.

ఆతారీఖు అప్పారావుగారి జీవితంలో మరచిపోలేని తేదీయే. ఆనాడు వారి జీవితం అనుకోని కొత్త మలుపులకు తిరిగింది. అయితే 1897 మే 23వ తేదీవాడు జరిగినది కన్యాశుల్కం ప్రథమ ముద్రణ ప్రతి ఆవిష్కరణకాదు. ఆనంద గజపతి నిర్యాణం.

అంతకు ముందు నాలుగు రోజుల నుంచి మహారాజా వారికి జ్వరం కాసింది. ఆయాసం ఎక్కువైంది. ఊపిరి సలపని ఎగ ఊపిరి. మాట్లాడడానికి ఆయనకు ఉత్సాహం లేకపోయింది. ఆనంద గజపతి జీవితం లోని ఆఖరి గడియల గురించి అప్పారావు గారు ఇలా రాశారు.[38]

"ఎనిమిదయింది. మందు తేడానికి నేను డాక్టరు దగ్గరకు వెళ్ళి వచ్చేటప్పటికి, మహారాజా వారి పరిస్థితి ఆందోళనకరముగా పరిణమించింది. దాదాపు తొమ్మిదయింది. ఆయన నరాలు తోడుకుపోతున్నవి. తొందరగా కంటోన్మెంటుకు డాక్టరు కోసం బయలుదేరాను ఇట్టే తిరిగి వచ్చాను. తిరిగి వచ్చేసరికి ఆయన చెంత జనానా స్త్రీలు వున్నారు. గదిలోకి వెళ్ళడానికి అవకాశంలేదు.

37. మహాకవి డైరీలు-పుటలు 146, 147
38. మాటా మంతీ-పుటలు 145-6

"మనస్సు పరిపరి విధాల పోతువున్నది. అధైర్యం హెచ్చింది. గుండె దడదడ లాడుతోంది. ఏ నిముషంలో ఏదుర్వార్త చెవిని పడుతుందో కదా! అక్కడే అలాగే ఆలోచిస్తూ కూర్చున్నాము".

"మూడు గంటలయింది. మరి అయిదు నిముషాలకు మహారాజా వారు పరమపదించారు. పరమేశ్వరుడు వారి ఆత్మకు శాంతిని ప్రసాదించుగాక. ఆయన నిర్యాణానంతరం ఇరవై అయిదు నిముషములు కోటలో ఉండిపోయాము. మర్నాడు ఉదయం కడసారి ఆయనను దర్శించుటకు వెళ్ళాము. ఆయన వదనం మామూలుగానే ఉంది. ఏ మాత్రం కళ తగ్గలేదు. నిశ్చలముగా, ప్రశాంతముగా నిర్మల వదనముతో నిదురపోతున్నట్లు కనిపించారు. ఆ గంభీర విగ్రహము అలాగునే వున్నది".

"మహారాజా వారు మరిలేరు. ఎంత హృదయ విదారకము. నేటి నుంచి ఎవరి సుభాషితములు నేను వ్రాయను? ఎవరి ప్రసంగములు విని ఆనందించగలను? ఎవరితో కవితానందమును అనుభవించగలను".

కవితానందమేకాదు. సాధారణమైన ఆనందం కూడా అప్పారావు గారికి ఆనంద గజపతి మరణం వల్ల కరువైంది. మహారాజాతో అత్యంత సన్నిహితులుగా మెలగిన కోటలో ఇప్పుడు ఆయన కేవలం శాసన పరిశోధకుని హోదాలోనే ఉన్నారు. ఆనంద గజపతి నిస్సంతుగా మరణించారు. ఆయనకు తమ్ములుకూడా లేరు. భార్యముందే చనిపోయింది. ఎవరినైనా దత్తత తీసుకొనే అధికారం మామూలుగా తమ తల్లిగారికి సంక్రమిస్తుంది. అయితే ఆనంద గజపతి ఒక విల్లురాశారు. దాని ప్రకారం తమ మేన మామ శంభుసింగు రెండో కుమారుడు చిట్టిబాబును మాత్రమే అలక రాజేశ్వరి గారు దత్తునిగా స్వీకరించి అతనికి రాజ్యమివ్వాలి. ఈ ఏర్పాట్లన్నీ ఆనంద గజపతి చనిపోయేముందు తమ తల్లిగారైన అలక రాజేశ్వరిగారికి, అక్కగారు అప్పల కొండమాంబగారికి తెలియచేశారు. ఆనంద గజపతి అభిలాష ఈ ఇద్దరు ఆడవారికీ, ఆదేశాలు అప్పారావుగారికి మాత్రమే క్షుణ్ణంగా తెలుసు. ఇతరులు వాటిని పట్టించుకొన్నట్టులేదు. అందుకే అప్పారావుగారు ఒకచోట ఇలా రాసుకొన్నారు.[39]

---

39. మాటా మంతీ-పుట 153

"మహారాజా వారు మరణించిన వెంటనే వారి ఆశయాలు వారితోనే నశించి పోయాయి. ఇప్పుడెవరూ వాటి జోలికి పోరు. ఎవరూ స్మరించరు. అంతా విస్మరించినట్టే కనబడుతుంది".

సంస్థానపు ఉద్యోగులు అప్పారావు గారి పట్ల కొంచెం తూష్ణీ భావాన్ని ప్రకటిస్తూ వున్నా ఆనంద గజపతి సోదరి అప్పల కొండమాంబ గారు మాత్రం ఇవ్వవలసిన మర్యాద ఇచ్చి చాలా దాక్షిణ్యం ప్రకటిస్తూ వచ్చారు. ఈమె ఆనంద గజపతి అక్కగారు. ఈమెను మధ్యప్రదేశ్‌లోని రీవా రాజ్యంలో మాథోగడ్ సంస్థానాదిపతి రామసింగుగారికిచ్చి పెళ్ళి చేశారు. ఆమె అత్తవారింటికి వెళ్ళాక ఆమెను రీవా సర్కార్, రీవా రాణి అని పిలిచేవారు. దురదృష్టవశాత్తూ ఆమెకు వైధవ్యం ప్రాప్తించింది. ఆమె పుట్టింటికి వచ్చాక తమ్మునికీ, తల్లికీ చేదోడు వాదోడుగా ఉండేవారు. అప్పారావు గారంటే జనానా స్త్రీలకెంతో నమ్మకం, గౌరవం. "మా తల్లిగారికీ, అక్కగారికి తమరంటే పరిపూర్ణమైన విశ్వాసం వున్నది" అని ఆనంద గజపతి అప్పారావుగారికి చెప్పేవారు. ఈ విషయాలను మరిచిపోకుండా సంస్థానాన్ని నడపవలసిన ఇద్దరు స్త్రీలు చేతనైన సహాయం చేయడానికే విశ్వాస పాత్రులైన అప్పారావు గారు అన్నీ ఓర్చుకొన్నారు.

ఆనంద గజపతి మే 23వ తేదీ నాడు పోతే డిసెంబరు 18వ తేదీనాడు గాని చిట్టిబాబు గారి దత్తత స్వీకారం శాస్త్రోక్తంగా జరగలేదు. ఈ మహోత్సవ వార్తలు హిందూ పత్రిక లోనూ, ఇతరత్రా ప్రచురితమైనాయి. చిట్టిబాబు గారు విజయరామ గజపతి అనే పేరుతో సంస్థానానికి హక్కుదారుడయ్యాడు. అయితే ఆయనకు మైనారిటీ తీరనందు వల్ల ప్రభుత్వం వారు ఒక రీజన్సీ కౌన్సిల్‌ను ఏర్పాటు చేశారు. దీనిలో మాతా మహారాణీ అలక రాజేశ్వరీ దేవి, మహారాజ కుమారిక రీవాసర్కార్ అప్పలకొండమాంబ, జిల్లా కలెక్టరు విల్లాక్ ప్రధాన సభ్యులు. మైనరు రాజాగారికి కలెక్టరు గార్డియన్, చిట్టిబాబును దత్తునిగా స్వీకరించినది మొదలు దాయాదులు మొదట చిల్లర దావాలు, ఉత్తరోత్తరా చాలా పెద్ద దావా ప్రారంభించారు.

వచ్చిన దావాలన్నింటిలోనూ అప్పారావు గారే ఇవ్వవలసిన సలహా సహకారాలు అందజేయడమే కాక స్వయంగా దక్షతతో నడిపిన వ్యవహారాలు ఉన్నాయి. వెలగాడ దావా, కొండపాలెం దావా, కత్రిమకొండ దావా అనేవి వీటిలో ముఖ్యమైనవి. సంస్థాన వ్యాజ్యాలలో కత్రిమకొండ దావా మరీ

ముఖ్యమైనది. ఎందుచేతనంటేసంస్థానానికి వ్యతిరేకంగా హేమాహేమీలు సాక్ష్యమిచ్చారు. ఇది కనుక గెలవకపోయినట్టయితే దీనిని పురస్కరించుకొని అనేక దావాలు మీదపడేవి.[40]

సంస్థానపు వ్యవహారాలలో రీవారాణి స్థిరంగా కాళ్ళు నిలదొక్కుకున్నాక అప్పారావు గారిని ఆమె తన ఆంతరంగిక కార్యదర్శిగా 1898 జూన్‌లో నియమించారు. మైనరు మహారాజా గారికి రాజ్య స్వీకారానికి తగిన వయసులేకపోయినా పెళ్ళి చేసుకోడానికి మాత్రం యుక్తవయసు వచ్చిందని పెద్దలు నిశ్చయించారు. 1898లో నవంబరు 4వ తేదీని డవేజరు మహారాణీ గారైన అలక రాజేశ్వరిగారు ఒక విల్లు రాశారు. నవంబరు 5వ తేదీనాడు రాజకుటుంబ సభ్యులతో అప్పారావు గారు తగిన వధువును చూడడానికి బెనారస్ ప్రయాణం మొదలుపెట్టారు. జయపూర్ రాజా బంధువులు కస్మండా జమీందారు సూర్య బక్సింగ్ గారి కుమార్తె లలిత కుమారిని వధువుగా నిర్ణయించారు. లక్షరూపాయలు వరునికి తిలకంగా ఇచ్చారు. ఈ పెళ్ళి కుదిర్చినందుకు కాకపోయినా ఇతర సాదర గౌరవాలకు కృతజ్ఞతగా లలిత కుమారి, సూర్య బక్సింగ్ అప్పారావు గారి పట్ల చివరి దాకా చాలా ఔదార్యం చూపించేవారు.

ఒకవంక శుభకార్యాలు యధావిధిగా జరుగుతూ వుంటే ఇంకో వైపు వ్యాజ్యాలు కోర్టుల్లో బిగిస్తున్నాయి. మద్రాసులోని సెక్రటేరియట్ పుస్తక భాండాగారంలో సంస్థానానికి సంబంధించిన రికార్డులు చాలా వున్నాయి. వాటిని పరిశోధించి సాక్ష్యం సంపాదించడానికి అప్పారావు గారు శాసన పరిశోధకులుగా పూనుకొన్నారు. ఇది బహుశా 1899లోనే వారు చేపట్టిన కార్యం కావచ్చును. అయితే 1900 మార్చి నాటికి మదరాసులో వున్న మేనేజరాఫీసుకు ఎవరో మరి ఆకాశరామన్న ఉత్తరం రాశారు. రికార్డులు చూడడానికి ప్రభుత్వం వారి అనుమతి కోరవలసి వచ్చింది. అప్పారావుగారు దరఖాస్తు పెట్టుకొన్నారు.

---

40. శేషు-పుట 235

1900 మార్చి9వ తేదీనాడుమద్రాసు ప్రభుత్వపు ప్రొసీడింగులు ఉత్తరువులు (నెంబరు 357) అప్పారావుగారికి అందాయి. వాటిలో ఇలా వుంది[41]

"చీఫ్ సెక్రటేరియటు పుస్తక భాండాగారములో వున్న శ్రీ అప్పారావుగారు పేర్కొన్న రికార్డులను, అవి రహస్యముగా వుంచవలసినవి కానందున వాటిని పరిశీలించటానికి శ్రీ జి.వి. అప్పారావు గారికి అనుమతి ఒసంగడమైనది. ఇందు విషయమై జనరలు రికార్డు డిపార్టుమెంటు సూపరింటెండెంటుతో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలను జరుపవలసినదిగా శ్రీ అప్పారావుగారిని కోరడమైనది".

అనుమతి లభించాక ప్రభుత్వపు రికార్డుల నుంచి ఏ ఆకరాలను సేకరించారో గాని అప్పారావు గారు 1900 నవంబరు నెలలో కలకత్తాకు వెళ్ళారు. ఆనగరంలోని పెద్ద లాయర్లను సంప్రదించడానికే వెళ్ళినా పుస్తకాల షాపులూ, మ్యూజియం, నాటక ప్రదర్శనలు, హైకోర్టు భవనాలు చూశారు. డిసెంబరు 5వ తేదీన కలకత్తాలో బయలుదేరి విజయనగరం మీదుగా డిసెంబరు 7వ తేదీ నాడు చెన్నపట్నం చేరుకొన్నారు. మద్రాసులో వైస్రాయిని కలుసుకోవడానికి రీవారాణీ వచ్చింది. వైస్రాయికి వంటకాలను పంపించింది. డిసెంబరు 12వ తేదీ నాడు రీవా రాణి అంతకు పూర్వం ప్రచురితమైన 'విక్టోరియా ప్రశస్తి' అనే వార్త కాపీ లను వైస్రాయికి, ఆయన సతీమణికి పంపించింది. ఇది అప్పారావుగారి అనువాద రచన అని ఒక గ్రంథ కర్త భావిస్తూ ఇలా రాశాడు.[42]

"విక్టోరియా రాణి రత్నోత్సవ సందర్భాన చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం తెలుగున రాసిన ప్రశంసా పద్యాలను, న్యాపతి సుబ్బారావు అభ్యర్థనపై ఆంగ్లీకరించాడు. వైస్రాయి మదరాసుకు విజయం చేసిన తరుణంలో (1900) రీవారాణి అచ్చువేయించి పంచి పెట్టిందీ పద్యాలనే".

ఈ సందర్భంలో సదరు గ్రంథకర్త పొరబడ్డారు. చిలకమర్తి వారు తెలుగు పద్యాలు రాయడం నిజమే. వాటిని న్యాపతి సుబ్బారావుగారి అభ్యర్థన మీద అప్పారావుగారు ఆంగ్లీకరించి ప్రచురించడమూనిజమే. అయితే అది వేరే

41. మహాకవి డైరీలు-పుటలు 162-3
42. కె.వి. రమణారెడ్డి-మహోదయం-పుట 140

సందర్భంలో. చిలకమర్తి వారు 1895లో కాకినాడలో జరిగిన గోదావరి మండల సభలకు వెళ్ళారు. ఆ సందర్భంలో సభ్యానుగు పద్యాలను రచించి సభలో చదివారు. అందరూ వాటిని మెచ్చుకొన్నారు. చప్పట్లు కొట్టారు. చిలకమర్తివారు తర్వాత ఇలా స్వీయ చరిత్రలో రాశారు.[43]

ఈ పద్యములు మిక్కిలి మనోహరముగా నున్నవని తోచినందున శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు వీటిని విజయనగరము పంపి నచ్చట కళాశాలలో నాంగ్లేయ భాషా పండితులయిన, శ్రీ గురజాడ అప్పారావు పంతులుగారి చేత నింగ్లీషు పద్యములుగా వ్రాయించిరి. తెలుగు పద్యములు నింగ్లీషు పద్యములు గూడా, మండల సభావృత్తాంతముల తెలియజేయు రిపోర్టులో (Godavary Disitrict Conference Report) నచ్చు వేయబడినవి.

చిలకమర్తి వారు 1897లో విక్టోరియా మహారాణి వజ్రోత్సవ సందర్భంలో పద్యాలు రచించి రాజమండ్రి పురమందిరంలోని సభలో చదివారు. వీటి ముద్రణ గురించి ప్రశంసల గురించి చిలకమర్తి వారు ఇలా రాశారు.[44]

"నా పద్యము లా సంవత్సరము జూన్ నెల 22వ తేదీ చింతామణి పత్రికలో ప్రకటింపబడెను. కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు విక్టోరియా రాణి చరిత్రమును వచనముగా వ్రాసి చింతామణి పత్రికలోనే ప్రకటించిరి. నా పద్యములు చూచిన తోడనే నన్ను శ్లాఘించుచు నాంధ్రదేశమున నానా భాగముల నుండి బహూకరణ లేఖలు నాకు వచ్చినవి. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి పత్రికాధిపతులగు పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు నన్నును, నా కవిత్వమును మెచ్చుకొనుచు నెల్లూరు నుండి యొక లేఖ వ్రాసిరి. అట్లే విజయనగరము నుండి శ్రీ నిడదవోలు సుందరం పంతులుగారు జూబిలీ సందర్భమున మన యాంధ్ర దేశమున రచియింపబడిన పద్యములన్నిటి కంటె నా పద్యములు రసవత్తరముగా నున్నవని నాకొక లేఖ వ్రాసిరి. ఈ విధముగానే యనంతపురం జిల్లాలోని పెనుగొండ యాసుపత్రిలో వైద్యులుగా నున్న పార్థసారధి చెట్టిగారు ప్రశంసాపూర్వకముగా నొక జాబు నాకు వ్రాసిరి. ఆనాటి తెనుగు పత్రికలన్నియు నన్నట్లే ప్రశంసించెను".

---

43. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం – స్వీయ చరిత్ర – పుట 121
44. చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహం – స్వీయ చరిత్ర – పుట 139

ఈ పేరా గ్రాఫును పూర్తిగా ఉదహరించడం వల్ల చిలకమర్తి వారి జూబిలీ పద్యాలను ఎవరెవరు ప్రశంసించారో తెలుస్తుంది. ఈ పేర్లలో గురజాడ అప్పారావుగారి పేరులేదు. అందుచేత ఆయన వీటిని అనువదించారన్న ప్రసక్తికి తావే లేదు. 1897 మే నెలలో ఆనంద గజపతి మరణించారు. విజయనగరం సంస్థానంలోని అందరూ శోక దినాలు పాటింపవలసి వచ్చింది. ఆరోగ్యంగా ఉంటే ఆనంద గజపతి, రీవా సర్కారు, రాజ కుటుంబంలోని వ్యక్తులు ఢిల్లీ దర్బారుకు వెళ్ళి ఉండేవారు. ఆ అవకాశం రాలేదు. చిలకమర్తివారిజూబిలీ పద్యాలను గురజాడ వారు అనువదించారనీ, వాటినే రీవా రాణి పంచిపెట్టిందని రాసిన పరిశోధకుడే మరొక సందర్భంలో అప్పారావుగారి గురించీ వారి తమ్ముడు శ్యామలరావు గారి గురించి రాస్తూ ఇలా అన్నారు.[45]

"కాంగ్రెసు కార్యకలాపాలలో తలదూర్చిన ఈ అన్నదమ్ములలో అన్నకు గల స్వదేశాభిమానం 1887లో విక్టోరియా రాణి స్వర్ణోత్సవ సందర్భంలో ప్రశంసా పద్యాలురాసి 'రీస్ అండ్ రయ్యత్' పత్రికలో అచ్చు వేయించేటందుకు అడ్డురాలేదు".

'రీస్ అండ్ రయ్యత్' పత్రికలో అచ్చుపడ్డ జూబిలీ పద్యాలను అన్న రచించారా? తమ్ముడు రచించారా? ఆ పత్రికాధిపతి 1889లో శ్యామలరావుగారికి ఒక ఉత్తరం రాస్తూ అప్పారావుగారు తనను పూర్తిగా మరిచిపోయారని ఉత్తరాలే రాయడంలేదని బాధపడ్డారు. అప్పారావుగారిలో Stuff ఉందని శంభుచంద్ర ముఖర్జీ విశ్వాసం. అంత సరుకున్న వాడు పద్యాలు రాస్తున్నాడా అని ఆయన 1889లో శ్యామలరావుని ఒక ఉత్తరంలో అడిగారంటే చాలా కాలం నుంచి అప్పారావుగారికీ, ముఖర్జీగారికి ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలులేవని భావించవచ్చు. భావి పరిశోధనల వల్ల తప్ప రీవా రాణి 1900లో పంచిపెట్టిన జూబ్లీ పద్యాల గురించి నికరంగా ఏమీ చెప్పలేం.

అప్పారావుగారు రీవారాణి మొదలైన వారితో మద్రాసుకు 1900వ సంవత్సరం డిసెంబరులో వెళ్ళినా ఆయనకు మైలాపురులోని పెద్ద లాయర్‌లను కలుసుకొనడం ముఖ్యమైంది. డిసెంబరు 16వ తేదీనాడు భాష్యం అయ్యంగారిని సంప్రదించారు. డిసెంబరు 17వ తేదీనాడు మైనరు

45. కె.వి. రమణారెడ్డి - మహోదయం -పుట 105

మహారాజాను వైస్రాయి ఆహ్వానించాడు. రాచకార్యాలను ముగించుకొని అప్పారావుగారు విజయనగరానికి తిరుగు ప్రయాణం పెట్టుకొంటున్నప్పుడు చేయవలసిన పనులను డైరీలో నోటు చేసుకొన్నారు.[46]

* ఓక్స్ వేలం వేసే సెకండు హాండు పుస్తకాలను ఖరీదు చేయడం.

* మా తమ్మునికి ఒక గడియారము, ఒకపెన్ను .

* అమ్మకు చంద్రహారపు గొలుసు. చక్కని ఒక దుప్పటి.

అప్పారావుగారికి శ్యామల రావు అనే ఒక తమ్ముడున్నాడు. అన్నగారిలాగే ఆంగ్లంలో కవితలల్లడం విద్యార్థి దశలోనే అలవర్చుకొన్నాడు.

అప్పారావుగారు తాము చదువుకొనే రోజుల్లో రాసిన పద్యాలను స్థానిక పత్రికలలో ప్రకటించి శంభు చంద్రముఖర్జీగారి వంటి విద్వన్మిత్రులు దృష్టిలో పడ్డట్టే శ్యామల రావు కూడా ఆ ముఖర్జీగారిని ఆకర్షించాడు. నేషనల్ కాంగ్రెస్ కార్యకలాపాలలో చురుకుగా పాల్గొనడమే కాక వాటి మీద ఆంగ్ల కవితలు రాస్తూ వచ్చారు. 1887లో మద్రాసులో కాంగ్రెస్ సభలు జరుగుతున్న సందర్భంలో "To the magnificient seditionists" (దివ్యమైన రాజద్రోహులకు) అనే శీర్షికతో ఒక ఆంగ్ల కవితనురాసి హిందూ పత్రికలో ప్రచురించాడు.ఇది శంభు చంద్ర ముఖర్జీగారికి పంపించాడు. ఆయన అభినందిస్తూ ఉత్తరం రాస్తూ సరుకున్న అప్పారావు గారి సంగతులు చెప్పమని ఒక ఉత్తరంలో కోరారు. శ్యామలరావు ముఖర్జీ గారితో ఎన్నాళ్ళు ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలు జరిపారో తెలియనట్టే అతని రచనలు కూడా ఏవేమిటో తెలియదు.

తమ్ముడంటే అప్పారావుగారికి చాలా ప్రేమ. శ్యామలరావు విజయనగరంలో బియ్యే చదువుతూ ప్రిన్సిపాల్ గారితో పడక మద్రాసుకు మకాం మార్చాడు. అక్కడ పట్టభద్రుడయ్యాక 'లా' చదవసాగాడు. ఇంగ్లీషు బ్లాంక్‌వెర్స్ ఛందంలో హరిశ్చంద్ర కావ్యాన్ని కొంతో, సొంతం గానో రచించాడు. దీనిలోని చివరనొచ్చే నారద హరిశ్చంద్రుల సంభాషణను యథాతథంగా గోమతం శ్రీనివాసాచార్యులు తమ హరిశ్చంద్ర ఆంగ్ల రూపకంలో శ్యామల రావుకు కృతజ్ఞతలు చెప్తూ వాడుకొన్నారు. శ్రీనివాసా చారిగారు ఈ నాటకంలో ఆనందగజపతి తెలుగు పద్యాలను కూడా ఆంగ్లీకరించి

46. మహా కవి డైరీలు - పుట 170

నాడుకొన్నారు. 1893లో తొలిసారి ప్రదర్శితమైన ఈ ఆంగ్ల నాటకానికి 1897 జనవరి నాలుగో తేదీనాడు (అంటే కన్యాశుల్కం అచ్చయి చేతికి వచ్చిన మొదటి వారంలో) అప్పారావుగారు ఆంగ్లంలో ఒక పీఠికను రాశారు. ఈ హరిశ్చంద్ర నాటకాన్ని ఎప్పుడు ముద్రించి ప్రకటించారో తేదీ సరిగ్గా తెలియదు. ఆ ప్రకటన సంవత్సరానికి పన్నెండేళ్ళ కిందట శ్యామలరావు తన ఆంగ్ల పద్యాలను రాసినట్లు శ్రీనివాసాచారి గారి మాటల వల్ల తెలుస్తోంది. పుస్తకం బయటకు వచ్చిన తేదీ నాటికి శ్యామలరావు కీర్తి శేషుడు.

శ్యామలరావు 1900 సంవత్సరాంతంలో సజీవుడే అన్న సంగతి అప్పారావుగారి డైరీ ఎంట్రీవల్ల విదితమైంది. అయినా ఒక గ్రంథ కర్తగారు "శ్యామలరావు మరణం 1891-1892" అని తను పుస్తకంలోని కాలక్రమణ సూచికలో చెప్పారు.[47] మద్రాసులో 'లా' చదువుతూ విద్యార్థి దశలోనే శ్యామలరావు మరణించాడని ఒక సంకలన కర్త తన గ్రంథంలో విశదం చేశారు.[48] ప్రస్తుతం లభిస్తున్న ఆకరాల వల్ల శ్యామలరావు గురించి అట్టే వివరాలు తెలియవు.

ఆనందగజపతి అస్తమించాక విజయనగరం సంస్థానంలో సాహిత్య పోషణ కొంచెం సన్నగిల్లిన మాట నిజమేగాని పూర్తిగా తుడిచి పెట్టుకొని పోలేదు. రీవారాణి అప్పల కొండమాంబ తమ తండ్రి విజయరామ గజపతి గారినీ, తమ్ముడు ఆనంద గజపతినీ చూసి సాహిత్యాభిరుచిని పెంచుకొన్న వ్యక్తి. ఆస్థాన విద్వాంసులందరినీ ఆదరణతో తృప్తి పరచేది. విద్వద్గోష్ఠులు కూడా అడపాదడపా జరిగేవి. ఆనందగజపతి పోయాక పండిత రక్షణం, విద్యా వినోదాలు లేవని సాధారణంగా భావించే వారికి వాస్తవాలను చెప్పినట్టు పేరి కాశీనాథ శాస్త్రిగారి పూర్వ శాకుంతలం నాటకంలోని ప్రస్తావనలో ఇలా నటుని చేత చెప్పించారు.[49]

" ఈ వార్త యింకను మీకు స్పష్టముగ దెలియలేదా? శ్రీ పూస పాడ్వంశమును మరల నంకురింపజేయఁ దలచి శ్రీ మద్విజయరామ గజపతి

---

47. కె.వి. రమణారెడ్డి - మహోదయం.
48. [illegible] - పుట 117 (అధోజ్ఞాపిక)
49. నిడుదవోలు వెంకటరావు - 'విజయనగర సంస్థానము ఆంధ్ర వాఙ్మయ పోషణ' - పుట 128లో కోట్ చేశారు.

మహారాజనామధేయమున వెలయుచున్న పుత్రరత్నమును సింహాసనాకృతుఁజేసి, శ్రీ మద్విజయరామ గజపతి కుమారికయు, శ్రీమదలకాంబా గర్భశుక్తి ముక్తా ఫలంబును నగు శ్రీ మదప్పల కొండ యాంబామహారాణి యధాపూర్వకముగ పండిత పరిపాలనమును విద్యావినోదమును సేయుచు యుక్తముగ బరిపాలించు చున్నది."

రీవారాణికి తన తమ్ముని విద్యా వినోదాలన్నీ జ్ఞాపకమే. ఆనంద గజపతి తమ సంస్థానంలోని సంస్కృత పండితులకు తెలుగు ప్రబంధాలలో ఉత్తమ పద్యాలను సూచించి వాటిలోని శ్లేష చమత్కారం చెడకుండా గీర్వాణంలోనికి అనువదించమనేవాడు. ఒకప్పుడు వసు చరిత్రలోని సుప్రసిద్ధమైన పద్యాన్ని సంస్కృతీకరించమని విద్వాంసులను కోరారు.

'ఆతన్వంగి యనంగ ఝూంకరణ పజ్జ్యాముక్త చూతాస్త్రని
ర్ధాతం బోర్వక తమ్ములంచు దటినీ గర్భైక సంజాత కం
జాత వ్రాతమునాటుఁజెంద నది యేచున్ హాగెనున్నమ్న్యా
'జ్ఞాతిశ్చేదనలేనకి' మ్మనెడి వాచారూఢి సత్యంబుగన్'.

ఈ పద్యంలో 'తమ్ములు' అనే పదప్రయోగంలో కమలములు, సోదరులు అనే రెండర్థాలకు అస్కారముండి శ్లేషశోభిస్తుంది. ఆహారస్యం చెడకుండా సంస్కృత శ్లోకం ఉండాలని ఆనందగజపతి అభిప్రాయం. ముడుంబైవరాహ నరసింహాచార్య స్వామి వారు ఇలా సంస్కృతీకరించారు.[50]

"తన్వంగీ కుసుమాస్త్ర ఝూంకారణ పజ్జ్యాభూత
చూతాశుగత్ భీతా 'కింశరణం భవేదిహమమే'
త్యాలోచ్యనద్యాంజనేః,
సాకం జాత మవేత్య పద్మమభజత్; తద్భాధతేహంత! తాం;
'జ్ఞాతిశ్చేదనలేనకిం?' వచ ఇదం స్యాస్థాత్ కథం ప్రస్థలేతొ

50. బులుసు వెంకట రమణయ్యగారు తమ పుస్తకం 'గజపతి రాజాల తెలుగు సాహిత్యం పోషణము' అనే గ్రంథంలో చెప్పారు. పుట 95-98

ఆనంద గజపతి కొన్ని సుప్రసిద్ధ సంస్కృత సుభాషితాలను తెనిగింప చేశారో లేదో తెలియదు గాని గురజాడ అప్పారావు గారు బహుశా ఆనంద గజపతి హయాంలో కొన్ని శ్లోకాలను తెనిగించారు[51] ఉదాహరణకు

"దాతృత్వం ప్రియ వక్తృత్వం ధీరత్వముచితజ్ఞతా
అభ్యాసేన నలభ్యంతే చత్వార స్సహజాగుణాః"

అన్న శ్లోకానికి

ఈ వియు దియ్యని మాటయు
భావంబున జేయతగిన పని తెలియుటయున్
ధీవియగు ధైర్య భావము
రావు సుమీ యొకని వలన రావలె తనలోన్

ఇలాగే

"యదా చతుర్భిః కనకం పరీక్ష్యతె
నికర్షణచ్ఛేదన తాప తాడనైః
తథా చతుర్భిః పురుషః పరీక్ష్యతె
కులేన శీలేన గుణేన కర్మణా,"

అనే నాలుగు పరీక్షలను ఇలా ఒక గీతంలో తెనిగించారు.

'నాల్గు రీతుల గనకంబు నాడెమగును
వేటు గీటుల తునియించి వెచ్చజేసి
నరుడు నట్టుల నాల్గింట నాడెమగును
కులము శీలంబు కర్మంబు గుణము చేత,

రాచకార్యాలలో 1895 నుండి ముమ్మరంగా పాల్గొనడం వల్ల అప్పారావుగారికి ఆంగ్లంలో గాని తెలుగులోగాని పద్యరచన చేసే సావకాశం 1902దాకా కలగలేదనుకోవాలి. రీవారాణిగారికి కూడా అప్పుడే కొంచెం ఊపిరి తీసుకునే వీలు చిక్కి విద్యా వినోదాలు పునఃప్రారంభం చేశారు. తన తమ్ముడు పూర్వం 'సతతము సంతసమొసంగు సత్యవ్రతికిన్' అనే సమస్యను ఇచ్చినట్టే ఈమె తన ఆస్థాన విద్వాంసులకు ఒక సమస్యను ఇచ్చి పూరించమన్నారు.

51. కొన్ని మూల శ్లోకాలనూ వాటి అనువాదాలను అవసరాల సూర్యారావు సంకలనం చేసిన గురజాడ రచనలు-4వ సంపుటం-ముత్యాల సరాలు (1958) అనే పుస్తకంలో 'మెరుపులు' అనే శీర్షిక కింద ప్రచురించారు. చూ॥ పుటలు 89,90.

"వెల వాల్గంటి కుమారులౌదురు గదా విప్రోత్తముల్ రావణా" అన్నది ఆపద్యం చివరి పాదం. ఈ సమస్యను ఆస్థానంలో ఉన్న ముడుంబైవరాహ నరసింహాచార్యస్వామి, మండలక్ష్మికామశాస్త్రి, పేరి కాశీనాథ శాస్త్రి, గురజాడ అప్పారావు, కె.ఎస్.జి. రాజామణి శెట్టి పూరించారు. పూరణలో రెండు పద్యాలను చూడండి.

"కవిచేతన్ విమతత్త్వ మొందిన మహాకామాంధకారంబునన్
కులధర్మంబు పరిత్యజించి తమతో గూడంగా యమ్మానినిన్
బలుమార్వేడెద మంచు బల్కెద రహోపాండిత్యమెపారగా
వెలవాల్గంటి కుమారులౌదురు గదా విప్రోత్తముల్ రావణా!"
—గురజాడ వెంకట అప్పారావు

'అల రంభోర్వశిమేనకాది గణికావ్యాసక్తులౌ కౌశికా
దుల బార్గుల్గద వారి గోత్రముల యందుంబుట్టి విప్రుల్ మదిం
గులమెంతే ఘనమంచు నెంచెదరయో కొంతైన లజ్జింపకే
వెలవాల్గంటి కుమారు లౌదురు గదా విప్రోత్తముల్ రావణా!"
— పేరి కాశీనాథ శాస్త్రి

విజయనగర విద్వాంసుల సమస్యాపూరణలను మంజువాణి పత్రిక 1903 మే నెల సంచికలో ప్రచురించింది. ఈ సమస్యాపూరణాన్ని చూశాక ఆదిపూడి ప్రభాకరరావు, కలువలపల్లి రంగనాథ శాస్త్రి, కొత్తపల్లి సుందర రామయ్య, దామరాజు శోభనాచలం, నందిరాజుచలపతిరావు, మల్లంపల్లి మల్లికార్జున శాస్త్రి, దాసు శ్రీరాములు, వారణాశి సదాశివయ్య, ఊటుకూరి కళ్యాణరావు మొదలైన తొమ్మండుగురు కవులు కూడా పూరించి మంజువాణిలో ప్రచురించారు.[52]

రీవారాణి ఇచ్చిన సమస్య ఒక్క విజయనగరంలోని విద్వాంసుల్నేకాక దేశంలో ఉన్న ఇతర కవులకు కూడా ఉత్సాహకరంగా ఉండడం గమనార్హమైన విషయం. దురదృష్టవశాత్తు రీవారాణిగాని, వారి విద్వాంసులు వారిలో ముఖ్యంగా అప్పారావు గారు విద్యా వినోదాలలో పాల్గొనే అవకాశం లేకుండా 1903లో విజయనగరం సంస్థానం పెద్ద దావా జిల్లా హైకోర్టులో ప్రారంభమైంది.

---

52. ఈ వివరాలు నిడుదవోలు వెంకటరావుగారు తమ విజయనగర సంస్థానం గ్రంథంలో చెప్పారు. పుట - 128

రీవారాణి, అప్పారావుగారు విజయనగరం నుండి చెన్నపట్నం, కూనూరు, ఊటీ మొదలైన ప్రదేశాలకు ఏటా వెళ్ళి కొన్ని నెలలపాటుఅక్కడే గడపవలసి వచ్చింది. విజయనగరం పెద్ద దావా బాధ్యతను రీవారాణీ అప్పారావుగారి భుజాలపైనే పెట్టింది.

1903 ఏప్రిల్ 2వ తేదీ నాడు అప్పారావు గారు మద్రాసు చేరుకొన్నారు. మర్నాడు సర్ భాష్యం అయ్యంగారితో కేసు గురించి చర్చించారు. తర్వాత ఏప్రిల్ 11వ తేదీవాడు ఊటి వెళ్ళి అక్కడ జూన్ 14వ తేదీ దాకా ఉన్నారు. ఇది విశ్రాంతి కోసంకాక దావా గురించి చేయవలసిన పనుల ఆలోచనకే ఎక్కువగా ఉపయోగపడింది. 1903 జూలై 13వ తేదీ నాడు సంస్థానంపై దావా అని అప్పారావుగారు డైరీలో నోటు చేసుకొన్నారు. ప్రతి సంవత్సరం వేసవి ఊటీలో గడపడం ఈ ఏడాది నుంచి ప్రారంభమైంది. రాజకుటుంబీకులు, తెల్ల దొరలు, పెద్ద లాయర్స్ అంతా అక్కడ ఆ రెండు మూడు మాసాలు మకాం చేస్తారు.

పెద్ద దావా గురించి సలహాలు ఇవ్వడమేకాక అందులో స్వయంగా సాక్ష్యం కూడా అప్పారావుగారు ఇవ్వవలసి వచ్చింది. 1905 సెప్టెంబరులో ఉదక మండలం నుంచి ఆయన ఎవరో ముఖ్యమైన కార్యకర్తకు ఇలాగ ఉత్తరం రాశారు.[53]

'ప్రియమిత్రమా!

మీరు 12వ తేదీన వ్రాసిన ఉత్తరం నాకు 16వ తేదీన అందింది. మీరు పంపిన నా రిపోర్టుల ఫైలు అందినట్లు ఇదివరకే మీకు తెలియపరిచాను. మీరు కనుగొన్న విషయం కొలంబస్ కానించిన పరిశోధనను జ్ఞప్తికి తెస్తున్నది. శ్రీ జగన్నాథరావుగారి పిటీషనులకు నా సమాధానాలనునేను ఇవాళ పంపిస్తున్నాను. బెజవాడ శాసనానికి విజయనగరం రాజకుటుంబానికి సంబంధం వున్నదని మీరు కానించిన పరిశోధన బాగున్నది. సంతోషం. దావా నాయిదా పడ్డట్లు పత్రికలో చదివాను. నవంబరులో కాబోలు నాయిదా. ఇందుకు ప్రత్యేకం నేను మదరాసు వచ్చి లాయరుతో చర్చించవలెనా? మీకంటే లాయరు ఎక్కువ సాయపడతాడని నాకు నమ్మకంలేదు.

53. లేఖలు – పుటలు 229-230

'ఇంతకీ నా సాక్ష్యం సంగతి? కమీషన్ ముందు నేను సాక్ష్యం చెప్పవలసి ఉంటుందనుకుంటాను. డిసెంబరు చివరి వారంలోనో, జనవరి మొదటి వారంలోనో నేను దక్షిణ ప్రాంతాలకు వెళతాను. అందువల్ల నా పరిశోధనకు ఆటంకం కలగకుండా డిసెంబరులోపున నా సాక్ష్యం తీసుకుంటే మంచిది. తిరునళ్వేలి నుంచి రావడమంటేకష్టం కదూ! త్వరగా నా సాక్ష్యం తీసుకోమని వకీళ్ళను అడగండి'.

అప్పారావుగారు తమ సాక్ష్యంలో సంస్థానపు పురాతన వంశావళి గురించి సాధికారంగా శాసన ప్రమాణాలతో రుజువు చేయడానికి సంసిద్ధులుగా ఉన్నారు. విజయనగరం సంస్థానపు పూసపాటి క్షత్రియులలో 1.రాచిరాజుకోవ, 2. తాళ్ళ పాలెం కోవ 3. రేగుల వలస కోవ అనే మూడు విభిన్న శాఖలున్నాయి. వీరిలో రాచిరాజు కోవ వారు పూర్వ రాజ్యాలు పాలించారు. వీరు బెజవాడను పాలించిన మాధవ వర్మ సంతతివారు. ప్రబంధాలు రచించారు. బొబ్బిలి యుద్ధంలో చనిపోయిన విజయ రామరాజు(1670-1757) నిస్సంతుగా పోవడంచే తాళ్ళపాలెంకోవలోని మూడవ ఆనందరాజు(1732-1760)నెంచుకొని గద్దె ఎక్కించారు. ఇతడే ఫ్రెంచి వారిపై పగబట్టి ఆంగ్లేయులను ఉత్తర సర్కారులకు ఆహ్వానించాడు. ఈ ఆనందరాజు కూడా నిస్సంతుగానేపోయారు. ఇతని తరువాత తాళ్ళపాలెం కోవలోంచే ఒకరిని రెండవ విజయరామరాజు(1749-1794) అనే పేరుతో దత్తునిగా చేసుకొని తఖ్తు ఎక్కించారు. రాజ్యానికి వచ్చినప్పుడు ఇతని వయస్సు పదహారు సంవత్సరాలు. ఇతడు ఆంగ్లేయులతో కత్తి గట్టి 1794లో పద్మనాభ యుద్ధంలో చనిపోయాడు. ఇతని తర్వాత నారాయణ గజపతి 1845 దాకా పాలించాడు. తర్వాత ఔరసుడు విజయ రామగజపతి (1826-1879) రాజ్యానికి వచ్చాడు. ఈ మహారాజు సంతతే రీవారాణి అప్పల కొండమాంబ, ఆనంద గజపతి (1856-1897). ఈ ఆనంద గజపతి దాకా ఎందరో తాళ్ళపాలెం కోవలోని వారే పాలకులు.

రేగుల వలస కోవకు సంబంధించిన వారు ఆదిలో బొబ్బిలి యుద్ధం విజయరామరాజు మరణానంతరం దత్తుగా వచ్చినవారు. పూసపాటి వంశానికి చెందిన వారైనా దూరపు బంధువుగా భావిస్తారు. ఈ జ్ఞాతిత్వం చెప్పవీలులేనంత

సత్తా పూరుషాంతరములకు పూర్వపుదని అంటారు. దీనికి చారిత్రక ప్రమాణాలను చూపిస్తారు[54] ఇప్పుడు ఆనంద గజపతి నిస్సంతుగాపోయాక వారి తల్లిగారు చేసుకొన్న దత్తత చెల్లనే చెల్లదని రేగుల వారు వ్యాజ్యం తెచ్చారు. తమ వాదానికి అనుగుణ్యమైన వంశావళిని వారు సాక్ష్యంగా చూపించసాగారు. (ఎలిఫిన్స్టన్ హిస్టరీ ఆఫ్ ఇండియా వంటిదేశ చరిత్రలు, విజయనగరం డైరీలు) మెకంజీ సంకలనాలలోని కైఫీయత్తులు, హాకీ ఖత్తులు మొదలైన వాటి నుంచి రేగుల వలస కోవ వారి పండితులు సాక్ష్యం సంపాదించారు.

రేగుల వలస వారి వాదం ప్రకారం ఆనంద గజపతి తమ కాలంలోనే తమ పూర్వుడైనపద్మనాభ యుద్ధం చిన విజయ రామరాజు వంశపారం పర్యంగానే పూసపాటి వంశీయుడని నిర్ణయించే వంశావళులను కల్పించారు. బొబ్బిలి యుద్ధం తర్వాత దత్తుడని పెంచిన రాజు తర్వాత వరసగా పద్మనాభ యుద్ధం; విజయరామరాజు, నారాయణ గజపతి, విజయరామ గజపతి, ఆనంద గజపతి రాజ్యాధీశులైన వారే తప్ప వారి పేర్లు తాళ్ళపాలెం కోవలోనికి అక్రమ ప్రవేశం పొందాయి. వాస్తవానికి రేగుల వలస వారే రాజ్యార్హులు. అయితే ఆనంద గజపతి హయాంలో తయారైన వంశ వృక్షాలు ఇందుకు విరుద్ధాలు.

మాధవ వర్మ అని ప్రసిద్ధుడైన పూసపాటి వారిలో విజయనగరం సంస్థానానికి రఘునాథరాజు (1652-1685) ఆద్యుడు. ఇతని తమ్ముడు తమ్మిరాజు. కవి. శ్రీకృష్ణ విజయం అనే పేరుతో నరకాసుర సంహారం ఒక అయిదాశ్వాసాల ప్రబంధంగా రచించాడు. ఈ కృత్యాదిని 89 పద్యాలలో తమ వంశావళిని విపులంగా వర్ణించాడు.[55] ఈ గ్రంథాన్ని ఆనంద గజపతి 1893లో సర్కజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి చేత పరిష్కరింపచేసి 15 పుటల పీఠికతో ప్రచురింపచేశారు. ఇందులో విశేషాంశాలెన్నో ఉన్నాయి. పూసపాటి రాజుల వంశ వృక్షాన్ని వివరించేపట్టికనుకూడా ఇందులో పొందుపరిచారు. దీనిని ఆధారం చేసుకొనే సంస్థానపు లావాదేవీలలో 1903లో కోర్టు దాఖలు చేసిన

---

54. Pusapati Historical Records-Report dated 1772 to the Governer Fort St. George-P-1346.దీని వట్ట శ్రీ జగన్నాథశర్మగారుతెలుగు పారిశరీయసారలో ఉటంకించారు. పుట -L1

55. చూ॥ సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం-నాయకరాజుల యుగం-1 (1966) 'ఇతర కవులు' శీర్షిక - పుట 236

వంశ వృక్షాన్ని సిద్ధపరిచారు. (ఓడి. 18/1903) జ్ఞాతులు ఇది సవరణకు పాత్రమైన వంశవృక్షమంటారు.

ఆనంద గజపతి తల్లిగారు చేసుకొన్న దత్తత మాత్రమేకాక ఆదిలో పద్మనాభ యుద్ధం తర్వాత దత్తుడిగా వచ్చిన చిన విజయరామరాజు (1760-1794) దత్తతనే ప్రశ్నించడం ఈ వివాదంలో వినబడుతుంది. 'ఆనంద గజపతి కాలమునందే తమ పూర్వుడైన చిన విజయ రామరాజు (పద్మనాభం విజయరామరాజు) వంశపారంపర్యముగానే పూసపాటి వంశీయుడని నిర్ణయించుచు వంశావళులను కల్పించియున్నారు అని సాహిత్య పరిశోధకులు చెప్పున్నారు.[56] ఆనంద గజపతీ, గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగార్లు కలిసి చేసిన చారిత్రక లేఖలను విశ్వసించి పాశ్చాత్య చరిత్రకారులుకూడా మండల చరిత్రలలో అబద్ధాలనేఉగ్గడించారని కొందరు రేగులవలసకోవ వారి ఆశ్రితులు ఘోషిస్తున్నారు.[57] ఏనాటినుంచో క్షత్రియ కీర్తినే ఆశ్రయించుకొన్న వీరు సంస్థాన వారసత్వపు వ్యవహారాత్మకమైన వ్యూహరచనా విధానమొకటి యేర్పడి ఉందనియు నిర్ధారణగానే విశ్వసింపవలసి వచ్చును అని భావిస్తున్నారు. తమ వాదానికి భిన్నంగా సిద్ధం చేసిన వంశ వృక్ష ప్రబంధాది వ్యూహపు రికార్డులు 'టాటోటింప' బూనుకొన్నారన్నారు. తమకు విరుద్ధంగా ప్రబంధావళులలో పద్యాలుంటే అవన్నీ ఫోర్జరీలనే చెప్పున్నారు.

ఆనంద గజపతీ అతని ఆశ్రితులు ప్రకటించిన వాటిలో ఫోర్జరీ లెన్నో చెప్పలేముగాని విజయనగరం పూసపాటి వారి మూడు కోవలలో ఒకటైన రాచిరాజు కోవ గురించి మాత్రం ఒక ఫోర్జరీ రచన వెలువడింది. దీనిని ఆధారం చేసుకొని నిడుదవోలు వెంకట రావు, చాగంటి శేషయ్యగారి వంటి ప్రసిద్ధ సాహిత్య పరిశోధకులే పొరబడి వేములవాడ భీమకవి కాలాన్ని నిశ్చయించడానికి తప్పుదారి పట్టారు. ఈ రాచరాజు సీస మాలిక గురించి నేను కొన్ని వాస్తవాలు వెల్లడి చేశాను.[58] పెద్ద దావాలో ఒక పక్షంవారేకాక రెండుపక్షాల వాళ్ళూ వంశ వృక్షాలను సృష్టించారు. పాత వివరాలను దిద్ది పారేశారు. తమకు ఇబ్బందికరమైన గ్రంథాలను వెలుగు చూడ నియ్యలేదు. తమకు

56. నిడుదవోలు వెంకట రావు -తెలుగు పారశీయ హార పీఠిక - పుట 17
57. దువ్వూరి జగన్నాథ శర్మ - తెలుగు పారశీయ హార పుట XXXii
58. ఆరుద్ర - సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం -మొదటి సంపుటం 1989-పుట253

అనుకూలమైన. వాటిని సేకరించో సృష్టించో ప్రకటించారు తిలాపాపం తలాపిడికెడు-తాళ్ళపాలెంకోనవారి తరువాత వ్యాజ్యాన్ని నడిపించినవారిలో ప్రముఖులైన గురజాడ అప్పారావు గారికి ఇది వర్తించకపోదు. వారి కుమారులు గురజాడ రామదాసుగారే ఉత్తరోత్తరా ఇలా రాశారు.[59]

విజయనగర సంస్థానీకుల చరిత్ర నిశ్చయముగా శాపదష్టమే! విజయనగర రాజుల వంశము నిరంతర ధారగా సాగినదికాదు! రెండేసి, మూడేసి, తరముల కొక్కక్క విరుపు కలిగి దత్తతానుక్రమణయైన గాకుండా వారి జ్ఞాతి వర్గమున వేరొక శాఖలో మొగ సంతతి వారెవరో రాజ్యాని కొచ్చుట తటస్థించుచుండెను. ఈ కారణము చేతనే వారి ఆది కుటుంబమున ఆఖరి పురుషుడగు శ్రీ ఆనంద గజపతి మహారాజా వారు గుజరాతు రాజుల చరిత్ర, రాజతరంగిణి వలె తమ వంశ చరిత్ర వ్రాయించనుద్యమించిరి గానీ అదీ సాగలేదు. వారి మరణానంతరము సంస్థానముపై వారసత్వపు వ్యాజ్యము వచ్చిన తరి, ధనవంతులు విశాలమైన పలుకుబడిగల మహారాణుల చేతిలో, వారి పూర్వ వంశావళి అన్నిచోట్లా వ్యాజ్యావసరములకు అనువైనట్లు మార్చివేయడ్డది."

సాక్ష్యాలనుమార్చో, సమకూర్చోగాని గురజాడ అప్పారావుగారు ఈ పెద్ద దావాలో ఎంత మునిగిపోయారంటే 1905 ఏప్రిల్ 15వ తేదీ వాడు అప్పారావు గారు మద్రాసు చేరుకుంటే 24వ తేదీవాడు అప్పారావుగారి తండ్రిగారు మరణించారు. ఆవార్త అప్పారావుగారికి తెలిసి వెంటనే విజయనగరానికి బయలుదేరారు. విజయనగరంలో పదమూడు రోజులు మాత్రమే ఉండి, తండ్రికి కొడుకు చేయవలసిన కర్మచేసి మే 7వ తేదీవాడు ఊటీకి విజయనగరం నుంచి బయలుదేరవలసి వచ్చింది. ఊటీలో ఆయన కోసం మిస్టర్ చూ థాంప్సన్, మిస్టర్ గిల్మన్ మొదలైన వారు ఎదురు చూస్తున్నారు. ఇంతకు ముందు దాకా మైనరు మహారాజాగా ఉన్న విజయ రామరాజా ఇప్పుడు మహారాజా హోదాకు వచ్చారు. మే 29వ తేదీ వాడు ప్రభుత్వ భవనంలో మహారాజా వారు గవర్నరును కలిసిరి. జూన్ 5వ తేదీవాడు 'గవర్నరు సతీమణి మహారాజాను చూడడానికి వచ్చినది' అని అప్పారావుగారు డైరీలో రాసుకొన్నారు. వేసవి సీజను అయిపోయినా 1905లో

---

59. తెలుగు సారాణీయ సౌరభ-పుట XI

సెప్టెంబరు దాకా అప్పారావుగారు ఏ దావా కార్యాలవల్లనో ఊటీలోనేఉండిపోయారు.

1906లో వారసత్వపు పెద్ద దావా ఏ మలుపులుతిరిగిందో అప్పారావుగారు తొలి సాక్ష్యాన్ని బలపర్చడానికి జనవరి 22వ తేదీనాడు తాళపత్ర గ్రంథాలు పంపాయించారు. జనవరి 26వ తేదీ నాడు "శ్రీరామమూర్తి గ్రంథము రెండవ భాగమును పైలు చేయవలెను" అని డైరీలో రాసుకొన్నారు. గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు ఆనంద గజపతి పరిపాలనలో తమ 'కవి జీవితములు' అనేగ్రంథాన్ని 1893లోనే ముద్రించారు. గ్రంథమంతా ఒక సంపుటంగా కాక అయిదు చిన్న సంపుటాలుగా ప్రకటించారు. వీటిలో రెండవ భాగం కేసుకు అవసరమైందికాబోలు. 1906లోనే ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యం అనే విద్యార్థిని తమ ఇంట్లో పనిచేయమనిచెప్పి పరిశోధనల కోసం నియమించారు. ఏయే పనులు తయారు చేశారో ముని సుబ్రహ్మణ్యం గారు ఇలా రాశారు.[60]

"విజయనగరం సంస్థానమునకు చెందిన శాసనములును, విజయనగర రాజుల బంధువుల వంశ వివరములను తెలుపు కొన్ని పద్య కావ్యములు, వచన గ్రంథములు గూడ నుండెడివి. ఈ గ్రంథములన్నియు నేను జదివి అందరి వంశములు వివరముగా వ్రాసి అందరి పద్యములను ఇంగ్లీషు తర్జుమా జేయుటయు అవన్నియు అచ్చొత్తించుటయు నాపనిగా నిర్ణయింపబడెను. ఇదిగాక ఆంధ్ర కవులు వ్రాసిన ప్రబంధ కావ్యములలోని ప్రథమాశ్వాసములలో కృతి పతి యొక్కయు కృతికర్తయొక్కయు వంశావళులు దెలుపు పద్యములు దీసి అందుండు చారిత్రక విషయముల వెడదీసి శిలాశాసనముల లోని రాజుల మంత్రుల జీవిత కాలముల ఆధారము వల్ల ఆంధ్ర కవుల, వారి పోషకుల కాల నిర్ణయము జేయవలసి యుండెను. అప్పారావు పంతులుగారు నాకు మార్గము జూపి పనులు ప్రారంభింపజేసి వదలి వేసినంతనే నేనే పనులన్నియు కడు త్వరితముగా పూర్తి చేయుచుంటిని"

ముని సుబ్రహ్మణ్యం గారు ఆంగ్లంలోనికి అనువదించిన ప్రాచీన పద్య భావాలను పరిచూపి అప్పారావుగారు The Prabandham

60. గురజాడ రచనలు -లేఖలు -పుట 71-72 [illegible]

Pedigrees అనే చిన్న గ్రంథాన్ని ప్రకటించి దానిని పెద్ద దావాలో ఒక ప్రబల సాక్ష్యంగా సమర్పించారు. ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారి చేత రాజుల భోగట్టాలు తయారు చేయిస్తున్నప్పుడే అప్పారావు గారు స్వయంగా అనేక రాజవంశాల బిరుదావళులనునోటు చేసుకొన్నారు. వారు సమకూర్చుకొన్న వైనాలను నేను అకారాదిగా ఇలా జాబితా తయారు చేశాను.[61]

1 అనిపల్లి,2. అనుగంటి,3. అయోధ్య,4. ఆరట్ల ,5. ఆరూళ్ళ,6. కాశ్యప గోత్రీకుల,7. కౌండిన్య గోత్రీకుల,8. గుండిక,9. గుండేటి,10. గూడిలి,11. గూడే,12. చెర్వునూళ్ళ,13. జమ్ములూరి,14. జయపట్ల,15. జావ్వరుల16. దట్నూర్ల,17. దేసట్ల,18. ధనంజయ గోత్రీకుల,19. ధాన్యవోలు,20. నరకోల,21. నింగివొల్లి,22. పట్నూళ్ళ,23. పల్కునూళ్ళ,24. పల్లవుల,25. పల్లివెళ్ళి,26. పసుపునూళ్ళ,27. పానెపల్లి,28. పాయేటి,29. పొలూరి,30 పునుగోటి,31. పూర్వాడి,32. పూసపాటి,33. పెనుగొండ,34. పైడిముక్కుల,35. మంగిపూడి,36. మట్నూళ్ళ,37. మల్లెల,38. మారుట్ల,39. రుక్మక (చెరుంతు),40. రేచర్ల,41. రేపాల,42. వాలూరి,43. విప్పర్ల,44. విరియాల,45. వేటకూరి,46. వెలవోలి,47. శ్రీమల్లె

ఈ వంశావళులు, బిరుదులు సంకలనం చేయడానికి అప్పారావుగారు మద్రాసులోని ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయానికి వెళ్ళి అక్కడి రికార్డులు సంప్రదిస్తూ ఉండేవారు. ఒక పక్క పెద్ద దావా కోసం ఈ సాక్ష్యాలూ, సంపన్నాలు సేకరిస్తూనే అప్పారావుగారు సృజనాత్మక సాహిత్య రచనలను 1903 నుంచే తల పెట్టారు. అయితే వారు తమ కృషిని ఇంగ్లీషుల్లోనే చేయాలని భావించారు. దీనికి కారణం బహుశా అప్పారావుగారి పాశ్చాత్య స్నేహితులై ఉండవచ్చు. ఊటీలో వారిని కలుసుకొన్నప్పుడు ఈ విషయమై చర్చించి ఉంటారు.కొన్ని కథలను ఇంగ్లీషులో రాయడం ప్రారంభించారు. జె.డబ్ల్యు. రీస్ అనే ఆంగ్లేయుడు భారత దేశంలో ఉన్నప్పుడుఅప్పారావుగారికి తన సాహిత్య ప్రచురణల కార్యక్రమాన్ని చెప్పి తనతో సహకరించమని కోరాడు. తర్వాత ఇంగ్లాండు వెళ్ళిపోయాడు. 1904లో అప్పారావుగారు ఆయనతో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు ప్రారంభించారు. రీస్ దొర ఇలా జవాబు రాశాడు. [62]

61. మాటా-మంతీ-పుటలు 73-77 (ఈ గ్రంథంలో ఈ వైనాలు అకారాదివి లేవు)
62. లేఖలు – పుట 168

17 పాల్ మాల్ ఎస్. డబ్ల్యు. లండన్,
7 ఫిబ్రవరి 1904

"ప్రియమైన అయ్యా,

మీరు వ్రాసిన లేఖ అందింది. అనేక ధన్యవాదాలు. మిమ్మల్నినేను మరువలేదు. మీరు నాకు బాగా జ్ఞాపకం. నాతో సహకరిస్తానని మీరిచ్చిన వాగ్దానానికి కృతజ్ఞణ్ణి. మీ కథలు పంపకోరిక. నాకవి నచ్చినట్లయితే ఆంగ్ల పాఠకులకు నచ్చినట్లే. త్వరలో మీ కథలను చదవకోరుతున్నాను.

అప్పారావుగారు రాయదలచిన ఆంగ్ల కథలను ప్రచురించడానికి ఒక్కరీస్ దొర మాత్రమేకాదు. మాక్స్ పెంబర్టన్ అనే ఇంకొక లండన్ వ్యాసవుడు కూడా ఆసక్తి చూపించాడు. రీస్ దొరతో ఫిబ్రవరిలో ఉత్తరాలురాయడం జరిగితే ఈ పెంబర్టన్ దొరతో ఆ ఏడాది నవంబరులో లేఖా సంప్రదింపులు చేశారు. ఆ దొర ఇలా ఉత్తరం రాశాడు.[63]

56, ఫిట్జుజాన్స్ ఎవిన్యూ
హేంప్ స్టెడ్
నవంబరు 29, 1904

"ప్రియమైన అయ్యా,

దయతో మీరు రాసిన లేఖలకు ఎంతో సంతోషించాను. దురదృష్టవశాత్తు ప్రస్తుతం అదనంగా ఏపని చేయాలన్నా అవకాశంలేకుండా వుంది. కొంత కాలం వరకు నేననుకున్న వేవీ నెరవేరవు.

భారతీయ జీవితాన్ని ప్రతిబింబించేకథలుపంపిచగలరా? కొన్ని కథలు పంపినట్లయితే కృతజ్ఞణ్ణి, అయిదువేల మాటలకంటేఎక్కువ కాకుండా వ్రాయండి. మా పద్ధతికి సరిపడకపోయినట్లయితే అక్కడక్కడ కొద్దిగా మార్చవలసి వుంటుంది. ఇందుకు మీరు అనుమతిస్తారనుకుంటాను."

1904లో ఇద్దరు పాశ్చాత్యుల జాబుల వల్ల అప్పారావుగారి సాహిత్య జీవితం లోని ఒక ఘట్టం పై వెలుగు ప్రసరిస్తుంది. 1895లో మద్రాసులో ఉన్నప్పుడే మేనెలలో "యూరేషియనులను గురించి నేనొక నాటకము వ్రాసి, వారి యెడల అనుకంపము కలిగేటట్లు చేయవలెను". అని డైరీలో 4వ తేదీ

---

63. లేఖలు - పుట 159

వాడే రాసుకొన్నారు. తండ్రి తెల్ల దొర, తల్లి భారత మహిళ అయితే వారికి జన్మించిన సంతానాన్ని మనం ఆంగ్లో ఇండియనులని పేర్కొంటున్నాము. ఆరోజుల్లో వీరిని యూరేషియన్లు అనేవారు. ఈ రాయబోయే నాటకం ప్లాటును మే 11వ తేదీనాడు ఆసంవత్సరమే ఇలా రాసుకొన్నారు.[64]

"ది యూరేషియను డ్రామా. ఒక గొప్ప 'సివిలియను'. ఒక కొండజాతి స్త్రీని వుంచుకొంటాడు. ఇతనికి ఇద్దరు సంతానం. ఈ ఇద్దరూ ఇంగ్లాండులో పెరిగారు. పరిస్థితుల ప్రభావము వలన తల్లీ, పిల్లలూ ఒకరికొకరు దూరమవుతారు. ఇతను ఆమెతో సంబంధాలను తెంచుకొంటాడు. అతను ఎక్కడ వున్నాడో అతని అనుపానులేమో ఆమెకు తెలియదు. ఒక ముసల్మాను వర్తకుడు ఆమెకు ధనం ఇస్తూ ఉంటాడు. ఇంటికి కావలసిన వస్తువులు తెచ్చి పడవేస్తూ వుంటాడు. ఇతను మొదట బట్లరు. తర్వాత వర్తకుడైనాడు. కొంత కాలానికి ఆమె కొడుకూ, కూతురూ తిరిగి వస్తారు. కొడుకుకు తన తల్లి కొండ జాతి స్త్రీ అని మొదట తెలియదు. తన తండ్రి చనిపోయాడని అనుకొంటాడు. కాని ఇతను ఇండియాకు రాగానే పరిస్థితులన్నీ అవగాహనవుతాయి. ఇంటికి వచ్చే పన్లయిలు కొన్ని రోజుల నుంచి ఆగిపోతాయి. కూతురు పనిచేస్తూ వుంటుంది. ఆమెకు చదువు వస్తున్నది. పన్లయిలు బంద్ అయినప్పుడు అట్టి సన్నివేశంలోనే పిల్లలిద్దరూ ఇండియా చేరినట్లు చిత్రించేదా?

"ఆ యూరోషియను ఒక పిల్లను పెళ్ళాడతాడు. అతనికి పిల్లలు కలుగుతారు. దగుల్బాజీ. ఇంకొక పిల్లను ప్రేమిస్తాడు."

బహుశా ఈ ప్లాటు గురించే అప్పారావు గారు 1903 లోనూ 1904లోనూ రీడ్ దొరతో, పెంబర్టన్ దొరతో చర్చించి ఉంటారు. ఈ కాలం లోనే వారు ఇంగ్లీషులో స్టూపింగ్ టు రైజ్ అనే కథను కూడా రచించారు. (దీనిని అవసరాల సూర్యారావు 'సంస్కర్త హృదయం' అనే పేరుతో తెనిగించి గురజాడ కథల సంపుటిలో చేర్చారు) బహుశా ఇదే కాలంలో అప్పారావుగారు ఒక నవలకు కూడా ప్రణాళికనురాసుకొన్నారు. ఇది సుదీర్ఘమైనదే. కొన్ని పాత్రల స్వరూప స్వభావాలు, సంభాషణలు కూడా చాలా విపులంగా నోటు చేసుకొన్నారు. సన్నివేశాలను సవిస్తరంగానే రచించారు. ఈ నవలా ప్రణాళిక

64. మహాకవి డైరీలు – పుట 112

అచ్చులో 27 పేజీలు పరిమితిలో ఉందంటే అప్పారావుగారు ఈ రచన ప్రాతిపదికకోసం ఎంత సమయాన్ని సాహిత్య శ్రమను వెచ్చించారో తెలుస్తుంది.[65]

ఈ నవలలోనే ఒకరి పాత్రకు అప్పారావుగారు విప్లవాత్మకమైన ప్రాణం పోశారు. ఇరవయ్యో శతాబ్దం ముగియబోతున్న ఈ చివరి దశాబ్దంలోనే పురుషులు ఇంకా పెక్కు దురహంకారంతో ప్రవర్తిస్తూ ఉంటే ఈ శతాబ్దపు తొలి సంవత్సరాలలోనే అప్పారావుగారు అతని చేత ఇలా చెప్పించారు.[66]

"స్త్రీ మేలుకోవాలి. ఎదిరించాలి. తిరగబడాలి. మానవత్వం ఆమెలో అధికం. ఆడది అబలకాదు. మీ వాదన్లో అర్థం లేదు. మనదేశంలో పల్లె పడుచు చూడండి పురుషుడు కంటే బలవంతురాలు, ఎక్కువ కష్టపడుతుంది. కష్టానికి ఓరుస్తుంది. పొలం పనంతా ఆమెదే. గొప్పులు త్రవ్వుతుంది. దుబ్బులు పెరుకుతుంది. ఊడుస్తుంది. ఒడ్లు దంచి బియ్యం విసురుతుంది. మగవాడికంటే ఆడది ఎందులో తక్కువ? వాళ్లేకాదు, మన ఆడవాళ్ళు అంతే. గాబుల కొద్దీ నీళ్ళు తోడుతారు. కుంచాల కొద్దీ బియ్యం వారుస్తారు. ఇంటిల్లిపాదికీ చాకిరీ చేస్తారు. అయితే గొప్పవాళ్ళ ఆడపిల్లలు వేరు. దుర్బలులు. ఆమాట నేనూ ఒప్పుకుంటాను. పెద్దింటి పిల్లలుమైనపు బొమ్మలు. కష్ట పళ్ళేరు. కరిగిపోతారు. సృష్టిలో నాజూకు తనమంతా భగవంతుడు వాళ్ళల్లో పోతపోశాడు. శరీర కష్టం పడలేకపోతేనేం. పిడేలో, వీణో వాళ్ళ చేతికిచ్చి వినండి మిమ్మల్ని గంధర్వ లోకాలు తిప్పి తీసుకువస్తారు".

ఇటువంటి ఆలోచనా సరణిని అలవర్చుకొన్నారు. కాబట్టే అప్పారావుగారు "కవీ, తత్త్వవేత్త తమ కాలం కంటే ముందు ఉంటారు". అని ఈ నవల లోనే ఒక పాత్ర చేత చెప్పించారు. ఆంగ్లేయ మిత్రుల కోరిక మీద ఇంగ్లాండులో ప్రచురణార్థం ఆంగ్ల భాషలో అప్పారావుగారు ఎన్ని కథలు రాశారో తెలియనట్టే వాటిని సీమకు పంపితే అవి ఏమైవాయో కూడా ప్రస్తుతం లభిస్తున్న ఆకరాల వల్ల తెలియదు. అప్పారావుగారి వద్ద మిగిలిన ముసాయిదాల వల్లా, చిత్తు ప్రతుల వల్లా , లేఖల వల్లా ఈ మాత్రమైనా వారిఆంగ్ల కథల భోగట్టాలు తెలియవచ్చాయి.

---

65. మాటా మంతీ-పుటలు 199 నుంచి 225 దాకా
66. మాటామంతీ-పుటలు 218-219

అప్పారావుగారు ఎంతగా సృజనాత్మక సాహిత్య రచనలు కనీసం ఇంగ్లీషులోనైనా చేద్దామను కొంటూ ఉన్నప్పుడే విజయనగరం రాజవంశం వారేకాక ఇతర సంస్థానాధీశ్వరులు కూడా ఆయన చారిత్రక రంగంలో చేస్తున్న పరిశోధనల కోసం ఎదురుచూడసాగారు. 1905 మే నెలలోనే జయపూరు మహారాజా వారు అప్పారావు గారి పేర ఒక లేఖ రాస్తూ జయపూరు చరిత్రకు సంబంధించిన వివరాలు ఉంటే తెలియజేయమని కోరారు. దీనికి అప్పారావుగారు ఓపికగా తమ ఉద్దేశాలను రాజావారి సోదరునికి తెలియజేశారు. తమ సిద్ధాంతాలను మహారాజా ఆమోదించినట్టయితే ఒక వ్యాసం రాస్తామని అప్పారావుగారు హామీ ఇచ్చారు. ఒరియా భాషలో రాజాగారు రాసిన ఒక చరిత్ర గ్రంథాన్ని తెలుగులోనికి అనువదించి పంపమని కోరారు. (ఇది నాటి విశాఖ, గంజాం మండలాలలోని జయపూర్ సంస్థానం)

1906లో తెలుగు భాషా రంగంలో మౌలికమైన మార్పులు జరగడానికి కారణభూతమైన సంఘటన ఒకటి జరిగింది. ఆ సంవత్సరం గంజాం, విశాఖపట్నం, గోదావరి జిల్లాల పాఠశాలలపై పరీక్షాధికారిగా జె.ఎ. ఏట్సు అనే ఆంగ్లేయుడుడ్యూటీలో చేరాడు. ఇతని కార్యస్థానం విశాఖపట్నం. ఈయన తెలుగు నేర్చుకొంటున్నప్పుడు మాట్లాడే భాషకూ , రాసే భాషకు ఆమడ దూరం ఉన్న సంగతిని గుర్తించి ఆశ్చర్యపోయారు. ప్రతి భాషలోనూ ఎంతో కొంత తేడా ఈ రెండు శైలులకు ఉంటుంది గాని తెలుగులో ఇవి రెండు విభిన్నమైన భాషలలాగా ఎందుకుంటాయో అతనికి బోధపడలేదు. విద్యాధికారి కనుక ఆయన సహజంగా విశాఖపట్నం కాలేజీ ప్రిన్సిపాలుగారిని ఈ విషయం ప్రశ్నించాడు. ఆ రోజుల్లో పి.టి. శ్రీనివాసయ్యగారు మిసెస్ ఏవియన్ కాలేజీ ప్రిన్సిపాలు. ఆయన ఏట్సు ప్రశ్నలకు సమాధానం వెంటనే చెప్పలేక తమ మిత్రుడైన గురజాడ అప్పారావుగారిని విజయనగరంలోనూ, గిడుగు రామమూర్తిగారిని పర్లాకిమిడిలోనూ కలుసుకొని ఈ విషయం చర్చించమన్నారు. అయ్యంగారు కూడా ఈ సమస్య పట్ల ఆలోచనలు ప్రారంభించారు.

అప్పారావుగారిని ఏట్సు దొర కలుసుకొన్నారు. వ్యావహారిక, గ్రాంథిక భాషల విభేదాలను అప్పారావుగారు 1892లోనే గుర్తించారు. సర్వజన సామాన్యమైన స్పష్ట భాషను ఆనంద గజపతి పోత్సహిస్తున్న రోజులలోనే అప్పారావుగారు నాటక రచనకు వాడుక భాష అన్ని విధాలా యోగ్యమైనదని

విశ్వసించి కన్యాశుల్కాన్ని రచించి దేశమంతటా ప్రశంసలు పొందారు. కావ్యశైలి వాడుక భాషకు దగ్గరగా ఉండాలన్న తమ వాదాన్ని ఏట్సు దొరకు చెప్పారు. ఈ ఇద్దరి సమావేశం అప్పారావుగారికి మరొక రకంగా తమ కర్తవ్యాన్ని ప్రబోధించినట్టుంది. భారతీయ జీవితాన్ని చిత్రిస్తూ ఆంగ్లంలో కథలూ, నవలలూ, నాటకాలు రాయడం కన్నా ఇంకో నాటకాన్ని తెలుగులోనే విరచించితే ఫలంపాటు ఉంటుందని తమ వాడుక భాషా వాదానికి ఇతోధికమైన బలం చేకూరుతుందనీ ఆయన మనస్సులో ఒక భావం నాటుకొన్నట్టుంది. 1906 వేసవిలోనే ఊటీలో 'కొండు భట్టీయం' అనేకొన్ని అంకాలరూపకాన్ని వాస్తవిక జీవితంలోంచి సమకాలిక ఇతివృత్తాలను తీసుకొని రచించడానికి ప్రారంభించారు. ఇది కూడా కన్యాశుల్కంలాగా వాడుక భాషకే ప్రాధాన్యమిస్తుంది.

కొండు భట్టీయం రచించడానికి ముందో, రచిస్తున్నప్పుడో ఊటీలోనే అప్పారావుగారు అడపా దడపా రాగతాళయుక్తంగా కీర్తనలు రచించసాగారు. ఆయనకు సంగీతం ఇష్టం. పూర్వం 1895లో మద్రాసులో కొన్ని నెలలపాటు ఉన్నప్పుడు నాటకాల లోని సంగీతాన్ని భరించలేక శాస్త్రీయ సంగీత కచ్చేరీలకు వెళ్ళేవారు. సుప్రసిద్ధ గాయనీమణి వీణాధనమ్మ పాటను విన్నారు. ఆనాటికీ నేటికీ జావళీల రచనలో మేటి అయిన ధర్మపురి సుబ్బారావు గారు అప్పారావు గారి స్నేహితులు. ఆయన అడ్మిరాలిటీ హౌస్‌లో తరుచూ బహుశాతాము తాజాగా రచించిన జావళీలు పాడివినిపిస్తూ ఉండేవారు. ఈ సుబ్బారావుగారు వీణ ధనమ్మగారి ప్రియులు. ఆమె కోసం ఎన్నో జావళీలు ప్రత్యేకంగా రచించారు. గోమఠం శ్రీనివాసాచారి గారు గొప్ప నటులు, చక్కని పండితులు మాత్రమేకాక మధుర గాయకులు. క్షేత్రయ్య పదాలను పాడేవారు. వాటిని ప్రచారం చేసేవారు. త్యాగరాజ కృతులలో సారస్యాన్ని కృష్ణయ్య గారనే సంగీత విద్వాంసుడు పాడి వినిపిస్తే అప్పారావుగారు ఆనందించేవారు.

ఆనంద గజపతి హయాంలో ఎవరో సంగీత విద్వాంసులు వారి ఆశ్రయంలో ఉండేవారు. మద్రాసులో తచ్చూరి సింగరాచార్యులు సోదరులు ఎన్నో సంగీత గ్రంథాలనుప్రచురించారు. ఆనంద గజపతి స్వరపరిచిన కృతులను అందులో చేర్చారు. ఆనంద గజపతిపై పదవర్ణాలూ 'పదాలూ' జావళీలు ఎందరో రాశారు. అప్పారావుగారు కొన్ని చక్కని క్షేత్రయ్య పదాలు

సభాపతియ్య పదాలు, మైసూరు సదాశివరావుగారి పదవర్ణం తమ డైరీలో వాడే నోట్ చేసుకొన్నారు.

ఏతావాతా అప్పారావుగారికి కీర్తనలు రచించాలనే కోరికతోపాటు తీరిక కూడా ఊటీలో లభించింది. నీలగిరి పాటలు అనే పేరుతో అరడజను పద రచనలు చేశారు. వీటిని అచ్చువేయడానికి కాక, అహ్లాదంగా గానం చేయడానికే రచించి ఉంటారు. ఆదిలో తనకు ఆరాధ్యమూర్తి అయిన ఆనంద గజపతిని, ప్రస్తుతం తన పోషకురాలైన అప్పలకొండమాంబను పాటలోని ముద్రలో పేర్కొంటూ రెండు రచనలు చేశారు. మిగతావి కావ్య శైలిలో అరసున్నలు, ద్రుతంపై పరుషాదేశాల సూత్రాలు పాటిస్తూ రచించినవే. ఈ ఆరింటికీ ఆయన ఇంగ్లీషులో భావానువాదం చేశారు. బహుశా నీలగిరికొండల మీద ఆంగ్ల మిత్రుల అవగాహన కోసం ఈ పాటలను అప్పారావుగారో రీవారాణీయో ఇద్దరు సంగీత విద్వాంసుల చేత స్వరకల్పన చేయించారు.[67]

నీలగిరి పాటలను సస్వరంగా 1907లో రీవారాణీ మద్రాసులో చిన్న పుస్తకంగా చక్కని నునుపైన కాగితాలపైన అచ్చువేయించారు. ఈ పుస్తకాన్ని ఆనంద గజపతి స్మృతి చిహ్నంగా అంకితమిచ్చారు. ఇందులోని పాటలు బాగున్నాయి గాని, ఓహో అనిపించేటట్టులేవు. 1892లోనే వాడుక భాషలో నాటకం రాసిన వ్యక్తి కావ్యశైలిలో ఇలా పాటలు రాయడం వింతగానే ఉంటుంది. మార్గ రీతులలో పద్య రచన చేస్తున్నప్పుడు అనుసరించిన శైలినే పాటకు ఉపయోగించడం వాటి సంప్రదాయ బద్ధతను సూచిస్తుందేమో. త్యాగరాజ కీర్తనలలోనూ, పందొమ్మిదో శతాబ్దపు జావళీలలోనూ, పదాలలోనూ ఉన్న వాడుక భాష వీటిలో కనబడదు. అప్పారావుగారు కావాలనే ఒక పథకం వేసుకొని ఈ పాటలను గ్రాంథిక భాషలో రాశారన్న విషయం వారు తమ పూర్వ శిష్యులు ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యం గారికి ఉత్తరోత్తరా కొన్ని లేఖలలో తెలియజేశారు. పనిగట్టుకొని పడికట్టు మాటలూ, మడి కట్టుకొన్నట్టు కావ్యశైలి వ్యాకరణ సూత్రాలూ ఉపయోగించిన ఈ పాటలను ఆరింటితోవేనిలపడంలోనే వారి ఉద్దేశం స్పష్టమవుతోంది. సంస్థానం కోసం పెద్ద దావా నడిపిస్తున్న మేధావి భాషా వ్యాజ్యాలలో ముందు ముందు

---

67. ఈ స్వరకల్పన చేసినవారు చింతలూరి గణేశ్వరరావు . కలకట్ల కామరాజుగార్లు అని తెలుస్తుంది. చూడుము కె.వి. రమణారెడ్డి గారి మహోదయం-పుట 147 అధోజ్ఞాపికలో

గానే ఒక వ్యూహ రచన చేసుకొన్నారు. ఈ ఎత్తుగడ ఏమిటో అవసరం వచ్చినప్పుడే బయట పెట్టారు. కొందరి నోళ్ళు కట్టేయ్యడానికి ఆయన రాసిన నీలగిరి పాటలలో మచ్చుకు ఒకటి చూడండి.

పల్లవి
చిత్తరువని చూడఁ జిత్తము గొంటివి
చిత్తజా నపరంజి చిలుక యెవ్వతెవే
అనుపల్లవి
వత్తువో నాౘ్రోల-వలి
రాజు వేఁడిన
మత్తకాశినినీదు-మనమ్మై వనీగదె
చరణములు
ఇచ్చిపుచ్చుకొంట -యింలోని మర్యాద
ముచ్చిలిమౌనము-మెచ్చుదురటవే
వచ్చి చూచినంత - వంచనఁ జేయుదె
వచ్చి దొంగతనము -వఁడతి రొ పరువె

మనములేని తనువు - మరి యేలవే నాక
చెనటి దీనిఁగూడ - చేకొనఁదగవె
వానికి బదులొక్క - వాక్కునే వేఁడెద
మానిని యీపాటి -మన్నింపఁజెల్లునె

విలువ చాలదన్న -విరివిల్తుపై నాన
కలుగుజన్మములఁ-గామక కొనవె
ఎలమి వానందేంద్రు -వేలివ వెన్నుఁడు
పలు తెఱఁగుల మేలు - వడతినీకిచ్చునె

-నీలగిరి పాటలనురచిస్తున్న కాలంలో "తెలుగురచయితల జాబితాలో తాము చేరాలనే తలంపు తమకు లేదు". అని స్పష్టం చేశారు. వారి జీవితంలో ఒక్క నీలగిరి పాటలను గానీ, తత్తుల్యమైన రచనలను గానీ ఆయన చేసి ఊరుకుంటే ఆయనకు తెలుగు రచయితల జాబితాలో ఎవ్వరూ సగర్వంగా చేర్చరు. అందుకే అప్పారావుగారు అరడజను కీర్తనలతో "నీలగిరి పాటలు"

ముగించారు. తమ నూతన ఆలోచనా ధోరణులనూ సృజనాత్మక శక్తులనూ ప్రతిఫలించే కొండుభట్టీయాన్ని 1906లోనే రచించడం ప్రారంభించారు.

కన్యాశుల్కం 1892లో రచిస్తున్నప్పుడు అప్పారావు గారు దుయ్యబట్టదలచిన దురాచారాలు అతి బాల్య వివాహాలూ వాటి వల్ల కలిగే దుష్పరిణామాలు మాత్రమే. డబ్బుకోసం పిల్లల్ని అమ్ముకోవడం ప్రాతిపదిక అయితే ఆ డబ్బు కోసమే కోర్టులకెక్కడం, అబద్ధపు సాక్ష్యాలు సృష్టించడం మొదలైనవన్నీ ఆ పునాదిపై లేచిన కట్టడాలే. చిన్నప్పుడే ఆడపిల్లలు వితంతువులైతే, ఉప్పూకారం తినే వయస్సు వచ్చాక వారిలో శరీర వాంఛలు ఎలా ఉంటాయో, వాటిని బుచ్చెమ్మలాంటి కొందరెలా అణచుకుంటారో, మీనాక్షిలాంటి కొందరెలా తీర్చుకుంటారో తొలినాటి కన్యాశుల్కం చిత్రిస్తుంది. 1897లో ఈ నాటకాన్ని అచ్చువేసి ప్రకటించిన తర్వాత, అప్పారావు గారు స్త్రీపురుష సంబంధాల మీదా, వివాహ వ్యవస్థ మీదా, 'సభ్య' సంఘంలో వేశ్యల స్థితిగతుల గురించీ చాలా తాత్త్విక చింతనలు చేశారు. వాటిలో కొన్ని ఆలోచనలకు తమ ఆంగ్ల కథల లోనూ, నవలలలోనూ ఒక రూపం కొంత వరకు మాత్రమే ఇచ్చారు. పరిణత మేధస్సుతో కొండు భట్టీయం రచనకు ఉపక్రమించారు.

ఈకొత్త వచన నాటకంలో ఆయన రెండు సాంఘిక సమస్యలను తీసుకొని చిత్రించదలచారు. ఒకటి వేశ్యా సమస్య, రెండవది వితంతు వివాహం. ఆనాటి సంఘంలో వేశ్యలను ఉంచుకొనడం సంపన్నుల హోదాకు చిహ్నమైతే, ఆవేశ్యలను ప్రోత్సహించడం ఇతర ధనిక వర్గాలకు, అధిక వర్ణాల వారికి పరిపాటి అయిన 'ధర్మం'. పుట్టుక వలన ఎవరూ వేశ్యలు కారనీ, వృత్తి చేస్తున్న వేశ్యలలో కూడా నీతీ, నియమం అనేవి ఉంటాయనీ, వారికీ ఒక మనస్సు, అందులో ఆశలూ, ఆశయాలు ఉంటాయని అప్పారావు గారు నిరూపించదలచారు. విధవావివాహాలు ప్రోత్సహించి అందువల్ల ఒక వంక యశస్సును సంపాదిస్తూ, మరోపక్క కులంనుండి వెలికి లోను కాకుండా ఉండాలని తాపత్రయపడే ఘరానా వ్యక్తులూ, బ్రహ్మసమాజం, దివ్యజ్ఞాన సమాజం వారి నైతిక రాజకీయాలు, సంస్కారం పట్ల యువకుల ఉత్సాహం మొదలైనవి ఈనాటకంలో అప్పారావుగారు చేపట్టిన సాంఘిక విషయాలు.

ఏవ్యక్తి పేరున ఈనాటకానికి నామకరణం చేశారో ఆ కొండు భట్టు పరమ నికృష్టుడు. అతడు ఒక పక్క వైదిక ధర్మోచితమైన పౌరోహిత్యం చేస్తూ

నోములూ, వ్రతాలూ జరిపిస్తూనే వేశ్యకు బేరాలు కుదిర్చి ప్రతిఫలంగా రుసుము వసూలు చేసుకొనే తార్పుడు గాడు. నాటకంలో ఈ పరమదగుల్బాజీకి బుద్ధి చెప్పించడానికి ఒక పాత్రచేత తోళ్ళసాయిబుగా మారువేషం వేయించి అప్పారావు గారు కథ నడపాలని ప్రణాళిక వేసుకొని ఉంటారు. 1907లో నీలగిరి పాటలు ప్రెస్సు నుండి బయటకు వచ్చిన నాటికి కొండు భట్టీయం రచన పూర్తయినట్టుంది. ఊటీ నుండి మద్రాసుకు, విజయనగరానికి ప్రయాణం చేస్తున్నప్పుడు అప్పారావు గారి లగేజిని ఎవరో దొంగిలించారు. సంస్థానపు వారసత్వపు దావా కాగితాలున్న పెట్టెను ప్రతిపక్షులు తస్కరించామనుకొని కృతకృత్యులయ్యారు. ఆ కాగితాలతో పాటు కొండు భట్టీయం సాపు ప్రతి కూడా పోయింది. అపహరించిన వారు ఆ కాగితాలను చింపేశారో, తగలపెట్టేశారో మరి. చక్కని నాటకం ఆంధ్రసాహిత్యానికి తన తొలి రూపంలో దక్కలేదు.

దావాకు సంబంధించిన పత్రాలు తమ పెట్టెతో పాటు ఎవరో దొంగిలించారని అప్పారావు గారు మద్రాసులోని లాయర్లకు తెలియచేశారు. దావాని నడిపిస్తున్న భాష్యం అయ్యంగారికి సహాయకుడైన లాయరు ఎస్. శ్రీనివాసయ్యంగారు సాక్షాత్తూ వారి అల్లుడు. చాలా ప్రజ్ఞావంతుడు, మంచి సాహితీ పరుడు. షేక్స్పియర్ నాటక వాఙ్మయం పైన పరమ ప్రామాణికుడైన విమర్శకుడు. దావా విషయాలనేకాక, తమ సాహిత్య కృషిని గురించి కూడా అప్పారావుగారు శ్రీనివాసయ్యంగారితో చర్చిస్తూ ఉండేవారు. దొంగలెత్తుకు పోయిన నాటకంలోని సన్నివేశాలను అప్పారావు గారు వీరికి చెప్పారేమో. వీటికీ, కన్యాశుల్కం లోని కొన్ని పాత్రలకూ పోలికలను శ్రీనివాసయ్యంగారు గుర్తించారు కాబోలు. కన్యాశుల్కం ఎప్పుడో 1897లో పదకొండేళ్ళ కిందట ప్రచురితమై కాపీలన్నీ చెల్లుబడి అయిపోయాయి. పునర్ముద్రణ చాలా ఆవశ్యకమైనది. శ్రీనివాసయ్యంగారు ఆ నాటకం మలికూర్పులో చేయవలసిన మార్పులను కొన్ని సూచించారు. ఈ విషయాలు అప్పారావుగారి మనస్సులో మెదులుతూ ఉన్నాయి.

కన్యాశుల్కం మళ్ళీ ప్రచురించాలనే కోరిక అప్పారావుగారికి ఉన్నా దానిని కార్యాచరణలో పెట్టడానికి వెనుకాడసాగారు. అందుకు బలమైన కారణమే ఉంది. "తెలుగున గ్రంథ ప్రచురణమనేది పేకులాట పంచాంగం. కృత్యాద్యవస్థ. యూరపులోనో లేదా కనీసం బెంగాలులోనో వున్నట్లు తెలుగుదేశంలో పుస్తక

వ్యాపారమనేది లేదు. గ్రంథకర్త తన పుస్తకాన్ని తానే అచ్చొత్తించు కోవాలి. ముద్రాపకుడు, ప్రకటన కర్త, ప్రచురణ కర్త అన్నీ అతనే! అచ్చొత్తించిన పుస్తకాన్ని అభివందనలతో బహూకరించమని పరిచయస్థులైన మర్యాదస్థులు గ్రంథకర్తను అర్థిస్తారు; దీనితో గ్రంథకర్త లాభం గూబల్లోకి వస్తుంది. అతని పని కుదేలు..... దేనికైనా మద్రాసు ప్రచురణ కర్తలు అచ్చువేసే అవకాశమంటూ వుంటే దిక్కుమాలిన మద్రాసు తెలుగులో రాసిన స్కూలు పుస్తకాలకు మాత్రమే ఆ అదృష్టం పడుతుంది.... మొత్తం చెన్నపట్నం పేరు చెప్పి వొక్కమంచి ఆంధ్రగ్రంథ విక్రయశాల వుంటే వొట్టు!" అని అప్పారావు గారు 1908లో భావించేవారు.[68]

అయితే అప్పటికి మద్రాసులో ఆనాడు ఒక మంచి ప్రచురణ సంస్థలేకపోలేదు. అది కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు తమ మిత్రులతో పాటు స్థాపించి దేశానికి ఉపయోగపడే గ్రంథాలను వెలువరిస్తున్నారు. లక్ష్మణరావుగారు అప్పారావు గారికి స్నేహితులే. ఇద్దరూ అప్పుడప్పుడు కలుసుకొంటూ వుండేవారు. అప్పారావు గారు దేశ చరిత్రలపై పరిశోధనలు చేసి 'కళింగదేశ చరిత్ర'ను రచించడానికి ఉద్యుక్తులైన సంగతి లక్ష్మణరావుగారికి తెలుసు. ఆ పుస్తకాన్ని తమ విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలికి ఇవ్వమని, దానిని తాము ప్రచురిస్తామని లక్ష్మణరావు గారు అడిగారు. ఈ గ్రంథమండలి వారికి కొన్ని భాషా నియమాలు ఉన్నాయి. వీరేశలింగంగారు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారు రాస్తున్న సరళగ్రాంథిక శైలిలోనే ఎవరైనా పుస్తకాలు రాయాలి. అప్పారావు గారు 1892నుండి, సర్వజన సామాన్యమైన స్పష్ట భాషనుండి ఇంకా ముందుకు పురోగమించారు. అయితే విజ్ఞాన చంద్రిక వారి నియమాలు తెలిసిన వారు కాబట్టి అప్పారావుగారు ప్రచురణకర్తలు "కోరకముందే, వారి నిర్ణయములను యెరిగిన వాడనౌటచే, ఇది వరకు నలుగురూ వ్రాస్తూ యున్న భాషనే వ్రాతు"నన్నారు.[69] అప్పారావు గారు ఇలా అంగీకరించడానికి విజ్ఞానాన్ని విస్తృతం చేయడమే. "అట్టి వొప్పుదలకు కారణము దేశమున చరిత్ర జ్ఞానము విరివి కావలెనని మా మిత్రులు చేస్తున్న మహోద్యమమునకు తోడ్పడునను

---

68. లేఖలు – పుట 14
69. వ్యాస చంద్రిక – పుట 65

అభిలాష"అని అప్పారావుగారు చెప్పారు. ఈ అభిలాష వారికి 1908లో కలిగి అంగీకారాన్ని తెలియజేసి ఉంటారు.

అయితే భాషా విషయంలో 1908 నాటికి కొన్ని పరిణామాలు సంభవించాయి. 1906లో ఏట్సు, ప్రిన్సిపాలు శ్రీనివాసయ్యంగారినీ, గురజాడ అప్పారావుగారినీ, గిడుగు వారిని కలుసుకొన్న తర్వాత 1907 నుండి ప్రతివేసవిలోను ఫస్టు సర్కిలు ఉపాధ్యాయ పరిషత్ సమావేశాలను ఏర్పాటు చేసి భాషాతత్త్వం మీద, బోధనా పద్ధతుల మీదా ఉపన్యాసాలిప్పించే వారు. గిడుగు రామ్మూర్తిగారు ఈ విషయాలపై పరిశోధనలు చేసి విద్యా విధానంలో రావలసిన మార్పులను సూత్రప్రాయంగా సూచించారు. శ్రీనివాసయ్యంగారు "తెలుగు భాష బోధనా సంస్కరణ సమాజాన్ని స్థాపించారు. దానికి ఏట్సుదొర అధ్యక్షులు 'శ్రీనివాసయ్యంగారు కార్యదర్శి' సహజంగా అప్పారావుగారు, రామమూర్తి గారు అందులో ముఖ్య కార్యకర్తలు" వ్యావహారిక తెలుగు భాష పట్ల శ్రద్ధను పెంపొందించడం ఈ సంస్థ లక్ష్యాలలో, వుద్దేశాలలో ప్రముఖ స్థానం పొందింది. అప్పారావుగారు 1908లోనే ఈ ఉద్యమ నిర్మాణంలో ప్రధాన పాత్ర వహించవలసి వచ్చింది.

కన్యాశుల్కం తొలికూర్పు ప్రచురణతోనే వాడుక భాషకు తొలివిజయం లభించింది. ఆనాటకాన్ని లాయరు శ్రీనివాసయ్యంగారి సూచనలను మన్నించి తిరగరాసి ప్రచురిస్తే వాడుక భాషకు ఇతోధిక విజయం లభిస్తుందని అప్పారావు గారికి తెలుసు. అందుచేత 1907లో నీలగిరి పాటలను అచ్చువేసిన జి. రామస్వామి చెట్టిఅండ్‌కో వారితో 1908 ఏర్పాట్లను కట్టుదిట్టం చేసుకున్నారు. ఇది 1908 సెప్టెంబరు తర్వాతనే జరగడానికి ఒక కారణం ఉంది. ఆనెల 26వ తేదీనాడు కన్యాశుల్కం (తొలికూర్పు) నాటకాన్ని విజయనగరం జగన్నాథ విలాసినీ డ్రమటిక్ కంపెనీవారు మళ్ళా ఆడాలని నిశ్చయించుకొన్నారు. ఇది మహారాజా వారి ప్రోత్సాహం వల్లనే జరుగుతోంది. ఈప్రదర్శనకు రావలసిందిగా మహారాజాయే స్వయంగా అప్పారావు గారిని ఆహ్వానించారు. వేరే జరూరు పనులు ఉండటం వల్ల అప్పారావు గారుహాజరు కాలేమని ఉత్తరం రాశారు. అయితే ఇలాంటి ప్రోత్సాహకర పరిస్థితి కారణంగా తమ నాటకాన్ని రెండోసారి ముద్రించాలని నిశ్చయించుకొన్నట్లు 1908

సెప్టెంబరు 26వ తేదీనాడు విజయనగరం మహారాజా గారికి ఒక లేఖలో తెలియజేశారు.[70] 1907 నవంబరులోనో లేక 1909 జనవరిలోనో ఆ మ్రుపని ప్రారంభమై ఉంటుంది. 1909 సంవత్సరం మార్చి 11వ తేదీనాడు ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యంగారికి విజయనగరం నుండి ఉత్తరం రాస్తూ ఇలా చెప్పారు.[71]

"కన్యాశుల్కం నాటకాన్ని చాలా మటుకు మార్చివేశాను. మూడు అంకాలు ప్రెస్సుకు వెళ్ళిన తరువాత నాటకంలోని ఒక పాత్ర పట్ల నాకు గల దృక్పధాన్ని మార్చుకోవలసి వచ్చింది. నువ్వు మళ్ళీ మదరాసు వెళ్ళినపుడు శ్రీజి. రామస్వామి చెట్టిని కలుసుకుని నానాటకం త్వరగా అచ్చుఅయేటట్టు చూడమని చెప్పు. ఇప్పటికే అనుకోనంత ఆలస్యమయింది. మా మేనల్లుడు శ్రీ పోచిరాజు నరసింహం లేడూ, కాస్త శ్రద్ధ తీసుకోమని అతనికి ఉత్తరం వ్రాశాను. కాని అతను జవాబు వ్రాయలేదు".

మద్రాసులో ఉన్న అప్పారావుగారి మేనల్లుడు పోతరాజు నరసింహం విద్యాధికుడు. ఎం.ఏ పట్టం పొంది ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో ఫిలాసఫీ ఆచార్యులుగా ఉండేవారు. ఆయనకు పుస్తకాలంటే శ్రద్ధ లేక పోలేదు. ఎటొచ్చీ అప్పారావు గారి అచ్చు పుస్తకం విషయంలో కాక ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంధాలయంలో ఉన్న యోగశాస్త్ర గంథ్రాల పట్ల 'నాడీ' గ్రంథాల పట్ల ఆయనకు శ్రద్ధ పెరిగింది. అడపాదడపా లైబ్రరీకి వెళ్ళి అక్కడ పరిశోధనలు చేస్తున్న వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారిని ఈపుస్తకాల విషయం అడుగుతూ ఉండేవారు. ప్రభాకరశాస్త్రి గారు 1906లోనే మద్రాసు చేరుకొని కెల్లెట్ హైస్కూల్లో పండితులుగా చేరారు. విశ్రాంతి సమయాలలో మద్రాసు ఓరియంటల్ లైబ్రరీలో గ్రంథాలు చదువుతూ వుండేవారు. ఈ పోతరాజు నరసింహంగారి సలహా మీదనే వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారు యోగ మార్గంలో పడ్డారు. ఈ నరసింహంగారి మూలంగానో లేక ఇతర సాహితీ పరుల వల్లనో గురజాడ అప్పారావుగారు వేటూరి వారిని తర్వాత సంవత్సరాలలో కలుసుకొని తమ చరిత్ర పరిశోధనలు కొనసాగించుకొన్నారు.[72]

---

70. లేఖలు-పుటలు 12
71. లేఖలు-పుటలు 72-73
72. వేటూరి ఆనందమూర్తి(సం)-మణిమంజరి-సంపుటి-11 ఫిబ్రవరి 1986- ప్రజ్ఞా ప్రభాకరం-పుటలు(పుట 17కూడా చూడండి)

అప్పారావు గారి మేనల్లుడు వాకబు చేసి హెచ్చరించాడో లేదో గాని కన్యాశుల్కం రెండో కూర్పు 1909 మేనెలారంభంలో ముద్రణ పూర్తయింది. ఆసంవత్సరం మేడేనాడు అప్పారావుగారు రెండో కూర్పుకు, పీఠిక వ్రాశారు. ఇది నిజంగా 'సాహిత్య మే-డే ప్రకటన' లాంటిది. దీనిని శీతల ప్రదేశమైన నీలగిరి కొండల మీద రాసినా ఇందులో సాహితీ పరులకు వేడిపుట్టించేలా మేలు రకం ఆలోచనలున్నాయి. "మాతృభాషా సాహిత్యం రైతుల్ని తట్టిలేపక తప్పదు. అవి భారత దేశంలోని ఇంగ్లీషు వారిని కూడా తట్టిలేపక తప్పదు. ఆభాషకు గల అవకాశాలు అపారం" అని స్పష్ట పరిచారు. గ్రాంథిక భాషను "సంకెళ్ళు ప్రియంగా చూసుకునే వారిని పూజించ నివ్వండి"అన్నారు. తమకు సజీవమైన తెలుగు భాషే కావాలన్నారు. ఒక రకంగా వాడుక భాషను వాంఛించే వారంతా ఏకముగండు,మీకు పోయేది 'గ్రాంధిక' సంకెళ్ళే తప్ప మరేంకావు అన్న భావాలనే కన్యాశుల్కం రెండో కూర్పు పీఠిక ఎలుగెత్తి ఘోషిస్తుంది.

1909 మేనెల 7వ తేదీనాటికి కన్యాశుల్కం అచ్చుఫారాలు కొన్ని అప్పారావుగారి చేతికి వచ్చాయి. అప్పటికి నూట యాభైరెండు పేజీలు అచ్చయినాయి. చిన్నక్షరాలతో ముద్రించినా రెండు వందల పేజీలు దాటేటట్టువుంది. ఒక సెట్టు ఫారాలను ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యం గారికి, మరో సెట్టు ఫారాలను ఆదిభట్ల నారాయణ దాసు గారికి పంపమని తమ ప్రచురణ కర్తలను కోరారు. 1909 మే 7వ తేదీ నాడు ఉదక మండలం నుండి నారాయణ దాసు గారికి ఉత్తరం రాశారు.[73]

"--దయ వుంచి నాటకముపై ఒక సమీక్షను వ్రాసి ప్రముఖ తెలుగు పత్రికలలో ప్రచురింపించండి. ఇతి వృత్త స్వీకరణలో, నిర్వహణలో, హాస్యరసపోషణములో, పాత్రోన్మీలనములో, తెలుగు సాహిత్యములో ఇది అత్యుత్తమ నాటక మనే విషయాన్ని మరవకండి".

తమ నాటకంపైన అప్పారావుగారికి అంతటి అచంచల విశ్వాసం అచ్చుపూర్తి కాగానే కలిగింది. (ఆంధ్ర దేశానికి ఈ విశ్వాసం క్రమేణా కలుగుతూ వచ్చింది.) నారాయణ దాసుగారిని సమీక్ష వ్రాసి 'ఆంధ్రప్రకాశిక' అనే పత్రికకు పంపమని అప్పారావుగారు ఈ ఉత్తరం లోనే రాశారు. లోగడ వారు డిక్లరేషన్

---

73. లేఖలు-పుట 19

తీసుకొన్న 'ప్రకాశిని' అనే పత్రికకూ ఈ 'ఆంధ్రప్రకాశిక'కూ గల బంధుత్వం పరిశోధించదగ్గ విషయం.

నారాయణ రావుగారికి ఉత్తరం రాసిన రోజునే ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యంగారికి కూడా లేఖ రాసి ఒక సెట్టు అచ్చు ఫారాలను పంపించారు. అభిప్రాయాలు రాయమన్నారు. మే 17వ తేదీ నాడు ఇంకొక ఉత్తరంలో ముని సుబ్రహ్మణ్యం గారిని కూడా ఒక సమీక్షరాసి పంపితే మద్రాసు దినపత్రికలో అచ్చయ్యేటట్టు చూస్తామన్నారు. కన్యాశుల్కంతో పాటు 'నీలగిరి పాటలు' కాపీ కూడా సమీక్షలో ఈ పాటల ప్రసక్తి కూడా తెమ్మని ప్రత్యేకంగా కోరారు. "ఏమంటావా నాకు గ్రాంథికం వ్రాయడం చేతకాక కన్యాశుల్కం నాటకాన్ని వాడుక భాషలో వ్రాశానని శ్రీ కొక్కొండ వెంకట రత్నం పంతులు కోవకు చెందిన పండితులు అంటే అనవచ్చును." అని స్పష్టం పరిచారు.[74] మళ్ళా జూన్ 24వ తేదీనాడు ఇంకో ఉత్తరం రాస్తూ అందులోనూ ఈ సంగతినే మరొక సారి గట్టిగా చెప్పారు. "అబ్బెబ్బే! ఈ మనిషికి కావ్య భాషంటే కలం ఆడదు. అందుకే వాడుక భాషలో కన్యాశుల్కం వ్రాశాడు. నోటి కందని ద్రాక్షపళ్ళు పులుపురొడ్లు అని ఛాందస గ్రాంథిక వాదులు అనకుండా నీలగిరి పాటల్ని నీ సమీక్షలో ప్రస్తావించు. నీ సమీక్ష నాకు పంపు. బహుశా దాన్ని హిందూ సుందరి పత్రికకు పంపిస్తాను అని" అప్పారావు గారు అన్నారు.[75]

ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యం గారికి ఒకటికి రెండుసార్లు 'నీలగిరి పాటలు' గురించి రాయమని ఈ ఉత్తరాలలో పనిగట్టుకొని చెప్పడబట్టి అప్పారావు గారు తీసుకొన్న దీర్ఘకాలిక వ్యూహం తెలియవస్తున్నది. ఏట్సు దొరతోనూ, గిడుగు రామమూర్తిగారితోనూ భాషా విషయాలు చర్చించాక వాడుక భాష ప్రచారం కోసం నిర్ణయించుకొన్నారు. అయితే గ్రాంథిక భాష చేత కానందువల్ల కాదని రుజువు చేయడానికే 1907 నాటికే కావ్యశైలిలో ఈ కీర్తనలు రచించి అచ్చువేసి ఆ తర్వాత మరింత సహజమైన వ్యావహారిక భాషలో తమ నాటకాన్ని తిరగరాశారు. ఈ రకమైన ముందు జాగ్రత్తలు ఆరితేరిన చదరంగం ఛాంపియన్ ఏడెనిమిది ఎత్తులను ముందే అన్ని రకాల కాంబినేషను

74. జాబులు 77
75. జాబులు 99

ఆలోచించి, ప్లాను చేసి ఒక ఎత్తు వేయడాన్ని స్ఫురింప చేస్తూంది. అప్పారావుగారు గొప్ప 'లౌక్యులు'.

ఒంగోలు మునిసుబ్రహ్మణ్యంగారు అప్పారావు గారి ఆజ్ఞలు ప్రకారం ఇంగ్లీషులో కన్యాశుల్కం మీదా, నీలగిరి పాటల మీదా ఒక సమీక్ష రాసి మద్రాసు లోని హిందూ పత్రికలో వెంటనే ప్రచురించారు. 1909–1910 సంవత్సరాల మధ్య ఈ రివ్యూ ప్రకటిత మైంది. దాని కాపీలు మునిసుబ్రహ్మణ్యం గారి దగ్గర లేవని తెలియ జేశారు.[76] కన్యాశుల్కం సమీక్షార్థం 'రవి, 'సరస్వతి' 'ఆర్యమత బోధిని' అనే తెలుగు పత్రికలకు పంపించారు. మద్రాసులోని హిందూ,మెయిల్ మొదలయిన ఆంగ్ల పత్రికలలో సమీక్షలు అప్పటికే వెలువడ్డాయి.

నారాయణ దాసుగారి సమీక్ష వెలువడిందో లేదోగాని అభిప్రాయాల కోసం అప్పారావుగారు ప్రతులను పంపిస్తే అందుకొన్న విద్యాధికులు, సంస్కారం గలవాళ్ళు ప్రశంసలను పంపించారు. 1909 జూలై నెలలోనే రెంటాల వెంకట సుబ్బారావుగారు కన్యాశుల్కాన్ని చదివి ఇలాగ ఒక ఉత్తరం రాశారు.[77].

రెంటాల హౌసు,
మైలాపూరు మద్రాసు,
7 జూలై 1909.

"ప్రియమైన అప్పారావు పంతులు గారు,

మీరు పంపిన కన్యాశుల్కము, నీలగిరి పాటల -ప్రతులు అందాయి మీరు దయతో వాటిని బహూకరించినందుకు నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుణ్ణి. నాటకమును చదివి పట్టరాని ఆనందమును పొందాను, ఇది వరకే మీ నాటకం పలువురి ప్రశంసలను పొంది ప్రసిద్ధి కెక్కింది. ఇంత ఉత్తమ నాటకాన్ని ఆంధ్రులకు ప్రసాదించినందుకు మీకు నా అభినందనాలు. మీరు ఏ భాషను పవిత్రమైనదిగా భావిస్తున్నారో ఆ వాడుక భాష నాటకంలో ముద్దుల మూట కడుతున్నది. మొదటి నుంచి, చివరి వరకు హాస్య రసము పాఠకుణ్ణి పరవశుణ్ణి చేస్తుంది. నాటక ఇతివృత్తం అతి గంభీరం, నిరంతర ఆసక్తి జనకం. కథా సంవిధానం చక్కగా అమరింది. నాటకం పెద్దదయినా సన్నివేశ చమత్కారం వల్ల

76.లేఖలు-పుట 72 (అధోజ్ఞాపిక)
77. లేఖలు- పుట 24-25

సంభాషణల మాధుర్యం వల్ల పాత్రల అమోఘ చిత్రణ వల్ల పాఠకుడు రచయితను తప్పుపట్టలేడు. మీనాటకం జీవితాన్ని అతి సహజంగా చిత్రిస్తున్నది. ఛాందస శ్రోత్రియుడు, సంస్కర్త, దుర్మార్గుడు, మూర్ఖుడు, నేర్పులేని ఆడది, తమ తమ మనః ప్రవృత్తులతో మీరచనలో పాత్రలుగా మూర్తీభవిస్తున్నారు. నాటకంలోని ' పాత్రలు సజీవమైనవి. ఇక అవిచెక్కుచెదరవు.

"మీరు ప్రేమికులు. మీరు ప్రేమించడం ఎరుగుదురు. మీనాటకంలో కొన్ని చోట్ల షాక్‌లు వున్నా అవి చురకలు మాత్రమే. నాటక మంతటా విద్యుచ్ఛక్తి ప్రసరించినా ఎన్నో వింతవింత మెరుపులు మెరిసినా, అందులోని విద్యుత్ప్రవాహం నిరంతరం ప్రవహిస్తూనే వుంటుంది. ఎంత వెలుతురు నింపినా అది తరగదు, చెరగదు!"

కన్యాశుల్కం చదివి మెచ్చుకొన్నాక రెంటాల వెంకట సుబ్బారావుగారు వ్యావహారిక భాషా వాదం పూర్తిగా ఆమోదించారు. ఉత్తరోత్తరా దానిని సమర్థిస్తూ చాలా రాశారు. (దీని వివరాలు 'వాడుక వేడుక భాషల యుద్ధం' అనే ప్రకరణంలో ముచ్చటించుకొందాం) కన్యాశుల్కాన్ని చదివినా, చూసినా మెచ్చుకొనక పోవడం అంటూ ఉండదు. సమీక్ష కోసం కాపీని పంపితే కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిగారు అప్పారావు గారంటే మర్యాద చూపుతున్నారు.[78] కన్యాశుల్కం రెండో కూర్పు ప్రదర్శనను చూసి దాని కూర్పును వీరేశలింగంగారు, రెంటాల సుబ్బారావుగారు,న్యాపతి సుబ్బారావుగారు, జయంతి రామయ్యగారు మొదలైన వారు మిగుల సంతోషపడిరి' వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారి వంటి మిత్రులు అప్పారావు గారికి తర్వాత తెలియజేశారు. [79] కన్యాశుల్కాన్ని మెచ్చుకొన్న అందరూ అప్పారావుగారి భాషా వాదాన్ని ఆమోదించలేదు. కొందరు గట్టిగానే వ్యతిరేకించారు. అందుకే వాడుక వేడుక భాషలకు యుద్ధం జరిగింది.

కన్యాశుల్కం ప్రచురించిన వెంటనే అప్పారావు గారిలో నూతనోత్సాహం వెల్లివిరిసింది. 1909 ఆగస్టులోనే ఆయన మరొక వచన నాటకాన్ని ప్రారంభించారు. వాడుక భాష కేవలం ప్రహసన ప్రాయమైన

---

78. లేఖలు-పుటలు 104,106
79. లేఖలు-పుట 27

హాస్యరస రూపకానికే కాక తదితర ఉద్యమ రచనలకు కూడా యోగ్యమైనదని రుజావు చేయడానికే ఈ రచనను ఉద్దేశించారు. "ఉదాత్త గంభీర భావాల అనుభూతుల అభివ్యక్తీకరణకు వాడుకభాష అన్ని విధాల యోగ్యమైనదని చూపడానికి బిల్హణుని కథను నాటకంగా రచిస్తున్నాను"అని ఆయన ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యం గారికి ఒక లేఖలో తెలియజేశారు[80] బిల్హణుని గురించి కొత్త ఆధారాలు సేకరించడానికి మిత్రులకు లేఖలు రాశారు. 1910 ఫిబ్రవరిలో ప్రాచీన లిపి పరిశోధకులు హెచ్.కృష్ణ శాస్త్రి గారికి ఈసంగతి తెలిపారు. ఆయన ఇలా రాశారు.[81].

బిల్హణుని జీవిత కథను నాటకంగా వ్రాస్తున్నారని విని ఆనందించాను. అపూర్వ ప్రతిభావంతమైన మీ లేఖినితో బిల్హణుడు ఆంధ్రసాహిత్యంలో ఆచంద్ర తార్కణం భాసిస్తాడని నావిశ్వాసం. మహా ప్రేమికుడు, లలిత హృదయుడు,మధుర కవి అయిన బిల్హణుని భావోద్వేగానికి హేతువు గుజరాతు దేశపు రాజకుమార్తె యేనా? మీరు నాకా విషయం తెలిపినందుకు సంతోషం"

ఇది ఎన్ని అంకాల రూపకమో, కథ ఎలా మలచదలిచారో తెలియదు. అప్పారావుగారు రెండంకాలను మాత్రం చాలా రసవత్తరంగా మలచి తరువాత అంకాలలో అంశాలను అక్కడక్కడా నోటు చేసుకొన్నారు.

బిల్హణీయం ఉపక్రమించిన రోజులలోనే వారి దృష్టి చిన్న కథలవైపు కూడా పడింది. విశ్వ సాహిత్యంలోని చెఖోవ్ (1860-1904), మొపాసా (1850-1893) వంటి ఉత్తమ కథానికా రచయితల లాగ వాస్తవ జీవితాల నుండి సాధారణ మానవుల గురించి, ఆ స్థాయిలో ఒక చిన్న కథను చేపట్టిన మొట్టమొదటి కథకులు అప్పారావుగారే. ఎప్పుడు రచన చేశారోగాని 'దిద్దుబాటు' అనే కథను ఆయన 1910 ఫిబ్రవరి మాసం 'ఆంధ్ర భారతి' పత్రికలో ప్రచురించి తెలుగులో కథానిక సాహిత్యానికి శ్రీకారం చుట్టారు. ఇది ఈ కోవలోని ప్రథమ రచనలలో ఒకటని చెప్పడానికి రాసిన తీరే సాక్ష్యం యిస్తుంది. [82] కథా కథనం గ్రాంథిక భాషలోనూ, కథలోని పాత్రల

80. లేఖలు-పుట-104
81. లేఖలు-పుటలు - 163-4
82. ఆచంట సాంఖ్యాయన శర్మగారు యిటువంటి ప్రయత్నం కొంచెం ముందే చేశారు. చూ॥ 12వ సంపుటంలోని చిన్నకథ పెద్ద కథకులు అనే ప్రకరణం.

సంభాషణలు వాడుక భాషలోనూ వున్నాయి. శిల్పం 'శేఖరంగా' వుంది. కథ ఎత్తుగడ నుంచి ముగింపు దాకా పాఠకునిలో ఉత్కంఠతను కలిగిస్తుంది. ఏ భాషా విమర్శకుడైనా కథానిక లక్షణాన్ని నిర్వచనం చేయగలిగితే దానికి ఈ కథ లక్ష్యంగా నిలబడుతుంది.

'దిద్దుబాటు' ప్రచురించిన తర్వాత అప్పారావుగారు కథానికా రచనలో ముందడుగు వేశారు. సంభాషణలే కాక కథాకథనం కూడా వాడుక భాషలో చేస్తే మనోజ్ఞంగా వుంటుందని 'మీపేరేమిటి'? అనే కథను రాసి 'ఆంధ్ర భారతి' లోనే ఏప్రిల్, మే, జూన్ మాసాలలో వరుసగా ప్రచురించారు. ఇది మూడు వాయిదాలలో ప్రచురించవలసినంత మరీ పెద్ద కథకాదు. బహుశా ఆంధ్ర భారతి పత్రిక పుటల పరిమితి దృష్టిలో పెట్టుకొని ఈ విధమైన 'సీరియల్' కథగా యిది ప్రచురణ పొందింది కాబోలు.

1910లోనే ఆంధ్ర పత్రిక ఉగాది సంచికలో అప్పారావుగారి 'బిల్హణీయం' మొదటి అంకం ప్రచురితమైంది. ఈ ఏడే 'ఆంధ్ర భారతి'లో పూర్వం పుస్తక రూపంలో వచ్చిన నీలగిరి పాటలలో ఒకటి 'ఊటి చోద్యమేమి చెపుదు' అనే పంతువరాళి రాగంలోని కీర్తన పునర్ముద్రించారు. ఇందుకు ఒక ప్రత్యేక కారణమేదైనా వారి మనస్సులో వుండే వుంటుంది. తమకు ప్రాచీనుల శైలిలో కావ్య రచన చేయడం సుసాధ్యమేనని పునరుద్ఘాటించాక ఛందస్సులలో కొత్తదనాన్ని ప్రవేశ పెట్టాలను కొన్నట్టుంది.

ఎప్పుడో 1884లో శంభుచంద్ర ముఖర్జీగారు అప్పారావుగారికి ఒక సలహా యిచ్చారు. ఆంగ్ల భాషలోని వివిధ ఛందస్సులను ఆకళించుకొని ఈ పద్య రచనలు ముఖ్యంగా 'బేలడ్స్' అనే కథా గేయాలను రచించడం మంచిదని సూచించారు. [83] అప్పారావుగారు అప్పుడా సలహాను వెంటనే పాటించినట్టు దాఖలాలు లేవుగానీ ఆంగ్ల సాహిత్యంలో వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియల గురించి 1895లో అధ్యయనం చేశారు. ఆ సంవత్సరం ఏప్రిల్ నెలలో 'కారన్ హిల్' మ్యాగజీను సంపుటాలను వరుసగా చదవడం ప్రారంభించారు. కవిత్వానికి సంబంధించిన ఈ క్రింది వ్యాసాలు కూడా వాటిలో వున్నాయి.[84]

---

83. UNILIT - P.84
84. మహాకవి డైరీలు – పుట 98

"ఇంగ్లీష్ లిరికల్ పొయిట్రీ, పొయిటిక్ ఇమేజ్ అండ్ ప్రిమిటివ్ కన్సెప్షన్, క్రిటిసిజమ్ ఆన్ వర్డ్స్‌వర్తు, పొయిట్రీ ఆఫ్ ఇటాలియన్ డైలక్ట్సు, బాలెడ్, ఛాసర్స్ లవ్ పొయిట్రీ, ఎర్లీ యియర్ ఆఫ్ షెల్లీ, ఎ ప్లీ ఫర్ ఎరోటిక్ ఫారమ్స్ ఆఫ్ వెర్సు"

ఆంగ్ల కవులు భాషలోనూ, భావాలలోనూ, ఛందస్సులలోనూ ఆధునీకరణం ఎలా ప్రవేశ పెట్టారో ఆయన అర్థం చేసుకున్నారు. ఇంగ్లీషు సాహిత్యంలో విలియం వర్డ్స్ వర్త్ (1770-1850), ఆల్‌ఫ్రెడ్ టెన్నిసన్ (1809-92), రాబర్ట్ బర్న్స్ (1759-96) అనే ముగ్గురు కవులరీతులు ముఖ్యంగా అప్పారావుగారిని ఆకట్టుకున్నాయి. వస్తు స్వీకరణలో వర్డ్స్ వర్త్ మార్గాన్నీ, ఛందస్సుల ఎన్నికలో టెన్నిసన్‌నూ, మానవుని ఔన్నత్యం చాటడంలో బర్న్స్‌నూ అప్పారావుగారు మెచ్చుకున్నారు. తెలుగులో కొత్తరకం ఛందోరీతులను ప్రారంభించడానికి ముందు వారు "కవిత్వము వర్డ్సువర్తు" అనే వ్యాసం రాశారు. సామాన్యమగు వస్తువులను గూర్చి వాడుకలో నుండు మాటలలో కవిత్వము చెప్పు కవితా సామర్థ్యం వలన వానికి సొంపుతెచ్చి చదువరుల మనసు రంజింప చేయవచ్చునని వర్డ్సు వర్తు అభిప్రాయం. ఇతని కాలమునుండి ఇంగ్లీషు కవిత్వము కోవయే మారి మిక్కిలి గొప్ప స్థితికి వచ్చినది అని అప్పారావుగారు విస్పష్టం చేశారు. తెలుగు కవితల త్రోవని మార్చి మిక్కిలి గొప్ప స్థితిని తీసుకురావడానికి కలం పట్టారు.

ఛందస్సు విషయంలో అప్పారావుగారు టెన్నిసన్ తెచ్చిన మార్పులను గమనించి అటువంటి పద్ధతిని తెలుగులో ప్రవేశ పెట్టదలిచారు. టెన్నిసన్ తన 'ఇన్ మెమోరియం' అనే కావ్యాన్ని ఒక నూతన ఛందస్సులో రచించారు. ఇది నాలుగు పాదాల పద్యాల గుత్తళం. ఈ ఛందస్సు తానే మొట్టమొదటి సారిగా కనిపెట్టినట్టు టెన్నిసన్ మురిసిపోయాడు. అతని లాగే అప్పారావుగారు కూడా ఒకానొక పార్సీ గజల్ నడకను దృష్టిలో పెట్టుకొని తెలుగులో ఒక నూతన ఛందస్సును సృష్టించారు. దీనికి 'ముత్యాల సరము' పేరు పెట్టారు టెన్నిసన్‌కు అప్పారావుగారికి వున్న పోలికల గురించి నేను పూర్వం యిలా విశదం చేశాను.[85]

85. ఆరుద్ర - వ్యాస పీఠం - పుట 334

".....అయితే ఆల్‌ఫ్రెడ్ టెన్నిసన్ తన వినూత్న సృష్టి అనుకొన్న ఛందస్సు అంతకముందు వాడకంలో వున్నదే. టెన్నిసన్‌కు చాలా ప్రాచీనులు సర్‌ఫిలిప్ సిడ్నీ, బెన్ జాన్సన్, మరీ ముఖ్యంగా చెర్‌బరీకి చెందిన లార్డ్ హెర్బర్ట్ అనే కవి ఈ ఛందస్సును ఎన్నడో చేపట్టాడు..... మన అప్పారావుగారి విషయంలోనూ యింతే. ఆయన రూపొందించిన ముత్యాలసరం జాతి జీవనంలో వున్న పాత ఛందస్సే. "గుమ్మడే డే గోపిదేవి" అనే ఆడవాళ్ళ పాటలోనే కాక కందుకూరి రుద్రకవి రాసిన 'సుగ్రీవ విజయం' అనే యక్షగాన ప్రబంధంలో ఈ ఛందస్సు కనబడుతుంది. రుద్రకవి కృష్ణరాయల కాలంనాటివాడు. ఎంత లేదన్నా గురజాడ అప్పారావు గారికి అయిదు వందల సంవత్సరాల పూర్వమే ముత్యాలసరం తెలుగువాళ్ళ దేశి ఛందస్సుగా జాతి జీవనంలో వున్నదే."

ఏ ఛందస్సులో ఎటువంటి విషయాలపై కవితలు చెప్పాలో మనస్సులో నిర్ణయించుకున్న అప్పారావుగారు రచన చేయడానికి సమకాలికమైన సందర్భాలు 1910లో వచ్చాయి. ఆ సంవత్సరమే తోక చుక్క వచ్చింది. అందరూ అరిష్టమనుకొనే తోక చుక్కను అప్పారావుగారు 'సంఘ సంస్కరణ పతాక'గా భావించారు. ఆ సంవత్సరమే బరంపురంలో సకల కులాలవారితో సహపంక్తి భోజనం అనే సంస్కరణకు మొట్టమొదటి మెట్టు యిదేనని ప్రాజ్ఞులు తలపెట్టారు. ఇందులో అప్పారావుగారు పాల్గొన్నారు.

1895లోనే వివిధ వర్ణాల వారితో 'ఒకరకమైన' విందులో అప్పారావుగారు దాని గురించి యిలా రాశారు.[86]

"అడ్మిరాల్టీ హౌసులో విందు జరిగింది. విందు ఏర్పాటు చేసిన వారిలో శ్రీ పరమేశ్వర పిళ్ళేగారొకరు. భోజనం బహు రుచిగా వుంది. వడ్డించిన పదార్థాలన్నీ చవులూరిస్తున్నవి. ముందు బ్రాహ్మణులకు వడ్డన భోజనం చేసిన తరువాత మిగిలిన వారు విందారగిస్తూ వుంటే వారి ప్రక్కన కూర్చుని కులాసాగా కబుర్లు చెప్పేందుకు మేమంతా వెళ్ళాం. విందు ముగిసేవేళ యింతమందిని ఆహ్వానించి చక్కని ఆతిథ్యమిచ్చిన శ్రీ పరమేశ్వర్

86. డైరీలు - పుటలు 27-28

ప్రభృతుల ఆయురారోగ్యాభివృద్ధిని కోరుతూ క్లుప్తంగా ఉపన్యసించాను. తరువాత అందరమూ సోడాలను తాగాం."

పదిహేనేళ్ళ కిందట బ్రాహ్మణులు ముందు భోజనాలు చేశాక యితర వర్ణస్థుల పక్కన కూర్చొని కబుర్లు చెప్పడం - చిట్టచివర అందరూ కలిసి సహపంక్తి సోడాలు తాగడం జరిగితే పదిహేనేళ్ళ తర్వాత 1910లో అన్నికులాలవారూ కలిసి ఏక బంతిని కూర్చొని తినడం సాధ్యమైంది. వర్ణభేదాలు పోగొట్టడానికి యిదేసరైన మార్గమని వేమన్నగారు ఏనాడో చెప్పారు.

జాతినీతి వేరు జన్మంబదొక్కటి
అరయతిళ్ళు వేరె ఆకలొకటి
దర్శనములు వేరు దైవంబదొక్కటి
విశ్వదాభిరామ వినురవేమ

ఉర్వివారికెల్ల నొక్క కంచముబెట్టి
పొత్తుగుడిపి కులము పొలయ చేసి
తలను చేయిపెట్టి తగనమ్మ చెప్పరా
విశ్వదాభిరామ వినురవేమ

అప్పారావుగారికి వేమనగారి సిద్ధాంతాలు బాగా తెలుసు. పనిగట్టుకొని వేమన్న పద్యాలన్నీ అధ్యయనం చేయకపోయినా వాటి సారాంశాన్ని బాగా ఆకళించుకొన్నారు. భావాలలో వేమనగారి ప్రభావం అప్పారావుగారి మీద వున్నట్టే భాష విషయంలో తిక్కనగారి దృక్పథాన్ని అలవర్చుకొన్నారు. నిర్వచనోత్తర రామాయణాన్ని తిక్కనగారు రచిస్తున్న కాలంలో తెలుగు భాషా సాహిత్యాలలో ఒక అవ్యవస్థ వుండేది. అందుకే ఆ కావ్యం కృత్యాది పద్యాలలో తిక్కనగారు పనిగట్టుకొని కుకవులను వారు అనుసరిస్తున్న విప్రతియోజనమైన భాషా మర్యాదలను దుయ్యబట్టారు. కుకవులను దుర్విటులతో పోలుస్తూ ఒక పద్యంలో దూషించి ఆనాటి భాషా దౌర్భాగ్యాన్ని యిలా వివరం చేశారు.

"పలుకులపొందు లేక రసభంగము సేయుచుఁ బ్రాఁత వడ్డమా
టలఁ దమనేర్పుచూపి యొకటన్ హృదయం బలరింపలేక యే

పాలమును గాని యట్టె క్రమముం దమ మెచ్చుగ లోకమెల్ల న
వ్వల (బొరయం జరించుకుకవుల్ ధర దుర్విటులట్ల చూడ(గాన్
(నిర్వచనోత్తర-1-6)

తిక్కనగారు తమ కాలంలో భాష ఎటువంటి దుస్థితిలో వుందన్నారో అలాగే అప్పారావుగారి కాలంలో కూడా వుంది. పలుకుల పొందులు, రసవంతమైన భావాలు మృగ్యం, పాతబడిన మాటలే విస్తారం. తిక్కనగారు ఈ ఒక్క పద్యంతో ఊరుకొనలేదు. ఇంకా యిలా చెప్పారు.

"తెలుగు కవిత్వము చెప్పం
దల(చిన కవి యర్థమునకు (దగియుండెడు మా
టలు గొని వళులుం బ్రాసం
బులు నిలుపక యొగిని బులిమి పుచ్చుట చదురే"
(నిర్వనోత్తర-1-7)

అప్పారావుగారి కాలంలో కూడా యింకోరకం పులుముడు కవిత్వం కనబడసాగింది. అందుకే తిక్కనగారి లాగే అప్పారావుగారు కూడా సత్కవీంద్ర మార్గము ఏదో. ఆలోచించుకుని 'మధుర వచోగుంభనతో తమ ముత్యాల సరాలను యిలా ప్రారంభించారు.

గుత్తునా ముత్యాల సరములు
కూర్చుకొని తేటైన మాటల
క్రొత్తపాతల మేలు కలయిక
క్రొమ్మెరుంగులుజిమ్మగా-

ఈ ఎత్తుగడలోనే ఆయన తన కవిత తేటైన మాటలలోనే వుంటుందని స్పష్టం చేశారు. అప్పుడే పలుకుల పొందుకు ఆస్కారం వుంటుంది. సద్యోరస నిష్పత్తికి ఆస్కారం వుంటుంది. తమ ప్రయత్నాన్ని సనాతనులు హర్షించరని ఆయనకు తెలుసు. వాళ్ళు కాదంటే ఏం మునిగిపోదు. ఈ సంగతినే అప్పారావుగారు రెండో సరంలో యిలా చెప్పారు.

మెచ్చనంటావీవు; నీవిక
మెచ్చకుంటే మించిపాయెను;
కొయ్యబొమ్మలె మెచ్చుకళ్ళకు
కోమలుల సొరెక్కునా?

కొత్తను ఆమోదించే పాఠకులు కొందరైనా ఉంటారని అప్పారావు గారికి బాగా తెలుసు. అందుకే నూతన ఛందస్సులో సంఘ సంస్కారం గురించి గానం చేశారు. లోకాన్ని మరామత్తు చేయదలచిన వాళ్ళ సంఘ సంస్కారాన్ని స్వగృహంలో మొదలు పెట్టడం మంచిది. ఇంట్లో ఉన్న భార్యాబిడ్డలను, ఇతర కుటుంబ సభ్యులను ఒప్పించి తన మార్గానికి తిప్పుకోలేనివారు లోకంలో నీతులు చెప్పి ఏం లాభం? అందుకే అప్పారావుగారు తమ ముత్యాల సరాలలో సంఘ సంస్కరణ కార్యక్రమాలలో ఉత్సాహంగా పాల్గొని ఇంటికి వచ్చిన వ్యక్తి ఆ విషయాలను భార్యకు విశదం చేయడమనే అంశాన్నే తీసుకొన్నారు. ఆమె ఈ ప్రబోధం విని పొంగిపోలేదు. వెంటనే మారిపోలేదు. పైపెచ్చు భర్తను దెప్పుతుంది. 'కోపము నాపజాలక' ఇచ్చిన సరాలను. భర్తపై చరచి వెళ్ళిపోయింది.

చెప్పగానే ఏ ప్రబోధాన్నయినా విన్నవారు చప్పున మారిపోవడం సాధారణంగా ఉండదు. అయితే ప్రబోధం వృధా కాదు. ఏ నాటికైనా దానిని గుర్తిస్తారు. ఆ మార్గంలో వర్తిస్తారు. ఈ సంగతి అప్పారావు గారికి బాగానే తెలుసు. అందుకే తమ రచనలలో సంఘ సంస్కారం వెనువెంటనే విజయవంతమైనట్లు చిత్రించలేదు. కన్యాశుల్కంలో బుచ్చమ్మకు గిరీశానికి పెళ్ళిచేయకపోవడంలోనే విధవా వివాహాలు జరగడం ఆవశ్యకమేగాని ఎటువంటివాడు వరునిగా ఉంటారో తెలుసుకోవడం ముఖ్యమని హెచ్చరించారు. ఆడవారిని మగవారు మార్చడం కన్నా మగవారిని ఆడవారు మార్చడం సాధ్యమవుతుంది. ఈ సంగతినే 'దిద్దుబాటు' కథలో సూచించారు. 'ఆధునిక మహిళలు మానవ చరిత్రను తిరిగి రచిస్తారు' అన్న అచంచల విశ్వాసం వారికుంది [87] ముత్యాల సరాలను ప్రకటించగానే అప్పారావుగారు ఊహించిన విమర్శనలే ఆనాటి పత్రికలలో వెలువడ్డాయి. " ఒక కవి ఏమి చెప్పారో దాని వల్ల రసస్ఫూర్తి ఎలా కలుగుతుంది? చెప్పింది ఎంత గొప్పగా చెప్పాడు? లేక ఎంత చప్పగా చెప్పాడు మొదలైన విషయాల జోలికి పోకుండా ఆ కవి ఏ విధమైన భాషాశైలిని ఉపయోగించాడు? ఏ సంప్రదాయ సిద్ధమైన ఛందస్సులు వాడుకున్నాడు? అని విమర్శించేవారు. ఆగస్టు 17వ తేదీనాడు వెలువడిన

87. లేఖలు-పుట 83

ఆంధ్ర పత్రికలో ఒక శతావధానిగారు ముత్యాలసరాలపైన విరుచుక పడ్డారు. విజయనగరం నుండి వెలువడే 'భారతమాత' అనే పత్రిక శతావధాని గారిని గర్హిస్తూ రాసింది. అప్పారావు గారు ఈ విమర్శలు చదివి 'ముత్యాల సరాల లక్షణము' అనే వ్యాసం రాశారు.

శతావధానిగారు అప్పారావుగారి పద్యాలలో మూడు పెద్ద తప్పులు పట్టినట్లు కనబడింది. ఒకటి: గ్రాంథిక భాషా వ్యాకరణాలు పాటించకపోవడం, రెండు: ఛందశ్శాస్త్రమును పాటించకపోవడం, మూడు: పద్యాలలో కావ్యగుణాలు లేవు. ఈ మూడింటికీ అప్పారావుగారు సమాధానం చెప్పారు.[88]
(1) శతావధాని గారు ఒక తప్పయినా లేకుండా సంస్కృతం రాయగలరేమోగాని తెలుగు మాత్రం విస్పష్టంగా రాయలేరు. లక్షణ గ్రంథాలనూ ప్రాచీన కావ్యాలనూ అనుసరించి గ్రాంథిక భాషనే రాద్దామని వారు ఎంత ప్రయత్నించినా మాతృభాషా ప్రభావం వల్ల వాడుక భాషలోని ప్రయోగాలు తెలిసో, తెలియకో పంక్తులలో వచ్చి దూరుతాయి. శతావధాని గారి రాతలలోనే విసంధులు కనబడుతున్నాయి. కవిత్రయం వారి గద్యం తోవను తప్పి శతావధానిగారు ఎంత దవ్వు నడిచెదరో కనబడుతూనే వుంది. శతావధానులు వంటి " వారి తోవనే కదా, మా బోట్లము పోవుట. ' మహాజనో యేన గతస్సపంథా" అని అప్పారావుగారు ముక్తాయించారు.

(2) కవులు కొత్త వృత్తాలను కల్పించు కోవచ్చు కదా. తప్పేమిటి? ముత్యాల సరములో తాము చేసుకొన్న నిర్ణయాలను అప్పారావు గారు వివరించారు. మొదటి మూడు చరణాలలో సామాన్యంగా పద్నాలుగు మాత్రలుంటాయి. నాలుగో చరణంలో యేడు మొదలు పద్నాలుగు వరకు వుంటాయి. అర్థాన్ని బట్టి విరామం చెవికి ఇంపుగా ఉండేటట్టు మార్చడానికి ప్రయత్నించాలి. నియమం కట్టుదిట్టమైతే యతిప్రాసల కోసం తెచ్చిపెట్టుకొన్న శబ్దాలు అర్థపటుత్వాన్ని చెడగొట్టి, సందర్భాన్ని తప్పించి ఈడ్చుకుపోతాయి. అందుచేత అవసరమైన చోట నియమభంగం కూడా తప్పు కాదు. ఒక జాతి పార్సీ గజలు నడకను ముత్యాలసరాలలోనికి తేవడానికి ప్రయత్నం జరిగింది.

---

88. వ్యాస చంద్రిక- పుటలు 18 నుంచి

(3) కావ్య గుణాలు ఒకరి సొమ్ము కావు. చిత్రాలు వ్రాసేటప్పుడూ, జిలుగు చెక్కుతున్నప్పుడూ 'శిల్పకుడు' యెటువంటి పరిశ్రమ చేస్తాడో అలాంటి పరిశ్రమ చేస్తేనే గాని కావ్యగుణాలు అలవడవు. కావ్యగుణాలు ముఖ్యంగా ప్రతిభవల్లా, కొంతవరకూ కావ్య పఠనా కళాజ్ఞానం వల్లా, కొంతవరకు పూర్వకవుల కావ్యరసం మనసుకు పట్టి ప్రవర్తింపచేయడం వల్లా కలుగుతాయి. అయితే గుణగ్రహణం కూడా అలవాటును బట్టే ఉంటుంది. వాడుక భాషలో రసవంతమైన కావ్యాలు పుట్టలేదా? " బర్న్స్ అను మహాకవి మాట శతావధానిగారు వినలేదా?"

' ముత్యాల సరాల లక్షణము' అనే వ్యాసాన్ని బర్న్స్ మహాకవి ప్రసక్తితో ముగించడంలో అప్పారావుగారు తమ ఆశయమేమిటో సూచనప్రాయంగా తెలియచేశారు. ఆంగ్ల కవులలో వారికి వర్డ్స్ వర్తు, టెన్నిసన్, బర్న్స్ అభిమాన కవులు. ఈ ముగ్గురూ శిల్పంలోనూ, ఛందస్సులోనూ, భాషలోనూ మార్పు తెచ్చారు. వీరు చేసిన ప్రయోగాలను క్రమేణా లోకం అంగీకరించింది. అవి ప్రసిద్ధాలయ్యాయి.

వర్డ్స్ వర్తు గొప్పతనాన్ని ఆనాటి విమర్శకులు వెంటనే పట్టించుకోలేదు. బైరన్ అప్పుడు యువకుడు. అతడు వర్డ్స్ వర్తు పద్యాలన్నీ చెత్త అన్నాడు. రాబర్ట్ సౌతీ (భావి ఆస్థాన కవి) కొన్ని రాజకీయ గీతాలను మెచ్చు కొన్నా చంద్రుణ్ణీ, నక్షత్రాలనూ చూసే దుర్భిణీతోనే గడ్డి పువ్వుల్నీ మంచి చెడ్డల్నీ వర్డ్స్ వర్తు చూడ్డాన్ని హర్షించలేదు. సేద్యగాడు, దేశ దిమ్మరి మొదలైన అల్పమైన అలగాజనం జీవితాలలో ఉదాత్త భావాలూ, తాత్త్విక చింతనా చేయదగ్గ విషయాలు వర్డ్స్ వర్తు గమనిస్తున్నందుకు సౌతీ చివాట్లు పెట్టారు. జీవన సత్యాలనూ, ప్రకృతి దృశ్యాలనూ చిత్రించే వర్డ్స్ వర్తు కవిత్వంలోని ప్రగతి శీలతా, క్రాంతి రుగ్మత తర్వాత చాలా కాలం దాకా సాహిత్యం ప్రపంచం గుర్తించలేదు.[89] ఏమైనా ప్రకృతి సత్యాలకు పరమ విధేయంగా వుంటూ సహృదయులలో సానుభూతిని ప్రభావితం చేసే శక్తి

89. ఉత్తరోత్తరా వర్డ్స్ వర్తు దృక్పథంలో మార్పు వచ్చింది ఆదిలో ఫ్రెంచి విప్లవం పట్ల సానుభూతి ఉన్నా రాను రాను హింస పెరిగి పోయాక విముఖత చూపాడు. కట్టుదిట్టమైన వ్యవస్థను అభిమానించి చివరకు ఆస్థాన కవి స్థానాన్ని అలంకరించాడు.

కవిత్వానికి ఉందనీ, భావనల రంగులు మారుస్తూ వైచిత్రిని సృష్టించే శక్తి కవిత్వానిదే అని అప్పారావుగారు వర్డ్స్ వర్తు కవితల నుండి గ్రహించారు.

టెన్నిసన్ కొన్ని విషయాలలో తన కాలం వారికన్నా చాలా ముందు ఉంటాడు. ఛందస్సు మీదా, ప్రక్రియ మీదా అతని కున్న ఆధిపత్యం బహు దొడ్డది. అతని ప్రతి కొత్త రచననూ విమర్శకులు ' చీల్చి చెండాడుతున్న ' కొలదీ అవి ప్రాచుర్యం పొందడం, ప్రజలు ఆ రచనలకోసం ఎగబడడం జరిగింది. అతనికి నూతన ప్రయోగాలు ఛందో వైవిధ్యాన్నీ, నడకలలో సంగీత మాధుర్యాన్నీ సంతరించుకొన్నాయి. టెన్నిసన్ రచనలలో నాటి సమాజంలోని విశ్వాసాలకూ, సందేహాలకూ మధ్య గల సంఘర్షణ ప్రతిఫలిస్తుంది. సమకాలిక, వైజ్ఞానిక, తాత్త్విక విషయాలను అతడు పరిగణనలోకి తీసుకొన్నాడు. వర్డ్స్ వర్తు స్వయంగా టెన్నిసన్ కవితలను మెచ్చుకొన్నాడు. విక్టోరియా మహారాణి భర్తకు టెన్నిసన్ కవిత్వం చాలా ఇష్టం. వర్డ్స్‌వర్తు తర్వాత టెన్నిసన్‌నే ఆస్థానకవిగా నియమించారు. సమకాలిక కవులందరూ అతని పరిచయస్తులే. రెండు మూడు తరాల పూర్వ కవులలో బర్న్స్ అంటే టెన్నిసన్‌కు మహాప్రీతి. బర్న్స్ సంచరించిన ప్రదేశాలన్నీ వెళ్ళి దర్శించాడు.

రాబర్ట్ బర్న్స్‌ను గురజాడ అప్పారావు గారు 'మహాకవి' అని చాలా కారణాలవల్ల ప్రస్తుతించారు. బర్న్స్ ఆదిలో వ్యవసాయ కూలి. తర్వాత స్వంత వ్యవసాయం చేశాడు. చిన్నతనంలోనే మంచి సాహిత్యజ్ఞానాన్ని సంపాదించాడు. తన స్వరాష్ట్రమైన స్కాట్లండులో సంచరించి ఎన్నో జానపద గేయాలను, నీతి గాథలను సంపాదించి ఇతరుల సంకలనాలకు అందచేశాడు. గ్రామీణుల హాస్యాన్ని, వ్యంగ్యాన్ని బర్న్స్ పుణికిపుచ్చుకొన్నాడు. పల్లె పట్టులలోనూ, చిట్టడవులలోనూ ప్రకృతినీ జీవితాన్నీ అన్ని కోణాల నుండి దర్శించి వాటి పట్ల అపారమైన ఆదరణ గలవాడు. మానవనైజంలోని స్వాతంత్ర్యేచ్ఛను కీర్తించాడు. సూటిగా, సుందరంగా ప్రజల రాగద్వేషాలనూ, వాటిలోని బలాబలాలనూ హాస్యరసాన్ని మిళితం చేసినా అమోఘంగా గానం చేశాడు. ఒక విధంగా లోకమందరి మంచి చెడ్డలను లోకులకు వాళ్ళ భాషలోనే విప్పి చెప్పాడు. మానవుడే అతనికి మాననీయుడు.

ఆంగ్ల కవిత్వంలో విభిన్న విశిష్ట కవుల సుగుణాలన్నీ అధ్యయనం చేసి తెలుగు సాహిత్యానికి కొత్త నెత్తురు ఎక్కించాలని అప్పారావు గారు మంచి వైద్యం ప్రారంభించారు. కవుల కృపవల్ల వారు వేర్చుకొన్నది ఒక్కటే ఒకటి. అది ప్రేమ. ప్రబంధాలలోని శృంగారానికి ప్రేమకూ నగమెరిక. కాళిదాసు నాయికలు శృంగారానికి ప్రసిద్ధి. అయితే 'నాటకాలలో దాంపత్య శృంగారం సంఘటనలు తక్కువ' అని అప్పారావుగారు ఏనాడో 1895లోనే గుర్తించారు. వారు కీర్తించదలచినది భార్యాభర్తల ప్రేమ. అన్యోన్యత. ముత్యాలసరాలనే పేరుతో తోకచుక్కపైన చెప్పిన కవితను భార్యకు బహూకరించినట్టే అప్పారావుగారు తమ రెండో పద్యరచనకు 'కాసులు' అనే పేరు పెట్టారు. కవితను ఈ కాసుల రూపంలో సమర్పించారు.

అమలిన శృంగారం పేరిట ఉత్తమ ప్రేమను ఉత్తరోత్తరా ఎవరో ప్రచారం చేశారని సాహిత్య లోకంలో ఒక భ్రమకు ప్రాణం పోశారుగానీ వాస్తవానికి 1910 ఆగస్టు నెలలో అప్పారావుగారు ' ఆంధ్ర భారతి' పత్రికలో ప్రచురించిన 'కాసులు' కవితలోనే ఆంధ్ర సాహిత్యంలో అమలిన దాంపత్య శృంగారం ప్రారంభమైంది. ఇందులో ఆయన ప్రేమ పెన్నిధి అని చాటి చెప్పారు. ఈ కళను ఇంట్లో నేర్పరు. దీనికి ఒజ్జలెవరూ లేరు. శాస్త్రాలు వీటిని గురించి మౌనం వహిస్తాయి. పెంచకపోతే ప్రేమ పెరగదు. ప్రేమను ఇస్తేనే ప్రేమ వస్తుంది. ప్రేమను నిలిపితేనే ప్రేమ నిలుస్తుంది. మాయమర్మంలేని నేస్తం మగవాళ్ళకూ ఆడవాళ్ళకూ ఒకటే జీవన సౌఖ్యమార్గం. మగడు దేవుడన్నది పాత మాట. భర్త భార్యకు ప్రాణ మిత్రుడు. ఆమె ప్రేమను నోచుకొనడం దేవేంద్ర పదవి కన్నా గొప్పది. ఈ ఉపదేశాలన్నీ ప్రేమ విద్దెకు ఓనమాలు.

ప్రేమ గురించి ప్రాథమిక పాఠాలను మగవాడు ఎంత చెప్పినా మహిళ మాత్రమే ఆచరణలో దాని ప్రాశస్త్యాన్నీ విడమర్చి చెప్పగలదు. ఈ సత్యాన్ని అప్పారావు గారు 'డామన్ పితియస్' అనే కవితలో 1910 సెప్టెంబరులో ప్రచురించి విస్పష్టం చేశారు. ప్రాణ స్నేహితుల పరస్పర మైత్రి ఎంత గొప్పదో, భార్యభర్తల అన్యోన్యం స్వచ్ఛమైనదే. ఒకరికోసం ఇంకొకరు ప్రాణ త్యాగానికైనా సంసిద్ధులవుతారన్న సత్యాన్ని అంతగొప్పగానూ ఈ కథా కథన [illegible] వివరిస్తుంది. ఇద్దరు విద్యావంతులు తాత్త్విక జ్ఞాన ప్రవీణులై తథ్యము ప్రాణికి మృత్యువని, రేపు రాబోయే చావును ఈనాడే ఆహ్వానించిన చదువుకొన్నవాని మెదడు కెక్కిన వెర్రిభ్రాంతులు ఆడదే పోగట్టగలదు. బతక

వలసిన కాలంలో బతుకును ఒల్లననడం ఏమిటి? పండగలదని కాయను తింటారా? రేపటి తిండిని ఇవాళే భుజిస్తారా? గుడ్డులో చిలక ఉందని అదీ ముందే దాన్ని బద్దలు కొడతారా? ఇక మిత్రుని కోసం మరొక మిత్రుడు ప్రాణమిస్తానంటే భర్త కోసం భార్య ప్రాణం ఇవ్వడం అంతకన్నా ముఖ్యం కదా. ఈ విధమైన హితబోధను ఒక మగువ ఈ కథలో చిట్టచివర చేస్తుంది.

విద్యలందరి మాయమర్మము
దిద్ది చెప్పెందబల యొక్కతె;
విద్య లెరుగని ప్రేమ భరమును
వింతగా చూపెన్.
వినగ తగినది వింటి నిచ్చట;
కనగ తగినది కాంచినాడను;
మనుజాలిద్దరు మగువ యొక్కతె
మాన్యులీ జగతిన్

అప్పారావుగారి రచనలలోని కొన్ని పాత్రలు ముఖ్యంగా స్త్రీలు మాన్యులే. 1910లో ఆయన ఎనిమిది నెలలో (ఫిబ్రవరి నుండి సెప్టెంబరు దాకా) అయిదు రచనలు ప్రచురించారు. వీటిలో రెండు కథలు; మిగతా మూడు గేయాలు. ఈ అయిదింటి లోనూ స్త్రీలకు సముచిత స్థానం ఇవ్వడమే కాక మూడు రచనలలో వారిని పరమో త్కృష్టంగా చిత్రించారు. దిద్దుబాటు కథలో 'కమలిని' మీపేరేమిటిలో 'నాంచరమ్మ' డామన్ పితియస్‌లో 'పితియస్ భార్య' అప్పారావుగారు ఈయదలచిన సందేశాలన్నీ చేతల ద్వారా సూచించగల సమర్థులు " భగవంతుడి సృష్టిలో కల్లా ఉత్కృష్టమైన వస్తువు విద్య నేర్చిన స్త్రీ రత్నమే!" అన్నది ఆయన విశ్వాసం. తోక చుక్క మీద గుచ్చిన ముత్యాల సరాలు, కాసులు అనే రచనలలో భార్యకు తన జీవన దృక్పధాన్ని విద్యగా నేర్పడానికి నాయకుడు ప్రయత్నిస్తాడు. తన పాత్రలనే కాక అప్పారావుగారు తెలుగు వాళ్ళకే నిజమైన ప్రేమ విద్యలో ఓనమాలు నేర్పడానికి 1910 నుండి ప్రయత్నించారు. ఆ సంవత్సరమే ఆంధ్ర సాహిత్యవనంలో కొత్త చిగుళ్లు గోచరించసాగాయి.

1910లో ప్రారంభించిన సృజనాత్మక సాహిత్య రచనలను 1911లో అప్పారావుగారు పూర్తిగా కొనసాగించలేకపోయారు. ఈ యేడు జనవరి నెలలో 'లవణ రాజు కల' అనే గేయరచన చేసి ఆంధ్ర భారతిలో ప్రచురించారు.

'డామన్ పితియస్' కథలో గ్రీకు దార్శనిక సిద్ధాంతాలనూ, మైత్రీ ప్రాశస్త్యాన్నీ గానం చేస్తే 'లవణరాజు కల'లో యోగవాసిష్ఠంలోని సిద్ధాంతాలకు నూతన వ్యాఖ్యానం చేసి అంటరానితనాన్ని నిరసించారు. స్వప్నదృశ్యం లాంటి క్షణికమైన జీవితానుభవంలో నైనా భార్యాభర్తల 'ప్రణయాతి రేకము కన్నా సద్గతి' ఇంకేది లేదు. 'ఇహము నందుమనెడు మర్మము' తెలుసుకోవాలి. 'జగత్తు మిథ్య' అనడం ఏం సబవు? కలిగినది లేదంటే వెంటనే కష్టాలు తొలగిపోతాయా?

పుస్తకములోని మాటలు
విస్తరించుచు ననుభవమ్ముల
తత్త్వ మెరుగక శుకములగుదురు
వొట్టి శాస్త్రజ్ఞుల్.

అనుభవాలు ముఖ్యం. వాటిని భార్యాబిడ్డలతో పంచుకోవడమే స్వర్గసౌఖ్యం. ఎప్పటికి ఏది అనుభూతమో అప్పటికదే సత్యం. కులం కన్నా గుణం ముఖ్యం.

మంచి చెడ్డలు మనుజులందున,
యెంచి చూడగ, రెండె కులములు
మంచి యన్నది, మాలయైతే,
మాలనే, అగుదున్!

మంచిని ఎంచడం, దానిని పెంచడం అప్పారావుగారి ఆశయాలు 'లవణ రాజు కల' రాశాక 1911లో ఇంకే ఇతర సృజనాత్మక రచనలూ ఆయన చేయలేదు. వారి కాలాన్ని శాసన పరిశోధనలూ, మద్రాసు యూనివర్సిటీ వారి కార్యకలాపాలూ, కొత్తగా నెలకొన్న ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు సమావేశాలు, ఆంధ్ర పత్రిక కోసం రచనలు చేసి పంపడం మొదలైన వ్యాపకాలతోనే నిండిపోయింది. ఒక పక్క విజయనగర సంస్థానపు పెద్ద దావా అలా రగులుతూనే ఉంది. దాని గురించి ఉద్యోగ రీత్యా చేయవలసినవి చేస్తూనే ఇతర వ్యాసంగాలలో పాల్గొనేవారు.

1910కి ముందే అప్పారావుగారికి వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రి (1888-1950) అనే యువపరిశోధకునితో పరిచయమైంది. ప్రభాకర శాస్త్రిగారు 1906లో మద్రాసు చేరుకొని కెలెట్ హైస్కూల్లో పండితులుగా ఉంటూ తీరిక సమయాల్లో ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయంలో పుస్తకాలు చదువుతూ ఉండేవారు.

1910 ఆగస్టు నెలలో ఆయన ఆ గ్రంథాలయంలోనే లేఖకోద్యోగంలో చేరారు. బహుశా ఈ దశలో ప్రభాకర శాస్త్రి గారికి అప్పారావుగారికి మైత్రి కలిగి ఉంటుంది. ప్రభాకర శాస్త్రిగారి సోదరులు చంద్రశేఖర శాస్త్రి గారు ఒక చోట ఇలా రాశారు.[90] "..... గురజాడ అప్పారావుగారు మద్రాసుకు అప్పుడప్పుడు వస్తూ మౌంటు రోడ్డులో టాకర్ అండ్ సన్సులో మకాం పెడుతూ అప్పుడప్పుడు మా అన్నగారి కొరకు మా ఇంటికి వస్తూ ఉండే వారు. మా అన్నగారు కూడ ఆయన మద్రాసులో ఉండే రోజులలో తరుచుగా ఆయనను కలిసికోడానికి వెడుతూ ఉండే వారు. ఇద్దరు కలిపి అప్పుడప్పుడు మౌంటు రోడ్డులో ఉండిన గెయిటీ థియేటరుకు (అప్పుడు సైలెంటు పిక్చర్స్) వెళ్ళి కొన్ని పరిశోధక చిత్రాలను చూస్తూ ఉండే వారు."

సర్వసాధారణంగా అప్పారావుగారు మద్రాసులో ఉన్నప్పుడు విజయనగరం వారి బంగళా అడ్మిరాలిటీ హౌసులోనే బస చేస్తారు. అయితే ఏకారణం చేతనో 1909 జూన్ నెలలోనూ, జూలై నెలలోనూ మద్రాసు రాయపేటలోని లాయడ్స్ రోడ్డులో ఉండే 'థాకర్స్ గార్డెన్స్'లో బస చేశారు. ఈ చిరునామా నుంచే ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారికి లేఖలు రాశారు. బహుశా 1909 జూన్, జూలై నెలలో అప్పారావుగారు ప్రభాకరశాస్త్రి గారిని కలుసుకొనడం విరివిగా జరుగుతుందనుకోవచ్చు.

ఒక పక్క సృజనాత్మక సాహిత్య రచనలు చేస్తున్నా అప్పారావు గారి బహుముఖ ప్రజ్ఞలలో ఒకటైన శాసన పరిశోధనల గురించి కూడా శ్రద్ధ వహించారు. 1911 ఫిబ్రవరి ఒకటవ తేదీనాడు, ఆ నెలలోనే మళ్ళీ ఆరవతేదీనాడు హిందూ పత్రికకు 'అపరిశోధిత శాసనం' అనే విషయంపై సంపాదక లేఖలు రాశారు.

నన్నయ కాలం కంటే ప్రాచీనమైన శాసనాలను బట్టర్ వర్త్ వెల్లూరు శాసన సంపుటాలలో ఉన్నవాటిని ప్రస్తావిస్తూ సుదీర్ఘమైన లేఖ రాశారు. ఉత్సాహవంతులైన యువ పరిశోధకులకు ప్రోత్సాహం గురించి రాశారు. "ప్రాచీన భాషను, మాండలిక భాషను పరిశీలించడం ఎంత ఉపయోగకరమో తెలుగు రచయితలు గుర్తించడం లేదు." అని చెప్పారు. అలా గుర్తిస్తున్నవారు ఒక్కరే

---

90. ప్రభాకర స్మారక సంపుటి - 1, పుటలు 19-20

ఒక్కరు అప్పారావు గారి మిత్రులలో ఉన్నారు. ఆయన గిడుగు రామమూర్తి గారు.

గిడుగు వారు 1893లోనే శాసన పఠనం, పురాతన క్షేత్రాలలోని ఆలయాల చరిత్రలు,— ఆ ప్రదేశాలలోని ప్రజల వైనాలూ మొదలైనవి ప్రారంభించారు. వాటి గురించి 'మద్రాసు జర్నల్ ఆఫ్ లిటరేచర్ అండ్ సైన్స్' లో 1894 ప్రాంతాలలోనే వ్యాసం రాసి ప్రచురించారు. 1894–95లో హుల్ష్ దొరగారు కొన్ని తామ్ర శాసనాలు పంపించి రామమూర్తిగారిని పరిష్కరించమన్నారు. వాటిని గిడుగువారు 1895–96 'ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా' నాలుగవ సంపుటంలో తమ పరిష్కరణతో ప్రకటించారు. సరిగ్గా ఇదే కాలంలో అప్పారావు గారు కూడా హుల్ష్ దొరతో పరిచయం, ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరిపారు. హుల్ష్ ఒక లేఖలో ఇలా రాశారు 91

ఉదకమండలం,
5, జూన్, 1895

" డియర్ మిస్టర్ అప్పారావు,

ఈ నెల 3వ తేదీన మీరు వ్రాసిన ఉత్తరం నిన్ననే నాకు అందింది. వచ్చే నెలలో మీరెక్కడ వుండేదీ, దయ వుంచి మీ చిరునామా తెలపండి. బెంగుళూరుకు తిరిగి వచ్చాక, ఆ మూడు శాసనాలను చూసి (ఉదయగిరివి రెండూ, పాలకొల్లు శాసనము వొకటి) ప్రచురణ నిమిత్తం, మీకు వాటిని తప్పక పంపిస్తాను.

" మీ లేఖలో పేర్కొన్న కృష్ణ రాయ కాలపు రెండు శాసనములను, ప్రచురించడానికి ప్రొఫెసరు కీల్హారన్ తలపెడుతున్నట్లు కనబడదు. ఈ శాసనాలలో ప్రస్తావింపబడిన విషయం గురించి మీరొక మెమోరాండము పంపించి నట్లయితే, దానిని నేను సంతోష పూర్వకంగా డాక్టరు కీల్హారన్ ముందు పెడతాను. అప్పుడు ఆయన శాసనాలను ప్రచురించడానికై ఉద్దేశ పడవచ్చును; అలా కాని పక్షంలో, మీరు వాటిని ఎడిట్ చేసి ప్రచురించడానికై, వాటిని వెంటనే మీకు పంపించి వేయగలను."

---

91. డైరీలు పుట 117

అప్పారావు గారు కీల్హారన్ దొరతో ముందే ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరిపినట్టుంది. 1895 జూన్ మూడవ తేదీనాడు డైరీలో 'డాక్టర్ కీల్హారన్ దొరకు ఉత్తరం రాశాను. అనే ఎంట్రీ ఉంది. అయితే శాసన పరిశోధనలు సాగినట్టు లేదు. ముందు ఆనంద గజపతి భార్య పోయింది. రామస్వామి వచ్చి మహారాజా వారితో జీవించడం ప్రారంభించింది. ఆమె యోగక్షేమాలు అప్పారావుగారు కనుక్కోవలసి వచ్చింది. 1897లో ఆనందగజపతి పోయారు. చిన్న దావాలలోనూ, వుత్తరోత్తర పెద్ద దావాలోనూ సంస్థానం చిక్కుకుంది. ఆ లావాదేవీల ఊబిలో అప్పారావు గారి పరిశోధనా వ్యాసంగం కూడా చిక్కుకొంది. ఏ శాసనాలు సంపాదించినా, ఏ తాళపత్ర గ్రంథం లభించినా అవి సంస్థానం దావాకి ఎక్కువగా ఉపయోగపడేవే అయినా, కొన్ని ఇతరాలను కూడా వారు సేకరించకపోలేదు. అప్పారావుగారు స్వయంగా సంపాదించిన శాసనాల గురించి మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు చెప్పిన మాటలే ఇప్పటికి ప్రమాణాలు. వారు ఇలా చెప్పారు.[92]

"ఎస్టేటు శాసన పరిశోధకుడిగా, అప్పారావు విజయనగరం ఎస్టేటులోని శాసనాల ప్రతులను సేకరించడానికి ఎస్టేటు అంతటా పర్యటించారు. వైదిక పండితులకు అగ్రహారాలు భూములు దానమిచ్చిన పురాతన తామ్ర శాసనాలను సేకరించడం ఆయనకొక సరదా అయింది. ఆయన దాదాపు ఏడు తామ్ర శాసనాలను సంపాదించారు. అందులో ఒకటి విష్ణుకుండిన వంశానికి చెందిన ఇంద్రవర్మకు సంబంధించినది. మరొకటి తూర్పుగాంగ వంశీకుడైన ముమ్మడి వజ్ర హస్తునికి (967 శకం) చెందినది. మిగిలినవి తూర్పు చాళుక్య వంశీకులయిన రాజులు కొక్కిలి మహారాజు ఇమ్మడి మంగి యువరాజు, కొక్కిలి విక్రమాదిత్య భట్టారకుడు, మొదటి చాళుక్య భీముడు మున్నగు వారికి చెందినది. వీటినన్నిటినీ పురావస్తు శాఖ అసిస్టెంటు సూపరింటెండెంటుకు పంపించారు. ఇంకా మిగిలిన వేమైనా ఉన్నవేమో తెలియదు. వారిపై 1908-1909లో వెలువడిన శాసన పరిశోధనల వార్షిక నివేదికలో శ్రీ హెచ్.కృష్ణ శాస్త్రి గమనించారు. ఇవి ఓరియంటల్ జర్నల్స్‌లో

---

92. గురజాడ శత వార్షిక జయంతి సంచికలో శర్మగారు వ్రాసిన ఒక ఇంగ్లీషు వ్యాసానికి పొరమైన ఆంధ్రానువాదాన్ని ఎవరో చేశారు. అందులోని అనువాద దోషాలను పరిహరిస్తూ కొన్ని వాక్యాలకు నేను సొంపు రాశాను

గాని ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా త్రైమాస పత్రికలలోని కాని ప్రచురించబడలేదు.. ఎస్టేటు వ్యవహారాల్లో నిమగ్నమై పోవడం వల్ల ఇది సంభవించి వుండకపోవచ్చు"

సుప్రసిద్ధ చారిత్రక పరిశోధకులైన సోమశేఖర శర్మగారు ఇంత స్పష్టంగా అప్పారావు గారు సంపాదించిన శాసనాలు నమోదు మాత్రమే అయినాయి గాని వాటిని ఆయన ఎక్కడా ప్రచురించలేదని చెప్తూ వుంటే గిడుగు సీతాపతిగారు "గురజాడ అప్పారావు గారు రెండు చిన్న శాసనములు మాత్రమే చదివి ఎపిగ్రాఫియా ఇండికాలో వ్యాసము ప్రకటించారు." అని అని రాయడం విడ్డూరంగా ఉంది.[93] ఈ విషయంపై కె.వి.రమణారెడ్డిగారు మల్లంపల్లి వారి శ్రద్ధను తక్కువ పరచడం మరీ విడ్డూరంగా ఉంది [93] నమోదయిన శాసనాల పరిష్కరణ చాలా నిదానంగా జరుగుతుంది. దానికి ఒక దృష్టాంతం చాలు చూడండి. వ్యావహారిక భాషావాదం ఉద్యమరూపం సంతరించుకొంటున్న కాలంలో గిడుగు రామమూర్తిగారు శాసన సేకరణా, పరిష్కరణా విషయాల్లో ఎక్కువ కాలం వినియోగపర్చలేక పోయారను కోవాలి. ఆ బాధ్యతలన్నీ చిలుకూరి నారాయణరావు గారి మీద పెట్టినట్టున్నారు. తూర్పు గాంగుల ఆరు తామ్ర శాసనాలను సంపాదించి నారాయణ రావుగారు ప్రభుత్వానికి పంపారు. వాటిని నమోదు చేసుకొని తిరిగి నారాయణరావు గారికా గుత్తళాలు పంపించేశారు. ఈ శాసనాలను " మ.రా.రా. శ్రీ గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులుగారూ, మ.రా.రా. శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావు గారు పరిష్కరించి ఎపిగ్రాఫియా ఇండికాలో ప్రకటించనున్నారు' అని 1919 ఆగస్టు హోం (విద్యా) శాఖ గెజిట్ (నెం 1003)లో ప్రకటించారు. అయితే రామమూర్తిగారు తీరికలేక ఆ పనికి పూనుకోలేదు. తూర్పు గాంగుల ఆరు కొత్త శాసనాలను 1933లో రాళ్ళబండి సుబ్బారావుగారు పరిష్కరించి గిడుగువారి గౌరవార్థం ప్రచురించిన వ్యాస సంగ్రహంలో ప్రకటించారు.

పై పేరాగ్రాపువల్ల 1919లో నమోదయిన శాసనాలు 1933లో గాని పరిష్కరణా, ప్రచురణానోచుకోలేదు. అప్పారావుగారు 1908-1909లో

---

93. సాహిత్యోపన్యాసములు -సంపుట 5 - పుట 11
93. కె.వి.రమణారెడ్డి -మహోదయం -పుట 138లో అధోజ్ఞాపిక

పంపిన శాసనాలకు ఎప్పుడు ఎవరివల్ల విముక్తి కలిగిందో ఉత్తరోత్తరా తెలుస్తుంది. ఏది ఏమైనా 1911లో అప్పారావుగారికి కొంచెం ఉపరి తీసుకొనే అవకాశం వచ్చి శాసన పరిశోధనల పట్ల దృష్టిని మళ్ళించారు. హిందూపత్రికకు సంపాదక లేఖలు రాశారు. ఉత్సాహవంతులైన యువ పరిశోధకులకు అందుబాటులో ఉండేటందుకు డూప్లికేటు కాపీలను, శాసనపు నకళ్ళను మద్రాసు మ్యూజియంలో పదిల పర్చవలెనని సూచించారు.

విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి వారి కోసం అప్పారావు గారు కళింగ దేశ చరిత్రను వ్రాస్తామని చెప్పారు. అయితే భాషా విభేదాల వల్ల అందుకు అంతరాయం వచ్చింది. అప్పారావుగారు కళింగదేశ చరిత్ర రాయలేదు గాని, రాస్తే ఏ దృక్పథంలో రాసేవారో తెలిపే నోట్సు మాత్రం మిగిల్చిపోయారు. రాజుల చరిత్ర కన్నా ప్రజల చరిత్రకే ప్రాముఖ్యమిచ్చేవారని ఈ నోట్ ఒక్కదాని వల్లనే చెప్పవచ్చు. " ప్రాచీన శిథిల భవనాలను, శిల్పాలను అవశేషాలను చూసినప్పుడు మనం వ్యాకులపడతాము. వ్యాకులముతో పాటు మనకు ఆసక్తి కలుగుతుంది. ఆ వస్తువుల చుట్టూ, జాలీ, ఆసక్తి గొలిపే వాతావరణం అలుముకొని ఉంటుంది.

" రూపు చెడని కోట కన్నా, రూపు చెడినకోట విశేషించి దానికి చరిత్రతో అనుబంధం వున్నప్పుడు మనకు ఎక్కువ ఆసక్తిని కలిగిస్తుంది. ఊహించుకొందుకు వీలున్నప్పుడు మన ఆసక్తి మరీ ఎక్కువౌతుంది. సహజంగా మనకు కొన్ని ఊహలు పుడతాయి.

" కొన్ని వందల సంవత్సరాల క్రితం ఈ కోటలో కొందరు నివసిస్తూ వుండేవారు. అనేకుల జీవితాలు వింత వింత అభిరుచులతో, అనుభవాలతో, ఆశలతో, నిరాశలతో ఇక్కడ గడచిపోయాయి. వాళ్ళ వాళ్ళు ఒక్కొక్కప్పుడు అత్యంత ధైర్యోత్సాహాలతో ఇంకొకప్పుడు మహాభయాలతో కాలం గడిపి ఉంటారు. జీవితంలో అనేక జయాపజయాలను చవిచూసి ఉంటారు. వీళ్ళ ఆశలతో, నిరాశలతో, ఆనందంతో, విచారంతో ఈ వాతావరణం ఒకప్పుడు నిండి ఉండేది. ముఖ్యంగా ఇక్కడ నివసించిన చివరితరం మనుషులు ఎక్కువ ఒడిదుడుకులను ఎదుర్కొని వుంటారు. అనేక కష్టాలు పడి వుంటారు.

" చరిత్రకం౯ వీటి ఉనుు ఎమిటు"?

అప్పారావుగారు కళింగ దేశ చరిత్ర రాస్తారని దేశం విశ్వసిస్తోంది. 1910లోనే శాసన పరిశోధకులు కృష్ణశాస్త్రిగారు ఒక ఉత్తరంలో ఇలా రాశారు.[94]

" మీ కళింగదేశ చరిత్ర ఎప్పుడు వెలువడుతుందోనని అందరూ ఎదురూ చూస్తున్నారు. అది ఆంధ్ర పండితులకు, చరిత్రకారులకు, విద్యార్థులకు ఎంతో ఉపయోగపడుతుంది."

ఈ ఉత్తరంలోనే కృష్ణ శాస్త్రిగారు ఇంకొక సంగతిని ఇలా చెప్పారు.

" మీకు దొరికిన శాసనాలలో నాలుగు సరియైనవి కావనీ జర్మనీ నుంచి ప్రొఫెసర్ హుల్ష్ శ్రీ వెంకయ్య గారికి[95] ఉత్తరం వ్రాశాడు. అవి సృష్టి కనక తాను వాటిని అచ్చువేయడట. అయితే అవి సృష్టి అని నేననుకోను. అందుకు తగినంత కారణమేమీ నాకు కనిపించలేదు."

నమ్మోదైన శాసనాల పరిష్కరణా, ప్రచురణా ఎందుకు జాప్యం అవుతుందో ఈ లేఖలోని భాగంవల్ల ఇంకొంత విశదమవుతోంది.

1911 ఆంధ్ర పత్రిక ఉగాది సంచికలో బిల్హణీయం ద్వితీయాంకం ప్రచురితమైంది. మిగతా అంకాలను పూర్తి చేయకపోవడానికి ఏ బలవత్తరమైన కారణాలున్నాయో! ఆంధ్ర పత్రిక ఉగాది సంచికలోనే ప్రచురణార్థం అప్పారావుగారు ఇంకొక రచన కూడా పంపారు. అది పింగళి సూరపరాజు గారి కళాపూర్ణోదయ కథా భాగాన్ని కృతికర్త శైలిలోనే అప్పారావు గారు రచించిన సంక్షిప్త రచన. ఇదీ ఉగాది సంచికలో అచ్చుపడుతుందనీ, దానిని చదవమని అప్పారావుగారు ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారికి ఉత్తరం రాశారు కూడాను. అయితే కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు 1911 ఏప్రిల్ 27వ తేదీనాడు ఒక ఉత్తరం రాస్తూ " కళా పూర్ణోదయ కావ్య ప్రతి తెలుగు భాషాభిమానులకు లభించును కనుక, అందుండి మీరు కావించిన ఎంచుబడి భాగములను ప్రచురింపలేదు." అని తెలియజేశారు. ఇది అప్పారావు గారికి ఆశాభంగం కలిగించి ఉంటుంది. ఇంకొక విషయం కూడా వారిని బహుశా బాధించి ఉంటుంది. మహారాజా వారిని గురించి వ్రాసిన పద్యములు అచ్చువేయనందుకు నన్ను మన్నించ కోరిక. మహారాజా గురించి వ్యాసం ముద్రితమైనది కనుక పద్యములను అచ్చు వేయలేదు." అని నాగేశ్వరరావు గారు సంజాయిషీ

94. లేఖలు-పుట 164
95. వెంకయ్యగారు ప్రభుత్వోద్యోగులు. శాసన పరిశోధనలో నిపుణులు

" మీకు దొరికిన శాసనాలలో నాలుగు సరియైనవి కావనీ జర్మనీ నుంచి ప్రొఫెసర్ హుల్ష్ శ్రీ వెంకయ్య గారికి[95] ఉత్తరం వ్రాశాడు. అవి సృష్టి కనక తాను వాటిని అచ్చువేయడట. అయితే అవి సృష్టి అని నేననుకోను. అందుకు తగినంత కారణమేమీ నాకు కనిపించలేదు."

నమోదైన శాసనాల పరిష్కరణా, ప్రచురణా ఎందుకు జాప్యం అవుతుందో ఈ లేఖలోని భాగంవల్ల ఇంకొంత విశదమవుతోంది.

1911 ఆంధ్ర పత్రిక ఉగాది సంచికలో బిల్హణీయం ద్వితీయాంకం ప్రచురితమైంది. మిగతా అంకాలను పూర్తి చేయకపోవడానికి ఏ బలవత్తరమైన కారణాలున్నాయో! ఆంధ్ర పత్రిక ఉగాది సంచికలోనే ప్రచురణార్థం అప్పారావుగారు ఇంకొక రచన కూడా పంపారు. అది పింగళి సూరపరాజు గారి కళాపూర్ణోదయ కథా భాగాన్ని కృతికర్త శైలిలోనే అప్పారావు గారు రచించిన సంక్షిప్త రచన. ఇదీ ఉగాది సంచికలో అచ్చుపడుతుందనీ, దానిని చదవమని అప్పారావుగారు ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారికి ఉత్తరం రాశారు కూడాను. అయితే కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు 1911 ఏప్రిల్ 27వ తేదీనాడు ఒక ఉత్తరం రాస్తూ " కళా పూర్ణోదయ కావ్య ప్రతి తెలుగు భాషాభిమానులకు లభించును కనుక, అందుండి మీరు కావించిన ఎంచుబడి భాగములను ప్రచురింపలేదు."- అని తెలియజేశారు. ఇది అప్పారావు గారికి ఆశాభంగం కలిగించి ఉంటుంది. ఇంకొక విషయం కూడా వారిని బహుశా బాధించి ఉంటుంది. మహారాజా వారిని గురించి వ్రాసిన పద్యములు అచ్చువేయనందుకు నన్ను మన్నించ కోరిక. మహారాజా గురించి వ్యాసం ముద్రితమైనది కన్నక పద్యములను అచ్చు వేయలేదు." అని నాగేశ్వరరావు గారు సంజాయిషీ చెప్పుకొన్నారు. బిల్హణీయం ఆగిపోవడానికి బహుశా ఇవేమీ కారణాలు కాకపోవచ్చు.

ఆంధ్ర పత్రిక ప్రచురించని పద్యాలను మహారాజాపై అప్పారావుగారే రచించారో, లేక ఇతరులవో తెలియదు. 1911లో మాత్రం మహారాజా విజయ రామగజపతి విజయనగరానికి సమీపంలో వున్న కోరుకొండలో చక్కని రాజభవనాలను నిర్మించి గృహప్రవేశం చేశారు. ఆ సందర్భంలో

---

95. వెంకయ్యగారు ప్రభుత్వోద్యోగులు శాసన పరిశోధనలో నిపుణులు

మాట మర్మమెరిగినట్టి మేటి కవుల జాడలరసి
బోటి అప్పకవి యమర్చెమాటల ముత్యాలపేట ॥
కి

ఇది ముత్యాలసరంకాదు. ముత్యాలపేట. ఈ పాటలో లలిత లక్ష్మి అంటే మహారాణి లలిత కుమారీ దేవి. అప్పారావుగారిలో స్వామిభక్తి, రాజభక్తి, ఆశ్రయమిచ్చిన వారిని ఆనందపరిచే ప్రశంసలను రాయడం మొదలైన గుణాలు చాలా ఉన్నాయి. 1911లో పంచమ జార్జి చక్రవర్తి పట్టాభిషేక మహోత్సవం పురస్కరించుకొని ఢిల్లీ దర్బారు జరిగింది. స్వదేశ సంస్థానాధిపతులందరూ బ్రిటీషు రాజమకుటానికి తమ అత్యంత విధేయతను స్వయంగానో, తమ ఆస్థాన కవుల పద్యాల ద్వారానో ప్రకటించుకొన్నారు. 'అత్యంత విధేయులకు అత్యంత విధేయుడు'గా ఒకనాడు ఆనంద గజపతికి తమ గ్రంథాన్ని అంకితమిచ్చిన అప్పారావు గారు పంచమ జార్జి చక్రవర్తిపై రీవారాణి ప్రోద్బలం వల్లనో, లేక తమ మనోధర్మంచేతనో ఆరున్నొక్క ముత్యాలసరాలు అల్లారు. వీటిని 1929లో అప్పారావుగారి పుత్రులు ప్రచురించిన ' ముత్యాలసరములు' ప్రతిలో చేర్చారు.

వెల్లువగ నారోగ్య సంపద
లుల్లమలరుచు నిచ్చుగావుత
తల్లి భారత మాత పంచమ
జార్జికెల్ల పుడున్

జార్జి సమ్రాట్సాసనంబుల
బాజిపూవుల దండ మాడ్కిని
రాజరాజులు శిరములందున
దాల్చిమనవలయున్

మర్మమెరుగని ధర్మమని యెడ
నిర్మలంబగు నీతి పథమున
పేర్మి ప్రజలను మంచునేర్పరి
జార్జి మనవలయున్

భరతఖండం బెన్నడెరుగని
నిరతశాంతి వొసంగి విద్యల
నెరయ నించిన యాంగిలేయుల
రేడు మనవలయున్

కొల్ల బోతగ జంపి శత్రుల
ఢిల్లీ పట్టముగట్టు బలిమిని
తొల్లి నల్లని దేవుడొక్కడ,
జాత శత్రువునకున్

తెల్లవారలు నీతినిపుణులు
ఢిల్లీ పట్టము గట్టి రిపుడే
కల్ల యెరుగని జార్జిరేని
కజాత శత్రునకున్

నల్లవాడును తెల్లవాడును
నెల్ల శుభముల గూర్చుగావుత
తల్లి మేరీ మహారాజ్ఞికి
జార్జి నరపతికిన్

పంచమ జార్జి చక్రవర్తి మీద ఈ గేయ రచన చేయడంలో అప్పారావుగారు తమ విశ్వాసాలతో రాజీపడినట్టు లేదు. ఆనాడు వివిధ రంగాలలో సేవలు చేస్తున్న భారతీయులను ఆంగ్ల ప్రభుత్వం సత్కరిస్తూ వుండేది. పంచమ జార్జి పట్టాభిషేక సందర్భంలోనే గిడుగు రామమూర్తి గారికి 'సర్టిఫికెట్ ఆఫ్ మెరిట్' యిచ్చారు. అప్పారావుగారికి మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయం బోర్డ్స్ స్టడీస్‌లో సభ్యత్వం లభించింది. 1911లో రామమూర్తి పంతులుగారు రిటైర్ అయ్యారు. పరీక్షకు చదివినట్టు ఆంధ్రభాషా సాహిత్యంలో ఆయన అధ్యయనంచేసి వ్యావహారిక భాషోద్యమాన్ని సమరశీలం చేయడానికి ఆయత్తపడుతున్నారు. ఏట్సు దొరా, ప్రిన్సిపాల్ శ్రీనివాసయ్యంగారూ, గిడుగూ గురజాడలు ప్రారంభించిన వాడుక భాషకు విశ్వ

విద్యాలయం వల్ల చిన్న గుర్తింపు వచ్చింది. ఇది సనాతనులకు సహించరాని చర్యగా తోచింది. సలక్షణ భాషను సంరక్షించడానికి పండితులు సంసిద్ధులయ్యారు.

'ఆంధ్ర భాషా సంఘం' స్థాపించి గ్రాంథిక భాషను కాపాడాలని జయంతి రామయ్యగారు భావించారు. ఈ విషయమై ఆయన ఆంధ్ర పత్రికలో ఒక వ్యాసం రాశారు. తమ అభిప్రాయాలను బలపరిచే పండితులను కూడగట్టుకున్నారు. ఈ ఉద్యమాన్ని ప్రోత్సహించే జమీందార్లను దర్శించుకున్నారు. అప్పుడు ఆయన ఉన్నత పదవిలో మద్రాసులో ప్రెసిడెన్సీ మేజిస్ట్రేటుగా వుండేవారు. 1911 మార్చి 26వ తేదీనాడు మద్రాసులోని తేనాంపేటలోనే ప్రత్యేకంగా వుండే పిఠాపూర్ నగర్‌పేటలోని 'డన్మోర్ ప్రాసాదంలో తెలుగు సాహితీ పరులందరూ సమావేశమై 'ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు'ను సంస్థాపించారు. దీనికి శ్రీ వెంకటగిరి మహారాజాగారు, పిఠాపురం మహారాజావారు, బొబ్బిలి మహారాజాగారు, ఉయ్యూరు రాజాగారు మొదలైనవారు ప్రధాన పోషకులు, వేల కొలదీ ధనం విరాళంగా యిచ్చారు. ఆనాటి సాహితీపరులలో చాలామంది ఈ పరిషత్తులో సభ్యులుగా చేరారు. గురజాడ అప్పారావుగారు కూడా సభ్యత్వం స్వీకరించారు. ఆనాడు భాషా విషయం గురించి మంచిచెడ్డలు చర్చించడానికి ఒక వేదిక అవసరమే. తమ వాదంతో విభేదించే వారిని మెల్లిగా వొప్పించి తమ వైపు తిప్పుకోవాలనే అప్పారావుగారు ప్రయత్నించేవారు.

అప్పారావుగారికి వ్యతిరేకంగా వున్నవారు ఏవేవో ప్లానులు వేసుకొని విజయాలు సాధిద్దామని ప్రయత్నాలు చేస్తున్నారు. అప్పారావుగారిపైన ఎటువంటి వత్తిడులు వచ్చాయో తెలియదు. అయితే ఎవరిని సంతోష పెట్టడానికైనా ఆయన తన పట్టుదలను సడలించదలచుకోలేదు. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు స్థాపన జరిగిన వారం పది రోజులకే అప్పారావుగారు తమ దృఢ నిశ్చయాన్ని, తమకు కావలసిన సహాయ సంపత్తుల గురించి తమ ప్రియ శిష్యులు ఒంగోలు ముని సుబ్రహ్మణ్యంగారికి యిలా ఒక లేఖలో రాశారు.[97]

అడ్మిరాల్టీ హౌస్

97. లేఖలు - పుటలు 105-107

మైలాపూర్, మద్రాసు
3 ఏప్రియల్1911

ప్రియమైన ముని సుబ్రహ్మణ్యం,

నీ ఉత్తరం అందింది. ఎంతో అభిమానంతో నువ్వు వ్రాసిన వాక్యాలకు నా ధన్యవాదాలు. ఆఖరికి నా వంటి వృద్ధులకు సైతం కొంచెం ప్రోత్సాహం అవసరం. అందులోనూ ప్రేమాభిమానాలున్న యువకుడివి, మరి నీబోటి మిత్రుల వద్ద నుంచి అలాంటి ప్రోత్సాహం లభిస్తూ వుంటే యిక అడిగేవా!

" నాఉద్యమం ప్రజల ఉద్యమం. సంస్కృతి పరుల భావసంపద నాకు అండగావుంది. అసలు విషయాన్ని అర్థం చేసుకోజాలని ఎవరో కొందరు వ్యక్తులు నాకు వ్యతిరేకంగా వ్యూహాలను పన్నితే పన్నుగాక! నేనేమి లక్ష్యపెట్టను. వాళ్ళను మార్చినా భాషకు జరిగేమేలు యేమీలేదు. వాళ్ళు ఘోరమైన ప్రాచీన కృతక గ్రాంథిక భాషను వ్రాయడానికి అదొక వ్యసనంలాగ అలవాటుపడిపోయారు. దానికి కట్టుబడి పోయారు. అది వొదులుకొని వారు నూతన భాషను చక్కగా వ్రాయగలుగుతారని నేను కలలో కూడా ఆశించలేదు. పోనీ, ప్రాచీనమైన గ్రాంథిక భాషనైనా తేటగా సున్నితంగా వ్రాయగలరా అంటే అదీ కనిపించదు. నిర్దుష్టమైన గ్రాంధికం వ్రాసేవారు బహు అరుదు. లలితమైన సుందరమైన వాడుక భాషలో గ్రంథ రచన కొనసాగించే సంప్రదాయ మొకటి తలెత్తాలంటే నీ వంటి యువకలు నాకవసరం.

"నేటికి సైతం నా ఉద్యమానికి కాకినాడ వ్యతిరేకంగా వున్నందుకు విచారిస్తున్నాను. వివాదాలలో నేనవలంబించే పద్ధతి వేరు. ప్రతిపక్షీయులను తమకు తోచిన రీతిని వ్రాసుకుపోనిస్తే పోగాపోగా వాళ్ళే దారి తప్పుతారు. వొక్కొక్క విమర్శకునికీ వరస వరసగా నేను సమాధానాలిస్తున్నాను. బహువింతలు గొలిపే విషయాలను ప్రస్తావిస్తూ విమర్శకులనందరినీ ఎదుర్కొంటున్నాను. ఇన్నాళ్ళకి వాళ్ళు నన్ను గౌరవించడం నేర్చుకున్నారనుకుంటాను. శ్రీ బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిగారు మర్యాద చూపుతున్నారు. మదరాసులో వున్న గ్రాంథిక భాషావాద కూటమి నాయకులు నన్ను చూడడానికి వచ్చారు. నాతోకత్తులు దూయడానికి ఎవరూ తొందరపడడంలేదు. సంశయిస్తున్నారు. వ్యావహారిక భాషా ఉద్యమం సాధించిన పురోగతికి నేను పూర్తిగా సంతృప్తిపడుతున్నాను. కాని నాకు

కావలసినదల్లా హెచ్చుమంది రచయితలు, మృదు మధురమైన శైలిలో మెలుకువతో వాడుక భాషను రాసే యువకులు నాకవసరం. ప్రాచీన గ్రాంధిక భాషను వ్రాస్తామని దర్పానికి పోతూ వాడుక భాషను కృతకంచేసే రచయితలు నాకవసరం లేదు."

తమ ఉద్యమం ప్రజల ఉద్యమం అని స్పష్టంగా ప్రకటించి దానికోసమే అప్పారావుగారు తమ సమయాన్నీ, శక్తులనూ ఎక్కువగా వినియోగించ నిశ్చయించుకున్నారు. ప్రతిపక్షులు సైతం గౌరవించదగ్గ వ్యక్తిత్వం వారిది. అటువంటి వారిని వెదుక్కొంటూ పదవులూ హెూదాలూ పరుగెత్తుకొంటూ వస్తాయి.

1911 నవంబరులో ప్రభుత్వం వారి విద్యాశాఖ అప్పారావుగారిని సముచిత రీతిని సత్కరించి ఒక పదవిని యివ్వాలని నిశ్చయించింది. అప్పారావుగారినే వారి సాహిత్య కృషినీ, జీవిత వివరాలనూ పంపమని కోరుతూ ఒక ఉత్తరం రాశారు. 1911 నవంబరు 22వ తేదీనాడు మద్రాసు నుంచే అప్పారావు గారు ప్రత్యుత్తరం పంపారు. 'ఎవరు కృషిని వారు చెప్పుకొనడం బాగుండదు' అంటూ అప్పారావుగారు స్వవిషయాలను యిలాగ చెప్పుకొంటున్నారు.[98]

"మీరు అడుగుతున్నారు కనక, నేను చెప్పడం తప్పనిసరి. మీరు కోరిన ప్రకారం ఇందుతోపాటు ఒక 'మెమో' పంపుతున్నాను. అయితే మీరు నాకివ్వదలుచుకొన్న దానికి నాకు వున్న అర్హత నా లెక్చరరు పదవి, విజయనగరం మహారాజా వారి కళాశాలలో నేను కొన్ని సంవత్సరాలు లెక్చరరుగా పనిచేశాను. ఇంగ్లీషు, హిస్టరీ, సంస్కృతం విద్యార్థులకు బోధించేవాడిని. పిమ్మట విజయనగరం సంస్థానంలో శాసన పరిశోధకునిగా కొంతకాలం కృషిచేశాను. నా కృషిని ప్రభుత్వ శాసన పరిశోధకులు గుర్తించారు. 1909-10వ సంవత్సరపు రిపోర్టును ప్రత్యేకంగా చూడండి.

మెమో:

(1) పాతికేళ్ళ క్రితం విజయనగరంలో నేను ఒక పక్ష పత్రికను నెలకొల్పాను. దానికి సంపాదకుడను నేనే పేరు: 'ప్రకాశిక'

98. లేఖలు - పుటలు 199-201

(2) నేను వ్రాసిన తెలుగు నాటకాలు: కన్యాశుల్కము, బిల్హణీయము, బిల్హణీయము ఆంధ్ర పత్రిక ఉగాది సంచికలో ప్రచురితమయింది.

(3) నేను వ్రాసిన గేయములు: నీలగిరి పాటలు, ముత్యాలసరములు, డామన్ పితియస్, లవణరాజు కల, కాసులు – యివి ఆంధ్ర భారతిలో ప్రకటితమయ్యాయి.

(4) ఇవికాక ఆంధ్ర భారతిలో మరికొన్ని కథలు ప్రచురించాను. ఆంధ్ర భాషా సాహిత్యములపై కొన్ని వ్యాసాలు, విమర్శనములు, ఆంధ్ర పత్రిక, కృష్ణా పత్రిక, కేసరి, శశిలేఖ, ఆంధ్ర ప్రకాశిక మొదలైన పత్రికలలో ప్రకటించాను. తెలుగు కవితా నిర్మాణముపై కృష్ణా పత్రికలో కొన్ని వ్యాసాలు అచ్చుపడ్డవి. ఈ మెమోతోపాటు కన్యాశుల్కము నాటకముపై యితరుల అభిప్రాయాలను మీకు పంపిస్తున్నాను."

1911 నవంబరులో తమ గురించి మొగమాట పడుతూ కొన్ని విషయాలనే చెప్పుకొన్నా 1912 జనవరిలో కలకత్తా నగరానికి వెళ్లినప్పుడు అక్కడ ఎవరికో రాసిన ఒక ఉత్తరంలో తాము సాధించిన వాటి గురించి యిలా సగర్వంగా చెప్పుకొన్నారు.[99]

"తెలుగులో నవ్య రీతులకు నూతన ప్రమాణాలకు ప్రయత్నించిన మొదటి కవిని నేనే. నా కావ్య కళ నవీనం, కావ్య యితివృత్తాలు భారతీయం. కవితలో నేను ఉత్తమ ప్రయోజనాలను ఉపలక్షించాను, జీవితాన్ని నూతన దృక్పథంతో దర్శించి, కథా, కవితా రూపంలో దాని తత్వాన్ని అన్వయించడానికి ప్రయత్నించాను. నాకా కళలపట్ల జీవితంపట్ల కొన్ని ఆదర్శాలు వున్నాయి. వాటిని సంస్కృతి పరులు మాత్రం అర్థం చేసుకొని హర్షించగలరు; సంస్కృతి శూన్యులు కావ్య కథా సంవిధాన, హాస్య ధోరణులను గమనించి అంతిట్టితో సంతృప్తిపడతారు."

1912 జనవరి నెలలో అప్పారావుగారు కలకత్తా నగరంలో వుండడానికి ఒక కారణం లేకపోలేదు. 1911 డిసెంబరు 11వ తేదీనాడు ఢిల్లీలో పంచమ జార్జి చక్రవర్తి పట్టాభిషేకోత్సవం జరిగింది. కారొనేషన్ తర్వాత వివిధ నగరాలలో సందర్శక సంచారాలు, స్టేట్ రిసెప్షన్‌లు, తోట

99. లేఖలు – పుట 205

విందులు వగైరాలు జరిగాయి. డిసెంబరు నెలలో విజయనగరం సంస్థానం నుంచి రీవారాణీ, తదితరులూ కలకత్తాకు వెళ్ళారు. వాళ్లలో అప్పారావుగారు కూడా వున్నారు. 'రారాజు' దర్శనం' తర్వాత అప్పారావుగారు కలకత్తాలో ఒక రాజులాగా బెంగాలీల చేత మన్ననలను పొందుతున్న రవీంద్రనాథ్ టాగోరును బ్రహ్మ సమాజ మహోత్సవంలో చూశారు. రవీంద్రుడు సామాజికులకు జ్ఞానోపదేశం చేస్తూ వుంటే మధ్య మధ్య గాయకులు భక్తి పారవశ్యాలతో కీర్తనలు పాడసాగారు. ఉత్సవం ముగిశాక అప్పారావుగారు బయటకు వెళ్ళిపోయారు.

అప్పారావుగారితో పాటు ఎనమండ్ర నారాయణ మూర్తిగారు కూడా విజయనగరం వారి బృందంలో వున్నారు. ఈయన విజయనగర వాస్తవ్యులే. పట్టభద్రులు. కొన్నాళ్ళు చెముడు జమీందారుకు ట్యూటరుగా పనిచేశారు. విజయనగరం మహారాజా కళాశాలలో కొంతకాలం లెక్చరరు. ఆ పిమ్మట మహారాజాగారి కార్యదర్శిగా నియమితులయ్యారు. ఈ హోదాలోనే ఆయన కలకత్తాకు వచ్చారు. గ్రాంథిక భాషావాది. గ్రంథకర్త కూడాను. 1912 జనవరి 23వ తారీఖునాడు వంగీయ సారస్వత పరిషత్తు మందిరంలో అప్పారావుగారికీ, నారాయణ మూర్తి గారికీ ఆతిథ్య మిచ్చి ఒక తేనీటి విందును హేమచంద్రదాస్ గుప్తగారు ఏర్పాటుచేశారు. అప్పారావుగారు చాలామంది బెంగాలీ సాహితీపరులను ఆ విందులో కలుసుకొని స్నేహం కలుపుకున్నారు.

హేమచంద్ర దాస్ గుప్తగారు వంగీయ సారస్వత పరిషత్తు కార్యదర్శి. వకీలు. బంకిం చంద్రుని 'ఆనందమఠ్'ను ఆంగ్లంలోనికి పరివర్తనం చేశారు. బెంగాల్‌లో జాతీయాభిమానాన్నీ జాతీయ పద్ధతులలో విద్యా బోధనలనూ పెంపొందింప చేసిన గురుదాస బెనర్జీని కూడా అప్పారావుగారు కలుసుకొని వారితో ఉత్తరోత్తరా ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరిపారు. శారదా చరణ మిత్ర, జ్ఞానేంద్రమోహనదాసు అనే సాహితీ పరులను కూడా కలుసుకొని వారితో వివిధ సాహిత్య విషయాలు చర్చించారు. భారతీయ భాషలన్నింటికీ ఒకలిపి అవసరమని, అది దేవనాగరి అయితే మంచిదని భావించారు. గ్రాంథిక, వ్యావహారిక భాషల యుద్ధాలు బెంగాళ్ళులో కూడా జరిగాయి. వాటి గురించి మిత్రులు తర్వాత తమ లేఖలలో ఎన్నో విషయాలు విశదం చేశారు.

కలకత్తా పర్యటన తర్వాత ఫిబ్రవరిలోనే అప్పారావుగారు, విజయనగరానికి, తర్వాత మద్రాసుకు వెళ్ళారు. తెలుగు భాషా రంగంలో

సంస్కరణ వాదులకూ, సనాతన వాదులకూ జరుగుతున్న వాదాన్ని పరిశీలిస్తున్న థామ్సన్ దొరకు తమ కన్యాశుల్కం నాటకాన్ని పంపారు. మార్చినెలలో కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారికి ఒక ఉత్తరం రాసి వాడుక భాషను ప్రోత్సహించమని కోరినట్టున్నారు. ఆంధ్ర పత్రికకు సృజనాత్మక రచనలు కాకపోయినా వెంటనే ప్రచురణార్థం ఒక వ్యాసాన్ని రాసి పంపారు. ఇంకా అనేక వ్యాసాలు రాస్తామని వాగ్దానం చేశారు. తమ కృతజ్ఞతలు చెప్తూ నాగేశ్వరరావుగారు అడగనిదే ఒక హితోపదేశం చేశారు. "వాడుక భాషపట్ల మీకున్న ఆ పక్షపాత వైఖరిని విడనాడి, మీ సహజ ధారళశైలిలో మీరు వ్రాసినట్లయితే, మీకు మీరు న్యాయము చేసుకున్నట్లవుతుంది. భాషకు సేవచేసినట్లవుతుంది అని చెప్పి, కోరనిదే ఈ సలహా యిచ్చినందుకు మన్నించమన్నారు.[100] అప్పారావుగారు తమ వాదాన్ని విసర్జించలేదు.

గ్రాంథికవాదులు వాడుక భాషమీద ఒకటికి రెండు పక్కలనుంచి తమ దాడిని ప్రారంభించారు. 1912 ఏప్రిల్ నెల 10వ తేదీనాడు జార్జిటౌనులో దివాన్ బహదూర్ యం. ఆదినారాయణయ్యగారి అధ్యక్షతన ఒక సభ జరిగి వాడుక భాషలో వున్న పాఠ్య గ్రంథాలను వెంటనే తీసివేయమని విద్యాశాఖవారిని కోరుతూ ఒక తీర్మానం చేశారు. ఈ పాఠ్య పుస్తకాల నిర్ణయంలో అప్పారావుగారి సలహాలు వున్నాయి. ఎటువంటి పాఠ్య గ్రంథాలను ఎలాంటి నిపుణులచేత ఎన్నిక చేయించాలని ఈ సభవారు ప్రభుత్వాన్ని అర్థించారు. ఏప్రిల్‌లో ఈ సభ జరిపాక వెనువెంటనే తర్వాత నెలలో మరో రంగంలో యుద్ధభేరీ బజాయించారు.

1912 మే నెల 15, 16 తారీఖులలో మద్రాసులోని ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు సమావేశాలు పచ్చయప్ప కాలేజీలో జరిగాయి. మొదటి రోజు సభకు పురాణం నాగభూషణం ఎం.ఏ.బి.ఎల్. గారు అధ్యక్షత వహించారు. రెండో రోజు సభకు చల్లపల్లి జమీందారు అంకినీడు ప్రసాదుగారు అధ్యక్షత వహించారు. ఈ సభల్లో గురజాడ అప్పారావుగారు ఒక్కరే వాడుక భాషను సమర్థించారు. కావ్యాలలో విచ్చలవిడి శృంగారాన్ని ఖండించారు. అందుకే గ్రాంథిక వాదులు తమ సిద్ధాంతాలనే తీర్మానాలుగా సభచేత ఆమోదింపచేసి గవర్నరు దగ్గరకు

100. తెలుగు - పుట 172

రాయబార పత్రాన్ని కూడా పంపారు (ఈ చర్చల వివరాలు 'వాడుక వేడుక భాషల యుద్ధం'లో విపులంగా ముచ్చటించుకొందాం).

అప్పారావుగారు 1912 జూన్ నెల నుంచి అక్టోబరు మాసందాకా యేట్సుతో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరుపుతూ ఈ భాషా యుద్ధంలో అనుసరించవలసిన వ్యూహాలను చర్చించారు. "ఇది వరకు వీరేకాక కొందరు ఈ ఉద్యమాన్ని అవహేళన చేయక సానుభూతితో దానిని అర్థం చేసుకునేందుకు ప్రయత్నిస్తున్నట్టు నా మిత్రులు మచిలీపట్టణం నుంచి నాకు ఉత్తరాలు రాస్తున్నారు. అవహేళన దశనుంచి ఉద్యమం సానుభూతిని పొందే దశకు పరిణితి చెందుతున్నందుకు సంతోషం. మీరు ఎదుర్కొనవలసి వస్తున్న ప్రతిఘటన సామాన్యమైనదికాదు" అని యేట్సు దొర 1912 జూన్ 6వ తేదీనాడు ఒక లేఖలో చెప్పాడు.[101]

ఏట్సు దొరకు మచిలీపట్నం నుంచి ఉత్తరాలు రాసిన మిత్రులలో వల్లూరి సూర్యనారాయణరావు (1866-1937) ఒకరై వుంటారు. ఈయన బి.ఎ.ఎల్.టి. డిగ్రీని పొందారు. రెంటాల సుబ్బారావుగారితో కలిసి మద్రాసులో వర్తక వ్యాపారాలు చేసి ఫొటోగ్రాఫుల కంపెనీ పెట్టారు. అందులో లాభించక వకీలు వృత్తిని స్వీకరించి మచిలీపట్నంలో స్థిరపడ్డారు. ఈ సూర్యనారాయణరావుగారు గురజాడ అప్పారావుగారిపేర ఒక ఉత్తరంలో తాము పెట్టుకొన్న ఆశల గురించి ఉత్తరోత్తరా తెలియచేశారు. దాని సంగతి తర్వాత చెప్పుకొందాం. కాశీ విశ్వవిద్యాలయంలో కొంతకాలం, మద్రాసు క్రిష్టియన్ కాలేజీలో మరి కొంతకాలం ఆచార్యులుగా పనిచేశాక పి. శేషాద్రిగారు అనంతపురం నుంచి 1912 జూన్ 5వ తేదీనాడు ఉత్తరం రాసి యిలా చెప్పారు.[102]

"నేను తెలుగు సాహిత్యం మీద ఒక వ్యాసం వ్రాయాలనుకుంటున్నాను. ఆంధ్ర సాహిత్యంలో నూతన పోకడలను పరిశీలిస్తున్నాను. ఆంధ్ర కవితలో నూతన ధోరణులను గురించి "మ్యూ కరెంట్సు ఇన్ తెలుగు లిటరేచర్" అనే పేరుతోనో లేక "ఎక్స్‌పెర్మెంట్సు ఇన్ తెలుగు పొయిట్రీ" అనే శీర్షికతోనో మీ గేయములను గురించి ఒక వ్యాసం

---

101. లేఖలు – పుట 133
102. లేఖలు – పుటలు 173-4

వ్రాయవలెనని కుతూహలపడుతున్నాము. మీ నీలగిరి పాటలు ప్రతి వావద్ద వున్నది. ఇతర రచనలు కొన్నింటిని పంపించకోరుతున్నాము."

శేషాద్రిగారి వంటి ఉత్సాహవంతులు హర్షిస్తువందుకు అప్పారావుగారు మళ్ళా సృజనాత్మక రచనలు ముఖ్యంగా కవితలు రచించాలని భావించినట్టున్నారు. 1912 అక్టోబరులో 'కన్యక' అనే గేయగాథను రాసి ఆంధ్ర భారతిలో ప్రచురించారు. "రాజు తలంచిందేమ ధర్మం, రాజు చెప్పిందెల్ల శాస్త్రము" అని విర్రవీగే కాముందునితో "పట్టమేలే రాజు అయితే, రాజువేలే దైవముండడా?" అని అడిగి తన మానాన్ని కాచుకోడానికి అగ్నిలో దూకిన కన్యక కథను అప్పారావుగారు గానం చేశారు.

పట్టమేలే రాజుగర్వం
మట్టి గలిసెను, కోటపేటలు
కూలి, నక్కలి కాటపట్టె
అమరె.

యెక్కడైతే కన్య, మానం
కాచుకొనుటకు మంట గలిసెనొ,
అక్కడొక్కటి లేచె సౌధము
ఆకసము పొడుగై.

పట్టమేలే రాజుపోయెను,
మట్టి కలిసెను కోటపేటలు,
పదం పద్యం పట్టి నిలిచెను
కీర్తు లపకీర్తుల్.

ఈ కన్యక కథను యింతకుమందు ఒక పద్య కావ్యంలో ఆరవీటి రాజుల యుగానికి చెందిన భాస్కరా చార్యులు అనే కవి రచించాడు. దానికి 'వాసవీ మాహాత్మ్యం, వైశ్యపురాణం' అనే పేర్లు వున్నాయి. కన్యను చెరపట్టిన రాజు రాజమహేంద్రాన్ని పాలించిన విష్ణు వర్ధనుడు అంటూ జనశ్రుతి. ఈ గాథ

చారిత్రక సత్యంకాదని చరిత్ర కారులు నిరూపించారు.[103] అయితే యిది వైశ్య కులంలోనూ, వారిని అభిమానించే యితర కులాల వారిలోనూ ప్రాచుర్యం పొందిన తరతరాల కథ. దీనిని గురజాడ అప్పారావుగారికి ముందు 'పదం'లాగ విరచించిన కవుల పేర్లు తెలియవుకాని ఆధునిక యుగంలో ప్రజానాట్యమండలి దళాలు బుర్ర కథగా చెప్పేవారు. వారికి అప్పారావుగారి రచనే ఆదర్శం.

కన్యక రచించడానికి ముందో, లేక వెను వెంటనో అప్పారావుగారు 'పూర్ణమ్మ' అనే కరుణ రసాత్మకమైన కవితను చెప్పారు. ముత్యాలసరాలన్నీ 'తకిట-తకతక' అన్న మిశ్రగతిలో పాదానికి పద్నాలుగు మాత్రలు మించకుండా నడుస్తాయి. అప్పారావుగారు 'పూర్ణమ్మ' కధను చతురశ్ర గతిలో నడిచేగేయంగా మలిచారు. వాడుక భాషలో వివిధ మాత్రా ఛందస్సుల రచనలు సాధ్యమేనని నిరూపించడానికి గాని, వైవిధ్యం కోసంగాని ఈ చిన్న కావ్యాన్ని చాలా మిన్నగా వుండేటట్లు చెప్పారు. కానుకులోనై కన్నె పిల్లలను ముసలి వాళ్ళకు యిచ్చి పెళ్ళిచేసే దురాచారం ఎలాగ ఒక 'పుత్తడి బొమ్మ' నూరేళ్ళ బతుకు కన్నెప్రాయంలో కడతేరిందో అప్పారావుగారు చెప్పారు. పూర్ణమ్మ కథ కాలగర్భంలోకాదు కావ్య గర్భంలో కలిసిపోయింది.

1912వ సంవత్సరం నవంబరు చివరి వారంలోనూ, డిసెంబరు తొలి రోజుల్లోనూ అప్పారావుగారు రాచకార్యాలపైన కలకత్తాకు వెళ్ళారు. డిసెంబరు 2వ తేదీనాడు రవీంద్రనాథ్ టాగోరును కలుసుకొని చాలా విషయాలు చర్చించారు. బెంగాలీ భాషలో నాటక రచన నీరసంగా వుందనీ, గేయకవిత్వం ముందుడుగు వేసిందనీ, ఆంగ్ల సారస్వత బోధనా పద్ధతులు చాలా లోపభూయిష్టంగా వున్నాయనీ, నేడు మద్రాసు యూనివర్శిటీ గ్రాంథిక భాషను సంరక్షించాలని చేస్తున్న ప్రయత్నాలనే ఒకనాడు కలకత్తా విశ్వ విద్యాలయం చేసినా, అందరూ యిప్పుడు వాడుక భాషలోనే రచనలు చేస్తున్నారనీ రవీంద్రుడు చెప్పాడు. టాగోరు "మాటలాడేటప్పుడు పురుషత్వం తొణికిసలాడుతుంది. ఒక విధమైన ప్రశాంత మనో నిశ్చయం ప్రస్ఫుటమవుతుంది. మన వీరేశలింగం పంతులుగారి మనః ప్రవృత్తికిది పూర్తిగా విరుద్ధం. ఆయన వలె రవీంద్రుడు గడబిడగా మాట్లాడరు.

---

103. సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం - (నవాబుల ఆరవీటి రాజుల యుగం)(1990), ప్రకరణం నెం 36

సంభాషిస్తున్నప్పుడు సజీవత్వం వెల్లడి అవుతుంది" అని అప్పారావు పరిశీలించి చెప్పారు.[104]

1912 డిసెంబరు రెండోవారంలోనే అప్పారావుగారు విజయనగరానికి తిరిగి రావలసి వచ్చింది. ఆ నెల 14వ తేదీనాడు రీవారాణి మరణించింది. అప్పారావుగారు ఆమెకు ఆంతరంగిక కార్యదర్శిగా, అత్యంత విశ్వసనీయునిగా 1897 మేలో ఆనంద గజపతిపోయిన దగ్గరనుంచి సేవించారు. ఈ కొలువు వల్ల వారి హోదా మెరుగు పడిందేమోగాని సృజనాత్మక శక్తులు చాలాకాలం మరుగుపడ్డాయి. ఒకటిన్నర దశాబ్దాలపాటు సంస్థానపు చిన్న దావాలలోనూ, పెద్ద దావాలోనూ ఆయన తెలివి తేటలన్నీ వెచ్చించవలసి వచ్చింది. ఆనంద గజపతి పోయినప్పుడు కలిగిన విచారం ఆయనను కుంగదీసింది. కానీ బాధ్యతలు నిటారుగా నించోపెట్టాయి. రీవారాణీ మరణం ఆయనకు సంతాపకరమేగాని ఒక తాత్త్విక ప్రశాంతత ఆయన అలవర్చుకొన్నారు. తమ సాహిత్య కృషి సింహావలోకనంలో స్వయం సానుభూతిని పొందినట్టు వున్నారు.

రీవారాణీ చనిపోయిన మూడో రోజునే డిసెంబరు 16వ తేదీనాడు ఆయన గున్నయ్య శాస్త్రిగారికి ఒకలేఖ వ్రాశారు. అందులో యిలా రాశారు.[105]

"నా పోషకురాలు, మహారాజ కుమారికావారు 14వ తేదీన దివంగతులైనట్లు యింతకుముందే మీకు తెలిసి వుంటుంది. ఆవిడ ఎన్నో పౌరహిత కార్యాలను చేశారు. ఆవిడ మరణంతో పౌరులకు తీరని లోటు కలిగింది. నాకిది ఎన్నటికీ తొలగని ఆపద. ఇకనేను రిటైరు కావాలనుకుంటున్నాను.

"మీ ఉత్తరంలో మీరు లేవనెత్తిన చర్చ నాకు ఉత్సాహం కలిగించింది. సాహిత్య మీమాంస నాకెపుడూ సంతృప్తి నిస్తుంది. అంతకంటే నాకు కావలసినది ఇంకేముంది!

"తెలుగు కవిత్వంలో నేను కొత్త 'ఎక్స్పెరిమెంటు' ఆరంభించాను. నాముత్యాలసరాల రీతిని గమనించినట్లయితే మీకీ విషయం బోధపడుతుంది. నేను తలపెట్టిన మార్పు స్పష్టపడుతుంది. ముత్యాలసరాల గేయాలను

---

104. వ్యాస చంద్రిక - పుట 36
105. లేఖలు - పుట 201 నుంచి

క్రమానుగతంగా మీరు పరిశీలించినట్లయితే, వాటి శబ్ద విన్యాసంలో భేదం కనబడకపోదు. నేను నా మొదటి గేయాలలో సాధ్యమైనన్ని వాడుక మాటలను, గ్రాంథిక వ్యాకరణ సూత్రాలకు లేదా ప్రాచీన కవుల పద్ధతులకు ఒదగని శబ్దాలను ప్రయోగించాను. పూర్ణమ్మలో వాడుక పదాలకంటే గ్రాంథిక వ్యాకరణ సూత్రాలకు సరిపడని శబ్దాలు ఎక్కువ, అవి 'కన్యక'లో మరీ హెచ్చు."

ఈ ఉత్తరంలోనే యికమనం నూతన కావ్యశైలిని అనుసరించాలి అని చెప్పి యింకా యిలారాశారు:

"ఈ మధ్యనే ఆంధ్ర భారతికి నేనొక మూడు చరణాల గేయాన్ని పంపించాను. అందులో పాత శబ్దాలు లేవు. వ్యవహారిక భాషా పదాలను సులువుగా యథేచ్ఛగా యిముడ్చుకొనే ఛందస్సులను మనం సృష్టించుకోవాలి. నేను అనుసరించిన ఛందోరీతులలో అనుస్వారాంత నామ పదములు చక్కగా యిముడుతాయి.

"నా ముత్యాలసరముల గేయములను క్రమానుగతంగా మీరు పరిశీలించినట్లయితే, ఒక దానిలో కంటే యింకొక దానిలో నేను సాధించిన అభివృద్ధి మీకు స్పష్టపడుతుంది. మొదటి దానిలో కంటే రెండవ దానిలో వాడుక భాషా పదములు ఎక్కువగా ప్రయుక్తమైనట్లు మీరు గ్రహించగలుగుతారు. ఇదే విధంగా మిగిలిన గీతాలలో నేను అభివృద్ధిని సాధించాను."

ఈ ఉత్తరంలో అప్పారావుగారు చెప్పిన మూడు చరణాల గేయం 'మనిషి'. ఇది వారి రచనలలో కల్లా చాలా చిన్న కవిత. 'మీ పేరేమిటి?' అన్న కథ ప్రారంభంలో

'దేవుడు చేసిన మనుషుల్లారా
మనుషులు చేసిన దేవుళ్ళారా
మీ పేరేమిటి?'

అంటూ మూడు పాదాలలో వేసిన ప్రశ్నకు ఈ 'మనిషి' ఒకరకంగా వ్యాఖ్యానం

మనిషి చేసిన రాయిరప్పకి
మహిమ కలదని సాగిమొక్కుతు
మనుషులంటే రాయిరప్పల
కన్న కనిష్టం!
గాన చూస్తే వేల బేలా?

దేవుడెకడో దాగెనంటూ
కొండకోనల వెతుకులాడే
వేలా?

కన్ను తెరిచిన కానబడడో?
మనిషి మాత్రుడి యందులేడో?
యెరిగి కోరిన కరిగియీడో
ముక్తి!

మానవుడే మహనీయుడని సూటిగాచాటే ఈ తత్త్వం వేమనగారూ పూర్వం చెప్పారు.

దేవుడనగ వేరు దేశమందున్నాడె?
దేహితోడ కలసి దేహమందు
వాహనంబులెదు వడితోలుచున్నాడు
విశ్వదాభిరామ వినురవేమ

ఏ ఉత్తమ దార్శకునికైనా పాంచభౌతికమైన ప్రకృతి దానిని స్వాధీన పరచుకొనే మానవుడూ నిదిధ్యాసితాలు, మూల విదులు, బుద్ధికి సంకెళ్ళు విడిపోవడమే ముక్తి. ఆ మార్గాన్ని చూపెట్టేవాడు కవి. కవి అంటే ఎవరు? వస్తు ప్రపంచంలో యితరులు చూడలేని సొగసులు చూపేవాడు. ఇతరులకు అవేద్యమైన రసమును అనుభవించేవాడు.[106] తన జ్ఞానాన్ని యితరులతో పంచుకొంటాడు.

రీవారాణి మరణించిన తర్వాత ఉద్యోగంలోంచి రిటైరవుదామనుకొన్న అప్పారావుగారు మూడు వారాలు పోయాక ఆ నిర్ణయాన్ని కార్యరూపంలో పెట్టారు. 1912 డిసెంబరు చివరి వారంలోనూ, 1913 జనవరి తొలి రోజుల్లోనూ వారు రాచకార్యాలమీద పెద్ద దావా విషయమై మద్రాసుకు వెళ్ళారు. 1913 జనవరి 1వ తేదీవాడు ఆయన మద్రాసులోనే వున్నారు. ఒక శుభవార్తను విన్నారు. గిడుగు రామ్మూర్తి గారికి

---

106. బిల్హణీయం అముద్రిత భాగాలలో అప్పారావుగారు ఈ భాగాలను పొందుపరచారు. చూ॥ బిల్హణీయం కొండు భట్టీయం (1988), విశాలాంధ్ర ప్రచురణ.

ప్రభుత్వం ఆ ఏడు 'రావుసాహెబు' బిరుదు యిచ్చి ఆనాడే దానిని ప్రకటించింది. అప్పారావు గారికీ ఆహ్లాదకరమైన వార్తవల్ల అమిత ఆనందం కలిగింది. ఆ సాయంత్రం కాస్మాపాలిటిన్ క్లబ్బులో రామచంద్రరావు[107] కనిపించి ఈ విషయం ప్రస్తావించి 'ఇది మన ఉద్యమానికొక గొప్ప విజయం' అన్నారు.

రామమూర్తిగారికి ఈ బిరుదు రావడం వాడుక భాషకు నిజంగా విజయమే. వాస్తవానికి గిడుగువారు 1912 డిసెంబరు నెలలో చెన్నపట్నంలోనే వున్నారు. (అది గురజాడ అప్పారావుగారు కలకత్తాలో రవీంద్రుని కలుసుకొంటున్న కాలం) మద్రాసు యూనివర్శిటీవారు లండన్ యూనివర్శిటీ ఫోనిటిక్స్ ప్రొఫెసరుగా వున్న డేనియల్ జోన్స్‌గారిచేత పదహారు ఉపన్యాసాలిప్పించారు. వాటికి రామమూర్తిగారు తమ కుమారుడు సీతాపతిగారితో హాజరయ్యారు. 1911లో రిటైరు అయిన వెంటనే రామమూర్తిగారు తెలుగు భాషా సాహిత్యాలు కూలంకషంగా అధ్యయనం చేశారు. ఇప్పుడు ఆధునిక పద్ధతులలో భాషా శాస్త్రాన్ని మధించి లోతులు తెలుసుకున్నారు. 1912లో గురజాడ అప్పారావుగారు ఏకాకిగా ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తువారి ముట్టడికి తట్టుకొన్నారు. 1913 నుంచి ఇక తాము కూడా కార్య రంగంలో కదనవీరునిగా చేరాలని రామమూర్తిగారు నిశ్చయించుకున్నారు.

జనవరి నెల 15వ తేదీనాడు పెద్ద దావా అపీలు విచారణకు వస్తుంది. వకీలు వాయిదా కోరితే, దాన్ని శ్రీనివాసయ్యంగారు అంగీకరిస్తే తప్ప మళ్ళా 'యీ రింగు' పడదు. వాయిదాకు అంగీకరించకూడదని అప్పారావుగారు వాదించ దలచుకొన్నారు. జస్టిస్ ఆర్. సుందరం అయ్యర్ గారిని చూశారు. ఆమర్నాడు లాయరు కిచ్చిన సూచనలను మార్చుకొన్నారు. వెంటనే విజయనగరం బయలుదేరి వెళ్ళారు. 1913 జనవరి 4వ తేదీనాడు ఉద్యోగాన్ని విరమించుకొంటున్నట్టు పింఛను మంజూరు చేయమని దరఖాస్తు పెట్టుకొన్నారు. దీనిని సంస్థానం ధర్మకర్తృత్వ సంస్థానికి సమర్పించారు. ఎస్టేటు ఎవరికి చెందాలన్న విషయం మద్రాసు హైకోర్టు తేల్చవలసి వుంది. దావా నడుస్తున్నప్పుడు సంస్థాన వ్యవహారాలను అజమాయిషీ చేయడానికి ఒక

107. ఈయన బహుశా మోచర్ల రామచంద్రరావుగారు (1868- 1936) కావచ్చును. అప్పారావుగారు తమ డైరీలో ఇంటిపేరు యివ్వలేదు (చూ. డైరీలు పుట 182)

కమిటీని వేశారు. దానికి జిల్లా కలెక్టరు పెద్దగా వ్యవహరించారు. రీవారాణీ, విజయ రామ గజపతి హైకోర్టు అడ్వకేటు పార్థసారథి అయ్యంగారూ (ఉత్తరోత్తరా ఎస్ శ్రీనివాసయ్యంగారు) ఇందులో సభ్యులు. రీవారాణీ పోయాక ఆమె స్థానంలో అప్పారావుగారి యంత్రాంగం వల్ల విజయరామ గజపతి భార్య లలిత కుమారిగారికి సభ్యత్వం సంక్రమించింది.

పింఛను దరఖాస్తు మంజూరయ్యేలోగా అప్పారావుగారు సంస్థానం పెద్ద దావాను పరిష్కరించడానికి ప్రయత్నాలు చేసినట్టున్నారు. కలెక్టర్ ఫౌలరు దొరతోనూ మహారాజా వారితోనూ ఆనంద గజపతి విల్లు గురించి చర్చించి ప్రతిపక్షులతో రాజీపడడం మేలని సూచించినట్టున్నారు. ఇది జనవరి 6వ తారీఖున జరిగింది. మూడోనాడు జనవరి 9న మళ్ళా మద్రాసుకు అప్పారావుగారు యకాయకిని వెళ్ళారు. జనవరి 16వ తారీఖున రాష్ట్ర గవర్నరుగారి విజిటు ముగించుకొన్నాక తిరుగు ప్రయాణం పెట్టుకున్నారు.

అప్పారావుగారు విజయనగరం చేరుకున్నాక రామమూర్తిగారిని ఆ ఊళ్ళోనే కలుసుకొన్నారు. మద్రాసు ఫొనిటిక్స్ ఉపన్యాసాల తర్వాత రామమూర్తిగారు పర్లాకిమిడి వెళ్తూ విజయనగరంలో ఆగారు. గురజాడ అప్పారావుగారిని కలుసుకున్నారు. కోటలో రాచబిడ్డలకు చదువుచెప్పే ట్యూటరుగా చేరమని రామమూర్తిగారిని అప్పారావుగారు కోరారు. అందుకు ఒప్పించారు. రామమూర్తిగారు కొంతకాలం ఆపని చేశారుగాని, అప్పారావుగారి లాగ 'రాజుల కొలువులో కుమ్మరి పురుగులాగ వ్యవహరించడం చేతగాక ఆ పని మానుకొన్నారు. 'ఉద్యోగం విడిచి పెట్టినా రామమూర్తిగారు ఒక సంవత్సరంపాటు విజయనగరంలోనే వుండి వ్యవహారిక భాషా ఉద్యమ వ్యాప్తికి మార్గాలు ఆలోచించసాగారు. అప్పారావుగారు, వజ్ఝల చినసీతారామశాస్త్రి, బుర్రా శేషగిరిరావుగార్లు వ్యూహరచన చేస్తూ వుండేవారు.

1913 జనవరి నెలలో గవర్నరు విజిటు తర్వాత అప్పారావుగారికి ప్రభుత్వ భవనం నుంచి గవర్నరు ఆంతరంగిక కార్యదర్శి ఒక ఉత్తరం రాశారు. మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయం ఫెలోగా నియమించాలని గవర్నరు భావించారు. అంగీకారం తెలుపమంటూ 1913 జనవరి 13వ తేదీనాడు లేఖలో కోరారు. అప్పారావుగారు అంగీకరించారు. గజటులో ఆర్డరు వచ్చింది. అప్పారావుగారి పింఛను దరఖాస్తు మంజూరు కూడా అయింది. సంస్థానానికి కావలసిన ప్రత్యేక

సేవల దృష్ట్యా వారికి నెలకు 140 రూపాయలు చొప్పున ప్రత్యేక పింఛను శాంక్షన్ చేశారు.

ఉద్యోగం నుండి రిటైరయ్యారన్న మాటేగాని, అప్పారావుగారు పూర్వంలాగే విజయనగరం చెన్నపట్నాల మధ్య తిరుగుతూనే వున్నారు. ప్రతియేడూ వెళ్లినట్టే వేసవిలో ఊటీ ప్రయాణాలు సరేసరి. దానితోపాటు యిప్పుడు కూనూరు కూడా వెళ్ళవలసి వచ్చింది. విజయనగరం మహారాణీగారు అక్కడ వేసవి విడిదిని ఏర్పాటు చేసుకున్నారు. హైలాండ్స్‌లో వున్న రాజ భవనంలో అప్పారావుగారు ఆమెతో సంప్రదింపులు చేసేవారు. ఆమె ఆయనను తమ ఆంతరంగిక కార్యదర్శిగానే భావిస్తూ వచ్చింది. ఆమె కోసం అప్పారావుగారు షేక్స్‌పియర్ నాటకాన్ని ఒకసారి కొన్నట్టు డైరీలో రాసుకున్నారు.

సంస్థానానికి, రాజకుటుంబీకులకూ తమకు చేతనైన సేవలను అప్పారావుగారు కొనసాగిస్తున్నారు గానీ, మహారాజా వల్లగానీ, మరెవ్వరి వల్లగానీ తమ భాషా ఉద్యమానికి సహాయ సంపత్తులు లభిస్తాయని ఆయన ఆశించలేదు. పూర్వం ఆనంద గజపతి 'సర్వజన సామాన్యమైన స్పష్ట భాష'ను ప్రోత్సహించినా, యిప్పుడు విజయరామ గజపతి ఆశ్రితుల బోధనల వల్ల గ్రాంథిక వాదుల కూటంలో చేరారు. విజయనగరం సంస్థానంలో అప్పారావుగారి మాటకు సాధారణంగా అందరి ఆమోదం లభిస్తుందిగాని ఎనమండ్రి నారాయణ మూర్తివంటి వారు గ్రాంథిక వాదులయ్యారు. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వారు ప్రారంభించిన సంతకాల ఉద్యమంలో ఈయనా దస్కత్తు చేశారు. అప్పారావుగారు చీవాట్లు పెడితే నారాయణమూర్తి ఎదురు తిరిగి 1912 డిసెంబరులోనే యిలా ఒక ఉత్తరంలో రాశాడు.[108]

".....నేను సంతకం చేసినానన్న మాత్రముచే మీకు గోపము వచ్చినది. ఇంత పరమతా సహనము మీకు గూడదు. మీకు జడిసియే అప్పయ్య సంతకము చేసినాడు కాదు.... మీరు మద్రాసులో బొడిచే పొదుపుకై యెదురు చూచుచున్నాను. రామయ్యను రెండు సంగతులలో గెల్చుకొందురు. కాని మెమోరియల్‌లోని విజ్ఞప్తి న్యాయముకాదని వాదించి రేని యాంధ్ర ప్రపంచ

108. లేఖలు – పుటలు 182-3

మంతయు మీ తోకకు తాటాకులు కట్టక మానదు. ఒక్క శుభ (మీకశుభ) వార్త తమకు విన్నవించవలసి యున్నది. శ్రీ శ్రీ శ్రీ విజయనగర మహారాజా వారు మా పక్షము!!! ఇప్పుడు మా బలమొక్క మారు తలచుకోండి."

తమ బలం, ఎదుటివారి బలం అప్పారావుగారికి తెలియకపోలేదు. గ్రాంధిక వాదులు అప్పారావుగారి తోకకు కట్టగలరో లేదోగాని, అప్పారావుగారూ, రామమూర్తిగారూ గ్రాంధికవాదులను కావ్యశైలితో ఉక్కిరిబిక్కిరి చేసే రచనలతో ఎద్దేవా చేయదలచారు. ఈ వుద్దేశ్యంతోనే రామమూర్తిగారు 'ప్రాదెనుగుకమ్మ' రచనకు ఉపక్రమించారు. గ్రాంధిక వాదులలాగ 'మరగాలు వెక్కిచిందులు ద్రొక్కగ' లేనంటూనే పాత తెలుగు మాటలతో పెద్ద కమ్మకట్టారు.[109] అప్పారావుగారు 'సుభద్ర' అన్న ప్రబంధం ప్రారంభించి కొంత రచించి తమ కాలాన్ని వ్యర్థం చేయకుండా ఆపివేశారు. యుద్ధంలో గెలవడానికి వేరే మార్గాలున్నాయి.

అప్పారావుగారు అప్పటికే ఒక దీర్ఘ యుద్ధంలో ధర్మపక్షానికి విజయం చూశారు. సంస్థానపు పెద్ద దావా పరిష్కారమైంది. ఆదిలో పరాసు వారితో పెద - విజయరామరాజు (1741-1757) ఫ్రెంచివాళ్ళ మీద పగకొద్దీ ఆంగ్లేయులను ఆహ్వానించిన ఆనందరాజు (1757-1760) ఆత్మాభిమానం కోసం ఆంగ్లేయులతో పోరాడి పద్మనాభ యుద్ధంలో చనిపోయిన చిన విజయరామరాజు (1760-1794) పంతాలవల్లా, పట్టింపువల్లా పాత సంధులను పాటిపెట్టక పోవడంవల్లా యుద్ధాలలో మరణించారు. ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వం అధికారం చేస్తూ తీర్పులూ, న్యాయ విచారణా మొదలైన ఆస్తి హక్కుల తగాదాలు తీరుస్తూ వుండడంవల్ల సంస్థానంలో సాయుధ వైరాలు తప్పిపోయాయి. అయితే పాత సంధులను ఆనందరగజపతి (1879-1897) వంటి ఉత్తమ సంస్కారం గల రాజు పాటిపెట్టకుండా 'విజయనగరం ట్రీటీ' అనే గ్రంథం రాయడానికి పరిశోధనలో తన కాలాన్ని తన ఆస్థాన విద్వాంసుల కాలాన్నీ వ్యయం చేశారు. ఈ పుస్తక ప్రచురణలో అప్పారావుగారు 1895లో సేవలు చేయవలసి వచ్చింది. ఈ విషయాలన్నీ అప్పారావుగారి మనస్సులో మెదులుతున్న కాలంలోనే యుద్ధోన్మాదపు దుష్పరిణామాలను విశ్వ జనీనంగా

---

109. ఇది ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు పంచికలో అచ్చుపడింది (1914)

ఆలోచించి సార్వకాలికంగా పనికివచ్చే గీతాన్ని రచించారు. అది 'దించులంగరు' అన్నగీతం. మహాకవి ఎవరైనా ఒక ప్రత్యేక సందర్భంలో రచించిన గీతమైనా అది నిత్యసత్యాన్ని చాటే లక్షణాలను తనలో యిముడ్చుకొంటుంది.

దించులంగరు దీర్ఘయుద్ధం
ధర్మ పక్షము ముల్లు చూపెను
నరుల పీనుగ పెంటపోకల
నాటి వెలయును శాంతి వృక్షము

పాత సంధులు పాతిపెట్టుము
యుద్ధములకవి ఉనికి పట్టులు
లోక మంతయు ఏకమై
యుద్ధమునె మారణము చేయును

వచ్చెనిది బంగారు కాలము
వాంఛలెల్లను తీరు ప్రజనుల
కాంగిలేయుల ధర్మ రాజ్యము
జ్ఞానమును స్వాతంత్ర్య మిచ్చుచు
సంతతము వర్ధిల్లుగావుత!

తమ కాలంలో ఎక్కువ భాగాన్ని కబళించే దావాలేవీ ఇంక లేనందువల్ల ఆంగ్లేయుల ధర్మరాజ్యంలో విద్యా విధానంపై శ్రద్ధ చూపిస్తున్న ఇ.డబ్ల్యు. మిడిల్ మాస్ట్, హెరాల్డు స్టువర్ట్, మార్కు హంటర్, థామ్సన్, ఫ్రాన్సిస్ వంటి విద్యాశాఖాధికారుల సహకారంతో వాడుక భాష గురించి విశ్వ విద్యాలయం సిండికేటులో, సెనేట్‌లో, బోర్డ్ ఆఫ్ స్టడీస్‌లో నిర్మాణాత్మకమైన కృషిని అప్పారావుగారు చేస్తున్నారు. 1912లో మద్రాసు రాష్ట్రానికి తాత్కాలిక గవర్నరుగా పనిచేసిన సర్‌ముర్రే హామిక్ (SIR MURRAM HAMMICK) దొర గారికి మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయంలో సంస్కృత మాతృభాషల

సేవలు చేయవలసి వచ్చింది. ఈ విషయాలన్నీ అప్పారావుగారి మనస్సులో మెదులుతున్న కాలంలోనే యుద్ధోన్మాదపు దుష్పరిణామాలను విశ్వ జనీనంగా ఆలోచించి సార్వకాలికంగా పనికివచ్చే గీతాన్ని రచించారు. అది 'దించులంగరు' అన్నగీతం. మహాకవి ఎవరైనా ఒక ప్రత్యేక సందర్భంలో రచించిన గీతమైనా అది నిత్యసత్యాన్ని చాటే లక్షణాలను తనలో యిముడ్చుకొంటుంది.

దించులంగరు దీర్ఘయుద్ధం
ధర్మ పక్షము ముల్లు చూపెను
నరుల పీనుగ పెంటపోకల
నాటి వెలయును శాంతి వృక్షము

పాత సందులు పాతిపెట్టుము
యుద్ధములకవి ఉనికి పట్టులు
లోక మంతయు ఏకమై
యుద్ధమునె మారణము చేయును

వచ్చెనిది బంగారు కాలము
వాంఛలెల్లను తీరు సుజనుల
కాంగిలేయుల ధర్మ రాజ్యము
జ్ఞానమును స్వాతంత్ర్య మిచ్చుచు
సంతతము వర్ధిల్లుగావుత!

తమ కాలంలో ఎక్కువ భాగాన్ని కబళించే దావాలేవీ ఇంక లేనందువల్ల ఆంగ్లేయుల ధర్మరాజ్యంలో విద్యా విధానంపై శ్రద్ధ చూపిస్తున్న ఇ.డబ్ల్యు. మిడిల్ మాస్ట్, హెరాల్డు స్టువర్ట్, మార్కు హంటర్, థామ్సన్, ఫ్రాన్సిస్ వంటి విద్యాశాఖాధికారుల సహకారంతో వాడుక భాష గురించి విశ్వ విద్యాలయం సిండికేటులో, సెనేట్‌లో, బోర్డాఫ్ స్టడీస్‌లో నిర్మాణాత్మకమైన కృషిని అప్పారావుగారు చేస్తున్నారు. 1912లో మద్రాసు రాష్ట్రానికి తాత్కాలిక గవర్నరుగా పనిచేసిన సర్‌ముర్రే హామిక్ (SIR MURRAM HAMMICK) దొర గారికి మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయంలో సంస్కృత మాతృభాషల

త్వరలోనే మీకు తెలుపుతాను. నా స్నేహితుని ఉత్తరం కోసం ఎదురు చూస్తున్నాను... నేను ఫ్రాన్సు నుంచి ఇక్కడకు వచ్చి పదిహేను రోజులైంది." అని డ్యూరెల్ చెప్పారు. అప్పుడే ప్రారంభమైన ప్రథమ ప్రపంచ మహాసంగ్రామంలో తన అనుభవాల గురించి, భారత సైనికుల, చైనా సాహసాల గురించి విస్తృతంగా రాశారు. ఈ యుద్ధంలో భారత దేశం బ్రిటిష్‌వారికి తోడ్పడాలనీ, పరిపాలనలో ఏమైనా లోటుపాట్లు వుంటే ఆ స్వల్ప విషయాలను ప్రస్తుతానికి మరచిపోవాలనీ రాశారు.[112]

1914 అక్టోబరు 20న ఈ ఆంగ్లేయుడు రాసిన ఉత్తరమే అప్పారావుగారికి 'దించులంగరు' అనే గీతం రాయడానికి ఉత్తేజపరిచిందని కె.వి. రమణారెడ్డిగారు రాశారు.[113] వారి రాతను ఆధారం చేసుకొని యితర పరిశోధకులు ఆ పాటనే పాడారు.[114] అక్టోబరు 20 తారీకున సీమనుంచి రాసిన ఉత్తరం భారతదేశానికి నవంబరు మాసాంతానికి గాని చేరదు. 1914 నవంబరు 20వ తేదీ నుండి అప్పారావుగారి ఆరోగ్యం క్షీణించసాగింది. 'దించులంగరు' రచనకు ప్రథమ ప్రపంచ మహా సంగ్రామం ప్రోద్బలం కావడానికి ఆస్కారం తక్కువ. తారీఖులు దస్తావేజులు చరిత్రకు అర్థం కాకపోయినా అపార్థం కాకుండా వుండడానికి పరిశీలించాలి. ప్రథమ ప్రపంచ మహా సంగ్రామం తారీఖులు చూడండి.

జూన్ 28, 1914 – ఆర్చ్‌డ్యూక్ ఫెర్డినాండ్ హత్య
జూలై 28, 1914 – ఆస్ట్రియా హంగరీలు సెర్బియాపై యుద్ధాన్ని ప్రకటించాయి
ఆగస్టు 1, 1914 – రష్యాపై జర్మనీ యుద్ధం ప్రకటన
ఆగస్టు 3, 1914 – ఫ్రాంసుపై జర్మనీ యుద్ధం ప్రకటన
ఆగస్టు 4, 1914 – జర్మనీపై గ్రీక్, బ్రిటన్ యుద్ధం ప్రకటన
ఆగస్టు 23, 1914 – జర్మనీపై జపాను యుద్ధ ప్రకటన

---

112. లేఖలు – పుట 159. ఈ లేఖ హెచ్.డి. డొరెల్ రాసినట్లు ఇక్కడ పేర్కొన్నారు. డైరీలో 'డ్యూరెల్' అనే స్పెలింగు వుంది గ్రీ అన్న ఇంగ్లీషు పేరునే రెండుచోట్ల రెండు రకాలుగా అనవరాల సూర్యారావుగారు రాసినట్టుంది.
113. కె.వి. రమణారెడ్డి – మహోదయం – పుటలు 226, 227, 326, 327
114. వరాల వీరయ్య – కన్యాశుల్కం– తొలిమలి కూర్పుల తులనాత్మక పరిశీలన – పుట 38

సెప్టెంబరు 22, 1914 - మూడు బ్రిటీషు క్రూయిజర్లను ఒక జర్మన్ యు-బోటు ముంచేసింది.
అక్టోబరు 20, 1914 - డ్యూరెల్ అప్పారావుగారికి లేఖ రాశారు
నవంబరు 9, 1914 - జర్మన్ క్రూయిజర్ ఎమ్డన్ దాడులు, దానిని ముంచడం.

ఈ తారీఖులలో చిట్టచివర చెప్పిన ఎమ్డన్ దెబ్బ మద్రాసుకు కూడా తగిలింది. డ్యూరెల్‌రాసిన ఉత్తరాన్ని అప్పారావుగారు ఈ కాలంలోనే చదువుకొని వుంటారు. దీర్ఘ యుద్ధం ప్రారంభమైందిగాని ధర్మపక్షం వైపు ముల్లు ఛూపడం సుదూర భవిష్యత్తులో వుంది. 1914 జూన్ 28న ప్రారంభమైన ప్రథమ ప్రపంచ మహాసంగ్రామం 1918 నవంబరులో గాని పరిసమాప్తం కాలేదు. అందుచేత 'దించులంగరు' కవితను ఈ యుద్ధాన్నికాక, చరిత్రలో సర్వసాధారణమైన అన్ని యుద్ధాలను దృష్టిలో పెట్టుకొనే 1914లో అప్పారావుగారు రచించారని భావిస్తే సమంజసంగా వుంటుంది.

డ్యూరెల్ రాసిన ఉత్తరం అప్పారావు గారిలో ఆలోచనలు రేకెత్తించకపోలేదు. ఆంగ్లేయుల స్వదేశాభిమానం వారిని ముగ్ధుల్నిచేసి వుండవచ్చు. తమదేశం యుద్ధంలో అడుగుపెట్టగానే డ్యూరెల్ రెడ్‌క్రాస్‌లో పని ప్రారంభించాడు. అప్పారావుగారి కోసం సమాచారం యివ్వగల అతని మిత్రుడు అసాధారణ బాధ్యతను నిర్వహిస్తూ యుద్ధరంగంలో ప్రత్యక్ష సంబంధం పెట్టుకొని సైనిక దళాలకు ఆధ్వర్యం వహిస్తున్నాడు. పర్లాకిమిడిలో గిడుగు రామ్మూర్తిగారి దగ్గర సవర భాష నేర్చుకొన్న ఫారెస్టు ఆఫీసరు వెల్షమన్ యుద్ధం ప్రారంభం కాగానే ఇంగ్లండులో రిక్రూట్ అయి దేశం కోసం పోరాడపోగాడు. (ఈ వెల్షమన్ దొర యుద్ధ కాలంలోనే 1917లో చనిపోయాడు. గిడుగువారు సవర ట్రైనింగ్ హైస్కూలుకు యితని పేరే ఉత్తరోత్తరా పెట్టారు) డ్యూరెల్ తన ఉత్తరంలో "ఆంగ్లేయులు, భారతీయులు స్వల్ప విషయాలను మరిచిపోయి, మొత్తం యుద్ధాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని ఆలోచించాలి. అలా ఆలోచించే గొప్పతనం భారతీయులకు ఎప్పుడూ వుంది. ఈ సమయంలో ఈ రెండు దేశాల వారు ఎవరి లాభాలు వారు చూసుకొంటే సమయం మించి పోతుంది" అని రాశారు.

ఆనాటి మొత్తం సమరం గురించి మాత్రమేకాక ఏనాటికైనా ఏ దేశంలోనైనా మానవజాతి గురించి అప్పారావుగారు ఆలోచించారు. ఎవరి

లాభాలు వారు చూసుకోవడం పరిపాటేగాని సొంతలాభం కొంత మానుకొని పొరుగువారికి తోడుపడాలి. ఎవరి దేశాన్ని వారు ప్రేమించాలి. మంచిని పెంచాలి. అప్పుడే అన్నదమ్ముల వలెను జాతులు మతాలన్నీ మెలగగలుగుతాయి. దేశ ప్రగతి ఆదేశపు ఆర్థిక విధానంపై ఆధారపడి వుంటుంది. ఉత్పత్తి పెరిగితేనే 'పాడిపంటలు పొంగి పొరలే' అవకాశం దేశానికి వస్తుంది. దేశమంటే మట్టికాదు, మనుషులు. కండకలవాడే మనిషి (దానితో కాయకష్టం చేయాలి). తిండి కలిగితేనే కండగలుగుతుంది. మనిషి డబ్బు తేగలగాలి (డబ్బు లేకపోతే అన్నీ యిబ్బందులే. దారిద్ర్యం మనిషిని కృంగదీస్తుంది. అది పట్టించని మార్గం వుండదు).[115] ఈసురోమని మనుషులుంటే దేశం బాగుపడదు. మందగించకుండా ముందుకు అడుగువేయాలి. మంచిని పెంచాలి. (మంచితనమే దైవము. మంచిని పెరగనివ్వాలి. మంచిని ప్రేమించడమే, దైవమును ప్రేమించడము)[116] మంచిని పెంచి దేశాన్ని ప్రేమిస్తే దైవాన్ని ప్రేమించినట్టే.

ఈ భావాలతోనే అప్పారావుగారు 'దేశభక్తి' గీతాన్ని రచించారు. ఇందులో వారి తాత్త్విక చింతన నిగ్గ గడ్డ కట్టింది. ఇది సర్వదేశ ప్రజలు పాడుకోదగిన జాతీయ గీతమైంది. ఈ గీతంలో సందేశాన్ని కె.వి. రమణారెడ్డిగారు యిలా క్లుప్తంగా చెప్పారు.[117]

....భౌతిక సంపత్తి, కళావిలసనం, వ్యాపార వాణిజ్యాల ఇతోధికాభివృద్ధి, ప్రగతి దృష్టి, స్వారాత్రిక శాంతి, పరస్పర సాహాయ్య సహకార వైఖరి, జాతుల మైత్రి, మతాల ఒద్దిక, సమాజంలోని అడ్డుగోడలను కుప్ప కూల్చి ఆటంకాలను రద్దు జేసి దేశమంతటా ఒకే ఆర్థిక విధానాన్ని అమలు పరచి స్వదేశీ పరిశ్రమలు పెంపొందించుకొని ఇతర జాతులతో వర్తక వాణిజ్యాలు సాగిస్తూ దేశాల నడుమగల వైమనస్యాలను తొలగించి ప్రపంచమంతటా ఏకైకమైన ఆర్థిక వ్యవస్థను ఏర్పాటు చేసుకోవాలని కోరుతున్న మధ్యమ వర్గ భావజాలమే ఈ గీతంలో అడుగడుగునా కనిపిస్తుంది. 'పరుల కలిమికి పొర్లి ఏడ్వ' గూడదన్నప్పుడు కలిమిలేముల అసమానతలు ఉన్నవి ఉన్నట్లుగానే

---

115. మాటా మంతీ – పుట 20
116. మాటామంతీ – పుట 48
117. మహోదయం – పుట 317

కొనసాగడమటుంచి, వ్యక్తి ఆస్తి భద్రతకు అస్కారం ఏర్పడుతుంది. అప్పారావు మానవతావాదం ఆకాలనికి అభ్యుదయ కరమే. ఎందుచేతనంటే, అప్పటికప్పుడే ఇతర దేశాలన్నిటా రాజ్యాధికారాన్ని హస్తగతం చేసుకొన్న మధ్యమవర్గం మనదేశంలో అప్పుడప్పుడే పైకి వస్తున్నది."

దేశభక్తి గీతాన్ని రచించాక అప్పారావుగారు విద్యలందు స్పర్థను ఇనుమడింపచేశారు. వాడుక భాషను వ్యాపింపచేయడానికి ఆయన విశ్వవిద్యాలయంలోని వివిధ కమిటీలలో చేస్తున్న మంచి పనులను ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు అడ్డుకొంటుంది. ఆ సంస్థ " దురదృష్టవశాత్తు మద్రాసు పక్షీయుల చేతుల్లో చిక్కుకొంది. పరిషత్తును వారు మారుతోవలకు మళ్ళిస్తున్నారు. మార్పుకు వారు బద్ధ విరోధులు. పురోగతికి అవరోధకులు."[118] ఈ సంగతులను పత్రికా సంపాదకులకు వ్యక్తిగతంగా లేఖలలో చెప్పారు. పత్రికలలో వ్యాసాలు రాసి ప్రచురించారు. వాటిని చదువుతున్న పాఠకులు, మిత్రులు అప్పారావు గారికి లేఖలు రాశారు. మచిలీపట్నం నుంచి వల్లూరి సూర్యనారాయణ రావుగారు ఇలా ఉత్తరం రాశారు.[119]

మచిలీపట్నం,
20.6.14.

"ప్రియమైన అప్పారావుగారూ,

మీ వ్యాసములను పత్రికలలో చదువుతున్నాను. జయంతి రామయ్యగారి వల్ల భాషాభివృద్ధి జరగదు. తెలుగు అకాడమీ స్వరూపం మారి తీరాలి. శబ్దశాస్త్రాన్ని మథించిన గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారి వంటి దిగ్గంతులు మనకు అవసరం. నిఘంటు వ్యవహారం అతి అసహ్యకరంగా తయారయింది. జరుగుతున్న జాప్యం అంతా యింతా కాదు. నిఘంటు నిర్మాణం గురించి కొవ్వూరు న్యాయవాదులు శ్రీ తల్లాప్రగడ సూర్యనారాయణరావుగారు వ్రాసిన వ్యాసం మీరు చదివి వుంటారు. ఇది మీ స్వంత విషయంగా భావించి మీరు పూర్తి బాధ్యత వహించకపోతే నిఘంటు నిర్మాణం జయప్రదం కాదు. మీరిప్పటికే వృద్ధులయిపోయినారు. వెనకటి

118. లేఖలు - పుట 208
119. లేఖలు - పుట 178-9

ఓపిక లేదు. చరిత్ర రచన అలాగునే వుంచి వేసివారు. ఇతర వ్యాపకాలు తగ్గించుకొని, మీరు తలపెట్టిన చరిత్రను పూర్తిచేయడం మంచిది. దానిని, నిఘంటువును దేశానికి మీరు సమర్పించాలి. మీరనుకుంటున్న విశాఖ జిల్లా చరిత్ర త్వరలో వెలువడితే, అది ఇతర జిల్లాల వారికి ఆదర్శప్రాయంగా వుంటుంది. మీ ఆరోగ్యం ఎలాగ ఉంది? విజయనగరం ఎప్పుడు వెళతారు?"

అప్పారావుగారి ఆరోగ్యం క్షీణించసాగింది. విజయనగరం నుండి వైద్యం కోసం విశాఖపట్నానికి వెళ్ళారు. 1915 ఏప్రిలు 7వ తేదీవాడు మహారాణి లలితకుమారి విశాఖపట్నం పెద్దాసుపత్రిలోని పెద్ద డాక్టరు ఎల్లింగ్‌టన్ పేర ఒక జాబు రాసి అప్పారావు గారి శరీర స్థితి జాగ్రత్తగా పరీక్షించి, కావలసిన ఔషధాలు ఇచ్చి కంటికి రెప్పలాగ కాపాడమని, బిల్లు ఎంతయినా సరే తాను చెల్లిస్తానని చెప్పారు. అప్పారావుగారు విశాఖపట్నంలో తమ మిత్రులు ప్రిన్సిపాలు పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారింట్లో దిగారు. డాక్టర్లు వైద్యం చేస్తున్నారు. మిత్రులు వచ్చి చూస్తున్నారు.

విపరీతమైన బడలిక, ఆయాసం అప్పారావు గారికి బాల్యం నుంచి ఉన్నవే. అయినా వారు కావించే కృషి, మేధో సంబంధమైన కార్యాచరణా అత్యధికం. "నేనింత కృషి ఎలా చేస్తున్నానా అని నా మిత్రులకే కాదు. నాకే ఆశ్చర్యంగా ఉంది. " అని అప్పారావుగారు భావించారు. "ఎప్పుడూ పక్క మీద అలా వాలి, విశ్రాంతి తీసుకోవాలనిపించేది." ఈ జబ్బుకు చికిత్స ఏమిటి? అని ప్రశ్నించుకొన్నారు. హాయిగా విశ్రాంతి, కంటినిండా నిద్ర పనేమీ లేకుండా పూర్తిగా విశ్రాంతిని తీసుకొంటూ కూచోడం తమవల్ల కాని పని అని వారికి తెలుసు. అయినా " ఇప్పుడు పనీ పాటూ లేదు విశ్రాంతి తీసుకొంటున్నాను" అని వారు డాక్టర్లకు చెప్పారు. కాని నిద్రలేమి వారికి ఆది నుంచి ఉన్న వ్యాధే.

మిత్రులు వచ్చి చూస్తున్నప్పుడు గాని, బాధ్యతలు తలచుకొంటున్నప్పుడుగాని అప్పారావు గారికి నిద్ర ఎలా పడుతుంది? ఉద్రేకం కలగకుండా ఎలా ఉంటుంది. గిడుగు రామమూర్తిగారు అప్పారావు గారిని చూడడానికి విశాఖపట్నం వెళ్ళారు. ప్రాణ మిత్రుణ్ణి చూశారు. తర్వాత తమ అనుభవాన్ని ఇలా ఒక లేఖలో రాశారు.[120]

---

120. డైరీలు - పుటలు 228-9

"ఎలాగ వున్నదో చూసి వద్దామని విశాఖపట్టణం వెళ్ళాము. అదే ఆఖరుసారి అతన్ని చూడడం. నేనతన్ని చూడ్డానికి వెళ్ళినపుడు డాక్టరు నాకిలా సలహా యిచ్చాడు: " మీరు యెదుట కనిపించేసరికల్లా ఆయన వుద్రేకం పట్టలేకపోతున్నారు. అదే పనిగా, జబ్బు మాటే మరిచి మీతో సాహిత్యగోష్ఠి చేస్తున్నారు. చారిత్రక విషయాలను గురించీ, పారవ్వతాన్ని గురించీ చర్చలు జరుపుతున్నారు. విపరీతమైన అలసట కలుగుతున్నా లెక్క చేయడం లేదు. ఇలా అయితే ఆయన ఆరోగ్యం మరీ పాడవుతుంది కదా!" డాక్టరు, అతనికి ఉత్తరాలు వ్రాయవద్దని నాకు చెప్పాడు. వాటి మంచీ, అతనికి ఉత్తరాలు వ్రాయడం మానుకున్నాను. జబ్బు నిమ్మళిస్తుంది కదా, ఆరోగ్యం త్తిన్నబడుతుంది కదా అని ఆశిస్తూ వుంటిని."

ఒక్క రామమూర్తి పంతులుగారికే కాదు, సంస్థానం ధర్మకర్తలలో ప్రథముడు కలక్టరు ఫౌలరు దొరకూడా అలాగే భావించాడు. అప్పారావుగారికి ఒక ఉత్తరం రాస్తూ " .... ఆ చరిత్ర మీదనే కదా మీకున్న బెంగల్లాము! బెంగ పడకండి మీరు తలపెట్టిన చరిత్రను తగిన సమర్థులను వియమించి, మీరు వుంటే ఎంత బాగుండునో, అంత బాగా వారి చేత వ్రాయించి, నేను పూర్తి చేయిస్తాను. అవును; ఇంత కంటే నేను మీకే విధంగా సాయపడగలను! .... చరిత్రను మీరే పూర్తి చేస్తారని నా ఆశ!"[121] అని చెప్పాడు.

అయితే అప్పారావు గారికి తీపి విరిగిన చెరుకులా, ఆనాటి కోర్కెలు బెండైపోయ్యాయి. 'లంగరెత్తుము' అని చరమగీతం రాశారు.

విరిగి పెరిగితి; పెరిగి విరిగితి,
కష్ట సుఖముల పార మెరిగితి;
పండుసన్నవి ఆశలెన్నో
యెండి రాలగ బొగిలితిన్.

అందజాలని పళ్ళకోసము
అఱ్ఱు జాపితి; నేల పాకిన
చెట్ట పళ్ళను విలువ లెరుగక

121. లేఖలు -పుట 244

పొద రక్షల మట్టితిన్.

తీపి విరిగిన చెరుకువలె ఆ
నాటి కోర్కెలు నేడు బెండౌ
టెంచి నవ్వితి; బుద్ధి చపలత
క్రొత్త కోర్కెల తగిలితిన్.

దేవతలతో జోడుకూడితి
రక్కసులతో కూడి ఆడితి
క్రొత్త మిన్కుల తెలివి పటిమను
మంచి చెడ్డల మార్చితిన్.

చూతునా! అని చూసితిని; మరి
చేతునా! అని చేసితిని; ఇక
చూడ చేయగరాని వింతలు
చూపి కన్నుల కట్టితిన్

శత్రు మిత్రుల కిచ్చి నెనరులు
స్నేహవార్థిని కొల్లగొంటిని;
నాటి మిత్రులు తరల శూన్యం
బైన పుడమిని నిలిచితిన్.

పంజరంబున నున్న కట్లను
పగలదన్నగ లేక స్రుక్కితి;
నింగి పర్వగ లేని జన్మము
నీరసంబని రోసితిన్.

" ఉసురులకు విసికితివో? యుద్ధము
కలదు; దేశము కొరకు పోరుము"
యుద్ధమా? ఇక నేమి లోకము!

చాలు! చాలుము! లంగరెత్తుము.

ఈ కవితలోని ప్రతి చరణానికి వారి జీవితం లోని వివిధ ఘట్టాలు వ్యాఖ్యానాలుగా ఉదహరించవచ్చు. 1915 నవంబరు 25వ తేదీనాడు అప్పారావు గారు లంగరెత్తేసి తన జీవన నౌకను తిరిగి రాని ఏ సుదూర తీరాలకో నడిపించుకొని పోయారు.

జనన మరణాల రెండింటిలోనూ ఆయన తన కాలానికి ముందుండడానికే ప్రయత్నించారు. నెలలు పూర్తిగా నిండక ముందే తల్లి కడుపులోంచి భూమి మీద పడడానికి ఎంత తొందరపడ్డారో అలాగే తల్లి కళ్ళ ముందే ఆమె కన్నా ముందుగా వెళ్ళిపోవడానికి నిశ్చయించుకొన్నారా అన్నట్టు త్వరపడి మరణించారు. ఆయన పోయిన మరుచటి సంవత్సరం జనవరిలో వారి తల్లి కౌసల్యమ్మగారు మరణించారు. తెలుగు తల్లి తన పేరు ప్రతిష్టలు పెంచిన ముద్దు బిడ్డల జననానికి ముందూ, నిధనానికి పిదప కూడా జీవిస్తూనే ఉంటుంది.

అప్పారావు గారి భౌతిక మూర్తి పంచభూతాలలో కలిసి పోయాక వారి సాహిత్య కీర్తి ఆంధ్ర సారస్వత లోకమంతా అల్లుకొనసాగింది. ఆయన స్ఫూర్తి అఖండ వర్తి. మహాకవుల రచనలకు మరణం లేదు.

5

గిడుగు వెంకట రామమూర్తి (1863–1940)

బహుముఖ ప్రజ్ఞావంతుడు విభిన్న రంగాలలో విశిష్ట విజయాలను సాధిస్తాడు. ఇతరులకు అసాధ్యాలుగా తోచే వాటిని తన దీక్షతో, దక్షతతో ప్రజల కోసం పాటుపడి సఫలం చేసినవారు ఆ కార్యసాధనకోసమే పుట్టారని లోకులు భావించడం మనపూర్వాచారం. అలాంటి ప్రసిద్ధులను 'కారణజన్ముల'ని లోకం కొనియాడుతుంది. గిడుగు వెంకటరామమూర్తిగారు వ్యావహారిక భాషోద్ధరణ కోసమే పుట్టారని కొందరూ; సవర భాషకూ, సవరులకూ అభ్యున్నతి ప్రసాదించడానికే జన్మించారని మరి కొందరూ భావిస్తారు. అయితే రామమూర్తిగారు అందరిలాగే ఒక తల్లికి తండ్రికి 1863లో పర్వతాలపేట అనే గ్రామంలో మధ్య తరగతి కుటుంబంలో పుట్టారు.

పర్వతాలపేట ఒకప్పుడు విజయనగర సంస్థానంలో ఉండేది. రామమూర్తిగారి తండ్రి గిడుగు వీరరాజుగారు ఆ సంస్థానంలో సముద్దారు. అంటే రెవిన్యూ ఇన్‌స్పెక్టరుగా 1860 నుంచి పనిచేస్తూ ఉండేవారు. పర్వతాలపేట ఒక అగ్రహారం. శ్రీకాకుళానికి ఉత్తరాన ఇరవైమైళ్ళ దూరాన వంశధారానదీ తీరాన ఉంది. ఆ నదికి అవతలి వొడ్డున నగరికటకం అనే గ్రామం ప్రాచీనమైనది ఉంది. ముఖలింగానికి అనుబంధంగా ఉన్న సైనిక నిలయం. పూర్వం మన దేశాలలోని రాజ్యాలకు రాజధాని ఒకటి, దానిని

అనుకొని సైనికులు నివసించే కటకం ఒకటి ఉండేవి. సిటీ-కంటోన్మెంటులు ఎలాగైనా పరస్పరం ఒక దానిపైన ఒకటి ఆధారపడినా విడివిడిగా ఉంటాయి. గిడుగు వీరరాజు గారికి ఉద్యోగరీత్యా పర్వతాలపేట లోనే పని ఉన్నా నగరి కటకంలో జిల్లా కల్టక్టరుగారి గూఢచారిగా కూడా పనిచేయవలసి వచ్చింది. జయపురం సంస్థానం తగువులలో పడింది. జ్ఞాతుల మధ్య స్పర్ధలు రేగాయి. జమీకోసం పోటీ పడుతున్న శ్రీ కృష్ణచంద్రదేవ్ వర్మగారు తమపై కుట్ర పన్నుతున్నారని అధికారంలో ఉన్న జ్ఞాతి కలెక్టరుకు ఫిర్యాదు చేశారు. జయపురంలోకాక, నగరి కటకంలో శ్రీ కృష్ణచంద్రదేవ్‌వర్మ నిర్బంధ ప్రవాసంలో ఉండాలని కల్టక్టరు ఆదేశించారు. ఈయన మీద ఒక కన్నువేసి ఉంచమని వీరరాజుగారికి రహస్యంగా ఆ కల్టక్టర్ ఆజ్ఞలు జారీచేశారు. ఉత్తరోత్తరా వీరరాజుగారి కుమారుడు రామమూర్తి, శ్రీ కృష్ణచంద్రదేవ్‌గారి కుమారుడు విక్రమ్‌దేవ్‌వర్మ (1872-1951) బాల్యస్నేహితులై పర్వతాల పేటలోనూ నగరి కటకంలోనూ ఆడుకొనేవారు. కాలక్రమాన ఒకరు ప్రజల వాడుక భాషనూ, ఇంకొకరు పండితుల వేడుక భాషనూ అభిమానించి ఉద్యమాలు నడిపి ప్రత్యర్థులయ్యారు. అయినా బాల్యమైత్రిని మరిచిపోలేదు.

రామమూర్తిగారికి పర్వతాలపేట లోనే అయిదోఏట, అయిదోనెల, అయిదోరోజున 1868లో శాస్త్రోక్తంగా అక్షరాభ్యాసం జరిగింది. 1874లో పదకొండు, పన్నెండేళ్ళ వయస్సులో ఉపనయనం జరిగింది. సాధారణంగా బ్రాహ్మణుల ఇళ్ళలో ఒక పెళ్ళిజరుగుతున్న సందర్భంలోనే ఒక వడుగుకూడా చేస్తారు. 'సర్రాజు పెళ్ళిలో గుర్రాజుకోపోచ' అనే సామెత ఇలాగే పుట్టింది. వీరరాజుగారికి రామమూర్తిగారు ఒకడే కుమారుడైనా వారి తర్వాత ఇద్దరు కుమార్తెలు 1866లోనూ, 1872 లోనూ జన్మించారు. పెద్దమ్మాయి పెళ్ళి చేస్తున్నప్పుడే అబ్బాయికి వడుగు చేశారు. తండ్రి వీరరాజుగారి కట్టడివల్ల రామమూర్తిగారు వడుగు జరిగాక 15 రోజులపాటు మధుకరం ఎత్తి సంప్రదాయం ప్రకారం భోజనం చేశారు. ఆనాటి నుంచి యథావిధిగా సంధ్యావందనం చేస్తూ ఉండేవారు. 1875లో వీరరాజుగారికి చోడవరం బదిలీ అయిపోయింది. తన కుటుంబాన్ని విజయనగరంలో ఉంచి తామొక్కరే చోడవరం ఉద్యోగానికి వెళ్ళారు. కొన్ని మాసాలే అక్కడ జీవించారు. 1875లో విషజ్వరం వచ్చి చనిపోయారు.

తండ్రిగారు మరణించేనాటికి రామమూర్తి వయస్సు పదమూడు సంవత్సరాలు. కుటుంబం విజయనగరంలో ఉంటూ ఉండేది. తల్లిగారు తన నగలమ్మి కుమారునికి చదువు చెప్పించారు. గురజాడ అప్పారావుగారితో కలసి మహారాజావారి విద్యా సంస్థలో లోవర్ ఫోర్త్‌లో ప్రవేశించారు. 1879 దాకా ఇద్దరూ కలిసే చదువుకొని మెట్రిక్యులేషన్‌లో ఉత్తీర్ణులయ్యారు. గురజాడవారి ఆర్థిక పరిస్థితి మెరుగు కనుక ఆయన పై చదువులు చదివారు. రామమూర్తిగారు చదువు చాలించవలసి వచ్చింది. తల్లిగారి బలవంతం వల్ల పెళ్ళికూడా చేసుకోవలసి వచ్చింది.

రామమూర్తిగారి అత్తవారు కందికొండవారు. భీమునిపట్నం నివాసులు. కందికొండ రామదాసుగారు ఒక ఓడవర్తకుని దగ్గర గుమస్తాగా చేరి పనిచేస్తూ వ్యవసాయంలో వంతుదారుగా చేరి సుమారు ఇరవై వేల రూపాయలు ఆర్జించి మేడలు మిద్దెలు కట్టుకొన్నారు. మంచి హోదాలో ఉండేవారు. ఆయన తన రెండో కుమార్తె అన్నపూర్ణమ్మను రామమూర్తిగారికి ఇచ్చి 1879లో వివాహం చేశారు. ఓడ వ్యాపారంలో ఎలా 'పిరిదావచ్చిన వచ్చునో' అలాగే పోతుంది. రామదాసుగారు దివాళా తీశారు. వారిది బతికి చెడిన కుటుంబం అయింది. ఉత్తరోత్తరా ఈ కుటుంబ పోషణ భారం కూడా రామమూర్తిగారి మీదనే పడింది.

మెట్రిక్యులేషన్ ప్యాసయి, పెళ్ళి చేసుకోగానే రామమూర్తిగారు ఉద్యోగాన్వేషణ ప్రారంభించారు. కచ్చేరి గుమస్తాగా అయితే చాలా ఎక్కువ జీతం వస్తుంది. బడిపంతులైతే నెలకు ముప్పయి రావచ్చును. దానికోసం ప్రయత్నించారు. రెండు చోట్ల ఖాళీలున్నాయి. ఏదికావాలని అధికారులు అడిగారు. ఒకటి ఆరోగ్యవంతమైన సముద్రప్రాంతంలో మిడిల్ స్కూలులో ఫస్టుఫారం ఉపాధ్యాయుని పని. జీతం పాతిక రూపాయిలు. రెండవది మలేరియా జ్వరాలకు పేరుపడిన కొండల ప్రాంతంలో ఉన్నది. నెలజీతం 30 రూపాయిలు. అయిదు రూపాయిలు ఎక్కువ వస్తుందని రెండవదే రామమూర్తిగారు కోరుకొని ఆ ఉద్యోగంలో చేరారు. అది పర్లాకిమిడి జిల్లా హైస్కూలు ఉద్యోగం. 1880లో ఇక్కడ ప్రవేశించి 1936 దాకా 56 సంవత్సరాల పాటు అదే ఊళ్ళో ఉపాధ్యాయునిగా పనిచేశారు.

అయిదు రూపాయలు ఎక్కువ జీతం వస్తుందని చేరడంలో రామమూర్తిగారు చాలా ముందు చూపు చూపినట్టున్నారు. ఉద్యోగంలో

ప్రవేశించినప్పుడు వారి భార్య ఇంకా కాపురానికి రాలేదు. ఆయన పోషించ వలసిన వారు తమ తల్లి, ఇంకా కాపురానికి వెళ్ళని రెండో చెల్లెలు మాత్రమే. అయితే కొందరు బంధువుల బాధ్యతకూడా రామమూర్తిగారు స్వీకరించకతప్పలేదు. వారి పినతల్లి కుమారుణ్ణి తన దగ్గర పెట్టుకొని చదివించారు. 1884లో రామమూర్తిగారికి జ్యేష్ఠ పుత్రుడు (వెంకటసీతాపతి) పుట్టాడు. 1888లో మామగారు పోయారు. 1894 నుండి రామమూర్తిగారే తన భార్యతోపాటు ఇద్దరు బావ మరుదులనూ, తమ అత్తగారినీ పర్లాకిమిడిలో తమ ఇంట్లో పెట్టుకొని పోషించవలసి వచ్చింది. తమ మీదపడే బరువు బాధ్యతలను ఏనాడైనా రామమూర్తిగారు సంతోషంగా స్వీకరించే స్వభావం గలవారే.

1880లో ఉద్యోగం చూసుకొంటూనే రామమూర్తిగారు ప్రయివేటుగా చదువులు సాగించారు. 1882లో ఎఫ్.ఎ. పరీక్ష ప్యాసయ్యారు. ఆయన పనిలో చేరినప్పుడది మిడిల్ స్కూలు. క్రమేణా అది హైస్కూలుగా, సెకెండ్ గ్రేడ్ కాలేజిగా వృద్ధి పొందింది. రామమూర్తిగారు కూడా ఫస్టుఫారం ఉపాధ్యాయుని హోదా నుండి 4వ, 5వ, 6వ ఫారం మాస్టరుగా ఎదుగుతూనే వచ్చారు. 1884లో ప్రైవేటుగా చదివి బియ్యేలో తొలిరెండు భాగాలైన ఇంగ్లీషు సంస్కృతాలలో ప్యాసయ్యారు. మూడవ భాగమైన చరిత్ర పరీక్షకు కూర్చోలేదు. అయినా కాలేజీలో చరిత్రపాఠాలనే చెప్తూ వచ్చారు. బియ్యే పూర్తి చేయవలసిన అవసరం అప్పటికి కనబడలేదు.

1892లో పర్లాకిమిడి రాజావారి తమ్ముడు పద్మనారాయణ దేవుగారికి ఒక ట్యూటరు కావలసి వచ్చింది. రామమూర్తిగారినీ స్కూలు పనుల నుండి తప్పించి రాజభవనంలో చదువుచెప్పమన్నారు.

రామమూర్తిగారి ఉద్యోగంలోని హోదాతోపాటు జీతం, కుటుంబం కూడా పెరగసాగాయి. సీతాపతికాక ఇంకో ఇద్దరు కుమారులు పుట్టారు. నెల జీతం 65 రూపాయిలు. బియ్యే చరిత్ర భాగం పూర్తిచేసినా జీతం పెరిగే సూచనలు లేవు. అందుచేత స్కూలు పనులతోపాటు పర్లాకిమిడి సాంస్కృతిక కార్యక్రమాలలో పాల్గొంటూ ఉండేవారు. ఒక రీడింగు రూము పెట్టారు. వీరేశలింగం గారి సంస్కరణలను అభిమానించి వాటిని సమర్థిస్తూ సనాతనులతో వాదాలు పెట్టుకొనేవారు. ప్రామాణిక గ్రంథాలు

సంస్కృతంలోనివి చదివి తమ వాదానికి సాక్ష్యాలు చూపెడుతూ ఉండేవారు. రీడింగు రూముకు వారే కార్యదర్శి.

ఒక్క రాజాగారి తమ్మునికి మాత్రమే చదువు చెప్పే ట్యూటరుగా నియమితులైన 1892లోనే రామమూర్తిగారి దృష్టి పర్లాకిమిడి పరిసరాలపై పడింది. చదువులేని వాళ్ళు ఎందరో ఉన్నారు. చదువేకాక ఆధునిక నాగరికతకు దూరంగా ఉన్నవారూ చాలా మంది అక్కడ కనబడతారు. పర్లాకిమిడి చుట్టూ ఉన్న కొండలలో నివసించే సవరలు విద్యావాసన లేక పశుప్రాయులుగా ఉన్నారు. వీరికి చదువు సంధ్యలు నేర్పి మానవుల్ని చేయవలసిన బాధ్యత విద్యావంతులపై లేదా? సవరలకు వాళ్ళ భాషలోనే విద్య నేర్పాలంటే ముందు వారి భాషను నేర్చుకోవాలి. అందుచేత సవరల కోసం బడులు పెట్టడానికి ముందు తామే ఒక సవరదగ్గర ఆ భాష, జీవితము, ఆచార వ్యవహారాలు అన్నీ తెలుసుకోవాలనుకొన్నారు. వారి భాషను అభ్యసించాలని నిశ్చయించుకొన్నారు. అయితే నేర్పేవా రెవరు? సవర భాష, ఒరియా, తెలుగు తెలిసిన ఒక సౌనోను మనిషిని ఇంట్లో పెట్టుకొని అతని దగ్గర సవర భాషను నేర్చుకొనసాగారు. ఇది దీర్ఘకాలం సాగించవలసిన విద్యాభ్యాసం.

రామమూర్తిగారు చరిత్ర పాఠాలను చెప్తూ వుండేవారు. తాము చరిత్రగల సీమలో నివసిస్తున్నారు. పర్లాకిమిడికి దక్షిణాన ఇరవై మైళ్ళ దూరంలో ముఖలింగం అనే ప్రాచీన క్షేత్రం ఉంది. అక్కడి ఆలయాలను, అందులో ఉన్న శాసనాలను రామమూర్తిగారు చూశారు. వాటిని చదవాలంటే ఎలా అధ్యయనం ప్రారంభించాలో మొదట్లో తెలియలేదు. వాటి వివరాలన్నీ కూలంకషంగా పరిశోధించాలని నిశ్చయించారు. అప్పటికే ఆయన చరిత్రపైనగల సమకాలిక ప్రచురణలన్నీ చదివారు. ఏదీ వదిలిపెట్టకుండా చదివి నోట్సు రాసుకొనేవారు.

1882 నాటికే రాబర్ట్ సూయల్ దొర చెన్న రాజధానిలోని ప్రాచీన వస్తు విశేషాలపై రెండు సంపుటాల ఉద్గ్రంథాలు రచించాడు. వీటిని సూయల్ దొరగారి లిస్టులు అంటారు. ఇవికాక ఇండియన్ ఏంటిక్వెరీ సంపుటాలలో మెడ్రాస్ జర్నల్ ఆఫ్ లిటరేచర్ అండ్ సైన్స్ సంచికలలోని వివిధ విషయాలను ఆయన చదువుతూనే ఉన్నారు. తాము చదివిన ఏ పుస్తకంలోనూ, ముఖ్యంగా సూయల్ దొరగారి లిస్టులలో ముఖలింగం ప్రసక్తిలేదు. తామే పరిశోధించి ఈ క్షేత్ర విశేషాలు లోకానికి తెలపాలి. అందుకు సాధనాలు సంపాదించాలి.

పర్లాకిమిడి జమిందార్ గారికి మంచి స్వంత గ్రంధాలయం ఉంది. రాజాగారి తమ్ముడు పద్మనారాయణదేవ్ గారికి ట్యూటరుగా కుదిరాక రాజాగారితో దోస్తీ ఎక్కువైంది. రాజాగారి గ్రంథాలయంలోని పుస్తకాలన్నీ రామమూర్తిగారికి కరతలామలకాలయ్యాయి. బర్నల్ దొరగారు రాసిన "సౌత్ ఇండియన్ పాలియోగ్రఫీ" అనే పుస్తకం హమేషా ఇంట్లో ఉండకపోతే ప్రాచీన శాసనాలు చదవడం సాధ్యపడదు. తమకో ప్రతికావాలని రామమూర్తిగారు పద్మనారాయణ దేవ్ గారిని అడిగారు. ఆయన వెంటనే ఒక ప్రతిని తెప్పించి బహూకరించారు. అందులో ఇచ్చిన లిపులన్నీ రామమూర్తికి కొట్టిన పిండి అవడానికి ఎంతో కాలం పట్టలేదు.

పర్లాకిమిడి రాజభవనంలో ఒక వింత ఆచారం ఉంది. భోగి సంక్రాంతి పర్వదినాల సందర్భంగా కనుము నాడు పశువుల పండుగ చేస్తూ పశువులకు వాతలు వేసేవారు. తమ కొలువులోని మనుష్యులందరినీ పశువులుగానే భావించేవారు కాబోలు. ఉద్యోగులందరికీ వాతలు వేసేవారు. కనుమునాడు రామమూర్తిగారు ట్యూటరుగా రాజాగారి తమ్మునివద్ద ఉన్నారు. చురకలు వేసే పరికరాలతో సేవకులు నిప్పుకుంపటి పట్టుకొని వచ్చారు. రామమూర్తిగారికి వాతలు వేయబోయారు. ఆయన మండిపడి కోపం పట్టలేక "ఇతర సంస్థానాలలో పంచెల సాపులో, పట్టుశాలువలో పెడతారు; ఇక్కడ వాతలు వేస్తారా? పెబాస్ ఈ మర్యాద!" అని కడిగేశారు. కుమార రాజా సేవకులను మందలించి పంపేశారు. రామమూర్తిగారు ముఖలింగానికి పరిశోధనల నిమిత్తం వెళ్ళి 1893 జనవరి 15, 16 తారీకులలో అక్కడ పరిశోధనలు చేశారు.

రామమూర్తిగారి ఉద్దేశంలో అధికారంలో ఉన్న ఆంగ్లేయ పండితుల కంటే చదువు కొన్న హిందువులవల్లనే పురాతత్వ పరిశోధనలు ఫలప్రదంగా జరుగుతాయి. హిందువులైతే ఏ ఆలయంలోనికైనా యధేచ్ఛగా వెళ్ళగలరు. గర్భకోవెల లోనికి కూడా వెళ్ళవచ్చు. (గిడుగువారు గర్భగుడి అనే మాటను వాడలేదు. ముఖలింగం మీద రాసిన వ్యాసంలో గర్భకోవెలఅన్న పదాన్నే చాలాసార్లు వాడారు). తామ్ర శాసనాల్ని ఆచూకీ తీయడానికి స్థానికులతో వ్యవహరించడానికి స్వదేశీయ పండితులకే అవకాశాలు ఎక్కువగా ఉంటాయి. అందుకే గిడుగువారు తమ పరిశోధనలు అభినివేశంతో చేయగలిగారు.

ముఖలింగంలో మూడు ఆలయాలు ఉన్నాయి. ఒకటి: మధూకేశ్వరాలయం, రెండు: భీమేశ్వరాలయం, మూడు: సోమేశ్వరాలయం. ఈ మూడు గుడుల గురించీ రామమూర్తిగారు కూలంకషంగా తెలుసుకొన్నారు. ముఖలింగక్షేత్రమహాత్మ్యం ప్రతిని ఒకటి సంపాదించారు. ముఖలింగానికి రావడానికి ముందు ఈ పుస్తకం చదివి ఉంటే బాగుండుననుకొన్నారు. ఆ క్షేత్రంలో చూడవలసినవన్నీ చూశారు. కలుసుకోవలసిన వాళ్ళను కలుసుకొన్నారు. శాసనాలు చదివారు; రాసుకొన్నారు. ఆయన అక్కడ శాసనాలు చదివేదాకా అవి మానవులు చెక్కించినవే అన్న స్పృహే ఎవరికీలేదు. ఆ శాసనాలన్నీ దేవతలు లిఖించినవే అని స్థానికులు గట్టిగా నమ్మేవారు. పలుగురికి ఆ సంగతే చెప్తూ వచ్చేవారు. రామమూర్తి పంతులుగారు అనర్గళంగా వాటిని చదివేస్తూ ఉంటే అందరూ ఆశ్చర్య చకితులయ్యారు.[1]

ముఖలింగేశ్వర ఆలయంలో పదకొండు శిలాశాసనాలున్నాయి. వాటన్నింటినీ రామమూర్తిగారు రాసుకొన్నారు. శక సంవత్సరాలు నోటుచేసుకొన్నారు. భీమేశ్వరాలయంలో కూడా పదకొండు శాసనాలు ఉన్నాయి. వాటిని గూడా రామమూర్తిగారు రాసుకొన్నారు. ఈ రెండు ఆలయాలలో ఇంకా మరెన్నో శాసనాలు ఉన్నాయిగానీ, సున్నం పూతవల్ల అవి మరుగుపడ్డాయి. అందుచేత రామమూర్తిగారు మొత్తం ఇరవై రెండు శాసనాలే ముఖలింగంలో రాసుకోగలిగారు. సోమేశ్వరాలయం ఈ రెండు గుడులకంటే ప్రాచీనమైనది. వెలుతురు చాలక ఈ గుడిలోని శాసనాలు రామమూర్తిగారి దృష్టికి రాలేదు. అయినా మసక వెలుతురులో అక్కడ కూడా శాసనాలు లేకపోలేదని రామమూర్తిగారు గుర్తించారు.

గుళ్ళలోనేకాక ఊళ్ళో కూడా శాసనాలుగల ప్రదేశం ముఖలింగం. ఒక బుగతగారి పొలంలో ఒక శాసనం కనబడింది. దాన్ని చదువుదామంటే చుట్టూ చేను దట్టంగా ఉంది. చేను కోసేదాకా అది చదవడానికి వీలులేదు. అలాగే ఒక మఠాధికారి ఇంట్లో గడపకింద ఒక రాయిఉంది. దానిమీద నాగరి అక్షరాలు

---

1. Madras Journal of Literature and Science (1889–1894). గిడుగువారి వ్యాసంలో చెప్పారు.

స్పష్టంగా ఉన్నాయి. ఆ రాయి అడ్డదిడ్డంగా పాతడంవల్ల ఆ శాసనాన్ని కూడా రామమూర్తిగారు చదవలేకపోయారు.

అమరావతిలోలాగే ముఖలింగంలోకూడా ఇటుకలకు కొరతలేదు. ఎవరు ఇల్లు కట్టుకొందామన్నా ఆవం పెట్టించి ఇటుకలు చేయించుకో అక్కర్లేదు. మూడు అడుగులు పొడుగు, రెండు అడుగులు వెడల్పూ ఉన్న ఇటుకలు ఎన్నో దొరుకుతాయి. ఒక బ్రాహ్మణుడు నుయ్యి తవ్వించుకొంటే దాని ఇఖుకల పనికి శిధిలాలలో దొరికినవి సరిపోయేవి. రామమూర్తిగారు ముఖలింగం శిధిలాలన్నింటినీ బాగా పరిశీలించారు. ముఖలింగానికి రెండు మైళ్ళ దూరంలో నగరికటకం అనే గ్రామం ఉంది. దానిని కూడా చూసి అక్కడి పురాతత్వాన్ని అవగాహన చేసుకొన్నారు.

ముఖలింగానికి నాలుగు మైళ్ళ దూరంలో "తెలిగిపెంట" అనే గ్రామం ఉంది. అక్కడ ఒక శివలింగం ఉందనీ, శాసనాలుకూడా ఉన్నాయనీ విని రామమూర్తిగారు అక్కడకు వెళ్ళారు. శాసనాన్ని చదివారు. అది చోడగంగు ఇచ్చిన దాన శాసనం. శక సంవత్సరాలు 1067. ఇది అనంతవర్మచోడగంగదేవుని శాసనంకాదని ఎవరో సామంతుని శాసనం అని రామమూర్తిగారు నిశ్చయించుకొన్నారు.

శిలా శాసనాలు చదువుతూ రాసుకొంటూనే తామ్ర శాసనాలకోసం వాకబు చేశారు. పదేళ్ళ కిందట ఒక పొలంలో ఒక రాగిరేకుల గుత్తళం దొరికిందట. దానిని పర్లాకిమిడిలోని డిప్యూటీ తాసిల్దారుగారి దగ్గరకు పంపించారట. అయినా ఈ శాసనం ప్రసక్తి సూయల్ దొరగారి లిస్టులలో కనబడదు. ముఖలింగానికి చేరువలోనున్న అచ్యుతాపురంలోని ఒక బుగతగారింట్లో తామ్ర శాసనపట్టిక లున్నాయని తెలిసి వెళ్ళి వాటిని కాపీ చేసుకొన్నారు. మొత్తం మూడు గుత్తళాల ప్రతులు సంపాదించారు. ఇందులో రెండో గుత్తళానికి చాలా కథ ఉంది. చికాకోలులో గ్రాహందొరగారు కొన్ని గుత్తళాలను కొని మద్రాసు తీసుకెళ్ళి మ్యూజియంలో భద్రపర్చారు. ఒక గుత్తళాన్ని ఎడమచేత్తో ఎక్కడో పెట్టేసి మరచిపోయినందువల్ల దానిని మద్రాసుకు పంపలేదు. అది ప్రిన్సిపల్ అసిస్టెంటు కలెక్టరు దొరగారి కచ్చేరిలో ఉండిపోయింది. రాగిరేకుల శాసనాలంటే రామమూర్తిగారు చెవి కోసుకొంటారని ఆ కచ్చేరి హెడ్‌క్లార్క్ ఈ సంగతి ఆయన చెవిని వేశారు. శాసనం కాపీచేసుకొందికి అవకాశాలు కల్పించారు.

రామమూర్తిగారికి వజ్రహస్తుని హొస్సలి తామ్ర శాసనం గురించి తెలియవచ్చింది. దానిని పర్లాకిమిడి జమిందార్‌గారి తమ్ముడు పద్మనాభ నారాయణదేవ్ గారిచేత కొనిపించి మద్రాసు మ్యూజియంకు బహూకరింపజేశారు. డాక్టర్ హుల్ష్ దొరగారు రామమూర్తిగారికి ఉత్తరం రాసి ఆయన దగ్గర ఉన్న తామ్ర శాసనాలను ఎరువియ్య మన్నారు. తమ దగ్గర ఉన్నవి ప్రతులే అంటూను మూల పట్టికలు ఎక్కడెక్కడ దొరుకుతాయో చెప్తూనూ రామమూర్తిగారు హుల్ష్ దొరగారికి రాశారు.

పురాతత్త్వ పరిశోధనలో ప్రాచీన నాణెముల ప్రాముఖ్యం చాలా ప్రామాణిక మైనది. రామమూర్తిగారు కొన్ని నాణాలను సంపాదించారు. గంజాం జిల్లాలో సూపర్నెంటు ఆఫ్ పోలీసుగా పని చేసిన ఫాసెట్ దొరగారు రామమూర్తిగారికి చాలా నాణాలు బహూకరించారు. ఇలియట్ దొరగారు ప్రచురించిన "కాయిన్స్ ఆఫ్ సదరన్ ఇండియా" అనే గ్రంథంలోని వాటితో తమ దగ్గర ఉన్న నాణాలను రామమూర్తిగారు తైపారు వేశారు. ముఖలింగానికి తొమ్మిది మైళ్ళ దూరంలో ఉన్న దంతవక్త్రునిపురం దగ్గర దొరికిన నాణాలను పోలినవి తమ దగ్గరున్నాయని గుర్తించారు. వానాకాలంలో అదృష్టవంతులకు ముఖలింగంలో అప్పుడప్పుడు బంగారు నాణాలు దొరుకుతూ ఉంటాయట.

ముఖలింగ పర్యటన ముగించుకొని వచ్చాక రామమూర్తిగారు క్షేత్రమహాత్మ్యన్నీ, చరిత్రనూ సమన్వయ పర్చసాగారు. హుల్ష్ దొరతో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు సాగించారు. విజయనగరం వెళ్ళి గురజాడ అప్పారావుగారితో ఈ సంగతులు ముచ్చటించారు. అప్పారావుగారు ఒక సభను పెట్టించారు. అందులో ముఖలింగం గురించి రామమూర్తిగారు ఉపన్యసించారు. ముఖలింగంపై ఒక వ్యాసం రాయలనుకున్నారు. అచ్చులో ముప్పయి అయిదు పుటలు పట్టే వ్యాసాన్ని అధోజ్ఞాపికలతో ప్రామాణిక సూచనలతో వంశ వృక్షాలతో రాశారు. "మెద్రాస్ జర్నల్ ఆఫ్ లిటరేచర్ అండ్ సైన్సు"కు ప్రచురణార్థం పంపారు. దానిని ఆ పత్రికవారు అచ్చువేశారు. వ్యాసం పేరు "An account of Antiquities of Mukhalingam and its neighbourhood" [2]

---

2. Madras Journal of Literature and Science (1889-94)

ఈ వ్యాసంలో రామమూర్తిగారు పది విషయాలను చర్చిస్తారు. ముందే చెప్పి వాటిని ఇలాపేర్కొన్నారు.

1. ముఖలింగేశ్వర ఆలయం
2. భీమేశ్వరాలయం
3. సోమేశ్వరాలయం
4. ప్రాచీనాలయ శిధిలాలు
5. పద్మనాభుని కొండ
6. ప్రాచీన నాణెములు
7. పాడుపడిన పాతకోటలు
8. కాళింగులు
9. తెలిగిపెంటలోని శిలాశాసనం
10. తామ్ర శాసనాలు

ఈ పది విషయాలపైన వివరణాత్మకంగా రాశారు. ముఖలింగ శాసనాలలో అవి కళింగ నగరంనుండి వేసినట్టు చెప్తారు. 'కాళింగవని నగరే శ్రీ మధూకేశ్వరాయశర్మాయ' అనీ, 'కాళింగ దేవపరే శ్రీ మధూకేశ్వరాయదేవాయ' అనీ సంస్కృతంలోనూ 'నగరమున మధూకేశ్వర దేవరకు' అనీ, 'నగరాన వీట్ మధూ కేశ్వర దేవరకు' అని తెలుగులోనూ శాసనాల్లో కనబడుతుంది. ఈ 'కళింగ (దేశ) నగరం' ముఖలింగమే అయివుటుందని చెప్పి సప్రమాణికంగా రుజువుచేశారు. పర్లాకిమిడి జమిందారులు అనంతవర్మ చోడగంగదేవుని వంశంలోని వాళ్ళేనని కూడా క్షేత్రమహాత్మ్యం సూచనగా శాసన ప్రమాణాలతో రుజువుచేశారు.

ఈ 'ముఖలింగ ప్రాచీనత' వ్యాసంలో ఇంకొక చెప్పుకోదగ్గ విశేషం ఉంది శాసనాలు పరిశోధించినా చరిత్రను మదించినా అది ప్రజలకోసం చేయాలి. దేశమంటే మనుషులన్న సత్యం తొలినుంచీ గిడుగూ గురజాడలకు తెలుసు. అందుకే ఈ వ్యాసంలో కాళింగులు గురించి మూడున్నర పేజీల సుదీర్ఘచర్చ జరిపారు. సాంఘిక సామాజిక శాస్త్ర పరిశోధనలు కూడా శాసన పరిశోధనలతోపాటు గిడుగువారు ప్రారంభించారు. సవరల గురించీ ఇతర కొండజాతులవారి గురించి రామమూర్తిగారు ఉత్తరోత్తరా రాసిన అనేక

వ్యాసాలను థర్‌స్టన్ తన 'కేస్ట్స్ అండ్ ట్రైబ్స్' సంపుటాలలో అక్కడక్కడ చాలా విరివిగా వాడుకొన్నారు.

పర్లాకిమిడి రాజాగారి తమ్ముని ట్యూటరుగా రామమూర్తిగారు ఆట్టేకాలం పనిచేయలేదు. ఒక్క ఏడాది కూడా తిరక్కముందే ఈ ట్యూటరు పని శ్యామసుందర రాజగురువులనే ఓడ్రునికి ఇచ్చారు. ఈయన బియ్యేపూర్తిగా ప్యాసయ్యాడు. రామమూర్తిగారికి పన్నెండేళ్ళ సర్వీసున్నా బియ్యే పూర్తిచేయలేదనే లోటు ఉంది. అందుచేత స్కూలులో కూడా తన పాతస్థానాన్ని పొందలేకపోయారు. వారి స్థానంలో అంతకుముందే ప్రధానోపాధ్యాయుని తమ్ముణ్ణి నియమించారు.

బియ్యే పూర్తి చేయనందువల్లనే గదా ఈ న్యూనత అని రామమూర్తిగారు భావించి వెంటనే జీతం నష్టంమీద ఏడాదిపాటు సెలవుపెట్టి చెన్నపట్నంలో ప్లీడరీ చదువుకొంటానని స్కూలు అధికారులకు చెప్పారు. తమ భార్యనూ, అప్పటికే కలిగిన ముగ్గురు కుమారులను భీమునిపట్నంలో ఉండ మన్నారు. రామమూర్తిగారు పర్లాకిమిడి వదలి వెళ్ళడం స్కూలువారికి ఇష్టం లేదు. అందుచేత వారి పూర్వపు హోదాను ఆయనకు తిరిగి ఇస్తామని చెన్నపట్నం ప్రయాణాన్ని ఆపుచేయించారు.

చారిత్రక పరిశోధనలు చేస్తున్న కాలంలో రామమూర్తిగారు సాంఘిక సేవలను, సాంస్కృతిక కార్యక్రమాలను విస్మరించలేదు. 1894లో గవర్నరుగారు పర్లాకిమిడి వచ్చినపుడు సవరల విద్యాభివృద్ధి కోసం ప్రభుత్వం వారు సవరల దేశంలో బడులు పెట్టాలన్న వినతిని సమర్పించారు. గవర్నరు సుముఖత చూపించినా, జిల్లా కలక్టరు అడ్డుతగిలాడు. 'కట్టెలు కొట్టుకొని జీవించే కొండవాళ్ళకు చదువెందుకని' చెప్పి, 'రామమూర్తి ప్రశాంతమైన సవరదేశంలో విప్లవం పుట్టించదలచాడు' అని కలక్టరు మెకార్ట్నీ గవర్నరు మనసును విరిచేశాడు. రామమూర్తిగారి ప్రయత్నాలు ఫలించలేదు. ఈ ఒక్క సంఘటనే కాక మరొక విషయం వారి సవరభాషా సేవను వాయిదా వేయించింది. దానిని గిడుగు సీతాపతిగారు ఇలా చెప్పారు.[3]

1894లో జరిగిన ఒక సంఘటన వల్ల వీరి కృషిలో జరిగిన పెద్ద లోపం మొదట వీరికి గోచరించింది. (శనివారం సంతలో సరుకులు

3 . సాహిత్యోపన్యాసములు—4వ సంపుటం—పుట 9

కొనుక్కోవడానికి కావలసిన డబ్బును సంపాదించే నిమిత్తం కొండల మీద నుంచి కట్టెలూ, చీపుర్లూ తెచ్చిన ఇద్దరు సవరలు రామమూర్తిగారి ఇంటికి వచ్చారు.) "అవి మేము కొని, డబ్బులిచ్చిన తర్వాత, మా తండ్రిగారి కోరికను మన్నించి వారు కొంతసేపు 'వీరి వద్ద కూర్చున్నారు. అప్పుడు వీరు ఆ సవరలతో సవరభాష మాటలాడుటకు సాహసించి నప్పుడు వీరి సవర భాషకు ఆ సవర లిద్దరూ మాట మాటకు నవ్వుతూవచ్చారు. వారిద్దరిలోనూ ఒకడికి కాస్త తెలుగు తెలుసు, కాస్త ఒరియా తెలుసును. ఛీ!ఛీ. ఇవి అసలయిన సవరమాటలు కావు! కాపు సవర (అనగా తెలుగు కలిసిన పదాలు) ఒరియా సవర పదాలు కలిసిన భాష-అని పరిహసించారు. అప్పుడు మా తండ్రిగారికీ భాషల విషయములో నూతన ప్రబోధము కలిగినది. భాష కు సాంకర్యము, మాండలిక భేదాలు తప్పవన్న విషయము తెలిసినది. తాము మూడు సంవత్సరములై (దినమునకొక్క గంట చొప్పున) నేర్చుకొంటూ ఉండిన సవర భాష, సాంకర్యముగల భాష అన్న విషయము తెలియగానే తమ పరిశ్రమ వృథా అయినట్టుగా భావించి చాలా బాధపడ్డారు. ఆ పానో గురువు వద్ద చదువు చాలించారు. మరికొన్ని కారణముల వల్ల కూడా ఈ కృషి ఆగిపోయినది."

1895లో రఘుపతి వెంకటరత్నంనాయుడు గారు పర్లాకిమిడికి వచ్చారు. - విద్యాలయాలలో బ్రహ్మసమాజం గురించి, సంఘ సంస్కారం గురించి ఉపన్యసించారు. నాయుడుగారిని రామమూర్తిగారే మొదట సభికులకు పరిచయం చేశారు. మీటింగ్ చివర వందన సమర్పణ చేశారు. నాయుడుగారు 'యాంటీనాచ్' ఉద్యమం కూడా నడిపిన వారే. రామమూర్తిగారు సానిమేళాలను ఏవగించుకొనడం ఇప్పుడే ప్రారంభించారు.

స్వచ్ఛమైన సవర భాషను నేర్చుకోవాలన్న కోరికను రామమూర్తిగారు తీర్చుకోదలిచారు. మామిడన్నం కుమారస్వామి పంతులు అనే ఆయన అప్పుడు పర్లాకిమిడిలో ఉండేవారు. ఈయనకు అడవి ప్రాంతం దారులన్నీ తెలుసు. కొందరు అసలు పిసలు సవరలతో పరిచయం ఉంది. ఈయన ద్వారా ఆ సవర పెద్దలతో నేస్తం కట్టాలని రామమూర్తిగారు భావించారు. ఆ

సవరలను తమ ఇంటికి ఆహ్వానించారు. వారు దానిని మన్నించారు. వస్తామన్నారు. నేస్తం ఎలా కట్టారో పరిశోధకులు ఇలా వివరించారు.[4]

"మంచి రోజు చూసి నేస్తం కట్టదలచిన ఆ సవర కుండెడు తేనె, అరటి పండ్లగెల, పసుపుకొమ్ములు, నాలుగు కొండ చీపుళ్ళ కట్ట, మండిగనిండా జొన్నలు, అల్లము, పొగాకు తీసుకొని రామమూర్తిగారి ఇంటికి వచ్చారు. ఆయన ఆ అతిథిని ఆదరించి కుర్చీలో కూర్చోబెట్టారు. అతడిచ్చిన కానుకలను అందుకున్నారు. ఒక ఎరుపురంగు తలపాగాను, రెండు కమలాఫలాలను, తవ్వెడు బియ్యాన్ని, పసుపు కొమ్మను, అల్లం ముక్కను, పానకాన్ని, రెండు పొగాకు చుట్టలను కానుకగా అతనికిచ్చారు. 'గడీషేన్, గడీనమ్' అని ఉభయులు మూడుసారులు అన్నారు. చీపురుపుల్లలు ఒకరిచేతి నుంచి మరొకరు పుచ్చుకుని రెండేసి ముక్కలు చేసి పారవేశారు. ఆ సవర మాటలకు 'నాస్నేహితుడా, నీ స్నేహితుడను' అని అర్థమట. చీపుర పుల్లలు విరిచి పారవేయడం ప్రమాణం చెయ్యడానికి సూచన. ఆయన ఈ విధంగా ఆ సవరకు సంతృప్తి కలిగేటట్లు నేస్తం కట్టి, అతనితో సవరభాష మాటలాడుతూ, అతడు కుదిర్చిన ఒక సవరపిల్లవాడిని తమ ఇంట్లో ఉంచుకుని వాడిదగ్గర స్వచ్ఛమైన సవర భాష నేర్చుకున్నారు."

ఇంటిదగ్గర నేర్చుకొనడం కాక సవరల మధ్య వారి దేశంలో తిరిగి సవర భాష, సవర పాటలు, ఆచార వ్యవహారాలు ప్రత్యక్షంగా అధ్యయనం చేయదలిచారు. వేసవి సెలవులలో కొండలమీదనే గడిపారు. ఇంటికి తిరిగి వచ్చాక రామమూర్తిగారికి మలేరియా జ్వరం పట్టుకొని మూడుమాసాలు క్షీణించింది. అప్పుడు పోస్టాఫీసులో మలేరియానునయం చేసే క్వినైనుగూడా అమ్ముతూ ఉండేవారు. రామమూర్తిగారు దానిని కొనుక్కొని రోజుకు పది గ్రాముల చొప్పున నలభై రోజులు పుచ్చుకున్నారు. మలేరియా కుదిరినా కుదరకపోయినా అమితక్వినైను సేవించడం వల్ల చెవుడు పట్టుకొంది. ఎన్ని మందులు తిన్నా అది ఎక్కువ అవుతూనే వచ్చింది గాని తగ్గలేదు. క్రమేణా రామమూర్తిగారి చెవుడు బ్రహ్మచెవుడుగా మారి జీవితాంతం వారిని వదలలేదు. ఆరోగ్యం చెడినా రామమూర్తిగారు తమ పరిశోధనలు మానలేదు.

---

4. అడపా రామకృష్ణారావు గారి వ్యాసం (సంఘ సంస్కర్తగా గిడుగు)– "మరోసారి గిడుగురామమూర్తి"– పుటలు 105–6

అంతవరకూ హైస్కూలుగానే ఉన్న సంస్థ 1895లో సెకండరీగ్రేడ్ కాలేజిగా వృద్ధి చెందింది. ఎప్ఫే తరగతులు పెట్టారు. రామమూర్తిగారు బియ్యేలో కొరతను పూర్తిచేయకపోతే మెట్రిక్యులేషన్ క్లాసులకేగాని, కళాశాలలో పాఠాలు చెప్పే అవకాశం ఉండదు. అందు చేత ఆయన పట్టుపట్టి అహోరాత్రులు చదివి 1896లో బియ్యే పూర్తిచేయడానికి పరీక్షకు కూర్చున్నారు. ఆ యేడు చెన్న రాజధానిలో ఆ పరీక్షలో నెగ్గిన వారిలో రామమూర్తిగారు ఫస్టుక్లాసులో రెండోవారు. ఈ శుభవార్త విని పర్లాకిమిడి పండుగ చేసుకుంది. రాజాగారు సంతోషించి రామమూర్తిగారిని కాలేజిలో చరిత్ర పర్యవేక్షకులుగా నియమించారు. రామమూర్తిగారు చరిత్ర పాఠాలలో అంతకుముందే నిపుణులు కనుక తమ సవరభాషా పరిశోధనలూ చారిత్రక పరిశోధనలూ కొనసాగించారు. వారి పరిశోధనను ప్రామాణికులు, ప్రభుత్వం వారు గుర్తించారు.

ముఖలింగంపై రామమూర్తిగారు రాసిన వ్యాసం జర్నల్‌లో ప్రచురితం కాగానే అధికారులకు కనువిప్పు కలిగింది. గిడుగువారు భోగట్టా ఇచ్చిన ఇరవై రెండు శాసనాలు నకళ్ళు తీయడానికి శ్రీ హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి గారిని వెంటనే ముఖలింగం పంపించారు. 1896 సంవత్సరపు సాంవత్సరిక నివేదికలలో శాసన పరిశోధన శాఖవారు ఈ శాసనాలను రిపోర్టుచేశారు. (ఇందులో క్రీస్తుశకం 1100కి పూర్వం ఉన్న పదకొండు శాసనాలను బూదరాజు రాధాకృష్ణగారు తమ 'ప్రాచీనాంధ్ర శాసనములు' గ్రంథంలో చేర్చారు.)

ఇంతలో హుల్ష్‌దొర దేవేంద్రశర్మ చికాకోలు తామ్ర శాసనాన్ని పరిష్కరించి ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా మూడవ సంపుటిలో ప్రకటిస్తూ అది గ్రాహందొర గారికి ఇవ్వని గుత్తళమన్న సంగతి తమకు పర్లాకిమిడి వాస్తవ్యులు మిస్టర్ జి.వి. రామమూర్తిగారు తెలియపర్చారని ప్రకటించారు. ఇది 1894-95లో జరిగిన విషయం. హుల్ష్‌దొరగారు రామమూర్తిగారిని కొన్ని తామ్ర శాసనాలను పరిష్కరించి పంపమన్నారు.

1895-96 ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా నాలుగవ సంపుటంలో వజ్రహస్తుని నడగాం తామ్రశాసనాన్ని రామమూర్తిగారు పరిష్కరించి ప్రకటించారు. చాలా సుదీర్ఘమైన వ్యాఖ్యానాలు చేశారు. వజ్రహస్తుడు వేల్పురా విషయంలోని పన్నెండు గ్రామాలను ఫాంగు సామయ్య అనే వ్యక్తికి దానమిచ్చాడు. ఆ సంగతినే ఈ శాసనం చెప్తుంది ఇది నరసన్నపేట తాలూకాలోని నడగాం

గ్రామంలో ఒక రైతుదగ్గర దొరికింది. దీనిని స్వాధీనం చేసుకొని గంజాం కలెక్టర్ వియల్ దొరగారి ద్వారా హుల్ష్ దొరగారికి రామమూర్తిగారు పంపించారు. పరిష్కరణ భారాన్ని దొర రామమూర్తిగారి పైనే పెట్టారు.

ఈ శాసనంలోని రెండు తేదీల ప్రాముఖ్యాన్ని రామమూర్తిగారు గుర్తించారు. ఒకటి దానమిచ్చిన రోజు గోవింద ద్వాదశి. ఇది విశిష్టమైన దినం. గోవింద ద్వాదశి అరవై సంవత్సరాలకు ఒక సారి వచ్చే పర్వదినం. ఈ శాసనంలోని మరొక ముఖ్యమైన తేదీ వజ్రహస్తుని పట్టాభిషేక ముహూర్తం. క్రీస్తుశకం 1038 మే నెల మూడవ తారీఖునాడు రాత్రి 8 గంటల 27 నిముషాలకు వజ్రహస్తుడు పట్టాభిషేకం చేసుకొన్నాడని శాసనంలోని 8వ శ్లోకాన్ని బట్టి రామమూర్తిగారు నిర్ణయించారు. తూర్పుగాంగుల వంశవృక్షాన్ని రూపొందించారు.

ఈ శాసన పరిష్కరణము అవకాశంగా తీసుకొని గాంగుల రాజధాని నగరం అందరూ భావించేటట్టు గంజాం జిల్లాలోని కళింగపట్నం అవేది రేవు కాదని ముఖలింగమే కళింగ నగరమని మరికొన్ని శాసన ప్రమాణాలతో రామమూర్తిగారు నిరూపించారు. రామమూర్తిగారి ఈ నిర్ణయాన్ని తరవాత పండితులందరూ ఆమోదించారు. స్టెన్‌కోనొగారు ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా తొమ్మిదో సంపుటి (పుట 95)లోనూ విన్సెంట్ స్మిత్ తన 'ఎర్లీ హిస్టరి ఆఫ్ ఇండియా' (పుట 498)లోనూ హుల్ష్ ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా పద్నాలుగో సంపుటి (పుట 332)లోనూ రామమూర్తిగారి నిర్ణయాన్ని అంగీకరిస్తున్నట్టు రాశారు.[5] తన పరిశోధనా ఫలితాన్ని ఇంతమంది చరిత్రకారులు ఆమోదించడం కన్నా ఎక్కువ ఆమోదం ఏ పండితునికి ఉండదు. "అపరితోషా ద్విదుషాం నసాధు మన్యే."

1895-96 లలోనే రామమూర్తిగారు మరొక శాసనాన్ని చదివి ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా నాల్గవ సంపుటిలో ప్రకటించారు.[6] దీన్ని దీర్ఘాసి శాసనం అంటారు. గంజాం జిల్లా కళింగపట్నం దగ్గర దీర్ఘాసి/అనే గ్రామం ఉంది. అక్కడ ఒక శాసనంలో మొదట పదహారు పంక్తులూ సంస్కృతంలో ఉన్నాయి. తరువాత ఏడు పంక్తులూ తెలుగులో ఉన్నాయి. శాసనకాలం

5. The Temples of Mukhalingam-ւ .Mastanaiah,, (1977)-పుట 2
6. Epigraphica Indica Vol.IV, PP 314-318

క్రీ.శ. 1075-6. తెలుగు భాగం సీస పద్యంలో ఉండడం విశేషం. సంస్కృత శాసనాలను ధారాళంగా చదవవచ్చుగానీ తెలుగు శాసనాలు చదవడం చాలా కష్టమని రామమూర్తిగారు ముఖలింగం వ్యాసంలోనే స్పష్టపరిచారు. ప్రాదెనుగు శాసనాలలోని మాటలన్నీ అర్థమయ్యేయని చెప్పజాలం అన్నారు. ఈ దీర్ఘాసి శాసనాన్ని జయంతి రామయ్యగారు తమ శాసన పద్యమంజరి ప్రథమభాగంలో పాఠభేదాలతో అచ్చువేశారు. బూదరాజు రాధాకృష్ణగారు తమ ప్రాచీనాంధ్ర శాసనములలో గిడుగువారి పాఠాలనే ప్రధాన పాఠాలుగా స్వీకరించారు.

రామమూర్తిగారిలాగే వారి పాతమిత్రులు గురజాడ అప్పారావుగారు కూడా శాసన పరిశోధనలు చేస్తూ ఉండేవారు. చెన్నపట్నం, బెంగుళూరు మొదలైన నగరాలలోని గ్రంథాలయాలలో శాసనపరిశోధనా కార్యాలయంలో ఆకరాలు సేకరించారు. 1895లో అప్పారావుగారు బెంగుళూరు హుల్ష్ దొరగారిని కలుసుకొన్నప్పుడు విన్న ఒక సంగతి రామమూర్తిగారికి చెప్పారో లేదో? పరిశోధనకు తెలుగు అసిస్టెంటును ఒకరిని నియమించాలని, ఆ ఉద్యోగం గిడుగు రామమూర్తిగారికి ఇవ్వాలని హుల్ష్ దొర మొదట భావించాడట. కాని ఆంధ్ర దేశంలో పరిశోధించవలసిన శాసనాలు మిక్కుటంగా లేవనుకొని హెచ్. కృష్ణశాస్త్రిగారిని తర్వాత నియమించారట.[7]

వాడుక భాష అదృష్టం కొద్దీ శాసనపరిశోధకునిగా గవర్నమెంటు ఉద్యోగం రామమూర్తిగారికి తప్పిపోయింది. ఈ అవకాశం రానందుకు రామమూర్తిగారు విచారించి ఉండరు. దాన్ని వారెప్పుడూ ఆశించలేదు. అయితే పరిశోధనలు చేస్తూ ఆశాఖలో ఉండే ఉన్నతోద్యోగులైన తెల్లదొరలతో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరుపుతూ ఉండేవారు. డాక్టర్ కీల్హారన్ ఆనాటి పురాతత్త్వ శాస్త్రజ్ఞులలో శాసనశాఖలో ప్రముఖుడు. ఇతనితో అప్పారావుగారూ, రామమూర్తిగారూ ఉత్తరాల ద్వారా చర్చలు జరిపేవారు.

ఆరోజుల్లోనే అల్లియ్య దొడ్డారెడ్డి కుంకుదురు శాసనాన్ని పరిష్కరిస్తున్నప్పుడు రామమూర్తిగారికి ఒక సందేహం వచ్చింది. శాసనం అర్ధోదయ పుణ్యకాలంలో ఇచ్చారు. పూర్వం గోవింద ద్వాదశి విశిష్టతను తమంతట తామే విశదపర్చగలిగినా ఈ అర్ధోదయం ఏమిటో రామమూర్తిగారికి పూర్తిగా తెలియలేదు. దానిని వివరించమని కీల్హారన్ దొరగారికి ఉత్తరం రాశారు.

---

7. గురజాడ రచనలు—మహాకవి డైరీలు. ద్వితీయ ముద్రణ, పుట 125.

ఆయన వివరించారు. "అమావాస్య, ఆదివారం, వ్యతీపాతం, శ్రవణం కలిసి మాఘ పుష్యమాసాలలో వచ్చే యోగాన్ని అర్థోదయమంటారు," ఇది చాలా అరుదుగా వస్తుంది. అల్లయ్య దొడ్డారెడ్డి శాసనాలలో చెప్పిన శకసంవత్సరాలు 1352కు సరైన క్రీ.శ. 1432 జనవరి 14వ తేదీనాడు అర్థోదయం వచ్చింది. కీల్హారన్ దొరగారి పేరు చెప్పి ఈ సంగతులను రామమూర్తిగారు తమ వ్యాసంలో రాశారు.[8]

ఒక పక్క శాసన పరిశోధనలూ, మరొక పక్క సవర భాషాధ్యయనం చేస్తూనే రామమూర్తిగారు కాలేజిలో పాఠాలు చెప్తూ విద్యార్థులను ఆకర్షిస్తూ ఉండేవారు. 1905 నాటికి ఆయన వైస్ ప్రిన్స్‌పాల్ అయ్యారు. పర్లాకిమిడి కాలేజీలో ఎప్పే చదువుకొన్న తాపీ ధర్మారావుగారు గిడుగు వారి గురించి తమ ఆత్మకధలో ఇలా చెప్పారు.[9]

"చరిత్ర భాగం: దానికి ఆచార్యులు గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు. వైస్ ప్రిన్సిపాల్ అన్నపేరేగాని ప్రిన్సిపాల్ గారికంటే పెద్దవారుగానే భావించేవారు. గిడుగువారి సలహాలేనిదే మంగువారే పనీచేసేవారు కారు. కాలేజీ ఉద్యోగులు గాని, విద్యార్థులుగాని, గిడుగువారికి జడిసినంతగా ప్రిన్సిపాల్‌గారికి జడిసేవారు కారు. గిడుగువారంటే పెద్దపులిలాగే భయపడేవారు. వారి ప్రఖ్యాతి ఆనాటికే చాల యెక్కువ. గ్రీసు చరిత్రగాని, రోము చరిత్రగాని వారు చెప్పినంత చక్కగా ఆనాటి మెద్రాసు రాజధానిలో మరెవ్వరూ చెప్పలేరని ప్రతీతి. చరిత్ర చెప్పుతూంటే, ఆయా పాత్రలు ప్రత్యక్షమైనట్టు చెప్పేవారు. వారి లెక్చర్లు వింటే చాలు, పుస్తకాలు చదవనక్కరలేకుండానే పరీక్షలు ప్యాసవుతారని నమ్మకం. అప్పటికే వారికి చెవుడు వచ్చింది. దానికి కారణం గాఢమైన చదువే అంటారు. ప్రయివేటుగా చదివి ఆ రోజులలో యఫ్.ఏ; బి.ఏ. పరీక్షలు ప్రశంసాపాత్రంగా ప్యాసయ్యారు. చరిత్రలను అమోఘంగా చదివారు. ఆ దీక్షలోనే చెవుడు వచ్చిందంటారు. నేను వెళ్ళేసరికి (అంటే 1905) వారు ఛాతిమీద ఒక ట్రంపెట్ చెవిలోనికి ఒక రబ్బరు గొట్టంతో, వాడుక చేస్తూండేవారు. ఆ విశాలమయిన ముఖమూ, కనుల తీక్షణతా దృఢకాయమూ అంతా పెద్దపులే. అందరికీ భయమే."

8. ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా– ఐయిదో సంపుటి
9. "రాలూ–రప్పలూ" – పుట 67–8

గిడుగువారి గురించి ఇంత విపులంగా రాసినట్టే పర్లాకిమిడి కాలేజీ గురించి కూడా తాపీవారు ఇలా వివరం చేశారు.[10]

"అప్పటి రాజావారు. . . . చాలా అందమైన రాజ భవనమూ, చక్కని సత్రమూ కట్టించడంతో తృప్తి పొందలేదు. సింహద్వారానికి ఎదురుగా ఒక చిన్న కొండ–బోయకొండ–ఉంది. ఆ కొండ మీద నొక కాలేజీ కట్టించారు. సింహద్వారం నుంచి కాలేజీ వరకు విశాలమయిన రాజవీధిని నిర్మించారు. ఆ కాలేజీకి ఎడ్మండ్ కాండ్లెర్ లాంటి ఇంగ్లీషు భాషా వేత్తనూ, గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారి వంటి చరిత్రాధ్యాపకులనూ, మంగు శ్రీనివాసరావుగారి వంటి గణిత శాస్త్ర గురువులనూ, గొప్ప ఒరియా సంస్కృత పండితులనూ అలంకారులుగా నియమించారు.

"అయినా, పర్లాకిమిడి కొండల ప్రదేశమనీ, మన్యప్రాంతమనీ కాలేజీ చదువుకు – అంటే యఫ్.ఏ. చదువుకు – ఎక్కువగా విద్యార్థులు వచ్చే వారు కారు. కాబట్టి ఇతర స్థలాల నుంచి విద్యార్థులను ఆకర్షించడానికి, కాలేజీలో కొందరికి ఉచితంగా భోజనము పెట్టడమూ, కొందరికి జీతం లేకుండా విద్య చెప్పడమూ, ఇలాంటి ఏర్పాట్లు చేశారు. కాలేజీ ప్రక్కనే చక్కని రెండు భవనాలు 'కాలేజీ హాస్టల్'గా నిర్మించారు. అంతేకాదు. విశాఖపట్నం నుంచి కలకత్తా పోయేరైల్వేలో నౌపడా స్టేషన్‌గూడా నిర్మించడానికి ఏర్పాట్లు చేశారు."

కనీసపు సౌకర్యాలూ, చక్కగా పాఠాలు చెప్పే అధ్యాపకులూ ఉన్నందువల్ల పర్లాకిమిడి కాలేజీలో చాలా ప్రతిభావంతులైన విద్యార్థులు చేరేవారు. బుర్రా శేషగిరిరావు, చిలుకూరి నారాయణరావు, తాపీ ధర్మారావు, గిడుగు సీతాపతి మొదలైనవారు ఉత్తరోత్తరా సాహిత్యంలో ప్రసిద్ధులయ్యారు. సీతాపతిగారు 1905లో బియ్యేలోనూ, 1907లో ఎల్.టి.పరీక్షలోనూ ప్యాసయి పర్లాకిమిడిలో ఉపాధ్యాయునిగా ప్రవేశించారు.

ఈ కాలంలోనే అంటే 1907 లోనే రామమూర్తిగారి జీవితంలో ప్రచార ఉద్యమానికి అంకురార్పణ జరిగింది. అంతకు ముందు 1906లో గోదావరీ, విశాఖపట్నం, గంజాం జిల్లాల స్కూళ్ళ పరీక్షాధికారిగా జె.ఎ. యేట్సు అనే దొర నియమితుడయ్యాడు. తెలుగు జిల్లాలలో ఉద్యోగం కాబట్టి ఆ భాషను నేర్చుకోవాలని యేట్సు దొర భావించాడు. మనిషిని పెట్టుకొన్నాడు.

---

10. 'రాజా–రావ్బాజా' – పుట 64

ఈ మున్షీగారు చెప్పే తెలుగుకూ, తాను నిత్యవ్యవహారంలో వింటున్న తెలుగుకూ చాలా వ్యత్యాసాలు ఉన్నట్టు గ్రహించాడు. విశాఖపట్నంలో కాలేజీ ప్రిన్సిపాల్ అయిన పి.టి. శ్రీనివాస అయ్యంగారిని కలుసుకొని ఈ విపరీత పరిస్థితికి కారణాలు చెప్పమన్నారు. ఆయన విజయనగరంలో గురజాడ అప్పారావుగారినీ, పర్లాకిమిడిలో గిడుగు రామమూర్తిగారినీ కలుసుకొమ్మని సలహా ఇచ్చారు. వారే సరైన సమాధానాలు చెప్పగలరని విశదం చేశారు.

ఏట్సు దొర ముందు గురజాడ వారినీ తర్వాత గిడుగువారినీ 1907లో కలుసుకొన్నాడు. రామమూర్తిగారు విద్యాలయాలలో బోధించే తెలుగు, గ్రాంధిక భాషలో ఎందుకు చెప్తారో కారణాలతో సహా వివరించగలిగారుగాని ఈ విషయమై ప్రామాణికంగా ఏదైనా చెప్పడానికి తమకు అర్హతలు లేవని పండితులు వాదిస్తారని ముందే ఇలాగ హెచ్చరించారు.[11]

"పాఠములు చెప్పే ఉపాధ్యాయులు పద్యాలకు అర్థము చెప్తూ ఉన్నప్పుడు వాడుక భాష ఉపయోగించినా విద్యార్థులు మాత్రము పరీక్షలలో కావ్యభాషలోనే అర్థవివరణము చేయవలెను. ఈ విషయమంతా నేను ఇదివరకే తెలిసికొన్నాను. కాని నేనేమి చేయగలను? నేను బడులలోను, పరీక్షలకున్ను చదువుకొన్నది సంస్కృతమే కాని తెలుగుకాదు. కనుక తెలుగు పాండిత్యము నాకు లేదు. నేనేమైనా అంటే 'నీకు తెలుగు సాహిత్యము తెలియదు; కావ్య భాషరాదు; ఊరుకో అంటారు' అన్నారు మూర్తిగారు. 'సరే, ఈ విషయము మనము మరియొక సారి కలిసికొని చర్చించి ఏమిచేయవలెనో నిశ్చయించుకొందాము' అని యేట్సు దొర అన్నాడు.

ఏట్సు దొర తెలుగు నిత్య బోధన విషయమే కాక, ఇంగ్లీషు డైరక్టు మెత్తడ్‌లో నేర్పడం గురించి కూడా రామమూర్తిగారితో చర్చించాడు. గిడుగువారు మొదట ఒప్పుకొనలేదు. అయినా చర్చించాక, అందులోని విశిష్టత అర్థం చేసికొన్నారు. అప్పటికే సీతాపతిగారు ఈ విషయంలో ప్రవీణులు. ఆయన ఎల్.టి.లో కొత్తరకం విద్యాబోధన పద్ధతులు నేర్చుకొన్నారు. ఈ నూతన విధానం అప్పుడప్పుడే మన దేశానికి వచ్చింది. మామూలుగా ఇంగ్లీషు స్పెల్లింగు కాక ఫొనెటిక్ లిపిలో డైరక్టు మెత్తడ్‌లో ఇంగ్లీషు నేర్పడం దీని ప్రణాళిక. ఈ విషయంపై పాఠ్యగ్రంథాలు కూడా ఉన్నాయి.

---

11. సాహిత్యోపన్యాసములు– 4వ భాగం– పుట 16

కొత్త విద్యా విధానాలు నేర్చుకొనడానికి రామమూర్తి గారు ఎప్పుడూ సంసిద్ధులే. తమ కుమారుడు తెచ్చిన పుస్తకాలను చదివి అతడు బోధించే విధానాలను ఆమోదించి తాముకూడా ధ్వనిలిపి పద్ధతి అనుసరించారు.

తమకు తెలుగు పాండిత్యం లేదని ఏట్సు దొరకు చెప్పాక అందులో ప్రావీణ్యం సంపాదించాలని రామమూర్తిగారు భావించారు. అవసరమైతే ఏ శాస్త్రమైనా క్షుణ్ణంగా చదివి దానిని బోధించగల శక్తిని సంపాదించడం వారికి అలవాటే. ఒకసారి పర్లాకిమిడి కాలేజీలో ఒక విషమ సమస్య వచ్చింది. గిడుగువారు చక్రం అడ్డువేశారు. తాపీ ధర్మారావుగారు ఆ సంగతిని ఇలా చెప్పారు.[12]

"ఒక సమయంలో మాకు ఫిజియాలజీ (శరీరశాస్త్రం) చెప్పే మేస్టరుగారు పనిమానుకొని వెళ్ళిపోయారు. పరీక్షలు మూడు నెలలలో కాబోతున్నాయి. కొత్త మేస్టరింకా దొరకలేదు. మా క్లాసుకి ఆ సబ్జక్టు చెప్పడమెలాగ? గిడుగువారు పట్టుకున్నారు. గ్రంథాలన్నీ తిరగవేశారు. నిద్రాహారాలు గూడా మానుకొని, ఏకాగ్రతతో ఆ శాస్త్రం అంతా అవగాహన చేసుకొన్నారు. ఎప్పుడూ నేర్చిన శాస్త్రం కాదు. అయినా ఒక్క వారం రోజులలో మాకు పాఠాలు చెప్పడానికి పూనుకున్నారు. దివ్యంగా చెప్పారు. నిజంగా, వెళ్ళి పోయిన వారికంటే ఎక్కువగానే చెప్పారు. ఆ సబ్జక్టు నాకే మా అందరికంటే బాగా తెలుసునని విని చాలా సంతోషించారు. నన్నొక అసిస్టెంటులాగా చేసి, కన్ను, గుండెకాయ, ఊపిరితిత్తులు, ఇటువంటి వాటిని తెప్పించి, కోయించి, ఆయా భాగాలు విద్యార్థులకు చూపించడానికి నన్నుపయోగించేవారు. ఈ ఏకాగ్రతను చూచి మేమందరమూ ఆశ్చర్యపోయేవాళ్ళము. కొందరు ఈ ఏకాగ్రతకు ముఖ్యసాధనం వారి చెవుడే అని వాదించేవారు."

ఏకాగ్రత అన్నది రామమూర్తిగారి ప్రజ్ఞలలో ప్రధానమైనది. ఏ విషయంపై కృషి చేస్తున్నారో అది తప్ప వేరే లోకం లేనట్టేకనబడుతుంది. గాని ఇతర విషయాలను విస్మరించరు. ఏట్సు దొరతో తమకు తెలుగు సాహిత్యం గురించి ప్రామాణికమైన పరిచయం లేదని చెప్పాక దానిని సాధించడానికి అహోరాత్రులు భాషా చరిత్రలు అనే విషయంపై విస్తరమైన

12 . రాలూ–రప్పలూ" – పుట 74

పరిశోధనలు చేశారు. 1907 వేసవి సెలవులలో ఏట్సు దొర విశాఖ పట్నంలో ఉపాధ్యాయ పరిషత్తు సమావేశాన్ని ఏర్పాటు చేశాడు. అందులో రామమూర్తిగారు ఒక గంటసేపు భాషా తత్వం గురించి ఇంగ్లీషులో ఉపన్యసించారు. 1908లో కూడా ఇటువంటి సమావేశాన్నే ఏట్సు దొర మళ్ళా జరిపించాడు. అప్పటికి రామమూర్తిగారు "భాషా చరిత్రలు- తెలుగు భాషా చరిత్ర" అనే విషయంపై సుదీర్ఘమైన ఉపన్యాసం ఇచ్చారు. ఈ ఉపాన్యాసాలు వ్యావహారిక భాషా వాదానికి నాంది ప్రస్తావనల వంటివి.

1908లో వెల్ష్‌మన్ అనే ఆంగ్లేయుడు పర్లాకిమిడికి ఫారెస్టు ఆఫీసరుగా వచ్చాడు. అడవుల్లో తిరుగుతూ సవరలతో సంభాషించాలి కనుక వాళ్ళ భాషను నేర్చుకోవాలను కొన్నాడు. రామమూర్తిగారిని మునిషీగా పెట్టుకొందామని ఆయనను తన ఇంటికి వచ్చి చదువు చెప్పమన్నాడు. రామమూర్తిగారు "నువ్వే నా దగ్గరకు రోజూ మధ్యాహ్నం ఒంటిగంటకు వస్తే రెండు గంటల దాకా పాఠాలు చెప్తాను. నాకేమీ ఇవ్వక్కర్లేదు" అన్నారు. వెల్ష్‌మన్ అంగీకరించి శ్రద్ధగా సవరభాష నేర్చుకొన్నాడు. ఆ సంవత్సరమే ప్రభుత్వం వారు రామమూర్తిగారి చేత తెలుగు భాషలో సవర వాచకాలు, సవర-తెలుగు; తెలుగు-సవర నిఘంటువులు, కొద్దిగా సవర కథలు, పాటలు మొదలైన గ్రంథాలను రచింపచేశారు. దేహదార్ఢ్యము, ధనబలము, తీరుబడి, పెద్దల ఆచరణ, మిత్రుల తోడ్పాటూ చాలా కలిగిఉంటేనే ఇట్టి కార్యక్రమాలు చక్కగా కొనసాగుతవి. అవి నాకు లేకపోయినవి" అని చెప్తూనే రామమూర్తిగారు ప్రభుత్వం కోరిన పుస్తకాలన్నీ ప్రారంభించారు.[13]

1909-10లో ప్రభుత్వం వారు విద్యావిధానంలో పెద్దమార్పులు ప్రవేశపెట్టదలిచారు. ఎటువంటి మార్పులు అవసరమో తెలియచేయమని విద్యాసంస్థలనూ, విద్యాధికులనూ కోరుతూ ఒక ప్రశ్నావళిని పంపారు. ప్రతిమండలంలోని పెద్ద మనుష్యులు తమ అభిప్రాయాలను పంపారు. విద్యార్థులు వ్యాస రచనలోనూ, అనువాదం లోనూ ఎటువంటి భాషను ఉపయోగించాలన్న విషయం చర్చనీయమైంది. 1910లో ఏట్సుదొర మూడవ ఉపాధ్యాయ పరిషత్తు సమావేశం ఏర్పాటు చేశాడు. అందులో

13 .G.V. RAMA MURTHY -'TELUGU-SAVARA DICTIONARY' P.III of the Preface.

రామమూర్తిగారు ప్రసంగించి వ్యావహారిక భాషాప్రయోజనం గురించి స్పష్టం చేశారు.

ప్రభుత్వంవారు తలపెట్టిన విద్యావిధానంలో మార్పులు అమలులోనికి వచ్చాయి. మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షస్థానంలో స్కూలు ఫైనలూ, ఎఫ్ఏకి బదులు ఇంటరు తరగతి ప్రవేశించాయి. ఈ రెండు స్థాయిల్లోనూ విద్యార్థులకు మాతృభాషలో వ్యాసరచన, అనువాదం అన్నవి పాఠ్యాంశాలు. ఏరకమైన భాషలో వీటిని రచించాలన్నది పెద్ద ప్రశ్న. వాడుక భాషనే ఉపయోగించాలని రామమూర్తిగారూ, వారి మిత్రులు సూచించారు. కొన్ని షరతులతో ప్రభుత్వం ఈ వాదాన్ని ఆమోదించింది. పూర్వ్యాడలు వర్గాల వారిలో గంగవెర్రులు ప్రారంభమైనాయి. ప్రజల వాడుక భాషను గ్రామ్యమని దూషించి తమ వేడుక భాష అయిన గ్రాంథికాంధమే సలక్షణమని, అందులోనే అనువాదాలు, వ్యాసరచన విద్యార్థులు చేయాలని ఆందోళన లేవదీశారు. ఈ వివాదం 1911 నుండి రెండు దశాబ్దాలపైన కొనసాగింది. ఈ వాడుక వేడుక భాషల యుద్ధం గురించి సవిస్తరంగా వేరే ప్రకరణంలో చెప్పుకొందాం. ప్రస్తుతం రామమూర్తిగారి జీవితంలోని ఇతర విశేషాలను తెలుసుకొందాం.

1911లోనే రామమూర్తిగారు ఉద్యోగం నుండి రిటైరు అయ్యారు. అప్పటి వారి వయస్సు 48 సంవత్సరాలే అయినా 1880 నుండి 30 సంవత్సరాలు పర్లాకిమిడి విద్యాసంస్థల్లో పనిచేయడం వల్ల రిటైరుమెంటుకు, దానివల్ల కలిగే సౌకర్యాలకు అర్హులయ్యారు. 1910-11లో అప్పటి పర్లాకిమిడి రాజా మరణించాడు. ఎస్టేటు అజమాయిషి కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ వారి వశమైంది. సరిగ్గా ఇదే కాలంలో చెన్న రాజధాని విద్యావిధానంలో మార్పులు వచ్చాయి. స్కూలు ఫైనల్స్, ఇంటర్‌క్లాసులు ప్రవేశపెట్టి విద్యాసంవత్సరం వేసవి తర్వాత ప్రారంభం చేశారు. ఉపాధ్యాయులకు గ్రాట్యుయిటీ ఇచ్చే పద్ధతి ఏర్పాటు చేశారు. రిటైరయితే రామమూర్తిగారికి ఎనిమిది వేల రూపాయిలు గ్రాట్యుయిటీ వస్తుంది. రాజ్యానికి వారసుడు మేజరై వ్యవహారాలు చూసుకొనేటప్పుడు ఈ గ్రాట్యుయిటీ పద్ధతికి మారుగా పాత పింఛను విధానాన్నే కొనసాగిస్తే రామమూర్తిగారికి చాలా నష్టమొస్తుంది. పెద్ద మొత్తం చేతిలో పడితే భూములు కొనుక్కోవచ్చు. 1911లోనే జార్జి చక్రవర్తి పట్టాభిషేకోత్సవ సందర్భంలో రామమూర్తిగారికి ప్రభుత్వం సర్టిఫికేట్ ఆఫ్ మెరిట్‌ను ఇచ్చింది.

రిటైరు అయ్యాక రామమూర్తిగారు పరీక్షకు చదివినట్లు తెలుగభాషా సాహిత్య గ్రంథాలూ, కావ్యాలూ, వ్యాకరణాలు చదవడం ప్రారంభించారు. ఎక్కడ ఏకొత్త భాషా శాస్త్ర సమావేశాలు జరిగినా అక్కడకు వెళ్ళెపొగారు. 1912 డిసెంబరులో మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం వారు లండన్ యూనివర్శిటీలో ఫొనిటిక్స్ శాస్త్రాచార్యుడైన డేవిడ్ జోన్స్ చేత పదహారు ఉపన్యాసాలు ఇప్పించారు. రామమూర్తిగారు సీతాపతిగారితో పాటు చెన్నపట్నం వెళ్ళి ఆ ఉపన్యాసాలన్నీ విన్నారు. ఆ సిద్ధాంతాలను తెలుగు భాషా చరిత్రకు వర్తింపచేశారు. ప్రొఫెసర్ జోన్స్‌తో చర్చలు జరిపారు. జోన్స్ రామమూర్తిగారిని సర్వదా జ్ఞాపకం పెట్టుకొనేటంత ఇష్టులయ్యారు.

లోగడ రామమూర్తిగారి దగ్గర సవరభాష నేర్చుకొన్న ఫొరెస్టు ఆఫీసరు వెల్స్‌మన్ పర్లాకిమిడి ప్రాంతాలకు వచ్చే ఆంగ్లేయులకు, కొత్తగా పదవి స్వీకరించే కలక్టర్ మొదలైన సివిల్ సర్వెంట్లకు రామమూర్తిగారి విశిష్టతలు చెప్పేవాడు. రామమూర్తిగారు తమ సొంత డబ్బుతో సవరలకు బడులు పెట్టారు. ప్రభుత్వంవారు రాసి ఇమ్మన్న గ్రంథాలు పూర్తిచేసి ఇస్తున్నందుకు ప్రతిఫలం ఏమికావాలని అధికారులు అడిగితే "నాకేమీ ఇవ్వక్కర్లేదు, సవరల విద్యాభివృద్ధికి తోడ్పడండి అదే పదివేలు" అన్నారు. వెల్షమన్, మ్యాన్‌మైకేల్ అనే కలక్టరు రామమూర్తిగారి సవరపుస్తకాల ప్రచురణకు ప్రయత్నాలు ప్రారంభించారు.

1913 ఇంగ్లీషు సంవత్సరాదినాడు ప్రభుత్వం వారు రామమూర్తిగారికి 'రావుసాహెబ్' బిరుదును ఇచ్చి సత్కరించారు.

ఫొనిటిక్స్ ప్రొఫెసర్ డేనియల్ జోన్స్ స్వదేశానికి వెళ్ళిపోయినా రామమూర్తిగారిని మరిచిపోలేదు. 1913లో వారికో లేఖ రాశాడు. ఐరోపావారు బోధపరుచుకోగల ఒక తెలుగు రీడర్ ఫొనిటిక్ స్క్రిప్టులో తెలివిడి ఆంగ్లభాషలో తెలియజేస్తూ వ్రాసి పంపించవలసిందిగా కోరాడు.[14] ప్రొఫెసర్ జోన్స్ కోరిన వాచకాన్ని రచించడమే కాదు, టైపు చేసి పంపాలి. అందుచేత ఫొనిటిక్ టైపు రైటర్ మిషన్ ఒకటి పంపితే ఆగ్రంథ రచన సాధ్యమౌతుందని రామమూర్తిగారు రాశారు. జోన్స్‌దానిని పంపించారు. (1914లో ఆ గ్రంథాన్ని రామమూర్తిగారు రచించి టైపు చేయించి ప్రొఫెసర్ జోన్స్‌కు పంపించారు. అందినట్టు చెప్తూ జోన్స్ తన కృతజ్ఞతలు తెలియచేస్తూ ఉత్తరం రాశారు. ఆ తరువాత ఆ గ్రంథం

---

14 .గిడుగు సీతాపతి – స్వీయచరిత్ర – పుట 44

ఏమైందో చాలా కాలందాకా తెలియదు.)[15] తెలుగు భాషను గురించి ఆధునిక పద్ధతిలో ఆలోచించిన తొలి భాషా విజ్ఞాని గిడుగు రామమూర్తి" అని ఈనాటి భాషాశాస్త్ర పీఠాలలోని ఆచార్యులు శ్లాఘిస్తున్నారు.[16]

ఉద్యోగ విరమణ చేశాక ఖాళీగా ఉన్నారని రామమూర్తిగారికి గురజాడ అప్పారావుగారు విజయనగరం కోటలో ఒక ఉద్యోగం వప్పుకోమని కోరారు. సంస్థానం రాచబిడ్డలకు ట్యూటరు కావలసి వచ్చింది. విద్యా బోధనలో ఆరితేరిన రామమూర్తిగారు ఇందుకు తగిన వారని అప్పారావు గారి నమ్మకం. రామమూర్తిగారు అంగీకరించారు. అయితే పాతపద్ధతులలో కాక తమ డైరక్టు మెత్తడులో పాఠాలు చెప్పసాగారు. కోటలో ఉద్యోగం అంటే రాజాగారు ఏర్పాటు చేసే పాటకచ్చేరీలకు, ఇతర కార్యక్రమాలకు కూడా హాజరవ్వాలి. రామమూర్తిగారు ఏదో సాకు చెప్పి తప్పించుకొంటూ ఉండేవారు. ఒకసారి వెళ్ళక తప్పిందికాదు. అప్పుడు జరిగిన విషయాన్ని సీతాపతిగారు ఇలా కథనం చేశారు.[17]

"సభా సదులందరును నేలపై పరచిన తివాచీలపై కూర్చున్న తర్వాత రాజావారు వేంచేసి ఒక సోఫాలో కూర్చున్నారు. వారితో వచ్చిన వేశ్య వారి ప్రక్కను సోఫాలో కూర్చున్నది. మాతండ్రిగారు ముప్పదేండ్ల నుంచి సానిమేళాలు చూడరాదన్న దీక్ష వహించిన వారు; కనుక ఈ దృశ్యము చూసి అక్కడ కూర్చుండుటకు ఇష్టముకాక అప్పారావుగారి వైపు తిరిగి నేను వెడలిపోతానన్నట్లు అభినయించారు. అప్పారావుగారు వారి ఉద్దేశము తెలిసికొని ఒక్కక్షణము ఆగు, నేను కూడా వస్తాను ఇద్దరం కలిసే వెళ్దామన్నట్లు అభినయము తోనే తెలియజేసి, నిలువబడి "మహారాజా! మొన్న తమరు సెలవిచ్చిన రాచకార్యము ఇప్పుడు చేయవలసి వచ్చినది. ఆ విషయములో

15. ఉత్తరోత్తరా ఆగ్రంథం వైనాలు తెలిశాయి. 1933 జూలైలో సీతాపతిగారు జోన్సును ఇంగ్లండులో కలుసుకొన్నప్పుడు ఆయన చెప్పిన విషయాలు ఏమిటంటే ఆ గ్రంథాన్ని తీసుకొని జోన్స్ జర్మనీ వెళ్ళాడు. జర్మనీలో మొదటి ప్రపంచ యుద్ధం వచ్చినప్పుడు తాను బ్రిటిషు దేశీయుడు కనుక జర్మన్లు తనను బంధిస్తారన్న భయంతో ఆ పుస్తకాన్ని అక్కడే వదిలి ఇంగ్లండుకు వెళ్ళిపోయాడు. యుద్ధం ముగిశాక 1920 లోగాని ఆ పుస్తకం జోన్స్ చేతికి రాలేదు. ఈ పుస్తకాన్నే పాఠ్యగ్రంథంగా జోన్స్ ఉపయోగించి ద్రావిడ భాషల ధ్వని లిపి విద్యార్థులకు బోధించడానికి ఫర్త్ అనే లెక్చరర్‌కి యిచ్చారు. గ్రంథం అచ్చు పడలేదు. గిడుగు సీతాపతి స్వీయ చరిత్ర – పుట 44–5

16. చేకూరి రామారావు – మరో సారి గిడుగు రామమూర్తి పుట – 95

17. సాహిత్యోపన్యాసములు – 4వ సంపుటం – పుట 23

గిడుగు రామమూర్తి కూడా తోడ్పడ వలసి యున్నది. కనుక మా ఇద్దరికి ఏలినవారు అనుజ్ఞ దయ చేసిన యెడల మేము వెళ్తున్నాము" అన్నారు. సరే అన్నారు మహారాజా వారు. ఆమరునాడే నేను విజయనగరము వెళ్ళినపుడు మా తండ్రిగారీ ముచ్చట చెపుతూ "రాజుల తృప్తికోసము ఇటువంటి అబద్ధాలు ఆడవలసి వస్తూందిరా; అదే మనకు కష్టముగా కనబడుతున్నది" అన్నారు."

ఈ ఉదంతానికి తోడు ఇంకొకటి జరిగింది. కోటలోని వారు కొందరు రాణీగారితో చాడీలు చెప్పారు. రామమూర్తిగారు సంప్రదాయ సిద్ధమైన పద్ధతులలో కాక కొత్త పద్ధతిలో పాఠాలు చిత్తమొచ్చినట్టు చెప్తున్నారని పిర్యాదు చేశారు. రాణీగారు పాతపద్ధతిని చెప్పమన్నారు. రామమూర్తిగారు ఇష్టపడలేదు. అయితే ఈనెలాఖరు నుంచి పని విడిచి పెట్టమని ఉత్తరువు. నెలాఖరెందుకు రేపటి నుంచే మానేస్తున్నానన్నారు రామమూర్తిగారు. "రాజుల కొలువులో కుమ్మరి పురుగువలె వ్యవహరించడమునకు నేనలవాటు పడ్డాను. నీ తండ్రి అలవాటు పడలేదు." అని గురజాడ అప్పారావు గారు సీతాపతిగారికి చెప్పారు. తాము ఇంకా రాచ కొలువునుండి తప్పుకోదలిచారు. 1913 ఫిబ్రవరి 12వ తేదీనాడు సంస్థానం నౌఖరీ నుండి పింఛను పుచ్చు కొన్నారు.

ఉద్యోగం విడిచిపెట్టినా రామమూర్తి గారు విజయనగరం వెంటనే విడిచిపెట్టలేదు. ఒక సంవత్సరం పాటు అక్కడే ఉన్నారు. ముగ్గురు నలుగురు పిల్లలకు తమ పద్ధతిలో ఇంగ్లీషు నేర్పుతూ గురజాడవారితో వాడుక భాషోద్యమం వ్యూహాలను ఆలోచిస్తూ ఉండేవారు. మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయంలో సంస్కృత మాతృభాషల బోధనపై ఒక నివేదికను గురజాడ వారు రాస్తూ తెలుగుభాషకు ఒక ప్రొఫెసర్ని నియమించే ఉద్దేశం విద్యాశాఖవారికి ఉన్నదని తెలుసుకొని ఆ విషయంపై తమ అభిప్రాయాలను నిర్మొగమాటంగా తెలియచేశారు. ఆ నివేదికలో ఇలా రాశారు.[18]

"Telugu studies have made so little progress that it is futile to think of founding a Professorship in Telugu. At present no material exists on which a Professor could work. Except Rao saheb Mr. G.V. Ramamurthi Panthulu of Parlakimidi there is hardly one scholar, Indian

---

18. UNILIT - Homage to GURAZADA - P.39

or European, who can claim to have made a scientific study of the language. No living Native or European Scholar has published works on the Telugu Language or Literature which entitle him to a Professorship. It is absurd to create a Professor that he may acquire proficiency and teach.

ఈ నివేదిక సమర్పించి గురజాడ అప్పారావు రామమూర్తి గారిని తెలుగు పరిశోధకునిగా నియమించమన్నారు. కాని కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు అడ్డం తగిలారు. "రామమూర్తిగారు 50 ఏళ్ళు దాటిన వారు. ఈ ఉద్యోగానికి 30 ఏళ్ళకు మించని వాళ్ళు కావాలి. ఎందుకంటే పరిశోధన ఎలా చేయాలో శిక్షణ పొందడానికి జర్మనీ మొదలైన దేశాలకు వెళ్ళవలసి వస్తుంది." అని రెడ్డిగారు కారణాలు చెప్పారు. రామమూర్తిగారిని కాక పోయినా వారి శిష్యుడు బుర్రా శేషగిరిరావుగారికి ఆ ఉద్యోగం లభించింది. రామమూర్తిగారు వాడుక భాషపై పరిశోధనలకీ, సవరభాషపై పుస్తక ప్రచురణకూ అంకితమయ్యారు.

రామమూర్తిగారు నిర్మించిన తెలుగు సవర నిఘంటువు 1914 లో ప్రచురితమైంది. దీని ఉపోద్ఘాతంలో వారు ఏ పద్ధతుల ప్రకారం ఈ రచన చేసినదీ ఇలా చెప్పారు:

ఇది తెనుగు మాటలకు సరి అయిన సవరమాటలు గల నిఘంటువు. చాలాచోట్ల సవరమాటలు వాక్యములలో ప్రయోగించి అవి యేలాగున వాడుక చేయడమో కనపర్చడమైనది. కొన్ని క్రియలకు వేరువేరు కాలములలో రూపములు ఎట్లా ఉంటవో కూడా తెలియచేయడమైనది. కొన్ని తెలుగు మాటలకు సరి అయిన సవరమాటలు దొరకనప్పుడు, తెలుగు మాటల అర్థమ్ము మాత్రం సవరమాటలలో చెప్పడమైనది.

"దేవత" అనే మాటకు సవరలు వాడుక చేసే మాటలు వ్రాసి, సవరలు కొల్చే దేవతల పేర్లు 72 చేర్చడమైనది. ఏ దేవత ఎట్టిదో వివరముగా తెలియదు. ఉదయమునుంచి సాయం కాలము వరకు సూర్యుడిగమనము పట్టి వేళ తెలియజేసే మాటలు సవరలు వాడుకొంటారు ; అవి అన్నీ "సూర్యుడు" అనే మాటకింద చేర్చడమైనది. ఆడవాళ్ళూ, మొగవాళ్ళూ చేసుకొనే ముస్తాబుమ గురించిన మాటలు "శృంగారించుకో" అనే మాటకింద చూచేది. ఈ లాగే "కూర", "బట్ట", "కుండ" మొదలైనమాటల కిందనేవాటి విశేషములు

చూచుకొనేది. సమానార్థములు గల తెలుగుమాటలకు సవరమాటలు వ్రాసినప్పుడు ఒక మాట కింద వ్రాసినవే ఇంకొకమాట కింద వ్రాయవలెను. గనుక, ఏదో ఒక దాని కిందవ్రాసి అవి చూచుకోవలెను అని తక్కినవాటి కింద చెప్పడమైనది.

కొన్ని సవర వాక్యములకున్ను, సమాసములకున్ను, ముక్కముక్కకు అవయవార్థము చెప్పి, భావముకూడా చెప్పడమైనది.

సాధ్యమైనంతవరకు సవరమాటలకు వ్యుత్పత్తి కనపర్చడమైనది. ఇది వ్యాకరణములో విపులముగా చెప్పడమవును.

సవరమాటలకు ఈ కిందను చెప్పిన చొప్పున రూపాంతరములు కలుగుతవి. కొన్నిటికి మాత్రమే రూపాంతరములు ఈ నిఘంటువులో చెప్పియున్నా, తక్కినవి సులభముగా గ్రహించవచ్చును. సవరభాష మాతృభాషగా మాట్లాడేవారు తప్ప ఇతరులు రూపాంతరములు కల్పించి వాడుక చేయలేరు. ఈ కింద కనపర్చిన పట్టీలు వాడుకలో ఉన్న రూపాంతరము గ్రహించడానికి పనికి వస్తవిగాని, వాడుకలో లేనివి కల్పించడానికి పనికిరావు. సవరవాళ్ళ వాడుకే ప్రమాణము. కొన్ని గ్రామములలో ఒక విధమైన రూపమున్నూ మరికొన్ని గ్రామములలో మరి ఒక విధమైన రూపమున్నూ వినబడును. మాటలో ఉన్న వర్ణములలో కొందరు ఒక లాగున, మరి కొందరు వేరే ఒక లాగున, ఊది పలకడము చేత ఉచ్చారణలో భేదము కలుగుతుంది.

రూపాంతరములు:-

ఇ - ఎ : ఇరా - ఎరా.

ఉ - ఒ : జుమా - జొమా.

ఇర్-ఉర్ : పిర్తాఇ - పుర్తాఇ.

ఉ-అ : ఉరుఙ్‌తాఇ - అరుఙ్‌లాఇ

కు-తు : కుంపెడా - తుంపెడా.

గ-డ : ఇగ్-గోఙ్ - ఇడ్-డోఙ్.

డ-జ : డిమావా - జీమావా.

ఇ-జ్ : బొఇ - బోజ్ఞ

శ-స : శ్లేణ-స్న్యేణ

జ్-న్ : డజీడ్ - డజి

డ-ర : బిడా-బిరా; తుడ్రు-తుర్రు

న-ల : నేబు - లేబు.

:తరోజల్ - త్రోజల్.

: అనిణ - మొనిణ

హ్రస్వ, దీర్ఘ: గొపారి - గోపారి.

కొందరు పలికినప్పుడు కొన్ని మాటలకు అకారము పూర్వమందున్నట్లు ఉంటుంది. నిఘంటువులో ఒక రూపము కనబడకపోతే రూపాంతరముగల మాట గ్రహించుకొనేది.

రామమూర్తిగారు విశదం చేసిన విషయాలు తెలుగు నిఘంటు నిర్మాణానికి కూడా పనికి వస్తాయి. ఆయన రూపాంతరాలు అనే అంశం కింద ఇచ్చిన ధ్వని మార్పులు ఆచార్య భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తిగారి ఆధ్వర్యాన ఆంధ్ర సాహిత్య అకాడమీ వారు 1958లో మాండలిక వృత్తి పదకోశాలను ప్రారంభించినప్పుడు మొదటి సంపుటం (వ్యవసాయం) లోనే ఉచ్చారణ విధేయంగా పదాలను సేకరించడం వల్ల ఎన్నెన్నో లభించాయి. ఉదాహరణకి 'ఇసక' అన్న మాటకే ఉచ్చారణ భేదాలుగా 'ఇసికె, ఇసెక, ఇస్క, ఉసికె, ఉసెక, ఉస్కె' అనే మాటలు సేకరణలో దొరికాయి.

"ధ్వనులు మార్పు ఫలితంగా ఏర్పడ్డ రూపభేదాలన్నీ - ప్రాచీనాలయినా అర్వాచీనాలయినా, ప్రాంతీయాలయినా భాషా పరిణామాన్ని అర్థం చేసుకోటానికి సమానార్హతగల శాస్త్ర విషయాలు అవుతాయి కాబట్టి వాటిల్లో యే ఒక్క రూపాన్నీ నిరాకరించడానికి వీలు లేదు.[19] అనే ఉత్తమ దృక్పథంతో శ్రీ కృష్ణమూర్తిగారు ఈ రూపభేదాలలో ఏది ప్రధానమైనదో నిర్ణయించి, దానిని ఆరోప పదంగా ఇచ్చి మిగతా వాటిని ఉచ్చారణ భేదాలుగా సూచిస్తూ పట్టికలు తయారు చేశారు. ఇది రామమూర్తిగారు 1914లో

19. మాండలిక వృత్తి పదకోశం – మొదటి సంపుటం (వ్యవసాయం), ప్రథమ ముద్రణ, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాదు, 1962.

ప్రారంభించిన శాస్త్రీయ దృక్పథంలోని ధ్వని మార్పులను బట్టి రూపాంతరాలు చూపెట్టే ప్రామాణిక మార్గంలో ఆధునిక ప్రస్థానమే.

రామమూర్తిగారు తమ సవర నిఘంటువులో సూర్యుడు అన్న ఆరోపం కింద 26 వేళా విశేషాలు చెప్పారు. "సూర్యుడు రెక్కలు ఆడించడం, ఎర్రబడడం, అంచుకు రావడం మొదలు కొని సాయంకాలం దిగిపోతూ దిగిపోతూ ఉండడం, మునిగి పోవడం, మూతపడడం" దాకా చెప్పి "చుట్టాలను పోల్చలేని దృష్టి కలగడం", 'ఆకులు ముడుచుకొనే వేళ' దాకా వివరాలున్నాయి. మన తెలుగు గ్రామీణులు కూడా పొద్దుగురించి వివిధ పదబంధాలు వాడుతారు. అయితే అవి మన కోశంలో ఎక్కవు. రామమూర్తిగారి ఇతర సవర రచనలు లభిస్తే ఎన్నో విశేషాలు దొరకవచ్చు. అవి రమారమి అలభ్యాలు. వారు తెలుగు వ్యావహారిక భాషపై రాసినవే కొన్ని నేడు దొరకవు.

గురజాడ అప్పారావు గారు ఒక పక్క సృజనాత్మక వాదము చేస్తున్నా మద్రాసు విశ్వ విద్యాలయం కమిటీలో వాడుక భాష కోసం సమరం సాగిస్తున్నా చరిత్ర రచనపట్ల ఆరాట పడుతూ ఉండేవారు. కళింగదేశ చరిత్ర పూర్తి కాలేదే అన్న బాధకు తోడు ఆరోగ్యం క్షీణించసాగింది.

వైద్య పరీక్షకోసం, చికిత్సకోసం అప్పారావుగారు విశాఖపట్నం వెళ్ళారు. ఈ సంగతి తెలిసి రామమూర్తిగారు ప్రాణమిత్రుణ్ణి చూడడానికి వెళ్ళారు. చూశారు. ఈ అనుభవాన్ని తర్వాత ఒక లేఖలో చెప్పారు.

> "ఎలావున్నదో చూసివద్దామని విశాఖపట్నం వెళ్ళాను.ఆఖరిసారి చూడడం. నేనతన్ని చూడ్డానికి వెళ్ళినప్పుడు డాక్టరు నాకిలా సలహా యిచ్చాడు. 'మీరు యెదట కనిపించేసరికల్లా ఆయన ఉద్రేకం పట్టలేకపోతున్నారు. అదేపనిగా, జబ్బుమాటే మరచి, మీతో సాహిత్యగోష్ఠి చేస్తున్నారు. చారిత్రక విషయాలను గురించీ, సారస్వతాన్ని గురించి చర్చలు జరుపుతున్నారు. విపరీతమైన అలసట కలుగుతున్నా లెక్కచేయడం లేదు. ఇలా అయితే ఆయన ఆరోగ్యం పాడవుతుంది కదా! డాక్టరు అతనికి ఉత్తరాలు రాయవద్దని నాకు చెప్పాడు. నాటినుంచి అతనికి ఉత్తరాలు రాయడం మానుకొన్నాను."

[illegible] అప్పారావుగారికి "కళింగదేశ చరిత్ర" గురించే బెంగ పట్టుకొంది. [illegible]గా చేసిన శాసనపరిశోధనల ఫలితం జాతికి ఇవ్వలేక

పోతున్నాననే వ్యధ వ్యాకులపర్చసాగింది. "మీరే అది రాస్తారు. లేకపోతే మీ అంత సమర్థులచేత అది పూర్తి చేయిస్తాము" అని సంస్థానం కలక్టరు పోలరుదొర హామీ ఇచ్చాడు. దొర దృష్టిలో రామమూర్తిగారే వుండి వుంటారు. గిడుగువారు ఈ చరిత్ర రచనను సమకూర్చడానికి ప్రయత్నించారు గాని ఆయనకు అవకాశం చిక్కినట్లు కనిపించదు అని గిడుగు – గురజాడలకు సమీప కాలమ్మలయిన కిళాంబి రంగాచార్యులుగారు చెప్పారు.[20]

అప్పారావు గారు 1915లో చనిపోయారు. వారి అస్తమయంతో రామమూర్తిగారు వ్యావహారిక భాషోద్యమంలో రమారమి ఒంటరివారయ్యారు. పూర్వం ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు సభలలో ఇతరత్రా తమకు చేదోడు వాదోడుగా ఉన్న ప్రాణమిత్రుడు ఇక లేడు. ఈ సమరంలో సారథీ, మహారథీ తామే కావలసి వచ్చింది. అయినా వారు ద్విగుణీకృత బాధ్యతతో ఆ పోరాటాన్ని సాగించారు. సనాతన పండితులతో సంకుల సమరం చేస్తూ తెలుగు జిల్లాల్లో కాలేజీలు ఉన్న ప్రతి ఊరికీ వెళ్ళి తమ వాదాన్ని ప్రజలకు వివరించి చాలా మందిని తమవైపు తిప్పుకోగలిగారు. 1919 నాటికి, వీరేశలింగం గారిచేతనే తమ ఉద్యమాన్ని ఆమోదింపచేశారు. ఆ యేడే 'తెలుగు' అనే పత్రికను నడిపారు. ఇక్కడ టూకీగా చెప్పుకొన్న ఈ సంగతులను 'వాడుక వేడుక భాషల యుద్ధం' అనే ప్రకరణం లో సవిస్తరంగా చె ప్పుకొందాం.

వ్యావహారిక భాషావాదం ఉద్యమ రూపం సంతరించుకొన్నాక రామమూర్తిగారు శాసనసేకరణా పరిష్కరణా విషయాల్లో ఎక్కువకాలం వినియోగ పర్చలేకపోయారనుకోవాలి. ఆ బాధ్యతలన్నీ చిలుకూరి నారాయణరావుగారి మీద పెట్టినట్టున్నారు. తూర్పు గాంగుల ఆరు తామ్ర శాసనాలను సంపాదించి నారాయణరావుగారు ప్రభుత్వానికి పంపారు. వాటిని నమోదు చేసుకొని తిరిగి నారాయణరావు గారికా గుత్తళాలు పంపించేశారు. ఈ శాసనాలను "మ.రా.రా. శ్రీ గిడుగు వెంకట రామమూర్తి పంతులుగారు, మ.రా.రా. శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు పరిష్కరించి ఎపిగ్రాఫియా ఇండికాలో ప్రకటించనున్నారు" అని 1919 ఆగస్టు హోం (విద్యా) శాఖ గెజిట్ (నెం 1003)లో ప్రకటించారు. అయితే రామమూర్తిగారు తీరిక లేక ఆ పనికి పూనుకోలేదు. తూర్పు గాంగుల ఆరు కొత్త శాసనాలను 1933లో రాళ్ళ

---

20. గురజాడ రచనలు – సంపుటి 5 – పుట 245

బండ సుబ్బారావుగారు పరిష్కరించి గిడుగువారి గౌరవార్థం ప్రచురించిన వ్యాస సంగ్రహంలో ప్రకటించారు.

1924 అక్టోబరు 13వ తేదీ రామమూర్తిగారికి ఒక రకంగా విజయోత్సవ దినం. ఆనాడు "ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వారు వ్యావహారిక భాషా బహిష్కారము రద్దు చేసి మాతృభాషా గౌరవమును, తమగౌరవమును నిలబెట్టుకొన్నారు."[21] ఇక విద్యాశాఖ వారినీ, విశ్వ విద్యాలయాలనూ మాత్రమే తమవైపుకు తిప్పుకోవాలి. ఇది మెల్లిగా చేయవలసిన పని. ఇతర వ్యాపకాలపైన కూడా రామమూర్తిగారు దృష్టిని తిప్పడానికి వీలు చిక్కుతోంది.

1927లో మద్రాసు ప్రభుత్వం వారు రామమూర్తిగారికి ఒక విన్నపం చేశారు. పూర్వం తెలుగులో సవర వాచకాలు, నిఘంటువులు మొదలైనవి రాశారు. అవి తెలుగు లిపి వచ్చిన వారికే అందుబాటులో ఉంటాయి. ఇప్పుడు విస్తృతమైన పరిధిలో సవరలపైన సమాచారాన్ని వాంఛిస్తోంది. దానిని రామమూర్తిగారే ప్రసాదించగలరు. అందుచేత సవర వ్యాకరణాన్నీ సవర - ఇంగ్లీషు; ఇంగ్లీషు-సవర నిఘంటువులు, సవర మాన్యువల్ ఆంగ్ల భాషలో రచించి ఇమ్మన్నారు. ఇది తమ ఒక్కరి వల్ల అయ్యేది కాదు. అందుచేత సీతాపతి గారిని పిలిచి సవర భాషను క్షుణ్ణంగా నేర్చుకొని తమకు తోడ్పడుతానంటే ఈ కార్యాన్ని చేపట్టగలమ, లేదా వీలు కాదని ప్రభుత్వానికి చెప్పేస్తా మనీ అన్నారు. సీతాపతిగారు అంగీకరించారు. రామమూర్తిగారు తాము 30 సంవత్సరాలు శ్రమ పడి నేర్చుకొన్న సవర భాషను తమ కుమారునికి ఆరు మాసాలలోనే అంతా పట్టుబడేటట్టు బోధించారు. ఇంగ్లీషులో సవరలపైన పుస్తక రచనలు ప్రారంభమయ్యాయి.

1928లో రామమూర్తిగారు ఒక కన్యాదానం చేశారు. ఆమె తమ కూతురు కాదు. ఇంకొకరి కుమార్తె. వితంతువు. పర్లాకిమిడి కాలేజీలోనే బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రిగా రనే గొప్ప పండితులు ఉన్నారు. తెలుగు చెప్పేవారు. (ఈయన వివరాలు ఇంకో ప్రకరణంలో వున్నాయి.) మల్లయ్య శాస్త్రిగారు ధర్మశాస్త్రాల ప్రకారం తమ వితంతు పుత్రికకు వివాహం చేయవచ్చునని భావించారు. వారి నిర్ణయాన్ని రామమూర్తిగారు, మరి కొందరు మిత్రులు

---

21. వేదం గారి 'చిత్రాంగి'కి రాసిన ఉపోద్ఘాతంలో గిడుగువారు ఈ సంగతి వెల్లడి చేశారు. వ్యాసావళి – పుట 127.

ఆమోదించారు. వరుడు కూడా దొరికాడు. శ్రీ పాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి శిష్యుడు, శతావధాని, పాత కవిత్వాన్ని విడిచిపెట్టి భావకవిత్వం లోనికి అడుగుపెడుతున్న వేదుల సత్యనారాయణ శాస్త్రి వివాహానికి అంగీకరించాడు. ఆమె తల్లిదండ్రులు మళ్ళా ఇంకొకరికి దానం చేయడం శాస్త్రం ఒప్పుకోదు. అందుచేత రామమూర్తిగారు ఆమెను తన కుమార్తెగా స్వీకరించి ధర్మపత్నీ సమేతంగా పీటల మీద కూర్చొని కన్యాదానం చేశారు. పర్లాకిమిడిలో కొందరు ఈసడించినా సంస్కరణాభిలాషులు హర్షించారు.

సంస్కరణ పట్ల సుముఖత రామమూర్తిగారికి ఆది నుంచీ ఉంది. లోగడ ఇరవై ఏళ్ళ కిందట 1908 లోనే ఆయన ఒక వితంతు వివాహం జరిపించాలని భావించారు. పరిస్థితులు కలిసిరాక అది ఆగిపోయింది. అయినా విదేశాలకు సముద్రయానం చేసి వచ్చిన మిత్రులకు తమ ఇంట్లో ఆ తొలి దశాబ్దంలో విందులు చేసి రామమూర్తిగారు వెలికి గురయ్యారు. అయినా దానిని ఆయన లక్ష్యపెట్టలేదు. అంటరాని వాళ్ళ స్కూళ్ళకు ఎవరూ వెళ్ళడానికి సిద్ధపడనప్పుడు తాము వెళ్ళి ఆ బాధ్యత నిర్వహించేవారు. సవరలలో అంటరాని వాడైన హానోను ఇంట్లో పెట్టుకొని అతని ద్వారా ఆదిలో సవర భాషను కిందటి శతాబ్దంలోనే నేర్చుకొన్నారు. ముప్పయి సంవత్సరాలు నిర్విఘ్నులైన అడవి వారితో కలిసిమెలిసి వారి భాషను ఆచార వ్యవహారాలను ప్రపంచానికి తెలియచేసే పుస్తకాలు ఇంగ్లీషులో రచించారు.

ప్రభుత్వం వారు ఈ పుస్తకాలను రాయమనడంలో కొన్ని ప్రత్యేక మైన ప్రయోజనాలను దృష్టిలో పెట్టుకొన్నారు. ఇంగ్లీషు తప్ప ఇంకేమీ రాని ప్రభుత్వ ఉద్యోగస్తులకూ, కొండలలో సవరదేశంలో పనిచేసే మిషనరీలకూ మాత్రమే కాక, సవరలను అస్సాం తేయాకు తోటలకు కూలీలుగా తీసుకొని పోతున్న తెల్ల పెట్టుబడి దారులకు ఈ పుస్తకాలు పనికొస్తాయని తెల్లవాళ్ళు భావించారు. ఆ పరిమిత ప్రయోజనాలకే కాక ప్రపంచ భాషాశాస్త్ర విజ్ఞానానికి కూడా ఉపయోగపడతాయనే దృష్టిలో రామమూర్తిగారు ఈ గ్రంథాలను నిర్మించారు.

1931-36లో ఈ గ్రంథాలు పూర్తయి ప్రచురిత మయ్యాయి. అంతర్జాతీయంగా ఈ గ్రంధాలే ముండా భాషా కుటుంబపు పరిశోధనలకు మూల గ్రంథాలయ్యాయి. 1967లో అమెరికాలోని విస్కాన్సిన్ విశ్వ విద్యాలయంలో 'ముండా భాషల శాఖలో' పరిశోధనలు చేసి సిద్ధాంత వ్యాసాన్ని

రాసి పట్టాపుచ్చుకొన్న 'స్టాన్లీ స్టారోస్టా' అనే విద్యాంసుడు తన గ్రంథాన్ని రామమూర్తిగారికి యిలా అంకితమిచ్చాడు.[22]

"To the memory of
Rao Sahib G.V. Ramamurti
Teacher, humanitarian and
Pioneer in Munda Linguistics, this
work is respectfully dedicated"

ఉత్తరోత్తరా భాషాశాస్త్ర రంగంలో ఖండాంతర ఖ్యాతిని తెచ్చిపెట్టే గ్రంథాలు రాస్తున్న కాలంలోనే రామమూర్తిగారు స్థానిక రాజకీయాలలో ప్రవేశించి తెలుగు వారికి నాయకత్వం వహించవలసి వచ్చింది.

1931లో ఒరిస్సా రాష్ట్రం ఏర్పాటు చేయడానికి ప్రయత్నాలను ప్రభుత్వం తలపెట్టింది. అందులో తమ జమీందారీని కలిపించాలని పర్లాకిమిడి రాజా వుద్దేశ్యం. వాస్తవానికి పర్లాకిమిడి తాలూకాలో నూటికి అరవైమంది తెలుగువారు. ఓఢ్రుల శాతం 35 మాత్రమే. మిగతావారు సవరలు. అందుచేత పర్లాకిమిడిని ఒరిస్సాలో చేర్చకూడదని ఆంధ్రులు తీర్మానించారు. ఈ విషయాన్ని ప్రభుత్వానికి నివేదించడానికి ఆంధ్రులందరి తరపునా రామమూర్తిగారినే నాయకునిగా ఎన్నుకొన్నారు. అప్పటికి వారి వయస్సు 68 సంవత్సరాలు. ఆయన నాయకత్వానికి నడుం కట్టారు.

పర్లాకిమిడి జమీలో ఏయే ప్రాంతాలు ఒరిస్సాలో చేరాలో నిర్ణయించడానికి ఓడోనెల్ అనే సివిలు సర్వెంటు అధ్యక్షుడుగా ముగ్గురు సభ్యులతో బౌండరీ కమీషన్‌ను ఏర్పాటు చేశారు. ఈ కమీషన్ ముందు రామమూర్తిగారు సాక్ష్యాలు, సంపన్నాలు, రికార్డులు చూపిస్తూ పర్లాకిమిడి తాలూకా తెలుగువారికి చెందినదే అని నిరూపించారు. అప్పుడు ఆ కమీషన్ సమక్షంలో పర్లాకిమిడి రాజా వున్నారు. రామమూర్తిగారి వాదం విని ఆగ్రహించి తమ కొలువులో ఒక ఉద్యోగం చేస్తున్న సీతాపతిగారికి ఉద్వాసన చెప్పారు. కమీషన్ సభ్యులలో యిద్దరు రాజాకు అనుకూలంగా రాశారుగాని ఓడోనెల్ మాత్రం ఆంధ్రులకు అనుకూలంగా రాశాడు. పైగా పర్లాకిమిడి తాలూకాను

---

22. STANLEY STAROSTA- 'Ramamurthi: A Munda Linguist's appreciation' మరోసారి గిడుగు రామమూర్తి–పుట 211

ఒరిస్సాలో చేర్చితే అల్లర్లు రేగవచ్చునని కూడా స్పష్టపర్చారు. కమీషన్ ముందు సాక్ష్యం యిచ్చాక రామమూర్తిగారు ఊరుకోలేదు. వైస్రాయి వద్దకు ఒక ప్రతినిధి వర్గాన్ని పంపదలిచారు. దానికి నాయకునిగా బొబ్బిలిరాజా గారిని ఎన్నుకొన్నారు. వైస్రాయికి వినతిపత్రం యిచ్చారు.

1933 జనవరి ఒకటో తేదీనాడు ప్రభుత్వంవారు రామమూర్తిగారికి మరొక బిరుదును యిచ్చి సత్కరించారు. ఇది "కైజర్-ఇ-హింద్" అనే స్వర్ణ పతక ప్రదానం. ఈ ఉత్సవాన్ని పర్లాకిమిడిలో కాక ఛత్రపురంలో జరిపారు. గవర్నరు స్వయంగా హాజరయ్యే ఈ సభకు పర్లాకిమిడి రాజా హాజరుకాలేదు. సర్ ఎ.పి. పాత్రో వంటి ప్రముఖులు పర్లాకిమిడి ఒరిస్సాలో చేరదన్న శుభవార్తను సీతాపతిగారికీ వారి ద్వారా అందరికీ తెలియచేశారు. 1933లోనే రామమూర్తిగారికి డెబ్భయి సంవత్సరాలు పూర్తవుతాయి. ఈ సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని వారి రచనలన్నీ గ్రంథ రూపంలో ప్రచురించాలనీ, వారి కీర్తి ప్రశంసా వ్యాస సంగ్రహాన్ని తీసుకురావాలనీ అభినవాంధ్ర పండిత సభ ద్వితీయ సమావేశాన్ని జరుపుతూ ఆ బహిరంగ సభలో రామమూర్తిగారి సప్తతితమ జన్మదినోత్సవం చేసుకోవాలని కవులూ, రచయితలూ, పండితులూ, పత్రికా సంపాదకులూ, వివిధ సాహిత్య సంస్థల ప్రతినిధులు అందరూ పాల్గొనాలని నిర్ణయాలు జరిగాయి. రామమూర్తిగారు ఈ సభకు రావడానికి అంగీకరించారు. వారి రచనలు బాలకవి శరణ్యం, గద్య చింతామణి, ఆంధ్ర పండిత భిషక్కుల భాషా భేషజం, వ్యాసావళి అనే నాలుగు గ్రంథాలేకాక వివిధ ప్రముఖ రచయితల విశిష్ట రచనలున్న వ్యాస సంగ్రహం కూడా 1937 డిసెంబరు క్రిస్మస్ నాటికి తయారు చేశారు. 27వ తేదీనాడు రాజమహేంద్రవరంలో రమారమి ఆంధ్ర సాహితీ పరులందరి సమక్షంలో సప్తతితమ జన్మ దినోత్సవం జరిగింది. అప్పుడు రామమూర్తిగారు యిలా చెప్పారు: [23]

"20 ఏండ్ల క్రిందట నేను వాడుకభాష గురించి ప్రజలకు నచ్చజెప్పవలెనని ఈ నగరములో ప్రయత్నిస్తే అప్పుడు నాకు ఉపన్యసించే అవకాశమే అందుకు తగిన స్థలమే దొరుకలేదు. అట్టి రాజమహేంద్రవరములో పూర్వము నాకు ప్రతికక్షులుగా వుండే పలువురు కవి పండితుల సమక్షంలో

23. సాహిత్యోపన్యాసములు – 4వ సంపుటం – పుట 55

నేడింతటి అపూర్వ సత్కారము జరగడము నా వ్యావహారిక భాషావాదము ప్రజాదరమూ పండితాదరమూ పొందిన దనడానికి ప్రబల తార్కాణము. ఈ సంపుటము లోని వ్యాసములు వ్రాసిన వారంతా నా వాదము ఆమోదించారని గర్విస్తున్నాను. నా కృషి ఫలించింది" అని ఆయనకు కలిగిన సంతృప్తి, సంతోషము వర్ణనా తీతములు."

ఈ సభకు రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు అధ్యక్షత వహించారు. ఈ సభలోనే 'అభినవాంధ్ర కవి పండిత సభ' అనే పేరుకు బదులుగా నవ్యసాహిత్య పరిషత్తు' అనే సార్థక నామాన్ని ఎంచుకొని బారసాల జరిపారు. రామమూర్తిగారి డెబ్బయ్యొకటో ఏట నవ్య సాహిత్యం నడలెత్తింది.

పర్లాకిమిడి ఒరిస్సాలో చేర్చరన్న విశ్వాసం భారత దేశంలో కలిగినా సమస్య వేధిస్తూనే వుంది. అందరూ సుముఖులే అయితే పర్లాకిమిడి తాలూకా బోర్డువారిచేత ఒక తీర్మానం ఆమోదింపచేసి ఒరిస్సాలోనే కలపాలనే వాదానికి బలం చేకూర్చాలని రాజా భావించారు. బోర్డు ఎన్నికలు వచ్చాయి. రాజా పార్టీవారికి తెలుగు పార్టీవారు ప్రత్యర్థులను నిలబెట్టారు. తెలుగువారు 9గురు, రాజా పార్టీవారు 7గురు ఎన్నికల్లో గెలిచారు. పీతాపతిగారు బోర్డు ప్రెసిడెంటు అయ్యారు. తీర్మానం తెలుగువారికి అనుకూలంగానే చేశారు. అయితే ఇది భారత దేశంలో తీరే సమస్యకాదు. లండన్‌లోని జాయింట్ పార్లమెంటరీ కమిటీవారు దీన్ని పరిష్కరించి తీర్పు యివ్వాలి. రాజా ఒరిస్సా ప్రతినిధులను లండన్‌కు పంపిస్తున్నారు. తెలుగు వారి ప్రతినిధులు కూడా వెళ్ళి తమ వాదాన్ని అక్కడ చెప్పాలి. సర్ కూర్మారెడ్డి నాయుడు గారి నాయకత్వంలో యింకో ఆరుగురు తెలుగువారు ప్రతినిధులుగా ప్రయాణమయ్యారు. ఈ ప్రతినిధి వర్గంలో పీతాపతిగారు వున్నారు. జాయింట్ పార్లమెంటు కమిటీ ముందు 40 నిముషాలు సాక్ష్యం సమర్పించారు. పర్లాకిమిడి ఒరిస్సాలో చేర్చరన్న ధీమా కలిగింది. కమిటీవారు ఈ సమస్యను ఒకరకంగా పరిష్కరించినట్టే అయినా యిదేమంత అర్జంటు విషయంకాదని వాయిదా వేశారు.

తెలుగు ప్రతినిధి వర్గం భారతదేశానికి తిరిగి వచ్చింది. పర్లాకిమిడి రాజా లండన్ నగరంలో తిష్టవేసి పార్టీ నాయకుల్ని కలుసుకొని మంచి చేసుకున్నారు. పర్లాకిమిడి తాలూకా అంతా కాకపోయినా కనీసం పర్లాకిమిడి బస్తీని, దానిని అంటి పెట్టుకొని వున్న ఏజెన్సీ ప్రాంతాలనైనా ఒరిస్సాలో

చేర్చమని విన్నవించుకున్నారు. తాను బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం వారికి సర్వదా తోడ్పడుతూ కాంగ్రెస్ ఉద్యమాన్ని అణచి వేయడంలో ఉపయోగపడతానని హామీ యిచ్చారు. ప్రభుత్వం కొంత మెత్తబడింది. ఒరిస్సాలో పర్లాకిమిడి బస్తీని, 200 గ్రామాలను కలపడానికి నిశ్చయించారు. చెన్న రాజధానికి 400 గ్రామాలే దక్కాయి.

రాజాకి లభించింది పాక్షిక విజయమే. కాని రామమూర్తిగారికి పూర్తి నిరాశ కలిగింది. 56 సంవత్సరాలు తాము ఏ ఊరిలో ఉద్యోగం చేశారో, ఉత్తమభాషా సాంఘిక సేవలు చేశారో, ఉద్యమాలు నడిపారో ఆ ఊరు పర రాష్ట్రంలో కలిసి పోయింది. రాజా తనమీద కక్షకట్టాడు. ఊరంతా వెలివేసినంత పని చేసినట్టు రాజా పక్షానికి తిరిగింది. ఎవ్వరూ రామమూర్తిగారి ఇంటికి సరుకులు అమ్మడానికిగానీ, సాధారణపు పనులు చేయడానికిగానీ వెళ్ళకూడదని ఉత్తర్వులు. ఊళ్ళోని పెద్ద మనుష్యులెవరూ ఆయనతో మాట్లాడకూడదని ఆంక్షలు. సీతాపతిగారి ఉద్యోగం మొదటే ఊడిపోయింది. 50వ ఏట ఆయన కొత్త ఉద్యోగం ఎక్కడో చూసుకోవాలి. రామమూర్తిగారితో వారి భార్య అన్నపూర్ణమ్మ చాలా బాధతోనే "సీతాపతి మీ వల్లనే చెడిపోయాడు" అని సాధించడం మొదలుపెట్టారు. సీతాపతి తన కుటుంబంతో చెన్న పట్టణానికి వెళ్ళిపోయారు. ఒక కొడుకు రాజమండ్రిలో వున్నాడు. ఉన్న ఊళ్ళోనూ, కట్టుకొన్న ఇంట్లోనూ ఇంత విషాదం అలుముకున్నా, దేశంలో రామమూర్తిగారికి చాలా సన్మానాలు వెతుక్కుంటూ వచ్చాయి. భారతీ తీర్థవారు 'మహా మహోపాధ్యాయ' బిరుదును యిచ్చారు. ప్రభుత్వంవారు రజతోత్సవ స్వర్ణ పతకాన్ని యిచ్చారు. దేశంలోని సాహితీపరులు ఆయనను చూడడానికి పర్లాకిమిడికి వస్తున్నారు. 1935 నవంబరు 25వ తేదీనాడు శ్రీ పాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు రామమూర్తిగారితో 36 గంటలసేపు గడిపారు. ఆ అనుభవాన్ని ప్రబుద్ధాంధ్రలో రాసి ప్రచురించారు. అందులో రామమూర్తిగారి వ్యధను యిలా విశదపరిచారు.[24]

"1936 ఏప్రిల్‌లో ఓఢ్ర రాష్ట్రం ఏర్పడుతుందంటున్నారు. కొన్ని గడియలకు ఓఢ్ర రాష్ట్రీయ చ్ఛాయ అలుము కుంటుందనగా నేను పర్లాకిమిడి విడిచిపెట్టి మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీలోకి వచ్చేస్తాను. అయితే పర్లాకిమిడి స్టేషన్‌లో

24. హెచ్.ఎస్. బ్రహ్మానంద–"గిడుగు వెంకటరామమూర్తి"–పుట32

రైలెక్కను. పాత పట్నం వెళ్ళి ఏటిలో స్నానంచేసి, పర్లాకిమిడి మళ్ళీ మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీలో చేరితే తప్ప లేకపోతే ఆ వూళ్ళో - బ్రతికి వుండగా నేనా ఊళ్ళో అడుగుపెట్టనని కంకణం కట్టుకుని రైలెక్కుతాను. అయితే రైలెక్కి ఏవూరు వెళ్ళడం? ఈ వృద్ధాప్యంలో నాకెక్కడ సుఖంగా వుంటుంది?"

రాజమండ్రిలో వున్న కొడుకు దగ్గరకు వెళితే సుఖంగా వుంటుందని నిశ్చయించుకొన్నారు. పర్లాకిమిడి బస్తీ ఒరిస్సాలో చేరడానికి ముందుగానే అన్నమాట ప్రకారం ఊరు విడిచిపెట్టారు. రైలెక్కారు. రాజమండ్రి చేరారు. రామమూర్తిగారు ఎక్కడుంటే భాషా పరిశోధకులు అక్కడ వుంటారు. వాడుక భాష అక్కడ ఊపిరి పీలుస్తుంది. కవులు, పండితులు, సాహితీపరులు అందరూ అక్కడ చేరుతారు. రామమూర్తిగారి రాజమండ్రి మకాం భాషకు ఉపకారమే చేసింది.

లోగడ శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు పర్లాకిమిడిలో కలుసుకొన్నప్పుడు రామమూర్తిగారు ఒక శపథం చేశారు. "నేను యిదివరకు చేసినదలా వుండనియ్యండి. నేనింకో పని చెయ్యవలసి వుంది. అది చెయ్యకుండా ఈ శరీరం విడిచిపెట్టను.... సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు... దేశం కనిపెట్టుకొని వున్నది దానికోసమే.... నేను దానికోసం ఎదురు చూస్తున్నాను. అది రాపడంతోనే దాన్ని నేను ముక్క చెక్కకింద చితక్కొట్టేస్తాను.... నిఘంటువు రాయడానికెలాంటి వారు పూనుకోవాలో, వారి హృదయం ఎంత విశాలమైనది కావాలో, సంకుచిత భావాలతో పూనుకొంటే అది ఎలా నిరర్థకం అయిపోతుందో, జీవద్భాషను విడిచిపెట్టి నిఘంటువు రాయడం ఎంత శవాలంకరణమో దేశీయులకు బోధపరచడం అవసరం. ఏది జరిగానా ఏది జరగక పోయినా నేనదిమాత్రం చేసి తీరతాను" అన్నారు. [25]

చేసిన ప్రతిజ్ఞను రామమూర్తిగారు నిలబెట్టుకున్నారు. సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు ప్రథమ సంపుటాన్ని నవ్య సాహిత్య పరిషత్తు వారి పత్రిక ప్రతిభ (1938)లో విమర్శించారు. ఇది డెమ్మీసైజు పుస్తకంలో నూరు పుటల గ్రంథం. (పుటకు 34 పంక్తులకు తక్కువలేవు) ఈ విమర్శను 99 పెద్ద పేరా గ్రాపులలో రాశారు. చిట్టచివర "శిష్ట వ్యవహార మందున్న శబ్దములన్నీ చేర్చి తక్కిన సంపుటములు శీఘ్రముగా ఆంధ్ర సాహిత్య

25. గిడుగు రామమూర్తి 'శ్రీ సూర్య రాయాంధ్ర నిఘంటువు విమర్శనం' గ్రంథంలో పురిపండావారు తమ ముందుమాటలోయిది ఉదాహరించారు.

పరిషత్తువారు ప్రకటించవలెనని కోరుతున్నాము. లోకము అత్యుత్సాహముతో వాటికోసం నిరీక్షిస్తున్నది" అని రాశారు.

రామమూర్తిగారు రచనల కోసం కూడా లోకం ఎదురు చూస్తోంది. ఆయన రాద్దామనుకొన్నవి చాలా వున్నాయి. అయితే ఆరోగ్యం క్షీణిస్తోంది. మూత్రకోశాలకు సంబంధించిన వ్యాధి మొదలైంది. ఏదితిన్నా జీర్ణంకాక ఎక్కిళ్ళ రూపంలో అంతా వాంతులవుతోంది. రాజమండ్రిలోని డాక్టర్లు మద్రాసుకు వెళ్ళమన్నారు. అక్కడ పెద్ద డాక్టర్లకు చూపించి పెద్దాసుపత్రులలో చికిత్స చేయించుకోమన్నారు. మద్రాసులో రామమూర్తిగారి పెద్దకుమారుడు సీతాపతిగారు సినిమాల్లో వున్నారు. అయినా మద్రాసులోనే పచ్చయప్ప కళాశాలలో కెమిస్ట్రీ శాఖలో వున్న తన మేనల్లుడు కాళ్ళకూరి సూర్యనారాయణపేర రామమూర్తిగారు ఉత్తరంరాసి తాము మద్రాసు వస్తున్నట్టు తెలియచేశారు. స్టేషన్లో మేనల్లుడితోపాటు పెద్ద కుమారుడు కూడా ఆయనకు స్వాగతం చెప్పారు.

మద్రాసులో కస్తూరి నారాయణ మూర్తిగారు పేరున్న డాక్టరు. ఆయన చికిత్స ప్రారంభించారు. 1940 సంక్రాంతి రోజులలో రామమూర్తిగారు తమ తుది విన్నపాన్ని దేశానికి తెలియచేయాలనుకొన్నారు. సభ పెట్టించమని సీతాపతిగారికి చెప్పారు. గూడవల్లి రామబ్రహ్మంగారి ప్రజామిత్ర ఆఫీసులో పత్రికా సంపాదకులనూ, రచయితలనూ పిలిచి సమావేశం ఏర్పాటు చేశారు. జనవరి 15వ తేదీనాడు కనుమ పండుగ రోజున రామమూర్తిగారు యిలా తుది విన్నపం చేశారు.

"మొదట నేనూ, నామిత్రుడు గురజాడ అప్పారావు, మాకు తోడుగా మరి యిద్దరు ముగ్గురు మాత్రమే ఈ ఉద్యమం ప్రారంభించాము. తక్కిన తెలుగు వారందరూ మాకు ప్రతికూలంగా ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వారితో కలిసి మా ఉద్యమాన్ని ఎదిరించిన వారే.... దేశంలో అంతకంతకు వ్యావహారిక భాషావాదము అంగీకరించిన వారి సంఖ్య ఎక్కువగుటచేతను, ఆ పరిషత్తు క్షీణించినది. వందలకొలది కవులూ, పండితులూ తమ వాడుక భాషలో రచన సాగిస్తున్నారు. ఇంతమట్టుకైనా నా కృషి ఫలించినందుకు నేను కృతార్థుడనైనానని సంతోషిస్తున్నాను. కానీ బడులలోను, కాలేజీలలోనూ ప్రభుత్వము వారున్నూ, విశ్వ విద్యాలయము వారున్నూ వ్యావహారిక భాషను అంగీకరించే వరకు నా వాదము పూర్తిగా నెగ్గినదని నేను భావించలేను.

"స్వరాజ్యం కావలెనంటున్నాము. ప్రత్యేకాంధ్ర రాష్ట్రం కోసం చిక్కుపడుతున్నాము. ప్రజాస్వామిక పరిపాలన కోరుచున్నాము. ఇటువంటి పరిస్థితులలో మన ప్రజలకు సామాన్య జనులకు ఏ భాషద్వారా జ్ఞానం కలుగ చేయవలసి వుంటుందో ఏ భాషలో గ్రంథ రచన సాగించవలసి వుంటుందో ఆలోచించండి. మీ చేతులలో పత్రికలున్నవి. పత్రికల ద్వారా మీరు ఎంతైనా చేయగలరు."[26]

రామమూర్తిగారు ఎవరు ఎంతైనా చేయగలరని ఆశలు పెట్టుకొన్నారో ఆ పత్రికలవారు అంతా చేయడానికి ప్రయత్నించారు. ఆధునిక యుగంలో రామమూర్తిగారి ఆశయాలు నెరవేరాయి. నేడు విశ్వ విద్యాలయాలలో ఏ ఒకరిద్దరు ఛాందసులు తప్ప మాటికి తొంభైమంది వాడుక భాషనే ఆమోదించారు.

ప్రజామిత్ర ఆఫీసులో రామమూర్తిగారు తుది విన్నపమని చెప్పినది నిజంగా తుది విన్నపమే అయింది. మరో పన్నెండు రోజులలో 1940 జనవరి 22 నాడు ఉదయం 7-20కి ఆయన భౌతిక కాయాన్ని విడిచిపెట్టారు. యశః కాయాన్ని ధరించి వారు నిజంగా కీర్తి శేషులయ్యారు. వారి కీర్తి జీవద్భాషకు స్ఫూర్తి.

---

26. వ్యాసావళి – పుట 159

6

గిడుగువారి మిత్రులు-శిష్యులు-పరివర్తితులు

ఆంధ్ర సాహిత్య చరిత్రలో గిడుగు వెంకట రామమూర్తిగారు అసహాయ శూరులుగానే నిలిచి భాషా యుద్ధాలు చేసిన వారుగా ప్రసిద్ధులు. అయితే అసహాయ శూరులకు కూడా జీవితంలో అయినవారూ, ఆత్మీయులూ, ఆప్తమిత్రులూ, అనుచరులూ ఉంటారు. ఈ ప్రకరణంలో రామమూర్తిగారికి వివిధ కాలాలలో వివిధ రంగాలలో మిత్రులూ, శిష్యులూ అయిన వారి గురించి చెప్పుకొందాం.

విక్రమ దేవ వర్మ (1869-1951)

రామమూర్తిగారి బాల్య స్నేహితులలో విక్రమ దేవ వర్మ గారు ఆదిలో చెప్పుకోదగ్గవారు. ఇద్దరూ వంశధారా నదికి ఇద్దరినీ, అద్దరినీ ఉన్న పర్వతాల పేటలోనూ, నగరి కటకంలోనూ ఉండే వారు. అప్పుడు వర్మగారు జయపురాధీశుల వంశంలోని వారేగాని పెద్ద హెూదాలు లేవు. ఈ ఇద్దరు కుర్రాళ్లు పర్వతాల పేటలోనూ, నగరి కటకంలోనూ కలిసి మెలిసి ఆడుకొనేవారు. నగరి కటకంలో వీధి భాగవతాలు, తోలు బొమ్మలాటలు మొదలైన వేడుకలు జరుగుతూ ఉండేవి. రామమూర్తిగారు అక్కడకు వెళ్ళి చూస్తూ ఉండేవారు. ఒక్కొక్కప్పుడు అక్కడే విక్రమదేవవర్మగారి శయ్య పక్కనే రాత్రులు పడుకొంటూ ఉండేవారు.

జన్మ వల్ల ఓఢ్రులైన వర్మగారు ఆంధ్రభాషలో మంచి పాండిత్యం సంపాదించారు. ఉత్కళాంధ్రాంగ్ల సంస్కృత భాషలు అభ్యసించారు.

విశాఖపట్నంలో స్థిరపడ్డారు. జయపురం మహారాజా వారి చిన్నాన్న కుమారులు కనుక వీరికి సంస్థానం నుండి నెలకు ఎనిమిది వందల రూపాయిలు ఖర్చులకు వచ్చేవి. రాని కమతం అనే గ్రామం వలన సాలీనా రెండు వేల రూపాయల రాబడి ఉండేది.[1] వర్మగారు 1916 నాటికి విశాఖలో వడిదుడుకులు లేని జీవనం గడిపేవారు. ఊళ్ళోని సాహితీ పరులందరూ వారి మిత్రులే. సాంస్కృతిక కార్యక్రమాలన్నీ వారికి నచ్చినవే. 1916లో "విశాఖ పట్టణాంధ్ర నాటక పరిషత్తు" ఏర్పడింది. దానికి వర్మగారే అధ్యక్షులు. మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారు కార్యదర్శి. 1931లో విశాఖపట్నంలో 1908 నుంచీ మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారు రామలీల ఉత్సవాలను జరిపించేవారు. ఊళ్ళోని ప్రతి పేటలోనూ ఒక పందిరి, ఒక తాత్కాలిక మందిరం వెలిసేవి. రోజుకొక మందిరం వద్ద రామచంద్రశాస్త్రిగారు రామాయణంలో ఒక ఘట్టం కథనం చేసేవారు. పదవ నాడు పెద్ద ఊరేగింపు జరిగేది. ప్రతి పందిరి వారు తమ మందిరంలోని విగ్రహాలను ఊరేగిస్తూ విక్రమదేవవర్మగారి హవామహలుకు వెళ్ళేవారు. ఊరేగింపులో గరిడిసాములూ, పులివేషాలూ, బళ్ళవేషాలు, బుట్ట బొమ్మలు ఉండేవి. విక్రమ దేవవర్మ గారు ప్రతి మందిరం వారికి ఏదో కొంత విరాళం ఇచ్చేవారు. ఏటా అయిదు వందల రూపాయలు ఇందు కోసం ఖర్చు పెట్టేవారు.

బాల్య మిత్రులైన గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు వ్యావహారిక భాషోద్యమం ప్రారంభిస్తే విక్రమదేవ వర్మగారు గ్రాంధిక వాద ప్రచారకులయ్యారు. "నేటి తెలుగు" అనే శీర్షికతో వర్మగారు రచించిన వ్యాసంలోని భాగాలు చూస్తే వారి మతం బోధపడుతుంది.[2]

"సజీవ నిర్జీవ యుక్తంబగు జగంబు నియమయుతంబయి విలసిల్లు చుండుట వలన నియమ మత్యావశ్యకమనుట యతిశయోక్తి గాదు. అట్లగుట వలన విజ్ఞులు నియమమును విడనాడుట యసమంజసము. ప్రవర్తన నియమమును స్మృతి విధించునట్లే భాషా నియమమును వ్యాకరణము శాసించెడిది. కనుక వ్యాకరణ విరుద్ధ పదములతోడ వెలయునదైన గర్హితమగును. నానాముఖంబగు బాసలందు మిన్నయని యెన్నంబడు తెలుగు బాసకు సమగ్రమగు వ్యాకరణము నేటికిని లేకుండుట మిక్కిలి శోచనీయము. వ్యాకరణమసమగ్ర

1. మంత్రి ప్రగడ భుజంగరావు-ఆధునిక కవి జీవితములు -పుట 211
2. మదునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రి - ఆంధ్ర రచయితలు- పుట 367.

మను నెపము చేత నున్న నియమములను మీరుట యుక్తము గాదు... భాషాభిమానము గల పండితులొక చోటఁ గూడి గ్రహింపదగిన రూపములను నిర్ణయింపవలెను. మఱి యవియే వాడఁ బడవలెను. అట్లు కానిచోఁ దెలుగు భాస కోదు బాస కంటె నీచతరమగును".

కోదు భాష నీచమనుకోవడం తప్పు. తెలుగు వంటి భాషలపైగల అభిమానాతిరేకం వల్లనే అనాగరిక భాషల పట్ల దురభిమానం వ్యక్తం చేయడం జరుగుతోంది. కోదు భాషకు వ్యాకరణం రాసిన లింగం లక్ష్మాజీ పంతులుగారు (1830-1902) ఇలా చెప్పారు.[3]

"ఈ భాష తొల్లింటె తెలుగు యొక్క అపభ్రంశమో. లేక ఆ తొల్లింటె తెలుగో అయి ఉంటుందని నేనెప్పుడూ భావిస్తున్నాను" అని వ్రాశారు. కోదు భాషను చాలా కొద్ది మందే నేర్చుకోవడం వల్ల దాని యొక్క ప్రాచీనతనూ, సరళత్వాన్నీ, భాషా శాస్త్ర దృష్ట్యా దాని పరిపక్వతనూ అంచనా వేయలేక పోతున్నారని ఆనాడు చెప్పారు. 'It contains, of course, words sufficient to express the ideas which mankind have in the infant state of civilization' అన్నారు. శైశవ దశలో ఉన్నప్పుడు ప్రకటించదగిన భావాలకు సరిపోయేటన్ని మాటలు ఆ భాషలో ఉన్నాయన్నారు".

భాషా శాస్త్రాలను ఆధునిక శాస్త్రీయ పద్ధతులలో అధ్యయనం చేసిన వారు అన్నీ సమానమైన భాషలే అని ప్రాథమికంగా అంగీకరిస్తారు. అయితే విక్రమ దేవ వర్మగారు వీరగ్రాంథికవాదులలాగ వేరే అభిప్రాయాలను ఏర్పరచుకొన్నారు. తాము విశ్వసిస్తున్న మార్గంలో సాహిత్య రచనలు స్వయంగా చేశారు. ఆ పద్ధతి రచనలు చేసిన వారిని ఆదరించారు.

1930లో జయపురం జమీందారు నిస్సంతుగా చనిపోవడం వల్ల వీరికి ఆ సంస్థానం సంక్రమించింది. వర్మగారు ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయానికి సాలీనా లక్ష రూపాయల విరాళం ఇచ్చారు. తమ జీవిత కాలంలో ఆ యూనివర్సిటీ ప్రొ ఛాన్సలర్‌గా ఉన్నారు. వివిధ ప్రఖ్యాత కవుల గ్రంథాలను అంకితం పుచ్చుకొన్నారు. కఠోర గ్రాంథిక వాది కొక్కొండ వెంకట రత్నంగారి "సింహాచల యాత్ర" వీరికే అంకితం యిచ్చారు. బులుసు పాపయ్య శాస్త్రిగారి "అలంకార సంగ్రహం", దీపాల పిచ్చయ్య శాస్త్రిగారి "మేఘదూత" వీరికి అంకిత

3. ఆరుద్ర-సమగ్ర ఆంధ్రసాహిత్యం (1989), మొదటిసంపుటం- పుట 22

మిచ్చారు. త్రిపురాన వెంకట సూర్య ప్రసాదరావు గారు మేఘ సందేశాన్ని "మొయిలు రాయబారం" అని రచించారు. దీనికి కూడా వర్మగారే కృతిభర్తలు

సంస్థానాధీశ్వరులయ్యాక పాత స్నేహితులు వీరికి దూరం అవుతున్నట్టు కనబడుతుంది. మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి గారి కుమారులు సుబ్బరాయశాస్త్రిగారు తమ తండ్రిగారైన కవిగారి గురించి ఇలా చెప్పారు.[4]

"విక్రమ దేవ వర్మగారు కవిగారికి బాల్య స్నేహితులు. చాప మీద కూర్చొని వర్మగారు పద్యాలు రాస్తూంటే కవిగారు సరిదిద్దేవారు. అంతటి స్నేహితులైనా కవిగారు దారిద్ర్యాన్ని అనుభవించారు తప్ప రాజాగారిని ఎప్పుడూ యాచించలేదు. తమ చెయ్యి క్రింద ఉండటం కవిగారు సహించలేరు. విక్రమ దేవ వర్మగారు రాజాగారు అయిన తర్వాత మా నాన్నగారు ఆయన ఇంటికి వెళ్ళలేదు. పిలిస్తే వెళ్దామని ఈయన-పిలవకుండా రావచ్చు గదా అని ఆయన. అంతటి పట్టుదల, ఆత్మాభిమానం గల మనిషి కావడం వల్ల తెలుగు జాతి ఎంతగానో నష్టపోయింది. లేకపోతే పాతూరి నాగభూషణం గారన్నట్టు 'ఈయన వెళ్ళి అడిగితే చాలు' రాజాగారు లక్ష పెట్టించైనా సరే కవిగారి రచనలన్నీ అచ్చువేయించేవారే" ఆ అదృష్టానికి తెలుగు సరస్వతి నోచుకోలేదు".

అయితే వర్మగారి రచనలను మాత్రం వారి దివాను తరిపెట్టి రామారావు గారు 1940లో ప్రచురించారు. (ఈ రామారావుగారు మన ప్రథమ కార్టూనిస్టులు). వర్మగారి రచనల వివరాలు ఇవి-

1. శ్రీనివాస కల్యాణము (నాటకము)
2. మానవతీ చరిత్ర
3. నీతి గీతి తతి
4. శృంగార గీత వ్రాతము
5. శ్రీ మహారాజ విక్రమ దేవవర్మ రచనలు (1940 ముద్రితము)
6. కృష్ణార్జున చరిత్ర టీక (మంత్రి ప్రగడ సూర్యప్రకాశ కవి రచించిన ద్వ్యర్థి కావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము)
7. రాధా మాధవ నాటకము (ఉత్కలము)

---

4. ద్వానా శాస్త్రి-మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి కవితా సమీక్ష -పుటలు 43-44

విక్రమదేవ వర్మగారి జీవిత కాలంలోనే, ఆయన ప్రొ ఛాన్సలర్‌గా ఉన్న ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం 1938లో గిడుగు రామమూర్తి గారికి "కళా ప్రపూర్ణ" బిరుదును ఇచ్చింది. రామమూర్తిగారు ఇలా అన్నారు. "ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము వారు నాకు కళా ప్రపూర్ణ బిరుదును అనుగ్రహించడం నా గ్రాంధిక భాషా పాండిత్యానికి కాదుగదా! నా వ్యావహారిక భాషా వాదమే ఆమోదించే ఈ గౌరవము నాకు ప్రసాదించారనక తప్పదు".[5] అయితే విక్రమదేవవర్మగారి జీవిత కాలంలో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయం వాడుక భాషను అంగీకరించలేదు.

మామిడన్నం కుమార స్వామి (రామమూర్తిగారి సహచరులు)

తన చుట్టూ ఉన్న సామాన్య జనులతో సంబంధం పెట్టుకొని వారి సంక్షేమం కోసం పాటు పడడం సంస్కారం గల వాళ్ళ లక్షణం. గిడుగు రామమూర్తిగారు తాము నివసిస్తున్న పర్లాకిమిడి పరిసరాలలో వున్న సవరలను చూసి వారి భాష, ఆచార్య వ్యవహారాలు బోధపర్చుకోవాలనుకొన్నారు. అప్పుడు వీరితోపాటే పర్లాకిమిడిలో వున్న మామిడన్నం కుమారస్వామిగారు ముందు ఒక సవర వానితో పరిచయం కలిగించారు. ఆ పిమ్మట స్వచ్ఛమైన సవర భాషను నేర్పే శిష్ట శబరులతో నేస్తం కట్టించారు. కుమారస్వామిగారు పర్లాకిమిడిలో ఏం చేసేవారో ప్రస్తుతం లభిస్తున్న ఆకరాల వల్ల తెలియదు.

అయితే కుమారస్వామిగారు కవి. వీరి సృజనాత్మక రచనల వివరాలు కూడా ఇప్పుడు లభించవు. ఈయనకు జ్యోతిష్యంలో ప్రవేశం ఉంది. గిడుగు సీతాపతిగారికి 1901లో పెళ్ళయింది. ఇది జరిగిన 16 దినాలకి పెళ్ళి కుమార్తె టైఫాయిడ్ విషజ్వరం వల్ల చనిపోయింది. రామమూర్తిగారికి జ్యోతిష్యంలో నమ్మకం లేదు. కనుక ఆమె జాతకాన్ని ముందుగా ఎవరికి చూపెట్టలేదు. ఆమె చనిపోయాక మామిడన్నం కుమారస్వామిగారు యదాలాపంగా ఆజాతకాన్ని చూసి "రామ్మూర్తీ. నాకు ఈ జాతకం ముందే చూపించి ఉంటే ఈ సంబంధం చేయకు-మారకం ఉంది, అని చెప్పి ఉందును" అన్నారట.[6] తర్వాత రెండు, మూడు జాతకాలు చూసి సంబంధాలు తప్పించారట. కుమార స్వామిగారు గిడుగువారి కుటుంబ స్నేహితులని ఈ విషయాల వల్ల ఊహించుకోవచ్చు.

---

5. వ్యాసావళి -పుట 164
6. గిడుగు సీతాపతి - స్వీయ చరిత్ర-పుట 12

సవర భాషా గ్రంథాలను రామమూర్తిగారు తెలుగు లిపిలో రాసినప్పుడు కుమారస్వామిగారు ప్రతిఫలం లేకుండా వాటిని సాపు రాసేవారు. 1914 లో ప్రచురితమైన తెలుగు- సవర నిఘంటువు ఉపోద్ఘాతంలో రామమూర్తిగారు "ఈ గ్రంథము చిత్తు కాపీలు సవరించి మొదట మహారాజశ్రీ మామిడన్నం కుమారస్వామి కవిగారున్ను తర్వాత బలివాడ నారాయణప్పడు, పట్నాయుడు గారున్ను సాపు రాసినారు. ఏ మాత్రం ప్రతిఫలం కోరకుండా నాకు సహాయం చేసిన ఈ యిద్దరు స్నేహితులున్ను నాకు వందనీయులు" అని కృతజ్ఞతలు చెప్పారు.

రామమూర్తిగారు రచించిన సవర వాచకాలలో సేకరించి ప్రకటించిన సవర కథలు-పాటల పుస్తకాల సాపు కూడా కుమారస్వామిగారు సవరించి సాపు రాశారో, లేదో ఆ గ్రంథము లభిస్తేగాని చెప్పలేము. రామమూర్తిగారు వంటి వారు రచించిన గ్రంథాల చిత్తును సవరించారంటే కుమారస్వామిగారికి మంచి సవర భాషా పరిచయం ఉండి ఉండాలి.

వెల్ష్‌మన్ (?-1914)

పర్లాకిమిడికి ఫారెస్టు ఆఫీసరుగా వచ్చి రామమూర్తిగారి దగ్గర సవర భాష నేర్చుకొన్న ఆంగ్లేయుడు ఈ వెల్ష్‌మన్. ఇతడు మొదట ఆఫీసర్ని అన్న దర్పం ప్రకటించినా, రామమూర్తిగారి. వైదుష్యాన్నీ, బోధనా ప్రావీణ్యాన్నీ మెచ్చుకొని చక్కని శిష్యుడయ్యాడు. అంతవరకూ సవరల పట్లా, రామమూర్తిగారి సవరోద్ధరణ ఉద్యమం పట్లా చిన్న చూపు చూసే ఆంగ్లేయులను ఈ వెల్ష్‌మన్ పూర్తిగా మార్చాడు. కొత్తగా వచ్చే కలక్టర్లకు చెప్పి మంచి పనులు చేయించాడు.

1894లోనే రామమూర్తిగారు "ఎ మెమోరాండమ్ ఆఫ్ ది స్టేటస్ ఆఫ్ ఎడ్యుకేషన్ యమాంగ్ ది సవరాస్" అనే నివేదికను ప్రభుత్వానికి పంపారు. అందులో సూచించిన విషయాలన్నింటినీ వెల్ష్‌మన్ అమలు జరిపించడానికి ప్రయత్నాలు చేశాడని భావించవచ్చు. రామమూర్తిగారి సూచనల వివరాలు ఇవి.[7]

1. సవర భాషాధ్యయనానికి ఒక "గైడు"ను ప్రచురించాలి.

7. హెచ్.ఎస్ బ్రహ్మానంద-గిడుగు వెంకట రామమూర్తి-పుటలు 41-43.

2. గిరిజన పాఠశాలలో పనిచేసే ఉపాధ్యాయులు, ఆ ప్రాంతాల్లో పనిచేసే అధికారులు అవశ్యం సవర భాష నేర్చుకోవాల్సిందిగా ప్రోత్సహించాలి.
3. సవరల కోసం ప్రత్యేకంగా సాయంకాలపు తరగతులు తెరచి ప్రభుత్వ పాఠశాలలకు వీటిని అనుబంధం చెయ్యాలి.
4. సవర భాషలో మౌఖికం (Oral) గానే బోధన జరగాలి. బొమ్మల ద్వారా పాటల ద్వారా నేర్పాలి. నోటి లెక్కల ద్వారా గణితం నేర్పాలి. ఆ తర్వాత క్రమంగా చదవడం, రాయటం నేర్పించవచ్చు.
5. పరీక్షలలో ఉత్తీర్ణులయ్యే విద్యార్థులకు ఇచ్చే బహుమతి గ్రాంట్లలో కొంత వెండి ఆభరణాల రూపంలో ఉండాలి. సవరలు అలాంటి ఆభరణాల్ని గర్వ కారణంగా భావిస్తారు.
6. ప్రభుత్వ కార్యాలయాలకు సవర యువకులు వెళ్ళినప్పుడు వారు నేరస్థులు కాకపోతే కూర్చోవడానికి అనుతించాలి.
7. గ్రామాధినేతలైన గొమాంగ్, బుయాలు సవర సమాజంలో పలుకుబడి ఉన్నవారు. అంచేత వారినే పాఠశాల నిర్వాహకులుగా నియమించాలి.
8. సవరలు కొండవారిలో కొందరిని ఎంపిక చేసి వారికి ఉపాధ్యాయ శిక్షణ గరపాలి.
9. ప్రభుత్వ కార్యాలయాలకు అనుబంధించబడిన సవర దుబాసీలు (Translators) విద్యావంతులై ఉండాలి. కనీసం వారు తమ మాతృభాషను చదవటం, రాయటం తెలిసి ఉండాలి.
10. సవర దుబాసీ విద్యావంతుడయితే అతణ్ణి సవర ఖైదీలకు బోధన గరపేందుకు వినియోగించవచ్చు. సవరలు తమ స్వభాషలో అర్జీలు పంపుకోవడానికి అనుమతించాలి. దుబాసీ వాటిని అనువాదం చేస్తాడు.
11. సవరల్లో విద్యావ్యాప్తి విషయంలో ప్రభుత్వంతో సహకరించేందుకుగాను బిసోయీ (మధ్యవర్తుల్ని) ప్రోత్సహించాలి. వారయితే సవరులకు షూటింగ్ పోటీలు, గుర్రపు పందాలు నిర్వహించి వారిని సాయంకాలపు తరగతులకు వచ్చేలా ప్రోత్సహించగలరు.
12. అన్ని ఏజెన్సీ ప్రాంతాలలోనూ విద్యాభివృద్ధిని తనిఖీ చేసేందుకుగాను ఒక ప్రత్యేక అధికారిని నియమించాలి.

ఈ సూచనలను వెల్షమన్‌లాంటివారు అమలు జరిపించాలన్న ఉత్సాహం చూపడం వల్లనే ప్రభుత్వం వారు రామమూర్తిగారి చేత వాచకాలు,

నిఘంటువులు వగైరాలు 1911 నుండి రచించచేశారు. వెల్షమన్ మొదటి ప్రపంచ సంగ్రామంలో పాయుధ సైనికాధికారిగా పనిచేయడానికి రిక్రూట్ అయి 1914లో వెళ్ళిపోయాడు. కొద్ది మాసాలకే యుద్ధంలో మరణించాడు.

రామమూర్తిగారు వెల్షమన్ స్నేహాన్ని సవరల కోసం అతడు చేసిన సేవలను మరచిపోలేదు. 1928-1932 మధ్య పర్లా కిమిడికి ఉత్తరంగా ఉన్న కొండల మీద ఉన్న "సెరంగ్" అనే గ్రామంలో సవరల విద్యాభివృద్ధికి ఒక ట్రైనింగ్ స్కూలు, ప్రాథమిక పాఠశాల స్థాపించినప్పుడు వెల్షమన్ గౌరవార్థం రామమూర్తిగారు ఒక సూచన చేశారు. దానిని ఆమోదించి ప్రభుత్వం వారు ఉపాధ్యాయ శిక్షణా కేంద్రానికి "వెల్షమన్ సవర ట్రైనింగ్ స్కూల్" అనే పేరు పెట్టారు.

గిడుగు వెంకట సీతాపతి (1885–1969)

సవర భాషా గ్రంథాలను ఇంగ్లీషులో రచించడానికి రామమూర్తిగారికి తోడ్పడిన ముఖ్యులు, వారి కుమారుడు సీతాపతిగారే. వ్యావహారిక భాషోద్యమంలోనూ, పర్లాకిమిడిని తెలుగు వారికి దక్కించుకొనే పోరాటంలోనూ రామమూర్తిగారికి అన్ని విధాలా లెఫ్టినెంటుగా ఉన్నవారు సీతాపతిగారే. ఈయన పర్లాకిమిడిలోనే ఎఫ్పేదాకా చదివి 1904లో చెన్నపట్నం వెళ్ళి క్రిష్టియన్ కాలేజీలో బియ్యే చదివారు. 1905లో ప్యాసయ్యారు. వీరు రెండవ ఫారం నుండి బియ్యేదాకా సంస్కృతమే చదువుకొన్నారు. బియ్యేలో వీరికి వేదం వెంకట రాయశాస్త్రిగారు గురువులు. వారు తక్కిన పండితుల వంటివారు కారు. ఇంగ్లీషు కూడా బాగా చదువు కొన్నారు. ఇంగ్లీషులో శ్లోకాల అర్థం చక్కగా చెప్పేవారు. సీతాపతిగారు సంస్కృత విద్యార్థులేగాని మూడవ ఫారం చదువుతున్నప్పట్నించి తెలుగులో పద్య రచన చేయాలన్న అభిలాష కలిగి, సాధన చేసేవారు. బియ్యే పూర్తి చేశాక రాజమండ్రి ట్రెయినింగ్ కాలేజీలో ఎల్.టి.లో ఉత్తీర్ణులయ్యారు. 1907లో ఈ డిగ్రీ రావడానికి ముందే పర్లాకిమిడి కాలేజీ హైస్కూల్లో హిస్టరీ మాస్టరుగా నియమితులయ్యారు. తర్వాత ఒక ఏడాది జయపురంలో ప్రధానోపాధ్యాయునిగా పనిచేసి 1911లో తండ్రిగారు రిటైరయ్యాక వారి స్థానంలో కాలేజీలో చరిత్రోపన్యాసకునిగా నియమితులయ్యారు. అప్పట్నించి 1932 లో రాజాతో కక్ష కట్టి ఉద్యోగం చెప్పేదాకా ఈ ఉద్యోగంలోనే రెండు దశాబ్దాల పైచిలుకు పనిచేశారు.

వ్యావహారిక భాషోద్యమ ప్రారంభ దినాలలో సీతాపతిగారు తమ తండ్రిగారికి అట్టే సహాయకులుగా లేరు. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారికి 1924 లో రాసిన లేఖలో "చి॥ సీతాపతిని నా పనికి ఉపయోగించుకోలేదు. నవలో, నాటకమో, పాటో, పదమో వాడికి ఇష్టమయినది వాడు వ్రాయవచ్చును. రచించుటకు పూనుకొమ్మని ఇదివరకే చెప్పినాను. అయితే వాడికి తీరిక తక్కువ. మ్యునిసిపాలిటి పనులు, కోపరేటివ్ బ్యాంకు పనులు చేసి చదరంగ మాడిగాని, వీణ వాయించిగాని విశ్రాంతి పొందుతాడు" అని చెప్పారు.[8]

అయితే అవసరం వచ్చినపుడు సీతాపతిగారు తండ్రిగారి పనులలో కొద్దిగానో, గొప్పగానో తోడ్పడేవారు. 1912లోనే విశాఖపట్నంలోని పరవస్తు వారి అర్ష పుస్తకాలయానికి వెళ్ళి తాళపత్ర గ్రంథాలను పరిశీలించడం, మద్రాసు ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయంలోని ప్రతులను కూడా చూసి పాఠాలు తండ్రిగారి ఆజ్ఞల మేరకే రాసుకొని రావడం సీతాపతిగారు అడపా దడపా చేసే పనులే.[9] 1915 లో గురజాడ అప్పారావుగారు మరణించాక రామమూర్తిగారు ఆంధ్రదేశంలోని కాలేజీలు ఉన్న అన్ని ఊళ్ళకూ వెళ్ళి తమ వాదాన్ని ప్రచారం చేశారు. వివిధ పండిత సభల్లో ప్రామాణిక సాక్ష్యాలతో వివిధ ప్రసిద్ధ రచయితల గ్రంథాలలోని దోషాలను ఎత్తి చూపేవారు. ఈ సభలలో సీతాపతిగారు తమ తండ్రిగారికి చేదోడువాదోడుగా ఉండేవారు. (వివరాలకు "వాడుక వేడుక భాషల యుద్ధం" అనే ప్రకరణం చూడండి).

1927 లో ప్రభుత్వం వారు రామమూర్తి గారి చేత ఇంగ్లీషులో సవరల మీద పుస్తకాలు రచింపచేయాలనుకొన్నప్పుడు సీతాపతి గారి సంపూర్ణ సహకారం తండ్రిగారికి కావలసి వచ్చింది. సవర భాషను క్షుణ్ణంగా నేర్చుకోవలసిన అవసరమైంది. రామమూర్తిగారు తాము ముప్పయి సంవత్సరాలు కష్టపడి నేర్చుకొన్నదంతా ఆరుమాసాలలో సీతాపతిగారికి నేర్పారు. రామమూర్తిగారికి కరువైన ఒక సౌకర్యం సీతాపతిగారికి లభించడం వల్ల చదువు తొందరగా సాగింది. రామమూర్తిగారికి బ్రహ్మ చెవుడు. అందుచేత వారు సవరలతో సంభాషించగల అవకాశాలు సన్నగిల్లాయి. సీతాపతిగారు తాము నేర్చుకొన్నవి సవరలతో సంభాషించి పెంపు చేసుకొన్నారు. సవర

---

8. వేటూరి ఆనందమూర్తి (సం)-మణిమంజరి-సంపుటి-2, సంచిక-1, ఫిబ్రవరి 1982 పుట 37
9. గిడుగు సీతాపతిగారి వ్యాసం-పరిశోధన-3వ సంచిక ఆగస్టు-సెప్టెంబరు, 1954-పుట 29.

మాన్యువల్, సవర-ఇంగ్లీషు, ఇంగ్లీషు-సవర నిఘంటువులు తండ్రిగారు రచించడానికి సీతాపతిగారు ఎంతగానో తోడ్పడ్డారు.

1931 లో ఆంధ్రోత్కళ సంక్షోభం ప్రారంభమైంది. పర్లాకిమిడిని ఒరిస్సాలో చేర్పించాలని రాజా విశ్వ ప్రయత్నాలు చేస్తున్నాడు. దానిని చెన్నై రాజధానిలోనే తెలుగు జిల్లాలలోనే ఉంచాలని గిడుగువారి వాంఛ. పర్లాకిమిడి రాజాకు తెలుగు ప్రజల వల్లనే ఎక్కువ రాబడి వస్తున్నదని, రామమూర్తిగారు ఒడోనెల్ బౌండరీ కమిషన్ ముందు వాదించారు. తాము వృద్ధులైనారు కనుక సీతాపతిగారిని తెలుగు వారి ప్రతినిధిగా పాటుపడమన్నారు. తండ్రిఆజ్ఞను కొడుకు పాటించారు. రాజా మండిపడి ఉద్యోగం ఊడకొట్టారు.

సీతాపతిగారు పర్లాకిమిడి తెలుగువారి తరపున నిర్విరామంగా పని చేశారు. ఢిల్లీలోని వైస్రాయి వద్దకు ఒక ప్రతినిధి వర్గం వెళ్ళింది. పర్లాకిమిడి తాలూకా బోర్డు ఎన్నికలలో నిలబడి తెలుగువారి పార్టీకి మెజార్టీని సంపాదించి బోర్డు ప్రెసిడెంటయ్యారు. ఈ సంస్థ ద్వారా పర్లాకిమిడి ఒరిస్సా చేరాలన్న తీర్మానం చేయిద్దామనుకొన్న రాజా ఆశని వమ్ము చేశారు. తర్వాత లండన్‌లో జాయింటు పార్లమెంటరీ కమిటీ ముందు 1934 లో సాక్ష్యం ఇవ్వవలసి వస్తే సీతాపతిగారినే పంపించారు. సర్ శామ్యూల్ హెూర్ అధ్యక్షుడుగా ఉన్న కమిటీ ముందు 45 నిముషాలు సాక్ష్యం ఇచ్చారు.

లండన్ వెళ్ళినప్పుడే సీతాపతిగారు లండన్ యూనివర్సిటీలో ఫొనిటిక్స్ ప్రొఫెసర్ డేనియల్ జోన్స్‌గారిని కలుసుకొన్నారు. లోగడ తమ తండ్రిగారు రచించి ఇచ్చిన తెలుగు రీడర్ ఆద్యంత పుటలు పోతే వాటిని మళ్ళా రాసి భర్తీ చేశారు. సర్ జార్జి గ్రియర్‌సన్ గారిని కలుసుకొని ఆయన పేరు మీదగా లోగడ జరిగిన భారతీయ భాషల సర్వే గురించి, అందులోని లోపాల గురించి చర్చించారు. పారిస్‌లో జ్యూల్‌బ్లాక్‌ను కలుసుకొని ఆయనకు సవరల వాద్యాలను బహూకరించారు.

సీతాపతిగారు జాయింట్ పార్లమెంటరీ కమిటీ వారిని తమ వాదం వల్ల ఒప్పించినా రాజకీయ కారణాల వల్ల రాజా పెట్టిన ప్రలోభాలకు బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం మెత్తపడి పర్లాకిమిడి బస్తీని, 200 గ్రామాలను ఒరిస్సాలో కలిపింది. రామమూర్తిగారు ఒరిస్సా రాష్ట్రంలో ఉండడం ఇష్టం లేక ఆ రాష్ట్రావతరణకు ముందుగానే పర్లాకిమిడి వీడి రాజమండ్రికి 1936లో వెళ్ళిపోయారు. సీతాపతిగారు ఇంతకు ముందే రాజాపై తమ ఉద్యోగం విషయంపై దావా వేశారు.

అది తేలేదాకా అక్కడ ఉండవలసి వచ్చింది. వెడియస్ బాప్టిస్టు మిషన్‌వారి అభ్యర్థనపై బైబిలులో మూడు సువార్తలను అనువదించడానికి వరంగ్ గ్రామంలో అరణ్యవాసం చేశారు. తర్వాత చెన్నపట్నానికి కుటుంబంతో వెళ్ళిపోయారు.

1938లో సీతాపతిగారు సినిమాలలో ప్రవేశించారు. గూడవల్లి రామబ్రహ్మంగారి రైతు బిడ్డలో జమీందార్ వేషంలో రంగ ప్రవేశం చేశారు. తర్వాత ఇంకో అరడజన్ చిత్రాలలో వేషాలు వేశారు. 1940 లో రామమూర్తి గారు మద్రాసులో తన తుది విన్నపాన్ని పత్రికా సంపాదకులకు విన్నవించి మరణించారు.

రాజకీయాలలో దీర్ఘవైరాలు ఉండవంటారు. సాహిత్య రాజకీయాలలో కూడా ఇది వర్తిస్తుంది అనుకోవాలి. రామమూర్తిగారు 1910 నుండి ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తుతోనూ, దానికి ప్రధాన పోషకులైన పిఠాపురం రాజాతోనూ పోరాడుతూనే ఉన్నారు. 1942లో రామమూర్తిగారు పోయిన రెండేళ్ళకు పిఠాపురం రాజాగారు, సీతాపతిగారితో "సంధి" చేసుకొన్నారు. సింగభూపాలుడు రచించిన రత్న పాంచాలికను అనువదించమని కోరారు. "గ్రాంథిక భాషలో రాయకూడదన్న నియమం పెట్టుకొన్నారా"? అని అడిగితే సీతాపతిగారు "అట్టి నియమాలు నేనేమీ పెట్టుకోలేదు. మా వ్యావహారిక భాషావాదం ముఖ్యముగా గద్య రచన కోసముద్దేశించబడినది. పద్య రచనలో వ్యాకరణ సూత్రాలకు విరుద్ధములయినా కవుల ప్రయోగాలు కూడా గ్రాహ్యాలు" అన్నారు. సీతాపతిగారి వాదం రాజాగారికి నచ్చింది. ఆ అనువాదం ప్రకటించి వేయి రూపాయిలు ఇచ్చారు.

తర్వాత పిఠాపురం మహారాజా వారితో కలిగిన పరిచయం గాఢమైన మైత్రిగా మారింది. పింగళి సూరన్న ప్రభావతీ పరిణయం, దేవులపల్లి సుబ్బయ్యశాస్త్రిగారి మహేంద్ర విజయం, దేవులపల్లి వెంకట కృష్ణశాస్త్రిగారి రావు వంశముక్తావళి, సింగభూపాలుని రసార్ణవ సుధాకరం, సూర్య రాయనిఘంటువులు–5,6,7 సంపుటాలు, ముద్రించే పని సీతాపతి గారికి రాజాగారు అప్పగించారు.[10] జమీందారీల రద్దు వల్ల పిఠాపురం వారికి ఆర్థిక లోపం కనబడి ప్రభుత్వం వారి సహాయంతో నిఘంటువు బయటపడింది.

10. గిడుగు సీతాపతి –స్వీయచరిత్ర–పుట 57

లోగడ మాగంటి బాపినీడుగారి "ఆంధ్రసర్వస్వం"లో చాలా వ్యాసాలు రాసినందువల్ల సీతాపతిగారిని తెలుగు భాషా సమితి వారు 1948 నుండి 1957 దాకా తమ విజ్ఞాన సర్వస్వ నిర్మాణంలో ప్రధాన సంగ్రాహకునిగా పెట్టుకున్నారు. "చరిత్ర–రాజకీయం" అనే మొదటి సంపుటానికి సీతాపతిగారే సంపాదకులు. వృద్ధాప్యం వల్లా, రక్తపు పోటు వల్లా ఈ ఉద్యోగాన్ని వదులుకొన్నారు. సీతాపతిగారు కొన్ని సృజనాత్మక రచనలు చేశారు. వాటిలో భారతీశతకం ఒకటి. చాలా తెలుగు రచనలను సంస్కృతంలోనికి అనువదించారు. బాల సాహిత్యం కూడా వృద్ధి పరిచారు. వీరి "తెలుగులో ఛందోరీతులు" అనే గ్రంథానికి ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ వారు బహుమతి ఇచ్చారు.

సీతాపతిగారికి సంగీతమంటే ఆసక్తి ఉంది. వీణ సాధన చేశారు. పిఠాపురం రాజాగారి మైత్రి వల్ల నాట్యాలు చూసే అవకాశం ఏర్పడి క్షేత్రయ్య పదాలపై మోజు పెరిగింది. దొరికినన్ని పదాలను సేకరించి ఒక సంపుటంగా ప్రకటించారు. ఇది 1952 లో పిఠాపురం వారి సమాదరణ వల్లే వెలుగు చూసింది. రామమూర్తిగారు ఏనాడో పదాలలోనూ, పాటలలోనూ వాడుకభాషనే కవులు ఉపయోగించారని చెప్పారు. 1952 లోగాని ఇది కొందరికి అనుభవం లోనికి రాలేదు. 1963 లో గిడుగు రామమూర్తి గారి శతవార్షికోత్సవం జరిగింది. దానిని సీతాపతిగారు చూడగలిగారు. నూరేళ్ళలో జరిగిన మార్పులను కూడా లోకం చూసింది.

బుర్రా శేషగిరిరావు (1884–1941)

లోకాన్ని చూడవలసిన పద్ధతులను గిడుగు రామమూర్తిగారు తమ శిష్యులకు బోధించడంలో దిట్ట. వారి తర్ఫీదులో తయారైన చారిత్రిక సాహిత్య పరిశోధకులు మౌలికమైన రచనలు చేసిన వారున్నారు. వారిలో బుర్రా శేషగిరిరావుగారు ప్రథములు.

చిన్నప్పుడే పర్లాకిమిడిలో శేషగిరిరావుగారు సీతాపతిగారితో పాటు పెరిగారు. ఇద్దరూ కలిసి చదువుకొన్నారు. శేషగిరిరావుగారు విశాఖజిల్లా, భీమునిపట్నం దగ్గరనున్న తాటికుర్రు అనే గ్రామంలో జన్మించారు. బాల్యంలోనే తండ్రిగారు పోవడం వల్ల పర్లాకిమిడిలో పిన తండ్రి దగ్గర పెరిగారు. యఫ్ఫే దాకా అక్కడే చదువుకొన్నారు. రామమూర్తిగారి దగ్గర శాసన పరిశోధనా విశేషాలను అభ్యసించారు. విజయనగరంలో బియ్యే ప్యాసయి

1908లో మహారాజా కళాశాలలో సహాయాధ్యాపకునిగా చేరారు. గురజాడ అప్పారావుగారి సమక్షంలో సాహిత్య సిద్ధాంతాలను అవగాహన చేసుకొన్నారు. గిడుగు, గురజాడల ప్రత్యక్ష శిక్షణ వల్ల వ్యావహారిక భాషావాదం, శాసన పరిశోధనలు, సాహిత్య దృక్పథాలు మొదలైనవి మధించి స్వతంత్ర ప్రతిభను సంతరించుకొన్నారు.

గిడుగువారు ముఖలింగం మీద మౌలికమైన పరిశోధన చేస్తే శేషగిరిరావుగారు దక్షిణ భారతదేశంలో జైన మత ప్రాబల్యం మీద చాలా ఒరిజినల్ పరిశోధనలు చేశారు. వారు ఆంగ్లంలో రాసిన "స్టడీస్ ఇన్ సౌత్ ఇండియన్ జైనిజం" అన్న గ్రందం ఈ కోవ పరిశోధనలలో ప్రదమ శ్రేణి రచన. "పూని ఏదైనాను ఒక మేల్‌కూర్చి జనులకు చూపవోయ్." అన్నారు గురజాడ. వారి హితోపదేశానికి ఇది సజీవ సాక్ష్యంగా శేషగిరిరావుగారు చరిత్ర పరిశోధనలను కానుక చేశారు.

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం వారు 1911లో కాంపోజిషన్ కమిటీ వేసి విద్యార్థులు ఏ శైలిలో వ్యాస రచన అనువాదాలు చేయాలో నిర్ణయించమన్నప్పుడు ఆ కమిటీలో శేషగిరిరావు గారు కూడా సభ్యులు. వాడుక భాషనే విద్యార్థులు ఉపయోగించాలని వాదించిన పక్షంలో శేషగిరిరావుగారు ఉన్నారు. ఈ కాలంలోనే తెలుగులో వ్యక్తిదూషణే విమర్శగా చెలామణి అవుతున్నప్పుడు సాహిత్య విమర్శ ఎలా ఉండాలో నిర్ణయిస్తూ "విమర్శాదర్శ" అనే గ్రంథం రచించారు. ఆంధ్ర సారస్వతము సగటున చూసి మంచి చెడ్డలు నిర్ణయించాలనీ, కేవలం తప్పులు పట్టడమే విమర్శ అనుపించుకోదనీ, విషయాన్ని బట్టి శైలి మారుతూందనీ ఇందులో రాశారు. ఈ గ్రంథాన్ని విమర్శిస్తూ పానుగంటివారు "విమర్శాదర్శ విమర్శాదర్శం" రాశారు. 1915లో మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం వారు ద్రావిడ భాషా పరిశోధకునిగా శేషగిరిరావుగారిని నియమించింది. రెండేళ్ళపాటు ఆ ఉద్యోగంలో ఆయన ఉన్నారు.

విజయనగరం కాలేజీలో ఉపన్యాసకునిగా పనిచేస్తూ ముప్పయి సంవత్సరాలు విద్యారంగానికి సేవచేసి ఆంగ్ల శాఖకు అధ్యక్షునిగా ఎదిగి 1940లో రిటైర్ అయ్యారు. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం 1926లోగాని రూపం దాల్చలేదు. అయితే అంతకు మూడేళ్ళ క్రిందటే 1923 లో "భారతీ తీర్థ" అనే పేరులో విజయనగరంలో ఒక తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంలాంటి సంస్థను

శేషగిరిరావుగారు స్థాపించారు. విజయనగరం రాజా అలక నారాయణ గజపతి, జయపురం సంస్థానపు విక్రమదేవ వర్మ మొదలైనవారు ఈ సంస్థకు కులపతులుగా వ్యవహరించారు. ఎందరో అర్హులైన పండితులకు బిరుదులు, సత్కారాలు సమర్పించారు. దీనిని ఆంగ్లంలో "ఆంధ్రా రిసెర్చి యూనివర్సిటీ ఇంటర్ నేషనల్" అని వ్యవహరించేవారు.

చరిత్ర పరిశోధనలో సత్యాన్ని నిర్ణయించడం ప్రధానం కనుక బుర్రా శేషగిరిరావుగారు "బొబ్బిలి ముట్టడి" అనే నాటకం ఆరేళ్ళు పరిశోధన జరిపిన తర్వాత చారిత్రక యదార్థాలను నాటకీయతతో మేళవించి విజయ నగరం వారి దృక్పథంలో చరిత్రను చిత్రించారు. అప్పటిదాకా బొబ్బిలి పాట వల్లా, శ్రీ పాదకృష్ణమూర్తి శాస్త్రి, వేదం వెంకట రాయశాస్త్రి మొదలైన వారు బొబ్బిలి వీరులనే ప్రశంసిస్తూ విజయనగరం వారిని విలన్లుగా చిత్రించే నాటకాలు రాశారు. ఇవే ప్రజలలో ప్రచారం పొందాయి. నిజం నిర్ధారణ చేసి చెప్పడానికి శేషగిరిరావుగారు "బొబ్బిలి ముట్టడి" ని చక్కని వ్యావహారిక భాషలో రచించారు. దీనిని రాయడానికే బతికున్నానా అన్నట్టు ఇది రచించిన రెండు వారాల తర్వాత 1941 లో మరణించారు. ఈ నాటకానికి తగిన ప్రచారం రాలేదు.

ఎందరో అర్హులకు తమ "భారతీ తీర్థ" తరపున బిరుదులు ఇచ్చిన శేషగిరిరావుగారికి "అమెరికన్ ఇంటర్ నేషనల్ అకాడమీ" వారు "డాక్టర్ ఆఫ్ లెటర్స్" అనే పురస్కారాన్ని చేసింది. గిడుగు వారి శిష్యులైనందుకు శేషగిరిరావుగారు ఆది నుంచి వాడుక భాషనే ప్రచారం చేశారు. అందులోనే రచనలు చేశారు.

చిలుకూరి నారాయణరావు (1890–1952)

గిడుగు రామమూర్తిగారి శిష్యులలో ఎన్నదగిన వారూ, అన్నింటిలో మిన్న అనిపించే వారు ఇంకొకరున్నారు. ఆయన చిలుకూరి నారాయణరావుగారు. ఆయనలో కవి, పండితుడు, విమర్శకుడు, పరిశోధకుడు కలిసి కనబడతారు. ప్రాచీనతను, నవీనతను సమంగా చూడగలరు.

చిలుకూరి నారాయణరావుగారు చిరస్మరణీయులు. బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి. బహు భాషా దురంధరులు. శతాధిక, అక్షరాలా శతాధిక గ్రంథకర్తలు. ఒక సంచార గ్రంథాలయంగా, సజీవ విజ్ఞాన సర్వస్వంగా ఆయన జీవించారు. ఒక అర్ధ శతాబ్దం నిర్విరామంగా నిరంతర పరిశోధనలు చేసి లక్షా ఇరవై వేల పుటలకు సరిపడ్డ రచనలు చేసిన అద్వితీయులు.

చిలుకూరి నారాయణరావుగారు అలనాటి విశాల విశాఖ జిల్లాలోని పొందూరుకు దగ్గర్లో వున్న ఆనందపురంలో 1890లో జన్మించారు. తాత తండ్రులు మాధ్వులు కనుక చిలుకూరి వారి ఇంట్లో కన్నడంలోనే అందరూ మాట్లాడుకొనడం జరిగేది. అందుచేత పసి వయస్సులోనే నారాయణరావుగారికి తెలుగు, కన్నడాలు పట్టుబడ్డాయి. స్వగ్రామమైన ఆనందపురంలోనే ప్రాథమిక విద్య ముగించుకొని శ్రీకాకుళం మునిసిపల్ హైస్కూల్లో మెట్రిక్ చదివారు. ఫస్టు క్లాసు వచ్చింది.

మార్కులు బాగా వచ్చిన ప్రజ్ఞావంతులందరూ పెద్ద చదువులు చదువుకునే అదృష్టానికి నోచుకోరు. హైస్కూలు చదువు పూర్తి చేయడానికే చిలుకూరి వారికి ఒక యజ్ఞం అయింది. పేదవారు కావడం చేత పుస్తకాలకూ, బట్టలకూ గతిలేక చాలా కష్టపడవలసి వచ్చింది. అయితే సహాధ్యాయులూ, సహృదయులూ నారాయణ రావుగారికి పుస్తకాలూ, బట్టలూ ఇచ్చి సహాయం చేసేవారు.

ఇక కాలేజీ చదువులు ఎలాగా అని మథనపడుతున్న రోజుల్లో చిలుకూరి నారాయణరావుగారు తలవని తలంపుగా గిడుగు రామమూర్తిగారి దృష్టిలో పడ్డారు. కుర్రాడిలోని చురుకుదనం చూసి ఇంతటి కుశాగ్ర బుద్ధి పై చదువులు చదువుకుంటే ఎంతో రాణిస్తాడని గిడుగువారు నారాయణరావుగారి ఉన్నత విద్యాభారాన్ని తమ మీద వేసుకున్నారు. అప్పుడు గిడుగువారు పర్లాకిమిడి కళాశాలలో హిస్టరీ మాష్టరు. ఆయన నారాయణరావుగారిని తమ ఇంట్లో పెట్టుకొని కళాశాల చదువు చదివించారు. పర్లాకిమిడిలో ఎఫ్ఫే చదివారు. తర్వాత విజయనగరంలో బి.ఎ. పూర్తి చేశారు. తమ గురువుగారిలాగే నారాయణ రావుగారు కూడా చరిత్రనే అభిమాన విషయంగా ఎంచుకున్నారు. గిడుగు వారికి చేదోడువాదోడుగా వుంటూ చారిత్రక పరిశోధనలు కూడా చేశారు. ఎక్కడలేని తామ్ర శాసనాలు చదివారు. ఎక్కడ కనబడితే అక్కడ శిలాశాసనాలు కాపీ రాసుకొని పరిష్కరించారు.

చదువులంటే చెవికోసుకొంటారు. కనుక నారాయణరావుగారు బి.ఎ.తో తృప్తి చెందలేదు. ఎం.ఎ. పట్టాని ఆంధ్ర, కర్ణాటక భాషలు అభిమాన విషయాలుగా ఎంచుకొని పొందారు. ఇంట్లో మాట్లాడే కన్నడంతో సంతృప్తి పడక, విజయనగరం కాలేజీలో ఇంగ్లీషు పాఠాలను చెప్తున్న కర్ణాటక భాషలో పండితులైన సుబ్బరాయభట్టుగారి వద్ద క్షుణ్ణంగా చదువుకొన్నారు. అందుకే

ఎం.ఎ.లో కన్నడం కూడా కలుపుకొన్నారు. ఉన్నత విద్యాబోధనకు అవసరమైన ఎల్.టి. పట్టాన్ని తెచ్చుకొన్నారు.

నారాయణరావుగారు విశాఖపట్నం పి.వి.యం. హైస్కూల్లో మూడేళ్ళు మాష్టరుగా పని చేశారు. తర్వాత ఏట్స్ దొరగారి కింద స్కూళ్ళ ఇన్‌స్పెక్టరుగా కూడా పనిచేశారు. (ఏట్సు దొర అంటే మరెవరో కాదు. గిడుగు, గురజాడ వారిలో వ్యావహారిక భాషావాదపు బీజాలు నాటిన ఆంధ్రభాషాభిమాని) స్కూళ్ళ ఇన్‌స్పెక్టరుగా రెండేళ్ళు పనిచేశాక నారాయణరావుగారు రాజమహేంద్రిలోని గవర్నమెంటు కాలేజీలో తెలుగు పండితులుగాపనిచేశారు.

గిడుగు వారి శిక్షణ వల్ల చిలుకూరి వారిలో భాషా పరిశోధనాసక్తి ఉజ్జ్వలమైంది. నన్నయగారి భారతంపై ఆయన పరమ ప్రామాణికులయ్యారు. పదకొండో శతాబ్దపు తెలుగు మీద పరిశోధనలు చేసి అంతటితో ఆగక ఆంధ్రభాషా చరిత్రము రచించడానికి పూనుకొన్నారు. రెండు భాగాలలో రాశారు. ప్రథమ భాగంలో 800 పుటలు ఉన్నాయి. ద్వితీయ భాగంలో 950 పుటలు ఉన్నాయి. వెరసి గ్రంథం 1750 పుటలు. ఈ పుస్తకాల సైజు రాయల్ సైజు.

ఇంతటి బృహద్గ్రంథాన్ని రచించినందుకు ఆయనను ఎంత అభినందించినా చాలదు. అయితే ఇందులో ఆయన ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతాల దగ్గరే చాలా మంది పేచీ పెడతారు. "తల్లిసంస్కృతంబె యెల్లభాషలకును" అనేది ప్రాచీన సిద్ధాంతం. పాశ్చాత్యులు వచ్చాక ద్రావిడ భాషా వాదం వచ్చింది. రాబర్ట్ కాల్డ్వెల్ ద్రావిడ భాషల తులనాత్మక వ్యాకరణం రాసి తెలుగు ద్రావిడ భాషలలో ఒకటి అని సంస్కృత భాషా కుటుంబంలోనిది కాదని సప్రమాణంగా ప్రతిపాదించారు. చిలుకూరి వారు ఈ వాదాన్ని ఖండిస్తూ అంతటి పెద్ద గ్రంథాన్ని రచించారు.

నారాయణరావుగారు తమ గ్రంథంలో "తక్కిన ద్రావిడ భాషల కంటే తెలుగే ప్రాచీన ప్రాకృత భాషలకు దగ్గరగా" ఉందని ప్రతిపాదించారు. తెలుగు ప్రాకృత భాషా జన్యమన్నారు. తక్కిన ద్రావిడ భాషలు కూడా ప్రాకృత భాషా భేదాలే అన్నారు. నారాయణ రావుగారి వాదాన్ని భాషా శాస్త్రవేత్తలు ఆమోదించలేదు. మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి, కోరాడ రామకృష్ణయ్య, వజ్ఝల

చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రి, గంటిజోగి సోమయాజి వంటి తొలితరం ద్రావిడ భాషావాదులు చిలుకూరి వారి వాదాన్ని పూర్వపక్షం చేశారు.

మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి గారు చాలా ఘాటుగా రాశారు. "ద్రావిడ భాషలనుకొనునవి పైశాచీ ప్రాకృతముల నుండి పుట్టినవేకాని ప్రత్యేక భాషా కుటుంబమునకు చెందినవి కావు అని తలపోయుట పగటికల! ద్రావిడులను ప్రత్యేక జాతివారు లేరు అనుట పచ్చి తెగువ!! వీని ప్రాపున కొత్త సిద్ధాంతమును అల్లజూచుట గాలిలో మేడకట్టుట !!!" (తెనుగులో బుట్టువులు - పుట 34) ఇతర భాషావేత్తలు కూడా నారాయణరావుగారి వాదాన్ని అంగీకరించక చాలా విపులమైన ఖండనలు రాశారు.

అసలు చిలుకూరి వారి గురువులు గిడుగు రామమూర్తిగారే ఆ వాదాన్ని ఆశీర్వదించలేదు. గురుశిష్యులకు అభిప్రాయభేదాలు చాలా వున్నాయి. "నావాదమును వారంగీకరింపరని నాకు తెలియును". అని నారాయణరావుగారు రాశారు. తమ వాదం నిలవకపోతే వారు బాధపడరు. "తమ తమ వాదములే గెలువవలెనని పట్టుదల తత్త్వైక దృక్కులకుండకూడదు". అని ఆయనే చెప్పారు. ముందు ముందు ఎవరైనా సమగ్రంగా సప్రమాణికంగా ఆంధ్రభాషా శాస్త్ర చరిత్రను రాస్తే సంతోషిస్తామన్నారు.

చిలుకూరి నారాయణ రావుగారు పుట్టిందీ, కలం పట్టిందీ విశాఖ జిల్లాలో; కాలు పెట్టింది అన్ని జిల్లాలలో. మెట్టిందీ, సాహితీ పట్టం కట్టిందీ అనంతపురంలో.

నారాయణరావుగారు ఒకసారికాదు, ముమ్మారు యం.ఎ. పట్టభద్రులయ్యారు. ఎల్.టి. పట్టం పొంది అధ్యాపకునిగా అర్హత పొందారు. పదకొండో శతాబ్దపు తెలుగు భాష మీద సిద్ధాంత వ్యాసం వ్రాసి మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం నుండి డాక్టరేట్ పట్టం పొందారు. (తెలుగు భాషలో మొదటి పి.హెచ్.డి. పట్టం పొందిన వారు నారాయణరావుగారే.) కాశీ సంస్కృత విద్యాపీఠం వారు నారాయణరావుగారికి "మహోపాధ్యాయ" బిరుదును ఇచ్చారు. 1947 లో బ్రిటిష్ దొరతనం వారు పోతూ పోతూ నారాయణరావుగారికి మరొక "మహోపాధ్యాయ" బిరుదును ఇచ్చారు. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం వారు కళాప్రపూర్ణ బిరుదును ఇచ్చారు.

నారాయణరావుగారు రాజమహేంద్రిలో దేశీయ ఇతిహాస పరిశోధక మండలి సంస్థాపకులలో ఒకరు. గుంటూరులో నవ్య సాహిత్య పరిషత్తును

స్థాపించడంలో చిలుకూరి వారి పాత్ర చాలా ప్రధానమైంది. చాలా సంవత్సరాలు ఆ సంస్థకు ఆయన అధ్యక్షులు. అనంతపురంలో కృష్ణదేవరాయ పీఠాన్ని ఆ తర్వాత ఆయన నెలకొల్పారు.

పైన చెప్పిన వైనాలు చూశాక చిలుకూరి నారాయణరావుగారూ, ఆయన కృషి ఒక్క రాయలసీమకే పరిమితం కాక యావదాంధ్రకూ చెందుతుందని విశదమవుతుంది. అలాగే ఆయన తత్వచింతన ఏ ఒక్క మతానికో మీదు కట్టినది కాదు. వైదిక మతాలూ, అవైదిక మతాలూ, పరమతాలూ కూడా ఆయన తరచి చూశారు. శైవసిద్ధాంతం, బసవేశ్వర చరిత్రా రాసి ఊరుకోక బౌద్ధ, జైన మతాలు సిద్ధాంతాల గూర్చి గ్రంథాలు రాశారు. బైబిల్ పాత, కొత్త నిబంధనలు అనువదించారు. ఖురానే షరీఫు అనువదించి ఇస్లాం మత స్వరూపాన్ని సాక్షాత్కరింపచేశారు. ఇకపోతే సాయణ భాష్యంతో ఋగ్వేదాన్ని టీకా తాత్పర్య సహితంగా తెనుగు చేశారు. ఆపస్తంబ, గౌతమ ధర్మ సూత్రాలను ప్రతిపదార్థ సహితంగా అనువదించారు. అద్వైతసిద్ధాంతం, భగవద్గీత వచనంలో విశదపర్చారు.

దేశ చరిత్రలూ, జీవిత చరిత్రలూ రాశారు. గ్రీకు, రోమను, చినీ, జపాను, రష్యా, బర్మా మొదలైన విదేశ చరిత్రలేకాక ఆంధ్ర, భారత దేశ చరిత్రలు రచించారు. శాస్త్ర గ్రంథాలను కూడా ఆయన విడిచి పెట్టలేదు. తర్కశాస్త్రం వంటి ప్రాచీన శాస్త్రాలే కాక, శిశు మనశ్శాస్త్రం, ప్రసవ శాస్త్రం మొదలైనవి కూడా రాశారు. (ఆదిలో వీరేశలింగంగారు స్త్రీలకు ఉపయోగపడే రీతిలో గర్భధారణం, శిశుజననం మొదలైన విషయాలపై పుస్తకం రాశారు. మళ్ళా చిలుకూరి వారు ఆ పని చేశారు.)

నారాయణరావుగారు వాఙ్మయ చరిత్రలూ, భాషా చరిత్రలూ రాశారు. నిఘంటువులూ, పదకోశాలూ, లోకోక్తి సంకలనం చేశారు. లక్షా యాభైవేల తెలుగు సామెతలను ఆయన చేర్చారట. ఇంగ్లీషులో కూడా ఏడు గ్రంథాలను రాశారు. కేవలం శాస్త్రీయ వచనమేకాక సృజనాత్మక సాహిత్యం కూడా రచించారు. నాటకాలూ, పద్య కావ్యాలూ కూడా వారి రచనలలో ఉన్నాయి.

ఆయన పది సంపుటాలలో రాసిన ఆంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్ర సొంతం అచ్చులో అలభ్యం కావడం ఆంధ్రుల దురదృష్టం. శాస్త్రీయ సృజనాత్మక గ్రంథాలు వారివి సుమారు 250 దాకా ఉన్నాయి. ఇంతటి బహు సంఖ్యలో

రచనలు చేశారు. కాబట్టే చిలుకూరి వారి రచనలు లక్షా పాతికవేల పుటలు పట్టాయి. ఇంతటి "రాక్షస" పరిశోధనాశక్తి ఆయనకు వెన్నతో పెట్టిన విద్య.

వజ్ఝల చిన సీతారామశాస్త్రి (1878–1964)

గిడుగు రామమూర్తిగారి శిష్యులలో ఒకరైన బుర్రా శేషగిరిరావుగారు మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయంలో రెండేళ్ళపాటు ద్రావిడ భాషా పరిశోధకునిగా పనిచేస్తే, మరొక శిష్యుడైన చిలుకూరి నారాయణరావుగారు ద్రావిడ భాషా వాదానికి విరుద్ధంగా ఆంధ్ర భాషా చరిత్రను వివరించారుగానీ, రామమూర్తి గారి రచనలను ఆది నుండి ఒకే రకంగా బలపరుస్తూ వచ్చిన చిన సీతారామశాస్త్రిగారు మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం ప్రాచ్య భాషా పరిశోధన శాఖలో పనిచేస్తున్న కాలంలో తమిళం, కన్నడం, మలయాళం వ్యాకరణాలను ఆయా భాషల పండితుల దగ్గర నేర్చుకొని, సూత్రాలు రాసుకొని, ద్రావిడ భాషల తులనాత్మక వ్యాకరణ విశ్లేషణ చేసి, "ద్రావిడ భాషా పరిశీలనం" అన్న మౌలిక గ్రంథాన్ని రచించారు.

వజ్ఝల వారు బొబ్బిలికి దగ్గరలో ఉన్న పాలతేరు గ్రామంలో జన్మించారు. చిన్నతనంలో తన తండ్రిగారైన ముఖ లింగేశ్వర శాస్త్రిగారి దగ్గర సంస్కృత కావ్య నాటక గ్రంథాలను చెప్పుకొన్నారు. ఒక పిన తాతగారి దగ్గర జాతక ముహూర్త సిద్ధాంత భాగాలనూ, లీలావతీ బీజ గణితాన్ని నేర్చుకొన్నారు. మరొక పిన తాతగారి వద్ద తెలుగులో ఛందస్సు, అలంకారాలు, వ్యాకరణం మొదలైన శాస్త్రాలతో పాటు ధర్మశాస్త్రాన్ని కూడా చదువుకొన్నారు. ఎవరెవరు ఎంత నేర్పగలరో అంతా నేర్చాక ఇతరుల వద్ద తర్క, వేదాంత శాస్త్రాలను అధ్యయనం చేశారు. ఇవన్నీ కిందటి శతాబ్ది చరమపాదంలో జరిగిన సంగతులు.

ఆ రోజుల్లో ఏ మాత్రం ప్రతిభ ఉన్నవాడైనా అష్టావధానం, శతావధానం చేయడం ఒక వ్యసనము. చిన సీతారామశాస్త్రిగారు కూడా సంస్కృతంలోనూ, తెలుగులోనూ చిత్రకవిత్వం విచిత్రంగా చెబుతూ అష్టావధానాలు చేసేవారు. బొబ్బిలి ప్రాంతాలకు ఎటువంటి దిగ్గంతులు వచ్చినా వాళ్ళతో శాస్త్ర చర్చ చేయడం వజ్ఝల వారికి ద్వితీయ ప్రకృతి క్రింద పరిణమించింది. శాస్త్రిగారి స్వగ్రామం బొబ్బిలికి దగ్గరలో వున్న పాలతేరుకు ఆ రోజుల్లో తిరుపతి కవులు వచ్చినప్పుడు వాళ్ళతో శాస్త్రిగారు వాదోపవాదాలు పెట్టుకొన్నారు. వజ్ఝల వారి ఎడమ కంటిలో పువ్వుంది. దీనిని

పురస్కరించుకొని తిరుపతి కవులు శాస్త్రిగారిని అన్న మాటలు ఔదార్య రహితమైనా ఆ రోజుల్లో అందరికీ కంఠోపాఠమే. ఇటువంటి వాటిని శాస్త్రిగారు ఖాతరు చెయ్యక తమ వాదంలోని బలాన్నే ఎప్పుడూ నమ్ముకునేవారు.

1909లో శాస్త్రిగారు పాలతేరు విడిచి పెట్టి విజయనగరం చేరుకొన్నారు. అప్పటికి గురజాడ అప్పారావుగారు సజీవులు. ఇతరుల సుగుణాలను పసికట్టడంలో అప్పారావుగారు అందెవేసిన చెయ్యి. వజ్ఝల వారి విమర్శనా పటిమనూ, ప్రతిభనూ అప్పారావుగారు ఇట్టే గుర్తించారు. పసికట్టుకొని విజయనగరంలో ఉన్న పండితులందరికీ సీతారామశాస్త్రిగారిని పరిచయం చేశారు. "ఈ యువకుడు సాహిత్య విమర్శలో కొత్త పాతల మేలు కలయిక. చాలా అరుదైన వ్యక్తి!" అని అప్పారావుగారు అందరికీ చెప్పేవారు.

ఈనాడు వజ్ఝలవారు జటిలమైన విషయాలపైన పటుల పారిభాషిక పదాలతో కఠినమైన శైలిలో వ్రాస్తారు కనుక ఆయన కరడు కట్టిన గ్రాంథికవాది అని అందరూ పొరబడవచ్చునుగాని, ఆనాడు గురజాడ అప్పారావుగారికి వీరు అండదండగా ఉండేవారు. సనాతన పండితులతో చర్చలు జరిపేటప్పుడు గురజాడ వారి పక్కన వజ్ఝలవారెప్పుడూ వాదోడుగా ఉండేవారు. అప్పారావుగారు పురమాయించిన పరిశోధనలు చేస్తూ ఎంతో సహాయపడేవారు. చివరకు అప్పారావుగారి ప్రోద్బలం వల్లనే వజ్ఝలవారు "వసుచరిత్ర విమర్శ"కు పూనుకొని ఆంధ్ర సాహిత్యానికి అపూర్వమైన సేవ చేశారు.

ఆంధ్ర కావ్యాలలో అనన్యమైన వసు చరిత్రమూ, అన్యమైన నరసభూపాలీయాన్నీ తైపారువేసి, పరిశోధించి ఈ రెండు కావ్యాలనూ ఒక్కరే వ్రాశారన్న సంగతి "సాహిత్యసత్తేదారు"లై అంతరంగిక సాక్ష్యాలతో వజ్ఝల వారు నిరూపించారు. "రామరాజ భూషణుడు" అనే పేరు భట్టుమూర్తి బిరుద నామమనే విషయాన్ని సాధికారంగా, సప్రమాణికంగా వజ్ఝలవారే ప్రతిపాదించారు. ఇది ఈనాడు అందరూ అంగీకరించిన సత్యం.

అయితే వజ్ఝలవారు సుదీర్ఘకాలం పరిశోధనలు చేసి, "ఆంధ్ర శబ్దచింతామణి" నన్నయ్యగారే రచించారని రుజువు చేయడానికి విశ్వ ప్రయత్నాలు చేశారు. చివరికి నన్నయ్యగారే వచ్చి "ఇది నేను రాయలేదు" అని చెప్పినా వజ్ఝలవారు అంగీకరించరు. వారి నన్నయ కర్తృత్వ వాదాన్ని ఇవాళ సాహిత్య లోకంలో చాలా మంది ఆమోదించరు.

దక్షిణాది నాలుగు భాషల వ్యాకరణాలతోపాటు సంస్కృతాన్ని జోడించి వజ్ఝలవారు "ద్రావిడ భాషా పరిశీలనం" అనే ఉద్గ్రంధాన్ని వ్రాశారు. అందులో కాల్డ్‌వెల్ దొరకు ఎంత గౌరవమివ్వాలో అంతా యిచ్చి, అతని పొరపాట్లను ఖండించారు. ఈ గ్రంధం రెండు భాగాలు. తెలుగు భాషా శాస్త్రంపైన పరిశోధన చేయదలచిన వాళ్ళు ఇది చదవక తప్పదు.

తరువాత వజ్ఝలవారు వ్రాసిన మరొక ఉద్గ్రంథం "ఆంధ్ర వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము" అనేది. ఇదీ రెండు భాగాలే. ఒక్కొక్కటి వెయ్యి పేజీలు. ఈ ఉద్గ్రంథాలపై వ్రాస్తూ, "ఈ పుస్తకం చిన్నయసూరిగారి బాల వ్యాకరణానికి సహా పెద్ద భాష్య గ్రంథము" అని నిడుదవోలు వెంకటరావుగారు పొరపాటున అన్నారు. వెంటనే వజ్ఝలవారు " నా గ్రంథానికి మూలం నన్నయాధర్వణీయము" అని చెప్పి ఈ సంగతి "నా గ్రంథము నాఘ్రాణించిన వారి కెల్ల విదితము కాగలదు" అని స్పష్టం చేశారు.

పత్రికా ముఖాన మాత్రమే కాక వజ్ఝల వారు నిడదవోలు, కాకినాడ, గుంటూరు, కడప, మధుర మొదలైన పట్టణాలలో జరిగిన పండిత సభలలో కూడా ఆంధ్ర లక్షణ శాస్త్రాల గురించి ప్రసంగించేవారు. శాస్త్ర పాడిత్యంతో పాటు సమయస్ఫూర్తి, చతురోక్తి, గాంభీర్యం మొదలైన ఆయుధాలతో ఆయన ఎక్కడకు వెళ్ళినా నెగ్గుకొచ్చేవారు. తాము పాల్గొన్న సభలలో తమ వ్యక్తిత్వం తప్ప యింకొకరిది కనబడేది కాదు. అందుకే జయంతి రామయ్య పంతులు గారు ఒకసారి "సీతారామశాస్త్రిగారు ఏదైనా సభలో పాల్గొంటే అది ఏకపాత్రా నాటకమే!" అని ఛలోక్తి విసిరారు.

ధర్మశాస్త్రాలను క్షుణ్ణంగా చదివి మధించారు గనుక స్త్రీ పునర్వివాహం శాస్త్రీయం కాదనే రోజుల్లో వజ్ఝల వారు బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి గారితో, తాతా సుబ్బారాయుడు శాస్త్రిగారితో కలసి మళ్ళీపెళ్ళి వైదిక సంప్రదాయాలకు విరుద్ధంకాదనే ధర్మశాస్త్ర నిర్ణయాన్ని చేశారు. అక్కడితో ఆగలేదు. "స్త్రీ వివాహ వయో నియమము" అనే గ్రంథం రాసి ప్రౌఢ వివాహాలను సమర్థించారు. "రజస్వలావంతర వివాహమే ధర్మశాస్త్రముచేనుత్తమ కోటిని నధిరోహించుచున్నది. ప్రకృతమున్న ఋతుమతీ వివాహమంతరించిన మాత్రమున యాపత్కల్పమనుట యసంగతము. శారదాబిల్లు క్షేమకరము" అని స్పష్టంగా సంస్కరణను బలపర్చారు.

"వ్యావహారిక భాష ఎట్లు ఎంత వరకు సులభ రచనకు గ్రాహ్యమో" చెప్పగలిగిన వజ్ఝల వారే గిడుగు రామమూర్తిగారు ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తువారి పత్రికలో "ప్రాదెనుగుకమ్మ"ను ప్రచురిస్తే దాని మీద "అంపగమి"ని సంధించారు. ప్రాచీనాంధ్రంపై ఇద్దరికి ఇద్దరే సమర్థులు. వ్యవహారిక భాషపై ఎవరైనా కత్తి నూరితే వారిని వజ్ఝల వారు ఒక పట్టు పట్టేవారు. నిజమైన వ్యాకరణవేత్త వ్యవహారాలలో దృష్టం గ్రాహ్యమని అంగీకరించక తప్పదు.

మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి (1880–1962)

ప్రతి వైయాకరణి "ప్రయోగ శరణం-వ్యాకరణం" అని ఒప్పుకొంటూనే ఏవో కొన్ని ప్రయోగాలనే పట్టుకొని వేళ్ళాడే లక్షణ గ్రంథాలను ప్రామాణికాలుగా భావించి వాటిలో కనబడని ప్రయోగాలను తప్పులనడం పరిపాటి. అయితే వందలాది పూర్వ కవులు రచించిన అసంఖ్యాకమైన ప్రౌఢ కావ్యాల నుండి ప్రయోగాలను సేకరించి తైపారు వేస్తే భాషా రహస్యాలు బోధపడి నిజమైన అనుశాసనానికి అవకాశం ఏర్పడుతుంది. ఇటువంటి పని చేయాలన్నదే గిడుగు రామమూర్తిగారి ఆశయం. దాన్ని కొంత వరకు సఫలం చేసిన వైయాకరణి మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు.

మల్లాది వారు 1914-15 సంవత్సరాల మధ్య ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తులో పూర్వ గ్రంథ ప్రకాశకులై సాహిత్య పరిషత్పత్రిక నడుపుతున్నప్పుడు గిడుగు వారితో పరిచయమైంది. మల్లాది వారు గ్రాంథిక వాదులే అయినా భాషా విషయాలు వారితో ప్రసంగించడానికి రామమూర్తి గారు విముఖులు కారు. మతభేదాలు మైత్రికి అడ్డురాకూడదనే గిడుగువారి నియమం. మల్లాది వారు రామమూర్తిగారి వాదాన్ని బాగా ఎరిగినవారు. ఎన్ని పూర్వ కవి ప్రయోగాలను గిడుగువారు చూపించగలరో తెలుసుకొన్న పండితులు.

1923 నుండి మూడు సంవత్సరాలు దీక్షగా మల్లాదివారు "ఆంధ్ర భాషానుశాసనం" అనే నూతన వ్యాకరణ గ్రంథాన్ని రచించసాగారు. తమ దగ్గర ఉన్న ప్రయోగాలకు తోడుగా మరికొన్ని ప్రయోగాలు లభిస్తే మేలని తలచి గిడుగువారికి ఒక లేఖలో విన్నవించారు. దానికి బదులు రాస్తూ తాము ఎన్నాళ్ళనుంచో రాసిపెట్టుకొన్న ప్రయోగాల పుస్తకాన్ని రామమూర్తిగారు పంపించారు. వాటిలోంచి తమ అభిప్రాయాలకు అనుకరణమైన వాటిని స్వీకరించి మల్లాదివారు 1926లో ఆంధ్రభాషానుశాసనాన్ని రచించారు. దాని విజ్ఞప్తిలో గిడుగువారికి కృతజ్ఞతలు కూడా చెప్పారు.

మల్లాదివారి పుస్తకం అచ్చుపడడానికి సిద్ధంగా ఉన్నప్పుడు ఒకసారి రామమూర్తిగారు రాజమండ్రికి వచ్చారు. మల్లాదివారి ఇంటికి వెళ్ళి ఆ గ్రంథాన్ని రెండు రోజులపాటు నిశితంగా పరిశీలించారు. "మీరు వ్రాసినది నా వాదము మాటికరవైపాళ్ళు అంగీకరించినట్లున్నది. ఆశేషమంగీకరించుట మీకిష్టము కాదు కాబోలు. అయితేనేమీ మీరింత వరకంగీకరించడమే నాకు సంతోషం" అని చెప్పారట. ఈ సంగతులు గ్రంథస్థం చేస్తూ మల్లాదివారు ఇలా అన్నారు. "ఈ సత్య విషయ మిసుమంతయైన తెలియని వారొకరు సర్వము తెలిసినట్లుగా నేను కృతజ్ఞతలు చూపినట్లుగా ఈ నడుమ భారతిలో వ్రాసినదెంతయు విచారకరమైనది" అని బాధపడ్డారు.[11]

1940 మార్చి భారతిలో శ్రీనివాస శిరోమణిగారు "గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు– నా అనుభవాలు" అన్న శీర్షికతో వ్రాసిన వ్యాసాల భాగాలనే మల్లాది వారు ఇక్కడ జ్ఞాపకం చేస్తున్నారు కాబోలు. శిరోమణిగారి వ్యాసంలో భాగం ఇది.[12]

"అట్లా 15 సం॥ లు కష్టపడి తయారు చేసుకొన్న గ్రంథమూ ఆ గ్రంథము పుచ్చుకొని 5 సం॥లు దేశమంతటా తిరిగినారు. తాము తెలుసుకొన్న దాని కంటే మరొకరికి ఏమీ తెలియదు అని తేలిపోయింది. ఆ గ్రంథాన్ని అచ్చువేయించమని మేమంతా వేధించినాము. ఇంతలో ఒకానొక శాస్త్రులుగారు పంతులు గారి దగ్గరకు వచ్చి సమగ్రమయిన వ్యాకరణము తెలుగులో వ్రాయవలెనని అనుకుంటున్నాను. మీ గ్రంథము అంతా నాకు ఇప్పించండి. నా పుస్తకానికి ఉపయోగించుకొంటాను అన్నారు. అంతే అడిగిందే ఆత్రముగా పంతులుగారు తమ గ్రంథాన్ని ఆ శాస్త్రులు గారి చేతికి ఇచ్చినారు. ఆ శాస్త్రులు గారు పంతులుగారు వ్రాసుకున్న ఉదాహరణలన్నిటికీ సూత్రాలు గ్రాంథికములో తయారుచేయించి అచ్చువేయించినారు. ఆ పుస్తకములో పంతులవారి పేరయినా ఆ బ్రాహ్మణుడు చెప్పలేదు.

"రాజమహేంద్ర వరము పంతులవారితో నేను వెళ్ళినాను. అక్కడ భావరాజు వెంకట కృష్ణారావుగారు పంతులుగారి దగ్గ రికి వచ్చి ఆ వ్యాకరణములో పంతులవారి పేరయినా ఆ శాస్త్రులు వారు వేయలేదని భగ్గున మండిపడిపోయినాడు. పంతులుగారు పకపక నవ్వినారు. కృష్ణారావుగారి

---

11. ప్రతిభ –సంపుటి –4, 1940
12. "మరోసారి గిడుగు రామమూర్తి" –పుట 177

వీపుతట్టి "నా పేరెందుకు? నాకు పేరు అక్కరలేదు. నా వాదాన్ని ఆ శాస్త్రుల వారు లోకములో పారవేసినారు. నాకదే తృప్తి" అన్నారు. అంతటితో కృష్ణారావు గారు ఊరుకోలేదు. ఏదేదో మాట్లాడినారు. పంతులుగారు గంభీరముగా "అక్షరాలు కనిపెట్టిన వాడి పేరెవరికైనా తెలుసునా? అట్లాగే నా పేరు లోకానికి తెలిస్తే ఏం, తెలియకపోతే ఏం?" అని మందలించారు".

పైన ఉదాహరించిన పేరాగ్రాఫులు రామమూర్తిగారి ఔదార్యానికి నిదర్శనమైతే మల్లాదివారి వైదుష్యానికి చాలా గ్రంథాలు సాక్ష్యాలిస్తాయి. ఆయన నలభై సంవత్సరాల పాటు వివిధ పాఠశాలలలో, చివరకు విశ్వవిద్యాలయంలో ఉపాధ్యాయులుగా విద్యాదానం చేసినవారు. చర్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారి దగ్గర వ్యాకరణ శాస్త్రాన్ని అధ్యయనం చేసి స్వయం కృషి వల్ల ఉభయభాషా విశారదులయ్యారు. తర్వాత నాలుగు దశాబ్దాలు పఠన పాఠనాలలో ఆరితేరారు. వివిధ సంస్థానాలలో సత్కార్యాలు పొందారు.

1909-1919 వెంకటగిరి సంస్థానంలో

1910-1913 జటప్రోలు సంస్థానంలో

1919-1926 నూజివీడు నారయప్పారావుగారి వద్ద

జమీందారుల ఆదరంతోపాటు విశ్వవిద్యాలయం వారి ప్రోత్సాహం వల్ల మల్లాదివారు సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రను రెండు భాగాలలో రచించి ప్రచురించారు. వైదిక వాఙ్మయ సంపుటం 1933లోనూ, లౌకిక వాఙ్మయ సంపుటం 1936లో ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయం వారు ప్రచురించారు. పూర్వం ఇంగ్లీషులో ఆంగ్లేయులు రచించిన సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రలో దొర్లిన పొరపాట్లను మల్లాదివారు ఈ సంపుటాలలో సవరించారు.

కేవలం భాషా సాహిత్య చరిత్రలనూ వ్యాకరణాన్ని రచించడమేకాక మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు అనువాదాలనూ, సృజనాత్మక రచనలనూ కూడా చేశారు. వాటి వివరాలు ఇవి-

1. సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్ర (2 భాగాలు)
2. ఆంధ్ర భాషానుశాసనం (2 భాగాలు)
3. ఆంధ్ర దశ రూపకం (తెలుగు సేత)
4. భాసనాటక కథలు (2 భాగాలు-వచనం)
5. ప్రేమతత్వం (పద్యకావ్యం)
6. ఉత్తర రామచరిత్ర (ఆంధ్రీకృతి)

7. భీష్మ ప్రతిజ్ఞ (నాటకం)
8. ఆంధ్ర భవిష్య పర్వం (పద్యప్రబంధం)
9. భవభూతి నాటక వచనం
10. విదుర నీతి
11. స్త్రీ ధర్మబోధిని
12. సత్యకీర్తి నాటిక
13. కవి విడంబనం
14. మహాభారత విమర్శనం

సంస్కృత రచనలు

15. బ్రహ్మసూత్రార్థ దీపిక
16. రజోఽనన్తర వివాహము
17. సంస్కృత భాషా-ఇవికాక అనేక పత్రికలలో వ్యాసరచనలు.

పై రచనలు మాత్రమే కాక మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు పింగళి సూరపరాజుగారి కళాపూర్ణోదయం 14 వ్రాతప్రతులు పరిశోధించి, పరిష్కరించి, పాఠాంతరాలతో ప్రచురించారు. ఇది "పిఠాపురం మహారాజా సమాదరణకు పాత్రమైనది". 1938 లో తొలి ముద్రణ-1957లో మలి ముద్రణ పొందిన ఈ కావ్యానికి మల్లాదివారు భావప్రకాశిక టీకను సమకూర్చారు. 1963 లో ఇది మూడవ ముద్రణ పొందింది. సూరపరాజు గారి రెండు కావ్యాలను పేర్కొని మల్లాదివారు ఒక జ్ఞాపకం పెట్టుకోదగ్గ సంగతి చెప్పారు. "ఇట్టివాడు కవి అని నిర్ణయించడానికి కళాపూర్ణోదయం. ఇట్టిది కవిత్వ కళ అని నిర్ణయించడానికి ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నం సమర్థ"లని వారి సత్యభాషణం. మల్లాదివారు కేవలం వైయాకరుణులు మాత్రమేకాదు, రసజ్ఞులు

బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రి (1876–1946)

గతంలో ఉన్న మంచినంతా అవగతం చేసుకొని దానిని పండిత పామరులకు సరిసమానంగా అందచేయగలవాడే నిజమైన విజ్ఞానవేత్త. గిడుగు రామమూర్తిగారి స్నేహితులలో అటువంటి వారు కొందరున్నారు. ప్రజల కోసం తమ ప్రజ్ఞలను వినియోగించారు. రామమూర్తిగారితో పాటు పర్లాకిమిడి కాలేజీలో సంస్కృతాంధ్ర పండితులైన బంకుపల్లి మల్లయ్యశాస్త్రిగారు ప్రశంసనీయులైన ప్రజాశ్రేయోభిలాషులు.

బంకుపల్లివారు చదువుకొన్న శాస్త్రాలు ఇన్నీ, అన్నీ కావు. ఉర్లాం సంస్థానంలో బాల్యమంతా గడిపారు. కావ్య నాటకాలంకార సాహిత్యాలూ, వ్యాకరణం చదివి ఉర్లాం శ్రావణి సభలో పరీక్ష ఇచ్చి ఉత్తీర్ణులయ్యారు. తర్క వేదాంత శాస్త్రాలూ, భాష్యాంతం వ్యాకరణం నేర్పగల సామర్థ్యం, జ్యోతిష్యం, వేదాంత మీమాంస శాస్త్రాలు ఉద్దండ పండితుల దగ్గర నేర్చుకొన్నారు. గిడుగు రామమూర్తి గారి దగ్గర ఇంగ్లీషు చదువుకొన్నారు. తమ మామగారు పొకల సింహాచలం గారి వద్ద సంగీతం నేర్చుకొన్నారు. ఇన్ని విద్యలు నేర్చుకొని పర్లాకిమిడి కాలేజీలో పని చేస్తూ ఆయన ఊరుకోలేదు. తమకు వచ్చిన విద్యలు సామాన్య ప్రజలకు చెప్పడానికి భారత భాగవత రామాయణాల కథలలో వాటిని జోడించి, తెలుగు సాహిత్యంలోని వసుచరిత్రాది ప్రబంధాల కథలను కూడా తీసుకొని "పురాణ హరికథ" అనే పేరుతో నృత్య గీత తాళయుతంగా పాడి, ఆడి ఆంధ్ర దేశంలోని ఎన్నో పల్లెల్లోనూ, పట్టణాలలోనూ ప్రజలను ఉత్తేజితులను చేశారు. (ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు కూడా ఇలాగే హరికథలు చెప్పేవారన్నది ఇక్కడ గుర్తుంచుకోదగ్గ సామ్యం) మల్లయ్య శాస్త్రిగారు ఛాందస పండితులుకారు. సంఘ సంస్కర్త. ధర్మశాస్త్రాలను మధించారు కనుకనే రజస్వలానంతర వివాహాలను, హరిజనోద్యమాన్ని, స్త్రీ పునర్వివాహాలనూ అంగీకరిస్తూ అవి శాస్త్ర సమ్మతాలని పండిత సభలలో వాదిస్తూ దక్షిణ దేశం అంతటా సంచారం చేసి ప్రచారం చేశారు. కేవలం ప్రచారంతో ఆగకుండా తమ విశ్వాసాలను ఆచరణలో పెట్టి తమ వితంతు కుమార్తెకు పునర్వివాహం చేశారు. (ధర్మశాస్త్రం ప్రకారం ఒకసారి కన్యాదానం చేసిన వారు మళ్ళా ఆ పిల్లను ఇంకొకరికి దానం చేయడానికి వీలులేదు. కనుక మల్లయ్య శాస్త్రిగారి కుమార్తెను గిడుగు రామమూర్తిగారు తమ బిడ్డగా స్వీకరించి వేదుల సత్యనారాయణ శాస్త్రిగారికిచ్చి పెళ్ళి చేశారు.)

వేదాలలో ఏముందో సాధారణ జనానికి తెలిస్తే సనాతనుల బుకాయింపులు చెల్లవు. అందుచేత నిజమైన సంఘ సంస్కర్తలు వేదాన్ని ప్రజలకు విశదపర్చాలి. కావూరి వినయాశ్రమం వారి ప్రేరణ చేత మల్లయ్య శాస్త్రిగారు సాయణ భాష్యానుసారంగా నాలుగు వేదాలనూ ఆంధ్రీకరించారు. ఇందులో ఒక్క ఋగ్వేదాన్ని మాత్రమే ఆశ్రమం వారు ప్రకటించారు. మల్లయ్యశాస్త్రిగారు తెనిగించిన మిగతా మూడు వేదాలు, రచించిన ఎన్నో యక్షగానాలూ అచ్చుపడలేదు. ఉర్లాం పర్లాకిమిడి చీకటి సంస్థానాధిపతుల

సత్కారాలను పొందారుగాని ఆ జమీందారులు మల్లయ్యశాస్త్రిగారి రచనలను అచ్చువేసి ఉంటే "పురాణ వాచస్పతి" అని వారికున్న బిరుదుకు తగ్గ రచనలు వెలుగుచూసి ఉండేవి. ఆయన అనర్గళ ధారాళ వాగ్ధోరణితో చెప్పిన హరికథలూ, జనసామాన్యానికి సుబోధకాలను చేసిన ధర్మ రహస్యాలు గాలిలో కలిసిపోయి ఉండేవికావు.

యల్లాపంతుల జగన్నాథం (?–1924?)

తమ రచనలను పత్రికలలోగాని, పుస్తకరూపంలోగాని ప్రచురిస్తే అవి కలకాలం ప్రాచుర్యం పొందకపోయినా కాలగర్భంలో కలసిపోవు. పరిశోధకుల దృష్టిలో ఎప్పుడో ఒకప్పుడు పడి ప్రసిద్ధుల జీవిత చరిత్రల సమగ్ర స్వరూపాన్ని అర్థం చేసుకోడానికి పనికివస్తాయి. యల్లాపంతుల జగన్నాథం అనే రచయిత "గారెల గుండడు–కొండల మిండడు" అనే రచనను బొబ్బిలి పాట వరుసలో వ్యావహారిక భాషను ఉపయోగించి రాశారు. ఇది అచ్చు పడ్డాక వేలూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి దృష్టిలో పడింది. ఈ రచయితను అభినందిస్తూ ఒక లేఖను రాసి దానిని గిడుగు రామమూర్తిగారి పేర రాసిన ఇంకో ఉత్తరంలో జతచేసి 1924 మార్చి నెలలో పంపించదలిచారు. (ఆసంగతి గిడుగువారికి రాసిన లేఖలో చెప్పారు గాని జగన్నాథం గారికి రాసిన కాగితాన్ని పెట్టడం మరిచిపోయారు.)

"ఈ జగన్నాథం పంతులు మొన్న మొన్నటి వరకు గ్రాంథికవాదిగా నుండి మన మతమునకు మారారు. ఇక్కడ కొంత కాలము నాతో కలిసి ఉండుట చేత భాషా తత్త్వము బోధపరుచుకోగలిగారు" అని గిడుగు వారు వేలూరి వారికి రాసిన సమాధానంలో చెప్పారు.[13]

ఈ జగన్నాథం గారి గురించి వివరాలు కొంత వరకు తెలియవస్తున్నాయి. రచయిత స్వయంగా తన సంగతి ఇలా చెప్పుకొన్నారు.[14]

"1916 సెప్టెంబరు నెలలో వారి స్వస్థానమగు పర్లాకిమిడికే నాకు మార్పు కలిగినది. అప్పుడు వారి సహవాసం ఏడు సంవత్సరములు అవిచ్ఛిన్నంగా లభించినది.... శ్రీ పంతులుగారు అప్పుడు నాయందు అవ్యాజమైన ప్రేమచూపించినారు. "వ్యావహారిక భాషలో వ్రాసినప్పుడు

---

13. మణిమంజరి–సంపుటి 2, సంచిక 1, ఫిబ్రవరి 1982, పుట 37
14. ప్రతిభ–సంపుటి –4, "గిడుగు రామమూర్తి స్మారక సంపుటి", పుట 219

కావ్యమెంత రసవత్తరంగా ఉంటుందో మీకు అనుభవం మీద కాని తెలియదు. ఏదీ నీ కలాన్ని ఒకసారి అటువైపు త్రిప్పు" అని సెలవిచ్చినారు. నాకు గుండె ఝల్లుమన్నది. వారి ఆజ్ఞ నెరవేర్చవలెననే అభిలాష ఒకవైపూ, పండిత రచనలకు అలవాటు పడి యున్న నాకలము వ్యావహారిక భాషా రచనల నంగీకరించదేమో అనే భయం ఒకవైపూ నన్ను పట్టి కొన్నాళ్ళు బాధించినా కాస్త ధైర్యము తెచ్చుకొని హెూమరు కవి రచితమైన, చిన్న హాస్య ప్రబంధమును మాతృకగా పెట్టుకొని "గాదెల గండడు" అనే పేరుతో బొబ్బిలి పాట వరుసను ఒక చిన్న గేయ ప్రబంధమును వ్రాసి వారికిచ్చినాను. అది చదివి ఆనంద భాష్పములు రాల్చినారు. ధన్యోస్మి అన్నారు. ఇదంతా చూచి నాకే ఆశ్చర్యం కలిగింది..... ఈ చిన్న ప్రబంధానికి అచ్చులో 12 పేజీలు ఉపోద్ఘాతము అతి సమర్థతతో వ్రాసినారు...."

జగన్నాథంగారు రచించిన "గాదెల గండడు" అన్న వీరగాథకు హెూమరు రాసిన ఒక హాస్య ప్రబంధం మాతృక. ఇదికాక వ్యావహారిక భాషలో చక్కని గేయ ప్రబంధాలు రాశారు. విశ్వాసి, శ్రీ చైతన్య శిక్షామృతం, ప్రేమదర్శిని, గీతా పరమార్థ దర్శిని, నామసిద్ధాంత దర్శిని, తరణోపాయం అన్నవి వీరి ఇతర కృతులు. "విశ్వాసం" అన్న రచనను గిడుగువారికే అంకితమిచ్చారు. "తరణోపాయం" అన్న కృతికి గిడుగువారు ఉపోద్ఘాతం రాశారు. యల్లాపంతుల జగన్నాథం గారి తండ్రిగారూ, గిడుగువారూ సహపాఠులు. జగన్నాథంగారి గురించి గిడుగువారు వేలూరి వారికి రాసిన లేఖలో ఇలా తెలియజేశారు. "ఇతని వంటి వారనేకులున్నారు. దేశ భాష దేశస్థుల వర్తమాన వ్యావహారిక భాష అని తెలియని వారింకా ఉన్నారు. గనుక మనముపేక్షించి ఊరుకోరాదు".

తాపీ ధర్మారావు (1887–1973)

గిడుగు వారి దగ్గర కొంత కాలం కలిసి ఉండి భాషా తత్వం నేర్చుకోకపోవడం వల్ల వారి కాలేజీ శిష్యులలో కొందరు గ్రాంథిక వాదులుగానే వుండిపోయారు. రామమూర్తిగారే భాషాతత్వం గురించి బాగా ఆలోచించని కాలంలో 1905 ప్రాంతాలలో వారి వద్ద తాపీ ధర్మారావుగారు ఎఫ్పే చదువుకొన్నారు. క్లాసులో అడుగు పెట్టిన తొలినాడే గురుశిష్యులు ఎడమొఖం–పెడమొఖం పెట్టుకొన్నారు. ధర్మారావు గారిని చూడగానే గిడుగువారు మొఖాన బొట్టులేదేం అని అడిగారు. ఆ రోజుల్లో అందరూ

బొట్టుపెట్టుకొనేవారు. ధర్మారావుగారు "మేం నాన్ బ్రాహ్మిన్సుమండీ" అని చెప్పి తప్పించుకోచూశారు. ఆనాటి నుండి కొన్నాళ్ళపాటు గిడుగువారు ధర్మారావుగారి ముఖం చూడకుండానే వారివైపు వీపు పెట్టుకొని పాఠాలు చెప్పారు. (ఉత్తరోత్తరా ధర్మారావుగారు చాలా కాలం తమ జీవితంలో మొఖాన ఒక నిలువు గీత బొట్టును తిలకం లాగ పెట్టుకొనేవారు) ధర్మారావుగారు కుశాగ్ర బుద్ధి కనుక గిడుగు వారిని తర్వాత కొన్ని నెలలకు తన ఆన్సర్సుతో మెప్పించి ప్రియశిష్యులయ్యారు. అయినా ఎప్పే పరీక్షలు ఇంకా రెండు నెలలలో వస్తాయనగా ఒకనాడు గిడుగువారు అడిగిన ప్రశ్నకు క్లాసులో ధర్మారావుగారితో సహా ఎవరూ జవాబు చెప్పలేక పోవడం వల్ల ఇంక పాఠాలు చెప్పను అని గిడుగువారు క్లాసులు తీసుకోలేదు. ధర్మారావుగారు గిడుగువారి వద్ద సెలవు తీసుకోకుండానే పరీక్షల కోసం సెలవులు ఇవ్వగానే పర్లాకిమిడి వదలి పరీక్షలు అక్కడే కనుక విజయనగరం వెళ్ళిపోయారు.

పర్లాకిమిడిలో చదువుకొన్న కాలంలో ధర్మారావుగారికిగానీ అసలు గిడుగువారికిగానీ భాషా వాదాలపై పట్టు లేనేలేదు. ఏట్సు దొర వల్ల ఈ సమస్య గురించి ఆలోచించి రామమూర్తిగారు వాడుక భాషా వాదాన్ని ప్రారంభించే నాటికి ధర్మారావుగారు 1908లో మద్రాసు పచ్చయప్ప కాలేజీ విద్యార్థిగా బియ్యే చదువుకొన్నారు.

భాషా తత్త్వం గురించి సరైన అవగాహన లేక తతిమ్మా గ్రాంథిక వాదుల ధోరణి అలవర్చుకొని ధర్మారావుగారు 1910లో "గ్రాంధికభాషావాదం" అనే శీర్షికతో ఒక చంపక మాలికను రచించారు. అందులో--

> స్థలమున కొక్క గ్రామ్యమయి తానతిచంచలయౌటఁ గృష్ణలో
> పల రచియించు పాత్రములు వట్టి యనర్థములౌను మాకు; మా
> వలనఁ గవులౌ చించునవి వారలకేని విశాఖ వారికేన్
> దెలియుట కష్టసాధ్యమగు; దేశమునందలి బుద్ధియెల్ల లో
> భుల కడనున్న సొమ్ముగతిఁ బొందు వినాశము..........

అని వాదించి,

> ....లయము జెంద గ్రామ్యమను నిక్కపు పాదరసంబు గూర్చి వ
> న్నెల కనకంబు మా తెలుఁగు నీరసమౌనటు జేయకుండ...

ఉండమని దేశీయులను కోరారు. బరంపురంలో ధర్మారావుగారు స్నేహితులతో స్థాపించిన వేగుజుక్క గ్రంథమాల పుస్తకాలలోనూ, ఆంధ్రపత్రిక

ఉగాది సంచికలలో ప్రచురించిన రచనలలో గ్రాంథికమే రాసేవారు. ధర్మారావుగారు గ్రాంథిక వాదులవడానికి గల కారణాలను పరిశోధకులు ఇలా చెప్తున్నారు.[15]

"ధర్మారావులో అందరూ ఔవన్నది కాదవాలన్న అంశ ఒకటుండేది. దీనికితోడు ఈ గ్రాంథికభాషను ఆనాడు బలపరుస్తున్న వారందరూ బ్రాహ్మణులు కావటం, ధర్మారావు మనస్సులో ఏదో మూల ఎప్పుడూ తాను బ్రాహ్మణులకన్నా తక్కువ కాదన్న అభిమానం గూడు కట్టుకోనుండటం తెలిసిందే. దీనితో తానూ ఆ భాషా వివాదంలో గ్రాంథికభాషనే సమర్థిస్తూ వారి ప్రక్కనే ఉండి వారిని మించవచ్చన్న అభిప్రాయం కూడా ఉండి ఉంటుంది".

ప్ర్యాడలు వర్గాల కొలువులో మైనరు జమీందారుల ట్యూటరు-గార్డియన్‌గా ఎన్నో జమీందారీ కేంద్రాలలో పని చేయటం వల్లా బ్రాహ్మణేతర ఉద్యమ భావాలలో ఈదులాడడం వల్లా ధర్మారావుగారు రెండున్నర దశాబ్దాలు గ్రాంథికాన్ని అభిమానించి వాడుక భాషను ఎదిరించారు. భావకవిత్వాన్ని ఎద్దేవా చేశారు. తర్వాత తర్వాత వర్గ స్వభావాలూ, ప్రపంచ సాహిత్య పరిణామాలూ అవగాహన కావడం వల్ల భాషాతత్త్వం బోధపరుచుకొని వ్యావహారిక భాషా వాదపు ఉప్పెనలో తడిసి 1936లో ధర్మారావుగారు ఎట్టకేలకు తమ కలానికున్న పాతపాళీని తీసిపారేసి కొత్త పాళీ పెట్టుకొన్నారు. అందరికన్నా మిన్నగా వాడుక భాషను ప్రచారం చేశారు.

1936లో జనవాణి దిన పత్రికకు సంపాదకత్వం వహించిన ధర్మారావుగారు మొట్టమొదటిసారిగా వ్యావహారికాన్ని పత్రికాభాషగా చేశారు. "ధర్మారావు తాను నిమ్మన విషయంలో తీవ్రవాదులు. అందువల్లనే వీరగ్రాంథికవాదిగా ఉన్నవారు తమ మనస్సులో పరివర్తన రాగానే ఆ విషయం మనస్ఫూర్తిగా వ్యావహారికోద్యమ స్థాపకులైన గిడుగు రామమూర్తికి లేఖ ద్వారా తెలియపర్చుకొన్నారని సీతాపతి అన్నారు" అంటూ పరిశోధకులు చెప్తున్నారు.[16]

ఈ లేఖ ఎప్పటికైనా బయటపడుతుందేమో, దొరికితే అది చక్కని డాక్యుమెంటు కాగలదు. (పరివర్తన చెందిన ధర్మారావుగారు

---

15. ఏటుకూరి ప్రసాద్-"తాపీ ధర్మారావు జీవితం-రచనలు" పుట 107
16. ఏటుకూరి ప్రసాద్ -"తాపీ ధర్మారావు జీవితం-రచనలు" -పుట 295

అభ్యుదయోద్యమానికి, ఆంధ్ర సాహిత్యానికి చేసిన విశిష్ట సేవల గురించి ఆధునిక యుగంలో చెప్పుకొందాం.) భాషావాదంలో గిడుగువారికి ప్రథమ ప్రత్యర్థిగా వున్న పిఠాపురం మహారాజా పెట్టిన జనవాణి పత్రికలోనే వాడుక భాష తిష్ట వేసుకొనడం గిడుగువారికి గొప్ప విజయమే.

టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావు (1880–1947)

గిడుగు రామమూర్తిగారు వాడుకభాషావాదం ప్రారంభించకముందు పర్లాకిమిడి కాలేజీలో చదువుకొన్నవారు కొందరు సాహిత్యలోకంలో తమ స్వతంత్ర ప్రతిభను ప్రదర్శించి ఒక స్థానాన్ని ఏర్పరచుకొని గిడుగువారి ప్రశంసలకు కూడా నోచుకొన్నారు. అలాంటి వారిలో టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు ప్రసిద్ధులు. విశాఖజిల్లా, పోతరవరవ గ్రామంలో జన్మించిన అచ్యుతరావుగారు 1898లో ఎఫ్పే పర్లాకిమిడిలోనూ, బియ్యే విజయనగరంలోనూ పూర్తి చేశారు. తర్వాత రాజమండ్రి ట్రైనింగ్ కాలేజీలో ఎల్.టి. డిగ్రీని పొందారు. ఉపాధ్యాయ వృత్తిలో చేరి తర్వాత స్కూళ్ళ సబ్ అసిస్టెంట్ ఇన్‌స్పెక్టరుగా ఉంటూ కలకత్తా విశ్వవిద్యాలయంలో యం.ఎ. పట్టా పుచ్చుకొన్నారు.

అచ్యుతరావుగారు ఆంగ్ల భాషలో కాకలు తీరిన వారయ్యారు. చదువుకొనే రోజుల్లోనే ఉత్తర సర్కారులలోని ఇంగ్లీను విద్యార్థులలో ప్రథములుగా వచ్చి మెక్డొనాల్డ్ ప్రైయిజును పొందారు. ఆంగ్ల సాహిత్య విమర్శనా పద్ధతులు అధ్యయనం చేసి ఆ ప్రణాళికలతో ఆంధ్ర సాహిత్య విమర్శకు పూనుకొన్నారు. మునుపు తెలుగులో సాహిత్య విమర్శ అన్నా, ఒక గ్రంథానికి వ్యాఖ్యానమన్నా అలంకారాలను విశదీకరించడం, ఛందస్సును విశ్లేషించడం, వ్యాకరణ దోషాలను వివరించడం మాత్రమే. కథాకల్పన, పాత్రపోషణ, శైలి ఎలా ఉన్నాయి? సమకాలిక కృతులతో తులనాత్మకంగా పరిశీలిస్తే ఆ కవికి, ఆ కృతికి స్థానమేమిటి? ఏ చారిత్రక దశలో ఆ రచన ఉద్భవించింది? మొదలైన ప్రశ్నలకు సమాధానంగా సాహిత్య విమర్శ ఉండాలని అచ్యుతరావుగారు భావించారు. తెలుగు సాహిత్య చరిత్రలో ఒక యుగాన్ని తీసుకొని విశ్లేషించారు. విజయనగరాంధ్ర వాఙ్మయ చరిత్రను తెలుగులో రచించారు.

టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారి రచనలలో వైవిధ్యముంది. ఆంధ్ర పదములు–పాటలు (1924), ఆంధ్ర నాటకములు–రంగస్థలములు (1926),

విజయనగర సామ్రాజ్య మందలి వాఙ్మయ చరిత్ర మొదటి సంపుటం (1933), రెండవ సంపుటం (1939) దీని మూడో భాగం రచించారుగాని అచ్చుపడలేదు. అలాగే వీరి ఆంధ్ర ప్రబంధముల చరిత్ర పత్రికలో ప్రచురితమైనా గ్రంథ రూపంలో అముద్రితమే.

అచ్యుతరావుగారు ఆంగ్ల భాషా విశారదులు కనుక ఇంగ్లీషులో పింగళి సూరపరాజుగారి జీవితాన్ని, కృతులనూ విశదపరుస్తూ విపుల విమర్శలు రాశారు. కళా పూర్ణోదయ ప్రబంధాన్ని సూక్ష్మంగా పరిశీలించి అందులో ఒకటికాదు, రెండు కాదు మూడు అంతరార్థ కథలు ఉన్నాయనీ అవి ప్రేమకు, చరిత్రకు, వేదాంతానికీ సంబంధించినవనీ చెప్పారు. ఈ విశ్లేషణ వల్ల వారికి మంచి పేరు సాహిత్య లోకంలో లభించింది. అచ్యుత రావుగారి పుస్తకాన్ని చదివి గిడుగు రామ్మూర్తిగారు మెచ్చుకొన్నారు. "పింగళి సూరన్న కల్పనా ఘనత బైటపడడానికి ఇన్ని శతాబ్దాలు వేచి ఉండవలసి వచ్చింది"[17] అన్నారు. మహాకవికి మహావిమర్శకుడు లభించాడు. ఈ పుస్తకం 1941 లో అచ్చుపడింది.

టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు తెలుగులో రాసినవన్నీ గ్రాంథికంలోనే రాశారు. పిఠాపురం మహారాజాకు రెండు పుస్తకాలు అంకితమిచ్చారు. అయితే వారి ఇంగ్లీషు రచనను మెచ్చుకొనడానికి ఈ మత భేదం రామమూర్తిగారికి అడ్డు రాలేదు. "శత్రు శిబిరంలో ఉన్న యోధుల ప్రావీణ్యాన్ని కూడా నిజమైన ఉదార చరితులు శ్లాఘించగలరు.

సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం(1879(?)–1938)

సమరంలోనూ, జీవన సమరంలోనూ ఒక శిబిరం వారు ఇంకో శిబిరంలోనికి మారడం విడ్డూరమైన విషయం కాదు. గిడుగు రామమూర్తిగారు ఆదిలో వాడుక భాషోద్యమం ప్రారంభించినప్పుడు వీరవ్యావహారిక వాదిగా ముద్రపడిన సెట్టి లక్ష్మీనరసింహంగారు ఉత్తరోత్తరా విక్రమ దేవవర్మగారి ఆంతరంగిక కార్యదర్శిగా మారారు. సాహిత్యంలో కొన్ని వైకల్య రచనలనూ, వ్యళీకాలనూ సృష్టించారు.

సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం గారు విశాఖపట్నం ఏ.వి.యన్. కాలేజీ హైస్కూలులో ఉపాధ్యాయులు, లోకులు వీరిని "సెట్టి మాస్టారు" అని

---

17. టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు– నా వాఙ్మయ మిత్రులు – పుట 155

పిలిచేవారు. ఆనాటి యువకుల లాగే వీరు విశాఖపట్నంలో కవిగారని ప్రసిద్ధులైన మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి (1874-1951) గారితో కలిసి 1895లో కలాభిలాషక నాటక సమాజాన్ని స్థాపించారు. ఆ సమాజంవారు కవిగారూ, సెట్టి మాస్టారూ, ఆకెళ్ళ సత్యనారాయణ గారు రచించిన నాటకాలే ప్రదర్శించేవారు. సెట్టి మాస్టారి నాటకాలలో ప్రభాస శాప విమోచనం, మాలినీ విజయం, చిత్ర హరిశ్చంద్రీయం, లుబ్ధాగ్రేసర చక్రవర్తి అనేవి ప్రసిద్ధాలు. మాలినీ విజయంలో కీచకవధ కథను చిత్రించారు. ఇది పండితుల ప్రశంసల నందుకొంది. చిత్ర హరిశ్చంద్రీయం వీరేశలింగంగారికి అంకితం. లుబ్ధాగ్రేసర చక్రవర్తి మోలియర్ ప్రహసనం మైజర్‌కి అనుసరణ.

సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం గారు 1900 వ సంవత్సరం జనవరి నెలలో చెన్నపట్నంలో బియ్యే పరీక్ష ప్యాసయ్యారు. తరువాత విశాఖపట్నంలోని ఎ.వి.యన్ కాలేజీ-హైస్కూలులో ఉపాధ్యాయులుగా పనిచేశారు. ఎల్.టి. పరీక్ష ప్యాసై ఇరవై సంవత్సరాలు అక్కడే మాస్టరుగా పనిచేసిన తరువాత ఫస్ట్ గ్రేడ్ లాయరు పరీక్షలో ప్రథములుగా ఉత్తీర్ణులై పదేళ్ళు ఆ ఊళ్ళోనే న్యాయవాదిగా పనిచేశారు. "పూర్వ సత్కవులు త్రొక్కిన త్రోవ కవిత్వపక్కి నేరుచుకొని పద్దెముల్ వచనములున్న గ్రంధములు వ్రాసి సుధీతతి వల్ల మెప్పునొందుచు గవి భూషణాఖ్యముతో" ఉండేవారు.

"సెట్టి లక్ష్మీనరసింహం గారు పట్ట పరీక్షా సిద్ధులు. తెలుగులో మంచి పాండిత్యము గలవారు. సరసమైన కవిత్వము చెప్పగల వారు", అని ఆనాటి సారస్వత లోకం విశ్వసించేది.18 1893లో సెట్టి మాష్టారి సహపాఠి అయిన మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి (కవిగారు)గారు రవివర్మ చిత్రాలను చూసి ఉత్తేజితులై వాటిని వర్ణిస్తూ వృత్తాలూ, వృత్తమాలికలూ రచించారు. కవిగారి వల్ల ఉత్తేజితులై సెట్టి మాష్టారు రవివర్మ చిత్రాలలో చాలా వాటిని వర్ణిస్తూ వృత్తమాలికలు రచించడం ప్రారంభించారు. అప్పటికి వీరి వయసు 18 ఏళ్ళు. ఎఫ్పే చదువుతూ ఉండేవారు. తరువాత బియ్యే నిమిత్తం చెన్నపట్నం వెళ్ళారు. ఆయన చెన్నపట్టణం వెళ్ళినసరికి రవివర్మ చిత్రముల మీద జనాదరము ముమ్మరమై యుండెను. అవి యమ్మకమునకు జూపని యంగడి లేదు; అలంకరింపని గృహము లేదు; అభినందింపని జనులు లేరు; ఇరువది

18. చిలకమర్తి -స్వీయ చరిత్రము- పుట 240

ముప్పది చిత్రములు సెట్టి మాష్టారు కూడా కొన్నారు. కొన్ని వృత్తమాలికలు రచించారు.

ఇవి 1915 సంవత్సరంలో వేగుజుక్క గ్రంథమాల దేవళరాజు వెంకటసుబ్బారావు గారు వీటిలో కొన్నింటిని వేగుజుక్క కథావళిలో ప్రచురించారు. తరువాత కృష్ణా పత్రికలో ఇవి వారం వారం ప్రచురితమయ్యాయి. తరువాత 54 వృత్తమాలికలు పూర్తి చేశాక 1932లో చిత్రమాలికలు అనే పేరుతో గ్రంథరూపంలో వెలువడ్డాయి. ఈ పుస్తకం విక్రమదేవవర్మగారికి అంకితం.

చక్కని కవిత్వం చెప్పగల సెట్టి మాష్టారు కొంటె కొక్కిరాయి పనులు కూడా చేయగలరు. ఆ రోజుల్లో పండితులు విస్మృత కవుల గ్రంథాలను సంపాదించి ప్రకటిస్తూ ఉండేవారు. సెట్టి మాష్టారు శ్రీనాథుని "రసికాభిలాషం" అనే గ్రంథాన్ని "సంపాదించి" ప్రకటించడమే కాక సమీక్షల కోసం వివిధ పత్రికలకు పంపారు. 1908లో చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారు తమ "మనోరమ" పత్రికలో దీనిని విమర్శించారు. "శైలిని బట్టియు, శబ్ద ప్రయోగముల బట్టియు, వర్ణనలంబట్టియు నది ప్రాచీన గ్రంథము గాదనియు శృంగార ప్రియుడైన యధునాతన రసికుడెవరో దానిని రచియించి జనాదరణము బడయుటకై శ్రీనాథుని పేరు పెట్టెననియు" చిలకమర్తివారు ఖచ్చితంగా అభిప్రాయం ప్రకటించారు.[19]

తప్పుచేసి దొరికిపోయిన దొంగ బుకాయిస్తాడు. సెట్టి మాష్టారు చిలకమర్తివారి రివ్యూపై ప్రతివిమర్శను రాశారు. అయితే నిజం నిలకడమీద తేలకపోదు. 1908 గోదావరి పుష్కరాలకు రాజమంద్రికి వచ్చిన విక్రమదేవవర్మగారు చిలకమర్తి వారిని కలుసుకొని రసికాభిలాషం నిజంగా నవీనులు రాసిందేనని చెప్పారు. విశాఖపట్నం వాస్తవ్యులు బొడ్డు రామయ్యగారు కూడా చిలకమర్తి వారిని కలుసుకొని "రసికాభిలాషం" సెట్టి మాష్టారు తమ యెదుట రాసిన సత్యాన్ని చెప్పారు. సెట్టి మాష్టారి సాహిత్య కూటకరణాన్ని మనస్తత్వ శాస్త్రజ్ఞులు విశ్లేషించాలి.

సెట్టి మాష్టారు ఒక ప్రక్క సాహిత్య వ్యలీకాలు సృష్టిస్తున్నా సరసమైన వచన రచనలు కూడా చేసేవారు. శూద్రకుడు రచించిన మృచ్ఛకటికను

---

19. చిలకమర్తి- స్వీయచరిత్ర- పుట 240

ఆధారంగా చేసుకొని, "వసంతసేన" అనే నవలను ఆసక్తికరంగా రచించి "సురగురుజాడ నొప్పు శ్రీ గురుజాడ వెంకటప్పారావు" గారికి అంకితమిచ్చారు.

సెట్టి మాష్టారు ఏవియన్ కాలేజీ హైస్కూలు హెడ్మాస్టరుగానే కాక కాలేజి వైస్ ప్రిన్సిపాల్‌గా కూడా పనిచేశారు. ఆ సెకండరీ గ్రేడు కాలేజీ ప్రిన్సిపాలుగా పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు ఉండేవారు. వీరు ఏట్సు దొరగారితో, గిడుగు రామమూర్తిగారితో, గురజాడ వారితో కలసి వాడుక భాషా వాదాన్ని ప్రారంభించారు. అయ్యంగారి సహచర్యం వల్ల సెట్టి మాష్టారు కూడా వాడుకభాషావాదులయ్యారు. అమెరికన్ రచయిత నెతానియల్ హాథార్న్ (1804-64) రచించిన గ్రంథం ఆధారంగా "గ్రీకు పురాణ కథలు" అనే గ్రంథాన్ని "సందులు మొత్తంగా విసర్జించిన శైలి"లో రచించారు.[20] దీనికి శ్రీనివాసయ్యంగారు ఇంగ్లీషులో పీఠిక రాశారు. దానిలో సంధుల గురించి, శకట రేఫల అర్ధానుస్వారాల అనావశ్యకత గురించి రాశారు. సెట్టి మాష్టారి పుస్తకాన్ని 1911లో స్కూలు ఫైనల్ తరగతికి పఠనీయ గ్రంథంగా విద్యాశాఖ వారు నిర్ణయించారు. ఈ పుస్తకం మీదా, ముఖ్యంగా శ్రీనివాసయ్యంగారి పీఠిక మీదా గ్రాంథికవాదులు విరుచుకుపడ్డారు. (వివరాలకు "వాడుక వేడుక భాషల యుద్ధం" అనే ప్రకరణం చూడండి.)

వాడుక భాషాభిమానులయ్యాక సెట్టి మాష్టారు వాదవివాదాలతో రచనలు చేసేవారు. తాపీ ధర్మారావుగారు ఒక చంపకమాలికలో గ్రాంథిక భాషావాదాన్ని సమర్థిస్తే, సెట్టి మాష్టారు దానికి జవాబు అన్నట్టు శార్దూల మాలికను నూట పదహారు పాదాలలో రచించి దానికి "నూటపదార్లు" అనే పేరు పెట్టారు. జ్ఞాపకం వున్నంత మట్టుకు దీనిలో పాదాలను శ్రీశ్రీ ఒక చోట ఉదాహరించారు.[21] "విస్తారంబగు ప్రజ్ఞ గల్గిన మహావిద్వాంసులారా"! అనే "స్త" ప్రాసతో చెప్పిన ఈ మాలికలో శ్రీశ్రీ ఉదాహరించిన పాదాలను మచ్చుకు చూడండి.

"..............................కే
వాస్తే యిస్తరప్ ఇష్టియే మగరుమా

---

20. హాథార్న్ 'The snow image and other twice told tales' అనే గ్రంథాన్ని 'Tangle Wood Tales' అనే గ్రంథాన్ని కూడా బాలబాలికల కోసమే రచించాడు.
21. మరోసారి గిడుగు రామమూర్తి-పుట 76

ఫక్ భేష్ చమక్కంచు హిం
దూస్తానీ పదసంచయంబె కృతులవ్
దూరుస్తురో లేక "నో
యెస్థేంక్స్, మిస్టరు, మై డియర్, మొదలుగా
ఇంగ్లీషు శబ్దాలనే
వేస్తారో తమ చిత్తమండీ......

....

బస్తీ మీద సవాల్....."

సెట్టి మాష్టారు పూర్వం శ్రీనాథుని పేర "రసికాభిలాషం" రచించి ప్రకటించినట్టే ఉత్తరోత్తరా మోహనాంగి రచించినట్టు "మరీచి పరిణయం" అనే కృతిని సృష్టించి కృష్ణదేవరాయలకే అంకితమిచ్చినట్టు పద్యాలు కల్పించి 'సమదర్శిని' ప్రత్యేక సంచికలో ప్రకటించారు. సెట్టి మాష్టారి గ్రంథ సంపాదన గురించి పూర్వ వైనాలు తెలిసిన సాహిత్య లోకం దీనిని పట్టించుకోలేదు. అయితే ఇటీవల నెల్లూరు కాలేజిలో చరిత్ర విభాగంలో ఉండే ఒక ఉపన్యాసకులు[22] కృష్ణ దేవరాయల కుమార్తె రచించిన ఈ మరీచి పరిణయాన్ని గ్రంథ రూపంలో ప్రచురించారు. దీని బండారాన్ని నేనూ, నిడుదవోలు వెంకటరావుగారూ జమీన్ రైతు పత్రికలో బైట పెట్టాము.

సెట్టి మాష్టారు కొన్ని పోకిరీ సాహిత్య రచనలు కూడా చేశారు. "సరసోక్తి కృష్ణ శతకం" అనే పేరుతో ఒక బూతు శతకాన్ని రచించారు. ప్రతి పద్యంలోనూ కృష్ణుని చరిత్రకు ఒక బూతు సామెతను ముడిపెట్టడం ఇందులోని "ఘనకార్యం". కామగ్రంథమాల వారు తమ నాలుగవ గ్రంథంగా సెట్టి మాష్టారి ఇతర "శృంగార" రచనలతోపాటు ఈ శతకాన్ని పాండిచ్చేరి నుండి 1922 లో ప్రకటించారు. (ఈసంపుటంలో "జాబులు" అనే రెండు భాగాలలో వృత్తాలూ, సరసోక్తి కృష్ణ శతకం, శ్రీనాథుని రసికాభిలాషము, సరసచాటువులు, పూర్వ కవుల చాటువులు ఉన్నాయి.)

సెట్టి మాష్టారి వల్ల వాడుక భాషకు కలిగిన లాభనష్టాల ఆడిటింగు ఇంకా జరగలేదు. విక్రమదేవ వర్మగారితో అనుబంధం పెరిగాక సెట్టి మాష్టారు

---

22. డా॥ పి.వి. రామచంద్రరావు-మరీచీ పరిణయము- మానస గ్రంథమాల, నెల్లూరు, 1973.

మళ్ళా గ్రాంధిక శైలిలోనే రాసేవారు. (చూ॥ చిత్రమాలికల పీఠిక-1935) ఒక విశ్వాసానికి కట్టుబడని రచయితలే శిబిరాలు మారుతారు.

టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు (1907-)

ఏ భాషకైనా కొన్ని వ్యాకరణ నియమాలు మాట్లాడు కొంటున్నప్పుడు కూడా ఉంటాయి. వీటిని ఎవరూ పాఠం చెప్పి బోధించ కుండానే ఆయా భాషలు మాట్లాడే వారు చిన్నప్పట్నించీ సహజంగా నేర్చుకొంటారు. ఎటొచ్చీ రాసేటప్పుడు మనం ఉచ్చరించే ధ్వనులన్నింటికి సంకేతాలు లేకపోవడం చేత నోటిమాటకు, రాతకూ కొంత తేడా కనబడుతుంది. అందుకే 'వ్యావహారిక రచనకు కూడా కొన్ని నియమాలు' కావాలని 1933 భారతిలో ఒక రచయిత భావించాడు. ఆయన టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు. గిడుగు వారి ప్రశిష్యులు.

గిడుగు రామ్మూర్తిగారి దగ్గర 1898లో పర్లాకిమిడి కాలేజిలో ఏప్పే చదువు కొన్న టేకుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారి కుమారులే కామేశ్వరరావుగారు. 1924లో విజయనగరం కాలేజీలో చదువుకొన్నారు. గిడుగు రామ్మూర్తిగారి శిష్యులైన బుర్రా శేషగిరిరావు గారి దగ్గర ఈయన చదువుకొన్నారు.

కామేశ్వరరావు గారు తమ తండ్రిగారి లాగే గ్రాంధికంలో రాసేవారు "మొదట సులభ గ్రాంధికంలో వ్రాస్తూ అది సహజంగా కనబడక పోగా వ్యావహారిక భాషలో వ్రాయడం మొదలు" పెట్టారు. దీనికంతకు రామమూర్తిగారు దేశంలో నాటిన వ్యావహారిక భాషా విత్తనమే కారణం అని కామేశ్వరరావుగారు ఇలా చెప్తారు. " నేను ఊరుకోక మరొక మెట్టు పైకి వెళ్ళాను. వ్యావహారిక భాషా రచనకు కొన్ని నియమాలు ఒక పెద్ద వ్యాసాన్ని రాసి" అచ్చు వేశారు. దాన్ని పెంచి పుస్తకరూపంలో తెస్తూ గిడుగు వారిని దానికి పీఠిక వ్రాయమని కోరారు." అందుకు ఆయన ' వ్యావహారిక భాషకు నియమాలు అక్కర్లేదని, ప్రమాణ భాష అనేది లేదనీ రాస్తాను' అన్నారు..... కాని వారు చెప్పినంత తీవ్రంగా రాసినట్లు కనబడదు." అని కామేశ్వరరావుగారు భావించారు.[23]

రామమూర్తి గారు రాసిన పీఠిక కామేశ్వరరావుగారి భావాలను మాత్రమే కాక మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారి వాదాన్ని కూడా కలిపి రెండింటినీ

---

23 టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు - నా వాఙ్మయ మిత్రులు - పుట 33

సాకల్యంగా పరిశీలించి చక్కని విశ్లేషణ చేశారు. వాడుక భాషలో ఏకత లేదనీ గ్రాంథికవాదులు అంటారు. నియమాలు కావాలనుకొనే టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావు గారూ మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రి గారూ ఆ ఏకతనే కావాలంటున్నారు. " ఏకత ఉన్నా జీవం ఉండదు. ఏకత కల్పితము. వాస్తవం కాదు అని గిడుగు వారు కావ్యభాష గురించి చెప్తూ 'వ్యాకరణాలు వల్లించి మాతృభాష నేర్చుకోవడము ఎప్పుడూ ఏ దేశములోనూ జరుగలేదు" అని స్పష్టపరిచారు.

1933 నాటికి గ్రాంథికభాష పట్టు దేశం మీద సడలినా కట్టుబాటు లేని రచన కూడదనే అభిప్రాయం వ్యాకరణాల శృంఖాలాల బరువుకు అలవాటు పడిపోయిన వాళ్ళకి కలగడం సహజం. అయితే పందొమ్మిదో శతాబ్దపు తెలుగును ఈ కొత్త నియమాల వాళ్ళు అంగీకరించలేదు. టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావుగారు గిడుగు వారి తెలుగే పందొమ్మిదో శతాబ్దిదని చెప్పి అది అనుసరణయోగ్యం కాదని తమ పుస్తకంలో రాశారు. దీనిని రామమూర్తిగారు అంగీకరించారు. " నేను ఆ శతాబ్దంలో పుట్టి పెరిగిన వాడను గనుక అప్పటి భాష నాకు అలవాటయినది. వారి భాష వారి మనుమలకు పాత భాష అవుతుంది. అందులో వైపరీత్య మేమీ లేదు. హాని లేదు. ఒకరి మాట ఒకరికి తెలియకపోదు కదా! స్వస్తి " అని రాశారు.[24]

కామేశ్వరరావుగారు తమ కాలం నాటి వాడుక భాషలో చాలా గ్రంథాలు రచించారు. వాటిలో ముఖ్యమైన వాటి వివరాలు ఇవి.

1. కలువలు (ఖండ కావ్యాలు)
2. జానకి ప్రేమ (చిన్న కథలు)
3. వాడుక భాష - రచనకు కొన్ని నియమాలు
4. పాలపిట్ట (పిల్లల గేయాలు)
5. మిణుగురు పురుగులు (పిల్లల గేయాలు)
6. వెలుగు (గేయ సంపుటి)
7. రోజా (చిన్నకథలు)
8. నావాఙ్మయమిత్రులు(సాహితీపరులవివరాలు)

24 వ్యాసావళి - పుట 150

ఈ పుస్తకాలలో 'జానకి ప్రేమ' అనే పుస్తకాన్ని కామేశ్వరరావుగారూ గిడుగు రామమూర్తి గారికి అంకితమిచ్చారు. ఏ పుస్తకాన్ని చదువుతున్నా దానిలో ప్రతిపుటలో ప్రయోగాల కింద గీట్లు పెట్టడం రామమూర్తి గారికి అలవాటు. కామేశ్వరరావుగారి కథ ఒకటి చదువుతూ పెన్సిల్‌తో గీట్లు పెట్టడం మాటే మరిచిపోయాడట. " నేను భాషలో ఇంత కృషి చేశాను. ఎందుకు? ఇటువంటి కథ ఒకటి రాసి వుంటే ఎంత బాగుండును" అని రామమూర్తిగారు అన్నారట.[25]

చేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావుగారి రచనలు ఇవాళ ప్రాచుర్యంలో లేవు. అయినా వారు రచించిన 'నా వాఙ్మయ మిత్రులు' అనే గ్రంథం సాహిత్య పరిశోధకులకు చాలా ఉపయోగకారి. ఇందులో నూట రెండు మంది సాహితీ పరులతో కామేశ్వరరావు గారికి గల పరిచయాలనే కాక కొందరి కొందిరి సంగ్రహ జీవిత చరిత్రలు కూడా ఉన్నాయి. తెలుగు భాషా సమితి, తెలుగు విశ్వ విద్యాలయం వారు ప్రచురించిన విజ్ఞాన సర్వస్వం- తెలుగు సంస్కృతి రెండవ భాగంలో దొరకని ఎన్నో జీవిత చరిత్రలు ఈ చిన్న పుస్తకంలో లభిస్తున్నాయి. చేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావుగారు ఇందుకు వందనీయులు.

మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రి (1885–1940)

విజ్ఞాన సర్వస్వంలో లభించని ఈ రచయిత జీవిత విశేషాలు చేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావుగారి ' నా వాఙ్మయ మిత్రులు' అనే గ్రంథంలో కొంత లభిస్తోంది. తమ తండ్రిగారు గ్రాంథికవాదులైతే కామేశ్వరరావుగారు వాడుక భాషా వాదులయ్యారు. అలాగే తమ తాతముత్తాతలు గ్రాంథికవాదులైతే మండపాక పార్వతీశ్వర శాస్త్రి గారు గిడుగు వారి ప్రభావం వల్ల వాడుక భాషా వాదులయ్యారు.

ఈయన తాతగారి పేరింటివాడు. తాత గారిలాగే మొదట ప్రాచీన రీతుల్లో కవితలు చెప్పారు. వాస్తవానికి మండపాక వారి వంశంలో అందరూ కవులే. పెద పార్వతీశ్వర శాస్త్రి (1833-1897) గారి తాతగారు, తండ్రిగారు, అన్నగారు, కొడుకూ, మనుమడూ అందరూ ప్రబంధాలూ, శతకాలు, దండకాలు మొదలైన కృతులు రచించారు.

---

25 'నా వాఙ్మయ మిత్రులు ' - పుట 34

పెద పార్వతీశ్వర శాస్త్రి గారు బొబ్బిలి ఆస్థాన కవులు. వీరు రచించిన గ్రంథాల జాబితాను అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో ' శ్రీమండపాక పార్వతీశ్వర కృతి కృత కృతితతి' అనే పేరుతో 1894జూలై నెలలో ప్రకటించారు. (సంపుటి -7; సంచిక-7) వాటిలో 16 ఏకప్రాస శతకాలూ, ఇంకో 23 ఇతర శతకాలూ, 6 మాలికా కావ్యాలూ, కొన్ని అష్టకాలూ, కొన్ని దండకాలూ, కొన్ని ఉపన్యాసాలూ, వచన గ్రంథాలూ ఉన్నాయి. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో ఈ పార్వతీశ్వర శాస్త్రి గారూ, కొక్కొండ వారూ వాగ్యుద్ధాలు చేసుకొన్నారు. మండపాక వారు అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి (1895 జనవరి) సంచికలో 147 పాదాల 'ఏకప్రాసశార్దూల మాలిక'లో కొక్కొండ వారిని విమర్శించారు.

పద్యాలలో స్వీయ చరిత్రను రాసుకోవడం కూడా పెద పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారు చేపట్టిన ప్రక్రియలో ఒకటి. 'ఆత్మచర్య' అనే పేరుతో 'హరి హరేశ్వర దేవ' అనే మకుటంతో సీసపద్యాలను చాలా వ్రాశారు. ఈయన ఎనభై రెండేళ్ళు జీవించారు. వీరి కృతుల సంఖ్య కూడా ఎనభై రెండే. ఈయన సనాతనుడు. వచనంలో రాయవలసినది పద్యాలలో రాయడం వల్ల మాలికా కవిత్వం ఎక్కువగా చెప్పినా కొన్ని వచన గ్రంథాలు రాశారు. 'స్త్రీ పునర్వివాహాది క్రియోపన్యాసం' వీరు రచించినా మళ్ళీ పెళ్ళిళ్ళను లోకం ఉత్తరోత్తరా ఆచరించకపోలేదు. పెద పార్వతీశ్వరశాస్త్రి గారి కవిత్వం ' మ్యూజియం' వస్తు సంచయాలలో చేర్చదగ్గదే అయింది.

మనుమడు పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు తమ కవిత్వాన్ని రెండు దశలుగా విభజించారు. 1906కి పూర్వం రాసిన దానికి పూర్వ కవిత్వమనీ, తర్వాత రాసిన దానిని ఉత్తర కవిత్వమనీ పేర్కొన్నారు. పూర్వ కవిత్వంలో శ్లేష, బంధ, గర్భిత, చిత్ర కవిత్వాలు (తాతాగారిలాగే), శతకాలు రచించారు. ఉత్తర కవిత్వంలో ఖండకావ్యాలూ, నాటకాలూ, నవలలూ, మార్మిక కవిత్వం ఉన్నాయి. వేగు జుక్క గ్రంథమాల పలిన అపరాధ పరిశోధక నవలల విలువను గ్రహించారు.

పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారు విజయనగరంలో ఎఫ్పే చదివారు. తరువాత బొబ్బిలిలో కొన్నాళ్ళు ఉపాధ్యాయుడుగా పనిచేశారు. తర్వాత సాల్టు డిపార్టుమెంటులో పనిచేశారు. ప్రైవేటుగా బియ్యే పరీక్షకు చదివి చెన్నపట్నంలో డిగ్రీ పుచ్చుకొన్నారు. ఆంగ్ల వాఙ్మయం రీతులు కూడా

అధ్యయనం చేశారు. పాలవెల్లి (1932), తేనెపట్టు (1933), విరిసెజ్జ (1935) అనే గ్రంథాలు రచించారు. సారంగపాణి పదాలపైన చక్కని విశ్లేషణ వ్యాసాన్ని రాసి ప్రతిభ (జూలై 1940)లో ప్రచురించారు. అందులోనే తాము గిడుగు వారి వల్ల ఎలా మారినదీ వివరించారు. ఈ వ్యాసాన్నే పురిపండా అప్పలస్వామిగారి సంపాదకత్వాన ప్రచురించిన 'సారంగపాణి పదములు' అనే గ్రంథానికి పీఠికగా పొందుపరిచారు. ఇందులోని కొన్ని భాగాలు పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారి లోని పరిణామాల్ని ఇలా తెలియచేస్తాయి.[26]

"...... వసుచరిత్రాది ప్రబంధముల పఠన పాఠనములు చిన్నప్పుడే అభ్యాసం కావడం చేతనూ, చిన్నయసూరిగారి డబ్బా భాషలో ఏదో మాధుర్యం ఉందని నలుగురితో పాటు నేనూ అనుకోవడం చేతనూ మధురమైన భాషగల ఈ పాటలపైని నజరు తగ్గి పోయింది. " కబ్బంబుల యందు బోలె నపశబ్దోచ్చారణం బెన్నడున్ లేకుండనొ నియమముతో సంభాషించడానికి అలవాటుపడ్డ కొక్కొండ వేంకట రత్న శర్మగారు అవతార పురుషుడు వలె కనబడుతూ ఉండే వారు. మా తాతగారు పార్వతీశ్వర కవి గారు తాము రచించిన పద్యాలలో " బుధు లక్షుల్ ముసుకోలేదు" అన్నప్పుడు, " కుదరకనా, ఇముడకనా" అన్నప్పుడు, నాకు అసహ్యంగా ఉండేది. బాల్యంలో పద్య రచనకు మాత్రమే అలవాటు పడ్డ వాణ్ణి గనుక, చిన్నప్పటి పద్యాలలోనూ, కొద్దిగా తరువాత వ్రాసిన నవలలోనూ " డబ్బా భాష" చాలా ప్రీతిలో వ్రాసేవాణ్ణి, ఆ రోజులలో పదకవిత్వమంటే చేతకాని పామరులు వ్రాసేదని నాకు ఉద్దేశంగా ఉండేది. తరువాత తరువాత రావు సాహెబ్ గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారి దయవల్ల, వాడుక భాషలోకి దిగి, గ్రంథాలు తిరిగి తాళ పత్ర ప్రతుల సహాయంతో చదవడం ఆరంభించిన తరువాత, చిన్నయసూరి ఆంధ్ర దేశానికి చేసిన గొప్ప ద్రోహము హృదయములలో గట్టిగా నాటుకొని పోయింది. అప్పుడు తిరిగి చాలా వెనకకు వెళ్ళ వలసి వచ్చింది. శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారు నాకు తిరిగి ఓనమాలు చెప్పి, అక్షరాభ్యాసం చేయించినారు. క్రొత్త దృష్టితో తిరిగి గ్రంథాలన్నీ చదువుకొన్నాను. ఆ చదవడంలో పూర్వం నాకు అసహ్యములుగా ఉండిన కొన్ని గ్రంథాలు యిప్పుడు సహ్యములుగా ఉండడమే కాకుండా, గౌరవించదగినవిగా కూడా

---

26 'సారంగ పాణి పదములు' -పుట 7-8

ఉండసాగినవి. అందులో పదకవిత్వాలు, ద్విపద కవిత్వాలు ముఖ్యమైనవి. ఇప్పుడు ప్రబంధాలకన్నా వీటిపైన నాకు ఎక్కువ గౌరవం. నిజమైన తెలుగు కవుల నిజమైన కవితా శక్తి అంతా ఈ రెండు రకాల కవిత్వాలలోనే ఉంది."

గిడుగు రామమూర్తిగారి వల్ల మారిన తర్వాత పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారు "ప్రబంధాలు తెలుగును విశ్వసాహిత్యం నుండి తప్పించినవి" అని కచ్చితంగా చెప్పారు. ' శతకాలలో వాడుక మాటలు నూటికి 50 వంతులు, పాటలలో వాడుక మాటలు నూటికి 75 వంతునన్నా ఉంటవి." అన్నారు.

వాడుక భాష రాస్తున్నా అందులో " ప్రమాణము' (Standard) నియమించవలసి ఉంటుందని పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారు భావించారు. ఈ విషయమై భారతి (11వ సంపుటం)లో రెండు వ్యాసాలు వ్రాశారు. 'ఆధునిక భాషలో మాధుర్యం ఉందిగానీ ఏకత లేదు. ఏకత కలిగించినచో వ్యావహారిక భాష రాజ భాష (King's Telugu) కాగలదు. ఈ ఉద్దేశముతో భాషను పరిశీలించగా అవి నాలుగు విధములుగా కనబడినవి.[27]

"(I) 1.Archaic - ఉ.నేను చేయవలతును. నాకు చేయవలయును
2. Class'cal - ఉ.నేను చేయవలయును
3. Standard - ఉ.నేను చేయవలెను
4. Dialectal - ఉ.నేను చేయాలి - చేయాలె- చేయాల మొ.

"(II) 1. Archaic - వలవదు
2. Class'cal - వలదు
3. Standard - వద్దు
4. Dialectal - ఒద్దు

Archa c, Classical ప్రాచీనాంధ్రము, Standard వర్తమానాంధ్రము; Dia ect అభినవాంధ్రము, కడపటిది వ్యాపిస్తున్నది. కొంత గట్టు కట్టుట అవసరము అని శాస్త్రులుగారికి తోచినది. ఈ గట్టు నన్ను కట్టమన్నారు. అది నాకే కాదు ఎవరికైనా అసాధ్యమే" అని గిడుగు రామ్మూర్తి గారు విస్పష్టంగా ప్రకటించారు. టేకుమళ్ళ కామేశ్వరరావుగారి పుస్తకానికి రాసిన పీఠికలోనే పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారి వాదనను కూడా పరిశీలించి " జీవద్భాషను

27 వ్యాసావళి - పుట 142-143

మారకుండా బంధించడం అసాధ్యమని రుజువు చేశారు. పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారు నియమాల గురించి తమ అభిప్రాయాలు మార్చుకొన్నారు. అందుకే ఇలా రాశారు.[28]

" మ.రా.రా.గిడుగు రామమూర్తి పంతులు గారు భాషను క్రొత్తగా శాసనముగాని, అనుశాసనము గాని చేసిన వారు కారు. సనాతనమైన సత్సంప్రదాయము కృత్రిమ పండితుల హస్తాలలో పడిమాటుపడి పోయిన ఆ సనాతన సంప్రదాయాన్ని తిరిగి వెలుగులోనికి తీసుకొని వచ్చినారు. గీతా మతమును కృష్ణుడు క్రొత్తగా సృష్టి చేసి అర్జునుడికి చెప్పలేదు. సనాతనమైన ఒక సత్సంప్రదాయమునే, ధర్మ సమ్మోహ చేతస్కుడైన అర్జునుడికి ఉపదేశం చేసి, అతనిని కార్యశూరుణ్ణిగా చేసినాడు. ఆ విధముగానే రామమూర్తి పంతులుగారునూ, సనాతనమైన ఒక సత్సంప్రదాయమును ధర్మ సమ్మోహ చేతస్కులైన గ్రంథకర్తలకు ఉపదేశము చేసి వారిని కార్యశూరులనుగా చేసినారు. కాబట్టి గీతా విషయమున శ్రీ కృష్ణునికి ఈయవలసిన స్థానము భాషా విషయమున శ్రీరామమూర్తి పంతులుగారికి ఈయవలసి ఉన్నది."

తెలుగు సాహిత్యలోకంలో గిడుగు రామమూర్తిగారు తెచ్చిన పరివర్తనకు ఈ మాటలు చెరగని దాఖలాలు.

28 సారంగపాణి పదములు -పుటలు 27 -28

7

కొమర్రాజు వెంకట లక్ష్మణరావు
(1876–1923)

తెలుగు జిల్లాలలోని విద్యావంతులు బెంగాలులో ప్రాచుర్యం పొందిన భావ చైతన్యం వల్ల ప్రభావితులవుతున్న కాలంలో ఒక ఆంధ్రయువకుడు నాగపూర్‌లో మరాఠీ భాషా సాహిత్యాలవల్ల అక్కడ విస్తరిస్తున్న విజ్ఞాన వికాసాల వల్ల ఉత్తేజితుడై మరాఠీ భాషలో వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలలో రచయితగా రాణించి విద్యార్థి దశలోనే విద్యాంసునిగా పేరు పొందాడు. మరాఠీలో జరుగుతున్న విజ్ఞాన కృషిని తన మాతృభాషలో తోటి వారికోసం ప్రారంభించాలని సంకల్పించాడు. అనుకొన్నది సాధించడానికి దారులు వేసుకొన్నాడు. ఆ వ్యక్తి కొమర్రాజు వెంకట లక్ష్మణరావు.

నాగపూరులో చదువుకొన్న లక్ష్మణరావు గారు తెలుగు గడ్డమీదనే జన్మించారు. కొమర్రాజు వంశంవారు కృష్ణాజిల్లా నందిగామ తాలూకా పెనుగంచిప్రోలు వాస్తవ్యులు. లక్ష్మణరావుగారి తాతముత్తాతలకు గ్రామ కరణీకం, దేశ పాండ్యపట్టం, మునగాల సంస్థానపు దివాన్‌గిరీ మొదలైన అధికారాలూ, హోదాలూ ఉండేవి. లక్ష్మణరావుగారి తండ్రి వెంకటప్పయ్యగారికి ఇద్దరు భార్యలు. పెద్ద భార్య కుమారుడు శంకర్రావు. రెండో భార్య గంగమ్మ బండారు వారి ఆడపడుచు. ఈమె తొలిచూలు సంతానం అచ్చమాంబ అనే కుమార్తె. తర్వాత లక్ష్మణరావుగారు పుట్టారు. 1879లో లక్ష్మణరావుగారికి మూడేళ్ళ వయస్సులో తండ్రి మరణించారు. శంకరరావు భువనగిరిలో ఉంటున్నారు.

సవతితల్లినీ, ఆమె సంతానాన్నీ తన దగ్గర పెట్టుకొని సంరక్షించారు. లక్ష్మణరావుగారికి భువనగిరిలోనే అక్షరాభ్యాసం జరిగింది. తెలుగు సంస్కృతాలు అక్కడే ప్రారంభించారు.

గంగమ్మగారి సోదరుడు బండారుమాధవరావు నాగపూరులోని పి.డబ్ల్యు.డి శాఖలో డివిజనల్ ఆఫీసరు. ఆయనకు భార్యావియోగం కలిగింది. రెండవ భార్యగా తన మేనగోడలు అచ్చమాంబనే చేసుకొన్నాడు. ఈ పెళ్ళయ్యాక అక్కగారితో పాటు లక్ష్మణరావుగారు కూడా నాగపూరుకు వెళ్ళారు. చదువంతా మరాఠీ భాషలోనే సాగింది. పదార్థవిజ్ఞాన శాస్త్రాన్ని ఆయన మరాఠీ భాషలోనే చదువుకొన్నారు. ఎఫ్.ఎ. పరీక్షకు చదివే విద్యార్థులకు బీజగణితం ఆ భాషలోనే ఇంగ్లీషు రానివారు బోధించేవారు.[1] దేశ భాషలలో శాస్త్రగ్రంథాల పఠనం ఎంత లాభదాయకమో లక్ష్మణరావుగారు స్వానుభవం వల్ల తెలుసుకున్నారు.

పాఠశాల, కళాశాలలోని పాఠ్య గ్రంథాలకే లక్ష్మణరావుగారు తమ మరాఠీ భాషాభ్యాసాన్ని, వ్యాసంగాన్ని పరిమితం చేసుకోలేదు. ఆ భాషలో ఆనాడు వెలువడుతున్న 'కేసరి', 'మహారాష్ట్ర' అనే పత్రికలలోని వ్యాసాలు చదువుతూ ఉండేవారు. వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలను అధ్యయనం చేసి మరాఠీలో స్వయంగా రచనలు చేయసాగారు. బహుశా ఆ రచనలు ఆయన చేయడానికి ఆనాటి తెలుగు పత్రికలూ, గ్రంధాలూ కూడా పరోక్షకారణాలు కావచ్చు.

బండారు మాధవరావు గారు తమ భార్య కోసం దేశంనుండి తెలుగు పత్రికలను, పుస్తకాలనూ తెప్పించేవారు. వీటిని అక్క, తమ్ముడు కలిసి చదివేవారు. కందుకూరి వీరేశలింగంగారి రచనలు ఇద్దరికీ ఆదర్శాలు. ఏయే గ్రంథాలు చదివారో ఇప్పుడు చెప్పలేంగానీ వీరేశలింగంగారి పెద్దయ్య గారి పెళ్ళి పుస్తకం', ఇతర ప్రహసనాలు లక్ష్మణరావు గారు తెగ చదివి వుంటారు. వాటి ప్రభావం వల్లనో కాదో తెలియదుగాని లక్ష్మణరావుగారు మెట్రిక్యులేషన్ చదువుతున్నప్పుడు మరాఠీలో ఒక ప్రహసనం రాశారు. మాధవరావుగారికి తెలిసిన ఒక పండుముసలి డాక్టరు ఒక చిన్న పిల్లను పెళ్ళి చేసుకొన్నాడు. ఈ సంఘటనపై లక్ష్మణరావుగారు రచించి ప్రచురించిన ప్రహసనం మహారాష్ట్ర దేశంలో గొప్ప సంచలనాన్ని సృష్టించిందట.

---

1. లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి-ప్రథమ సంపుటం - పుట 164

లక్ష్మణరావుగారు విద్యార్థి దశలో చదివిన తెలుగు పుస్తకాలలో వడ్డాది సుబ్బారాయుడిగారి 'సతీస్మృతి' అనే పద్యకావ్యం ఒకటి కాబోలు. సుబ్బారాయుడిగారి వైవాహిక జీవితం చాలా పరితాపకరమైనది. వారికి కళత్రవియోగం అలా వాటిల్లుతూనే వచ్చింది. ఒకరు కాదు, ఇద్దరు కాదు, అయిదుగురు భార్యలు వరుసగా పోయినారు. మొదటి భార్య పోయినప్పుడు 1881లో సుబ్బారాయుడుగారు తమ దుఃఖాన్ని 'సతీస్మృతి' అనే కావ్యంగా వెళ్ళబోసుకున్నారు. ఈ రచనను ఆనాటి పత్రికలు అచ్చువేయడానికి నిరాకరించాయి. అయితే కొక్కొండ వెంకట రత్నం గారు తమ ఆంధ్ర భాషా సంజీవనిలో ప్రకటించారు. ఉత్తరోత్తరా ఈ రచన గ్రంథరూపంలో వెలువడింది. దీనిని చదివే లక్ష్మణరావుగారు ఉత్తేజితులై 'వియోగగీతి' అనే మరాఠీ కవితను రచించి ప్రచురించారు. అది పాఠకుల హృదయాలను కదిలించివేసింది. ఇంత చిన్నతనంలో కవికి భార్యా వియోగం కలిగినందుకు ఎందరో వచ్చి పరామర్శించారు. ఊరడింపు ఉత్తరాలు ఎన్నో వచ్చాయి. అయితే అప్పటికి లక్ష్మణరావు గారికి పెళ్ళి కానేలేదు. ఈ ఉదంతం తర్వాత ఆయన మళ్ళా కవిత్వం రాసిన దాఖలాలు కనపడవు.

సృజనాత్మక సాహిత్య రచనలు కాక పోయినా ఇతరములను లక్ష్మణరావుగారు మరాఠీ భాషలో కళాశాల విద్యార్థిగా ఉన్నప్పుడే కొనసాగించారు. 'కేసరి', 'మహారాష్ట్ర' వంటి పత్రికలలో వ్యాసాలు రాయడమే కాక వివిధ వాదోపవాదాలలో పాల్గొనేవారు రామాయణంలో పర్ణశాల ఎక్కడ వుంది? నాసికా త్ర్యంబకం వద్దనని బాలగంగాధర తిలక్ అంతటివారు వాదిస్తే కాదు ఆంధ్రప్రదేశంలో భద్రాచలం దగ్గర ఉందని లక్ష్మణరావుగారు ధైర్యంగా తర్కబద్ధంగా రాయగలిగారు. 'సమాచార్', 'వివిధ-విజ్ఞాన విస్తార్' అనే పత్రికలకు ఆయన సంపాదకత్వం వహించారు. మరాఠీ భాషలో గ్రంధ పరిష్కరణ కూడా ఆయన చేపట్టారు. మోరోపంత్ రచించిన భారతంలోని కర్ణపర్వాన్ని పరిశోధించి, పరిష్కరించి ప్రకటించారు.

ఒకపక్క మరాఠీలో సాహిత్య వ్యాసంగం చేస్తూనే లక్ష్మణరావుగారు తెలుగులో కూడా రచనలు చేసి పత్రికలకు పంపేవారు. 1898లో ఆయన వ్యాసాలు తెలుగులో అచ్చుపడ్డాయి. అప్పుడు రాయసం వెంకట శివుడుగారు స్త్రీ విద్యావ్యాప్తికి 'తెలుగు జనానా' అనే పత్రికను నడుపుతూ ఉండేవారు దానిలో 'విశ్వం యొక్క విరాట్స్వరూపం' అనే రచనను లక్ష్మణరావుగారు రాసి

పంపారు. మరాఠీ భాషవల్ల విజ్ఞాన విషయాల పట్ల ఆసక్తి పెరిగి ఆ కోవలోని రచనలను తెలుగులో కూడా రాయాలని ఆశించడం సంతోషించదగ్గ విషయం. విషయం చాలా జటిలమైనదిగనుక విశ్వం యొక్క విరాట్ స్వరూపం గురించి తండ్రీకూతుళ్ళు సంభాషించుకొనడం అనే సులభరీతిలో విశదపరిచారు. ఈ చిన్న వ్యాసం తర్వాత 'విశ్వం యొక్క బాల్యం' అనే సంభాషణా రూపవ్యాసాన్ని రాసి అదే పత్రికలో ప్రచురించారు.

లక్ష్మణరావుగారే కాక వారి అక్కగారు కూడా 'తెలుగు జనానా' పత్రికకు రాస్తూ వుండేవారు. తమ్మునితో కలిసి పుస్తకాలు చదవడం ప్రారంభించిన అచ్చమాంబగారు ఉత్తరోత్తరా తెలుగులో స్త్రీల చరిత్రలను రచించిన మొట్టమొదటి మహిళగా చరిత్రలో చోటు చేసుకొన్నారు. దానికి లక్ష్మణరావు గారి ప్రోత్సాహం చాలావుంది. (ఈప్రకరణం చివర 'లక్ష్మణరావుగారి సహచరులు' అనే విభాగంలో అచ్చమాంబగారి గురించి వివరాలు చూడవచ్చు)

నాగపూర్‌లోనే లక్ష్మణరావుగారు 1900 సంవత్సరం నాటికి ఎఫ్.ఏ., బి.య్యే పరీక్షలను చదివారు. తత్త్వశాస్త్రం, సంస్కృతం ప్రధాన విషయాలుగా మారిస కాలేజి నుండి బియ్యే ఆనర్సు పరీక్షలో నెగ్గారు. పలువురి ప్రశంసలు పొందారు. 1901లో ప్రైవేటుగా చదివి కలకత్తా విశ్వవిద్యాలయం నుండి ఎం.ఏ. డిగ్రీని పొందారు. నాగపూరులో ఉన్నప్పుడు తెలుగు, ఇంగ్లీషు, మరాఠీ, సంస్కృత భాషలలో పాండిత్యం సంపాదిస్తే ఆ తర్వాత బెంగాలీ, గుజరాతీ, కన్నడ, తమిళ భాషల పరిచయాన్ని కూడా పొందగలిగారు. (ఎం.ఏ. డిగ్రీ తీసుకొన్నాక లాయరుగా కావాలని కాబోలు మద్రాసులో ఎఫ్.ఎల్‌లో పాసయ్యారు. బి.ఎల్ మాత్రం చదవలేదు.)

లక్ష్మణరావుగారు బి.ఏ. పరీక్షలో ఉత్తీర్ణులు కాగానే తల్లి గంగమ్మగారు సంతోషించింది. కొడుకు ఎదిగి చేతికి అందివస్తున్నాడన్న ధైర్యంతో తాము ఇంక స్వగ్రామానికి వెళ్ళడం మంచిదని భావించింది. తరతరాలుగా కొమర్రాజువారు మునగాల సంస్థానపు దివానులు. అందుచేత స్వదేశానికి వెళ్ళి ఆ ఉద్యోగాన్ని చేపట్టమని ఆమె కుమారునికి బోధించింది. ఇంతకీ మునగాల జమీందారుగారు లక్ష్మణరావుగారికి అపరిచితులు కారు. నాగపూర్‌లో చదువుకుంటున్నా అప్పుడప్పుడూ స్వదేశానికి చుట్టపు చూపుగా వెళ్ళినప్పుడు లక్ష్మణరావుగారు బందరులో జమీందార్‌గారితోనే గడిపేవారు. జమీందారునాయని రంగారావు (1875-1958) ఈడులో ఒక్క ఏడాదే

లక్ష్మణరావుగారికి సీనియరు. మిగతా విషయాలలో ఇద్దరూ ఒకే రకం అభిరుచులు గలవారు. మునగాల జమీందారీ దావాలలో చిక్కుకున్నా రాజాకి 1900లో మైనారిటీ తీరినందున యెస్టేటు చేతికొచ్చింది. 1900సంవత్సరంలోనే లక్ష్మణరావుగారు దివాన్‌గిరీని చేపట్టారు. ఆ రోజుల్లోనే ఆయనకు వివాహం జరిగింది. భార్య పేరు కోటమ్మగారు. ఈమె కంకిపాడు కరణం కానూరు మల్లికార్జునరావుగారి కుమార్తె. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు గారికి సమీప బంధువులు.

మునగాల జమీందారుకు సంస్థానపు లావాదేవీలవల్ల ఇటు హైదరాబాదులోనూ, అటు బందరు, చెన్నపట్నాల తోనూ సంబంధాలు ఉండేవి. బంధుత్వం కూడా ఉండేది. రాజా, దివాను లిద్దరూ ఈ నగరాలకు తరచుగా వెళ్ళి కొన్నాళ్ళపాటు అక్కడ ఉండవలసి వచ్చేది. హైదరాబాద్‌లో రంగారావుగారికి, లక్ష్మణరావుగారికి చక్కని సంస్కారం గల మిత్రులు ఉండేవారు. రావిచెట్టు రంగారావు, ఆదిపూడి సోమనాథరావు, మైలవరపు నరసింహశాస్త్రి ఈ మిత్రులలో ముఖ్యులు. వీరందరికీ ఆరోజుల్లో ఒక్కటే చింత ఉమ్మడిగా ఉండేది. హైదరాబాద్‌లోనూ, తెలంగాణాలోనూ జనాభా లెక్కల రీత్యా తెలుగువారి సంఖ్య ఎక్కువే గాని తెలుగు భాషకు అక్కడ అతీగతీ లేదు. ఈ దౌర్భాగ్యాన్ని పోగొట్టాలంటే ప్రజలచేత చదివించాలి. తెలుగు భాషాస్థితిని మెరుగుపరచాలి. ఆ ఉద్దేశ్యంతో లక్ష్మణరావుగారు ఈ సహచరులతో కలిసి 1901 సెప్టెంబరు ఒకటవ తేదీనాడు హైదరాబాద్‌లో ఒక గ్రంథాలయాన్ని స్థాపించారు.దానికి "శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషా నిలయం" అని పేరుపెట్టారు. ఆంధ్రదేశం మొత్తంమీద ఇదే ఆధునిక పద్ధతులపై స్థాపించిన మొదటి గ్రంధాలయం. ఇది ఇప్పటికీ పనిచేస్తూ ఉండటం సంతోషించదగ్గ విషయం. కొన్ని వటవృక్షాలు వందలాది సంవత్సరాలు సజీవంగా ఉండి ఊడలు దించుతాయి.

1904లో మునగాల జమీందారీ కేసులో ఓడిపోయిన వారు మద్రాసు హైకోర్టులో అప్పీలు చేశారు. వీటిని పెద్ద దావాలంటారు. మునగాల రాజాగారి పక్షాన హమేషా మద్రాసులో దక్షత గలవారు ఉండవలసిన అవసరం వచ్చింది. దివానుగా లక్ష్మణరావుగారే ఈ బాధ్యతను స్వీకరించారు. కుటుంబంతో సహితం మద్రాసువెళ్ళి కాపురం పెట్టారు. ఈకేసులు ఒక దశాబ్దం పాటు

సాగాయి. అన్నాళ్ళూ లక్ష్మణరావుగారు మద్రాసులోనే ఎక్కువకాలం గడిపేవారు.

ఆరోజుల్లో తెలుగు జిల్లాలకు రాజకీయంగానే కాక సాంస్కృతికంగా కూడా చెన్నపట్నం రాజధానే. ఎందరో తెలుగు యువకులు మద్రాసులో చదువుకొంటూ వుండేవారు. 1897లోనే కందుకూరి వీరేశలింగం గారు రెండేళ్ళు సెలవుమీదన చెన్నపట్నానికి వచ్చి తమ పుస్తక ప్రచురణలు ప్రారంభించారు. గవర్నమెంటువారు ఆయనను ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో నియమించారు. 1904లో రిటైరైనారు. చెన్నపట్నం లోనే నివసించాలని మొదట అనుకున్నారు గాని స్వగ్రామం మీద అభిమానంతో రాజమంద్రికి వెళ్ళిపోయారు. వీరేశలింగంగారు ఉన్నంతకాలం అదొక సందడి. వారు పూర్తిచేసిన ఖాళీని లక్ష్మణరావుగారు మద్రాసులో కొంత భర్తీ చేశారు. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు, గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి, భోగరాజు పట్టాభి సీతారామయ్య, ఆచంట లక్ష్మీపతి మొదలైన వారందరూ అప్పుడు మద్రాసులోని విద్యార్థులే. మునగాల దివానుగా ఉన్నా లక్ష్మణరావుగారు లా కాలేజిలో చదువుతున్నారు.

1906 వేసవిలో ఒక నాడు చెన్నపట్నంలోని మునగాల రాజాగారి బంగళాలో రాజా, దివాను, రావిచెట్టు రంగారావు, గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు కలుసుకొన్నారు. ఈ అయిదుగురు కలిసి చర్చించి ఒక నిర్ణయానికి వచ్చారు. దేశంలో గ్రంథాలయాలు స్థాపించి ఊరుకొంటే చాలదు. వాటికి పుస్తకాలు అందించే సంస్థలు కావాలి. విజ్ఞాన విషయాలు బోధపరిచే సాహిత్యం కావాలి. పత్రికలు పెట్టి లాభంలేదు. అప్పటికి దేశంలో లక్కవరం జమీందారు మంత్రి ప్రగడ భుజంగరావు గారి మంజువాణి, పోలవరం జమీందారు కొచ్చర్లకోట కృష్ణారావుగారి సరస్వతి వంటి సాహిత్య పత్రికలు, బందరులో కృష్ణాపత్రిక, చిలకమర్తి వారి మనోరమ వంటివి ఉండనే వున్నాయి. మరొక పత్రిక వల్ల సంఖ్య పెరగడం కాక ప్రయోజనం ఉండదు. పుస్తకాలు ప్రచురించారు. అప్పటికే మహారాష్ట్ర, బంగాళా, హిందీ భాషలలో నవీన వాఙ్మయ సృష్టి జరుగుతోంది. నవీన ప్రపంచంలో భారతదేశాన్ని ఒక స్వతంత్ర ప్రజారాజ్యంగా నిర్మించాలంటే ప్రపంచం మొత్తంమీద అప్పటికే అత్యంతగా

వృద్ధి అవుతున్న ప్రకృతి శాస్త్ర, చారిత్రక, ఆర్థిక, రాజకీయ విజ్ఞానాన్ని పంచి పెట్టాలి. అందుకే ఇలా తీర్మానించుకున్నారు.[2]

"ఆంధ్రభాషలో కవిత్వ వాఙ్మయము, ప్రబంధ సముదాయము గొప్పగా నున్నవి. అవి ఆధ్యాత్మిక, నైతిక విషయములకు ఉపయోగమేకాని, ఆంధ్ర జాతిని నవీన పద్ధతులమీద ఐహికముగ నడపించుట కుపయుక్తము కావు. పురాణయుగము నుంచి ప్రకృతి శాస్త్ర, రాజకీయ ఆర్థిక యుగమునకు మన ప్రజలను తీసుకొని పోవలసి యున్నది."

కవిత్వాన్ని విడిచిపెట్టి వీరేశలింగంగారు సృష్టించి దారితీసిన తేలిక తెలుగు గద్యంలో రాజకీయ ఆర్థిక శాస్త్రాలు, ప్రకృతి శాస్త్రాలు వ్యవసాయక, పారిశ్రామిక విషయాలు, దేశ చరిత్రలు మహాపురుషుల జీవితాలు, చారిత్రాత్మక నవలలు మన భాషలలోని ఉద్గ్రంథాల అనువాదాలు ప్రచురించాలని నిర్ణయించారు. తమ ప్రచురణ సంస్థకు 'విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి' అనే పేరు పెట్టారు.

ఈ నిర్ణయాన్ని తీసుకొన్న అయిదుగురు మేనేజింగు కమిటీ. లక్ష్మణరావుగారు సంపాదకులుగా కాశేశ్వరరావూ, హరిసర్వోత్తమరావుగార్లు కార్యదర్శులుగా ఉన్నారు. మునగాల జమీందారు రెండువేల రూపాయలు మదుపు పెట్టారు. రావిచెట్టు రంగారావుగారు పుస్తకాలను హైదరాబాదునుంచి చందాదారులక్కు చేర్చాలి. ఏడాదికి నాలుగు గ్రంధాలను ప్రచురించాలి. పుస్తకం కనీసం నూరు పేజీలు ఉండాలి. ఏదీ మూడువందల పుటలు మించకూడదు. వెల ప్రతి ఒక్కంటికి నాలుగణాలు. పుస్తక ముద్రణ మద్రాసులోనే ఉన్నా గ్రంథమండలి కార్యాలయం హైదరాబాద్‌లోనే మొదట ఉండేది.

విజ్ఞాన చంద్రిక తరపున మొదటి గ్రంథంగా గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారు రచించిన 'అబ్రహాం లింకన్ జీవిత చరిత్ర'ను ప్రకటించారు. ఆపుస్తకం తొలి పలుకులలో అయిదుగురి సంతకాలతో ఒక సుదీర్ఘ ప్రకటన చేశారు. తమ ఆశయాలను తెలియజేశారు. రెండవ పుస్తకంగా లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసిన భారతదేశ చరిత్ర 'హిందూ మహాయుగం' వెలువడింది. మూడవది డాక్టర్ ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు రచించిన జీవశాస్త్రం (బయాలజీ). నాలుగవ పుస్తకం వేలాల సుబ్బారావు గారు విరచించిన 'రాణీ సంయుక్త' అనే

2 అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు -'నా జీవిత కథ నవ్యాంధ్రము' పుట 139

చారిత్రాత్మక నవల. ఈ గ్రంథాలను మద్రాసులో ముద్రించి హైదరాబాద్‌కు పంపితే అక్కడ నుండి చందాదారులకు రావిచెట్టు రంగారావుగారు రవాణా చేసేవారు. వీరి దూరపు బంధువులలో ఒకరైన ఆదిరాజు వీరభద్రరావు గారు అప్పుడు యువకులు. ఈయన లేఖకునిగా చేరారు. చందాదారుల సంఖ్య పెరుగుతూ వచ్చింది తెలుగు జిల్లాలలోని జమీందారులు పోషకులయ్యారు.

1906లో విజ్ఞాన చంద్రికలు వెలువడసాగాయి. 1907లో మండలి కార్యదర్శులలో ఒకరైన హరిసర్వోత్తమరావుగారు తమ స్వరాజ్య పత్రికలో రాసిన వ్యాసం రాజద్రోహమని బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ఆయనను అరెస్టు చేసి కేసుపెట్టి కోర్టులకు తిప్పి శిక్షవేసింది. హరిసర్వోత్తమరావుగారి చోటులో ఆచంట లక్ష్మీపతి గారిని ఇంకో కార్యదర్శిగా నియమించారు. పోలీసు నిఘా ఎక్కువ కావడం చేత ముద్రిత గ్రంథాలను హైదరాబాదుకు పంపించడం, అక్కడ నుంచి బట్వాడా చేయడం అనే కార్యక్రమాన్ని ఆపి మద్రాసునే కార్యస్థానంగా స్థిరపరిచారు. ఆదిరాజు వీరభద్రరావు గారిని మద్రాసులో పనిచేయడానికి రావిచెట్టు రంగారావుగారు పంపారు. 1906నుండి 1916దాకా పదేళ్ళు గ్రంథ ప్రచురణ చురుకుగా కొనసాగింది.

విజ్ఞాన చంద్రిక గ్రంథాలలో భాషను గురించి ఒక విషయం గమనించాలి. మండలి కార్యదర్శులలో ఒకరైన అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు గారు ఇలాగ స్పష్టం చేశారు.[3]

"వీరేశలింగం పంతులుగారి, చిలకమర్తి లక్ష్మినరసింహంగారి, లక్ష్మణరావుగారి తెలుగు శైలియే మాకు ఆదర్శవంతమైనది. ఎవరైనను దానికంటే కొంచెము భేదముగా వ్రాసినను మాకు అభ్యంతరము లేదు. గ్రామ్యమను పేర ప్రజల కర్థముకాకుండా వ్రాయుట మాత్రము మేము ఒకప్పుకొనము. పూర్తి గ్రాంథికమే కావలయునని మాకు పట్టుదల లేదు. తెలుగు ప్రజలకు హృద్యముగా మండునట్లు వ్రాయుటయే మాకు కావలసినది."

అయితే 1910నాటికి గ్రంథమండలి వారు ప్రామాణిక భా ష అనే పేరుతో గ్రాంథికాన్నే ప్రోత్సహించారు గురజాడ అప్పారావుగారు అప్పటికి 'కళింగ దేశ చరిత్ర' రచన తలపెట్టారు. ఈ గ్రంథాన్ని తమ గ్రంథమండలికి ప్రచురణార్థం ఇమ్మన్నారు. గురజాడ ఇస్తానన్నారు. 1911నాటికే

---

3. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు – 'నాజీవిత కథ నవ్యాంధ్రము' పుట-140

తయారగుచున్న గ్రంథాలలో కళింగ దేశ చరిత్ర ఉందని గ్రంథమండలి వారు తమ పుస్తకాల గురించి తెలిపే ప్రకటనలో తెలియజేశారు. అయితే 1910 నవంబరు నాటికి ఆంధ్ర సాహితీ పరులు శిష్టవ్యావహారిక వాదులుగా, గ్రాంథిక వాదులుగా రెండు వర్గాలుగా చీలిపోయారు. గురజాడ తొలివర్గంవారు. లక్ష్మణరావుగారు రెండోవర్గంవారు. కళింగ దేశ చరిత్రను గురజాడ వ్యావహారిక భాషలోనే ప్రచురించాలన్నారు. కొమర్రాజు వారు అంగీకరించలేదు. ఇద్దరూ పత్రిక మూలాన లేఖలు సైతం వ్రాసుకొన్నారు. ఇద్దరూ పట్టుదల వదలని వారే, 'కళింగ దేశ చరిత్ర' కాల గర్భంలో కలిసి పోయింది.[4]

లక్ష్మణరావుగారికి అచంచలమైన విశ్వాసాలు ఉన్నాయి. హెర్బర్టు స్పెన్సరులాగ ఆయన అజేయవాది. "దేవుడున్నాడో లేడో తెలుసుకొనడం ఎవరికైనా దుస్సాధ్యం కనుక ఆవిషయం ఆలోచించవలసిన పనిలేదు. అధ్యాత్మిక విశ్వాసాలు అనవసరం." అన్న సిద్ధాంతం వారిది. ఇంద్రియాలకు గోచరం కాని ఆ ధ్యాత్మిక విషయాలకన్నా, భౌతిక ప్రపంచాన్ని బోధించే శాస్త్రాలనే ఆయన వాంఛిస్తారు. మత విషయాల్లో కాదు గాని సంఘ సంస్కారంలోనూ భాషా రీతిలోనూ లక్ష్మణరావుగారు పూర్తిగా వీరేశలింగంగారి అనుయాయి ఎవరిని సంతోషపెట్టడానికైనా ఈ విశ్వాసాలతో ఆయన రాజీ పడలేదు.

లక్ష్మణరావుగారికి ఒక కుమార్తె ఉంది. ఆమెకు తమ అక్కగారి పేరే అచ్చమాంబ అని పెట్టుకొన్నారు. ఈ పసిపిల్లను పెద్దమనిషి కాకముందే ఒక అయ్యచేతిలో పెట్టించాలని లక్ష్మణరావుగారి తల్లి గంగమ్మ గారి కోరిక. లక్ష్మణరావుగారు రజస్వలానంతర వివాహమే చేస్తాననన్నారు. "వీల్లేదు-నేను చెప్పినట్లు చేయకపోతే నేను నీయింట్లో ఉండను. కాశీకి వెళ్ళిపోతాను" అని తల్లిగారు బెదిరించారు. లక్ష్మణరావుగారు చలించలేదు. ఆమె అన్నట్లుగానే కాశీ వెళ్ళిపోయారు. అక్కడే జీవితాంతం ఉన్నారు. లక్ష్మణరావుగారు తమ తల్లిగారు కాశీలో నివసించడానికి తగిన ఏర్పాట్లను చేశారు గాని ప్రౌఢవివాహాలపట్ల విశ్వాసాన్ని మార్చుకోలేదు.[5] అప్రియమైనా తాను సత్యమని నమ్మిన దాన్ని దాచిపెట్టలేదు.

---

4. ఆరుద్ర - 'గురజాడ గురుపీఠం'లో 'గురజాడ కళింగ దేశ చరిత్ర ఏమైంది?' వ్యాసం -పుట 108 నుండి
5.G.KRISHNA - Komarraju Venkata Lakshmana Rao - PP 75-76

మన పూర్వులు 'సత్యం బ్రూయాత్, ప్రియం బ్రూయాత్' అని శాసించిన నోటితోనే అప్రియమైన సత్యాలను చెప్పవద్దని కూడా ఆదేశించారు. అయితే చరిత్రకారులు కొన్ని సందర్భాలలో అప్రియమైన వాస్తవాలను కథనం చేయకతప్పదు. అలాంటి సందర్భాలలో చాకచక్యం కావాలి. ఎవరినీ నొప్పించకుండా నిజం చెప్పడం ఒక శిల్పం, లక్ష్మణరావుగారు తమ రచనలలో ఈ విద్యను సాధించారు. తమ సంపాదకత్వాన వెలువడే విజ్ఞాన చంద్రికాగ్రంధాలలో సాధారణంగా ఎవరూ నొచ్చుకొనేటట్టు రచనలు లేకుండా చూసేవారు. ఇతరుల గ్రంథాలను ఎడిట్ చేయడంలో నేర్పు అవసరం. చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారు విజ్ఞాన చంద్రిక వారి కోసం ఆంధ్రుల చరిత్ర మూడు భాగాలుగా రచించపూనుకొన్నారు. తొలి భాగం లక్ష్మణరావుగారి పర్యవేక్షణలోనే అచ్చు పడింది. ఏకారణంచేతనో రెండో భాగం అచ్చుకు వెళ్ళేటప్పుడు లక్ష్మణరావు గారు దానిని పరిశీలించడం జరుగలేదు. గాడిచర్ల వారు సాపుప్రతిని చూసి ఉపోద్ఘాతం రాశారు. ఈరెండో భాగం కొన్ని చిక్కులు తెచ్చిపెట్టింది.

ఆంధ్రుల చరిత్ర రెండో భాగంలో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు ఒక ప్రకరణంలో "వెలమదొరలు చాపకూడు తిన్నా"రన్న సంగతిని చెప్పారు. ఈ సంగతి కొందరు జమీందార్లకు కోపం తెప్పించింది. తాము పోషకులుగా ఉంటున్న గ్రందమండలి వారి ప్రచురణలో ఇలాంటి వాక్యాలు వారు సహించ లేకపోయారు. వెంటనే పిఠాపురం, బొబ్బిలి రాజాలు పోషకుల జాబితాలో తమ పేర్లను తొలగించమని లక్ష్మణరావుగారికి తెలియజేశారు. పోషకులు పోయినా ఆయన చెక్కు చెదరలేదు. గాడిచర్ల వారినీ, చిలుకూరి వారినీ పల్లెత్తుమాట అనలేదు. చిలుకూరి వారే ఉత్తరోత్తరావు లక్ష్మణరావు గారికీ, గ్రంథమండలికీ దూరమయ్యారు.

1912లో విజ్ఞాన చంద్రికా మండలిని రిజిస్టరు చేశారు. మొదటి అయిదుగురు సభ్యులలో ముగ్గురు వేరు వేరు కారణాల వల్ల సభ్యులుగా లేరు. రావిచెట్టు రంగారావుగారు అప్పటికే కీర్తిశేషులయ్యారు. మునగాల రాజా ఏకారణాలవల్లనో దూరంగా ఉండి సాయం చేయసాగారు. హరిసర్వోత్తమరావు గారు వేరే వ్యాపకాలకు అంకితమయ్యారు. లక్ష్మణరావుగారూ, కాశీశ్వరరావుగారు మిగిలారు. బయ్యా నరసింహేశ్వర శర్మ గారిని అధ్యక్షులుగా పెట్టుకొన్నారు. ఆచంట లక్ష్మీపతిగారిని ఒక కార్యదర్శిగా తీసుకొన్నారు. గూడూరు

రామచంద్రరావు, వేమూరి విశ్వనాథశర్మ తాడినాడ వెంకటరామయ్యగారు కొత్త సభ్యులు. 1916 దాకా అంటే ఒక నాలుగేళ్ళు గ్రంథాలు వెలువడ్డాయి. ఆ తర్వాత మండలి గ్రంథ ప్రచురణ చేయలేదు. ప్రారంభం నుండి 1916 దాకా ముప్పయి పుస్తకాలను వెలువరించారు. ప్రకటితమైనవి మాత్రం ప్రసిద్ధి చెందాయి. వాటి వివరాలుచూడండి.

1. అబ్రహాం లింకన్-గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు
2. హిందూ మహాయుగము-కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు
3. జీవశాస్త్రము (Biology) ఆచంట లక్ష్మీపతి
4. రాణీ సంయుక్త (చారిత్రకనవల) వేలాలసుబ్బారావు
5. మహమ్మదీయ మహాయుగము-కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు
6. పదార్థవిజ్ఞాన శాస్త్రము (Physics) మంత్రిప్రగడ సాంబశివరావు
7. రసాయన శాస్త్రము (Chemistry) వేమూరి విశ్వనాథశర్మ
8. ఆంధ్రుల చరిత్ర 1- చిలుకూరి వీరభద్రరావు
9. విమలాదేవి (చారిత్రక నవల)-భోగరాజు నారాయణమూర్తి
10. ప్రకృతి శాస్త్రము
11. ప్రకృతి శాస్త్రము
12. ప్రకృతి శాస్త్రము
13. ప్రకృతి శాస్త్రము
14. ప్రకృతి శాస్త్రము
15. కందుకూరి వీరేశలింగం స్వీయచరిత్ర 1వభాగం
16. ప్రకృతి శాస్త్రము
17. ఢిల్లీ దర్బారు -గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు
18. ఆంధ్రుల చరిత్ర 2-చిలుకూరి వీరభద్రరావు
19. జీవిత చరితావళి (మహాపురుషుల జీవితము) -ఆదిరాజు వీరభద్రరావు
20. ప్రకృతి శాస్త్రము
21. అర్థ శాస్త్రము -1 కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి
22. మహాపురుషుల జీవితము
23. ప్రకృతి శాస్త్రము
24. ప్రకృతి శాస్త్రము

25. రాయచూరు యుద్ధము (చారిత్రక నవల) -కేతవరపు వెంకటశాస్త్రి

26. అర్థశాస్త్రము -2 -కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి

27. విజయనగర సామ్రాజ్యము (చారిత్రక నవల) -దుగ్గిరాల రాఘవ చంద్రయ్య

28. పాతాళ భైరవి (చారిత్రక నవల) - ఏ.వి. నరసింహం పంతులు

29. కందుకూరి వీరేశలింగం స్వీయ చరిత్ర -2వభాగం

30. ప్రకృతి శాస్త్రము

విజ్ఞాన చంద్రిక వారి పై గ్రంథాల ప్రచురణ దేశంలో మరికొందరు ప్రకాశకులకు దారి చూపించింది. ఆంధ్రభాషాభి వర్ధినీ సమాజం వారూ, ఆంధ్ర ప్రచారణీ సభవారూ కూడా పుస్తకాలను ప్రచురించారు. ఇవన్నీ ఉత్తమ గ్రంథాలనీ, ఇటువంటి వాటిని పాఠ్యగ్రంథాలుగా పెట్టాలని కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు సిఫార్సు చేస్తూ మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం వారికి సూచనలు చేస్తూ ఒక గ్రంథాల జాబితాను ఇచ్చారు. వీటిలో కొన్ని పుస్తకాలు ఆయన మాట ప్రకారం "స్వకీయ ప్రతిభకు ఉపజ్ఞకు పరిశోధనకు మహత్తరమైన దృష్టాంతాలు; దుష్టమైన, పాండిత్య ప్రకర్షను చాటే భాష వీటిల్లో మృగ్యం. మధురమైన సరళ రీతిని సాగసైన శైలిలో యీ గ్రంథాలు రచింపబడ్డాయి".

రామలింగారెడ్డిగారి పైమాటలను ఉదాహరిస్తూ వాటిలో ఎంత సత్యముందో గురజాడ అప్పారావుగారు విశ్లేషణ చేశారు. అప్పారావు గారు విశ్వవిద్యాలయం సెనేటు సభ్యునిగా ఈ పనిచేయవలసి వచ్చింది. రెడ్డిగారి జాబితాలో మూడు రకాల పుస్తకాలున్నాయి. ఒకటి :సైన్సుకు సంబంధించినవి, రెండు: చారిత్రక గ్రంథాలు; మూడు: కల్పనా గ్రంథాలు. ఒక్కొక్క విభాగంలోని రచనలను సవిస్తరంగా అప్పారావు గారు విమర్శించారు.[6]

"సైన్సుకు సంబంధించిన గ్రంథాలపై శ్రీ రెడ్డిగారు నొక్కినొక్కి చెప్పడము వలన ముందుగా వాటిని గురించే తెలియజేస్తాను. విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి వారి 3,6,7,11,12,14,18,22,23,25,26,27 నంబరుగల ప్రచురణలు ఎలిమెంటరీ సైన్సుకు చెందిన టెక్స్ట్ పుస్తకాలు. ఇందులో రెండు వైద్య గ్రంథాలు, ఒకటి కలరా మీదను, మరొకటి మలేరియా మీదను

6 .గురజాడ అప్పారావు -'జ్ఞానచంద్రికలో' 'ఆధునిక ఆంధ్ర వచన రచన' – పుట 129 నుండి

వ్రాయబడ్డాయి. ఆంధ్ర భాషాభివర్ధనీ సమాజం వారచ్చొత్తించి ప్రచురించిన గ్రంథాలలో ఒకటి ఆరోగ్య శాస్త్రానికి సంబంధించినదీ, మరొకటి పశువైద్యానికి సంబంధించినదీ. ఆంధ్ర ప్రచారణీ సభ సీరీసులో పైన్సు గ్రంథాలు లేవు. కేవలం అవన్నీ నవలలే. కొవ్వొత్తులను తయారు చేయడము గురించి వొక గ్రంథరాజమూ, అగ్గిపెట్టెల ఫ్యాక్టరీల గురించి యింకొక పుస్తకమూ మానవ సేవా సమాజం వారు ప్రచురించారు.

"..... ఈసైన్సు పుస్తకాలన్నీ స్వీయ ప్రతిభతో కూడివున్నవీ కావు, స్వతంత్రమైనవీ కావు. అక్కడవీ ఇక్కడివీ తెచ్చి ఏర్చికూర్చిన గ్రంథాలు ఇవి. ఇస్కూలు పిల్లలకు జనులకు సైన్సును గురించిన కొన్ని ప్రాథమిక విషయాలను తెల్పేటందుకుగాను వీటిని ప్రచురించారు. అదే ప్రచురణ కర్తల ఉద్దేశ్యం. ఈ ప్రచురణలను సాహిత్య గ్రంథాలుగా ప్రచురణ కర్తలుగాని లేదా రచయితలు గాని చెప్పుకోవడం లేదు.

"....విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి సంపాదకులు తమ ప్రచురణాలయపు ప్రకటనలోనూ, సాధారణ పీఠికలోనూ ఈ విధంగా తెలియజేస్తున్నారు: 'మా గ్రంథాలన్నీ జనోపయోగమునకై వ్రాయబడినవి. ఇంగ్లీషు భాష తెలియనివారికి ఇంగ్లీషున వ్రాయబడిన విషయాలను తెలియజెప్పి జ్ఞానమును కలిగించు ఆశయముతో ఈ ప్రచురణములను ప్రారంభించితిమి.

"..... ఈరకమైన గ్రంథాలను 'నిర్దుష్టమైనవిగానూ, అనవసర పాండిత్య ప్రకర్షను చూపే భాషలో కాకుండా నాజూకైన మధుర భాషలో రాయబడినవిగానూ' శ్రీరామలింగారెడ్డిగారు ఉదాహరిస్తున్నారు. ఈ గ్రంథాలకు కలవని శ్రీ రెడ్డి గారు చేస్తున్న క్లైయిమ్సును మాటి ప్రచురణ కర్తలే చేయడము లేదు."

సైన్సు గ్రంథాలను విమర్శించాక అప్పారావు గారు చారిత్రక నవలలను పరిశీలించారు. విశితంగా పరోక్షంగాను 'విజయనగర సామ్రాజ్యం' 'మహమ్మదీయ మహాయుగం' అనే పుస్తకంలోని పన్నెండు పేజీలు ఆధారముని నవలా రచయిత చెప్పారు. లక్ష్మణరావుగారు సీవెల్స్ రచించిన 'ది ఫర్‌గాటెన్ ఎంపైర్'ను మాత్రమే చూశారుగాని ఫెరిస్తా రచనలను చూడకుండానే తమ రచన చేశారని అప్పారావు గారు నిరూపించారు. విజయ నగర మహారాజా వారి కాలేజీలో అప్పారావుగారు చరిత్ర బోధించే లెక్చరరుగా పనిచేసినవారు. ప్రామాణికులు. విజ్ఞాన చంద్రికవారి ఆంధ్రుల చరిత్రను తప్ప మరి దేనినీ ఆయన హర్షించలేదు. విజ్ఞాన

చంద్రిక వారివి కాక ఇతర చారిత్రక నవలలను ఆయన మెచ్చుకోలేదు. "బంకించంద్రుణ్ణి అనుకరించడం తెలుగునవలా రచయితలకొక అంటువ్యాధి అయింది." అని అప్పారావుగారు రోగ నిదానం చేశారు.

'లేని బావకన్నా గుడ్డిబావే నయం' అని గురజాడ అప్పారావుగారు సరిపెట్టుకోలేదు. అందుకే విజ్ఞాన చంద్రిక మండలివారి పుస్తకాల మీదనే ఎక్కువగా విమర్శ సాగించిన తమ 'ఆధునిక ఆంధ్ర వచన రచన' అనే యాదస్తును ఇలా ముగించారు.[7]

"తెలుగులో సొగసైన ఉత్తమ వచన రచనలు వెలువడే వరకూ అప్పటి వచన గ్రంథాలను చదవమని బి.ఏ. తరగతుల వారిని ఇబ్బంది పెట్టక పోవడమే మంచిది. మంచి వచన పుస్తకాలు వచ్చేవరకూ కాస్త ఆగితే మన కొంపేమీ మునిగిపోదు"

అయితే లక్ష్మణ రావుగారు గానీ, మద్రాసు ప్రభుత్వపు విద్యాశాఖ వారుగాని అలా భావించలేదు. ఉన్నదానినే ఉపయోగించుకొంటారు. విద్యార్థులకు చదవవలసినవి రాయవలసినవి నిర్దేశిస్తారు. స్కూలు ఫైనలు క్లాసులలోనూ, ఇంటర్‌లోనూ విద్యార్థులు వ్యాసరచనలోనూ, అనువాదంలోనూ ఉపయోగించవలసిన భాషను నిర్ణయించడానికి 1911లో ఒక కమిటీ వేశారు. 1913లో ఈ కమిటీని పునర్నిర్మించారు. తర్వాత ఒక ఉపసంఘాన్ని వేశారు. అన్ని కమిటీలలో కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు సభ్యులుగా వున్నారు. ఆదినుండీ ఆయన తమ గ్రంథమండలిలో ఉపయోగించే భాషనే వెనకేసుకొని వచ్చారు. గ్రాంథిక వాదులు 1914లో ఈ కృతక భాషను నెగ్గించుకొన్నారు. మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం సిండికేటు వాడుక భాషను గుర్తించలేదు. (వివరాలకు ఈ సంపుటంలోనే 'వాడుక వేడక భాషల యుద్ధం' అనే ప్రకరణం చూడవచ్చు.)

1912వ సంవత్సరంలోనే లక్ష్మణరావు గారు తమ సహచరులతో కలసి 'విజ్ఞాన చంద్రికా పరిషత్తు' అనే సంస్థను స్థాపించారు. వైజ్ఞానిక, చారిత్రక, శాస్త్రీయ గ్రంథాలలో పరీక్షలను ఏర్పాటు చేశారు. వారి మండలి వెలువరించే గ్రంథాలనూ, ఇతరుల గ్రంథాలలో కొన్నింటినీ పఠనీయాలుగా నిర్ణయించి వాటిలో పరీక్షలు జరిపేవారు. గుంటూరు, బందరు, బెజవాడ, నరసాపురం,

---

7 వ్యాస చంద్రిక - పుట 153

రాజమండ్రి, కాకినాడ, హైదరాబాద్ మొదలైన కేంద్రాలలో పరీక్షలు జరిగేవి. గెలిచిన వారికి నూటపదహార్లు నగదు,బంగారు,వెండి పతకాలు ఇచ్చేవారు. పోటీలకు వీరేశలింగంగారు, కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు, పనప్పాకం శ్రీనివాసాచార్యులుగారు మొదలైనవారు న్యాయనిర్ణేతలు. ఒక సంవత్సరం శ్రీమతి కాంచనపల్లి కనకమ్మగారు ప్రథమ శ్రేణిలో కృతార్థులయ్యారు. ఈ పోటీలు కొన్నాళ్ళపాటు నడిపారు.

1914లో మొదటి ప్రపంచ సంగ్రామం ప్రారంభమైంది. 1916దాకా మండలి గ్రంథాలను ఎలాగో ప్రచురించారుగాని తరువాత కాగితం ధర పదింతలు పెరిగి చాలా ప్రియమైపోయింది. దానికి కరువుకూడా వచ్చింది. మండలి ప్రచురణలు నిలిచి పోయాయి. దీనికి ఇంకొక కారణం కూడా లేకపోలేదు. 1915వ సంవత్సరం నుంచీ లక్ష్మణ రావుగారికి ఆంధ్ర భాషలో విజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని అకారాది క్రమంలో రచించాలన్న కోరిక కలిగింది. దీనికి ప్రోద్బలం మహారాష్ట్ర భాషలో డాక్టర్ ఖేట్కర్ గారి విజ్ఞాన సర్వస్వం. ఆ మహాపండితుడు చెన్నపట్నం వచ్చి కొన్నాళ్ళు లక్ష్మణరావుగారితో గడిపారు. ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని ప్రారంభించడానికి ఏర్పాట్లు చేసుకొన్నారు. విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి ప్రచురణలలో సాయపడిన గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు, ఆచంట లక్ష్మీపతిగారలు సహాయ రచయితలు. మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు సహాయకులు. ఆయన పరిశోధనలో శిక్షణ ఇక్కడే సంపాదించుకొన్నారు. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు కూడా గ్రంథమండలిలోనూ, విజ్ఞాన సర్వస్వం కార్యాలయంలోనూ పనిచేశారు.

పనిచురుకుగానే సాగింది. విభిన్న విషయాలపై ఆయా రంగాలలో నిష్ణాతులైన వారిచేత వ్యాసాలు రాయించి, తాము కొన్ని స్వయంగా రాసి 'అ'అన్న అక్షరంతో మొదలయ్యే ఆరోపాలను సంకలనం చేసి మూడు సంపుటాలుగా లక్ష్మణరావు గారు ప్రచురించారు. ఇందులో ఆయన స్వయంగా వ్రాసిన విషయాల గురించి అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు గారు ఇలా వివరాలు ఇచ్చారు.

భాషావిషయ వ్యాసములు	- 11
ధర్మశాస్త్రవిషయకములు	- 9
చారిత్రక విషయకములు	- 7
ప్రకృతి శాస్త్ర విషయకములు	- 2

గణిత శాస్త్ర విషయకములు - 2

లక్ష్మణరావుగారు స్వయంగా రాసిన పై విషయాలలో అధర్వవేదం, అద్వైతం, అభిజ్ఞాన శాకుంతలం, అలంకారాలు, అష్టాదశ మహాపురాణాలు, అష్టాధ్యాయి మొదలైనవి ఉన్నాయి. ఆయన రచనలే పదకొండు వందల పుటలు పరిమితిని పొందాయి. ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు అడవులు, అతిసారము, అతిమూత్రము, అంటువ్యాధులు, అస్థిపంజరం మొదలైన ఆరోపాల వ్యాసాలు రాశారు.

'అకార ఆరోపాలన్నీ పూర్తి చేశాక 'ఆ' అన్న అక్షరంతో మొదలయ్యే విషయాలపై రచనకు ఉపక్రమించారు. 'ఆంధ్ర' అన్న ఆరోపం కోసం ఎన్నో పరిశోధనలు చేశారు. శాసనాలను చదివారు. ఆకరాలను వెదికారు. ఇటువంటి పరిశోధన చేస్తున్నప్పుడే దేశంలో ఒక పరిశోధక మండలి అవసరమని గుర్తించారు. ఏ హైదరాబాదులో మొట్టమొదటి గ్రంథాలయాన్ని 1901లో స్థాపించారో ఆ హైదరాబాద్‌లో లక్ష్మణ రావుగారు 1922లో కొందరు సహచరులతో 'పరిశోధక మండలిని' స్థాపించారు. తెలంగాణాలో అపారంగా ఉన్న తామ్రశిలా శాసనాలనూ, కాగితాలనూ,తాళపత్ర గ్రంథాలనూ సేకరించి ప్రచురించడానికి ఈ సంస్థ స్థాపన జరిగింది.

ఆంధ్ర చరిత్ర గురించి పరిశోధనలు సమగ్రంగా జరగాలన్న సంకల్పంతోనే లక్ష్మణరావుగారు 1919లో కందుకూరి వీరేశలింగంగారిని మద్రాసుకు ఆహ్వానించి తమ స్వగృహం 'వేద విలాస్'లోనే బస, ఇతర సౌకర్యాలు ఏర్పాటు చేసి వీరేశలింగంగారి కవుల చరిత్రను తిరగరాసే కృషిని పురిగొల్పారు. వీరేశలింగం గారు ఆ పనిలో నిమగ్నులై ఉండగా లక్ష్మణరావుగారు మునగాల సంస్థానం పనులు మీద నడిగూడెం వెళ్ళవలసి వచ్చింది. ఆయన మద్రాసులో లేనపుడే వీరేశలింగం గారు వేదవిలాస్‌లో మరణించారు. ఆఖరి క్షణాలలో దగ్గర లేకపోయాననే విచారం లక్ష్మణరావుగారికి కలిగింది. నాగపూర్‌లో చదువు ముగించుకొని వచ్చిన నాటి నుంచి వీరేశలింగం గారితో ప్రత్యక్ష పరిచయంతో పాటు శిష్య భావం లక్ష్మణరావుగారికి దృఢమైంది. వారితోపలోనే వారికైలినే పట్టుకొని సాగారు.

లక్షణరావుగారు తమ ఆరోగ్యాన్ని సరిగా చూసుకొనకుండా భారమైన పనులన్నీ తనమీదవేసుకొనేవారు. అసలే ఉబ్బసం. పైగా విశ్రాంతి రాహిత్యం, డాక్టర్లు పరీక్షచేసి హార్స్లీ కొండలలో రెస్టు తీసుకోమన్నారు. 1923మేలో

కొన్నాళ్ళు అక్కడుండి తోచక మద్రాసుకు తిరిగివచ్చారు. రెండు నెలలపాటు 'ఆంధ్ర' అనే విషయంపై విజ్ఞాన సర్వస్వానికి వ్యాసం కొనసాగిస్తూ ఆ సంవత్సరం జూలై 12వతేదీ రాత్రి వీరేశలింగంగారు మరణించిన గదిలోనే తామూ శాశ్వతంగా కన్నుమూశారు.

లక్ష్మణరావుగారు ఒక అర్ధశతాబ్దం పాటు కూడా జీవించలేదు. ఆయన మనుగడ నలభై ఆరేళ్ళకే అయిపోయింది. ఈ కొద్ది కాలంలో ఆయన రెండు జీవిత కాలాలకు సరిపోయే కార్యభారాన్ని తమ మీద పెట్టుకొన్నారు. నిర్దిష్టమైన ప్రణాళికతో నిర్దోషమైన పద్ధతిలో ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వ రచనకు ఉపక్రమించారు. ఆయన అకాల మృత్యువు అక్షరాలా తెలుగు జాతికి తీరనిలోటే, ఆంధ్రభాషలో ఉన్న యాభై పై చిలుకు అక్షరాలలో ఒకే ఒక అక్షరంతో మొదలయ్యే ఆరోపాలను మాత్రమే ఆయన మూడు సంపుటాలలో రచించగలిగారు. ఆయన ఈ యుగంలో తలపెట్టిన విజ్ఞాన సర్వస్వం రచన ఆధునిక యుగంలో ఇతరులు ఇంకొక ప్రణాళికతో ఇంకొక సంస్థ తరపున పూర్తిచేయగలిగారు.

లక్ష్మణరావుగారి అకాల మృత్యువు వారి సహచరులకు పెద్ద దెబ్బ; అయితే ఆయన తలపెట్టిన ప్రచురణలను కొన్నింటినైనా ఆ మిత్రులు కొనసాగించగలిగారు. 1924లో విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి కార్యాలయాన్ని అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారు బెజవాడకు మార్చారు. కమిటీని పునర్నిర్మాణం చేశారు. ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు అధ్యక్షులు అయ్యంకి వెంకట రమణయ్యగారు కార్యదర్శి కాళేశ్వరరావుగారు మేనేజరు. గూడురు రామచంద్రరావు, దిగవల్లి వెంకటశివరావు, వాసిరెడ్డి దుర్గాసదాశివేశ్వర ప్రసాదు (జయంతి పురం రాజా) మొదలైన వారు సభ్యులు: లక్ష్మణరావుగారు, ప్రసాదు గారు సజీవులుగానే ఉన్నప్పుడు అచ్చువేద్దామనుకొన్న కాళేశ్వరరావు గారి రచన 'ఫ్రెంచి స్వాతంత్ర్య విజయం' గ్రంథమండలి తర పున ప్రకటించి లక్ష్మణరావుగారికే అంకిత మిచ్చారు. ఆచంట లక్ష్మీపతి గారు సంకలనం చేసిన లక్ష్మణరావుగారి వివిధ వ్యాసాలను 'లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి' అనే పేరిట మండలి తరపునే ప్రకటించారు. 1924నుండి 1934దాకా ఉన్న పదేళ్ళలో విజ్ఞాన చంద్రిక పక్షాన ప్రచురణలను వెలువరించారు. దానికి అనుబంధంగా అయిదు రాజకీయ విజ్ఞాన ప్రచురణలను ప్రకటించారు. వాటి వివరాలను చూడండి.

31. లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి –లక్ష్మణరావు

32. ఫ్రెంచి స్వాతంత్ర్య విజయము -అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు
33. అమెరికా సంయుక్త రాష్ట్రములు -అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు
34. బౌద్ధమహాయుగము-వేలూరి సత్యనారాయణ
35. పాహియాను భారత వర్షయాత్ర - వేలూరి సత్యనారాయణ
36. దక్షిణాఫ్రికా చరిత్ర -దిగవల్లి వెంకటశివరావు
37. అల్లాహెూ అక్బర్ (చారిత్రాత్మక నవల) -భోగరాజు నారాయణ మూర్తి
38. వైదిక నిలయము -బాలగంగాధర్ తిలక్ రచనకు మానికొండ సత్యనారాయణ శాస్త్రి అనువాదం
30. తురుష్క ప్రజాస్వామిక -అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు
31. అధినివేశస్వరాజ్యం -దిగవల్లి వెంకట శివరావు
41. ఆంగ్ల రాజ్య స్థాపనము -మానికొండ సత్యనారాయణ శాస్త్రి
42. భారతదేశము- ఆర్థిక చరిత్ర -1 ఆత్మకూరి గోవిందా చార్యులు
43. భారతదేశము ఆర్థిక చరిత్ర -2 ఆత్మకూరి గోవిందాచార్యులు

రాజకీయ విజ్ఞాన ప్రచురణలు:

1. ఆంగ్ల రాజ్యాంగము- దిగవల్లి వెంకట శివరావు
2. భారత దేశ స్థితిగతులు - దిగవల్లి వెంకటశివరావు
3. చైనా యువజనోద్యమము-అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు
4. భారతదేశపు రైల్వే-వాసిరెడ్డి దుర్గాసదాశివేశ్వర ప్రసాదు
5. రాష్ట్రీయ స్వపరిపాలనము -దిగవల్లి వెంకటశివరావు

హైదరాబాదులో లక్ష్మణరావుగారు స్థాపించిన పరిశోధక మండలిని ఆయన పేరు మీదగానే 'లక్ష్మణరాయపరిశోధక మండలి' అనే సముచితనామంతో సహచరులు కొనసాగించారు. 'తెలంగాణా శాసనములు' అనే రెండు సంపుటాలను ప్రచురించారు.

లక్ష్మణరావుగారి స్మృతి చిహ్నంగా మునగాల రాజాగారు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయంలో ఒక దర్మనిధిని ఏర్పాటు చేశారు. ఈ ఎండోమెంటు చరిత్ర పరిశోధన నిమిత్తం ఏర్పాటు చేయడంలో ఔచిత్యముంది.

మన గత చరిత్రలో మనం ఎలుగెత్తి సగర్వంగా చాటుకొనే గొప్పలతో పాటు ఈనాడు 'సిగ్గుపడే' ఆచారాలు కొన్ని ఉంటాయి. అటువంటి వాటిని

దాచి పెట్టడం సాధారణ పరిశోధకులు చేసే పని. అయితే నిజమైన విజ్ఞాన వేత్త అప్రియమైన సత్యాన్ని కూడా విశదం చేస్తాడు. లక్ష్మణరావుగారు అదే చేశారు. ఉదాహరణకు ఒక ఉదంతం.

"అశ్వమేధం గురించి వివరాలను ఇచ్చే విజ్ఞాన సర్వస్వాలన్నీ ఈ విషయాలను దాటవేస్తాయి. కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు ముఖ్యసంపాదకులుగా సంకలనం చేసిన 'ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వసం' రెండవ భాగంలో కనువర్తి మార్కండేయ శర్మగారు "ప్రధాన ఋత్విక్కులు రాజపత్నులతోడ ప్రశ్న ప్రతివచన సంభాషణ మొనర్తురు. తరువాత అశ్వావయవ హోమాదికము సలుపబడును." అని ముక్తసరిగా రాశారు. ముఖ్య సంపాదకులు ఇక్కడ ఒక అధోజ్ఞాపికలో ఇలా రాశారు.

> "వాజసనేయ సంహితము దానిపై మహీధరాదులు వ్రాసిన భాష్యమును, తైత్తిరీయమును దానిపై సాయణాచార్యులు వ్రాసిన భాష్యమును బట్టి చూడగా గుఱ్ఱము చంపబడిన తరువాత, సార్వభౌముని పట్టమహిషి ఈ గుఱ్ఱము వద్ద శయనించి క్రీడ సల్పవలెను. ప్రధాన ఋత్విజులు యజమానుని పత్నులతో బూతు ప్రసంగములు చేయవలెను. (వాజసనేయ సంహిత 23వ అధ్యాయము మీద మహీధర భాష్యము చూడనగును. తైత్తిరీయ సంహిత 7వ కాండము మీద సాయన భాష్యము చూడనగుసు) కాని వేదము యొక్క ఈ భాగమునకు ఈ యశ్లీలార్థము చేయుట తప్పనియు, దానికి మంచి యర్థము వేరొకటి యున్నదనియు దయానంద సరస్వతి భావము. (చూడు ఋగ్వేద భాష్య భూమిక)"

వేరొక సందర్భంలో లక్ష్మణరావుగారు ఇలా రాశారు [8]

"కొత్త విషయమును చెప్పిన దానిని కొందరు నిందించుట సహజము కావున నన్ను కొందరు ప్రస్తుత విషయమును గురించి దూషింతురని, నేనెఱుంగుదును. కాని వారి దూషణ భూషణములతో నాకు ప్రయోజనము లేదు. సత్యాన్వేషణమే నాపని. కావున నెవరైన ఈ విషయమును ఖండింప దలచిరేని సప్రమాణముగ వ్రాయప్రార్థితులు."

ప్రామాణికత పరిశోధనకు ప్రాణం. నిర్భీతి నిజాయితీకి నికష–శానం.

8 .లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి –పుట 126

8

కొమర్రాజు వారి సహచరులు

మానవులు సంఘ జీవులు. జీవితంలో ఎవరైనా ఏదైనా సాధించగలిగారంటే ఎందరెందరో ప్రత్యక్షంగానో పరోక్షంగానో అందుకు తోడ్పడి ఉండాలి. ఒక ప్రతిభావంతుడు పదిమందిని ప్రభావితుణ్ణి చేయగలడు. నలుగుర్ని కూడగట్టుకొని రావడంలోనే ప్రయోజకత్వం కనబడుతుంది. కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు తాము మహారాష్ట్రలో లోకమాన్య బాలగంగాధర తిలక్, డాక్టరు ఖేల్కర్ వంటి వారి వల్లా; తెలుగు వారిలో మరీ ముఖ్యంగా కందుకూరి వీరేశలింగం వారి వల్లా ఉత్తేజితులై విజ్ఞాన వికాసాల కోసం ఉద్యమిస్తూ ఎందరినో ఆ కృషిలో వారివారి స్థాయికి తగినట్టు భాగస్వాములను చేశారు. కొమర్రాజు వారి సహచరుల గురించి ఈ విభాగంలో చెప్పుకొందాం.

బండారు అచ్చమాంబ (1874-1905)

ఈమె లక్ష్మణరావుగారి అక్కగారు. ఆయన కన్నా రెండేళ్ళు పెద్ద. తమ మేనమామ బండారు మాధవరావుగారి రెండో భార్య. లక్ష్మణరావుగారు అక్కగారి వద్దనే ఉండి మేనమామగారి సహాయంతో నాగపూర్‌లో చదువుకొన్నారు. ఆయన విద్యాభ్యాసం మరాఠీ భాషలోనే సాగినా ఇంటి వద్ద అక్కగారితో పాటు ఎన్నో తెలుగు పత్రికలు, పుస్తకాలు కలిసి చదువుకొన్నారు. ఆమెకు పుత్రవియోగం కలిగినప్పుడు ఆమెను ఓదార్చి ఆ దుఃఖం పోగొట్టడానికి గ్రంథ పఠనంలోనే కాక రచనా వ్యాసంగంలోనికి కూడా ఆమెను దింపారు.

అచ్చమాంబగారికి ఎన్నో చరిత్ర గ్రంథాలను చదివి వినిపించేవారు. ఆమె స్వయం కృషితో శాస్త్రాలను సంస్కృత కావ్యాలను, శ్రుతి స్మృతులను కూడా అర్థం చేసుకొనే శక్తిని అలవర్చుకున్నారు. నాగోజీభట్టు చెప్పిన

"శబ్దేందుశేఖరో మమపుత్ర, మంజూషా మమ పుత్రికా" అన్న శ్లోకాన్ని స్వానుభవం చేసుకొన్నారు. తెలుగులో రచనలు చేస్తూ 'తెలుగు జనాన' వంటి పత్రికలకు పంపేవారు. లక్ష్మణరావుగారు కూడా ఆమెలాగే తెలుగు రచనలు చేసేవారు.

అచ్చమాంబగారు గ్రంథాలను పరిశోధించి వేయి సంవత్సరాల స్త్రీల చరిత్రలను కథనం చేయ ప్రారంభించారు. 'అబలా సచ్చరిత్ర రత్నమాల' అనే పుస్తకాన్ని రచించారు. దీనిని కందుకూరి వీరేశలింగం గారు తమ చింతామణి ముద్రణాలయంలో ప్రచురించారు. ఈ గ్రంథాన్ని అచ్చమాంబగారు తమ భర్త మాధవరావుగారికే అంకితమిచ్చారు. తెలుగులో మొట్టమొదటి స్త్రీల చరిత్రను రచించిన మహిళగా ఈమె చరితార్థులయ్యారు. ఈ పుస్తకం గురించి పరిశోధకులు ఇలా రాస్తున్నారు.[1]

"అబలా సచ్చరిత్ర రత్నమాల మూడు భాగములు. పౌరాణిక స్త్రీ చరిత్రము, చారిత్రక స్త్రీ చరిత్రము, ఆంగ్లేయాది విదేశరమణీ చరిత్రము... ఏ చరిత్రము వ్రాసినను, వద్దాని వమర్థించు శ్రుతిస్మృతి వాక్యములు, శ్లోకములు నెన్నో ఈ గ్రంథమున నగపడును. ఏ వాక్యము నుద్ధరించినను ప్రత్యక్షముగ పరిశీలించి కాని, సమగ్రముగా పరిశోధన చేసి కాని యుల్లేఖించెడిది కాదు"

కేవలం గంభీరమైన రచనలనే కాక స్త్రీలకు ఉపయోగపడే అల్లిక, కుట్టు మొదలైన విషయాలపై కూడా అచ్చమాంబగారు రచనలు చేయగలరు. 'క్రోషా' అనే అల్లిక గురించి వ్యాసం రాసి 'హిందూ సుందరి' అనే పత్రికలో ప్రచురించారు. మహారాష్ట్రంలోనూ, మధ్యప్రదేశ్‌లోనూ భర్తగారు ఉద్యోగ రీత్యా ఉండడం వల్ల అక్కడ కూడా స్త్రీ జనాభ్యుదయానికి పాటుపడ్డారు. ఆంధ్ర దేశానికి వచ్చినప్పుడు మహిళా కార్యక్రమాలలో పాల్గొనేవారు.

1902లో అచ్చమాంబగారు తమ భర్త గారితో కలిసి ఒకసారి బందరు వచ్చారు. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారి ఇంట్లో నాలుగైదు రోజులు ఉన్నారు. ఆమె రాకను పురస్కరించుకొని పురజనులు చేసిన సభల గురించి కాళేశ్వరరావుగారు ఇలా రాశారు.[2]

"అప్పటికి బందరులో కృష్ణాజిల్లా మహాసభ పక్షమున కొండా వెంకటప్పయ్య, దాసు నారాయణరావుగారలు కృష్ణా పత్రికను స్థాపించినారు. ఆ

1. ఊటుకూరి లక్ష్మీకాంతమ్మ–ఆంధ్రకవయిత్రులు–పుట 93–94
2. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు–'నాజీవిత కథ నవ్యాంధ్రము', పుట70–71

పత్రికలో అవుటపల్లి నారాయణరావు గారు ఉపసంపాదకులుగా నుండిరి. ఆయన నాకు గొప్ప స్నేహితులు. ఆయనతో సంప్రదించి బందరుకు అచ్చమాంబగారు వచ్చిన అవకాశమును తీసుకొని యొక స్త్రీ సమాజమును స్థాపించవలయునని తలచి ఒక ఆహ్వానమును పంపగా బందరులోని లాయర్లు, ఉపాధ్యాయులు మొదలైన వారంతా తమ తమ స్త్రీలను ఆ సభకు పంపినారు. అప్పటికే అచ్చమాంబగారు 'అబలా సచ్చరిత్ర రత్నమాల' అను గ్రంధమును రచించి ఆంధ్రదేశములో ఖ్యాతిని పొందియుండెను. సభ బుట్టయ్యపేట ఆడపిల్లల పాఠశాలలో బహుజయప్రదముగా జరిగినది. శివరామ కృష్ణయ్య గారి రెండవ కూతురగు శ్రీమతి రత్నం ఎం.ఏ. ప్యాసై యున్నది. ఆమె దీనికి అధ్యక్షత వహించినది. అచ్చమాంబగారు స్త్రీల అభివృద్ధి, స్వాతంత్ర్యము, విద్య మొదలగు విషయములను గురించి చక్కని ఉపన్యాసము నిచ్చినది. బృందావన స్త్రీ సమాజమను పేరనొక స్త్రీ సమాజము స్థాపించబడినది. అదియే ఆంధ్ర దేశములో ప్రధమముగా స్థాపించబడిన స్త్రీ సమాజము. దానికి అనేక సంవత్సరములు శ్రీమతి మోటుపల్లి రాజా బాయమ్మగారు కార్యదర్శినిగా పనిచేసినది. నేటికిని ఆ సమాజము నిలిచియున్న దనియే నావిశ్వాసము. దాని యాజమాన్యమున నొక బాలికా పాఠశాలను స్థాపించినారు. కొంత కాలమునకు అది స్త్రీల హైస్కూలు అయినది. దానిని ఇటీవల ప్రభుత్వము తీసుకొన్నది. అచ్చమాంబగారితో పాటు మరికొందరు నారీమణులు కూడా గ్రంధకర్త్రిణులుగా అప్పటికి ప్రఖ్యాతిని పొంది యున్నారు. వీరేశలింగం పంతులుగారి శిష్యురాలైన కొటికలపూడి సీతమ్మగారు, గుండు అచ్చమాంబగారు, పులుగుర్తి లక్ష్మీనరసమాంబగారు మొదలైన వారు పేరుపొందిన కవయిత్రులుగా నుండిరి. బండారు అచ్చమాంబగారు, ఆమె భర్త బందరు నుండి పోయి ఆంధ్రదేశములోని కొన్ని ముఖ్య పట్టణములను దర్శించి, యక్కడ స్త్రీ సమాజములను స్థాపించిరి. కాకినాడలో విద్యార్థినీ సమాజము స్థాపింపబడినది. రాజమహేంద్రవరములోను, బెజవాడలోను, గుంటూరులోను, విశాఖపట్టణములోను, అనంతపురములోను గూడ స్త్రీ సమాజములను స్థాపించిరి. అవి స్త్రీ సమాజపు రోజులు అందువలన స్త్రీలలో జాలచైతన్యము, విద్యాభిలాష, వ్యక్తిత్వములు కలిగినవి".

భావచైతన్యం పొందిన ఒక వనిత ఎందరిని ప్రభావితులను చేయగలదో పై వాక్యాలు తెలియచేస్తాయి. అచ్చమాంబగారు ఒక మొలకను

నాటితే అది ఎంతటి వ్యక్తంగా మారిందో విశదమవుతుంది. ఆమె మళ్ళా మధ్యప్రదేశ్‌కి వెళ్ళి పోయారు. అక్కడ సంఘ సేవలో రోగులకు సపర్యలు చేయడానికి కూడా ముందుకు వచ్చారు. 1905లో బిలాస్‌పూర్‌లో ప్లేగు వ్యాధి వచ్చింది. అచ్చమాంబ గారు నర్సుగా ఎందరికో ఉపచరించారు. ఒక అనాథ బాలుణ్ణి రక్షించి క్రైస్తవ మతంలో చేరకుండా ఆపి ధన సహాయం చేసి రోగ విముక్తుణ్ణి కూడా చేశారు.[3]

ఈ ప్లేగు వ్యాధి నివారణ ఉపశమన కార్యక్రమాలలో ముమ్మరంగా పాల్గొని అచ్చమాంబగారు తామే ఆ వ్యాధికి బలి అయ్యారు. 1905లో ఆమె మరణించారు.

అక్కగారి వియోగం లక్ష్మణరావుగారికి తీరని గాయమైంది. ఆమె జ్ఞాపకార్థం ఆయన తమ కుమార్తెకు ఆమె పేరునే పెట్టుకున్నారు. మూడు దశాబ్దాలు నిండగానే అచ్చమాంబగారికి నూరేళ్ళూ నిండిపోయాయి. అయినా సంఘసేవలో అసువులు బాసిన ఆమె ధన్యురాలు.

నాయని వెంకటరంగారావు (1875–1958)

తాము ఏ సంఘంలో జీవిస్తున్నారో ఆ సంఘానికి ఉపయోగపడాలనే కోరిక పడుచుదనంలో మానవులకు సర్వసాధారణంగా ఉంటుంది. జమీందారీ కుటుంబాలలో జన్మించినా అభ్యుదయ వాతావరణంలో పెరిగితే ఆ కోరిక కుసుమిస్తుంది. నాయని వెంకట రంగారావుగారు మునగాల రాజాగారు, ఆయన తన యౌవనంలో జాతీయవాది. కాంగ్రెసు కార్యక్రమాలలో పాల్గొన్నవారు. ఉత్తరోత్తరా ఆయన జీవితం ఎలా మారినా పడుచుదనంలోనూ, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి సహచర్యంలోనూ రంగారావుగారు కొన్ని మంచి పనులేచేశారు.

ఈయన పుట్టుకవల్ల వరంగల్లు జిల్లా మానుకోట తాలూకాలోని నెల్లికుదురు దేశముఖులు రాఘవరెడ్డిగారి మూడవ కుమారులు. పేరు రంగారెడ్డి. అయితే మునగాల జమీందారిణి నాయని లచ్చమ్మారావుగారికి దత్తపుత్రులై వెంకటరంగారావు అనే పేర సంస్థానానికి వారసులయ్యారు. అప్పటికి వారి వయసు నాలుగేళ్ళు. జమీందారిణి 1892లో మరణించింది. వారసుడు మైనరు. అందుచేత సంస్థానం కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్సు వారికి స్వాధీనమైంది. వెంకట

3. G.Krishna-Komarraju Venkata Lakshmana Rao-p.74

రంగారావుగారిని కలెక్టరు బందరు నోబులు కాలేజిలో చదవించారు. బందరులో మునగాలవారికి బంగళా ఉండేది.

రంగారావుగారి దత్తత చెల్లదని జ్ఞాతులు ఏలూరు సబుకోర్టులో సివిలు దావాలు వేశారు. అవి 1894లో బందరు జిల్లా కోర్టుకు బదిలీ అయినాయి. 1914 దాకా ఈ కేసులు నడుస్తూనే ఉన్నాయి. అయితే 1900వ సంవత్సరంలో రంగారావుగారికి యుక్త వయసు వచ్చిందని సంస్థానాన్ని స్వాధీనం చేశారు. ఆ యేడే కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు నాగపూర్‌లో విద్య ముగించుకొని వచ్చి మునగాల దివాన్‌గిరీని చేపట్టారు.

వందేమాతరం ఉద్యమం రోజుల్లో రంగారావుగారు చాలా చురుకుగా అందులో పాల్గొన్నారు. బిపిన్ చంద్రపాల్ గారికి ఆతిధ్యమిచ్చారు. స్వదేశీ వస్తు భాండాగారాన్ని స్థాపించారు. లక్ష్మణరావుగారితో, వారి ఇతర సహచరులతో గ్రంథాలయాలు, గ్రంథ మండలి మొదలైనవి నెలకొల్పారు. చాలా మంది గ్రంథ కర్తలను పోషించారు. కృతులు అంకితం పుచ్చుకున్నారు. గుంటూరులో ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారు నిర్వహించిన శారదానికేతనం స్థాపక అధ్యక్షులు రంగారావుగారే. బందరు ఆంధ్ర జాతీయ కళాశాల స్థాపకులలో వీరొకరు. బందరులోని 'ఆంధ్రసరస్వతీ గ్రంథ మండలి'కి వెంకట పార్వతీశ్వర కవుల ఆంధ్ర ప్రచారిణీ గ్రంథమాలకు మహారాజ పోషకులు. తెలంగాణాలో ఎన్నో గ్రంధాలయాల స్థాపకులు. రంగారావుగారి గురించి కేశవపంతుల నరసింహశాస్త్రి గారు ఇలా రాశారు.[4]

"శ్రీమునగాల రాజాగారు ఆంధ్ర తెలంగాణముల సమైక్యమునకు సేతువు వంటివారై యుండిరన వచ్చును. వారు జన్మించినది వరంగల్లు మండలము. దత్తపుత్రుడుగా వెళ్ళి జమీందారుగా ప్రసిద్ధి చెందినది కృష్ణామండలము. తన కుమార్తెలలో ఇద్దరిని నల్లగొండ జిల్లాలోని బాబాసాహెబ్‌పేట దేశముఖులైన బారిష్టర్.రాజగోపాల్‌రెడ్డిగారికిని, శ్రీఎస్.ఎన్.రెడ్డి గారికిని యిచ్చి వివాహము చేసిరి. ఒకరిని మహబూబ్‌నగర్ జిల్లా, వనపర్తి సంస్థానాధీశ్వరులై యుండిన శ్రీజనుంపల్లి కృష్ణదేవరాయ బహిరీ బల్వంత్ మహాభూపాలుగారికిని ఒసగిరి"

---

4 తెలుగు వైతాళికులు – 1వ సంపుటం, పుట 45

ఆదిలో వందే మాతరం రోజుల్లో క్రియాశీల ఉద్యమాలలో పాల్గొన్న రంగారావు గారు క్రమంగా అన్నింటికి దూరంగా ఉండి జమీందారీ పాయాలోనే జీవించారు. ఈయనను గూర్చి అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారు ఇలా రాశారు.[5]

"మునగాల రాజా నాయని వేంకటరంగారావుగారు మిక్కిలి సత్ప్రవర్తన గలవారు. గొప్ప దేశాభిమాని. ఆంధ్ర భాషాభిమాని. సర్వసత్కార్యములకు సహాయము చేయుచుండెడివారు. బందరు జాతీయ కళాశాలకు ఎనిమిది వేల రూప్యములు విరాళముగా నిచ్చిరి. ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వమునగా భయపడు జమీందారుకాడు. గుంటూరు లోని శారదా నికేతనమునకు ఎనబది వేల రూప్యముల విలువ గల స్థలము నిచ్చెను. విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి స్థాపకులలో నొకరు. కాని లక్ష్మణరావుగారు చెన్నపట్టణములో నున్న కాలములోను, వారు మరణించిన పిమ్మటను నితర సలహాదార్ల సహాయముతో ఎస్టేటు రైతుల విషయములో కాఠిన్యముతో నిరంకుశముగా ప్రవర్తించెను. రైతులందరు తిరుగబడినారు. తుదకత్యధిక సంఖ్యాకులు కమ్యూనిస్టు పార్టీలో జేరినారు. మునగాల పరగణా ఆంధ్ర ప్రదేశమునకెల్ల కమ్యూనిస్టు ప్రాంతమని పేరు తెచ్చుకొన్నది. లక్ష్మణరావుగారికి రాజాగారి నిరంకుశత్వ మేమాత్రము గిట్టక బాధపడుచుండువారు."

కాళేశ్వరరావుగారి తండ్రిగారు మునగాల యెస్టేటు మేనేజరుగా పనిచేశారు. చిన్నప్పట్నించి రంగారావుగారితో కాళేశ్వరరావుగారికి పరిచయం, ప్రగాఢమైత్రి ఉన్నాయి. అలాంటి వారే జమీందారీ కర్కోట కత్వాన్ని అంగీకరించవలసి వచ్చింది. ఎన్ని మంచి పనులు చేస్తేనేం-ప్రజలను వేధించాక. మునగాల జమీందారు మంచిని సాహిత్య అకాడమీ వంటి సంస్థలు ఆకాశానికి ఎత్తాయి. చెడ్డను ప్రజలు ఇప్పటికీ చెప్పుకొంటున్నారు.

రావిచెట్టు రంగారావు (1877–1910)

మనిషి పోయినా మంచి అన్నది ఉంటే మిగులుతుంది. దాన్ని సందర్భం వచ్చినప్పుడు సహృదయులు తలచుకుంటూ ఉంటారు. రావిచెట్టు రంగారావుగారి గురించి చెప్పుకోదగిన సంగతులు చాలా ఉన్నాయి. ఆయన నల్లగొండ జిల్లా దండం పల్లికి చెందినవారు. మన్సబుదారులు. మన్సబు అన్నది

5. 'నా జీవితకథ-నవ్యాంధ్రము'-పుటలు 63-64

మొగలు సామ్రాజ్యవ్యవస్థలో సామంత-సర్దారు పట్టం. ప్రతి మన్సబుదారూ తనకు నిర్ణయించిన సంఖ్యలో అశ్విక దళాన్ని కూర్చుకొని అవసరమైనప్పుడు సామ్రాజ్యానికి సేవ చేయాలి. అందుకుగాను అతనికి జాగీరు ఉంటుంది.

రావిచెట్టు రంగారావుగారు హైదరాబాదులో పేరు మోసిన శ్రీమంతులు. సరసులు, విద్యాధికులు, సాహిత్యాభిమానులు. సంస్కృత భాషపై ఎనలేని గౌరవమున్న వారు. అందుకే ఆయన ఒక సంస్కృత గ్రంధాలయాన్ని స్థాపించి దాని అభివృద్ధికి ఎంతగానో తోడ్పడ్డారు. ఈ సంస్కృత గ్రంధాలయం పేరు "శ్రీశంకర భగవత్పూజ్యపాద గీర్వాణరత్న మంజూష" రంగారావుగారికి మునగాల రాజాతోనూ వారి దివాను కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారితోనూ ప్రగాఢ పరిచయం ఏర్పడింది. ఇతర మిత్రులతో కలసి ఆంధ్ర భాషాభివృద్ధికి కృషి చేయాలని నిశ్చయించారు. 1901లో హైదరాబాదు రెసిడెన్సీలో రంగారావుగారి ఇంట్లోనే 'శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయం' అనే గ్రంథాలయాన్ని స్థాపించారు. కొన్నాళ్ళ తర్వాత బడేచావిడి దగ్గర మన్న ఒక అద్దె ఇంట్లోనికి దానిని మార్చారు. చాలా కాలం రావిచెట్టు రంగారావు గారే దానికి లైబ్రేరియన్‌గా పనిచేశారు. తర్వాత ఇతర వ్యాపకాలవల్ల ఆపనిని తమ దూరపు బంధువులలో ఒకరైన ఆదిరాజు వీరభద్రరావు పంతులు అనే ఒక యువకునికి ఆ పని అప్పచెప్పారు. హైదరాబాదులో కృష్ణదేవరాయలపేరిట గ్రంధాలయం స్థాపించినట్టే రావిచెట్టు రంగారావుగారు హనుమకొండలో 'రాజరాజనరేంద్ర గ్రంథాలయాన్ని' 1904లో సంస్థాపించారు.

మునగాల రాజాతోనూ కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారితోనూ సహచర్యం ధృడమైన తర్వాత రావిచెట్టు రంగారావు గారు మద్రాసుకు తరుచు వెళ్ళేవారు. అక్కడ 1905లో 'విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి'ని స్థాపించి పుస్తక ప్రచురణలు ప్రారంభించాలని నిర్ణయించారు. ముద్రణ మద్రాసులో లక్ష్మణరావుగారి పర్యవేక్షణలో నుండినా పుస్తకాలను చందాదారులకు చేర్చడం ఇతర వ్యాపార సంబంధమైన రవాణా కార్యక్రమాలను రావిచెట్టు రంగారావుగారు హైదరాబాదు నుండే స్వయంగా చేపట్టారు. రాజకీయ కారణాల వల్ల పోలీసుల నిఘా ఎక్కువయ్యాక పుస్తక ప్రచురణా, బట్వాడా పనులు మద్రాసుకే పరిమితం చేశారు. తాము సకుటుంబంగా మద్రాసుకు తరలి వెళ్ళి ఆర్నెల్లపాటు అక్కడే కాపురం పెట్టి గ్రంథమండలిని ఒక దారిలో పెట్టారు.

రావిచెట్టు రంగారావుగారి భార్యలక్ష్మీనరసమ్మగారు కూడా సాంఘిక విద్యా కార్యక్రమాలలో భర్తతో పాటు పాల్గొనేవారు. స్త్రీ విద్యకై ఇద్దరూ పాటుబడ్డారు. ఆంధ్రమహిళా సంఘాన్ని స్థాపించిన లక్ష్మీనరసమ్మగారే దాని మొదటి అధ్యక్షురాలు.

అనాథలకు విద్యాదానం చేయడం, ఆపన్నులను ఆదుకొనడం ఈ భార్యా భర్తలకు సహజ లక్షణాలు. దేశానికి ఎంతో సేవ చేయవలసిన రావిచెట్టు రంగారావుగారు తమ ముప్ఫయి రెండో యేటనే అకాల మృత్యువు వాతపడ్డారు. దేశం ఒక మంచివాడిని కోల్పోయింది. రావిచెట్టు రంగారావుగారి జీవిత చరిత్రను ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు 1910లో 'జీవిత చరితావళి' అనే గ్రంథంలో కథనం చేశారు. ఇది విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి తరపున 1911లో ప్రచురితమైంది.

ఆదిపూడి సోమనాథరావు (1867–1941)

రావిచెట్టు రంగారావుగారితోనూ వారి మిత్రులతోనూ కలిసి హైదరాబాదులో 'శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయం' అనే గ్రంథాలయాన్ని 1901 లో స్థాపించిన వారిలో ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు ఒకరు. ఈయన 'సత్కవి, సంస్కార ప్రియుడు, ఆర్యసమాజానికి జీవగర్ర' అని పేరు పొందిన వారు. మునగాల రాజా నాయని రంగారావుగారి పోషణలోనికి వచ్చారు. వారితోనే బహుశా హమేషా ఉండడం వల్ల రాజాగారి కార్యక్రమాలన్నింటిలోనూ సోమనాథరావుగారు కూడా పాల్గొనేవారు. జాతీయోద్యమంలోనూ సాంఘిక చైతన్యోద్యమాల లోనూ చురుకుగా పనిచేసేవారు.

సోమనాధరావుగారి తండ్రి ఆదిపూడి బుచ్చివెంకయ్యగారు బెంగుళూరులో శిరస్తాదారుగా 1877 నుండి పనిచేశారు. వారి నలుగురి కుమారులలో సోమనాథరావుగారు రెండవవారు. బుచ్చి వెంకయ్య గారికి వసుచరిత్ర అభిమానకావ్యం. దానికి 'విద్వన్మనో రంజని' అనే పేరుతో వ్యాఖ్యానాన్ని రచించిన సోమనాథుని గ్రంధం కూడా మరింత అభిమాన గ్రంధం. అందుకే తమ రెండవ కుమారునికి సోమనాథుని పేరు పెట్టుకొన్నారు. బుచ్చి వెంకయ్యగారి కుమారులు చాలా వరకు బెంగుళూరులోనే ఆంగ్ల, కర్ణాటాంధ్ర భాషలు చదువుకొన్నారు. అయితే తండ్రిగారు వారి 45వ యేట చనిపోతే వేరే ఆధారం లేక హైదరాబాదులో వున్న వారి పినతండ్రి ఆదిపూడి సుబ్బారావుగారి వద్దకు అన్నదమ్ములు చేరారు. హైదరాబాదులోని

విద్యావంతులతోనూ, సంస్కార ప్రియులతోనూ సోమనాధరావుగారు పరిచయం ఏర్పరచుకొన్నారు. ఆ విధంగానే రావిచెట్టు రంగారావుగారిని వారి ద్వారా మునగాల రాజాగారి దివాను కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారిని కలుసుకొని మిత్రులయ్యారని చెప్పవచ్చు.

ఆ రోజుల్లో జాతీయోద్యమంతో పాటు రష్యాపై జపాను విజయం కూడా ఉడుకువెత్తురు పొంగే యువకులను ఉత్తేజపరిచేది. మునగాల రాజా సోమనాధరావుగారిచేత 1906లో 'జపాను చరిత్రము' అనే వచన గ్రంథాన్ని రాయించి కృతిపొందారు. ఈ పుస్తకం గురించి పరిశోధకులు ఇలా చెప్తున్నారు.[6]

"సరళమైన శైలిలో వచన రూపంలో నిర్మితమైన ఈ గ్రంథం ఇతిహాసము, వివిధ విషయములు, యుద్ధము, కథా మంజరి అన్న నాల్గు భాగాలుగా విభజించబడ్డది. జపాను దేశపు ప్రాచీన చరిత్ర మొదటి భాగంలో సంక్షేపంగా విశ్లేషించబడ్డది. జపాన్ దేశానికి సంబంధించిన చిల్లర మల్లర విశేషాలు రెండో భాగంలో వివరించబడ్డాయి. మూడో భాగంలో యుద్ధవర్ణనం కళ్ళకు గట్టినట్టు చిత్రించబడ్డది. పోరాటపు సమయంలో జపానీయులు ప్రదర్శించిన వీరోచిత సంఘటనలు నాల్గో భాగానికి కావ్యవస్తువు"

'జపాను చరిత్రము'ను వచనంలో రాసినా సోమనాధరావుగారు సహజంగా కవి. చక్కని ధారాశుద్ధి భావనా పటిమ ఉన్నవారు. మునగాల రాజా 'శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయం' స్థాపకులలో ఒకరైనా ఆ సార్వభౌముని పట్ల అమిత గౌరవమున్నవారు. అందుచేత సోమనాధరావుగారి చేత 'శ్రీకృష్ణదేవరాయ చరిత్రము' అనే ఆరాశ్వాసాల వీరరస ప్రధానమైన కావ్యాన్ని చెప్పించి అంకితం పుచ్చుకున్నారు. ఇది 1907లో అచ్చుపడింది. మచ్చుకు ఇందులో పరిశోధకులు ఉదాహరించిన పద్యం ఒకటి చూడండి.[7]

"దేవాధీశునిఁ గ్రొల్చి దీనతతులన్ దీవర్యులంబ్రోచి స
ద్భావం బొప్పగ దండనాథులను సత్కారంబులం దన్విభు
దేవేంద్రుండు జయోత్సవంబు సలిపెన్ దేదీప్యమానోద్ధతిన్
సైవారంబులు గన్నడంబునకు గల్గన్ నల్గడన్ భూవరా" (497)

---

6. తూమాటి దొణప్ప-తెలుగు వైతాళికులు, సంపుటి-1. పుట63
7. తూమాటి దొణప్ప-తెలుగు వైతాళికులు -సంపుటి-1, పుట 65

కావ్యాలను అంకితం పుచ్చుకొన్న మునగాల రాజా వాటిని రచించిన కవిగారికి చేసిన సహాయాలలో ఒకటి చాలా విచిత్రమైనది" ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారిని బహుళముగా సత్కరించడమేగాక వారి జీవితమును బీమా చేయించి ప్రీమియములు చెల్లించి బీమా ధనము వారికి చెల్లునట్లు చేసిరి" అని పరిశోధకులు చెప్తున్నారు.[8]

మునగాల రాజా దగ్గర ఉంటున్నప్పుడే సోమనాథరావుగారికి పిఠాపురం రాజాగారితో కూడా ఒక గ్రంథ రచన వల్ల పరిచయం ఏర్పడి ఆశ్రయం కుదిరినట్టుంది. 1893లో న్యాపతి సుబ్బారావుగారు చింతామణి పత్రిక తరపున నవలల పోటీ పెట్టినట్టు, 1912లో విజ్ఞానచంద్రికా పరిషత్తు వారు శాస్త్రీయ గ్రంథ రచనంలో పోటీలు పెట్టినట్టు పిఠాపురం రాజాగారు మాతన ప్రబంధాల పోటీని ఒక దానిని ప్రారంభించారు. ఆ పోటీ కోసం సోమనాథరావుగారు 'విజయేంద్ర విజయం' అనే బాల్యవివాహాల కావ్యాన్ని "సంఘదురాచారాలను నిర్మూలించే ధ్యేయంతో" 383 పద్యాలలో రచించారు. అయితే ఈ కావ్యాన్ని ఆయన పోటీ గడువు లోపల పంపలేదు. కాని దీనిని పిఠాపురం రాజాకి అంకితమిచ్చారు. ఇది 1911లో అచ్చుపడింది.

'విజయేంద్ర విజయం' పద్యకావ్యమన్న మాటే గాని కథ ఆనాటి చారిత్రక నవల లాంటిదే. రాజపుత్ర స్థానంలోనూ, పాటలీ పుత్రంలోనూ, మాళవదేశంలోనూ జరిగినట్టు కల్పించుకొన్నారట.[9] ఈ కావ్య రచనవల్ల సోమనాథరావుగారికి పిఠాపురం సంస్థానంలో ఉద్యోగం కుదిరినట్టు ఉంది. అక్కడ రికార్డు కీపరుగా 1916 దాకా పనిచేస్తున్నట్టు దాఖలాలు ఉన్నాయి.[10] అయితే పిఠాపురంలో సోమనాథరావుగారు హరికథలు చెప్పేవారనే సమాచారం కూడా తెలుస్తుంది. సోమనాథరావుగారి కుమార్తె శ్రీమతి తెలికిచర్ల వసుంధరాదేవిగారు రాసిన ఒక లేఖవల్ల ఈ వివరాలు తెలుస్తున్నాయని డాక్టరు పి.కమలా అనార్కలిగారు ఇలా రాశారు.[11]

"పిఠాపురము ఆస్థానములో మా నాయనగారు హరికథలు చెప్పేవారు. వారు హరికథలు ద్వారా ప్రజలలో చైతన్యము కలిగించి శిశుపోషణ,

---

8. కేశవ పంతుల నరసింహశాస్త్రి-తెలుగు వైతాళికులు-1వ సంపుటం, పుట 42
9. ఈ కవుల గురించి సంక్షిప్త వ్యాసాలు డాక్టరు పి.కమలా అనార్కలిగారి పిఠాపుర సంస్థానము కవి పండిత పోషణ' అనే గ్రంథంలో ఉంది. పుట 370 నుండి 376 దాకా.
10. మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావుగారు -ఆధునిక కవిజీవితములు. పుట 328
11. 'పిఠాపుర సంస్థానము కవి పండిత పోషణ'-పుట 369

మాతృసంరక్షణ, స్త్రీ విద్య మొదలగు వాటి గురించి హరికథలో మాట్లాడేవారు. సంఘములోని దురాచారములు నిర్మూలించుటకు హరికథలుపయోగించే వారు. సత్యహరిశ్చంద్ర, సావిత్రీ సత్యవంతము, రామాయణము, రామమోహన రాయచరిత్ర హరికథలుగా చెప్పేవారు. దయాకర విజయమను పేరిట తాము కల్పించిన కథను హరికథగా చెప్పేవారు. వారి కాలములో ఆంధ్ర దేశములో వారి నెరుగని వారు లేరు."

పిఠాపురం కొలువులో చేరకముందే 1899లో అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారు బందరు నోబులు కళాశాలలో చదువుకొంటూ హవలాకు హాస్టలులో ఉన్న రోజుల్లో ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు హరికథలు చెప్పారని తెలుస్తోంది. కాళేశ్వరరావుగారు ఇలా రాశారు.[12]

"నేను విద్యార్థిగా నున్నప్పుడు ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు బందరు వచ్చి ఆర్యసమాజమును గూర్చి యుపన్యాసముల నిచ్చుచుండిరి. ఆయన వితంతూద్వాహమును చేసికొనెను. కులభేదములను పాటించలేదు. హృద్యముగా రామమోహనరాయ్, శ్రీరామ, దయాకర విజయము, హరిశ్చంద్ర మొదలైన హరికథలను జెప్పుచుండెను. మాతో హవలాకు హాస్టలులో నివసించి భోజనము చేయుచుండెను. మేము వారి యుపన్యాసములకు, హరికధలకు కూడ వెళ్ళెడు వారము".

కాళేశ్వరరావుగారి మాటలవల్ల సోమనాధరావుగారు ఆర్యసమాజం ప్రచారకులుగానే ఉండేవారని తెలుస్తూంది. వసుంధరాదేవిగారి లేఖవల్ల వారు పిఠాపురం కొలువులో చేరాక బ్రహ్మసమాజం ప్రచారం కూడా చేసేవారని ఊహించవచ్చు. ఆమతం రాజుగారి అభిమతంకదా మరి.

వసుంధరాదేవిగారేకాక సోమనాధరావుగారికి శకుంతలాదేవి అనే ఇంకోకుమార్తె కూడా ఉంది. ఈమెను తమ పోషకులైన పిఠాపుర, మునగాల భూపతుల సహాయమున మండువ వెంకటరావుగారికి యిచ్చి పెళ్ళి చేసి కాపురానికి పిల్లను బొంబాయికి తీసుకువెళ్ళి విడిచిపెట్టారు. ఆమె అగ్నిప్రమాదం వల్ల 1912లో బొంబాయిలో మరణించింది. సోమనాధరావుగారు, వారి భార్య అపారమైన దుఃఖంలో మునిగిపోయారు. వారిని ఓదార్చడానికి వచ్చిన పురాణపండ మల్లయ్య శాస్త్రిగారు ఆప్తవాక్యాలు చెప్పారు.

---

12 నా జీవితకథ-నవ్యాంధ్రము-పుట 49

సోమనాథరావుగారి అమ్మాయి పైనున్న దీపం యొక్క గాజు కుప్పె పగిలి తలమీద పడి ఒళ్ళు అంటుకొని మరణించింది. కాళిదాసు రఘువంశంలో ఇందుమతీ దేవి పూలహారం పై నుండి పడి మరణించిందన్న సంగతి చెప్పారు. సోమనాథరావుగారు రఘువంశం అనువదించి తమ అమ్మాయి స్మృతి చిహ్నంగా అంకితం ఇవ్వాలనుకున్నారు. సంపూర్ణంగా తెనిగించి ప్రచురించారు. ఎడమచేతి పక్క పుటలో మూలం, కుడిచేత పక్క పుటలో అనువాదం పొందుపరిచారు. ఒక శ్లోకం, ఒక గీతపద్యం చొప్పున పందొమ్మిది ఆశ్వాసాలలో రచన పూర్తి చేశారు. 1913లో ప్రకటితమైన ఈ ఆంధ్రరఘు వంశానికి కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు పీఠిక రాశారు.

రఘు వంశాన్ని ఇంతకు ముందు అవుడూరి కిచ్చయ్య అనే కవి అనువదించాడు. ఆ గ్రంథాన్నీ, సోమనాథరావుగారి తెనిగింపునీ తులనాత్మకంగా సమీక్షించి లక్ష్మణరావుగారు కొన్ని ఉదాహరణలు చూపారు. మచ్చుకు ఒకటి పరికిద్దాం–

మూలము.సర్గ–1,శ్లో–3
"మందః కవియశః ప్రార్థీగమిష్యామ్యుపహాస్యతాం
ప్రాంశులభ్యే ఫలేలోభా దుద్బాహురివ వామనః
కిచ్చయ్య
"ఉన్నత మర్త్యలభ్యఫల మొందెదన న్మతినూర్ధ్వబాహుడై
యున్న సగర్వఖర్వమను జోత్తముకైవడి మందబుద్ధిగె
కొన్ననరుండు సాధుకవి కుంజరకీర్తి వహింపనెంచినన్
సన్నుతి చేయఁబోవుదురొ సత్కవులైన సమస్తభూజనుల్
సోమనాథరావుగారు
"మందుఁడను నేను గవియశ మందఁగోరి
పరమపరిహాసమున కిలఁబాత్రుఁడగుదుఁ
బొడుగువానికి నందంగఁబోలుఫలముఁ
బడయఁగేలెత్తు నప్పొట్టివాని కరణి"

కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు ఈ అనువాదం గురించి చెప్తూ "మూలమందులేని పదముగాని భావముగాని వీరి భాషాంతరమున నుండదు" అని యదార్థాన్ని చెప్పారు.

సోమనాథరావుగారి 'ఆంధ్రరఘువంశం' సమకాలికులను బాగా ప్రభావితులను చేసింది. ముఖ్యంగా చిలకమర్తి వారిని రచనకు ఉత్తేజితులను చేసింది. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారికి రాసిన ఒక ఉత్తరంలో గిడుగు రామమూర్తిగారు ఇలా రాశారు.[13]

"ఇప్పుడు వచ్చిన పుస్తకములలో చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు రచించిన 'రఘుకుల చరిత్రము' ఒకటి. దీని ముఖపత్ర మందు ఇంగ్లీషున 'Novel' (నావెల్) అని దీనికి పేరుపెట్టి ప్రకటించినారు; మోసము. కాళిదాసకృత రఘువంశమునకు శ్రీ ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు (తెలుగు పద్యాలుగా) చేసిన అనువాదముని అనువదించి వీరు వచనముగా రచించినారు. గ్రంథ చౌర్యము!"

సోమనాథరావుగారి ఇతర రచనలు ఎవరిని ఎలా ప్రభావితులను చేశాయో చెప్పలేము. వారి రచనల గురించి వివరాలు ఇలా తెలుస్తున్నాయి.[14]

"వీరు చేసిన పుస్తకములు:-వచనగ్రంథములు: 1.జపాను చరిత్ర 2.దయానందుల చరిత్ర, పద్య కావ్యములు:- 1.కృష్ణదేవరాయచరిత్ర 2.విజయేంద్ర విజయము 3.ఆంధ్రరఘువంశము 4.సర్వమాన్య శతకము 5.లోకపావన శతకము 6.గీతాంజలి 7.రామమోహన నాటకము.

నాకు ఈ గ్రంథాలలో ఒక్క ఆంధ్రరఘువంశము తప్ప ఇంకేమీ లభించలేదు.

మైలవరం నరసింహశాస్త్రి (1901 ప్రాంతాలు)

ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారి ఇతర గ్రంథాలు లభ్యం కానందుకు ఎంత విచారించామో అంతకు కొన్నింతలు విచారించదగ్గ విషయం-మైలవరం నరసింహశాస్త్రిగారి జీవిత వివరాలేమీ ప్రస్తుతం లభించకపోవడం. ఈయన-కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు, మునగాల రాజా, రావిచెట్టు రంగారావు, ఆదిపూడి సోమనాథరావుగార్లతో పాటు 'శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయం' స్థాపకులలో ఒకరు. వీరు పద్య రచన చేసే వారని ఊహించవచ్చు. రావిచెట్టు రంగారావుగారు అకాలమరణం చెందినప్పుడు సంతాపకవితను రాశారు అని ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు రచించిన 'జీవితచరిత్రావళి' గ్రంథంలో అను బంధంగా ఇతరుల రచనలతోపాటు అచ్చుపడిందన్న సమాచారం మాత్రమే

---

13 పరోపారి గిడుగురామమూర్తి-పుట 48

14. మంత్రిప్రెగడ భుజంగరావు-ఆధునికకవి జీవితములు-పుట 328

తెలుస్తుంది.[15] భావి పరిశోధన వల్ల వీరి గురించి ఎక్కువ వివరాలు తెలియవచ్చునని ఆశించుదాం.

అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు (1882-1962)

విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి సంస్థాపకులలో ఒకరైన అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారు జగమెరిగిన రాజకీయ నాయకుడు. 1905లో లాయరు పరీక్షలో ఉత్తీర్ణులయ్యారు. జమీందారీలు చట్టం గురించి పరిపూర్ణమైన పరిచయం ఉండడం వల్ల ఆయన అనేక మంది జమీందారుల లాయరుగా పనిచేశారు. వీరి తండ్రిగారు మునగాల యెస్టేటు మానేజరు కావడం వల్ల మునగాల రాజాతోనూ తద్వారా కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారితోనూ గాఢ పరిచయం ఏర్పడింది. సృజనాత్మక రచనలు చేయకపోయినా కాళేశ్వరరావుగారు చరిత్ర గ్రంథాలు చాలా రాశారు. వాటిలో ఫ్రెంచి విప్లవ చరిత్ర, అమెరికా సంయుక్త రాజ్యాల చరిత్ర, తురుష్క ప్రజాస్వామ్యం, చీనా జాతీయోద్యమ చరిత్ర, ఈజిప్టు చరిత్ర అనేవి ఉన్నాయి.

లక్ష్మణరావుగారు సజీవులుగా ఉన్నప్పుడు వారికి చేదోడు వాదోడుగా కాళేశ్వరరావుగారు ఉండేవారు. గ్రంథమండలి కార్యక్రమాలలో చురుకుగా పాల్గొనేవారు. లక్ష్మణరావుగారు పోయాక మండలిని బెజవాడకు మార్చి ఒక పదేళ్ళపాటు ప్రచురణలు కొనసాగించారు. ఈయన రచించిన 'నాజీవితకథ-నవ్యాంధ్రము' అనే ఆత్మకథలో చాలా విషయాలు విపులంగా కథనం చేశారు. చరిత్రకారులకు ఉపయోగపడే గ్రంథంగా ఇది నిలుస్తుంది. కాళేశ్వరరావుగారి రాజకీయ జీవితం ప్రత్యేకంగా చెప్పుకోదగ్గ వేరే విషయం.

గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు (1883-1960)

వందేమాతరం ఉద్యమం వల్ల ప్రభావితులై జాతీయ విమోచనం కోసం పాటుపడి జీవితమంతా రాజకీయ, సాంఘిక విద్యారంగాలకే అంకితం చేసిన ప్రముఖులలో గాడిచర్ల హరిసర్వోత్తమరావు గారు స్మరణీయులు. ఈయన కర్నూలులో జన్మించారు. గుత్తిలోని లండన్ మిషన్ స్కూలులోను, మద్రాసు క్రిష్టియన్ కాలేజిలోనూ చదువుకొన్నారు. కళాశాలలో తెలుగు, కన్నడం, భాషాశాస్త్రం అభిమాన విషయాలుగా అభ్యసించి ఎం.ఏ.పట్టం పొందారు. తెలుగు సాహిత్యంలో మంచి అభిరుచి ఉండడం వల్ల ఆ విషయంపై విద్యార్థి

---

15. బిరుదురాజు రామరాజు-తెలుగు వైతాళికులు-సంపుటి-1,పుట 94

దశలోనే ఇంగ్లీషులోనే గ్రంథరచన చేశారు. శ్రీకృష్ణదేవరాయల వారే ఆముక్తమాల్యదను విరచించారన్న సత్యాన్ని ఆనాడే 1906లో నిరూపిస్తూ "ది నెగ్‌లెక్టెడ్ ఎంపరర్ పొయెట్" అనే పుస్తకాన్ని రాసి తమ చిన్ననాటి గురువులు గని శేషశాస్త్రుల వారికి అంకితమిచ్చారు.

మద్రాసులో చదువుకొంటున్నప్పుడే కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారితో పరిచయం ఏర్పడింది. విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి స్థాపనలో లక్ష్మణరావుగారికి తోడుగా ఉండడమే కాక ఆ ప్రచురణ సంస్థ తరపున మొదటి కుసుమంగా అబ్రహాం లింకన్ చరిత్రను తెలుగులో రచించడానికి హరిసర్వోత్తమరావుగారే ఎన్నిక అయ్యారు. ఎం.ఏ. పూర్తి చేశాక అధ్యాపక వృత్తిలో చేరాలని ఆయన రాజమంద్రి ట్రెయినింగ్ కాలేజిలో ప్రవేశించారు. అప్పుడే ఆయన వందేమాతరం ఉద్యమంలో ముమ్మరంగా పాల్గొన్నారు. కాలేజి ప్రిన్స్‌పాల్ ఆగ్రహానికి గురై కళాశాల నుండే కాక ఉత్తరోత్తరా ప్రభుత్వోద్యోగాల అవకాశాలకు కూడా బహిష్కృతులయ్యారు. చదువుమానేసి పత్రికా రంగంలో ప్రవేశించారు. స్వరాజ్య పత్రికకు సంపాదకులయ్యారు.(ఎడిటర్ అనే మాటను అంతదాకా పత్రికాధిపతి అని వ్యవహరించే వారుగాని సంపాదకుడనే పేరును కొమర్రాజు వారు ప్రచారంలోనికి తెచ్చారు. ఇది హరిసర్వోత్తమరావుగారే చేశారని రాళ్ళపల్లి వారు చెప్పేవారట)

1908లో స్వరాజ్యపత్రికలో హరిసర్వోత్తమరావుగారు వ్రాసిన ఒక సంపాదకీయాన్ని బ్రిటీషు ప్రభుత్వం రాజద్రోహనేరంగా భావించి ఆయనను కోర్టుకు ఈడ్చి మూడేళ్ళు కఠిన శిక్ష విధించింది. తన రచనకు జైలు శిక్షను అనుభవించిన తెలుగు పాత్రికేయులలో హరిసర్వోత్తమరావుగారే ప్రథములు. కోర్టుల వెంట తిరుగుతూ, తర్వాత జైల్లో ఉండడం వల్ల హరిసర్వోత్తమరావుగారు విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథ మండలికి దూరమయ్యారు. 1912లో మండలిని రిజిష్టరు చేయించినప్పుడు ఆయన సభ్యులుకారుగాని లక్ష్మణరావుగారి ఆంతరంగికులలో ఒకరుగానే ఉండేవారు.

రాజకీయాలవల్లా, జైలు జీవితం వల్లా హరిసర్వోత్తమరావుగారు సాహిత్యానికి, సృజనాత్మక రచనలకు కూడ దూరమయ్యారు. అయితే ఆయనకు పద్య రచనలో అనుభవం ఉంది. వారి కవితలలో ఒకదానిని

ముచ్చుకు సాహితీపరులు ఉదాహరిస్తూ ఉంటారు.[16] దేవుని గురించి ఆయన చెప్పిన ఈ పద్యాన్ని చూడండి.

"పువ్వులగొనితెచ్చి పూజింపనేలకో
విరులగుంపున నిన్ను నరయువాడు
పుణ్యవాహినులలో బోయి క్రుంకగనేల
హృదయగీతముల నిన్ను వెదకువాడు
వర్ణాశ్రమములంచు పరితపింపగనేల
బుధులందు నినుజూచి పొంగువాడు
కల్ల విగ్రహముల కరుణ వేడుటయేల
ఘనకార్యముల నిన్ను గనెడువాడు
సృష్టి యెల్లను నీవయై వెలుగుచుంట
గాంచి యుప్పొంగి కార్యంబు కడక
దీర్చి తనదు మనమున నినుగొల్చి
కొనెడుగాని మాయలో బడి సత్యంబు మరచునొక్కొ

కేవలం పద్య రచనలే కాక హరిసర్వోత్తమరావుగారు నాటక రచనలు కూడా చేసేవారు. ఎప్పుడు రచించారో తెలియదుగాని 'ప్రచ్ఛన్నపాండవం' అన్న పేరుతో ద్రౌపది గురించి ఒక అయిదంకాల రూపకాన్ని కూడా రాశారు. 1914 నుండి 1916 దాకా ఆయన ఆంధ్ర పత్రిక సంపాదకులుగా పనిచేశారు. ఈ దశలోనే వారు కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి విజ్ఞాన సర్వస్వంలో ప్రచురణకు 'అచ్చు' అనే అంశంపై ముద్రణ కళ చరిత్రను, విధానాన్ని విపులంగా విశదపరిచే రచన చేశారు. చాలా పత్రికలలో పనిచేశాక 1922లో స్వతంత్రంగా ఒక ముద్రణాలయాన్ని పెట్టుకొని 'మాతృసేవ' అనే పత్రికను రెండేళ్ళపాటు నడిపారు.

1923 సంవత్సరం నుంచి హరిసర్వోత్తమరావుగారు నంద్యాలలో నివసించసాగారు. ఆ నియోజక వర్గం నుండి చాలాసార్లు ఎన్నిక అయ్యారు. అయినా వారి సేవా కార్యక్రమాలు ఆంధ్రదేశమంతటా విస్తరించాయి. గ్రంథాలయోద్యమానికీ, వయోజన విద్యకూ వారు అంకితమయ్యారు. 1928 దాకా దత్తమండలం అనే పేరుతో చెలామణి అయ్యే కడప, కర్నూలు,

16 "జానుమద్ది హనుమచ్ఛాస్త్రి- మాసీమకవులు-పుట 43

అనంతపురం, బళ్ళారి జిల్లాలను ఉమ్మడిగా రాయలసీమ అని పిలవాలనే ప్రతిపాదనను హరిసర్వోత్తమరావుగారే ప్రతిపాదించారు. 1928లో నంద్యాలలో జరిగిన ఆంధ్రమహాసభలో ఈనామకరణాన్ని ఆమోదింపచేశారు.

గ్రంథాలయోద్యమానికి ఆయన చేసిన సేవలకు కృతజ్ఞతా సూచకంగా బెజవాడలో వారి సహచరులు నిర్మించిన గ్రంథాలయోద్యమ సదనానికి 'శ్రీసర్వోత్తమ భవనము' అనే పేరును పెట్టారు. ఆ ఉద్యమం తరఫున ప్రచురితమయ్యే 'గ్రంథాలయ సర్వస్వం' అనే పత్రికలో హరిసర్వోత్తమరావుగారు పద్య రచనలు కూడా చేసేవారు. 1937 నాటి ఈశ్వర సంవత్సరంలో బహుశా ఉగాది కవితగా ఈక్రింది దేశి రచనను ఆయన చేశారు.[17]

"పండు నీలిమ ఆకసంబది పెండ్లి పందిరి యౌచునెలయగ
అరుణ తరుణిమ నమరు చివురులు నలరు తోరణ పంక్తి పన్నగ
వెండి వెలుగులు తారసంహతి దండి దీపావళులుకాగా
మావిపండులు మధువు నమరిచి మన్ననంబును జూపగా
క్రొత్త బెల్లము క్రొత్త బియ్యము కూర్మి సేసలు గూర్పగా
పూతవేములు సౌరభంబులు పాదవి జల్లులు జల్లగా
కుహూకుహూ యనికూడి పాట కొమ్మ కోయిల పిండు పిలువగ
కమ్మతెమ్మెర నీకుతోడై నెమ్మినీతో క్రుమ్మరన్
రమ్ము ఈశ్వర! రమ్ము రమ్మిక చిమ్ము శుభముల భూస్థలిన్"
(గ్రంథాలయ సర్వస్వము 10వ సంపుటము నుండి)

ఇటువంటి రచనలు వెదికితే పాత పత్రికలలో దొరకవచ్చు. అయితే హరిసర్వోత్తమరావుగారు కవిగా రచయితగా కన్నా పత్రికా సంపాదకునిగా, రాజకీయ వేత్తగా చరిత్రకెక్కారు. కొందరు ప్రముఖులను కొన్ని రంగాలకే సంబంధించిన వారిగా జనం జ్ఞాపకం పెట్టుకొంటారు.

ఆచంట లక్ష్మీపతి (1880–1962)

ఇవాళ ఆయన పేరు చెప్తే కొంత మంది ఆయనను ఆయుర్వేద వైద్యునిగానే జ్ఞాపకం తెచ్చుకొంటారు. (ఉదాహరణకు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం వారు ప్రచురించిన 'తెలుగు సంస్కృతి' రెండవ భాగం ఆయనను ప్రసిద్ధ ఆయుర్వేద వైద్యునిగానే పరిచయం చేస్తుంది') అయితే వాస్తవానికి ఆయన

---

17. జానమద్ది హనుమచ్ఛాస్త్రి–మా సీమ కవులు–పుట 38

పాశ్చాత్య, ఆయుర్వేద వైద్యాలను సమన్వయం చేసిన వ్యక్తి. మద్రాసు మెడికల్ కాలేజిలో యం.బి.సి.యం. పట్టాను 1909లోనే పొందారు.

మద్రాసులో చదువుకొనే రోజులలోనే ఆయనకు కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారితో పరిచయం ఏర్పడింది. చింతాద్రి పేటలోని ముంకువారి అగ్రహారంలోని ఒకటవ నెంబరు ఇంట్లో కొమర్రాజు వారు ఉండేవారు. ఆరో నెంబరు ఇంట్లో లక్ష్మీపతిగారు ఉండేవారు. ఇద్దరికీ కందుకూరి వీరేశలింగంగారు గురువులే. లక్ష్మీపతిగారు రాజమండ్రిలో చదువుకొనేటప్పుడు వీరేశలింగంగారికి ప్రత్యక్ష శిష్యులు. వారి ప్రభావంలో సంఘ సంస్కరణ, సాహిత్యాభిరుచి పెంపొందించుకొన్నారు. లక్ష్మణరావుగారి సహచర్యంలో విజ్ఞాన చంద్రిక గ్రంథమండలి కోసం ప్రకృతి శాస్త్ర గ్రంథ రచనలకు పూనుకొన్నారు.

వాస్తవానికి ఆంధ్రభాషలో ఇటువంటి గ్రంథరచనలు కందుకూరి వీరేశలింగంగారే ఆరంభించారు. "జనులలో గల మూఢ విశ్వాసములు పోవుటకు బ్రకృత శాస్త్రజ్ఞాన మావశ్యకమనితలచి" 1878లోనే 'పదార్థ వివేచన శాస్త్రము'ను ప్రశ్నోత్తర రూపంలో రచించి ప్రకటించారు. 1888లో 'శరీరశాస్త్రము'ను రచించి ప్రచురించారు. పుస్తకాలు చదివి అందులోని విషయాలను అనువాదం చేయడం కన్నా ప్రత్యక్ష జ్ఞానం కలవారు రాస్తేనే ఇటువంటి పుస్తకాలు ప్రామాణికంగా ఉంటాయి. అందుకే వీరేశలింగంగారు 'ప్రాక్టికల్స్' ప్రారంభించారు. ఆ సంగతి ఇలా చెప్పారు.[18]

"కొంతధన వ్యయము చేసి సంపూర్ణమయిన మనుష్యకంకాళము నొకదానిని సంపాదించితిని. మేకల యొక్క హృదయశ్వాసాశయాదుల కంటె మనుష్యుల యొక్క హృదయ శ్వాసకోశాదులను బరీక్షించి చూచుట యెక్కువ యుపయోగకరమని భావించి శవపరీక్ష నిమిత్తమయి క్రొత్త శవము వచ్చినప్పుడు నాకు వర్తమానము చేసి నాయెదుట కోసిచూపించునట్లు వైద్యశాలాధికారులతో నేర్పాటు చేసితిని. వారొకసారి నన్ను పిలిపించి శవమును నాయెదుట కోయనారంభింపగా నేను చూడలేక కన్నులు దిరిగి లోపల నుండి వికారము వచ్చి మూర్ఛపోయితిని. వారప్పుడు నాముఖము మీఁద చల్లనీళ్ళు కొట్టి నన్నీవలకుఁగొనివచ్చి తెలివి వచ్చిన తరువాత నింటికి బంపివేసిరి. నేనటు తరువాత మనుష్య హృదయాది శోధనమున కయి మరలఁబ్రయత్నింపలేదు".

18. కందుకూరి వీరేశలింగం-స్వీయచరిత్ర-రెండవభాగం, పుట 215

అయితే యీ కోవలోని విజ్ఞాన గ్రంథ రచన మానలేదు. 'జ్యోతి శ్శాస్త్ర సంగ్రహం' అనే పేర ఖగోళ విషయాలూ, భౌతిక భూగోళ శాస్త్రం వీరేశలింగంగారు రచించారు. ఈ వాఙ్మయాన్ని వృద్ధి చేయవలసిన వారెవరో ఆయనకు బాగా తెలుసు. అందుకే "ఇకనైన సర్వకళాశాలల యందు బట్ట పరీక్షల నిచ్చి మెప్పొందినవారు' దేశాభివృద్ధికి తోడుపడి సద్గ్రంథాభరణములు 'దేశభాషావధూటికి' చేకూర్చాలని కోరారు. ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు తమ గురువుగారి మాటను, లక్ష్మణరావుగారి కోరికను పాటించి మెడిసిన్ విద్యార్థిగా ఉన్నప్పుడే 'జీవశాస్త్రం' రచించారు. విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి తరపున వారి పుస్తకాలు 'జీవశాస్త్రం', 'విషూచి', 'చలిజ్వరం' మొదలైనవి పలుముద్రణలు పొందాయి. లక్ష్మణరావుగారి విజ్ఞాన సర్వస్వంలో కొన్ని ఆరోపాల మీద లక్ష్మీపతి గారు వ్యాసాలు రాశారు.

లక్ష్మణరావుగారి మరణం తర్వాత ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు 1924లో విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి అధ్యక్షులయ్యారు. అప్పటికే ఆయన పండిత దివిగోపాలాచార్యులగారి ప్రభావంతో ఆయుర్వేద వైద్యాన్ని అధ్యయనం చేసి పాశ్చాత్య పద్ధతికి సమన్వయం చేశారు. దాని ప్రాచుర్యానికి కృషి చేశారు. తెలుగులో 33 శాస్త్ర, వైద్యశాస్త్ర గ్రంథాలు రచించారు. ఇటువంటి వాఙ్మయం సమకాలికులకు ఎక్కువగా ఉపకరించి భావితరాలకు రికార్డులుగా మిగులుతాయి.

ఆదిరాజు వీరభద్రరావు (1890-1973)

కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి సహచర్యం వల్ల బహు గ్రంథ కర్తలుగా రాణించిన వారు మరి కొందరు ఉన్నారు. వారిలో ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు ప్రథములు. ప్రముఖులు. వీరభద్రరావుగారు ఖమ్మం మెట్టు జిల్లా, మధిర తాలూకా, దెందులూరు గ్రామంలో జన్మించారు. చిన్నప్పుడే తండ్రి చనిపోయారు. ప్రాథమిక విద్య అభ్యసించాక హైదరాబాదులో తమ దూరపు బంధువులయిన రావిచెట్టు రంగారావుగారి ఆశ్రయంలో మెట్రిక్ వరకూ చదువుకొన్నారు.

పడుచుదనంలోనే వీరభద్రరావుగారు ఉద్యోగాలు చేపట్టారు. రావిచెట్టు రంగారావుగారు స్థాపించిన 'శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయం' లైబ్రేరియన్ గానూ తర్వాత విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలిలో లేఖకునిగాను వీరభద్రరావుగారు పనిచేశారు. రావిచెట్టు రంగారావుగారు మద్రాసులో కాపురం పెట్టినప్పుడు వారితోపాటు వీరభద్రరావుగారు వెళ్ళి అక్కడ కార్యాలయంలో

లక్ష్మణరావుగారి వద్ద శిక్షణ పొందారు. 1908 నుండి 1914 దాకా మద్రాసులోనే వీరభద్రరావుగారు అన్ని విధాలా లక్ష్మణరావుగారికి రాత్రింపగళ్లు శ్రమ లెక్క చేయక పనిచేశారు. తర్వాత కొందరితో సరిపడక హైదరాబాదుకు వెళ్ళిపోయారు.

1914లో సికిందరాబాదులోని మహబూబు కాలేజి ఉన్నత పాఠశాలలో తెలుగు పండితులుగా చేరారు. తర్వాత ఎన్నో విద్యా సంస్థలలో ఉపాధ్యాయులుగా పనిచేశారు. ప్రజాహిత సంస్థలతో సంబంధం పెట్టుకొన్నారు. ఆంధ్ర జనసంఘం (తర్వాత ఆంధ్ర మహాసభగా మారింది) పరిశోధకమండలి, విజ్ఞాన వర్ధినీ పరిషత్తు, ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు, ఆంధ్ర చంద్రికా గ్రంథమాల, సంగ్రహాంధ్ర విజ్ఞాన కోశసమితి మొదలైన సంస్థలలో వీరభద్రరావుగారిది చాలా ప్రముఖ పాత్ర. పరిశోధనాత్మకాలు, పరిశీలనాత్మకాలు, సమాచార దాయకాలు, జీవిత చరిత్రాత్మకాలు, సంపాదకబాధ్యతాయుతాలు అయిన అనేక రచనలు చేశారు. దాదాపు నూటయాభై రేడియో ప్రసంగాలు చేశారు. వీరభద్రరావుగారి సారస్వత కృషి వివరాలన్నింటినీ బిరుదురాజు రామరాజు గారు ఒకచోట క్రోడీకరించారు.[19] వీటిలో చెప్పుకో దగ్గవి చాలా ఉన్నాయి.

తెలుగువారికి విజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని అందచేయాలన్నది కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి సుందర స్వప్నాలలో ముఖ్యమైనది. దీనిని నిజం చేసే ప్రయత్నం ప్రారంభించి ఆయన కన్నుమూశారు. అయితే లక్ష్మణరావుగారి సహచరులు కొందరు ఈ స్వప్నాన్ని యథాతథంగా కాకపోయినా కొంతవరకైనా ఫలింపచేయగలిగారు. ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు ఈ సాధనలో ప్రముఖులు. లక్ష్మణరావుగారు సవిస్తరంగా విజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని ఇవ్వదలచారుగాని వీరభద్రరావుగారు తమ మిత్రులతో (ముఖ్యంగా ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనంగారితో) కలిసి కనీసం సంగ్రహంగానైనా ఈ కార్యాన్ని నెరవేర్చాలని తలపోశారు. కృతకృత్యులయ్యారు. ఫలితంగా ఎనిమిది సంపుటాలలో 'సంగ్రహాంధ్ర విజ్ఞాన కోశం' తయారైంది. వివిధ సంపుటాలు 'ఆంధ్రదేశము-వివిధ శీర్షికలు' అనే భాగానికి వీరభద్రరావుగారు సంపాదకులై స్వయంగా 45 వ్యాసాలను రచించారు.

19. తెలుగు వైతాళికులు-1వ సంపుటం-పుట 90 నుండి 118 దాకా

ఆదిలో లక్ష్మణరావుగారి సహచరులైనందుకు ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు ఆ వారసత్వాన్ని సంపన్నం చేసి నలుగురికీ పంచి యిచ్చారు.

చిలుకూరి వీరభద్రరావు(1873–1939)

కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి సహచర్యం సదుచుదనంలో ఏర్పడినా, నడివయస్సులో ప్రాప్తించినా ఆవిశిష్టతకు నోచుకొన్నవారు దానిని కలకాలం జ్ఞాపకం పెట్టుకొంటారు. అభిప్రాయభేదాలు వచ్చి లక్ష్మణరావుగారికి దూరమైనా చేరువలో ఉన్నప్పుడు కలిగిన అనుభవాలనూ, జ్ఞాపకాలనూ భద్రంగా దాచుకొని ఎన్నేళ్ళ తర్వాతనైనా లక్ష్మణరావుగారికి తమ కృతజ్ఞతలను ఏదో విధంగా చెప్పుకొంటారు. అలాగ చేసిన వారిలో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు ప్రసిద్ధులు. చిలుకూరివారు తమ 37వ యేట 1909లో మద్రాసులో కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారిని కలుసుకొన్నారు. అప్పటికే ఇద్దరూ లబ్ధప్రతిష్ఠులు. చిలుకూరి వారి రచనలను కొమర్రాజువారు 1910లోనూ 1912లోనూ విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి తరపున ప్రచురించారు. తర్వాత ఇద్దరికీ అభిప్రాయభేదాలు వచ్చి విడిపోయారు. 1923లో కొమర్రాజు వారు చనిపోయారు. తర్వాత పదమూలుగేళ్ళకు 1936లో చిలుకూరి వారు ఒక చారిత్రకగ్రంథం రాసి కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారికి కృతజ్ఞతా సూచకంగా అంకితమిచ్చారు. ఇదివారి వ్యక్తిత్వంలోని విశిష్టతనూ, చెదరని స్నేహ ధర్మాన్నీ సూచిస్తూంది.

లక్ష్మణరావుగారిని కలుసుకొనే నాటికే చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు పత్రికా సంపాదకునిగా, ముద్రణాలయ నిర్వాహకునిగా రచయితగా, చరిత్ర కారునిగా, సంఘ సంస్కారంలోనూ, జాతీయోద్యమంలోనూ చురుకుగా పాల్గొనే సమరశీల స్వభావునిగా ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వం కలవారు. 1886లో విద్యాభ్యాసం ముగించుకొని సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో ప్రావీణ్యం సంపాదించాక వీరేశలింగంగారి ప్రభావంలో పడ్డారు. వారి రచనలన్నింటినీ చదవి జీర్ణించుకొని 1892లో 'వీరేశలింగ కవి సంగ్రహ జీవితము' అనే రచనలో తన అభిమాన వీరుని రచనలు విశ్లేషణ చేస్తూ 'ఆంధ్రప్రకాశిక'లో ప్రచురించారు. 1895లో ఏలూరులో ఉంటూ 'దేశోపకారి' పత్రికకు సహాయ సంపాదకులయ్యారు. 1896లో 'విబుధరంజని' అనే పత్రికకు

సంపాదకులయ్యారు. 1897లో స్వంత ముద్రణాలయాన్ని కొని దానికి 'విద్యాసాగరము'వే పేరు పెట్టి దేశోపకారిని స్వయంగా నడిపారు.

1905 నాటికి పరిస్థితులు మారాయి. మకాం మార్చవలసి వచ్చింది. రాజమండ్రి చేరి వీరేశలింగం గారి 'చింతామణి' ప్రెస్సుకు మేనేజరుగా పనిచేశారు. 'సత్యవాదిని' అనే పత్రికను నడిపారు. వీరేశలింగం గారికి సంఘసంస్కారం తప్ప ఇంకో ఉద్యమం అక్కరలేదు. 1905లో జాతీయోద్యమం ముమ్మరంగా ఉంది. చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు దాని వల్ల ప్రభావితులయ్యారు. వీరేశలింగం గారితో అభిప్రాయభేదాలు వచ్చాయి. ఉద్యోగం మానివేసినా రాజమండ్రిలోనే జీవించసాగారు. వీరేశలింగంగారు చింతామణి ప్రెస్సును సత్యవోలు గున్నేశ్వరరావుగారికి అమ్మేశారు. ఆయన చిలుకూరి వారిని ఆహ్వానించి కార్యనిర్వాహకుల్ని చేశారు. 'ఆంధ్రకేసరి' అనే పత్రికకు సంపాదకత్వం వహించి రెట్టించిన ఉత్సాహంతో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు రాజకీయోద్యమాభివృద్ధికి పాటుపడ్డారు.

ఉద్యోగాలు చేస్తున్నా, పత్రికలు నడుపుతున్నా దేశచరిత్రపట్ల చిలుకూరి వారి ఆసక్తి ఇనుమడించసాగింది. స్యూయల్ రచించిన 'ఫర్గాటెన్ ఎంపైర్' అనే పుస్తకాన్ని చదివి ప్రభావితులై 'జీర్ణకర్ణాట రాజ్య చరిత్ర' అనే గ్రంథాన్ని ఆయన 1904లో మొట్టమొదట రచించారు. తర్వాత ఆంధ్రుల సమగ్ర చరిత్రను రచించాలనే అభిలాష కలిగింది. అదే తమ జీవితాదర్శంగా భావించి ఆయన రాజమండ్రికి వీడ్కోలు చెప్పి 1909లో చెన్నపట్నం చేరుకొన్నారు. అక్కడే తమ చరిత్ర రచనకు ఆకారాలు సేకరించుకొన్నారు.

అప్పటికే కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథ మండలిని స్థాపించారు. పుస్తక ప్రచురణలు సాగిస్తున్నారు. చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారి పుస్తకాలను తామే ప్రచురిస్తామని ఆయన చెప్పారు. 1910లో 'ఆంధ్రుల చరిత్ర' మొదటి భాగాన్ని రచించి వీరభద్రరావుగారు ఇచ్చారు. అది వెంటనే అచ్చు అయింది. 1912లో రెండవ భాగం కూడా విజ్ఞాన చంద్రికవారే ప్రచురించారు. ఇందులో కొన్ని చేదు సత్యాలను వీరభద్రరావుగారు చెప్పడం చేత గ్రంథమండలి పోషకులలోని జమీందారులు ఆగ్రహించి తమ సహాయ సంపత్తులను గ్రంథమండలికి దూరం చేశారు. చిలుకూరి వారికీ, ప్రచురణ

సంస్థకూ అభిప్రాయభేదాలు వచ్చాయి. ఆంధ్రుల చరిత్ర మూడవ భాగాన్ని చిలుకూరి వారు ఇంకొక సంస్థకు ఇచ్చారు. దాని అవతారికలో ఇలా రాశారు.[20]

"ఆంధ్రుల చరిత్ర యొక్క మొదటి రెండు భాగములు విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి వారి వలనఁ బ్రకటింపఁబడినవి. రెండవ భాగము బ్రకటింపఁబడినప్పుడు మూఁడవ భాగము నాలుగునెలలలోఁ బ్రచురింతునని చేసిన వాగ్దత్తము నెఱవేర్చుకొనుటకుఁ దగిన కారణములు గలవు. కాని యాచరణము వాగ్దత్తమంత సులభసాధ్యమైనది కాదని యెల్ల వారు నెఱుంగు నదియె. తుదకు విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి కాశాభంగమును గలిగింపవలసి వచ్చినది. విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి వారీ మూఁడవ భాగమును గూడఁ బ్రచురించెదమని ప్రకటించి యున్నను నేనీగ్రంథమును వారికీయక వేఱుగా బ్రకటింపఁ జేసినందులకు నేదియో గొప్ప కారణముండునని పలువురూహింప నవకాశము గలదు. కాని నాకును విజ్ఞాన చంద్రికా మండలికిని గల వ్యవహారమునంతయు లోకమునకుఁ దెలుపుకొన్నందువలనఁ బ్రయోజనము లేశమాత్రమును లేదు. విజ్ఞాన చంద్రికా మండలికి నేనెంతయుఁగృతజ్ఞుఁడనై యున్నను, ఆత్మీయగౌరవమును గాపాడు కొనుటకును, మనస్సంక్షోభము నుండి తప్పించుకొనుటకును, స్వలాభము కొఱకునైనేనీ మూడవ భాగమును విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి కిచ్చి యుండలేదని మాత్రము విశదపఱచుకొనుచున్నాఁడను".

ఇందులకు విజ్ఞాన చంద్రికా మండలియూ, మహాజనులు నన్ను క్షమింతురుగాక! గ్రంథము వెల్వడుటయె ప్రధానముగాని ప్రకాశకులెవ్వరైన నేమి?"

ఆంధ్రుల చరిత్ర రెండో భాగం పూర్తి చేశాక చిలుకూరి వారు కొన్ని సాహిత్య రాజకీయాలలో చిక్కుకొన్నారు. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు ఏర్పడి తన లక్ష్యాలను ప్రకటించింది.

"ఆంధ్రదేశ , చరిత్రాంశ పరిశీలనకుఁ బ్రోత్సాహమొసంగుటయు, లభ్యములైన వానిలో మిక్కిలి విశ్వసనీయములైన యాధారముల సాహాయ్యమును సవిస్తరముగాఁ దెలుఁగు దేశము యొక్కయుఁ బ్రజల యొక్కయు, చరిత్ర యొకటి రచించి ప్రచురించుట పరిషత్తు యొక్క

20. చిలుకూరి వీరభద్రరావు-ఆంధ్రుల చరిత్ర-మూడవభాగం, అవతారిక, పుటలు 8,9

ప్రధానోద్దేశములలో నొకటిగాఁదెలపఁబడియెను. ఇదియొక శుభసూచకమని తలంచితిని గాని నాప్రతిపక్షుల ప్రయత్నముల మూలమున నేనా పరిషత్తును సమీపించుటకే సాధ్యపడినది కాదు. తరువాత 'తెలుగు ఎకాడమీ' కి మేనేజరు కావలయునని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁబడియెను. కొందఱు విద్యాధికులైన మిత్రుల ప్రోత్సాహము వలన నేనా యుద్యోగమునకు దరఖాస్తు పెట్టినప్పుడు జరిగిన చర్య వైపరీత్యముగాఁ గన్పట్టకమానదు. అదియొకపెద్ద చరిత్ర యగును. పరిషత్కార్యదర్శులకును తత్సభాధ్యక్షులకును చర్చ ప్రారంభమై కొంతకాలము నడచినది. అటు పిమ్మట కార్యదర్శులైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకట రాయశాస్త్రుల వారునూ, మ.రా.రా. శ్రీహైకోర్టు వకీలు పురాణము నాగభూషణము ఎమ్.ఏ.; బి.ఎల్.గారునూ, డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి బి.ఏ.ఎమ్.; బి.సి.యమ్.గారు మేనేజరుగా నన్ను నియమించి యంగీ కారమునకై అధ్యక్షులుగురామయ్య గారికిఁ బంపఁగా వారు 'మేనేజరు' లేకుండ సంవత్సర కాలము గడపుటకైన నొప్పుకొనిరికాని నాకుఁ బ్రవేశము గలిగింపనిష్టపడరైరి. అంతట నదియునా మేలునకేయని భావించి పరిషత్తునకొక్క నమస్కారమిడి చెన్నపురి విడిచి వచ్చితిని "అని చిలుకూరి వారు చెప్పారు.[21]

రాజమండ్రిలో 'ఇతిహాసతరంగిణీ గ్రంధమాలను మిత్రుల సాయంతో స్థాపించి దాని తరపున ఆంధ్రుల చరిత్ర మూడవ భాగాన్ని ప్రచురించారు.

ఆంధ్రుల చరిత్రనే కాక ఇతర రచనలను కూడా చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు చేశారు. భారతవీరుల చరిత్ర (1913), కర్ణసామ్రాజ్యము (1916) నాయకురాలి దర్పము (1916), తిమ్మరుసు, తిక్కన సోమయాజి, శ్రీనాధకవి అనే గ్రంధాలను 1917-18లలో రచించారు. వీరి చరిత్ర రచనాపాటవాన్ని జాతి గుర్తించింది. 1928లో సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణన్‌గారి అధ్యక్షత కింద నంద్యాలలో జరిగిన ఆంధ్రమహా సభలో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారికి 'చరిత్ర చతురానన' అనే సముచిత బిరుదును ఇచ్చారు.

జీవితమంతా చరిత్ర పరిశోధనారచనకు అంకితం చేసిన చిలుకూరి వారు 1936లో 'కాకతీయ ఆంధ్ర రాజయుగ చరిత్ర'ను రచించారు. దీనినే కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారికి అంకితమిచ్చారు. లక్ష్మణరావుగారు కూడా తమకు అభిప్రాయభేదాలు వచ్చిన 1912లో సైతం చిలుకూరి వారి పట్ల అమితమైన

---

21 ఆంధ్రులచరిత్ర-3వ భాగము, అవతారిక పుటలు 10-11

గౌరవభావంగలవారే. " I think Telugu Academy is the proper place for such an enlightened and a wellknown Telugu author " అని తమ అభిప్రాయం చెప్పి ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తులో చిలుకూరి వారికి స్థానం కల్పించదలిచారు. అయితే సాహిత్య రాజకీయాలు అలా జరగనివ్వలేదు. జరిగి ఉంటే పరిషత్తు చరిత్ర ఇంకొక లాగ ఉండేది. దానిని చిలుకూరి వారి వద్ద తర్ఫీదు పొందిన చరిత్రకారులు గ్రంథస్థం చేసి ఉండేవారు.

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ (1891–1963)

చరిత్రవేత్తలు, విద్వాంసులు ఓరుగంటి రామచంద్రయ్యగారు ఒక సందర్భంలో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు సాధించిన మహత్కార్యాన్ని ప్రశంసిస్తూ " ఈమహత్కార్యమున కెంతయు తోడు చూపినవారు శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు. వారు వారికి సఖులో, శిష్యులో, సహచరులో, సహాధ్యాయులో తెలియుట కష్టము- 'తేజస్వి నావధీతమస్తు' వారి విషయమున అక్షరశః నిజము" అని చెప్పారు.[22] నిజానికి శర్మగారు వీరభద్రరావుగారికి చేదోడు వాదోడుగా రాజమండ్రిలోనూ, తర్వాత చెన్నపట్నంలోనూ వ్యవహరించారు.

సోమశేఖరశర్మగారు పుట్టింది పశ్చిమగోదావరిజిల్లా మినుమించిలిపాడు అగ్రహారంలో. చదివింది రాజమండ్రిలో మెట్రిక్‌దాకానే. వారి మేనమామ అయ్యగారి ఉమామహేశ్వరరావుగారు అంతకన్నా ఎక్కువగా చదువు చెప్పించలేక పోయారు. శర్మగారు విద్యోగిగా కొవ్వూరునుండి చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారి 'దేశమాత' (1900లో స్థాపితం) పత్రికలో నెలకు 12 రూపాయల జీతం మీద సహాయ సంపాదకునిగా చేరారు. ఆ పత్రికలో చాలా రచనలు వివిధ ప్రక్రియలలో ప్రచురించారు. ఈ దశలోనే చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారితో శర్మ గారికి పరిచయమైంది. చిలుకూరి వారు చరిత్ర రచన చేస్తున్నారు. దానికి అవసరమైన ఆకరాల సేకరణలో శర్మగారు తోడ్పడ్డారు. ఇది వారికి కళాశాలలో చదువుకొనని లోటును భర్తీ చేసింది.

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు రాజమండ్రి వదలి చెన్నపట్నం చేరారు. అక్కడ వారి ఆంధ్రుల చరిత్ర మొదటి భాగాన్ని విజ్ఞాన చంద్రిక గ్రంథ మండలి వారు ప్రచురించదలిచారు. అందుకోసం శర్మగారు కూడా మద్రాసుకు మకాం మార్చారు. కన్నెమెరా గ్రంథాలయంలో ఆకరాలను సేకరించే వారు. చిలుకూరి

---

22 తెలుగు వైతాళికులు, 3వ సంపుటం-పుట 249

వారికి సహాయకులుగా చిత్తు ప్రతులకు సాపు వ్రాయడం, శాసనాలు మొదలైన వాటి నుండి సమాచారం క్రోడీకరించడం మొదలైనవి చేశారు. చిలుకూరి వారు స్వయంగా స్వతంత్ర ప్రతిభగల వ్యక్తులు. వారికి శర్మగారి వంటి ప్రజ్ఞావంతులు తోడ్పడం వల్ల ఆంధ్రుల చరిత్ర చాలా ప్రామాణికంగా రూపొందింది. ప్రచురితమైన రెండు భాగాలను లోకం మెచ్చుకొంది. విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి వారి ఇతర గ్రంథాలను విశితంగా విమర్శించిన గురజాడ అప్పారావు గారు ఆంధ్రుల చరిత్ర గురించి మాత్రం ఇలా రాశారు.

"...'ఆంధ్రుల చరిత్ర' కొంత మెరుగైనది. స్వతంత్రమైన పరిశోధనలను చేసి దీనిని వ్రాశారు. అయితే యిది వొట్టి రాజవంశావళిని యేకరువు పెట్టి అసక్తిని కలిగించదు. రాజులు మత సంస్థలకు ఎంతెంత ధనమిచ్చిందీ, యే యే దాన ధర్మాలను చేసిందీ, యీ పుస్తకమంతా వర్ణింపబడింది. కులాలను గురించి స్పష్టంగా ఎటూ తేలని వివాదగ్రస్త విషయాలను ఈ గ్రంథం వివరిస్తుంది".

గురజాడ వారి మెచ్చుకోలు కొంతశాతం మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారికి కూడా పరోక్షంగా చెందుతుంది. ఆయన చిలుకూరి వారికి చేసిన సహాయ సహకారాలను ప్రత్యక్షంగా చూసిన కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు శర్మగారిని 'ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వం' కార్యాలయానికి ఆహ్వానించి సహాయకునిగా నియమించుకొన్నారు. శర్మగారు సంతోషంగా వెళ్ళారు. చిలుకూరి వారి వద్ద కళాశాల పట్టం పొందినంత శిక్షణ పొందితే కొమర్రాజు వారి వద్ద విశ్వవిద్యాలయములో ఉన్నత సిద్ధాంత రచనా పట్టం (పి.హెచ్.డి.) యోగ్యతకన్నా విలువైన అనుభవాన్ని పొందారు. శాస్త్రీయ పద్ధతులలో పరిశోధన చేయగల ప్రావీణ్యానికి యిక్కడ మెరుగులు దిద్దుకున్నారు. 1923లో లక్ష్మణరావుగారు చనిపోయేదాకా శర్మగారు వారి వద్దనే పనిచేశారు.

కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు శర్మగారి ప్రావీణ్యాన్ని ఎరిగిన వారు కాబట్టి వెంటనే తమ భారతి పత్రికలో సంపాదకీయ బాధ్యతలను అప్పచెప్పారు. అవి భావకవిత్వపు ముమ్మరపు రోజులు. మద్రాసులో శర్మగారి నివాస గృహం ఒక అకాడమీలాగ ఉండేది. అడవి బాపిరాజు, పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రి, వేలాల సుబ్బారావు, కొంపెల్ల జనార్దనరావు, చావలి బంగారమ్మ, ప్రతివాద భయంకర రంగాచార్యులు, కోలవెన్ను రామ కోటేశ్వరరావు, ఖాసా సుబ్బారావు, పుట్టపర్తి శ్రీనివాసాచార్యులు,

టి.యస్.రామచంద్రన్ వంటి కవులూ, చారిత్రక పరిశోధకులూ అక్కడ సమావేశమయ్యేవారు. శర్మగారు కూడా భావకవిత్వ రచనలు చేశారు. మచ్చుకు ఒకటి చూడండి. ప్రణయలీల అనే ఈ కవిత 1924 భారతిలో ప్రకటితమైంది.

"నిండుజాబిల్లి వెలుగులో నుండు మురువు
పాల మున్నీటి నురువులో గ్రాలు హరువు
పుట్టతేనియ తేటలో బొదలు తీపు
సంజ పయ్యెర కమ్మవాసనల వోపు
భాగ్యరేఖలై తొలకాడుఁ బ్రణయలీల
మత్తకోకిల రవళిలో మలయు పాట
కారుతుమ్మెద పాటలో దేరుతేట
ప్రేమమయ మానసము నుండి వెడలు మాట
పలుకునవి ముక్తముగ్ధ సంభాషణముల
బరమ కల్యాణ గుణలీల ప్రణయలీల
సంజ పాటారు తరి బ్రాజ్ఞకుంజ మెడలి
వచ్చి గిలిగింత చనవుల వలపుగూర్చి"

అడపాదడపా కవితలను సరదాకు అల్లినా శర్మగారు వచన రచనలోనూ అందులోనూ చరిత్రకు సంబంధించిన వాటి ప్రచురణలోనూ నిమగ్నులయ్యేవారు. తొలిరోజుల్లో 'పాదుకా పట్టాభిషేకం' నాటకం, 'రోహిణీ చంద్రగుప్త', 'అరణ్య రోదనము', 'వివేకముగల మంత్రి' అనే నవలలూ రచించి ప్రచురించినా పిమ్మట 'ఆంధ్రవీరులు', 'ప్రాచీన విద్యాపీఠాలు', 'ప్రాచీన ఆంధ్ర నౌకా జీవనం' వంటి ఉన్నత స్థాయి చారిత్రక వ్యాసాల రచనలో తమ శక్తిని కేంద్రీకరించి ప్రామాణిక చరిత్రకారులన్న పేరును సంపాదించారు.

కొమర్రాజువారి మరణంతో ఆగిపోయిన ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వం కృషిని కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు పునరుద్ధరించి శర్మగారిపైనే ఆ బాధ్యత పెట్టారు. కాశీనాథునివారు "అదివరకు ప్రకటితములయిన సంపుటముల పరిమాణము మార్చి అందలి వ్యాసములను కొన్నింటినున్నవి యున్నట్లుంచి, మరికొన్నింటిని నూతనాంశములను చేర్చి విపులీకరించి, వేరొక కొన్నింటిని క్రొత్తగా తెలిసిన విషయముల దృష్టితో సంస్కరించి అనేకములైన చక్కని దేశపటములతో, సామాన్య చిత్రములతో, వర్ణచిత్రములతో ఆంధ్ర దేశము గర్వింపదగిన రీతిని డబుల్‌డెమ్మీ పరిమాణమున రెండు సంపుటములు

ప్రకటించిరి. "కాశీనాథుని వారు 1938లో మరణించారు. అంతటితో ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వ ప్రకటన కార్యం ఆగిపోయింది. మూడవ సంపుటంల్లో అకారాది పదశేషమేకాక 'ఆంధ్ర' పదం కూడా కొంత అచ్చయి పనిచురుకుగా సాగుతూ ఉండగా ఈ విఘ్నం ఏర్పడింది.

ఆంధ్ర చరిత్రలో ఉత్తేజకరమైన ఘట్టాలను శర్మగారు రచించినా పఠనం చేసినా విన్నవారు ప్రభావితులయ్యేవారు. కవులు ఉద్రేకపూరితమైన రచనలు చేసేవారు. విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు 'ఆంధ్ర ప్రశస్తి'ని రచించి శర్మగారికి ఇలా అంకితమిచ్చారు.

"డిగ్రీలు లేని పాండిత్యంబు వన్నెకు
రాని యీ పాడుకాలాన బుట్టి
నీ చరిత్ర జ్ఞాన నిర్మలాంభఃపూర
మూషరక్షేత్ర పదోదకమయి
చాడీలకు ముఖప్రశంసల కీర్త్యకు
స్థానమైనట్టి లోకాన నుండి
నీయచ్ఛతర కమనీయ లీలా జ్యోత్స్న
అడవిగాసిన వెన్నెలగుచు వెలిగి
తంతెకాని గౌరీశంకరాచ్ఛ శృంగ
తుంగము త్వదీయము మనస్సు పొంగి తెలుగు
నాటి పూర్వ చరిత్ర కాణాచి యెల్ల
త్రవ్వి తలకెత్తలేదె యాంధ్ర జనములకును'

అయితే డిగ్రీలు లేని పాండిత్యమైనా శర్మగారి వంటి పరమ ప్రామాణికులు ఉన్నప్పుడు విశ్వవిద్యాలయాలు చూస్తూ ఊరుకోవు. వారి వైదుష్యాన్ని వాడుకొంటాయి. అందుకే 1940 నుండి 1946 దాకా ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయం వారు శర్మగారిని ఆహ్వానించి చరిత్ర శాఖలో ఆచార్యునిగా చేశారు. శర్మగారు చాలా విలువైన పరిశోధనలు చేసి కాకతీయుల తర్వాత ముసునూరి నాయకులు సాగించిన స్వాతంత్ర సమర విశేషాలను తెలియచేస్తూ 'ఫర్‌గాటెన్ చాప్టర్ ఆఫ్ ఆంధ్ర హిస్టరీ' అనే గ్రంథాన్ని ఇంగ్లీషులో రచించి 1945లో ప్రచురించారు. 1948లో 'హిస్టరీ ఆఫ్ రెడ్డి కింగ్ డమ్స్' అనే ఇంకొక ప్రామాణిక గ్రంథాన్ని ప్రచురించారు. తెలుగువారి చరిత్రను ఇంగ్లీషులో రాస్తేనే విశ్వవిఖ్యాతి వస్తుంది.

వ్యక్తులు చేపట్టిన విజ్ఞానసర్వస్వ కార్యక్రమాలు వారి మరణంతోనే ఆగిపోతున్నాయని ఈ కార్యాన్ని ఒక సంస్థ చేపట్టాలని విజ్ఞులు భావించారు. 1947లో తెలుగు భాషా సమితి ఏర్పాటు చేశారు. "లోగడ తలపెట్టిన ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వ రచనా విధానము, అకారది పదక్రమమును అనుసరించినది; అనగా సకల శాస్త్రములకును, సకల కళలకును సంబంధించిన విషయములన్నింటిని చేర్చి అందుగల అంశములను అన్నిటిని అకారాది క్రమముగా వివరించినది. ఇది సంప్రదాయ సిద్ధమైన రచనా విధానమే అయినా, దీని ననుసరించి పనిసాగించిన యెడల విషయసంగ్రహణమంతా పూర్తి అయితేనే కాని ఏ యొక్క అక్షర సంపుటమైనా ప్రకటించుట సాధ్యముకాదు".[23]

అందుచేత విషయప్రధానముగానూ, అకారాదిగానూ కలగలుపు పద్ధతిలో సంపుటాలను ప్రచురించదలిచారు. మూడవ సంపుటాన్ని ఆంధ్ర సంపుటంగా నిర్ణయించి ఈ ప్రత్యేక సంపుట ప్రకటన కార్యక్రమము నిర్వహించుటకు శ్రీలక్ష్మణరావుగారి వద్దను శ్రీనాగేశ్వరరావుగారి వద్దను పనిచేసిన శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారిని అభ్యర్థించారు. 1950లో పనిప్రారంభమై 1959కి పూర్తయింది. శర్మగారి సంపాదకత్వంలో ప్రామాణికంగా సంపుటి వెలువడింది. తరువాత ఒక అనుబంధ సంపుటం కూడా ప్రకటితమైంది. కొమర్రాజు వారి సుందరస్వప్నము కొంత సఫలం చేయటంలో శర్మగారు కృతకృత్యులయ్యారు. భాషా సమితి మిగతా 15 సంపుటాలను ప్రచురించింది. (భాషా సమితి ఉత్తరోత్తరా తెలుగు విశ్వవిద్యాలయంలో విలీనమైంది.)

విజ్ఞాన సర్వస్వ కార్యక్రమాన్ని పూర్తి చేసుకొన్నాక శర్మగారు మళ్ళీ ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం వారి ఆహ్వానంపైన 1957లో చరిత్ర విభాగంలో ఆచార్యులుగా వెళ్ళారు. ఎందరో పరిశోధక విద్యార్థులను చరిత్ర నిపుణులుగా తీర్చిదిద్దారు. ఆంధ్రుల చరిత్ర సజీవంగా ఉండేటట్టు మహత్తర కృషి చేశారు.

రాయప్రోలు సుబ్బారావు (1892-1984)

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారూ, మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారూ మొదలైన చరిత్రకారులు పుస్తకాల పుటలు తిరగేసి సజీవచరిత్రలు చదువుకోమంటున్న కాలంలో ఒక కవిగారు ఇలా ఎలుగెత్తారు.

---

23. తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వము-3వ సంపుటం 'తెలుగు సంస్కృతి'-పుట ౯ - ౯౦

"..................చావలేదు
చావలేదు ఆంధ్రుల మహోజ్జ్వల చరిత్ర
హృదయములు చీల్చి చదువుడో సదయులారా"!

గుండెలు చీల్చుకొని చదవమన్న ఈ కవి రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు. ఈయన కూడా మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారి లాగానే మెట్రిక్యులేషన్ దాకా చదివి ఉన్నత విద్యలు కొనసాగించలేక రాజమండ్రిలో చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారి సంపాదకత్వాన వెలువడే ఆంధ్రకేసరి పత్రికలో రచనలు చేస్తూ, ఆపత్రికలో అజ్ఞాత సంపాదకత్వపు పనులు చేసేవారు. సుబ్బారావుగారి మేనమామ అవ్వారి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు (1883-1935) 'ఆశుకవి తిలక' బిరుదాంకితులు. చెళ్లపిళ్ల వారి శిష్యులు. తమ గురువు గారిలాగే అవ్వారి వారు సంస్థానాధీశ్వరుల సభలో కవితలు చెప్పేవారు. తన మేనల్లుణ్ణి వెంటపెట్టుకొని 1909-1911 మధ్యకాలంలో కొన్ని సభలలో జంట కవిత్వాలు చెప్పారు. మామా అల్లుళ్ళు కాలస్వభావం వల్ల ఆశుకవితా విన్యాసాలు రచించినా స్వతహాగా రసదృష్టి కలవారు. 1911లో బుచ్చిరెడ్డిపాలెంలో ఆశుకవితలు చెప్పాక సుబ్బారావు గారికి ఆ 'వేగ ప్రక్రియాధోరణి' మీద వెగటు కలిగింది. ఆశుకవితా సన్యాసం ఇప్పించమని ఇష్టదేవతను ఈ విధంగా ప్రార్థించారు.

"తెనుఁగే తీయని దండు పద్యపద రీతిక్రీడలత్యంత మో
హనముల్ శోభనముల్ తదీయ రసరక్తాలాపనంబుల్ లభిం
చిన వాగర్థ కలాకలాప జయలక్ష్మిన్ గాలికింబుత్తునే
జననీ, యేమిటికింక, ఆశుకవితా సన్యాస మిప్పింపవే!"

"రసమో, భావమో, జీవదర్థ సుకుమార వ్యంజనా మంజు శ
బ్ద సమాసారచనంబొ, సాదుహృదయ స్పంద ప్రతిష్ఠా కథా
విసరంబో సకలార్థశూన్యమగు నీవేగాతి వేగోక్తి దు
ర్వ్యసనం బేటికి త్రిప్పుమింక జననీ, రమ్యాక్షరక్షోణికిన్"

ఆశుకవిత్వంపైన మోజుపోవడానికి కారణం కొంతకాలం ముందుగానే అంటే 1909లోనే బీజంగా నాటుకొంది. ఆ ఏడు సుబ్బారావుగారు గంటి లక్ష్మన్న పంతులుగారనే న్యాయవాది ప్రోద్బలం వల్ల ఆంగ్లకవి గోల్డ్‌స్మిత్ రచించిన 'హెర్మిట్' అనే కృతిని 'లలిత' అనే పేరుతో తెనుగుచేశారు. 1910లో

టెన్నిసన్ రచించిన 'డోరా' అనే లఘు కావ్యాన్ని 'అనుమతి' అనే పేరుతో ఆంధ్రీకరించారు. 1912లో 'తృణ కంకణం' అనే కావ్యాన్ని సృష్టించారు. ఇటువంటి 'నూతన రచనలు' చేయాలన్న ఆకాంక్షగల వారికి ఆశుకవిత్వం పట్ల మోజు ఉండకపోవడం సహజమే. అందుకే ఆశుకవితా సన్యాసం చేశాక సుబ్బారావుగారు మద్రాసు చేరుకున్నారు. అప్పటికే చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారూ, మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారూ చెన్నపట్నంలో కొమర్రాజువారి ప్రోత్సాహంతో చరిత్ర తవ్వి తెలుగువారి తలకెత్తుతున్నారు. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు కూడా కొమర్రాజువారి విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలిలోనూ ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వం కార్యాలయంలోనూ లేఖకునిగా ప్రవేశించారు.

ఆధునిక కవిత్వ రచనలు చేస్తున్నా సుబ్బారావుగారి 'కొత్తపోకడలు' లోకం గుర్తించలేదు. వీరి కావ్యాలు మొదట ఎవరి దృష్టినీ ఆకర్షించినట్టు లేదు.[24] కొమర్రాజు వారి దగ్గర 'విజ్ఞానసర్వస్వం' పనులలో అప్పచెప్పిన విధులు సుబ్బారావుగారు నిర్వర్తించే వారు. 'ప్రథమసంపుట మునకు విలేఖకులు' అనే జాబితాలో రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి పేరు పదిహేను మందిలో ఒకరిదిగా కనబడుతుంది. ఈ విజ్ఞాన సర్వస్వం రచన 1912 నుండి ప్రారంభమైంది. విలేఖకునిగా పనిచేస్తున్న సుబ్బారావుగారు కవితలు రచిస్తూ వుండే వారు. సమకాలీన పత్రికలలోని వార్తలు చదివి ఉత్తేజితులై కావ్యరచన చేసేవారు. ఒక ఉదంతాన్ని ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు ఇలా కథనం చేశారు.[25]

"ఆంధ్రదేశములో కంటె అరవదేశములోనూ, బంగాళాదేశములోనూ ఈ వరకట్నముల బాధ భరింపజాలనిది అయినది. బంగాళా దేశమున ఒకచోట 'స్నేహలత' యని సర్వాంగ సుందరి యైన యొక యువతి మిక్కిలి గౌరవనీయమగు బ్రాహ్మణ కుటుంబములో పుట్టి తల్లిదండ్రులు పడెడు బాధ భరింపలేక, యొకనాడు ఏకాంతముగా ఒక గదిలో ప్రవేశించి, తలుపులు మూసుకొని చీరనిండా కిరసనాయిలు పోసుకొని అగ్నిజ్వాలలకు ఆహుతి అయినది. ఈ వృత్తాంతము పత్రికలలో బహుళముగా ప్రకటింపబడెను. అనేకులు కవులు పద్యములు, పాటలు వ్రాసి ప్రకటించిరి.

---

24. పి.నారాయణరెడ్డి- "ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము" (సంప్రదాయములు- ప్రయోగములు) పుట 261
25. ఆచంట లక్ష్మీపతి-స్వీయచరిత్ర -పుటలు 143-4

"శ్రీరాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు ఈ విషయమును గూర్చి నవీనశైలిని ఒక పద్య కావ్యమున రచియించి ప్రకటించి ప్రసిద్ధిగాంచిరి. అప్పుడు ఆయన విజ్ఞాన చంద్రిక ఆఫీస్‌లో పనిచేయుచుండిరి".

'స్నేహలత' రచించాక రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి దృష్టి మాత్రమే కాక మకాం కూడా వంగదేశానికి మారింది. రవీంద్రనాథ టాగోరు గారి 'శాంతినికేతనం'లో అంతేవాసిగా చేరారు. కొన్నాళ్ళపాటు అక్కడ గడిపి చక్కని సాహిత్య సౌందర్యాలను తెలుసుకొన్నారు. తిరిగి స్వదేశానికి తిరిగి వచ్చారు. కాల్పనిక కవితలు మాత్రమేకాక దేశాన్ని ఉద్రూతలూగిస్తున్న జాతీయోద్యమంతో పాటు ఆంధ్రోద్యమం వల్ల కూడా ప్రభావితులై 'ఆంధ్రావళి' పద్యాలను రచించసాగారు.

1916 వసంవత్సరం భోగి పండుగనాడు బెజవాడలో రామమోహన గ్రంథాలయ నూతన గృహ ప్రవేశం ఒక పెద్ద పండుగలాగ జరిగింది. "ఆ మహోత్సవ సందర్భంలోనే రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారు తాము రచించిన ఆంధ్రాభిమాన పూరిత మైన పద్యములను శ్రావ్యముగా పాడి సభికులనందరినీ ఆనందింపచేశారు" అని సమకాలికులు గ్రంథస్థం చేశారు.[26] అలా ఆనందింప చేసిన పద్యం ఒకటి చూడండి.

"తనగీతి యఱవ జాతిని పాటకులనుగా
దిద్ది వర్ధిల్లిన తెనుగు వాణి
తనపోటులు విరోధి తండంబులకు సహిం
పనివిగా మెరసిన తెనుగు కత్తి
తన యందములు ప్రాంతజనుల కభిరుచి వా
సన నేర్పనలరిని తెనుగు రేఖ
తన వేణికలు వసుంధరను సస్యశ్యామ
లను జేయఁజెలగిన తెనుగు భూమి

అస్మదార్ద్ర మనోవీధి నావహింప
జ్ఞప్తి కెలయించు చున్నాఁడ; చావలేదు,
చావలేదు, ఆంధ్రుల మహోజ్జ్వల చరిత్ర!

26. అయ్యదేవరకాళేశ్వరరావు-నాజీవితకథ నవ్యాంధ్రము-పుట 126

హృదయములు చీల్చి చదువుడో సదయులార!"

రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి దేశభక్తిలో రెండు విభాగాలున్నాయి. ఒకటి భారతదేశాభిమానం, రెండోది ఆంధ్రాభిమానం. భారతదేశ ప్రశస్తిలో సుబ్బారావుగారి రచనలలో ఏయే చరణాలు సుప్రసిద్ధ ఆంగ్లకవులైన వాల్టర్‌స్కాటు, టెన్నిసన్, వర్డ్సవర్త్ మొదలైన కవుల పద్యాలకు భావానువాదాలో విశ్లేషణానిపుణులు సోదాహరణంగా నిరూపించారు.[27] ఇక ఆంధ్రాభిమానాన్ని "సహేతుకమైన రీతిలో రసవన్మార్గంలో ప్రవేశపెట్టిన రాయప్రోలు వారే అభిమానాతి రేకమునకు దారి తీసిరి" అని చెప్తూ సి.నారాయణరెడ్డిగారు ఇలా రాశారు.[28]

"అభిమానమన్నది అహంకారలక్షణ మంటిని. ఆయభిమానము హద్దులోనున్నప్పుడే ఎల్లరికి ధ్యేయమగును. కాని కుండపోతగా వాన కురిసిన తరువాత నదీనదములు, ఏర్లు, కాల్వలు, పిల్లకాల్వలు, స్వచ్ఛమైన వాననీటితో పాటు 'తుక్కుదూగర' ఆకులలములు, చెట్టు చేమలు, ఒకటేమిటి-ఎదురైన ప్రతి వస్తువును వెంట తీసికొని ఉరకలు తీసినట్లుగా; ఒక మహోఝంఝా ప్రభంజనము వీచినప్పుడు మన్నుమిన్నేకమై ధూళి గ్రమ్ముకొన్నట్లుగా, ఒక ఆవేశము కట్టలు త్రెంచుకొని వచ్చినప్పుడు అది ముందు వెనుకలు పరికించదు. హేతువు దాని ధాటికాగదు. ఆంధ్ర రాష్ట్రోద్యమముతో ఒక్కుమ్మడిగా చెలరేగిన రాష్ట్రాభిమాన కవిత్వములో గూడ అనేక సందర్భములలో అభిమానము 'దురభిమానము'గా పరిణమించినది. 'దురభిమాన'మను పదము వాడుట సమంజసముకాదేమోయని నేను 'అభిమానాతిరేక' మనుచుంటిని".

రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారిని ఒక రకం కవిత్వానికి యుగకర్తగా భావించేవారున్నారు. 'భావకవిత్వం'పైన ఒక ప్రత్యేక ప్రకరణంలో వారిది ఏరకం కవిత్వమో చూద్దాం. కొమర్రాజువారి విజ్ఞాన సర్వస్వంలో పనిచేసిన ప్రభావం రాయప్రోలు వారి మీద ఆట్టే లేదనుకోవాలి. రాయప్రోలు వారి గురించి ఇప్పుడు చెప్పుకోవలసినది వారు కొమర్రాజు వారి సహచరులలో ఒకరన్న సత్యాన్నే.

కందుకూరు బాలసూర్య ప్రసాదరావు (20వ శతాబ్దం)

---

27 సి.నారాయణరెడ్డి-ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము-పుట 383-4

28 సి.నారాయణరెడ్డి-ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము-పుట 411

ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వ ప్రచురణ వల్ల కొమర్రాజువారి ప్రత్యక్ష సహచర్య ప్రభావం కాక పరోక్ష ప్రేరణలో ఆదారిలోనే మరో పదహార్లేళ్ల తర్వాత పయనించిన వారు కొందరున్నారు. లక్ష్మణరావుగారు 'దేశభాషలలో శాస్త్ర పఠనం' అనే విషయంపై ఒకసారి ఇలా రాశారు.[29]

"ఒక వేళఁ గొన్ని గ్రంథములకు లోకాశ్రయము లేకపోయినను, నాంధ్ర దేశమందలి రాజులు, మహారాజులు మొదలయిన వారును, శ్రీమంతులను విద్యానంఘములు నిట్టి గ్రంథకర్తలకు సాయము చేసి వివిధ శాస్త్రములను గుఱించిన గ్రంథములను వ్రాయింపవలెను. భాషయందు ప్రబంధములు, నాటకములు, నవలలు మొదలయిన లలిత వాఙ్మయ మభివృద్ధిఁ జెందుట యొక యెత్తు; శాస్త్ర జ్ఞానాభివృద్ధి కనుకూలములైన గ్రంథములు నిర్మాణమగుట యొకయెత్తు. ఇట్టి గ్రంథములు దేశదారిద్ర వినాశకములు."

లక్ష్మణరావుగారి హితోపదేశాన్ని ఆంధ్ర దేశములోని ఒక జమీందారు అక్షరాలా ఆచరణలో పెట్టారు. ఆయన "శ్రీఇజ్జత్ అసార్ కందుకూరి బాలసూర్య ప్రసాదరావు బహద్దర్. ఉరఫ్ ప్రసాద భూపాలుడు జమీందార్ ఆఫ్ దేవిడి. ఇది ఉర్లాం ప్రొప్రయిటరీ ఎస్టేటును అన్నదమ్ములు పంచుకొనగా పెద్దవాడైన ప్రసాద భూపాలుని వాటాకు వచ్చింది గంజాం జిల్లాలోని సంస్థానం.

బాలసూర్యప్రసాదరావుగారు సీమంతినీ పరిణయం, వీధినాటకం, మాతుల సుతోద్వాహము, ప్రబోధ మొదలైన కావ్యరచనలు చేసినా విజ్ఞానం వైపు ఎక్కువ మొగ్గారు. సర్వతోముఖమైన జ్ఞానాన్ని, అసాధారణమైన సంపూర్ణత్వాన్ని తెలుగు రచనా కౌశలాన్ని సమీకరించి ఒక్క చేతి మీదుగా 'ఆంధ్రవిజ్ఞానం' అనే పేరుతో గ్రంథ ప్రచురణ 1939లో ప్రారంభించారు. తొలి సంపుటానికి కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి గారు పీఠిక వ్రాస్తూ "ఈ ఆంధ్ర విజ్ఞానమునకు కర్తలు ఈ జమీందారువారని యిదివరకే నేను వ్రాసి యున్న సంగతిని గమనింపవలెను. ఇట్టి విజ్ఞాన సర్వస్వములు ఇంత వఱకును పలువురు మేధావులచే రచింపబడి, ఒక వ్యక్తిచే క్రోడీకరింపబడుచున్నవి. ఇపుడీ గ్రంథమట్లు గాక, మేధానిధియౌ శ్రీజమీందారువారిచే స్వయముగా ఆదినుండి

---

29. లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి-పుట 166

అంతము వరకును వ్రాయబడి సంపుటీకరింపబడినది. ఈ శక్తి మానవాతీతము" అని మెచ్చుకొన్నారు.

ఈ పీఠికలోనే కట్టమంచి వారు తెలుగు వాఙ్మయములో మొట్టమొదటి ఆంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వం ప్రారంభించిన కొమర్రాజు వారినీ, తర్వాత వారి ఉద్యమాన్ని కొనసాగించ ప్రయత్నించిన కాశీనాథుని వారిని స్మరించి "వారే మాత్రమును ఇందులో జయముగాంచక పూర్వమే వీరును మృతులైరి". అని విచారించి "ఇట్లగుట ఆయాంధ్ర విజ్ఞాన సర్వస్వము యొక్క భవిష్యత్తు ఏమి కానున్నదో తెలియకున్నది. ఇంతకును ఆ గ్రంధమునకు భవిష్యత్తు అని ఒకటి కలదో లేదో అనుమానమే" అన్నారు. తర్వాత ఇలా రాశారు.[30]

"శ్రీబాలసూర్య ప్రసాదరావు బహద్దురు వారి ఆంధ్ర విజ్ఞానము ఇంతవరకును ప్రయత్నింప బడిన యితర విజ్ఞానములవలెగాక, జయప్రదముగా ప్రచురింపబడునని అందఱి ఆశయము. ముద్రణకు పెట్టెలతో సిద్ధపరుపబడిన వ్రాత ప్రతులు తయారుగా నున్నవని నాకు తెలియును. గ్రంథము దాదాపుగా పూర్తి యైనది. ఇక 'ఆలస్యమమృతం విషం' అనునట్లు కాలహరణము కాకుండ త్వరగా ముద్రణ మొనర్చుటే మిగిలియున్నది."

ఈ ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని రెడ్డిగారు 'బాలసూర్యప్రసాద విజ్ఞాన సంహిత' అని పిలిస్తే బాగుంటుందన్నారు. ఇది ఏడు సంపుటాల గ్రంథం. అన్నీ అచ్చుపడ్డాయి. వాటి వివరాలు ఇవి.

మొదటి సంపుటం-1938-కాకినాడ ఎస్.ఆర్.పి. వర్క్సులో ముద్రణ
రెండవ సంపుటం-1938-కాకినాడలో పై ముద్రణాలయంలోనే.
మూడవ సంపుటం-1940-రాజమండ్రిలో రంజన్ ఎలక్ట్రిక్ ప్రెస్
నాలుగవ సంపుటం-1941- పై ప్రెస్‌లోనే
అయిదవ సంపుటం-1941-రాజమండ్రి బాక్స్ ప్రెస్‌లో
ఆరవ సంపుటం-1941-పై ప్రెస్‌లోనే.
ఏడవ సంపుటం-1941-పై ప్రెస్‌లోనే.

ఏడవ సంపుటంలో 'ఆంధ్రవిజ్ఞానానుబంధం' అనే పేరుతో తొలి సంపుటాలలో విడిచిపెట్టిన విషయాలను విశదం చేశారు. ఈ ఏడు సంపుటాలలో సామెతలు దగ్గర్నుంచి అనేక విషయాలు ఉన్నాయి. కొన్ని

30. ఆంధ్రవిజ్ఞానము-మొదటి సంపుటం, పీఠిక-పుట 4

ఆరోపాలలో సంక్షిప్త సమాచారాన్నే ఇచ్చారు. అయితే ఇతర గ్రంథాలలో దొరకని అనేక విషయాలను కూడా చెప్పారు. నాసమగ్రాంధ్ర సాహిత్య రచనలో ఈ విజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని చాలాసార్లు నేను ఉపయోగించుకొన్నాను. ఏ విషయం పైననైనా, ఎంత కొద్దిపాటి సమాచారం దొరికినా మంచిది.

మాగంటి బాపినీడు (1895–1969)

దేవిడి జమీందారుగారిలాగే కొమర్రాజు వారు తీసిన బాటలో పయనించి విజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని రచించి ప్రచురించిన మరొక ప్రశంసనీయుడు మాగంటి బాపినీడు. 1942లో ఆంధ్ర సర్వస్వమనే సంగ్రహ విజ్ఞాన కోశాన్ని జాతీయ జ్ఞాన మందిర్ అనే తన ప్రచురణాయం తరపున వెలువరించారు. 'తెలుగు తల్లి' అనే బాలల విజ్ఞాన సర్వస్వాన్ని కూడా ఆయన ప్రచురించారు. రాజకీయ రంగంలో ఉంటూ ఇటువంటి విజ్ఞాన గ్రంథరచన ప్రచురణ చేయడంశ్లాఘనీయమే.

కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు ఉత్తమ మార్గదర్శకులు. ఈ దారిలో గ్రాంథిక కంటకాలూ, కృతకశైలి గులకరాళ్లూ ఉంటేనేంగాక తర్వాత వచ్చేవాళ్ల బాటను బాగు చేసుకోగలరు.

9

వాడుక–వేడుక భాషల యుద్ధం

ప్రజలు తమ నిత్యజీవితంలో మాట్లాడుకొనేదీ, రాతకోతలకు ఉపయోగించేదీ వాడుకభాష.

పండితులు తమ గ్రంథాలలోనూ, పఠన పాఠనాలలోనూ ముచ్చటపడి ప్రయోగించేది వారి వేడుకభాష.

విద్యార్థులు తమ నిజజీవితంలో వాడుకభాషనే ఉపయోగిస్తున్నా, పరీక్షలలో నెగ్గడానికి పండితుల వేడుక భాషను విధిగా నేర్చుకొని తీరాలి. అది వచ్చినా రాకపోయినా ఫర్వాలేదు. మొక్కుబడి మార్కులు దక్కించుకొని పరీక్షల నుండి 'గట్టెక్కితే' చాలని భావిస్తారు.

పండితుల వేడుక భాష వారికి మాత్రమే జీవనోపాధి. దీనిని చదువులపేరిట సర్వుల మీదా రుద్దడానికే ప్రయత్నిస్తున్నారు. ఇది కొన్ని తరాలనుంచీ సాగుతున్న భాషా దురాచారం. ఆదిలో కుంపిణీ యుగం ప్రారంభదినాలలో శిష్టులందరూ సర్వజన సామాన్యమైన స్పష్టభాషనే రాతకోతల్లో ఉపయోగించేవారు. తెలుగు నేర్చుకొని మనలను పాలించదలచిన తెల్లదొరలందరూ ఈశిష్టభాషనే ప్రోత్సహించారు. ఆధునిక శాస్త్రీయ పద్ధతులు తెలియక పాత రొడ్డకొట్టు విధానంలోమాత్రాల్నీ భట్టీవేయించే విద్యాబోధన మార్గాన్ని సంస్కరించడానికీ, మనలోపాలు సరిదిద్దడానికీ ప్రయత్నించారు.

ఇతరులకు తెలిసినట్టు మనలోపాలు మనకు తెలియవు. విదేశీయులు గుర్తించినట్టు మన చారిత్రక, సారస్వత సంపదను మనం ఆదిలో గుర్తించలేదు. వాటి గురించి పట్టించుకొన్నవారు మ్లేచ్ఛులు. కర్నల్ కాలిన్ మెకంజీ (1754–1821) మన స్థానిక చరిత్రలు రాయించాడు. ప్రాచీన శాసనాలు కాపీ

చేయించాడు. గ్రంథ సేకరణ చేశాడు. ఎ.డి.కాంబెల్ (1760-1840) తెలుగు వ్యాకరణాన్ని ఇంగ్లీషులో రచించాడు. మంచి నిఘంటువు నిర్మించాడు. సి.పి. బ్రౌను (1798-1884) చెల్లాచెదురుగా వున్న సాహిత్య గ్రంథాలన్నింటినీ ఒక చోట సమీకరించాడు. అస్తవ్యస్తంగా వున్న వ్రాత ప్రతులను పరిష్కరింపచేసి, తీర్పు ప్రతులు వ్రాయించి, టీకలు చెప్పించి, వ్యాఖ్యానాలు పుట్టించి కొన్ని పుస్తకాలను ముద్రించాడు; ముద్రింప చేశాడు.

హైస్కూళ్ళలో తెలుగు నేర్పే పద్ధతులు చాలా లోపభూయిష్టంగా ఉన్నాయని బ్రౌను దొరగారు గుర్తించారు. 1850 డిసెంబరు మాసంలో ఆయన తెలుగు ట్రాన్స్‌లేటర్ హోదాలో మద్రాసు హైస్కూలు క్లాసులో నలభైయేడు మంది విద్యార్థులను పరీక్షించి తమ నివేదికను ప్రభుత్వానికి పంపారు. "ఈ పరీక్షలో తొమ్మండుగురు మాత్రమే ఎన్నికకు అర్హులు. మిగతా వారు ఎందుకూ పొందరు. ఆ తొమ్మిది మందిలోనూ ముగ్గురంటే ముగ్గురే తెలుగు నుండి ఇంగ్లీషులోనికి చేసిన అనువాదం చెప్పుకోదగ్గది. వ్యవహారచ్యుతిని పొందినా పండితులైన నేటివులు ప్రశంసించే నిరుపయోగమైన శుష్కగ్రాంధికశైలిని వర్ణక్రమ దోషాలతో ఉపయోగించారు. కుర్రవాళ్లు శ్రద్ధగా చదువుకొనే వాళ్ళే. అయినా వాళ్ళచేత ఎందుకూ కొరగాని వ్యాకరణ సూత్రాలను వల్లెవేయించి, అయ్యవార్లు మోయలేని భారాన్ని పిల్లలనెత్తి మీద పెడతారు. ఈ తెలుగు విద్యార్థులలో చాలామంది ధారాళంగా ఇంగ్లీషులో సంభాషించగలరు. అయితే ముగ్గురు మాత్రమే ఇంగ్లీషు నుంచి తమ మాతృభాషలోనికి చక్కగా అనువాదం చేయగలిగారు. ఇంగ్లీషులోనికి అనువదించడం మెరుగుగాలేదు. ఇప్పుడు వాడుకలో ఉన్న పాఠ్యపుస్తకాలన్నీ నిరుపయోగమైనవి. వాటిని బహిష్కరించడం మంచిది.[1]

1850లో బ్రౌను దొరగారు గమనించిన పరిస్థితులు ఇంకో అయిదున్నర దశాబ్దాలు గడిచాక మరింత విషమించాయి. చిన్నయసూరి రచించిన నీతి చంద్రిక, బాలవ్యాకరణాలు పాఠ్యగ్రంథమై, చెన్న రాష్ట్రంలోని తెలుగు విద్యార్థులందరికీ తప్పని సరిగా ఆ భాషలోనే విద్యాబోధన జరుగుతూ వచ్చింది. సూరిగారి తర్వాత బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులు, కొక్కొండ వెంకటరత్నం, కందుకూరి వీరేశలింగం, వావిలకొలను సుబ్బారావు, వేదం

1. C.P.Brown-Literary Auto Biography of C.P.BROWN-P.133

వెంకటరాయశాస్త్రి మొదలైన పండితులు కృతకశైలిని మరింత జటిలం చేశారు. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి వంటి సాహిత్య పత్రికలు పండిత ప్రకాండుల సాముగరిడీలకు తాలింఖానాలయ్యాయి. పరస్పర దూషణ సాహిత్య విమర్శగా చెలామణి కాజొచ్చింది. వీరేశలింగంగారు సంఘ సంస్కారాన్ని చేపట్టడం వల్ల భావ ప్రచారానికి సులభశైలి ప్రయోజనాన్ని గుర్తించి కొన్ని కొన్ని రచనలలో దానిని వాడుతున్నా పాఠ్యగ్రంథాలు కాదగిన పుస్తకాలనూ, నాటకాలనూ తదితరాల పూర్వపుశైలికి దగ్గరగా వాడుతూ వచ్చారు. వీరేశలింగంగారి దారిలోనే రచయితలందరూ పయనించి రచనలు చేశారు. విద్యాశాలలో బోధనా పద్ధతులు కాలానుగుణంగా మారలేదు.

1906లో జె.ఎ.ఏట్సు దొర గంజాం, విశాఖపట్నం, గోదావరి జిల్లాల విద్యాశాఖాధికారిగా నియమితుడయ్యాడు. ఈయన అంతకుపూర్వం మద్రాసు పచ్చయప్ప కళాశాలలో పనిచేశాడు. భారతదేశంలోనూ, అందులోనూ దక్షిణాదిని విద్యాబోధనా పద్ధతులు ప్రత్యక్షంగా చూసినవాడు. ఈయన కార్యస్థానం విశాఖపట్నం. తెలుగు జిల్లాల్లో ఉద్యోగం కనుక తెలుగు నేర్చుకొనడం మంచిదని ఒక 'మునిషీ' గారిని పెట్టుకొన్నాడు. ఆయన నేర్పిన తెలుగును వీధిలోకనబడ్డ వాళ్ళ దగ్గర మాట్లాడి అభాసుపాలయ్యాడు. ఆయనకు అయ్యవారు నేర్పినది కావ్యభాష. ప్రజలు మాట్లాడేది వాడుకభాష. ఏట్సుదొర ఈ భేదాలను గుర్తించాడు. ఇస్కూళ్ళలో చెప్పే చదువే తమకు తన అయ్యవారు చెప్పాడని గుర్తించాడు. పాఠశాలల తనిఖీకి వెళ్ళారు.

విశాఖపట్నం కాలేజీకి వెళ్ళి మెట్రిక్యులేషన్ తరగతి విద్యార్థుల చదువును పరిశీలిస్తామన్నారు. ప్రిన్సిపాల్ పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు తీసుకువెళ్ళారు. విద్యార్థులకు పండితులు తెలుగు పాఠ్యగ్రంథం బోధిస్తున్నాడు. స్కూలు తెరచి రెండు మాసాలైనా ఆ గ్రంథం మొదటి పుటలోని కడపటి పద్యం దాకానే చెప్పడం జరిగింది. ఎందుకింత సమయం వెచ్చించవలసి వచ్చిందని ఏట్సుదొర అడిగాడు. గ్రంథం కావ్యభాషలో సంస్కృత సమాసాలతో ఉందనీ, పదవిభాగం, దండాన్వయం, ప్రతిపదార్థం, తాత్పర్యం చెప్పి పద్యంలో ఉన్న శబ్దాలంకారాలు మొదలైనవి విశదం చేయాలంటే ఎంతలేదన్నా పద్యానికి సుమారు మూడు గంటలు పడుతుందని పండితుడు చెప్పాడు. ఇదే క్లాసు విద్యార్థులకు ఇంగ్లీషు పద్య భాగం గంటకు సుమారు

ముప్పై నలభై పంక్తులు సునాయాసంగా బోధించవచ్చునట. పరభాష సుఖంగానూ, మాతృభాష మహాజటిలంగానూ ఉంటుందన్నమాట.[2]

శ్రీనివాసయ్యంగారితో ఏట్సుదొర ఈ వైపరీత్యం గురించి చర్చించాడు. అయ్యంగారు ఎం.ఎల్.టి. మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయంలో సభ్యులు. తమిళులైనా విశాఖపట్నంలో స్థిరపడి ఆ మాండలిక భాషను బాగా అలవరచుకొన్నారు. కేవలం విద్యారంగంలోనే కాక సాంఘిక కార్యక్రమాలలోనూ, సంస్కారోద్యమాలలోనూ ప్రముఖపాత్ర వహించేవారు. 1907లో విశాఖపట్నంలో జరిగిన చెన్న రాష్ట్ర రాజకీయ సభలను పురస్కరించుకొని నాలుగవ రోజున ఏర్పాటుచేసిన సంఘ సంస్కరణ మహాసభకు అయ్యంగారే ఆహ్వాన సంఘాధ్యక్షులుగా వ్యవహరించి సభను జయప్రదం చేశారు. రాజకీయ సభలకు న్యాపతి సుబ్బారావుగారు, సంస్కరణల సభకు వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యంగారు అధ్యక్షత వహించారు. శ్రీనివాసయ్యంగారికి తెలుగు భాషాబోధన పట్ల కొన్ని విశ్వాసాలు ఉన్నాయి. అయినా తాను తమిళుడు కనుక ఈ విషయమై మిత్రులైన గురజాడ అప్పారావుగారిని విజయనగరంలోనూ, గిడుగు రామమూర్తిగారిని పర్లాకిమిడిలోనూ కలుసుకొని వారితో ఈ సమస్యను చర్చించమని అయ్యంగారు ఏట్సుదొరకు సలహా ఇచ్చారు.

గురజాడ అప్పారావు గారు చాలా కాలం కాలేజీలో పాఠాలు చెప్పిన ఆచార్యులే. అయితే ప్రస్తుతం ఆపనిలో లేరు. రామమూర్తి గారు ఇంకా పర్లాకి మిడికాలేజీలో చరిత్ర పాఠాలు బోధిస్తున్నారు. అప్పారావుగారూ, రామమూర్తిగారూ తమ పరిశోధనల గురించి విరివిగా ఇంగ్లీషులోనే వ్యాసాలు రాస్తున్నారుకాని తెలుగులో కాదు. అప్పారావు గారు పదేళ్ళ కిందట 1897లో కన్యాశుల్కం ప్రకటించినా అది స్టేజి మీద ఆడడానికీ, ఇంట్లో చదువుకొనడానికీ పనికి వచ్చేపుస్తకమే. విద్యాబోధన విషయమై ఈ ఇద్దరూ ఏది చెప్పినా దానిని ప్రామాణికంగా దేశం స్వీకరించక పోవచ్చు. అందుచేత ఇద్దరూ ఈ సమస్యను అన్ని కోణాల నుంచి అధ్యయనం చేయదలిచారు. ఏట్సుదొర ఓపిక పట్టాలని, ముందు పాఠశాలల, కాలేజీలలోని ఉపాధ్యాయులను నూతన విద్యా విధానం పట్ల సుముఖులను చేయాలని నిశ్చయించారు.

---

2 . ఈ వివరాలు గిడుగు సీతాపతిగారి వ్యాసంనుండి సేకరించినవి-సాహిత్యోపన్యాసములు, 4వసంపుటం,పుట- 14

1907 నుంచి గంజాం, విశాఖపట్నం, గోదావరి జిల్లాల ఉపాధ్యాయ పరిషత్తు సమావేశాలను సంవత్సరానికి రెండు రోజులపాటు ఏట్సుదొర వేసవి సెలవులలో నిర్వహించాడు; వాటిలో 'భాషా చరిత్రలు-తెలుగుభాషా చరిత్ర' అనే విషయంపై రామమూర్తిగారు ప్రసంగించారు. ఇందులో ఎక్కడా తెలుగు వ్యావహారిక భాషావాద ప్రసక్తిలేదు. కాని, అంతరార్థం మాత్రం అదే. ఇంగ్లీషు మొదలైన ఐరోపా భాషల చరిత్రలను విశదపరచి వాటిలాగ తెలుగును ఎలా ఆధునికం చేసుకోవచ్చునో సూచించారు. రామమూర్తిగారి ఉపన్యాసాలు ఏ ప్రయోజనాన్ని సాధించడం కోసం ఉద్దిష్టమైనాయో కొందరు గ్రహించకపోలేదు.

భాషాధ్యయన పద్ధతుల్లో కొత్త మార్గాలను అవలంబించడానికి విశాఖపట్నంలో ఒక సమాజం ఏర్పడింది. దానికి ఏట్సుదొర అధ్యక్షుడు. శ్రీనివాసయ్యంగారు కార్యదర్శి. ఇటువంటి సమాజమే విజయనగరంలో ఒకటి ఏర్పాటయింది. దానికి విజయనగరం కాలేజి ప్రిన్సిపాల్ కిళాంబి రామానుజాచార్యులుగారు అధ్యక్షులు. గిడుగురామమూర్తిగారు ఉపాధ్యక్షులు. బుర్రా శేషగిరి రావుగారు కార్యదర్శి.[3] ఈ సమాజాలలోని వేత్తల అభిప్రాయాలను ప్రభుత్వం తెలుసుకొని సముచిత చర్యలకు ప్రయత్నాలు ప్రారంభించింది.

శ్రీనివాసయ్యంగారు "LIFE OR DEATH: A PLEA FOR VERNACULARS" అనే చిరుగ్రంథాన్ని రచించి ప్రకటించారు. దీనికొక ప్రబలకారణముంది. రామన్న మార్పుల ప్రకారం ఇంటర్ మీడియేట్, బియ్యేక్లాసులలో దేశభాషలను 'అనివార్యములగు పఠనీయములు'గ చేయడానికి అంగీకరించలేదు. కొంతకాలం దాకా అన్ని పరీక్షలకు దేశభాషలు నిర్బంధపఠనీయాలుగా ఉండేవి. ఆ పరిస్థితి సంతుష్టికర అభివృద్ధిని ఇవ్వలేదు. ఇది అనివార్య పఠన పద్ధతివల్ల వచ్చిన అనర్థం కనుక పై పరీక్షలలో దేశభాషలను స్వేచ్ఛాపఠన యోగ్యాలుగా చేశారు. దేశభాషలను నిర్లక్ష్యం చేయకూడదనిపై తరగతులలోని విద్యార్థులు పరీక్షలకు కూర్చున్నప్పుడు దేశభాషలను కూడా కొన్ని విషయాలపై అనువాదములో వ్యాసరచన చేయాలి. శ్రీనివాసయ్యంగారి

3. కె.వి.రమణారెడ్డి-మహోదయం-పుట 175లో ఈ వివరాలు ఇచ్చారు.

వంటి వారు విద్యార్థులు తమ అభిరుచిగల విషయాలలో స్వేచ్ఛగా సారంగా చదువుకొనే పద్ధతి కల్పించమని అభ్యర్థించారు.[4]

1909-1910లో ప్రభుత్వ విద్యావిధానంలో పండితుల సలహాల మేరకు పెద్ద మార్పులు తీసుకువచ్చారు. 1910 మే నెలలో మూడవసారి ఉపాధ్యాయ పరిషత్తు సమావేశమైంది. అందులో విద్యార్థులు అనువాద పరీక్షకు, వ్యాసరచన పరీక్షకు హాజరైనాటిలో ఉత్తీర్ణులవ్వాలని నిర్ణయించారు. సంస్కృతం రెండవ భాషగా అభ్యసిస్తున్న వారు కూడా ఈ తెలుగు పరీక్షలలో పాల్గొనాలి. అనువాద విషయం, వ్యాస విషయం ఆధునిక శాస్త్రానికి సంబంధించినదై ఉండాలని కొందరు చెప్పారు. గిడుగు రామమూర్తిగారు "అనువాదంలోగాని, వ్యాసంలోగాని ఉండవలసిన భాష కావ్యాలలోని గ్రాంథికభాష అయితే అది విద్యార్థులకు అనవసరంగా కష్టం కలిగించడమే కాక ఏ ప్రయోజనం సాధించదని, వాడుక భాషే ఉండాలని" నొక్కి చెప్పారు. చాలామంది వ్యావహారిక భాషవైపు మొగ్గారు.

1910 నాటికి విద్యా ప్రణాళికలో మార్పు ప్రకటితమైంది. అప్పటిదాకా ఉన్నమెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షకు బదులు స్కూలు ఫైనల్ పరీక్ష ఎప్పే తరగుతుల స్థానంలో రెండేళ్ళ పరిమితిగల ఇంటర్ తరగతులు వచ్చాయి. విద్యా సంవత్సరం పూర్వంలాగ జనవరి నుంచి జనవరి దాకా కాక వేసవి సెలవ మళ్ళావేసవి ప్రారంభం నెలలలోపున ఉండాలని నిశ్చయించారు. స్కూల్ ఫైనల్ పరీక్ష ద్వితీయ విభాగంలో అనువాద రచన విధిగా ఉంటుంది. దీనిని నవీనాంధ్ర భాష అని పేర్కొంటున్న వ్యావహారిక శైలిలోగాని, ప్రాచీనమైన గ్రాంథికశైలిలోగాని విద్యార్థులు రాయవచ్చును.

విద్యార్థులకు ఏ శైలి నచ్చితే అందులో అనువాద రచన చేయవచ్చుననే అనుజ్ఞలభించగానే సహజంగా వ్యావహారిక శైలినే ఎక్కువమంది అభిమానించారు. ఇవి పండితులకు గంగవెర్రులు పుట్టించాయి. వాడుక భాషను గ్రామ్యమని దూషిస్తూ శశిలేఖ, ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచిక, ఆర్యమహాబోధిని మొదలైన పత్రికలలో వ్యాసాలు వెలువడసాగాయి. చినపురుషోత్తం,కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు, రాయప్రోలు సుబ్బారావు, బాలకవి భోగరాజు నారాయణమూర్తి, నావిలకొలను సుబ్బారావు, కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్య

4. పెనుగంటి లక్ష్మీనరసింహంగారి 'సాక్షి' సంపుటం-1. 'గ్రామ్యభాషా గ్రంథపఠనం' అనే వ్యాసంలోని సారాంశం దాదాపు ఇదే అయి ఉంటుంది.

శాస్త్రిగార్ల వంటి వారు గ్రామ్యాన్ని నిరసిస్తూ రాసిన వ్రాతలకు గురజాడ అప్పారావుగారు 1910 నవంబరులో ప్రత్యుత్తర మిచ్చారు. 'గ్రామ్యశబ్ద విచారం' అనే వ్యాసంలో ఒక్క కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు తప్ప మిగిలిన వారు వ్యావహారిక వాదుల అభిప్రాయాలను ప్రమాణాలతో విమర్శించలేదని అప్పారావుగారు నొక్కి చెప్పారు. సారాంశం ఇలా విశదం చేశారు.[5]

"పరిశీలించి చూడగా, శాస్త్రుల్లుగారికిని, నాకును అభిప్రాయభేదము చాలా తక్కువ, గ్రాంథికభాష వాడుక చేసేవారు. దాని నియమములను పూర్తిగా మన్నించవలసినదనే నా అభిప్రాయము. ఆ భాషను సాధించలేని వారు, అనగా లోకానికల్లా, బ్రహ్మయ్య శాస్త్రులుగారి వంటి పదిమంది తప్ప కడమందరూ, వాడుక భాషలో నుంచి సులభ సాధ్యమైన వొక కొత్త గ్రాంథిక భాషను కల్పించుకుంటే, శాస్త్రులుగారికి యేమికొరత?"

ఆంధ్రపత్రిక ఉగాది సంచికలో వావిలకొలను సుబ్బారావుగారు రాసినదాని నుంచి ఒక పేరాను అప్పారావుగారు 'కోట్' చేశారు. అది ఇలా ఉంది.[6]

"కులటయగుమాతకన్న బతివ్రతయగు మాత యెక్కువ పూజ్యురాలైనట్లు, గ్రామ్యభాషకన్న లాక్షణిక భాషయే ప్రశస్తమని బుద్ధిమంతులెల్ల నంగీకరింతురు. అట్టి సలక్షణ భాష నుపేక్షించినచో గలుగుననర్థములు పెక్కులు గలవు. గ్రంథ విస్తరభీతి సంక్షేపించెదగాని తుదకాంధ్ర పదము నామావశిష్టమగు".

"వాడుక భాషను 'కులట' అని మర్యాదచేసే పండితులు దానిని దూరముగా విసర్జించక యేల వాడుక చేతురు? వారు యాంటీనాచ్ కాదు కాబోలు" అంటూ ఒక చురక తగిలించి ఆ పండితులు చేసే తప్పులను గురజాడ ఎత్తి చూపించారు. శ్రీరాముల సచ్చిదానంద శాస్త్రి గారు కృష్ణా పత్రికలో "గ్రామ్యావలంబకమైన కూళలపై" ఆరుపద్యాలను మహాస్త్రాల్లాగా ప్రయోగించారు. ఈయన ఆ ఆరుపద్యాలలో ఎక్కడెక్కడ నియమాలు తెంచారో అప్పారావుగారు చూపెట్టి జాబితా వేశారు. 1.అరసున్న ఉండవలసిన చోట లేకపోవడం, 2. అరసున్న ఉండకూడని చోట ఉండడం, 3. సరళాదేశం చేయవలసిన చోట మానడం, 4. సరళాదేశం చేయకూడని చోట చేయడం,

---

5. గురజాడ రచనలు-సంపుటం-1, వ్యాసచంద్రిక, పుట 65
6. వ్యాసచంద్రిక-పుట 61

5. ద్రుతంపై గసడదవాదేశం, 6. కళలను ద్రుతాంతాలుగా వాడడం, 7. కర్మణి ప్రయోగాలు, 8. అపశబ్దాలు. ఈ తప్పులన్నీ 'వాడుకభాషలు-గ్రామ్యము' అనే వ్యాసంలో అప్పారావుగారు చూపించారు.[7]

పండితులమనుకొనే వాళ్ళ రచనలలోనే శబ్ద తప్పులూ, అర్థతప్పులూ విరివిగా దొర్లుతున్నప్పుడు విద్యార్థుల వ్యాసరచనల్లో, అనువాదాలలో కనబడకుండా ఉంటాయా? వచ్చీ రాని గ్రాంథికంలో కన్నా అలవాటైన వాడుక భాషలో రచనలు చేయవచ్చుననే అభ్యనుజ్ఞ ఇచ్చాక వ్యావహారిక భాషలోనే గ్రంథాలు రాయించి వాటిని పాఠ్య గ్రంథాలుగా పెట్టడానికి అవకాశం లేదా అని ఏట్సుదొర ప్రశ్నించాడు. ప్రభుత్వ విద్యాశాఖవారు పూనుకొంటే అసాధ్యమైనది ఏదీలేదని వ్యావహారిక వాదులు చెప్తారు. అప్పటికే పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయంలో సభ్యులు. వారు పూనుకొని విశాఖపట్నం ఏవియన్ కళాశాల హైస్కూల్లో హెడ్మాష్టరుగా ఉంటున్న సెట్టి లక్ష్మినరసింహంగారి చేత 'గ్రీకుపురాణకథలు' అనే పుస్తకాన్ని రాయించి పాఠ్యగ్రంధంగా పెట్టించారు. ఈ పుస్తకం గురించి గురజాడ అప్పారావుగారి అంచనా ఇలా ఉంది.[8]

"గ్రీకుపురాణ కధలుమొదటి భాగం. దీన్ని శెట్టి లక్ష్మి నరశింహంగారు వ్రాశారు. హాల్కారు వండర్ వుడ్, టేంగిల్‌వుడ్ కథలకిది అనువాదం. కథల్లో గొప్పలక్షణాలు, సాహిత్య మెలుకువలు వున్నాయి. తెలుగు సారస్వతంలో నూతన పోకడలను యివి ప్రవేశపెడుతున్నాయి. వీరేశలింగంగారి అనుసరణమువలె ఈయన అనువాదం చక్కగా వుంది. అనువాదకుడు మెలుకువలు తెలిసిన రచయిత. సంధిని పరిత్యజించడంలో వొక నియమాన్ననుసరించారు. ఇది గ్రాంధికంలో వ్రాసిన గ్రంధమే".

సెట్టి లక్ష్మినరసింహంగారు రమారమీ గ్రాంథికంలో ఈ గ్రీకు పురాణ కథలు రచించినా దీనికి శ్రీనివాసయ్యంగారు ఇంగ్లీషులో రాసిన ఉపోద్ఘాతం పట్ల పండితులు మండిపడ్డారు. అయ్యంగారు చేసిన మరొక 'మంచిపని'కికూడా విమర్శలు వచ్చాయి. పాఠాలు చెప్పే ఉపాధ్యాయులు క్లాసులో అర్థాలను వాడుకభాషలోనే చెప్తారు. అందుచేత వాడుక భాషలోనే గణిత శాస్త్రం మొదలైన గ్రంధాలు రాస్తే మంచిదని అయ్యంగారు భావించి లాంగ్‌మేన్స్ అండ్ కంపెనీ

7. వ్యాసచంద్రిక-పుట 56
8. గురజాడ రచనలు-డైరీలు-పుట 194

వారికి 'ప్రాక్టికల్ అర్థమెటిక్' అనే పుస్తకం రాసి ఇచ్చారు. అందులో ఈ కింది చూపిన శైలి ఉంది.[9]

"6వ పుట. 'మొదటి జ్యామెట్రీలో డెఫినిషన్లు చెప్పవద్దు'. 'కుఱ్ఱవాళ్ల బొమ్మలను ప్లానులను తనిఖీ చేసి రూళ్ళు కనుక్కోవడము అలవాటుచేయించు'.....

"25వ పుట. 'ఒకబల్లమీద 2 వాట్లు కొట్టి వాటి మధ్య ఒక దారము వదులుగా పట్టుకో'. 'ట్రేసు కాగితము తోటి ఇది సమరేఖ అవునోకాదో చూడు'. 'బోర్డుమీద దారమునకు సుద్ద వ్రాసి' 2 పాయింట్లను కలిపి', 'దారమునకు జేగురు వ్రాసి'. ....

"93వ పుట. 'మిగిలిన లెక్కలు 3-వ స్టెప్పులో చేయుటకు తగినవి'. 'లోని లెక్కలు చివర స్టెప్పులో చేయుటకు పనికి వచ్చేవి.' 'మొదట వచ్చిన అన్సరు యొక్క' 'ఇంప్రాపర్ ఫ్రాక్షను అయినప్పుడు అన్సరును మగి మోస్తరుగా వ్రాయవలెను'. 'మిక్స్డ్ నంబరుగాని అయినప్పుడు ఆ సంఖ్యను ఇంప్రాపర్ ఫ్రాక్షనుగా మార్చడము అగత్యము'...."

వ్యావహారిక భాషావాదులు సులభశైలిలోనూ, వాడుక భాషలోనూ పాఠ్యగ్రంథాలను రాయించి వాటిని ప్రభుత్వం చేత ఆమోదింప చేస్తే సనాతన పండితులు చూస్తూ ఊరుకోలేదు. 'ఆంధ్రభాషా మహాసంఘం' ఒకటి చాలా అత్యవసరమని జయంతి రామయ్యగారు ఆంధ్రపత్రికలో వ్యాసం రాసి గ్రాంథిక వాదులను సంఘటితం చేయడానికి ప్రయత్నించారు. అప్పుడు ఆయన మద్రాసులో ప్రెసిడెన్సీ మేజిస్ట్రేటుగా పెద్ద హోదాలో ఉన్నారు. జమీందారుల అండదండలు లభించాయి. పండితులు ముందుకు వచ్చారు.

1911 మార్చి 26వ తేదీనాడు మద్రాసు తేనాంపేటలో పిఠాపురం సంస్థానానికి చెందిన 'డన్మోరు' మందిరంలో సభ జరిగింది. కందుకూరి వీరేశలింగం, వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి, వావిలకొలను సుబ్బారావు, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు, చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి, గోటేటి కనకరాజు, పిఠాపురం దివాను మొక్కపాటి సుబ్బారాయుడు మొదలైన వారు సభలో పాల్గొన్నారు. సమగ్రమైన ఒక తెలుగు నిఘంటు నిర్మాణం గురించి ఈ సభలో వీరేశలింగం గారు ప్రతిపాదించారు. దానిని సభ వారు ఆమోదించారు. పిఠాపురం రాజా ధన

9. ఈ ఉదాహరణలను వేదం వెంకటరాయశాస్త్రిగారు తమ 'గ్రామ్యాదేశనిరసనం' అనే గ్రంథంలో పొందుపరిచారు. పుట 8,9

సహాయం చేస్తానన్నారు. విస్తృత మౌతున్న తెలుగు భాషా సాహిత్యాలకు ఉపయోగపడేటట్టు నూతనంగా ఎన్నో ప్రక్రియలలో వచ్చి చేరుతున్న పారిభాషిక పదాలను ఇముడ్చుకొన్న సరికొత్త నిఘంటువు దేశానికి చాలా అవసరమైంది. 1885లో బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యుల వారు ప్రచురించిన శబ్ద రత్నాకరం తప్ప ప్రామాణికమైన నిఘంటువు పరిమిత పరిధిలోనైనా లేదు. 1903లో ఎం.వెంకటరత్నం, డబ్ల్యు.హెచ్.కాంబెల్, కందుకూరి వీరేశలింగంగారు 'బ్రౌణ్యం' రివైజు చేసి ప్రచురించారు గాని ఇంకో కోశం నిర్మించాలని సాహితీపరులు భావించారు. ఈ సభలో వ్యావహారిక భాషా వాదాన్ని అడ్డుకోవాలన్న ప్రయత్నాలేం జరగలేదు. నిర్మాణాత్మకమైన కార్యక్రమాన్ని చేపట్టదలిచారు.

ఆ సంవత్సరమే ఇంకో నెలా పదిహేను రోజుల తర్వాత మే 12వ తేదీనాడు 'ట్రిప్లికేను హిందూ హైస్కూలు భవనంలో 'భాషా సంఘ నిర్మాణం' నిమిత్తం మరోసభ జరిగింది. దీనికి పిఠాపురం రాజావారు అధ్యక్షత వహించారు. వెంకటగిరి రాజాగారు ధనసహాయం చేస్తామని లిఖిత పూర్వకంగా తెలియచేశారు. బొబ్బిలి రాజా సుముఖులు. చల్లపల్లి కుమారరాజా, నడిమి తిరువూరు, మునగాల, పోలవరం, భీమవరం, మైలవరం, జమీందార్లు, విక్రమ దేవవర్మ, వాడ్రేవు వెంకటకృష్ణారావు బహద్దరు, పానుగంటి రామారాయణింగారు, ప్రథమ సభ్యులుగా చేరడానికి అంగీకరించారు.

ఈ జమీందార్ల తర్వాత శాసనమండలి సభ్యులైన ఆనరబుల్ పిట్టి త్యాగరాయసెట్టి, జె.రాఘవరావు, మోచర్ల రామచంద్రరావు భాషా సంఘ సభ్యులయ్యారు.

అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు
ఆచంట లక్ష్మీపతి
దివాన్ బహదూర్ కంచికృష్ణస్వామిరావు
రావుబహదూర్ కందుకూరివీరేశలింగం
కొక్కొండ వెంకటరత్నం
కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు
గురజాడ అప్పారావు
గోటేటి కనకరాజు
చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం

జయంతి రామయ్య
జి.వి.రంగారావు
రావు సాహెబ్ టి.రాఘవయ్య
పండిత డి.గోపాలాచార్యులు
నెమలి పట్టాభిరామారావు
రావుబహదూర్ బయ్యా నరసింహేశ్వరశర్మ
దివాన్ బహదూర్ ముట్నూరి ఆదినారాయణయ్య
మొక్కపాటి సుబ్బారాయుడు
దివాన్ బహదూర్ యు.వి.రామదాసు నాయుడు
రెంటాల వెంకటసుబ్బారావు
వరాహగిరి జోగయ్య
వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి
వేపా రామేశం గార్లు ఇతర సభ్యులు.[10]

విభిన్న దృక్పథాలు గలవారైనా ఇంతమంది సాహితీపరులు ఒక చోట సమావేశమై భాషా సంఘ నిర్మాణానికి ప్రయత్నించడం ప్రశంసనీయమైనదే. చర్చలు జరిపి ఒకరి వాదాన్ని ఇంకొకరికి నచ్చ చెప్పాలనీ, ప్రతిపక్షులను తమ వైపు తిప్పుకోవాలనీ ఉవ్విళ్ళూరుతున్న రోజులు. ఎవరి వాదాలను వారు వదులుకోకపోయినా రెండు విరుద్ధ శాఖలుగా ఇంకా చీలిపోలేదు. అయితే ఆ సూచనలు మాత్రం కనబడసాగాయి. భాషా విషయంలో అభిప్రాయభేదాలున్నా సంఘ నిర్మాణ విషయంలో అందరూ ఏకాభిప్రాయం గలవారే.

1911 మే 12వ తేదీ నాటి సభ తరువాత మళ్ళా ఆ సంవత్సరం 20వ తేదీనాడు పచ్చయప్ప కళాశాల భవనంలో 2వ సమావేశం జరిగింది. భాషా సంఘానికి తెలుగులో 'ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు' అనీ, ఇంగ్లీషులో 'తెలుగుఅకాడమీ' అనే పేరును పెట్టారు. పిఠాపురం, వెంకటగిరి రాజాలు పదివేల రూపాయల మూలధనం ఇచ్చి ప్రతిష్ఠాపకులు అయ్యారు. వెయ్యి రూపాయల చొప్పున ఇచ్చిన వారిని పోషకులుగా గానూ, నూటికి తక్కువ కాకుండా ఇచ్చిన వాళ్ళను యావజ్జీవ సభ్యులుగా చేర్చుకొన్నారు. సాధారణ సభ్యులు

---

10. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్ ప్రథమ సాంవత్సరిక సభావృత్తాంతం-ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక. సంపుటి-1, సంచిక-1; ఈ పేర్ల వివరాలు కె.వి రమణారెడ్డిగారి 'మహోదయం' పుటలు 194, 195లలో ఇచ్చారు.

సంవత్సర చందాలు ఇస్తే చాలు. ఈ సమావేశంలో కార్యనిర్వాహక వర్గాన్ని ఎన్నుకొన్నారు. జయంతి రామయ్యగారు అధ్యక్షులు, పురాణం నాగభూషణం, వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి, ఆచంట లక్ష్మీపతి ముగ్గురూ కార్యదర్శులు, కంచి కృష్ణస్వామి రావు, పిట్టి త్యాగరాయసెట్టి పరిషత్తుకు ట్రస్టీలు.

పరిషత్తు ఏర్పడి ఒక రూపాన్ని సంపాదించుకొన్నాక అందులోని గ్రాంథికవాదులకు కొంత వేడి పుట్టింది.వాడుక భాషావాదులు "ఇప్పుడు భాషలో గల గాంభీర్యమూ, బిగువూ, సాదుశబ్ద ప్రయోగం, జాతీయాలు, వాక్యరమ్యత చెడగొట్టే గ్రంథాలు ప్రవేశపెడుతున్నారు కాబట్టి వాటిని అరికట్టాలి. మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీ తెలుగు పండిత పదవిలో ఉన్న వావిలకొలను సుబ్బారావుగారు కలం పట్టుకొన్నారు. ఆంధ్ర భాషాభివర్ధని సమాజం వారి అభ్యర్థనను అనుసరించి "THE MODERN TELUGU PROSE- A REVIEW" అనే గ్రంథాన్ని రచించారు. ఇటీవల వాడుక భాషావాదులు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయాలను ఖండించారు. ఇది 1911లోనే జరిగింది.

సెట్టి లక్ష్మీనరసింహంగారి పుస్తకానికి ఉపోద్ఘాతం, లాంగ్మెన్స్ వారికి లెక్కల పుస్తకం రాసి వాడుక భాషను ప్రచారం చేసిన శ్రీనివాసయ్యంగారు ఇంతకు పూర్వమే 'LIFE OR DEATH: A PLEA FOR VERNACULARS అనే చిరుగ్రంథాన్ని కూడా రచించారు. ఇందులో వాడుకభాష జీవద్భాష అనీ, కావ్య భాష మృతభాష అనీ పేర్కొనడం పండితుల ఆగ్రహానికి ప్రబల కారణమైంది. ఒక తమిళుడు ఒక తెల్లి దొరతో కలసి తమ భాషను పాడు చేస్తున్నాడని పండితులు భావించారు. పాఠ్యపుస్తకాలుగా ఎన్నికైన గ్రీకు పురాణ కథలనూ, ప్రాక్టికల్ అర్థమెటిక్ గ్రంథాలను నిషేధింపచేయడానికి సభలు జరిపారు.

1912 ఏప్రిల్ 12వ తేదీనాడు మద్రాసు జార్జిటౌనులో పండితుల సభ జరిగింది. సభకు దివాన్ బహదూర్ యం.ఆదినారాయణయ్యగారు అధ్యక్షత వహించారు. పిఠాపురం రాజాగారూ, పండిత డి.గోపాలాచార్యులు, సి.రాజరత్నం మొదలియారు, పురాణం నాగభూషణం, వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి, జయంతి రామయ్య ప్రభృతులు సభలో పాల్గొన్నారు. సభలో వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి గారు ఒక తీర్మానం ప్రవేశపెట్టారు. దానిని పురాణం నాగభూషణంగారు బలపర్చారు. ఆ తీర్మాన పాఠం ఇలా ఉంది:

".....గ్రాంథిక భాషను నాశనం చేస్తూ దానికి మారుగా వ్యావహారిక భాషను నెలకొల్పాలని తెలుగుదేశంలో కొన్ని ప్రాంతాలలో తల ఎత్తుతున్న

ఉద్యమమును మద్రాసు పౌరులమైన మేము తీవ్రంగా నిరసిస్తున్నాం. ఈ విధంగా ప్రారంభమైన ఈ ఉద్యమము ఆంధ్ర భాషా మాధుర్యమును, పావిత్ర్యమును, సమైక్యమును ధ్వంసము చేయడమేగాక, ఆంధ్రుల మత విజ్ఞానము, ప్రాచీన నాగరికత యే గ్రంథములలో నిక్షిప్తమైవున్నవో, ఆ గ్రంథములలోని భాషను తెలుగు ప్రజలకు అందకుండునట్లు చేయవలెనని ప్రయత్నిస్తున్నది. ఈ విషయమును గ్రహించి, యిట్టి ప్రమాదము సంభవించకుండా దీనిని నిరాకరించవలసినదిగా మేము ప్రభుత్వము వారిని, డైరక్టరాఫ్ పబ్లిక్ ఇన్‌స్ట్రక్షన్స్‌నూ, మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయపు సిండికేటు వారినీ ప్రార్థిస్తున్నాం".

ఈ ప్రధాన తీర్మానానికి అనుబంధంగా మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు ఇంకొక తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదిస్తే; భీమ శంకరంగారు, గురుస్వామి చెట్టి గారు బలపరిచారు. దాని పాఠం ఇది:

"..... ఈ తీర్మానములో పేర్కొనబడిన ఉద్యమమునకు విద్యాధికారులొసంగిన ప్రోత్సాహమును గమనించి, యీ సభ వారు ఎంతో భయవిహ్వలు లౌతున్నారు. తెలుగు ప్రజల ఆమోదము పొందని ఎవరో కొందరు వ్యక్తులు ప్రారంభించిన నామమాత్రమై వున్న భాషా సంస్కరణోద్యమమును విద్యాధికారులు ఈ విధంగా ప్రోత్సహించడము వల్ల ఎంతో ఉపద్రవము వాటిల్లగలదన్న విషయమును విద్యాశాఖ వారికి ప్రభుత్వమునకు ఈ సభ వారు తెలియచేస్తున్నారు".

తరవాత (మల్లాది) సూర్యనారాయణ శాస్త్రి గారు ఒక తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదించారు. సభ వారు దానిని ఏకగ్రీవంగా ఆమోదించారు. దాని పాఠం ఇది:

"గ్రీకు పురాణ కథలు, లాంగ్మన్సు ప్రాక్టికల్ అర్థమెటిక్స్ మొదలైన వాటిని పాఠ్యగ్రంథాలుగావేయడాన్ని దృష్టిలో వుంచుకొని, డైరక్టరు ఆఫ్ పబ్లిక్ ఇన్‌స్ట్రక్షన్స్, మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయ సిండికేటు వారినీ, ప్రభుత్వము వారినీ సభ వారు ఈ దిగువ సూచనలను ఆమోదించవలసిందిగా అభ్యర్థిస్తున్నారు. 1. పాఠశాలలలోను, కళాశాలలోను వేసే పాఠ్యగ్రంథాలను ఎన్నిక చేయడానికి విద్యారంగంలో అనుభవజ్ఞులను, అందరి ఆమోదము పొందిన పండితులను సభ్యులుగా ఒక కమిటీని నెలకొల్పాలనీ, 2. ఆంధ్రభాషా వ్యాకరణములలోని సూత్రములకు బద్ధమయే భాషలో రచించిన పుస్తకములనే పాఠ్యగ్రంథాలుగా నిర్ణయించాలనీ యీ సభ వారు కోరుతున్నారు."

ఈ తీర్మానాల గురించి, సభలోని విశేషాల గురించి 1912 ఏప్రిల్ 12వ తేదీ నాటి హిందూ పత్రిక విపులమైన రిపోర్టు ప్రచురించింది.[11] పరిషత్తు వారు విద్యాశాఖ వారి తెలుగు బోర్డ్ ఆఫ్ స్టడీస్‌ను పూర్తిగా స్వాధీనపరుచుకోవాలనే ఈ తీర్మానం చేయించారు. జయంతి రామయ్యగారు, వావిలకొలను సుబ్బారావుగారు నిజానికి అప్పుడే దానిని ఆక్రమించుకొనే ప్రమాదం సంభవించిందని ఏట్సుదొర గురజాడ అప్పారావు గారికి 1912 జూన్ మూడవ తేదీ నాడు ఒక ఉత్తరంలో తెలియచేశారు.[12]

విద్యావిధానంలో వాడుక భాషను ప్రవేశపెట్టడానికి ఎంత దృఢ నిశ్చయాన్ని ప్రదర్శించారో, అంతటి గట్టి సంకల్పంతోనే గురజాడ అప్పారావుగారూ, వారి సహచరులు పాఠ్యపుస్తకాలలో ప్రబంధకవుల శృంగార విశృంఖలత్వాన్ని అరికట్టాలని ప్రయత్నించారు.'కావ్యాలలోశృంగారం' అనే శీర్షికతో అప్పారావు గారు ఒక వ్యాసం రాసి వేదం వెంకటరాయశాస్త్రిగారు 'ఉష' నాటకంలోనూ, వీరేశలింగంగారు వివిధ ప్రహసనాల్లోనూ, ప్రబంధాలలోనూ వచ్చి శృంగారాన్ని ఎలా వర్ణించారో పుటల సంఖ్యలతో సైతం తెలియచేసి "ఇట్టి గ్రంథరచన లోకమునకు హానిచేయును, దీనిని నిలుపవలయునని మా మతము" అని స్పష్టం చేశారు.[13]

గ్రాంథికవాదులకు వ్యావహారిక వాదాన్ని ప్రతిఘటించడం ఎంత ముఖ్యమైనదో, కావ్యాలలో శృంగారాన్ని సంరక్షించడం కూడా అంతే ముఖ్యమైన సమస్యగా తోచింది. అందుకే 1912 మే నెల 15, 16వ తేదీలలో మద్రాసు పచ్చయప్ప కాలేజీలో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు సమావేశం తొలిరోజునే శృంగార రసవిషయమై చర్చలు జరిగాయి. 15వ తేదీ నాటి సభకు పురాణం నాగభూషణం గారు అధ్యక్షత వహించారు. ఇరుపక్షాల వారూ తమ తమ వాదాలు ప్రకటించారు.

కొన్ని ప్రాచీన కావ్యాలలో ఔచిత్యశోభితం కాని హద్దుమీరిన అసహ్య శృంగార పద్యాలు వున్నాయనీ, వాటిని విద్యార్థులకు పఠనీయ భాగాలుగా

11. గురజాడ రచనలు-లేఖలు-పుటలు 133, 4

12. గురజాడ రచనలు-లేఖలు-పుట 134

13. గురజాడ రచనలు-వ్యాసచంద్రిక-పుట 14

వేయకూడదనీ గ్రంథ నిర్ణాయక సంఘంలో సభ్యులైన గురజాడ అప్పారావు ప్రభృతుల మతం.

ఆధునికుల మతాన్ని అంగీకరించకూడదనీ, ప్రాచీన కావ్యాలలో హద్దుమీరిన అసహ్య శృంగార వర్ణనలు లేవనీ; అవి ఔచిత్య శోభితాలే అనీ వాటిని పఠించడం వల్ల అపకారమేమీలేదనీ, అందుచేత అవి విద్యార్థులకు పఠనీయాలుగా ఉండవచ్చునని గ్రాంథిక వాదులైన జయంతి రామయ్య ప్రభృతుల మతం.

చర్చలు జరిగిన తరువాత గ్రాంథికవాదుల మతాన్ని అనుసరించి ఒక తీర్మానాన్ని సభలో ప్రవేశపెట్టారు. దాని సారాంశం ఇది.

"తెలుగు కావ్యములలో శృంగార వర్ణనము, లేదా శృంగార రస పోషణము ప్రధానము. నవరసములలోను శృంగారము ప్రధానమని సంస్కృతమున అలంకార శాస్త్రము గుర్తించింది. ఆ అలంకార శాస్త్రములను అనుసరించి, తెలుగు కావ్యములలో శృంగార రసము పరిపోషితమవుతూ వచ్చింది. ఆధునికుల అభిరుచులకు అనుగుణముగా కావ్యములలోని శృంగార వర్ణనములు కల భాగములను పరిహరించుట ఎంతమాత్రం సమర్థనీయంకాదు. ప్రాచీన కావ్యాలలో అనుచిత అశ్లీలార్థక అసహ్య శృంగార వర్ణనలు లేవని అవి అవినీతి స్ఫోరకములు కావని, వాటిని చదవడం వల్ల జాతికి ఎలాంటి హాని కలుగనేరదని ఈ సభ వారు విశ్వసిస్తున్నారు".

సభ వారు ఆమోదించిన తీర్మానం పాఠాన్నీ, సభావిశేషాలనూ 1912 మే 20వ తేదీ నాడు హిందూ పత్రిక ప్రచురించింది.

రెండవ రోజు సభలకు చల్లపల్లి జమీందారు వై.అంకినీడు ప్రసాదు అధ్యక్షత వహించారు. ఆనాడు సభలో ఈ క్రింది అయిదు విషయాలు చర్చించదలిచారు.

1. కొత్తగా వ్రాస్తున్న తెలుగు కావ్యాలను ఇప్పుడు అనుసరిస్తున్న గ్రాంథికంలో కాక వ్యావహారిక భాషలో వ్రాయవలసిన అగత్యం ఉన్నదా?
2. అర్థానుస్వార ప్రయోగం ఉండవచ్చునా? అక్కరలేదా?
3. లఘు, అలఘురేఫల భేదమును పాటించాలా? అక్కరలేదా?
4. తెలుగు భాషలో అన్యభాషాపదాల చేరిక.
5. సంధిసూత్రాలను పాటించడం.

సభలో గురజాడ అప్పారావుగారు మొదటి విషయంపై విపులంగా ఉపన్యసించి తమ వాదాన్ని తెలియచేశారు. గ్రాంథిక వాదులు తమ సంఖ్యా బలం వల్ల తమకు ఆమోదయోగ్యమైన తీర్మానాలను ప్రతిపాదించి నెగ్గించుకొన్నారు. ఈ సభ వివరాలను 1912 మే20వ తేదీ హిందూ పత్రిక ఇలా రిపోర్టు చేసింది:

"శ్రీ జి.వి.అప్పారావు పంతులు ప్రసంగిస్తూ వ్యావహారిక భాషా ప్రయోజనాన్ని విపులీకరించారు. చర్చలు ఎంతో ఆసక్తిని కలిగించాయి. సభకు హాజరైన వారిలో శ్రీ అప్పారావు పంతులుగారొక్కరే వ్యావహారిక భాషా వాదమును సమర్థిస్తూ ప్రసంగించిన వారు. గ్రాంథిక భాషకు బదులుగా వాడుక భాషలోనే రచన కొనసాగవలెనని ఆయన ఉపన్యసిస్తున్నప్పుడు తాము చెబుతున్న ప్రకారం 'వాడుకభాషలోనే' రచన సాగించవలసిన అవసరమేమొచ్చిందనీ, యిందుకు గల కారణాలేమిటనీ, తెలుగు దేశములో పలు మాండలికాలుండగా, తమ వాదం ఎలా ఆచరణ యోగ్యమవుతుందనీ సభలో అనేకులు ఆయనను ప్రశ్నించారు. భాషా సంస్కరణ ఆవశ్యకత ఎంత మాత్రం లేదని పేర్కొంటూ వ్యాసరచనలో గ్రామ్యము లేదా వాడుక భాషను ప్రయోగించనక్కరలేదని వ్యావహారిక గ్రాంథిక భాషలకు ప్రధానముగా భేదమేమీలేదని, తెలుగున పాఠకుల సంఖ్యాభివృద్ధికి, వ్యాకరణ సూత్రములను ఉల్లంఘించకుండానే సులభగ్రాంథిక శైలిని అనుసరించవచ్చునని సభవారొక తీర్మానం కావించారు. ఇప్పటివలె ఎప్పుడు లఘు అలఘు రేఫల భేదాన్ని పాటిస్తూ ఉండాలని పద్య రచనలో విధిగా సంధి సూత్రములను పాటించాలని, అర్ధానుస్వార ప్రయోగమును పరిత్యజించరాదని పరిషత్తు వారు మరికొన్ని తీర్మానాలను ఆమోదించారు."

తమ వాదాన్ని సభలో నెగ్గించుకొన్నాక పరిషత్తు వారు తదనంతర కార్యాచరణకు పూనుకొన్నారు. సమావేశం తొలిరోజున శృంగార రస కావ్యాల గురించి, రెండో రోజున గ్రామ్యభాష నిషేధం గురించి ఆమోదించిన తీర్మానాలను గవర్నరు గారికి నచ్చచెప్పి అవి అమలు జరిపే ప్రయత్నాలు చేయడానికి సభ వారు ఒక ప్రతినిధి వర్గాన్ని ఎన్నుకొన్నారు. ఈ రాయబార వర్గంలో మోచర్ల రామచంద్రరావు, బయ్యాన నరసింహేశ్వరశర్మ, పండిత డి.గోపాలాచార్యులు, పట్టాభి రామారావు, సూర్యనారాయణరావు, యానాదిరెడ్డి, వేమవరపు రామదాసు సభ్యులుగా ఉన్నారు. వీరందరూ 1912 ఆగస్టు 7వ తేదీనాడు గవర్నరును కలుసుకొని గ్రాంథిక భాషా ప్రాశస్త్యాన్ని

ఉగ్గడించడమేకాక, వ్యావహారిక భాషా గ్రంధాలను పాఠ్యపుస్తకాలుగా నిర్దేశించడం వల్ల భాషాభివృద్ధికి ఆటంకం కలుగుతుంది కాబట్టి దానిని అరికట్టాలని ఒక విజ్ఞప్తి పత్రాన్ని సమర్పించారు.

రాయబార వర్గం వారి ప్రయత్నాలు కొంతవరకూ ఫలించాయి. పూర్వం స్కూలు ఫైనలువిద్యార్థులకు అపరిమిత భాషా స్వేచ్ఛను ఇవ్వడం వల్లనే విభేదాలు వచ్చాయని గుర్తించిన ప్రభుత్వ విద్యాశాఖ వారు 1912 సెప్టెంబరు నెలలో ఒక తాఖీదును ఇచ్చింది. దీని ప్రకారం స్కూలు అధికారులు తమ విద్యార్థులు ఏ శైలిలో అనువాదం చేయవలసిందీ ముందుగానే వెల్లడిచేయాలి.

ఇంకొక నెలలో ఈ తాఖీదులో సవరణ తీసుకువచ్చారు. 1912 అక్టోబరు 29వ తేదీ నాటి తాఖీదు ప్రకారం ఒక స్కూలుకు సంబంధించిన విద్యార్థులందరూ ప్రాచీన శైలిలో గాని, నవీన శైలిలోగాని అనువాదం చేయాలేగాని రెండింటిలోనూ కూడదని చెప్పారు.

విద్యాశాఖ వారు ఇక్కడితో ఊరుకోలేదు. 1913 జనవరి 10వ తారీఖున అంటే రెండవ సవరణ చేసిన మూడు నెలల్లోపున ఇంకొక సరికొత్త సవరణము తెచ్చింది. స్కూలు ఫైనలు విద్యార్థులు అనువాద రచనను వేర్వేరు శైలులలో రాయవచ్చును. ఒకే స్కూలుకు చెందిన విద్యార్థులు ఒక్క శైలికే కట్టుబడి ఉండాలన్న నిర్బంధం లేదు.[14]

స్కూలు ఫైనలు విద్యార్థుల విషయంలో ఈ విధంగా విభిన్న సమయాలలో విభిన్న నియమాలను ప్రకటించిన విద్యాశాఖ వారు ఇంటరు పరీక్షలో విద్యార్థులు వ్యాసరచనకు అనుసరించవలసిన శైలి గురించి ఒక నిర్ణయం తీసుకోలేదు. లోగడ 1910లోనే ఈ తరగతి విద్యార్థులకు ప్రామాణిక శైలిని నిర్ధారణ చేయడానికి దక్షిణాది నున్న వివిధ భాషలలో భాషకొక కమిటీ చొప్పున నియమించారు. అప్పుడు తెలుగు భాష కమిటీకి రావు బహదూర్ యం.రంగాచారి యార్‌గారిని సమావేశకర్తగా చేసి కందుకూరు వీరేశలింగం, కొమర్రాజు లక్ష్మణ రావు, పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు, పి.రామారాయణింగారు, రివరెండు జె.ఆర్.సిబ్బెల్‌గార్లను సభ్యులుగా నియమించారు. 1912 నాటికి ఈ కమిటీని పునర్నిర్మించవలసి వచ్చింది.

---

14. కె.వి.రమణారెడ్డి-మహోదయం, పుట 186లో ఈ తారీఖుల తోగట్టాలు ఇచ్చారు.

ఇంతకీ 1912-13 విద్యా సంవత్సరంలో మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయంలో ఇంటర్ మీడియట్‌కు 5,823 గురు, బి.ఏకు 1012 గురు విద్యార్థులే ఉన్నారు. "భాషా పాండిత్యము సంపాదించుకొనదలచి చదువు కొనువారు" 71 మంది తెలుగువారు మాత్రమే ఉన్నారు.[15] విద్యార్థుల సంఖ్య ఎంత తక్కువైనా, ఎక్కువైనా వారు అనుసరించవలసిన శైలిని నిర్ణయించడం విద్యాశాఖ వారి ధర్మం.

మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయం రిజిస్ట్రారు 1911 జూలై 18వ తేదీనాడు రాసిన లేఖలో ఇలా తెలియపరిచాడు. సిండికేటు దేశీయ భాషలలో ఇంటర్ మీడియట్ సమాధాన పత్రాలను ఏ ప్రామాణిక భాషలో వ్రాయాలన్న విషయాన్ని నిర్ణయించేందుకు ఒక కమిటీని నియమించింది. తెలుగు కమిటీలో సభ్యులు ఈ క్రిందివారు:

ప్రొఫెసర్ ఎం.రంగాచారి.(సమావేశకర్త)
కందుకూరు వీరేశలింగం.
కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు.
పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు.
పి.రామారాయణింగారు.
జె.ఆర్.పెట్రిల్.

పై కమిటీని నియమించిన మూడు నెలల తర్వాత 1911 అక్టోబరులో గుమ్మడూరి వెంకటరంగారావు గారిని, మరుచటి సంవత్సరం 1912లో గురజాడ అప్పారావుగారిని పై ఇంటర్ మీడియట్ కాంపోజిషన్ కమిటీలో సభ్యులుగా చేర్చారు. ఈ కమిటీ వారు ఏయే సూచనలు చేశారోగాని ఇంతకు పూర్వం తమిళ భాషకు కూడా ఇటువంటి కమిటీని ఒకదానిని నియమించడం, దాని సభ్యులు తమ సూచనలను సిండికేటుకు అందచేయడం జరిగింది. తమిళ కమిటీ వారి నివేదిక ప్రతిని ఒక దానిని తెలుగు సభ్యులకు అందచేసి, ఇష్టమైతే వాటిని అనుసరించవచ్చుని చెప్పారు.

సమాలోచనం ప్రారంభంలో సమావేశ కర్త ప్రొఫెసర్ రంగాచారి ప్రధాన ద్రావిడ భాషలు ప్రతి ఒక్క దానిలోనూ గ్రాంధిక భాష వ్యావహారిక భాషకు బాగా దూరమై పోయిందని, సిండికేటు అభిప్రాయపడిందనీ, తమ

15. ఈ లెక్కలు పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారి 'సాక్షి' వ్యాసంలో ఉన్నాయి. సాక్షి సంపుటి-1, పుట 17.

సమాధాన పత్రాలలో విద్యార్థులు ఉపయోగించదగ్గ వ్యావహారిక భాషకు ఒక ప్రమాణం నిర్ణయించాలనీ, ఆ విధంగా ఈ రెండు శైలులు చేరువకు తీసుకురావాలని చెప్పారు. ఇందుకు తొలి చర్యగా, వర్తమాన పదరూపాల పట్టికలు నిర్ణయించడానికి ఒక ఉప సంఘాన్ని చర్చల తర్వాత నియమించాలని చెప్పారు. పని త్వరిత గతిని సాగేందుకు 1913 మార్చి నెలలో కాంపోజిషన్ కమిటీని పునర్నిర్మించాలని అనారోగ్య కారణాల వల్ల తాము సమావేశకర్తగా ఉండలేమని ప్రొఫెసర్ రంగాచారి గారు చెప్పారు. కానీ, కమిటీ సభ్యత్వం మాత్రం వారిది తర్వాత కొనసాగింది. ఇప్పుడు కమిటీ సభ్యులపేర్లు ఇవి.

1. గుమ్మడూరి వెంకటరంగారావు (సమావేశకర్త)
2. కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు
3. జయంతి రామయ్య
4. వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి
5. పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగారు
6. గురజాడ అప్పారావు
7. గిడుగు రామమూర్తి
8. బుర్రా శేషగిరి రావు
9. ఆర్.డబ్ల్యు.రాస్
10. ప్రొఫెసర్ ఎం.రంగాచారి

ఉపసంఘాన్ని నియమించడానికి ముందు అది నిర్వహించవలసిన సభ్యులను నిర్దేశించే సూత్రాన్ని గురజాడ అప్పారావుగారు ఒక తీర్మాన రూపంలో ప్రవేశపెట్టారు. దాని పాఠం ఇలా ఉంది:

"నామ వాచక సర్వనామ క్రియాపద రూపాలను సాధ్యమైనంత వరకు పురాతన, వర్తమాన రూపాల కింద వర్గీకరించాలి. ఆధునిక వచన రచనలో వర్తమాన రూపాలను మాత్రమే వాడేందుకు అనుమతించాలి".

ఈ తీర్మానాన్ని బుర్రా శేషగిరి రావుగారు బలపర్చగా జయంతి రామయ్యగారు, కొమర్రాజు లక్ష్మణ రావు గార్లు ఒక సవరణను తెచ్చారు. తీర్మాన పాఠంలోని 'నామవాచక, సర్వనామ, క్రియాపద స్వరూపాలు' అన్న మాటలకు ముందు "ప్రామాణిక తెలుగు సాహిత్య భాషలో ఉన్న" అనే షరతును విధించాలన్నారు. తరువాత ప్రొఫెసర్ రంగాచారిగారు మరో సవరణను ప్రతిపాదించారు. ఆర్.డబ్ల్యు.రాస్ దానిని బలపరిచారు.

రంగాచారిగారు సూచించిన సవరణను అప్పారావుగారు ఆమోదించారు. అప్పుడు తీర్మాన పాఠం ఇలా ఉంది:

"సాహిత్యంలో ప్రయోగాన్ని బట్టి, చదువు కొన్న తెలుగు ప్రజలు శిష్టవ్యావహారిక భాషను బట్టి కూడా వర్తమాన పదరూపాలు నిర్ణయించాలి".

ప్రొఫెసర్ రంగాచారిగారి సవరణలోని మాటలు స్పష్టంగా ఉన్నాయి. సవరణను ప్రవేశపెడుతూ ఆయన చేసిన ప్రసంగం ఎటువంటి సందేహానికి ఆధారం ఇవ్వదు. చదువు కొన్న తెలుగు వారి శిష్టవ్యావహారిక భాషకు ఉదాహరణగా 'వస్తాడు' అన్న పదాన్ని ఆయన పేర్కొన్నారు. గ్రాంథిక భాషా వ్యాకరణానికిగాని, కవుల ప్రయోగానికికాని అనుగుణంగా లేని శిష్ట వ్యావహారిక రూపాలకు తావులేకుండా చేయడానికే జయంతి రామయ్య, కొమర్రాజు లక్ష్మణ రావుగార్లు 'ప్రామాణిక తెలుగు', 'సాహిత్యభాషలో' అన్న సవరణను తెచ్చారని, దానిని అంగీకరించకూడదనీ చెప్పడానికి రంగాచారి గారి సవరణ ప్రయత్నించింది. ఈ కొత్త పాఠాన్ని కమిటీ మెజారిటీ సభ్యులు ఆమోదించారు.

మెజారిటీ సభ్యులు	మైనారిటీ సభ్యులు
1.గురజాడ అప్పారావు	1.జయంతి రామయ్య
2. ఎం.రంగాచారి	2. వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి
3. గిడుగు రామమూర్తి	3. కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు
4. బుర్రా శేషగిరిరావు	4. జి.వెంకటరంగారావు
5. ఆర్.డబ్ల్యు.రాస్	

ఈ ఇంటర్ మీడియేట్ కాంపోజిషన్ కమిటీలో వ్యావహారిక వాదుల సంఖ్యాబలం అధికం ఉన్నదని గ్రాంథికవాదులు ఆందోళన చెందారు. తమ పక్షాన్ని పటిష్టం చేసుకొనడానికి ఒక రాజకీయపు ఎత్తు ఎత్తారు. కమిటీలో అందరూ ఉత్తర జిల్లాల సాహితీపరులే ఉన్నారు. దత్త మండలానికి ప్రాతినిధ్యం లేదు. అందుచేత ఆ ప్రాంతం నుండి కనీసం నలుగురు సభ్యులను అదనంగా చేర్చాలని చెప్పారు. తమకు అనుకూలంగా ఉండే ఈ క్రింది వారిని చేర్పించారు.

1. బారిష్టరు కె.సుబ్బారెడ్డి
2. కోలాచలం శ్రీనివాసరావు
3. నాడపూడి కుప్పుసామయ్య

4. టి.శంకరలింగం పిళ్లె

కాంపోజిషన్ కమిటీలో అదనపు సభ్యులు వచ్చి చేరినా 'పురాతన, వర్తమాన పదరూపాల పట్టికను తయారుచేయడానికి ఉద్దేశించే ఉపసంఘాన్ని ఆదిలోఅనుకొన్నట్టే ముగ్గురు సభ్యులతో నియమించారు. ఇందులో వేదం వెంకటరాయ శాస్త్రి, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు, గురజాడ అప్పారావు గార్లు సభ్యులు. వీరు తమ అభిప్రాయాలను చర్చించి వేర్వేరు పట్టికలు తయారు చేశారు.

మొత్తానికి ఇంటర్ మీడియేట్ కాంపోజిషన్ కమిటీ 1911 అక్టోబరు 7వ తేదీన స్థాపన దగ్గర్నుంచి 1914 జనవరి 31వ తేదీనాడు జరిపిన చిట్టచివరి సమావేశంతో కలుపుకొని నాలుగేళ్ళలో ఏడుసార్లు కలుసుకొని మంతనాలు చేసింది.

ఉపసంఘంలో వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు గార్లు మెజారిటీ సభ్యులుగా ఒక నివేదికను తయారు చేశారు. ఆదిలో తాము సూచించిన సవరణ వీగిపోయినా దానిలోని దృక్పథానికే వారు అంటి పెట్టుకొని తమ రిపోర్టును రచించారు. దీనికి గురజాడ అప్పారావుగారు విభేదించి తమ అసమ్మతిని ఒక పత్రం ద్వారా తెలియచేశారు. కాంపోజిషన్ కమిటీలోని సభ్యులందరూ వీటిని చర్చించి తమ అభిప్రాయాలను స్పష్టంచేశారు. కాంపోజిషన్ కమిటీ కార్యకలాపాలన్నిటినీ విశ్వవిద్యాలయం రిజిస్ట్రారు 1914 ఆగష్టు 11వ తేదీనాడు ప్రకటించారు. ఇందులో రెండు వాదాలకు చెందిన నివేదికలూ, సమావేశాల సమాచారం, ఇతర వివరాలు, విశేషాలు ఉన్నాయి. నివేదికలు ఇచ్చిన వారిలో శ్రీనివాసయ్యంగారు, గిడుగు రామమూర్తి, బుర్రా శేషగిరిరావు, జయంతి రామయ్య, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగార్లు ఉన్నారు. ఉపసంఘ నివేదికను వేదం వారు, కొమర్రాజు వారు ఉమ్మడిగా సమర్పించారు. దీనికి తన అసమ్మతిని గురజాడ మొదట 1913 డిసెంబరు 13న సమర్పించారు. తర్వాత ఈ వాదాన్ని సవరించి మరింత సమగ్ర రూపంలో రెండో అసమ్మతి పత్రాన్ని ఇచ్చారు. రాయలసీమ సభ్యులు అనుకూలత ప్రకటించాక గ్రాంథికవాదం బలపడింది. దానికి అసమ్మతి సూచకంగా 1914 జనవరి 17న తేదీనాడు గిడుగు రామమూర్తి, బుర్రా శేషగిరిరావు, పి.టి. శ్రీనివాసయ్యంగార్లు కూడా తమ అసమ్మతిని తెలియచేశారు.

ఇంటర్ మీడియేట్ కాంపోజిషన్ నిర్ణయంపై పెండికేటు ఒక నిర్ణయాన్ని తీసుకొనేలాగా దేశంలో పెద్ద దుమారం రేగింది. కరపత్రాల యుద్ధాలు, పత్రికలలో సంపాదక లేఖలు, నిపుణుల వ్యాసాలు మొదలైనవి ముమ్మరంగా వెలువడ్డాయి. వివిధ పండితులు తమ తమ అభిప్రాయాలను సభలలోనూ, వినతి పత్రాలద్వారా లోకానికి తెలియచేశారు.

1912లో నిడుదవోలులో గ్రామ్యవాదాన్ని ఖండించడానికి విద్యాశాఖవారు ప్రవేశపెట్టిన నిర్బంధ గ్రామ్యాన్ని తొలిగింప చేయడానికి ఒక విన్నపం పంపడం కోసం ఒక సభ జరిగింది. దానిలో సాహిత్య పరిషత్తు కార్యదర్శి వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి ఒక ఉపన్యాసం చదివారు. ఇదే 'గ్రామ్యాదేశ నిరసనము' అనే కరపత్రంగా వెలువడింది. కొన్ని కొన్ని యుక్తులు, ఛలోక్తులూ దొర్లిన ఈ ఉపన్యాసం చిట్ట చివర శాస్త్రిగారు గ్రామ్యవాదం భాషమీదగాక మతం మీద దాడి అనే ముక్తాయింపుతో మత వైషమ్యాలు రెచ్చగొట్టారు. వారి వాదన ఇలా ఉంది:[16]

"ఇది భాష మీఁదికి మాత్రమే వచ్చిన దాడియని పలువురు భ్రమించుచున్నారు. ఇది అట్టిది కాదు. ఇది హిందూ మతము మీఁదికి ఎత్తివచ్చిన దాఁడి. ఇటిక యిటికగా లాగి కన్నము చేసి, ఇల్లు కొల్లఁబెట్టినట్లుగా, భాష భాషగా దేశభాషల నన్నిటిని ఇట్లు చెఱిచి మన మతమును సమూల ఘాతముగా తెగటార్చునట్టి యుద్యమమిది.అది యెట్లన నిర్బంధ గ్రామ్య ప్రాబల్యముచే అగ్రామ్య గ్రంథములు మూలఁబడును. మన పూర్వుల మహిమ, వారు మనకై గ్రంథ రూపమున నిక్షేపించి పెట్టి పోయిన ధర్మ నీతి జ్ఞాన విజ్ఞానములు, వారి కవనముల సొంపు, రామకృష్ణాద్యవతార మూర్తుల దివ్యచరిత్రములు, కృష్ణ రాయాది మహాపురుషుల వైదుష్యాది విశేషములు, సర్వమును ఆంధ్రులకు ఇఁకను అబ్బనిలిబ్బియగును. ఆ పారంపరిచే ఆంధ్రులకు, గీర్వాణ గ్రంథములు కూడ మూలఁబడును. ఇక అపూర్వ గ్రంథములను చదువు దిక్కెవ్వరు? వాని ఫలమును పొందుపుణ్యాత్ములెవ్వరు?"

పరిషత్తు కార్యదర్శిగా వెంకటరాయశాస్త్రి గారుఇలా వితండవాదం మొదలు పెడితే జయంతి రామయ్యగారు 1913లో "A DEFENCE OF LITERARY TELUGU' అనే పేరుతో 'గ్రాంథిక తెలుగు భాషా సమర్థన' అనే

16. గ్రామ్యాదేశ నిరసనము-పుట 46

కరపత్రం ప్రచురించారు. ప్రెసిడెన్సీ మేజిస్ట్రేటుగా ఉన్న తాను పదవిలో ఉండే పెద్ద మనిషిగా మాత్రమేగాక, ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు అధ్యక్షునిగా, ఇంటర్ మీడియేట్ కాంపోజిషన్ కమిటీ సభ్యునిగా జయంతి రామయ్యగారు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయాలను పరిగణనలోనికి తీసుకోవాలి. ఈ కరపత్రాన్ని విశ్వవిద్యాలయం వారు పునర్ముద్రించి వ్యాసరచన కమిటీ సభ్యులకు పంపించారు.[17] అందుచేత ఇందులోని వాదాలన్నింటిని వ్యావహారిక వాదులు పరిశీలించి ఖండించవలసి వచ్చింది.

గిడుగు రామమూర్తిగారు 1913 దాకా తెలుగుభాష, తెలుగు వాఙ్మయం, తెలుగు భాషా బోధనలపై కూలంకషమైన అధ్యయనం చేసి, వ్యాకరణాలన్నీ మథించి, ప్రతిపక్షుల వాదాలను ఆకళించుకొని రచనా రంగంలోనికి దూకి వ్యావహారిక భాషను మొట్టమొదటి సారిగా ఆంధ్రపత్రిక 1913 ప్రమాదీచ సంవత్సరాది సంచికలో 'నేటి తేట తెలుగు' అనే వ్యాసం రాశారు. "అన్ని జిల్లాల తెలుగు మాటలు, అన్ని జాతుల తెలుగు మాటలు కలసి సొపెక్కుతున్నవి. ఉత్తమ జాతుల వాడుక భాషకు గౌరవము సహజము గనుక అది వ్యాపిస్తున్నది. భేదాలుంటే నేమి? రైలు బండిలో అరిగిపోతున్నవి ఎగుడుదిగుళ్ళు అన్నీ ఇదే కొత్త తెలుగు. నేటి తేట తెలుగు; వ్రాస్తూ ఉన్న నా తెలుగు; చదువుతూ ఉన్న మీ తెలుగు" అని ప్రకటించారు.[18]

తెలుగు కాంపోజిషన్ కమిటీ సభ్యులుగా కూడా గిడుగు రామమూర్తిగారు 'A Momorandam on Modern Telugu 'ఆధునిక తెలుగు భాషపై ఒక వినతి పత్రం' అనే కరపత్రం 1913లో ప్రచురించారు. ఇది రచించడములో తమ ఉద్దేశాన్ని వారు మొట్టమొదటే స్పష్టపరిచారు.

మాతృభాషలో బోధించవలసి వున్న బడిపిల్లల పుస్తకాల్లోనే కాకుండా, ప్రభుత్వం కాని, ప్రభుత్వాధికారులుగాని తెలుగు ప్రజలకు రాసే ఉత్తరాల్లో, పంపే వర్తమానాల్లో, ప్రచురించే పుస్తకాల్లో,కరపత్రాల్లో; వ్యవసాయ, వాణిజ్యం, పారిశుద్ధ్యం మొదలైన విషయాలు జనసామాన్యానికి తెలియడానికి ప్రచురించే వాటన్నింటిలోనూ వాడుకభాష వాడడానికి అనుమతించాలని చెప్పారు. ఈ పుస్తకానికి రెండు అనుబంధాలు చేర్చారు. తెలుగువారి ఉచ్చారణలో వచ్చిన ధ్వని పరిణామాల తీరు తెన్నులు పదస్వరూప

---

17. అసమ్మతి పత్రం- గురజాడ- పుట 40
18. సారస్వత వ్యాసములు-తృతీయ సంపుటం-పుట 449

నిర్ణయంలో భాషావాదుల్లో కనిపిస్తున్న గందరగోళం, కాలగతిలో ప్రాచీన ఆధునిక రూపాల మధ్యా, అర్థాలమధ్యా ఏర్పడ్డ అంతరం ఉదాహరణలతో వివరించారు. రెండో అనుబంధంలో మద్రాసులోని ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు సమావేశంలో పండితులు చేసిన తీర్మానాలు (1912 కృష్ణాపత్రికలో అచ్చయినవి) తీసుకొని ఒక్కొక్క తీర్మానాన్ని సహేతుకంగా రామమూర్తిగారు ఖండించారు. ముఖ్యంగా విద్యార్థుల వాచక పుస్తకాలలో శృంగార రసప్రధానమైన కావ్య భాగాల ఎంపిక చేసే విషయమై పండితులు వెల్లడించిన అభిప్రాయాన్ని గట్టిగా విమర్శించారు.[19] ఇదిలోగడ గురజాడ అప్పారావుగారు ఏకాకిగా చేసిన పోరాటాన్ని ప్రశంసించి కొనసాగించడమే.

వ్యావహారిక భాషావాదులు జీవద్భాషకూ, కృతక భాషకూ గలతేడాలను చూపించగానే పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు వంటి వారు "హరిహరీ. మన గ్రాంథికాంధ్ర భాష మరణించినదా? ఎప్పుడు? ఎవ్వరును వినలేదే? .... పేరులేని సామాన్య జనుని యధార్థ మృతి వార్తనే జనులు వెల్లడిచేయుట కిష్టపడరు కదా. మన జాతిలోని భూత భవిష్యద్వర్తమాన ప్రాణముల కన్నిటికి బ్రాణమైన మన తెనుగు బాసచచ్చినదను నసత్య వార్త వీరెట్లు నోటఁ బలుకుటకు సాహసించిరో! అంతటితో నూరకుండక యీ వార్తను గ్రంథస్థము చేయుటకు వీరిగుండె లెట్లు తాళెనో? గ్రామ్యవాదులు విద్యావంతులు బుద్ధిమంతులు గాని వేళకారు. వారు బుద్ధిపూర్వకముగ నసత్యమాడువారు కారు. అందులో నిట్టి లోకోపద్రవకరమైన యసత్యమాడుదురా? ఈ మాయ యేమో బోధపడకున్నది". అని వాపోయారు.[20]

గురజాడ అప్పారావుగారు ఈ విషయమై తమ అసమ్మతి పత్రంలో విపులంగా వివరించారు. ఇలా రాశారు.[21]

"పేరా 69. కవిత్వభాషను మృతభాషగా పేర్కొనడం ప్రాచీన భాషా వాదులైన కొందరికి కోపకారణమైంది. కాని మృతభాష అనే పదం భాషా శాస్త్రానికి చెందిన ఒక పారిభాషిక పదమే తప్ప, కించపరిచే పదం కాదు. పై

19. పోరంకి దక్షిణామూర్తి-'మరోసారి గిడుగురామమూర్తి' అనే సంకలనంలో -పుట 119 నుంచి
20. 'గ్రామ్యవాదుల భాషాప వాదము'- ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు-ప్రమాదీచ ఆశ్వయుజం-సంపుటి-2, సంచిక-3-సారస్వత వ్యాసములు-తృతీయ సంపుటంలో పునర్ముద్రితం-పుట 423 నుంచి
21. అసమ్మతి పత్రం-పుట 37

పెచ్చు అది ఓజస్సు, సౌందర్యం, పవిత్రతా గుణాలను స్ఫురింపచేసే పదం. సంస్కృతం, పాళి, పారసీకం, హిబ్రూ, అరబ్బీ, గ్రీక్, లాటిన్ భాషలను మనం పేర్కొన్నప్పుడు, ప్రాచీన ప్రపంచం సాధించిన అభివృద్ధిని సమాహరించి చెప్పినట్లు లెక్క. ఈ భాషల్లో కొన్నిటికి నేటికీ సజీవ ప్రభావమున్నట్లు చెబుతారు. సజీవ ప్రభావం అనేది ఆలంకారిక పదబంధం; నేటికి వాటి ప్రభావం అనుభూత మవుతూందని అర్థం. కాని, అటువంటి ప్రభావం వాటిని జీవద్భాషలుగా చేయదు."

గ్రాంథిక వాదులలో వివిధ బృందాలలో సిద్ధాంతరీత్యా, ఆచరణ రీత్యా ఉన్న మౌలిక భేదాలను అప్పారావుగారు తమ అసమ్మతిపత్రంలో పేర్కొన్నారు. జయంతి రామయ్యగారు రెండు వాదాలు మాత్రమే అంగీకరిస్తున్నారు. కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు మూడు వాదాలున్నాయని వాటిని ఇలా వివరించారు.

1. "పూర్వాచార వాదం- దీనికి ప్రతినిధులు ఛాందసులైన కొందరు పాతకాలపు పండితులు", "సాంప్రదాయక వ్యాకరణ నియమాలనుంచి ఏ మాత్రం వైదొలగినా సహజంగా, అసమ్మతి తెలిపే" రకం.

2. ఆధునిక వచన భాషావాదం-ఈ కోవకు చెందిన వారు పురాతన రూపాల జోలికి పోకుండా వ్యాకరణ రీత్యా నిర్దుష్టమైన, సులభమైన శైలిలో, మామూలు పాఠకునికి అర్థమయ్యే విధంగా రాస్తుంటారు. వీరికి రావు బహద్దూర్ కె.వీరేశలింగం పంతులు గారు నాయకుడు.

3. "వాడుకభాషావాదం"- అంటే ఆధునిక భాషావాదం. లక్ష్మణ రావుగారి దృష్టిలో ఇది "సాహిత్య సాంప్రదాయాన్ని, వ్యాకరణాన్ని పూర్తిగా నిరసిస్తూంది; గుర్తింపు పొంది, ప్రాచుర్యానికి వచ్చిన కొత్త వచన శైలిని తోసివేసి, జనం మాట్లాడే వివిధ మాండలికాలకు ప్రామాణిక సాహిత్య భాషా గౌరవాన్ని, స్థానాన్నీ కట్టబెట్టాలని చూస్తూంది".

మొదటి రెండువాదాలూ సాంప్రదాయ వ్యాకరణాన్ని అనుసరిస్తున్నాయంటూనే పరస్పరం ఎంత విభేదిస్తున్నాయో అప్పారావుగారు వివరించారు. జయంతి రామయ్యగారు తమ కరపత్రంలో అప్పారావుగారి మీద ఒక అభియోగం మోపారు.

"పరీక్షాధికారిగా, పాఠ్యపుస్తక సంఘ సభ్యుడుగా తాను 'అంగీకృత ప్రయోగ, వ్యాకరణ నియమాలకు అనుగుణమైన పుస్తకాలనూ, ఈ

నియమాలనూ ఉల్లంఘిస్తున్న పుస్తకాలను కూడ ఆమోదిస్తున్నా'ననీ; 'వ్యాకరణ నియమాలను అనుసరించడమూ, లేక ఉల్లంఘించడమూ' అనేది విద్యార్థి ఇష్టా నిష్టాలకు వదలి వేయమన్నాననీ రామయ్యగారి ఆరోపణ. రామయ్యగారి, ఆయన కోవకు చెందిన వారి ఇంగ్లీషు భాషే వేరు. ఇంగ్లీషు భాషలో రామయ్యగారి వ్యాఖ్యకు అర్థం కావ్యభాషలో గాని, ఆధునిక శిష్ట వ్యవహార భాషలోగాని రాసే స్వేచ్ఛను నేను రచయితలకు విద్యార్థులకు ఇస్తున్నానని.... ఏ భాషలో రాసేవారు ఆ భాషకు ప్రత్యేకమైన వ్యాకరణ సూత్రాలను పాటించాలని నాపట్టుదల కాని, రామయ్యగారికి తెలిసింది ఒకే ఒక వ్యాకరణం, విద్యార్థుల సంగతి అందామా, వారు మామూలుగ దురదృష్టవశాత్తు ఈ రెండూ కాని సంకరభాష రాస్తున్నారు".

పాఠ్యపుస్తకాలు ఎన్నిక చేసే విషయంలో అప్పారావుగారు ఈ క్రింది పుస్తకాలు సిఫార్సు చేశారు.

1. పువ్వాడ వెంకటరావుగారు ముద్రించిన ఏనుగుల వీరాస్వామయ్య 'కాశీయాత్ర చరిత్ర' అలహాబాదు, కాశీ, పాట్నా, పాట్నా నుంచి కలకత్తా వరకూ ఆయనచేసిన యాత్ర.
2. బంకిమచంద్రుని 'కమలాకాంతుడు' లేకా ప్రఫుల్లసేన, 'కామధేనువు'
3. కేతన దశకుమారచరిత్ర
4. రంగనాథరామాయణం–ఉత్తరకాండం(వరుస్యతీసైప్)
5. బ్రౌను పరిష్కరించిన 'హార్స్ ఆఫ్‌ది రాజాస్'

1913 నవంబరు 13వ తేదీ జరిగిన లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్ సభలో బయ్యా నరసింహేశ్వరశర్మ గారు 'పాఠ్యగ్రంథంగా ఉన్న ఏనుగుల వీరాస్వామయ్య గారి కాశీయాత్ర చరిత్రలో భాష ఒక శైలిననుసరించి లేదనీ, వాడుక భాషలో గ్రంథరచన మంచిదికాదనీ, దీనికి వెల్లూరు రెడ్లు, తెలుగు జమీందార్లు వ్యతిరేకులని చెప్పారు. విద్యాశాఖ వారు వాడుకభాషను ఆమోదిస్తూ స్కూలు పైనలు విద్యార్థులకు శైలుల విషయాలలో స్వాతంత్ర్యాన్ని ఇస్తూ జారీచేసిన సర్క్యులర్లను ఉపసంహరించుకొనేటట్లు గవర్నరు గారు ఆదేశించాలని ఒక తీర్మానంలో అర్థించారు. దీనిని మోచర్ల రామచంద్రరావుగారు బలపర్చారు. లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్‌లో గ్రాంథికభాషను సమర్థిస్తూ, వ్యావహారిక భాషను దుయ్యబడుతూ కేశవపిళ్ళై, శేషగిరి అయ్యర్, కృష్ణారావు, వి.యస్. శ్రీనివాసశాస్త్రి మొదలైన వారు మాట్లాడారు. కొంతసేపు చర్చ జరిగిన

తర్వాత విద్యాశాఖ డైరెక్టర్ ఆల్‌ఫ్రెడ్ బర్న్ స్కూలు ఫైనలు విద్యార్థులకిచ్చిన స్వాతంత్ర్యం తాత్కాలికమనీ, ఇంటర్ మీడియేట్ కాంపోజిషన్ కమిటీ వారి నివేదికపై ఒక నిర్ణయం తీసుకొన్న తర్వాత ప్రభుత్వ విధానం ప్రకటిస్తామని హామీ ఇచ్చిన తరువాత బయ్యా నరసింహేశ్వర శర్మగారు తీర్మానాన్ని ఉపసంహరించుకొన్నారు. ఈ విషయమై 1913 హిందూ దినపత్రిక ఇలా సంపాదకీయం రాసింది.

"విద్యాశాఖ డైరెక్టర్‌గారి సమాధానం అవమానకరమైనది... పాఠశాలల్లో రెండు విధాలైన శైలులను గుర్తించడం అర్థరహితం. శ్రీ శ్రీనివాసశాస్త్రి గారు చెప్పినట్టు పాఠశాలలు అనవసరమైన వివాదాలలోనికి దిగాయి. ఇప్పుడు విద్యాశాఖ ఉచితమైన వైఖరిని అవలంబించి యిలాగ చెప్పవలసి వుంటుంది: 'ఆధునిక భాషావాదం ముందు తన ఉనికిని తాను స్థిరపరుచుకుని, అటు పిమ్మట తనను గుర్తించవలసినదిగా, అడగమనండి. అలాంటి స్థితిని గ్రామ్యభాష యింత వరకూ సాధించుకోలేదు.

గ్రాంథికవాదులూ, వ్యావహారిక వాదులూ రెండు శిబిరాలుగా చీలిపోయారన్నది నికరమైంది. అందుకే అప్పారావుగారు తమ అసమ్మతి పత్రంలో ఇలా రాశారు.

"మన తోవలు వేరయ్యే స్థితిలో వున్నాము. మనం చేయబోయే నిర్ణయం తెలుగు ప్రజల భవిష్యత్తును ప్రభావితం చేస్తుంది. తెలుగు సాహిత్యానికి సంకెళ్ళువేసి కడుపు మాడ్చడమా, లేక దానికి స్వేచ్ఛ, జవసత్వాల నిచ్చి, దాన్ని ఒక గొప్ప నాగరక శక్తిగా చేయడమా అనేది మనపై ఆధారపడివుంది. మొత్తం ఒక జాతి భవిష్యత్తును నేడు -బహుశా ఆ చంద్రార్కంగానేమో. ఎవరు చెప్పగలరు?"

ఇంటర్ మీడియేట్ కాంపోజిషన్ కమిటీ వారు చర్చలు జరుపుతూ ఒక అంతిమ నిర్ణయం తీసుకొనడానికి ముందుగానే ఒక్క లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్‌లోనే కాక దేశంలో ఊరూరా, పల్లెపల్లెలా సాహితీ పరులమనుకొనే వారూ, నిజమైన పండితులూ గ్రాంథిక వాద విజయం కోసం సభలు జరిపారు, తీర్మానాలు చేశారు. మహజరునామాలపై పదివేలమంది చేత సంతకాలు చేయించి గ్రామ్యభాషకు ఇచ్చిన అనుమతిని రద్దుచేయాలని ఆందోళన లేవతీశారు. ఇది 1912 సంవత్సరాంతంలోనే ప్రారంభమైంది. 1914లో తారాస్థాయిని చేరుకొంది. ఆ సంవత్సరం జూన్ 28వ తారీఖు మొదలు ఆగస్టు

23 వరకు అంటే సుమారు రెండు నెలలపాటు గ్రాంధిక వాదులు 24 ఊళ్ళలో సభలు జరిపారు. వీటికి సుప్రసిద్ధ స్థానిక ప్రముఖులు అధ్యక్షత వహించారు. ఏయే ఊళ్ళలో ఏయే తేదీలలో సభలు జరిగాయో ఎవరెవరు ప్రముఖ పాత్ర వహించారో ప్రక్కపుటలలో పొందుపర్చడం జరిగింది.[22]

ఆంధ్రదేశంలోని ముఖ్యపట్టణాల్లోనూ, రాష్ట్రేతర ప్రాంతాల్లోను వ్యావహారికభాషా బహిష్కారోద్యమ సందర్భంగా జరిగిన సభలూ సమావేశాలు

వ. సంఖ్య	తేదీ	పట్టణంపేరు	జిల్లా	వివరాలు
1	28-6-14	కాకినాడ	గోదావరి	అధ్యక్షుడు-మ.రా.రా. శ్రీ అర్ని రఘునాదరావు పంతులుగారు, ఫస్ట్‌గ్రేడ్ సబార్డినేట్ జడ్జి. ప్రతిపాదకులు-పి.వి.పేరయ్యశాస్త్రిగారు, బి.ఏ., గవర్నమెంటు ప్లీడర్. అనుమోదకులు-రావుబహదూర్ కె.సూర్యనారాయణమూర్తి నాయుడుగారు, మునిసిపల్ ఛైర్మన్, ఇన్నీస్ అండ్ కో యజమానులు. బలపరచినవారు- మ.రా.రా. శ్రీ.పి.నాగేశ్వరరావు పంతులుగారు, బి.ఏ., బి.ఎల్. ట్రెజరీ డిప్యూటీ కలెక్టర్.

22. ఈ వివరాలు అక్కిరాజు రమాపతిరావుగారు తమ 'వ్యావహారిక భాషా వికాస చరిత్ర' అనే గ్రంథంలో అనుబంధంలో ఉదాహరించారు. వారికి కృతజ్ఞతలతో ఆ వివరాలనే యథాతథంగా చేర్చుకొన్నాను.

2.	14-7-14	బెజవాడ	కృష్ణా	అధ్యక్షుడు- దివాన్ బహదూర్ వై.జానకిరామయ్య పంతులుగారు, రిటైర్డ్ జిల్లా జడ్జి. ప్రతిపాదకులు- మ.రా.రా. శ్రీ.ఏ.జి.కె.అయ్యంగార్, ఎం.ఏ., ఎల్.ఎల్.బి. బార్ ఎట్ లా. అనుమోదకులు- డి.మాధవరావు పంతులుగారు, బి.ఏ., బి.ఎల్, హైకోర్టు వకీలు.
3.	6-7-14	నూజివీడు	కృష్ణా	అధ్యక్షులు- శ్రీరాజా వేంకటరంగయ్యప్పారావు బహదూర్ కపిలేశ్వరం సంస్థానం జమీందారు. ప్రతిపాదకులు-వడిమి తిరువూరుజమీందారు, విసగడప సంస్థానం. అనుమోదకులు-ఉయ్యూరు జమీందారు. ఐంవరవివారు-మ.రా.రా. శ్రీ ఎస్.వెంకోబారావుగారు, బి.ఏ., బి.ఎల్.
4.	7-7-14	గుంటూరు	గుంటూరు	అధ్యక్షులు- మ.రా.రా. శ్రీ.కాశీకృష్ణాచార్యులుగారు. శతావధాని.
5.	8-7-14	పిఠాపురం	గోదావరి	అధ్యక్షులు-పి.వాగేశ్వరరావు పంతులుగారు, బి.ఏ., బి.ఎల్. ట్రెజరీ డిప్యూటీ కలెక్టర్. కాకినాడ. ప్రతిపాదకులు-వి.కోవేటిరావునాయుడుగారు, డిప్యూటీ తహసిల్దార్.
6.	10-7-14	కడప	కడప	అధ్యక్షులు-వి.రామానుజరావుగారు, బి.ఏ.,
7.	12-7-14	పెద్దాపురం	గోదావరి	అధ్యక్షులు-డబ్ల్యు.వాగభూషణంగారు, బి.ఏ., హుజూర్ సిరస్తాదార్, గోదావరి కలెక్టర్ గారి కార్యాలయం.

8.	13-7-14	తుని	గోదావరి	అధ్యక్షులు—ఎమ్.రామమూర్తి నాయుడుగారు.
				బి.ఏ., హెడ్‌క్వార్టర్స్ డిప్యూటీ కలెక్టర్, కాకినాడ.
				ప్రతిపాదకులు—డి.కృష్ణారావు పంతులుగారు,
				బి.ఏ., కొట్టాం సంస్థానం దివాన్.
				అనుమోదకులు—కె.లక్ష్మీనరసింహం
				నాయుడుగారు, డిప్యూటీ తాసిల్దార్.
9.	15-7-14	తిరుపతి	ఉత్తరార్కాడు	అధ్యక్షులు—వి.సుబ్రహ్మణ్యయ్య. బి.ఏ.,
				ఎల్.టి.ప్రధానోపాధ్యాయుడు.
				హెచ్.ఇ.ఎల్.ఎం.హైస్కూలు.
10.	18-7-14	ప్రొద్దుటూరు	కడప	అధ్యక్షులు—వి.వసంతరావుగారు, బి.ఏ.,
				ఫస్ట్‌గ్రేడ్ ప్లీడర్.
11.	18-7-14	అమలాపురం	గోదావరి	అధ్యక్షులు—పాలెపు వెంకటగోపాలంగారు.
				రిటైర్డు ప్లీడర్.
12.	18-7-14	ఎలమంచిలి	విశాఖపట్నం	అధ్యక్షులు—కె.లక్ష్మీనారాయణరావు
				పంతులుగారు. హెడ్ అకౌంటెంట్.
				ప్రతిపాదకులు—
				మ.రా.రా.శ్రీ.ఎం.సుబ్బారావు పంతులుగారు,
				ప్లీడరు.
13.	24-7-14	తణుకు	కృష్ణా	అధ్యక్షుడు—కె.కళ్యాణస్వామినాయుడుగారు.
				బి.ఏ., బి.ఎల్. డిస్ట్రిక్టుమున్సిఫ్. తణుకు.
				ప్రతిపాదకులు—సి.సీతారామారావుగారు.
				ప్లీడరు.
				అనుమోదకులు—జె.మందరరామయ్యగారు,
				బి.ఎ. ప్లీడరు
				బలపరచినవారు—పి.రామచంద్రరావుగారు,
				బి.ఏ., టీచర్.

14.	24-7-14	రాజమండ్రి	గోదావరి	అధ్యక్షులు-రావుబహదూర్ కం. వీరేశలింగం పంతులుగారు, విఖ్యాత గ్రంథరచయిత, ప్రెసిడెన్సీ కాలేజి, పూర్వోపాధ్యాయుడు, ప్రతిపాదకులు- సి.హెచ్.వెంకటాచలం పంతులు, గవర్నమెంటు ప్లీడర్, పబ్లిక్ ప్రాసిక్యూటర్.
15.	14-7-14	అనంతపురం	అనంతపురం	అధ్యక్షులు-మ.రా.రా. శ్రీ.వెంకటసుబ్బారావు పంతులుగారు, హెడ్‌క్వార్టర్స్ డిప్యూటి కలెక్టర్.
16.	14-7-14	మసూలా	కృష్ణాజిల్లా	అధ్యక్షులు-మొదటిరోజు వి.వెంకటసుబ్బారావు పంతులుగారు, రెండో రోజు-రావుబహదూర్ పురాణం వెంకటప్పయ్యగారు. ప్రతిపాదకులు-శతావధాని వెంకటశాస్త్రిగారు.
17.	27-7-14	బళ్ళారి	బళ్ళారి	అధ్యక్షులు-మ.రా.రా. శ్రీ.కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు, కవి, నాటక రచయిత. ప్రతిపాదకులు- టి.రాఘవాచార్యులుగారు, బి.ఏ., బి.ఎల్. అనుమోదకులు-బి.భీమారావుగారు, బి.ఏ, బి.ఎల్. బలపరచినవారు-పండిత నరసింహశాస్త్రిగారు, హిందూ హైస్కూలు తెలుగు పండితుడు.
18.	28-7-14	కర్నూలు	కర్నూలు	ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీ సమాజంవారిఆధ్వర్యంలో సభ జరిగింది.
	2-8-14	కర్నూలు	కర్నూలు	అధ్యక్షుడు-రావుబహదూర్ కె.సుబ్బారాయుడు పంతులుగారు.
19.	30-7-14	పెనుగొండ	అనంతపురం	ప్రతిపాదకులు- మ.రా.రా. శ్రీ.ఆర్.వెంకోబరావుగారు, అనుమోదకులు- ఎమ్.నరసింహాచార్యులుగారు.
20.	31-7-14	నెల్లూరు	నెల్లూరు	అధ్యక్షులు-హానరబల్ ఏ.ఎస్.కృష్ణారావుగారు.

21.	31-7-14	బరంపురం	గంజాం	అధ్యక్షులు -మ.రా.రా.శ్రీ న్యాయపతి రామానుజస్వామి పంతులుగారు, బి.ఏ., బి.ఎల్. ప్రతిపాదకులు-ఊటుకూరి వెంకటగోపాలరావు పంతులుగారు, అనుమోదకులు- వి.వెంకటభోగయ్యపంతులుగారు. డి.దక్షిణామూర్తిశాస్త్రిగారు.
22.	14-8-14	హర్పనహళ్ళి	బళ్ళారి	అధ్యక్షులు-కై.గురురాజారావుగారు, బి.ఏ., బి.ఎల్.
23.	12-8-14	బారువ	గంజాం	అధ్యక్షులు-సోంభట్ల వెంకయ్యగారు.
24.	23-8-14	అన్నవరం	గోదావరి	అధ్యక్షులు-కాశీభట్ల బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు.

ఆంధ్రభాషా సంరక్షక సమాజం, కాకినాడ వారు వ్యావహారిక భాషను నిరసిస్తూ పలు ప్రాంతాల్లో చేసిన తీర్మానాలను, హిందూ, ఆంధ్రపత్రిక మొదలైన దినపత్రికల్లో, వ్యావహారిక భాషను సమర్థిస్తూను, విమర్శిస్తూను, వచ్చిన సంపాదకీయ లేఖలను, పుస్తక రూపంలో ప్రకటించారు. ఆ పుస్తకం నుంచే ఈ వివరాలు ఇక్కడ పొందుపరచాను. మద్రాసు మెయిల్ పత్రికలో కూడా ఈ వివాదానికి సంబంధించిన ఖండన మండనలు ఆ రోజుల్లో వెలువడ్డాయి.

ప్రగతికి ఎంత విరుద్ధమైనా ప్రజాభిప్రాయం అలాగ ఉన్నప్పుడు, శాసనసభలో ప్రతి ఘటన ఏర్పడ్డప్పుడు ప్రభుత్వం పూర్వపు నిర్ణయాలను మార్చుకొనక తప్పలేదు. స్కూల్ ఫైనల్ విద్యార్థులకు ఇచ్చిన శైలుల అనుమతి రద్దు చేశారు. 1914 ఆగస్టు 11వ తేదీ ప్రకటనలో విశ్వవిద్యాలయం రిజిస్ట్రార్ 2వ ప్రకటన చేశారు. "విశ్వవిద్యాలయం ప్రయోజనాల నిమిత్తం 'ఆధునిక తెలుగు' అనే దానిని గుర్తించడానికి సిండికేటు సిద్ధంగా లేదన్న సమాచారంతో సిండికేటు ఆజ్ఞానుసారం ప్రచురించడమైంది". ఈ ప్రకటన వల్ల వ్యావహారిక భాషకు విశ్వవిద్యాలయంలో దేవిడీమన్నా జరిగింది. గ్రాంథిక వాదులు సంబరపడ్డారు. పత్రికలు వ్యాఖ్యానించాయి. ఇది గ్రాంథికవాదానికి సంపూర్ణ

విజయం కాదు. కాంపోజిషన్ కమిటీ వారు తెలుగు వ్యాస రచనలో కొన్ని సంకెళ్ళను సడలించక పోలేదు. త్రిలింగ పత్రిక చేసిన విమర్శ గమనించదగ్గది.[23]

"..... దూరదృష్టితో ఆలోచించిన వారెవరును ఈ వాదముల జీవ మరణములకు విశ్వవిద్యాలయము కర్తయని యెన్నడును తలచరు. దానిని గాని, దీనినిగాని విద్యాధికులైన గ్రంథకర్తలు పరిత్యజించినప్పుడే అదిగాని, ఇదిగాని ఓడినదని చెప్పవలసియున్నది... గ్రంథకర్తలకు తీర్పు చెప్పెడి అధికారము విశ్వవిద్యాలయమునకు లేదు...

"విశ్వవిద్యాలయం నిర్ణయించిన తెలుగు వ్యాస రచనా సంఘ తీర్మానాలను బట్టి అర్థానుస్వార శకట రేఫల రచయితల యిష్టానికి లోబడ్డాయి; వ్యాకరణ సూత్రాలు కొన్ని సడలేందుకు వీలు కలిగింది; సంధి కొన్ని విషయాలలో ఐచ్ఛికమైంది; సంభాషణ ధోరణి ననుసరించి వీలైనంత వరకు రచనలు చేయడం మంచిదేనని తేలింది. కాబట్టి–

"దీనివలన ఏమి తేలుచున్నది? గ్రాంధిక భాషకు కట్టుబాటులు కొన్ని పోయినవి. వ్యావహారిక భాషకు లేని అంగీకారము కొంత వచ్చినది. ఇది గ్రాంధిక భాషకు విజయమా? వ్యావహారిక భాషకు విజయమా?....."

వాడుక భాషవల్ల దేశానికేదో అపకారం జరగబోతుందని అపోహలు సృష్టించి, ఆవేశాలు రెచ్చగొట్టి విశ్వవిద్యాలయం పరిధి నుండి వ్యావహారిక భాషను వెళ్ళగొట్టి విద్యార్థులకు మరికొన్ని తరాలపాటు నిర్బంధ గ్రాంధిక శైలిని రుద్ది, గ్రాంధిక వాదులు ఒక తాత్కాలిక విజయాన్ని పొందినా, 1914లోనే వాడుక భాష తన సముచిత స్థానాన్ని గ్రంథ ప్రచురణల మూలంగా సంపాదించుకొనసాగింది. తరతరాలుగా మెకంజీ రికార్డులూ, భౌమవ్రాతప్రతులూ నిజమైన సంప్రదాయం ఏమిటో ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయంలో నిక్షిప్తం చేయడం వల్ల ఆ నిధులను పరికించిన విద్వాంసులు, విజ్ఞులు తమ కర్తవ్యాన్ని గుర్తించారు. ప్రొఫెసర్ యం.రంగాచార్యులుగారూ, రెంటాల వెంకటసుబ్బారావుగారూ, వేపా రామేశం గారూ ప్రోత్సహించి వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి చేత పద్మ పురాణంలోని పులికి ఇచ్చిన మాట నిలుపుకొన్న ఆవు కథను 'కామధేనువుకథ' అనే పేరుతో వాడుక భాషలో రాయించి ప్రకటించారు. ఈ చిన్ని పుస్తకం వాడుక భాష ప్రయోజనాలను చాటే పెద్ద

23. కె.వి.రమణారెడ్డి–మహోదయం–పుట 217లో దీనిని ఉపయోగించారు.

తూర్యం. ఈ ప్రచురణకు 'హెచ్చరిక'గా రెంటాల వెంకటసుబ్బారావుగారు కుండబద్దలు కొట్టినట్టు చాలా విషయాలు చెప్పారు.

"తెలుగు భాష మాట్లాడే రెండుకోట్ల మంది జనులలో గ్రాంథిక భాషను మాట్లాడే వారు ఒక్కరు కూడా లేరని చెప్పవచ్చును. ఈ చెప్పిన రెండు కోట్ల మందిలో భారతాది గ్రంథాల భాషలో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములున్నూ జరుపుకొనే మహామహాపులెందరున్నారు?... కొత్త కొత్త చరిత్రలు, శాస్త్రములు, కథలు, హాస్యములు, పాటలు, పదములు ఇవన్నీ ప్రజలకు, బిడ్డలకు బోధపడవలెనంటే సంకరాము చేసి పాడు చేసిన గ్రాంథిక భాషలో గాక నిజమైన, పరిశుద్ధమైన మనోహరమైన వాడుక భాషలోనే ఉండవలెను... జ్ఞానమును, ఆనందమును పెంచే సర్వజనోపయోగములైన గ్రంథములు వ్రాయండి, ముద్రించండి, ప్రచురించండి. చిన్ని బిడ్డలు 199 లక్షల మందికి అభివృద్ధి మార్గము ఏర్పరచండి". రెంటాల వారి ఈ 'హెచ్చరిక'[24] ఈ వివాదంలో ముచ్చిలిక.

1914లోనే కాకినాడలో ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వార్షిక సాంవత్సరిక సమావేశాలు జరిగాయి. విశ్వవిద్యాలయంలో వీగిపోతే వీగిపోయింది. వ్యావహారిక భాషావాదాన్ని పరిషత్తు వేదిక మీద నుంచి ప్రచారం చేయాలని గిడుగురామమూర్తిగారు, గురజాడ అప్పారావుగారు పనికట్టుకొని కాకినాడకు వెళ్ళారు. వారితో వజ్ఝల చినసీతారామస్వామి శాస్త్రి, బుర్రా శేషగిరిరావు, గిడుగుసీతాపతి గార్లు కూడా వెళ్ళారు. ఆ సాహిత్య పరిషత్తు సమావేశంలో గ్రాంథికవాదులు అప్పారావుగారిని గానీ, గిడుగురామమూర్తిగారిని గానీ, వజ్ఝలవారినిగానీ మాట్లాడనియ్యలేదు. గ్రామ్యవాదులు ఇందులో పాల్గొనడానికి వీల్లేదని జయంతి రామయ్యగారు కచ్చితంగా చెప్పారు. వ్యావహారిక వాదులకు ఆతిథ్యం ఇచ్చిన పోలవరం జమీందారు గారు చేసిన ఏర్పాట్ల గురించి, పెట్టించదలచిన సభల గురించి గిడుగు సీతాపతిగారు ఇలా రాశారు:[25]

"..... ఈ పరిషత్తు సమావేశములు ఈ మూడు దినములున్ను జరుగనీయండి. ఆ మరుసటి దినము టౌను హాలులో నేనొకసభ ఏర్పాటు చేస్తాను. అది కూడా మూడు దినములు సాగిస్తాము. మొదటి దినమున అప్పారావుగారు, రామమూర్తిగారు ప్రసంగిస్తారు. రెండవ దినము పరుల

24. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి 'కామధేనువు కథ-భాషాప్రసక్తి', ద్వితీయ ముద్రణ, 1984
25. సాహిత్యోపన్యాసములు, 4వ భాగము, పుట 27

చినసీతారామ స్వామి శాస్త్రి గారొక్కరే తెలుగు వ్యాకరణములను గూర్చి సవిస్తరముగా ప్రసంగించి వ్యావహారిక భాష ఎట్లు ఎంతవరకు గ్రంథ రచనకు గ్రాహ్యమో పండిత దృష్టితో నచ్చజెప్తారు. మూడవ దినము బుర్రా శేషగిరి రావున్ను, సీతాపతి గారున్ను యువక రచయితల ప్రతినిధులుగా ప్రసంగిస్తారు, అని పోలవరము జమీందారుగారు తెలియజేశారు. అందుచేత మేము వారము దినములు జమీందారుగారి భవనములోఉంటిమి. ప్రతి దినము అప్పారావు గారితోనో మాతండ్రి గారితోనో వరుల వారితోనో ఈ భాషా వాదమునకు సంబంధించిన చర్చలు జరుపుటకు చాలా మంది పండితులు, వచన రచయితలు వస్తూ ఉండే వారు. వారి ప్రసంగములు బహువిధములుగా ఉండేవి. మా తండ్రి గారే ఎక్కువగా ప్రసంగిస్తూ ఉండేవారు. ఎవరూ రాని సమయంలో తిరుపతి శాస్త్రిగారితో మా తండ్రిగారు ప్రసంగిస్తూ ఉండేవారు. ఆ యేడు దినములున్ను ఆ మందిరము సందడిగా ఉండేదని చాలా కాలము చెప్పుకొంటూ ఉండే వారు".

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు నుండి వ్యావహారిక భాషా వాదులకు సాధ్యమైనంత దూరంగా ఉండడానికి దాని కార్యకర్తలు ప్రయత్నించసాగారు. 1915లో మొదట చెన్నపట్నంలో జరపాలనుకొన్న కార్యనిర్వాహక సభలను ఫిబ్రవరి 20వ తేదీ శనివారం నాటికి బెజవాడలో జరపడానికి నిశ్చయించారు. దీనికి వ్యావహారిక భాషావాదులు హాజరుకాకుండా చేయాలనే ఈ వ్యూహం పన్నారు. "ఆంధ్రమహాజన సభకు అంటకుండా సాహిత్య పరిషత్తును కార్యకర్తలు కాపాడుకొంటూ వస్తున్నారని గురజాడ అప్పారావుగారు భావించారు. ఆ తొల్లి సంవత్సరం ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు యొక్క సాంవత్సరిక సభ ఆంధ్రమహాజన సభతో పాటు బాపట్లలో జరపవలసిందని నొక్కి చెప్పాను. నామాటగా నా మిత్రులు విని అలా చేసి వుంటే ఆంధ్రమహాజన సభలో వుండే నవదేశాభిమానుల ధోకాకు సాహిత్య పరిషత్తు మూడు ముక్కలయిపోయి వుండదా?" అని గురజాడ వారు రాశారు.[26] పరిషత్తు పనులన్నవి ఒకరిద్దరి మీదనే జరగవలసినదని జయంతి రామయ్యగారూ, వారి పోషకులు పిఠాపురం మహారాజావారూ భావించి నట్టున్నారు.

---

26. లేఖలు - పుట 191

అప్పారావుగారు పేర్లు ప్రత్యేకంగా చెప్పలేదు కాని జయంతి రామయ్యగారే ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తును గుత్త తీసుకోదలిచారని చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారి రాతల వల్ల తెలుస్తోంది. ఆంధ్రుల చరిత్ర మూడవభాగం అవతారికలో ఈ సంగతి ఆయన స్పష్టపరిచారు. ఆయన సాహసించి చరిత్ర ప్రచురణ ఆరంభించిన తోడనే దేశంలో కొంత కదలిక జనించడం మొదలైంది. సహాయం చేయగల రనుకొన్న వారు శత్రుత్వాన్ని వహించారు. వీరభద్రరావు గారి మాటలు ఇలా ఉన్నాయి.[27]

"నాకీ మహత్కార్యమున దోడ్పడదగిన విద్యాధికులలో నొక్కరగు శ్రీయుత జయంతి రామయ్య బి.ఏ, బి.ఎల్ గారు ప్రతిపక్ష కోటిలో జేరిన వారైరి. సమగ్రము సప్రమాణమునగు జరిత్రము కావలయుననియు నందుకొక పరిషత్తేర్పడవలయుననియు నుద్ఘోషించిరి. అటు వెనుక వారు చేసిన ప్రయత్నములు ఫలించి కొందఱు మహారాజుల ద్రవ్య సహాయమునను విద్యాధికుల ప్రోత్సాహము వలనను ఆంధ్ర భాషా సాహిత్య పరిషత్తు (Telugu Academy) ఏర్పడినది. ఆంధ్రదేశ చరిత్రాంశ పరిశీలనకు బ్రోత్సాహమొసంగుటయు, లభ్యములైన వానిలో మిక్కిలి విశ్వసనీయములైన యాధారముల సాహాయ్యమున సవిస్తరముగాఁ తెలుగుదేశము యొక్కయుఁ బ్రజల యొక్కయు, చరిత్ర మొకటి రచించి ప్రచురించుట పరిషత్తు యొక్క ప్రధానోద్దేశములలో నొకటిగాఁ దెలుపఁబడియెను. ఇదియొక శుభసూచకమని తలంచితిని గాని నా ప్రతిపక్షుల ప్రయత్నముల మూలమున నేనా పరిషత్తును సమీపించుటకే సాధ్యపడినది కాదు. తరువాత 'తెలుగు ఎకాడెమీ'కి మేనేజరు కావలయునని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁబడియెను. కొందఱు విద్యాధికులైన మిత్రుల ప్రోత్సాహము వలన నేనాయుద్యోగమునకు దరఖాస్తు పెట్టినప్పుడు జరిగిన చర్య వైపరీత్యముగాఁ గన్పట్టక మానదు. అది యొక పెద్ద చరిత్రమగును. పరిషత్కార్యదర్శులకును తత్సభాధ్యక్షులకును చర్చ ప్రారంభమై కొంతకాలము నడచినది. అటు పిమ్మట కార్యదర్శులైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారును, మ.రా.రా.శ్రీ హైకోర్టు వకీలు పురాణము నాగభూషణము ఎమ్.ఏ., బి.ఎల్‌గారును, డాక్టర్ ఆచంట లక్ష్మీపతి బి.ఏ.ఎమ్., బి.సి.యమ్.గారు 'మేనేజరు'గా నన్నునియమించి యంగీకారమునకై అధ్యక్షులగు

27. ఆంధ్రుల చరిత్రము, మూడవ భాగము, అవతారిక, పుట 9-11

రామయ్య గారికిఁ బంపఁగా వారు 'మేనేజరు' లేకుండా సంవత్సర కాలము గడుపుటకైన వొప్పుకొనిరి కాని వాకుఁ బ్రవేశము గలిగింప నిష్టపడరైరి. అంతట నదియు నామేలునకేయని భావించి పరిషత్తున కొక్క నమస్కారమిడి చెన్నపురి విడిచి వచ్చితిని".

1915లో ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు రాజకీయాలు దుర్గంధ భూయిష్ఠంగా ఉన్నాయని గురజాడ అప్పారావుగారు భావించి "పర్వాలేదు, కృష్ణవరదలకి దాని యావత్తు కొట్టుకుపోయింది" అని తృప్తిపడదా మనుకొన్నారు. అయితే వాస్తవానికి ఆంధ్రదేశంలోని అన్ని నదుల వరదలూ ఒక్కుమ్మడిగా వచ్చినా సాహిత్య రాజకీయాల వాసన ఇబ్బడి ముబ్బడిగా ఉండక తప్పదు. ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తును సంస్థాపించి నప్పుడే కందుకూరి వీరేశలింగంగారి సూచనల ప్రకారం ఒక సమగ్రమైన నిఘంటువును నిర్మించుదామనుకొన్నారు. దానికి ప్రధాన సంపాదకునిగా వేదం వెంకట రాయశాస్త్రిగారిని నెలకు 250 రూపాయల జీతం మీద నియమించారు. వారికో ఇద్దరు సహాయకుల్ని నెలకు మూరేసి రూపాయల జీతం మీద నియమిస్తామని మాట ఇచ్చారు కాని, అలాంటి సహాయకుల్ని నియమించనే లేదు. ప్రధాన సంపాదకుడు 'ఏకకుడు'గానే ఎటువంటి దుర్భర పరిస్థితుల్లో పనిచేయవలసిందీ వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి గారు తమమాటల్లో ఇలా తెలియచేశారు.[28]

"కార్యస్థానము పుదుపేటలో నున్నంత కాలము, దానికి దాపున ప్రాగ్దక్షిణ దిశయందు మునిసిపాలిటీ వారి నగర జన పురీష నిర్హరణ శకటవ్రాతముల నిలువరవుతావుల గుటం బట్టి, ప్రధాన సంపాదకుడును ఆ లేఖకులును మఱి యొక లేఖకుడును 'మఱుఁగుఁబెరటిలో కట్టి వైవంబడిన జనుల యొక్క దుర్గంధము అనుభవించుచుండిరి. మఱియు కార్యస్థానమైన గృహ మందు మఱుఁగుఁ బెరడు లేనందున ప్రధాన సంపాదకుఁడు బహిశ్శంకకు పోవలసివచ్చిన సమయముల యందు మునిసిపాలిటి వారి సార్వజనిక పురీషాల యములకు పోవుటయు, అందువర్ణనకు మన స్సొప్పని దుఃఖకర ఘోరాను భవములకు పాలగుటయు సంభవించుచుండెను. కార్య స్థానమున వాయు మార్గములను మూసినచో ఊపిరి సలుపదు. తెఱచినచో పూర్వోక్తములైన మునిసిపాలిటీ బండ్ల దుర్గంధము అలుగులు తెంచుకొని వెల్లువపాఱి ప్రధాన

---

28. వేదము వేంకటరాయశాస్త్రుల వారి జీవిత చరిత్ర సంగ్రహము పుట -161

సంపాదకుని ప్రాణవాయువును ముంచి కొట్టుకొనిపోవును, ఇప్పుడునయితము చింతాద్రి పేటలోని కార్యస్థానాలయమునందు అన్ని గదులలోను మేలయిన ప్రధాన సంపాదకుని గదియు ఇంచుక తక్కువగా ఉక్తదుర్గంధ దశకే లోనయియున్నది".

చేపట్టిన కార్యము మీద శ్రద్ధాసక్తులున్నవారు ఎన్ని కష్టాలైనా ఓర్చుకొని పనిచేయగలరు. సంస్థ కోసం వ్యక్తులు పనిచేసినప్పుడే ఏదయినా కాళ్ళు నిలదొక్కుకోగలదు. కాని, ఒక వ్యక్తి కోసం సంస్థ మీదు కట్టదలచుకొంటే పనులు స్తంభిస్తాయి. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తును దాని నిఘంటు నిర్మాణాన్ని జయంతి రామయ్యగారి కోసమే ప్రత్యేకించారని వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి గారి మాటల వల్ల తెలుస్తూంది. పైన ఉదహరించిన నివేదికను వారు పంపుకొంటే ఏం జరిగిందో వారి మాటల్లోనే చూడండి.[29]

"ఈ నివేదికను నేను విశదీకరణార్థమై మొక్కపాటి సుబ్బారాయుడు గారికి పంపితిని. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషన్మంత్రి సభలో తామొక సభ్యులైన సుబ్బారాయుడుగారు, 3-11-1917 తేదీలో ఆ సభలో దీనిని మదనుమతింజెంది పఠించి యిందుల విషయములకు తమ యంగీకారముందెలిపిరి. అందఱు నంగీకరించిరి. అగ్రాసనాసీనులైన శ్రీయుత జయంతి రామయ్య పంతులుగారు మాత్రము ఇందు సన్యస్తములయిన కాయిక క్లేశములు వాకొక్కనికే చెందినట్టివని వక్కాణించిరి. అందులకు నేను "నేనిపుడు పనిచేయఁగూర్చుండుచోట ఇంచుకసేపు కూర్చుండు వారికెల్ల ఆ బాధ తెల్లసంభవించును" అని వచించితిని.

"శ్రీ పిఠాపురము రాజాగారు తమ కోరిన ప్రకారము నిఘంటునిర్మాణ కార్యమును మదరాసు నుండి కాకినాడకేని పిఠాపురమునకేని కొనిపోయి తమ సమీపముననే, తమయాధ్యక్ష్యముననే, అట్లయినను, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు వారి పరామరిక క్రింద జరుపుకొన వచ్చుననియు, మదీయ సంపాదకత్వము 4-11-17 తేదీ నుండి మూడునెలలకు మదరాసులోనే నివర్తిల్లుననియును ఆ సభలో నిర్ణయములు చేయఁబడినవి. పరిషత్తు వారి పరామరికం గూర్చి వాతోఁగూడ శ్రీయుతులు వేమవరపు రామదాసు పంతులు బి.ఏ. బి.ఎల్ గారును, వాగ్పూడి కుప్పుస్వామయ్య బి.ఏ. గారును "ఈ నిఘంటు కార్యము

29. వేదం వెంకటరాయశాస్త్రుల వారి జీవిత చరిత్ర సంగ్రహము-స్మృతులు 157-8

మనచేతి నుండి తొలగి దూరదేశమునకు పోయిన పిమ్మట దీనిపై మన పరామరిక యేల". అని యాక్షేపించిరి, ఆ యాక్షేపము రామయ్యగారికి అసమ్మతముగా నుండినది. సభలో అది నెఱవేఱలేదు.

"నిఘంటు సభా సమ్మేళకులయిన శ్రీయుత గుమ్మడూరి వేంకట రంగారావు ఎమ్.ఏ., గారు, 1914 సంవత్సరంలో మదరాసులోను, 1915 సంవత్సరంలో నెల్లూరిలోను, నాతో "మీరు ఏతన్నిఘంటు సంపాద నాధికారమును వహింప వలయునని పరిషత్తు వారి యభిమతము; దానిని మీరు నెఱవేర్చిన ఆంధ్రలోకమునకు ఉపకారమును మీకు కీర్తియును గలుగును; కావున మీరీ యధికారము నంగీకరింపదగును" అని బోధించిరి. వెంటనే నెల్లూరిలో మదరాసులోని యొకానొక పరిషత్సభ్యుని బంధుమిత్రుల వలన నుండి పారుపరీణముగా "ఈ యధికారమున ఈయనను రెండు సంవత్సరములే యుంతురు. అప్పటికి పలాని వారలు రాజకీయోద్యోగ విరతులై స్వయముగానే దీనింబూనుదురు" అని యొక కింవదంతి కలిగినది. అనంతరము నేను మదరాసులో వేంకటరంగారావు గారిని దర్శించి ఆ కింవదంతిని నివేదించి "ఏమట్లు జరుగునా? అట్లే జరుగునేని, ఈ యుద్యోగంపు జీతము పాటి యాయతిని నాకొసంగ దగిన ముద్రాశాలా వ్యాపారమును దీనికై మానుకొని ఇది విరమించి నంతట నిరాధారుఁడనగుదునే". అని యడుగగా, వారు "నేను సమ్మేళకుఁడనుగా నుండఁగా అట్లు జరుగనేరదు", అని వాక్రుచ్చిరి. ఆ మాటపై ఈ పనిని 5 ఏండ్ల నియోజనమును, 2 ఏండ్ల కనంతరము ఇరుపక్షములను 3 నెలల హెచ్చరికచే విరామ నియమనమును గైకొంటిని. ఆ రెండేండ్లునయినవి, కింవదంతియు నొక విధముగా నెఱ వేఱినది".

కార్యకర్తలలో ఉన్న చేవను పట్టి సంస్థలలో జీవం ఉంటుంది. స్థాపించిన నాటి దగ్గర నుంచి ఒక పదకొండేళ్ళ దాకా ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు కార్యకలాపాలెలా జరిగాయో పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహరావు గారు తమ అధ్యక్షోపన్యాసంలో ఇలా చెప్పారు.[30]

" పరిషత్తును బ్రతి సంవత్సరమెవ్వరో యొక రేదో యూరి కాహ్వానించుచున్నారు. మన మెవ్వరినో యధ్యక్షు నేర్పఱుచుకొను చున్నాము. ఏదో కార్యక్రమము ననుసరించి యెట్టులో జరుపుకొనుచున్నాము. పై

30. సాక్షి- 6వ సంపుటం- పుట 132-3

సంవత్సరమునకు మత్తేదో యూరుపోవుచున్నాము. అంతే జరుగుచున్నదంతే, ఇన్ని సంవత్సరముల నుండి భాషాభివృద్ధికై ప్రయత్నించు చుంటిమి కదా? అది యేతీరున నైనది? ఎంతవఱకైనది? వేనివలన నైనది? అని మనము మనలను గఠినముగా బరీక్షించుకొనఁదగదా? ఇతరులు మనలఁబరీక్షింపకుండ మనమె యట్లొనర్చుకొనుట మంచిది కాదా? పదునైదు పదునాఱు పూర్వప్రబంధములచ్చు వేయించితిమి. పారి భాషిక పదముల పట్టికలు గొన్ని రచియించితిమి. ప్రశస్తములైన యుపన్యాసములనేకములు పరిషత్పత్రికలో నచ్చువేయించితిమి. A Defence of literary Telugu అను గ్రామ్యవాద ఖండన గ్రంథము ప్రకటించితిమి. కాని మనము చేసిన యీసేవ చాలకపోవుటచేఁగాబోలు బరిషత్కన్యక యుండవలసినట్లు లేదు. పంద్రెండవ యేడు జరుగుచున్న పడు చెట్లుండవలసినది? ఓ నన్నుఁ జూడు నన్నుఁ జూడు మన్నట్లుండవలసినదే-అట్లున్నదా- అయ్యయ్యో! 58 సంవత్సరములున్న నావలెనే చప్పిదౌడలతో శల్యావశిష్టయై యున్నట్లున్నదే! బంగారము వంటి ప్రాయమంకురించిన పడుచు పట్టుబగ్గములు లేకుండ నుండ వలసినదే. అయ్యో! కాలానుసార గ్రంథ పోషణమునఁగాని కావ్య కన్యక యెడలు చేయదు, తేకెత్తదు. జబ్బుపై జబ్బువేయదు, జగన్మోహకముగాఁగనఁబడదు".

చివికి జీర్ణించి పోతున్న పుర్యాడలు విలువలని సంరక్షించడం కోసం తాపత్రయపడే ఏ సంస్థ అయినా ఎలా జగన్మోహంగా ఉంటుంది? ఆనాడు ఆంధ్ర దేశానికి ఉన్న ఒకే ఒక సాహిత్య సంస్థగా పనిచేస్తుందనుకొని సాహిత్య పరిషత్తులో 'నవదేశాభిమానులు' చేరి దానికి కొత్త నెత్తురు ఇచ్చి నూతనోత్సాహాన్ని కలిగిస్తే వారి ధోకాకు సాహిత్య పరిషత్తు మూడు ముక్కలౌతుందని గుర్జాడ అప్పారావుగారు ఆనాడు రాశారు గాని ఆ 'నవదేశాభిమానులు' ఆంధ్రసాహిత్యలోకంలో తీసుకువచ్చిన మార్పులను అప్పారావుగారు చూడకుండానే 1915లో అస్తమించారు. అయితే ఆయన ప్రారంభించిన ప్రజల ఉద్యమాన్ని వారి ప్రాణమిత్రులు గిడుగు రామమూర్తిగారు అందుకొని ఎన్ని అవాంతరాలు వచ్చినా అధిగమిస్తూ కొనసాగించారు. 1915లోనే రాజమండ్రిలో ఒకపెద్ద బహిరంగ సభ జరిగింది. అక్కడ గిడుగువారు వ్యావహారిక భాషావాదం గురించి ఉపన్యసిస్తూ ఉండగా గ్రాంథిక వాదులైన స్థానికులలో పెద్దలే 'దుష్టులైనవారిని కొందరిని ప్రోత్సహించి' కేకలు

పెట్టించి సభను పాడు చేయించారు. అయితే రామమూర్తిగారు వాటిని వినిపించుకోలేదు.

దేశ సంచారం చేస్తూ ప్రబోధం కలిగిస్తేనే గాని గ్రాంథిక భాషావాదుల దుష్ప్రచారాన్ని ఖండించడానికి అవకాశం ఉండదని రామమూర్తిగారు గ్రహించారు. మిత్రుల తోడ్పాటుతో వివిధ స్థలాలలో సభలు చేసి ఉపన్యాసాలివ్వడానికి ప్రారంభించారు. ఆ రోజుల్లో పర్లాకిమిడి, బరంపురం, విజయనగరం, విశాఖపట్నం, కాకినాడ, రాజమహేంద్రవరం, గుంటూరు, మచిలీపట్నం, నెల్లూరు, మద్రాసు, అనంతపురం పట్టణాలలో మాత్రమే కాలేజీలు ఉండేవి. ఇవన్నీ మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయంలోకి అనుబంధ సంస్థలే. ఆ కాలేజీ లన్నింటికి వెళ్ళి అక్కడ ప్రిన్సిపాలుగా ఉన్న వారిని కలుసుకొని వారి యజమాన్యంలో కవులు, పండితులు, విద్యాధికులు ఉన్న సభలలో వ్యావహారిక భాషావాదాన్ని విశదం చేసి సభ్యులందరి చేత తమ వాదాన్ని ఒప్పించుకొనేవారు. అలా ఒప్పుకొన్నవారి దగ్గర్నుంచి సర్టిఫికేట్లను పుచ్చుకొనేవారు. అలా సంపాదించిన కొన్ని ప్రమాణ పత్రాల వివరాలు చూడండి.

1915 మార్చి 20వ తేదీనాడు గొడవర్తి జగన్నాథరావు, కొమ్మూరి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి.

మార్చి 22వ తేదీ నాడు తుమ్మగా శ్రీరామమూర్తి, దుగ్గిరాల వెంకటసూర్యప్రకాశరావు.

మార్చి 23వ తేదీనాడు ప్రయాగ వెంకటరామశాస్త్రి, ఆకొండి వ్యాసమూర్తి శాస్త్రి.

మార్చి 24వ తేదీనాడు శతావధాని దివాకర్ల తిరుపతి శాస్త్రి.

సంతకాలు చేసి సర్టిఫికేట్లు ఇచ్చిన పై పండితులు అంగీకరించిన అభిప్రాయం ఇది:

"కావ్యేతరముల విషయమై ప్రాచీన సంప్రదాయమును దెలిపిన తరువాత నట్టి సంప్రదాయము ననుసరించి ప్రయత్నము చేయుటలో నేమియు తప్పులేదు... ఇట్టి స్వాతంత్ర్యమును కాలేజీ విద్యార్థులలో నలయు వారి కిచ్చుట వలన నేమియు లోపము సంభవింపకుండుటయేగాక,

సాంప్రదాయ ప్రవాహము ననుసరింపనిచ్చుట యని ధృవముగ నమ్ముచున్నాము".[31]

1916లో పశ్చిమ గోదావరి జిల్లా కొవ్వూరులో ఆంధ్రమహా పరిషత్తు వారి తృతీయ వార్షికోత్సవ సభలు జరిగాయి. ఆ పరిషత్తు ప్రధాన కార్యదర్శి కోవ వెంకటరామశర్మగారు గ్రాంథిక భాషలో రచనలు చేసిన వారేగాని వ్యావహారిక భాషకు విముఖులుకారు. ఆయన గిడుగురామమూర్తిగారి పాండిత్య పటుత్వం పట్ల ఆదరాభిమానాలు చాలా ఉన్నవారు. ఆ మహాసభలో గిడుగు వారి ఉపన్యాసం ఏర్పాటు చేశారు. ఎందరో కవులూ, పండితులు తమ తమ ప్రత్యేకతలున్నవారు ఆ సభలో పాల్గొన్నారు. అందరినీ ఉత్తేజితులను చేస్తూ, తమ వాదాన్ని రామమూర్తిగారు విశదపరిచారు. వ్యావహారిక భాషా సంప్రదాయాన్ని ఆమోదిస్తూ తీర్మానం చేశారు. ఆ సభలోనే పోలవరం జమీందారు వారి ఆస్థాన కవులు తిరుపతి వెంకటకవులు ఉన్నారు. అందరూ గిడుగువారిని శ్లాఘించారు. ఆ పిమ్మటనే తిరుపతి కవులు పండితలోకాన్ని ఇలా సవాలు చేశారు.

'కాలముఁబట్టి దేశమునుగాంచి ప్రభుత్వము నెంచి దేశభా
షాలలితాంగి మారుటది సత్కవి సమ్మత మౌట, నన్యదే
శ్యాలను నాంధ్ర భాష గల వౌటను నౌచితి బట్టి మేము క
బ్బాలను వాడుచుంటిమని పండితులేగతి నొప్పుకుందురో'

కవికి లోకాలే ప్రమాణమనీ తమ అంతఃకరణ ప్రవృత్తే తమ కత్యంత ప్రమాణమని తెలుగులో వ్యాకరణాలు, పరస్పర విరుద్ధాలై కనబడు తున్నందువల్ల కవుల ప్రమాణములే రామమూర్తిగారు చెప్పినట్టు పరమప్రయోజనాలని తిరుపతి కవులు చెప్పారు. (1914లోనే తిరుపతి శాస్త్రిగారు రామమూర్తిగారికి సర్టిఫికేటు సంతకం పెట్టి యిచ్చారు. ఇప్పుడు వెంకటశాస్త్రిగారు కూడా కలిశారు.)

1916లో కొవ్వూరులో జరిగిన ఆ సభ మరో రకంగా కూడా చాలా ప్రముఖమైనది. రామమూర్తిగారి ఉపన్యాసం జరుగుతూ ఉండగా ఆ ప్రాంతాలకు వేరే తమ సొంత పనిమీద వచ్చిన వీరేశలింగంగారు కొంచెం దూరంలో ఆగి దానిని వింటూ నిలబడిపోయారు. వీరేశలింగంగారు వచ్చినట్టు రామమూర్తిగారికి

31. అక్కిరాజు రమాపతిరావుగారి 'వ్యావహారిక భాషా వికాసం చరిత్ర'-పుట 128

తెలియదు. సభలో కొందరు చూసి వీరేశలింగం గారిని లోపలకు వచ్చి కూర్చోమని ఆహ్వానించారు. రామమూర్తి పంతులు వేయిమందికైనా చక్కగా వినబడేటట్టు మాటలాడగల సమర్థుడు. 'అతని మాటలు స్పష్టంగా వినబడుతున్నాయి' అని, అరగంటసేపు ఉపన్యాసం ఇచ్చాక "రామమూర్తి చెప్పిన దానిలో మనము ఒప్పుకోక తప్పని అంశాలున్నవి. అతని వాదము నేడు కాకపోతే కొలది కాలములో నైనా జనసమ్మతము కాగలదు" అని వెళ్ళిపోయారట. సభముగిశాక ఈ సంగతి రామమూర్తిగారికి తెలిసింది. ఆ సందర్భంలో కాకపోయినా తరువాత కొంతకాలానికి వీరేశలింగంగారిని కలుసుకొని అన్ని వివరాలూ చర్చించి ఒక కార్యాచరణకు పూనుకొన్నారు.[32] అయితే 1919 దాకా సాధ్యపడలేదు.

1917లో వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వాడుక భాషను రాసే విధానంలో కొత్తదారులు తొక్కారు. ఆ సంవత్సరం మార్చి 31వ తేదీనాటి కృష్ణాపత్రికలో 'గ్రామ్యమీమాంస' అనే వ్యాసంలో ఇలా రాశారు:

"మండలాల్లో మాటలు మాఱినయ్యని భాష చెడ్డ భాషవుతుందా? అలా అయితే ఈ పైమాటలన్నీ పాడైపోయేవే. ఇవన్నీ గ్రాంథిక భాష కావలయు వానికి కావాలా? అఖ్ఖర్లేదా? ఇల్లాగే ఇంకో మండలంలో మాట్లాడే కొత్త మాటలు రాకపోతే భాషాపారగుడెట్లా అవుతాడు? అన్య మండలాల్లో కొత్త మాటలన్నీ రావాలిశిందే? కొత్త గ్రంథాలు చదువుకొని, కొత్తమాటలు నేర్చుకొన్నట్లు అన్యమాండలిక గ్రంథాలు చదువుకొని ఆ పదాలు నేర్చుకోవాలి. ఆ మాటలు తెలియవని ఆ భాష చెడ్డదని అనటం మంచిదికాదు. మనకు అరవం రాదని ఆ భాష చెడ్డది అని అంటే అపహాస్య మవుతుంది. మనకు తెలియని భాషల్లా చెడ్డదని అనాలిశొస్తుంది. ఇంతకంటే వేఱే నవ్వు బాటేమ్షిలేదు. మాఱడం బాషకు సహజం".

ఈ పేరా గ్రాపులో స్పెల్లింగులు చాలా విలక్షణంగా ఉన్నాయి. 'అక్కరలేదా' అనడానికి 'అఖ్ఖర్లేదా' అని మహాప్రాణం ద్విత్వం రాయడం. 'రావాలిసిందే' అనే చోట 'రావాలిశిందే' అనే 'శకారం వాడడం 'ఏమీ' అనడానికి 'ఏమ్షీ' అని రాయడం గమనించదగ్గ విషయం.ఎలా ఉచ్చరిస్తే అలా రాయడానికి ధ్వనులన్నీ లేనప్పుడు భావ ప్రకటనకు స్పెల్లింగు మార్పులు

32. సాహిత్యోపన్యాసములు- 4వ భాగం, పుట 29

అవసరమయ్యాయి. ఈ వ్యాసంలో వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వావిల కొలను సుబ్బారావు, తాపీ ధర్మారావుగార్ల వాదాలను ఖండించారు. "గ్రామ్యము గ్రాంథికము కలుస్తే పేడా బెల్లము పిసికినట్లుంద"ని సుబ్బారావుగారు అంటే దానికి వేటూరి వారు ఇలా జవాబు చెప్పారు:[33]

"సంస్కృతము-ప్రాకృతము-శూరసేని-మాగధి-చూళిక-పైశాచి-అరేబియా-ఆఫ్గనిస్థానము-పర్షియా-మలయ-ఇంగ్లీషు-ఓఢ్రము-దక్షణీ-బంగాళము-బటేవియా-చీనా-తుర్కీ-తురేనియా-తార్తారము-మహారాష్ట్రము-పరాసు-లాటిన్-పోర్చుగల్-ఇటలీ-గ్రీసు-స్పెయిన్-ద్రావిడము-కర్ణాటకము-తుళు ఈ భాషలన్నీ కలిస్తే పేడా-బెల్లము కలిసినట్లుండదా?"

1915లో గురజాడ అప్పారావుగారు ఆశించిన 'నవదేశాభిమానులు' 1917 నాటికి నవభాషాభిమానులుగా పత్రికలలో రాతలు రాయసాగారు. వాడుక భాషకు ఘంటాపదం ఏర్పడుతోంది. 1919లో చెప్పుకోదగ్గ పరిణామము ఏర్పడింది. ఆ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి రెండవ తేదీ నాడు రాజమండ్రిలో వీరేశలింగంగారి ఆనందాశ్రమంలో ఒక విద్వత్సభ జరిగింది. దానికి ఆనాడే 'వర్తమానాంధ్రభాషా ప్రవర్తన సమాజము' అనే పేరుతో ఒక సంస్థను స్థాపించారు. దానికి వీరేశలింగంగారే అధ్యక్షులు. గిడుగు రామమూర్తి గారు, జయంతి గంగన్న గారు కార్యదర్శులు. ఈ సమాజం కార్యక్రమాన్ని ఇలా రూపొందించారు.[34]

1. వ్యవహార భాషకున్ను గ్రాంథిక భాషకున్ను ఇప్పుడున్న వ్యత్యాసము సాధ్యమైనంత వరకు తగ్గించి, భాష సులభము చేయుట.

2. జ్ఞానాభివృద్ధికై వ్రాయు గ్రంథములలో సాధ్యమైనంత వరకు వ్యవహారములో నున్న రూపములే ఉపయోగించి వ్యవహారములో లేనివి విడిచి పెట్టుట.

3. వ్యవహారములో ఆవశ్యకము కాకుండ ఉపయోగించుచున్న అన్యదేశ్యపదములను విడిచి పెట్టి ఆవశ్యకములైన పదములనే చేర్చుకొనుట.

4. పై ఉద్దేశములను అనుసరించి గ్రంథములను వ్రాయుట.

వీరేశలింగంగారు వ్యావహారిక భాషకొక వ్యాకరణం రచించదలచుకొన్నారు. అయితే దురదృష్టవశాత్తూ, ఆ సమాజాన్ని స్థాపించిన

33. కామధేనువు-పుట 26
34. సాహిత్యోపన్యాసములు-4వ భాగం-పుట 29

మూడు మాసాలకే మరణించారు. రామమూర్తిగారు మళ్ళా ఒంటరిగానే ఉద్యమ సారథ్యం వహించవలసి వచ్చింది. అయితే సమాజం ఏర్పరుస్తున్న సమయంలోనే 54 మంది సభ్యులు అందులో చేరారు. శీఘ్ర కాలంలో ఈ సంఖ్య రెండు వందలకు పెరిగింది. సమాజం పక్షాన రామమూర్తి గారు 'తెలుగు' అనే మాసపత్రికను ఏడాదిపాటు నడిపి అందులో ఎన్నో పరమప్రామాణికాలైన వ్యాసాలు తెలుగులోనూ ఇంగ్లీషులోనూ రచించారు.

1.లిఖిత వ్యవహ్రాతాంధ్రాలను సన్నిహితం చేయాలి.
2. జీవద్భాషను వాడడానికి స్వాతంత్ర్యం.
3. భాషను స్థిరీకరించేవారెవ్వరు?
4. ప్రజాసాహిత్యం-(1)
5. ప్రజాసాహిత్యం-(2)
6. ప్రజా సాహిత్యం-(3)

మొదలైనవి ఇందులోని కొన్ని వ్యాసాల పేర్లు. ఇవి ఇంగ్లీషులోనే రాశారు. రాబోయే సంచికలలో ప్రచురించదలచిన విషయాలను ఇలా పట్టికగా ఇచ్చారు.

1. తెలుగు మాటల సాధుత్వాసాధుత్వముల నిర్ణయము. అసాధువులను కొన్న అనేక శబ్దములు సాధువులను కొనుటకు ప్రమాణములు.
2. నన్నయ భారతములోని పదముల పట్టిక.
3. తెలుగు పదముల రూపాంతరములు.
4. సంస్కృతపదముల రూపాంతరములు.
5. అంత్యవర్ణములను బట్టి (అకారాంతాదిగా) ఏర్పరచిన తెలుగు మాటల పట్టిక.
6.గ్రంథములలో పాఠాంతరములు.
7. తెలుగు భాషా చరిత్రమునకు కావలసిన సామాగ్రి.
8. నేటి తెలుగు భాషకు లక్షణము ఏర్పరచుటకు కావలసిన సామాగ్రి.
9. మనపూర్వులు వ్రాసిన వచన రచనకు ఉదాహరణములు.
10. తెలుగులో చేరిన అన్యదేశ్యములు.
11. తెలుగు మాటల వ్యుత్పత్తి

12. తెలుగు నిఘంటువులలోని లోపములు.

13. తెలుగు వ్యాకరణములలోని లోపములు

14. తెలుగు ఛందస్సు.

15. దేశము, జాతి, వృత్తి మొదలయిన వాటిలో భేదమును బట్టి తెలుగు భాషలో కలిగిన భేదములు.

16. సర్వజన సామాన్యమైన విషయములు బోధించే పుస్తకములు.

17. నేడు తెలుగు గ్రంథములలో వాడుతూ ఉన్నభాష.

18. సారస్వత విమర్శ.

19. భాషా తత్వము.

20. అన్యదేశముల సారస్వతము

21. విద్యాభివృద్ధి.

రామమూర్తిగారు తమ 'తెలుగు'పత్రికను ఒక్క ఏడాది పాటే నడపగలిగారుగాని, మరి కొన్నేళ్ళు ప్రచురణ సాగితే భాషా శాస్త్రం పై ఇతోధికమైన ప్రామాణిక వ్యాస పరంపర వెలువడి ఉండేది. రామమూర్తి గారి ఇంగ్లీషు వ్యాసాలను యథాతథంగా ఆ భాషలోనే ముద్రించి ఒక గ్రంథంగా తీసుకురావలసిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది. తెలుగులో మొట్టమొదటి సారిగా శాస్త్రీయ పద్ధతులలో భాషాశాస్త్రాన్ని క్షుణ్ణంగా పరిశీలించిన 'ప్రొఫెసరూ'.

వ్యావహారిక భాషావాదోద్యమంలోనూ, రామమూర్తిగారి జీవితంలోనూ మరచిపోలేని సంఘటన 1924 అక్టోబరులో జరిగింది. ఆ సంవత్సరం ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు 13వ వార్షికోత్సవాలు తణుకులో 9వ తేదీ మొదలు13వ తేదీ దాకా నాలుగు రోజులు జరిగాయి. రామభద్ర చయనులు గారి ప్రోత్సాహం వల్ల రామమూర్తిగారు ఆ సభలో పాల్గొన్నారు. ఆచంట సాంఖ్యాయన శర్మ గారు దానికి అధ్యక్షత వహించారు. రెండవ రోజు మధ్యాహ్నం కేవలం రామమూర్తిగారి ఉపన్యాసం కోసమే రోజంతా కేటాయించారు. ఈ సభగురించి గిడుగు సీతాపతి గారు ఇలా రాశారు:[35]

"ఆ ఉపన్యాసము వినడానికి అనేకులు ఎక్కువగా వచ్చారు. చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారు, శ్రీ పాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు ఇంకా ఇతర మహాపండితులు,

35. సాహిత్యోపన్యాసములు-4వ భాగం పుటలు 31-32

త్రిపురాన సూర్యప్రసాదరావు దొరగారు, కవులు, వచన రచయితలుసభలో ఉన్నారు. వేదిక పైని తెలుగు ప్రబంధాలు, చిన్నయసూరికి ముందు ప్రకటితములైన వచన గ్రంథాలు, పత్రికలలోని కాగితాలు మొదలయినవి మా తండ్రిగారి ఆసన్యము వెనుకను వరుసగా పేర్చి పెట్టినాము. వీరు ఉపన్యసిస్తూ ఉన్నప్పుడు ఏ సమయమున ఏ గ్రందభాగము ప్రమాణము గానో నిదర్శనముగానో ప్రదర్శించుటకు వీరికి కావలెనో ముందుగానే గ్రహిస్తూ కావలసినది చేత నుంచుకొని అందిస్తూ ఉండేవాడను. వీరి ఉపన్యాసము మధ్యాహ్నము రెండున్నర గంటల నుండి సుమారు ఆరు గంటల వరకు సాగినది. సభాసదులు నిశ్శబ్దముగా వింటూ ఉండిరి. ఒకసారి పూర్వలక్షణమునకు విరుద్ధముగాను, వ్యవహారమునకు అనుకూలముగాను ఉండే ప్రయోగములు దుష్ట ప్రయోగములని ఆక్షేపిస్తూ ఉన్న కవి సమ్రాట్టుల కావ్యములందే ఉన్నవి చూపిస్తానని నావైపు మా తండ్రిగారు తిరుగగానే శ్రీ పాదకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు గ్రంథమొకటి ఆ పుట వద్ద మడిచి అందించాను. ఆ ప్రయోగము గల పద్యము వీరు చదివినారు. అప్పుడు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు 'అది మొదటి ముద్రణము. రెండవ ముద్రణము చూడుడు' అన్నారు. 'ఊరుకోవయ్యా! అది కాకపోతే ఇదిగో! అని మరి నాలుగిటువంటి ప్రయోగములు చూపి మన బండారము బయటపెడతాడీ పిడుగు' అన్నారు చెళ్ళపిళ్ళ వారు. ఆ విషయము చిన్న కాగితము మీద వ్రాసి మా తండ్రిగారి యెదుట పెట్టినాను. అలాగునా? వారిని గూర్చి నేను వ్రాసిన వ్యాసాంశాలు ఇమ్మన్నారు. ఆ వెంటనే ఆ కాగితాలు మా తండ్రిగారి కందించాను. "నేను చూపించిన ప్రయోగము అచ్చుతప్పయితే, ఇటీవల ప్రకటితములయిన ఈ పూర్వ లక్షణ విరుద్ధ ప్రయోగాల కేమంటారు? ఇవి మీ పండితులు దుష్ట ప్రయోగాలంటారు; పొరపాట్లంటారు. ప్రమాదోధీమతామపి అంటారు. నేనలాగనను సాధువులే అంటాను. ఎట్లు అంటారా? నేటి జీవద్భాషలో ఉన్నవి కనుక. ఇవి లక్ష్యములుగా పెట్టుకొని ఇకముందు లక్షణము రచించేవారు, ఈ ప్రయోగములను ఆధారముగా పెట్టుకొని లక్షణము సరిదిద్దుకోవాలంటాను. ఇవి పొరపాట్లను కోవడము పొరపాటు అంటాను. జీవద్భాషా ప్రభావమునకు కవి సమ్రాట్టులయినా లోబడక నేటి వాడుకలోను లేక చేసే ప్రయోగాలే 'మీరు వచ్చిరి; చేసితివి కాదు, ఏమి చెప్పము . నేను వెళ్ళెదనా' మొదలయినవి తప్పులంటాను" అని ఆవేశముతో నొక్కి చెప్పారు. చెళ్ళపిళ్ళ వెంకట శాస్త్రిగారు

'నిజము నిజమ'ని చిరునవ్వు నవ్వుతూ మా తండ్రిగారి వైపు తిరిగి నమస్కరించారు. 'నా ఆగ్రహము విమర్శించే విషయము మీదనే కాని వ్యక్తిమీదనుకాదు' అన్నారు.

"5 గంటలసేపు ఏకబిగిని గంభీరోపన్యాసము చేసి తమ వాదాన్ని సమగ్రంగా వినిపించారు" వారి ఉదారాశయము, సంస్కరణాభిలాష, సాహిత్య పురోగమన కాంక్ష, దేశ భాషాభ్యుదయ వాంఛ ఎల్లవారినీ ముగ్ధులను చేశాయి. వారి పాండిత్య ప్రదర్శనము ఒక జడివానవలె ఎల్లరినీ ముంచెత్తింది. ప్రతిపక్షులు ఆ వాదబలిమికి లోబడి ఎదురాడలేక ఆయన ప్రవేశపెట్టిన తీర్మానము 'గ్రామ్యము కాని వ్యావహారికాంధ్ర భాషలో పూర్వ సంప్రదాయము ననుసరించి గ్రంథములు రచింపవచ్చును'. అనేది హర్షధ్వానాలతో ఆమోదించారు. దిగ్విజయము సాధించినంత సంతోషముతో ఉప్పొంగి పోయారు రామమూర్తి పంతులుగారు. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు నాడు తనవాదము ఆమోదించిరి. అప్పుడన్నారు; మాలో అప్పారావు(అంటే గురజాడ) లేడు. వాడుంటే ఇప్పుడు సంతోషము పట్టలేక గంతులు వేసేవాడు' అని. ఈ విజయము తనది మాత్రమే కాదు. వ్యావహారిక భాషావాదులందరిదీ అని ఆయన అభిప్రాయము".[36]

పండితుల చేతే ఔనని పించుకొన్నాక రామమూర్తిగారు 'బాలకవిశరణ్యం', 'నిజమైన వచన రచనా సంప్రదాయం', 'కృతకగ్రాంధికాంధ్ర విజృంభణ' అనే గ్రంథాలు రచించాలని ప్రణాళిక వేసుకొన్నారు. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి సహాయాన్ని కోరుతూ ఒక ఉత్తరంలో ఇలా రాశారు:[37]

"నూరుగురు కృతక గ్రాంధికాంధ్ర రచయితల భాష విమర్శించి వారు పట్టించిన కృతక భాష ప్రకటీకరిస్తాను. చిన్నయసూరి మొదలు కొని చిలకమర్తి లక్ష్మీ నరసింహము వరకున్నూ, వేదము వెంకటరాయశాస్త్రి, పురాణపండమల్లయ శాస్త్రి, నేతి సుబ్బరాయశాస్త్రి, మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రి- ఇట్టి పండిత నామధారులు; ఆంధ్ర వాల్మీకులు, వడ్డాది సుబ్బరాయకవి వంటి కవులు; కొమర్రాజు లక్ష్మణరావు, వంగూరి సుబ్బారావు, చెలికాని లచ్చారావు, జయంతి రామయ్య, చిలుకూరి వీరభద్రరావు వంటి విమర్శకులు,

36. తెలికచర్ల వెంకటరత్నం-'ఆధునికాంధ్ర సాహిత్యము పై గిడుగురామమూర్తి పంతులుగారి ప్రభావము'- సాహిత్యోపన్యాసములు-4-పుట53
37. మరోసారిగిడుగురామమూర్తి-పుట44

నవలా కర్తలు, బడిపుస్తకములు రచించిన వారు, పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహరావువంటి నాటక నిర్మాతలు-వీరందరి గ్రంథములు చూచినాను. అపశబ్దాల క్రింద గీట్లు గీసి ఉన్నాను. అవి అన్ని ఎత్తి వ్యాసరూపమున ప్రకటించవలెను. వాడుక భాషను దూషించి అపరిచితమయిన ప్రాచీనాంధ్రములో రచించే వారి కందరికీ ప్రమాదము తప్పనిది. మీకయినా అంతే, నాకయినా అంతే, మీకన్నా ఎక్కువగా ప్రాచీనాంధ్రమును శోధించి తెలుసుకొన్న 'పండితుల'ను నేను ఎరుగను. ఇచ్చకానికి చెప్పినమాటకాదు, నమ్మండి. అయినా, మీ వ్రాతలో కూడా కృతక భాష ఉన్నది గాని లేకపోలేదు. అందుకు తక్కిన వారితో పాటు మీరూ నిందార్హులు".

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు గిడుగు రామమూర్తి గారిని దూరం చేసుకొంటే తనకే నష్టమని గుర్తించింది. నిఘంటు నిర్మాణంలో జాప్యం జరుగుతూనే ఉంది. వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి గారు తమ పని మానుకొన్నారు. జయంతి రామయ్యగారు సారథ్యం వహిస్తున్నా రథం మెల్లగా కుంటుతోంది. రామమూర్తిగారి సహాయాన్ని అర్థించారు. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారికి 1924 మార్చి 7వ తేదీనాడు రాసిన ఉత్తరంలో గిడుగు రామమూర్తిగారు ఇలా రాశారు:[38]

"మ॥ జయంతి రామయ్య శ్రీ సూర్యరాయబృహదాంధ్ర నిఘంటువులో చేరవలసిన తత్సమ శబ్దాల విచారణ పూర్తి అయినదట. దేశ్యాల విచారణ మొదలు పెట్టినారట; చాలా చిక్కులు కనబడుతున్నవట; నా సాయముకావలెనట. నేను దానికి ఏమి జవాబు చెప్పినానంటే-'అయ్యా! మన మతాలు వేరు, నేను అవునన్నది మీరు కాదంటారు. మీకు అచ్చు ప్రతులలోని శబ్దాలు సాధువులు; నాకు వ్రాత ప్రతులలోనివి సాధువులు, మీకు బాలవ్యాకరణము ప్రమాణము; మాకు కవి ప్రయోగము ప్రమాణము. శబ్దాల వలెనే శబ్దార్థాలు కూడా శబ్దరత్నాకర మందు దోషయుక్తమై ఉన్నవి. వ్యుత్పత్తులు కూడా శిరలో తప్పులున్నవి. ఇంతే కాక ప్రాచీనాంధ్ర శబ్దములకు వర్తమాన వ్యావహారికాంధ్రములో అర్థము చెప్పడము పూర్వ పండితుల సంప్రదాయము. నాగదేవ భట్టోపాధ్యాయుడున్నూ, తాళ్ళపాక వారున్నూ, నామలింగాను శాసనమునకు, తెలుగు టీకలు అట్లే వ్రాసినారు. పరవస్తు

38. మరోసారి గిడుగురామమూర్తి- పుట 45

శ్రీనివాసాచార్యులుగారు సర్వశబ్ద సంబోధినిలో సంస్కృతాలకు తెలుగున వాడుక మాటలతో అర్థము చెప్పినారు. మామిడి వెంకయ్య ఆంధ్రదీపిక అట్లే రచించినాడు. సంస్కృతాంధ్ర కావ్యాలకు టీకలు రచించిన పండితులందరూ వ్యావహారికమే వాడినారు. బ్రౌణ్య నిఘంటువు కూడా ఆ సంప్రదాయము ననుసరించే గొప్ప పండితులు రచించినారు. ఆ శిష్టాచారము మీరు కూడా అవలంబించే యెడల కూలినీ కోరకుండా సేవ చేస్తాను. లేదా మీరు గ్రంథమంతా సిద్ధము చేసిన తర్వాత నేను వచ్చి చూచి, దానిలో చేర్చవలసినవీ, తొలగించవలసినవీ, మార్చవలసినవీ సప్రమాణముగా తెలియజేస్తాను. నా ఉపదేశము మీరు అంగీకరించినప్పుడు ఒక్కొక్క అంశమునకు ఒక్కొక్క రూపాయి చొప్పున ఈనాము దయచేయవలెను "ఇట్లు నేను జవాబు ఇచ్చినాను. అందుకు బదులు జాబు రాలేదు; రాదు".

ఆంధ్రభాషా సాహిత్యాలను ఆధునిక రీతుల్లో అభివృద్ధి చేయడానికి ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు కలిసిరాదని తేలుతున్న రోజుల్లో 1919 నుంచి 1924 దాకా మధ్య ఉన్న అయిదేళ్ళలో నూతనోత్సాహంతో రచనలు చేద్దామనుకొంటున్న సాహితీ పరులందరు ఒక కూటమిగా ఏర్పడ్డారు. వీళ్ళలో తల్లావఝల శివశంకర శాస్త్రి, త్రిపురారిభట్ల వీరరాఘవస్వామి, కొడవటిగంటి వెంకటసుబ్బయ్య, నోరి నరసింహశాస్త్రి మొదలైన వారు వున్నారు. ఆదిలో ఈ మిత్రమండలి వారంతా గ్రాంథిక భాషావాదులే, వారికి వ్యావహారిక భాష పనికిరాదు. దానికి తోడు ఆ రోజుల్లో వ్యావహారిక భాషలో సరియైన సాహిత్య రచనలు లేవు. అట్టి సమయంలో శివశంకరశాస్త్రి వ్యావహారిక భాషలో రచన చేయడం రసవంతంగా ఉంటుందనే నిశ్చయానికి వచ్చారు. మిత్ర బృందంతో చర్చించి, వారిని ఒప్పించి వాడుకభాష వైపు వారిని తిప్పారు.[39] చింతా దీక్షితులుగారు ఈ బృందానికి మిత్రులే. ఆయనా బసవరాజు అప్పారావుగారూ, గురజాడ అప్పారావుగారి దారిలోనే నడుస్తున్నారు. ఈ మిత్ర బృందమంతా 1919లో 'సాహితీ సమితి' అనే సంస్థగా ఏర్పడ్డారు. దానికో నియమావళి, ఎన్నికల తతంగం లేవు. ఈ సమితి వారి 'సాహితి' అనే ఒక పత్రిక 1920లో వెలువడింది.

39. నోరి నరసింహశాస్త్రి వ్యాసములు-సారస్వత వ్యాసములు-5వ సంపుటం-పుట 578

సాహితి పుట్టిన తర్వాత వేదుల సత్యనారాయణ శాస్త్రి, దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి, మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, కొడాలి ఆంజనేయులు, నాయని సుబ్బారావు, నండూరి సుబ్బారావు మొదలైన వారందరూ సాహితి సమితిలో సభ్యులైనారు. దేశంలోని కవులందరూ సాహితీ సమితిలో చేరాలని ఉవ్విళ్ళూరారు. 'సాహితి' పత్రికలాగే 'సఖి', 'శారద' మొదలైన పత్రికలు వెలువడసాగాయి. ఈ యువకులందరూ గిడుగు రామమూర్తిగారి వాదాన్ని బలపరుస్తూ వారి చెంత చేరారు. సాహితి సమితికి పేరు ప్రతిష్ఠలు స్థిరపడ్డాక గిడుగు రామమూర్తిగారిని అందులో గౌరవసభ్యునిగా చేర్చుకొని తమ ప్రత్యేకాభిమానాన్ని ప్రకటించారు. (సాహితి సమితి కృషి గురించి, నవ్యసాహిత్యంగురించిన ప్రసక్తి వివిధ ప్రకరణాల్లో ఉంటుంది.) 1924లో కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు 'భారతి' పత్రికను స్థాపించారు. ఇందులో ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యంతో పాటు నవ్య సాహిత్యానికీ, వ్యావహారిక భాషకు గౌరవస్థానమిచ్చి ఆదరించారు.

గిడుగు రామమూర్తిగారు యువ రచయితలందరితో ఉత్తరప్రత్యుత్తరాలు సాగిస్తూ ఉండేవారు. వారికి దిన దినం గ్రంథకర్తల దగ్గర నుంచి కొత్త కొత్త పుస్తకాలు అందుతూ ఉండేవి. అవన్నీ ఆమూలాగ్రం చదివి రచయితలకు సూచనలు చేస్తూ, అభినందిస్తూ, కొందరి గ్రంథాలకు పీఠికలు రాస్తూ ఉద్యమాన్ని రామమూర్తిగారు సజీవంగా నిలిపారు.

దేశం అంతా మారుతూంది కనుక ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు కూడా మారవచ్చుననే ఆశ ఆధునికులకు పూర్తిగా పోలేదు. ఆదిలో గురజాడ అప్పారావుగారు మొదలైనవారు ఏ సదుద్దేశంతో సాహిత్య పరిషత్తు సభ్యులుగా చేరారో, ఆ ఉద్దేశ్యంతోనే 1933లో జరిగిన ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు వార్షిక సభలలో పాల్గొనడానికి రాజమహేంద్ర వరానికి సాహితీ సమితి సభ్యులు హాజరయ్యారు. చింతా దీక్షితులు, మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి, పిలకాగణపతి శాస్త్రి, తల్లా వఝ్ఝల శివశంకర శాస్త్రి, తెలికిచర్ల వెంకటరత్నం, సామినేని ముద్దుకృష్ణ ఈ సభ్యులలో ముఖ్యులు. తెలికచర్ల వెంకటరత్నం(ఎం. ఏ)గారు 'మాతృభాష-పరభాష' అనే వ్యాసాన్ని చదివారు. 'జ్వాల' పత్రిక సంపాదకులు ముద్దుకృష్ణగారు భావకవుల యతిప్రాసల గురించి తెలిపారు.[40] ఇందరు సాహితీ సమితి సభ్యులు

---

40. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్ పత్రిక-సంపుటి-22, సంచిక-1, పుట 36(1933 వార్షికసభ)

'ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు' సభలలో పాల్గొనడం అపురూపమే. అయితే ఇది ఆఖరిసారి అనుకోవాలి.

1937 సంవత్సరంలో రాజమండ్రిలో గిడుగు రామమూర్తిగారి సప్తతితమ జన్మదినోత్సవాన్ని వైభవోపేతంగా దేశం జరుపుకొంది. ఆ సంవత్సరంలో అభినవాంధ్ర కవి పండిత సభ ద్వితీయ సమావేశం ఆచార్య రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి అధ్యక్షత కింద జరిగింది. దేశం నలుమూలల నుండి కవులు, పండితులు, రచయితలు, పత్రికా సంపాదకులు, వివిధ సాహిత్య సంస్థల ప్రతినిధులు రెండు వందలమంది సమావిష్టులై రామమూర్తిగారిని అభినందించి వారి కృషి పట్ల తమ కృతజ్ఞతలనూ, గౌరవాన్ని ప్రకటించారు. రామమూర్తిగారి గ్రంథాలను ప్రచురించి ఆ సభలో వారికి బహూకరించారు. 'వ్యాస సంగ్రహం' అనే ప్రత్యేక సంచికను ప్రచురించారు. (ఇందులో ఇంగ్లీషు భాషలో 13 వ్యాసాలూ, తెలుగులో 37 వ్యాసాలూ పరమప్రామాణికమైనవి ఉన్నాయి.) ఆ అపూర్వ గ్రంథాన్ని అందుకొని సభ్యులందరినీ చూసి రామమూర్తిగారు ఉత్తేజితులై ఇలా అన్నారు:[41]

"20 ఏండ్ల క్రిందట నేను వాడుక భాష గురించి ప్రజలకు నచ్చజెప్పవలెనని ఈ నగరములో ప్రయత్నిస్తే అప్పుడు నాకు ఉపన్యసించే అవకాశమే అందుకు తగిన స్థలమే దొరకలేదు. అట్టి రాజమహేంద్రవరంలో పూర్వము నాకు ప్రతికక్షులుగా ఉండే పలువురు కవి పండితుల సమక్షములో నేడింతటి అపూర్వ సత్కారము జరగడము నా వ్యావహారిక భాషా వాదము, ప్రజాదరమూ పండితాదరమూ పొందిన దనడానికి ప్రబల తార్కాణము. ఈ సంపుటములోని వ్యాసములు వ్రాసిన వారంతా నా వాదము ఆమోదించారని గర్విస్తున్నాను. నాకృషి ఫలించింది అని ఆయనకు కలిగిన సంతృప్తి, సంతోషము వర్ణనాతీతములు".

ఆనాటి సభలో 'అభినవాంధ్ర కవి పండిత సభ' పేరును 'నవ్యసాహిత్య పరిషత్తు'గా మార్చారు. రామమూర్తిగారినే గౌరవాధ్యక్షులుగా, ఆచార్య రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారిని అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకొన్నారు. తెలికచర్ల వెంకటరత్నంగారు కార్యదర్శి. పలువురు ప్రముఖ కవి పండితులు కార్యనిర్వాహక సభ్యులుగా ఎన్నికైనారు. పిమ్మట 'ప్రతిభ' అనే పత్రికను ఈ సంస్థ కొంత

41. సాహిత్యోపన్యాసములు-4వ భాగం- పుట 55

కాలం ప్రచురించింది. రామమూర్తిగారి షష్ఠి తమ జన్మదినోత్సవం నవ్య సాహిత్యానికి ఒక మాదిరి జన్మదినమైంది.

నవ్య సాహిత్య పరిషత్తు ఆ విర్భవించాక ఆధునికులలో పరిశోధకులు తప్ప మరెవరూ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు జోలికి పోలేదు. ప్రజల వాడుక భాష గెలిచింది. పండితుల వేడుక భాషగా గ్రాంథికం కాగితాలలో నిలిచింది.

10

అంతవారూ–ఇంతవారూ

త్యాగరాజస్వామి "ఎందరో మహానుభావులు–అందరికీ వందనములు" అని కీర్తించాడు. జమీందారీ యుగంలో ఏదో ఒక ప్రత్యేకత గల కవి పండితులు చాలా మంది ఉన్నారు. వీరందరి గురించి తెలుసుకోవాలి గాని కొందరి గురించే చెప్పుకోవడానికి అందులోనూ టూకీగానే ముచ్చటించుకోవడానికి ఉపక్రమించినా చాలా వ్యవధి కావాలి. తెలియ వచ్చినంత మట్టుకే విశదం చేస్తాను. వీరిలో కొందరు 'ఒంటి' చేతిమీదుగా పది మంది చేయవలసిన సాహిత్య రచనలు చేశారు. నాలుగు జీవిత కాలాలకి సరిపోయేది ఒక జీవిత కాలంలో చేశారు.

పరవస్తు వెంకట రంగాచార్యులు (1822–1900)

ఒక వ్యక్తి నలభై సంవత్సరాలు శ్రమించి ఒక నిఘంటువును, అందులోనూ "ఎన్‌సైక్లోపీడియా" లాంటిది రచించి పూర్తి చేయడం సామాన్యమైన సంగతి కాదు. విశాఖపట్టణంలో పరవస్తు వెంకట రంగాచార్యులుగారు ఈ బృహత్కార్యాన్ని చేశారు. వారి "శబ్దార్థ సర్వస్వం' అకార, ఆకారాది పదాలున్న గ్రంథం. రెండు సంపుటాలుగా వెలువడింది. రంగాచార్యులుగారే విశాఖ పట్టణం ఆర్ష విజ్ఞాన ప్రచారం కోసం ఒక ముద్రణాలయాన్ని స్థాపించి అచ్చువేశారు. ధనాభావం చేత ఈ గ్రంథం సాంతం అచ్చుకాకపోవడం దురదృష్టం. వెంకట రంగాచార్యులుగారు శాకుంతలాన్ని తెలుగులో అనువదించిన వారిలో ప్రథములు. ఉభయ భాషా పండితులు. షడ్దర్శన పారంగతులు. బహుగ్రంథకర్తలు. 1887లో "మహామహోపాధ్యాయ" బిరుదు పొందారు. అందుకు తగినవారు. ఉపనిషత్తులలోని శాంతిశ్లోకం ఒకటి ఇలా ఉంది.

"పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణ ముదచ్యతే!
పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణ మేవావశిష్యతే!!

-దీనిని ఆచార్యులుగారు ఇలా అనువదించారు.
పూర్ణమది పూర్ణమిదియుం
బూర్ణంబగు దాని వలనc బూర్ణము పొడమున్
బూర్ణమగు దానిదేయగు
పూర్ణముగాని మిగులు చుండు పూర్ణమెయెందున్.

పరవస్తు వెంకట రంగాచార్యులుగారు పరిపూర్ణులనిపిస్తుంది.

మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి (1833–1897)

ఒక కవి తన జీవిత కాలంలో 13 ఏక ప్రాసశతకాలు, 23 వివిధ ప్రాసల శతకాలు, 4 పద్యకావ్యాలు, 4 గద్య కావ్యాలు తెలుగులో రాసి, కొసరుగా కొన్ని సంస్కృత రచనలు కూడా చేస్తే అతడు చెప్పుకోదగ్గ వ్యక్తే. మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారు విశాఖపట్నం జిల్లా బొబ్బిలి దగ్గర పాలతేరు గ్రామంలో జన్మించి పెరిగినా వివిధ సంస్థానాలలో సన్మానాలు పొందే పాండిత్యాన్ని సంపాదించారు. తన డైరీని ఒక శతక రూపంలో చెప్పారు. అందులో ఆత్మచర్యను, సాధించిన వాటిని వివరించారు. అముద్రిత గ్రంధ చింతామణిలో 1892 డిసెంబరు మాసం పత్రికలో పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారి "ప్రబంధ నిబంధ బంధ నిబంధన గ్రంథం" అనే వ్యాసం పద్యరూపంలో అచ్చుపడింది. 1894 జూలై నెల పత్రికలో "మండపాక పార్వతీశ్వర కృతి కృత కృతతతి" అనే పేరున వారిరచనల వివరాలు, వారి వంశంలోని ఇతరుల రచనల వివరాలు అచ్చుపడ్డాయి. అముద్రిత గ్రంధ చింతామణి పుటలలో తరుచు కనబడే పేరు వీరిది.

1897 సెప్టెంబరు నెల అముద్రిత గ్రంధచింతామణిలో పార్వతీశ్వర శాస్త్రిగారి మరణాన్ని "విచారకరమైన వృత్తాంతములు" లో మొదట ప్రచురించారు. జూన్ 30 వ తేదీన వారు పోయాక చాలా కాలం అముద్రిత గ్రంధ చింతామణిలో వారి రచనలు అచ్చుపడుతూ వచ్చాయి. పార్వతీశ్వరశాస్త్రిగారి మనుమడు తాతగారి పేరిటవారే. తాతగారి రచనలకు ప్రాచుర్యం తెచ్చారు. (మనమడు పార్వతీశ్వరశాస్త్రి గారి గురించి వేరొక ప్రకరణంలో విపులంగా ఉంటుంది.)

కొక్కొండ వెంకటరత్నం(1842–1915)

అభ్యుదయ భావాలు గల సంస్కర్తలు సామాన్య ప్రజలకు సాధ్యమైనంత చేరువగా సాహిత్యాన్నీ, సంఘ జీవితాన్నీ తీసుకు రావడానికి ప్రయత్నిస్తున్నప్పుడు, సరసనే అభివృద్ధి నిరోధకులు వీలైనంత వెనక్కి సమాజాన్ని తీసుకుపోవడానికి ప్రయత్నిస్తారు. అది సాధ్యం కానప్పుడు "యథాస్థితి"లో సమాజాన్ని మేకుబందీ చేసి "సంరక్షించ"డానికి పూనుకొంటారు. జమీందారీ యుగంలో సంఘ సంస్కారాన్ని ప్రతిఘటిస్తూ, సనాతన భావాలను సంరక్షిస్తూ సజీవ భాషలో కాక కృతకశైలితో సాహిత్య రచననేకాక, సంభాషణలు కూడా చేస్తూ తన ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వాన్ని నిలుపుకొన్న అచ్చాణీ కొక్కొండ వెంకటరత్నశర్మగారు. ఈయన పేరులోని "శర్మ" అన్న పదం మరుగున పడి అందరూ వీరిని "పంతులు" అనే పిలిచేవారు. ఈయనకు చాలా బిరుదులు ఉన్నాయి. "కవిబ్రహ్మ", "అక్షర సంఖ్యాచార్యులు". "ఆంధ్రాజాన్సన్" అన్నవి మిత్రులు ఇచ్చిన బిరుదులు. 1907లో "భారత వర్ష మహామహోపాధ్యాయ" అనేది సగౌరవంగా సంపాదించుకొన్న బిరుదు. ఈ యుగంలో ఈ విశిష్టమైన బిరుదును తెచ్చుకొన్న ఆంధ్రులలో ఈయన రెండోవాడు. (మొదటివారు పరవస్తు వెంకట రంగాచార్యులు (1822-1900)గారు. వీరు 1887 లోనే మహామహోపాధ్యాయులైనారు)

"మహామహోపాధ్యాయ" బిరుదాన్ని సర్కారువారు సత్కరించి ఇవ్వాలి. "నేటి బిరుదుల పరమ రహస్యం" అనే వ్యాసంలో చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారు ఇలా చెప్పారు: "మన బిరుదుల విషయంలో ప్రభుత్వం జోక్యం కలిగించుకోదు. మహామహోపాధ్యాయ బిదుదు మాత్రమే వారి అధికారానికి లోబడేది. ఆ బిరుదాన్ని వారు (అయాచితంగానే అందాం) యిచ్చినా తన పాండిత్యం యెంతో తెలిసిన వెం.శా. దానికి ఒక దండం పెడతాడు.... నానాటికీ "మహామహోపాధ్యాయ" బిరుదం గతి ఈ రీతికి వచ్చివుందని కృష్ణ వ్యాకరించిందని జ్ఞాపకం. పట్టవలసిన వాళ్ళని పట్టి చేతిలో కవిత్వమంటూ ఒకటి వుంది గనుక....... కొంత కృషి చేస్తే వారు వారు లోగి శిఫారసు చేస్తే ప్రభుత్వం విదేశీయం కనుక ఆయా బిరుదున్నా సంపాదించవచ్చు.[1]

---

1. కథలు–గాథలు (తృతీయ భాగం)–పుటలు 539, 540

కొక్కొండ వెంకటరత్నంగారు విదేశీయ ప్రభుత్వానికి విధేయులే. రాజభక్తి పరాయణులే. 1876లోనే ప్రిన్స్ ఆఫ్ వేల్సు (ఏడవ ఎడ్వర్డ్) భారత దేశానికి విచ్చేసినప్పుడు ఈయన "ప్రిన్సాపువేల్సు తారావళి" అనే రచన చేశారు. ఇది లండన్‌లోని క్రౌన్‌పెర్ఫ్యూమరీ కంపెనీ వారు నిర్వహించిన పోటీలో ప్రథమ బహుమతిని పొందింది. (ఈ సువాసన తైలాల కంపెనీ వారు పెట్టిన పోటీలో దేశం మొత్తం మీద వివిధ భాషలలోని 108మంది కవులు తమ రచనలు పంపించారట. ఇంగ్లీషు అనువాదాలను పరిశీలించిన న్యాయనిర్ణేతలు కొక్కొండ వారికి తొలి బహుమతి, ఆదిభట్ల నారాయణ దాసుగారి "తారకం" అనే రచనకు రెండో బహుమతి ఇచ్చారు.) కొక్కొండ వారు సంస్కృతాంధ్రాలలో సమానంగా కవిత్వం చెప్పగలరు. ఆయనకు చిన్నప్పుడే కవిత్వమబ్బింది.

కొక్కొండ వెంకటరత్నంగారు 1842లో వినుకొండలో జన్మించారు. గుంటూరులో చదువుకొన్నారు. పది పన్నెండేళ్ళ వయసులో పద్యాలు అల్లడం పట్టుబడింది. 15 వ యేటనే కలక్టరాఫీసులో గుమాస్తాగా చేరారు. (మూడవ యేటనే తండ్రి మరణించడం చేత ఉద్యోగంలో చేరవలసిన అవసరం బాల్యప్రాయంలోనే వెంకటరత్నంగారికి కలిగి ఉంటుంది) తర్వాత సర్వే పనిలో ఉండేవారు. 1856-63 సంవత్సరాల మధ్య వీరు కోయంబత్తూరు జిల్లాలో ఉపాధ్యాయ వృత్తిలో ఉండేవారు. 1864లో మద్రాసు వచ్చారు. నాటి నుంచి మూడున్నర దశాబ్దాల పాటు 1899 దాకా చెన్నపట్నంలోనే ఉన్నారు. పరవస్తు చిన్నయసూరిగారి తర్వాత ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో ఆంధ్ర పండిత పదవిని కొక్కొండ వారే అధిష్టించి చిన్నయసూరి వారసత్వాన్ని దఖలు పుచ్చుకున్నారు.

"అతని కంటే ఘనుడు ఆచంట మల్లన" అన్నట్టు సూరిగారి కన్నా తన గొప్పతనాన్ని వింతగా చాటుకొన్నారు. సూరిగారు సలక్షణమైన భాషలోనే రాయాలన్ననియమంతో కృతకభాషను దేశం మీద రుద్దితే కొక్కొండ వారు సలక్షణమైన భాషలోనే మాట్లాడి తీరుతారు. ఇంట్లో భార్య దగ్గరా, బజారులో దుకాణాల వద్దా, వాకిట్లోకి వచ్చిన బిచ్చగాళ్ళతోనూ గ్రాంథికమే మాట్లాడేవారు. కొన్ని మచ్చుతునకలు చూడండి. "మచ్చెకంటీ! బిచ్చగాడు వచ్చియున్నాడు. బిచ్చము వైచి పంపుము" లేక "తండులములు నిండుకొన్నవి. పొండు! పొండు." కొమ్మా! పానీయమ్ములు తెమ్మా!" ఇంత

విడ్డూరంగా మాట్లాడితే వినేవాళ్ళకు నవ్వులాటగానే ఉంటుంది. ఎందరు నవ్వినా కొక్కొండ వారి నాపచేను పండలేదు.

కొక్కొండ వారి సలక్షణ భాషాభిమానం ఇక్కడితో ఆగలేదు. ఆయన తమ రచనలలో ఎక్కడా ఆంగ్ల భాషా పదాలు వాడకూడదనుకొన్నారు. నిత్య వ్యవహారంలో ఎన్నో ఇంగ్లీషు మాటలు విధిగా వాడకతప్పదు. అటువంటి వాటికన్నింటికీ తెలుగులో కొత్త పారిభాషిక పదాలను పట్టించి వాడసాగారు. ప్రభుత్వం వారి ఉత్తరువుల మీద అనువదిస్తున్న గ్రంథాలలో సైతం ఈ విశ్వామిత్ర సృష్టిని చొప్పించారు. ఉదాహరణకు "రెవెన్యూ బోర్డు"కు కొక్కొండ వారు "రైవిన్యాసక సభ" అనే పదాన్ని సృష్టించారు. వీరి బాటలోనే ఆదిలో వీరిని అభిమానించే కందుకూరి వీరేశలింగంగారి వంటి రచయితలు " జిల్లా కలెక్టరు" అనే పదానికి "మండల కరగ్రాహి" అనీ, "డిస్ట్రిక్ట్ పోలీసు సూపరింటెండెంటు" అనే మాటకు "మండల రక్షక భట శాఖాధ్యక్షుడు" అనీ, "జాయింటు మేజిస్ట్రేటు" అనే శబ్దానికి "సంయుక్త దండ విధాయకుడు" అని పారిభాషిక పదాలను వాడడం మొదలుపెట్టారు. ఉత్తరోత్తరా వీరేశలింగంగారు భాషా విషయంలో కొన్ని సడలింపులు ఒప్పుకొన్నారుగాని కొక్కొండ వారు ఒక్కింత కూడా మార్పుకు సుముఖులు కాలేదు. సలక్షణ భాష అంటూ విలక్షణ భాషను పట్టుకు వేళ్ళాడుతూనే ఉన్నారు.

సలక్షణమైన భాషను నిర్దేశించడానికి చిన్నయసూరిగారు ప్రయత్నాలు ప్రారంభించారు గానీ పూర్తి చేయలేదు. "వచన రచన సేయు కౌశలము చిరకాలము బహు లక్ష్యములందు బరిశ్రమము చేయక రావేరాదు. భాషా సమిష్టికి లక్షణ గ్రంథము కుదిరిన పక్ష మందంత శ్రమ పడబనిలేదు" అని సూరిగారు బాల వ్యాకరణం పీఠికలో చెప్పారు. ఆయన నీతి చంద్రికను 1853లో తొలిసారి ప్రకటించారు. అది వారు లక్ష్యగ్రంథంగా భావించారు. బాల వ్యాకరణం మరొక అయిదేళ్ళ తర్వాత 1858 లో వెలువడింది. సూరిగారు నీతి చంద్రిక పూర్వార్ధాన్నే రచించారుగాని అది వెలుగుచూసి ఒక దశాబ్దం దాటినా ఉత్తరార్ధాన్ని రచించలేదు. 1862 లో ఆయన కాలం చేశారు. అయితే ఆయన పాఠ్యగ్రంథాలుగా నిర్దేశించిన నీతిచంద్రికా, బాలవ్యాకరణం రాజధాని అంతటా బోధించవలసిన అవసరం తెలుగు ఉపాధ్యాయులకు తప్పనిసరి అయింది. ముఖ్యంగా ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో సూరిగారి స్థానంలో

పండితులుగా నియమితులయిన కొక్కొండ వారికి ఇది ఉద్యోగ విధిగానేకాక అభిమాన వ్యాసంగంగా కూడా అలవడింది.

చిన్నయసూరిగారు అధిష్టించిన పీఠాన్నెక్కినా సాహిత్యంలో వారి స్థానాన్ని మాత్రం ఎవరూ ఆక్రమించలేరు. అయితే కొక్కొండ వారు సూరిగారు అసమగ్రంగా వదిలిపెట్టిపోయిన లక్ష్యగ్రంథాన్నిపూర్తి చేయదలిచారు. నీతి చంద్రికలోని మిత్రలాభం, మిత్రభేదం అనే భాగాలను మాత్రమే సూరిగారు రచించి ప్రకటించారు. సూరిగారు పోయిన నాలుగేళ్ళకు 1866లోనే కొక్కొండ వారు నీతిచంద్రికలోని విగ్రహతంత్రాన్నీ, సంధినీ రచించారట. అయితే 1872 దాకా ప్రకటించలేదు. అదైనా ఒక్క విగ్రహతంత్రాన్నే ముద్రించారు. దీనిని పత్రికలు ప్రశంసించాయి. విద్యాధికారులు పాఠ్యగ్రంథంగా పెట్టారు. విమర్శగా పరికించిన వారు మాత్రం మెచ్చుకోలేకపోయారు.

కందుకూరు వీరేశలింగంగారికి చిన్నయసూరిగారి మీద ఆదిలో వల్లమాలిన భక్తి. కొక్కొండ వారి మీద వారు 1871 లో ఆంధ్ర భాషా సంజీవని అనే పత్రికను పెట్టగానే అభిమానం కలిగాయి. వీరేశలింగంగారు తాము రచిస్తున్న పద్యకావ్యాలలో ఒకటైన శుద్ధాంధ్ర భారత సంగ్రహంలోని సభాపర్వాన్ని కొక్కొండ వారి పత్రికకే ప్రచురణార్థం పంపారు. అది అచ్చుపడింది. లోకం మెచ్చుకొన్నది. వీరేశలింగంగారు పద్యకావ్యాల కన్నా వచన కావ్యాలు ఉపయోగకారులని భావించి చిన్నయసూరిగారి నీతి చంద్రికలోని ఉత్తరార్ధాన్ని పూరించదలిచారు. విగ్రహ తంత్రాన్ని పూర్తి చేశారు. అది ముగించగానే కొక్కొండ వారి గ్రంథం గురించి పత్రికలవల్ల తెలుసుకున్నారు. తాము పడిన ప్రయాస అంతా వ్యర్థమైపోయిందని బాధపడ్డారుగానీ కొక్కొండ వారి పుస్తకాన్ని చదివాక తమ విగ్రహ తంత్రమే మేలురకం రచన అన్న ధైర్యంతో 1874లో దానిని ముద్రించారు. వెంటనే ప్రశంసలు వచ్చాయి. దీనిని పాఠ్యగ్రంథంగా నిర్ణయించారు.

కొక్కొండ వారికి కోపం వచ్చింది. వారి శిష్యులు శివశంకరపాండ్యగారు తమ గురువుగారి విగ్రహ తంత్ర టిప్పణికి ఇంగ్లీషులో పీఠిక రాస్తూ వీరేశలింగంగారి విగ్రహ తంత్రం కొక్కొండ వారి పుస్తకానికి "పుర్రచెయ్యి వాటపు అనుకరణ" అని దూషించారు. వీరేశలింగం గారికి వళ్ళు మండింది. కొక్కొండవారి పుస్తకాన్ని నిశితంగా విమర్శించారు. కొక్కొండ వారి సంస్కృత

జ్ఞాన శూన్యతకు ఈ ఒక్క గ్రంథమే కాక వారి పత్రిక కూడా తార్కాణమని చెప్పారు.[2] కొక్కొండ వారి విగ్రహ తంత్రాన్ని ఇలా సమీక్షించారు.

"చిన్నయసూరిగారి పూర్వార్థమునకును, పంతులవారి యుత్తరార్థమునకును హస్తిమశకాంతరము కలదని ఈ ప్రాంతముల పండిత పామర సామాన్యముగా నందఱి అభిప్రాయమునయి వున్నది. ఏనుంగుకన్న దోమయే పెద్దనుకొను వారికి మాత్రమొక వేళ నీ యుత్తరార్థమే మేలైనదిగాఁ గానిపించవచ్చును. వారికట్లే కనిపించనిండు. పూర్వార్థము యొక్క రచనా చమత్కృతియు, పదలాలిత్యమును, వాక్య మార్దవమును, శైలి మాధుర్యమును, నీతి గౌరవమును, కనియానందించు వారెవ్వరుగాని పంతులువారి యుత్తరార్థముం జూచినచో దీనదానిలో సహస్రాంశమయిన గుణములఁగానమని ఘోషింప వెనుకదీయరు. వేయేల? పూర్వార్థముంజూచిన కన్నుల దీనిఁ జూచినచో నెవ్వరేని ఈ యుత్తరార్థమును నాకవచన కావ్యమని, నోరు తెఱచి చెప్పుటకు సిగ్గుపడుదురనుట స్వభావోక్తియేకాని యతిశయోక్తి కాదు..."

కొక్కొండ వారి విగ్రహతంత్రాన్ని ఇంత నిర్దాక్షిణ్యంగా దుయ్యబట్టినా, వీరేశలింగంగారు కొంత దయదలచారు. "పంతులవారి వచన గ్రంథములలో నిది మొదటిది కాబట్టియే దీనియందిట్టి పొరపాటులు మెండుగాబడి యుండును. తరువాత వీరు వ్రాయుచు వచ్చు సంజీవనీ శైలి ఈ పుస్తకము శైలి కంటే బెక్కు మడుంగుల మిన్నగా నున్నది" అని మెచ్చుకొన్నారు.[3]

వాస్తవానికి ఆనాటి పండితులలో చాలా మందికి కొక్కొండ వారి భావాలతోనేగాని భాషతో అట్టే పేచీ లేదు. ఇతరులంతా ఎంతో కొంత సంస్కారాన్ని ఏదో ఒక విభాగంలో కోరుకొంటే కొక్కొండవారు ససేమిరా సనాతన ధర్మం మార్చడానికి వీలులేదంటారు. 1864 లోనే వేద సమాజం వారు ప్రారంభించిన "తత్త్వబోధిని" అనే పత్రిక సంఘ సంస్కార విషయాలను ప్రచురిస్తూ ఉండేది. ఈ పత్రికలోనే స్త్రీ పునర్వివాహ విషయకములైన వ్యాసాలు చదివి వీరేశలింగంగారు ఉత్తేజితులయ్యారు. కొక్కొండ వారు ఆగ్రహించారు. వీరేశలింగంగారు మొదట స్త్రీ విద్య ఆవశ్యకము అంగీకరిస్తూ పత్రికలలో రాసేవారు. 1875లో స్త్రీ పునర్వివాహం శాస్త్ర సమ్మతమని

---

2. వీరేశలింగం స్వీయ చరిత్ర - 2 వ భాగం పుట 186
3 వీరేశలింగం స్వీయ చరిత్ర - 2 వ భాగం- పుట 186

వాదించే గ్రంథాలు వెలువడ్డాయి. కొక్కొండ వారు దానిని వ్యతిరేకించాలనీ తమతో వీరేశలింగం గారిని కలుపుకోవాలనీ ఒక ఉత్తరం రాశారు.[4]

"విశాఖపట్టణంలో నుండెడు శ్రీ పరవస్తు వెంకట రంగాచార్యులయ్య వారలుంగారు నవనాగరికాగ్రేసరులై వితంతు వివాహము కర్తవ్యమని యొక చిన్న పొత్తముం బ్రకటించిరి గదా. తద్విషయమున మనము మిన్నకుండ వచ్చునా? తమకుఁ దోఁచినట్లు ఖండన వ్రాసి పంపుడి. నేను నిందస్మత్సభాసదులలోఁ దత్ఖండన పరాయణుండనై యున్నాఁడను. నాస్తికతా హర్మ్యసోపాన నివిష్టపదులైన వారు దుష్టులు గాక శిష్టులగుదురా. మనవారి స్వాచారావాదరమును దురాచార నిషేధ కరణోపేక్షయునిట్టి దశకుఁ దెచ్చె. మనమునిట్టి యెడ మౌనముద్రామట మామగాదు. నవనాగరికులకున్న స్వాతంత్ర్యము మనకును గలదు. ఇంకనేల; తోఁచిన ధర్మము నిక్కముగా వక్కాణించుట కెల్లరును స్వతంత్రులు కాఁబట్టి తాము దురాచార మర్దనమునకు నడుగిడుఁడు. దైవము మనకుఁ దోడ్పడుఁగాక. మనము కించిద్జ్ఞులమని శంకింపంబని లేదు. సర్వజ్ఞుఁడు భగవంతుఁడొకడే. కానఁ బ్రాచీనాచార దూషకులగు నవనాగరికులు మనకు జయ్యులు గాఁదగుదురు. ఎందువల్ల ననఁగా వారు స్వోక్తియుక్తి ప్రమాణవాదులు. మనమో ప్రాచీన మహానుభావనివిష్ట కార్యభారులము. కావున మన మమ్ముల చేతను జయ్యులమైనను, పరాజయము మనకేనాఁడును గలుగనేరదు. ఒకవేళ మనకంటే విధవా వివాహవాదులు బలవంతులైనను మనము భీష్మామయాంయుల మగుదముగాక. మన ప్రతిపక్షులు భార్గవ ప్రతిభులగుదురుగాక. ధర్మమే జయము. చింతయేల? మనమంద ఱము గూడుకొన్నఁ బ్రతివాదులు విత్తమత్తులైనను మత్తగజంబులు శృంఖలాబద్ధంబులై కందికుందు చందంబున నగుట సిద్ధము. "శ్లో. బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయోదు రత్యయః । తృణైర్విరచ్యతే రజ్జుర్బంధ్యంతే తేన దంతినః" అని యుండుట జగత్ప్రసిద్ధము గద. తమ సదుత్తరము ప్రతిక్షణము ప్రతీక్ష్యమాణంబు".

ఈ ఉత్తరంలో కొక్కొండ వారు కోరినట్టే వీరేశలింగంగారు తాము దురాచారమనుకొనే దాని మర్దనమునకే అడుగుపెట్టారు. అయితే సంస్కారానికి అడ్డుపడడమే దురాచారమని భావించడం వల్ల దేశానికి మేలు కలిగింది.

4. వీరేశలింగం స్వీయ చరిత్ర -ప్రథమ భాగం-పు. 146, 147

కొక్కొండ వారికి క్షోభం తెచ్చిపెట్టింది. వీరేశలింగం గారిని విమర్శించడానికి తమ ఆంధ్రభాషా సంజీవనికి అనుబంధంగా "హాస్యవర్ధని" అనే పత్రికను ప్రకటించసాగారు. అవతల వాళ్ళను తిట్టడమే ఆనాటి హాస్యం. అందుచేత "వివేక వర్ధని" అనే పదంలోని "వే" అనే అక్షరాన్ని దూరం చేసి మిగతా అక్షరాలను కలగలపు చేసి "నిర్ధవ కవి" అనే మాటను పుట్టించారు. తమ హాస్య సంజీవని ముఖ చిత్రంగా దంత ముఖుడైన విఘ్నేశ్వరుడు తనకు ఇరుప్రక్కలా సేవించుకొంటున్న ఎలుకలతో తాండవమాడుతున్నట్లు ఒక బొమ్మను వేసేవారు.

వీరేశలింగంగారు తక్కువ తిన్నారా? కొక్కొండ వారిని వెక్కిరించడానికి తమ వివేకవర్ధనికి అనుబంధంగా "హాస్య సంజీవని" అనే వ్యంగ్య పత్రికను ప్రచురించసాగారు. దీని ముఖ చిత్రంగా సింహముఖుడైన వినాయకుడు తనను ఇరుప్రక్కలా సేవించుకుంటున్న మార్జాలాలతో నాట్యమాడుతున్న బొమ్మను వేశారు. కొక్కొండ వారు తమ పత్రికలో వీరేశలింగంగారిని "వీరిగాడ"నే పాత్రను చేసి ఎద్దేవా చేసేవారు. వీరేశలింగం గారు తమ పత్రికలో నత్తి పాత్రను ప్రవేశపెట్టి తన పేరు "క్కొ-క్కొ-క్కొ- కొండ"డని వెటకారం చేశారు. గజసింహాలకు మూషిక మార్జాలాలకు వైరం స్వాభావికమే. ఆంధ్రభాషా సంజీవనిలో "స్త్రీలకు విద్యకూడదు" అనే వ్యాసం వెలువడగానే హాస్య సంజీవని "పురుషులకు విద్యకూడదు" అనే వ్యంగ్య రచనను ప్రచురించింది. పరస్పర దూషణలతోపాటు చాలా విషయాలు చర్చించే వారు. (హాస్యవర్ధని 1875 అక్టోబరు నెలలో ప్రారంభమైంది. "హాస్య సంజీవని" 1876 జూలై నుండి వచ్చేది. ఈ అనుబంధ పత్రికలు ఎక్కువ కాలం వెలువడలేదు.)

సంఘ సంస్కార విషయాలపై కొక్కొండ వారు ఒక్క వీరేశలింగంగారి వివేకవర్ధనితో మాత్రమేకాక పురుషార్థ ప్రదాయిని, హిందూ జన సంస్కారిణి మొదలైన పత్రికలతో వివాదాలు పెట్టుకొనేవారు. ఇక సాహిత్య విషయాలలో ఆయన పేచీలకు దిగని సమకాలీన పత్రికలంటూ లేవు. ముఖ్యంగా 'అముద్రిత గ్రంధ చింతామణి" అనే మాస పత్రికలో వాదోపవాదాలు ఎక్కువగా సాగేవి. కొక్కొండ వారి గ్రంథాలను మొదట కొంచెం ఉదారంగానూ, తరువాత నిర్దాక్షిణ్యంగానూ అముద్రిత గ్రంధ చింతామణి, ఆ పత్రికాధిపతి మాత్రమే కాక పలువురు సాహితీ పరులు దుయ్యపట్టారు.

కొక్కొండ వారు 1893 ఉత్తరార్థంలో "బిల్వేశ్వరీయం" అనే పద్యకావ్యం వ్రాశారు. 1858లోనే ఈయన ఉత్తర ఆర్కాటు జిల్లాలో ఉన్న "తిరువళ్ళు" అనే క్షేత్రంలో ఉన్న దేవుణ్ణి దర్శించుకొని ఆ స్వామికి శాశ్వత భక్తులయ్యారు. ఈ ఊరును బిల్వారణ్య క్షేత్రమనీ, ఈ దైవాన్ని "తనుమధ్యా బిలేశ్వరుడనీ" అంటారు. కొక్కొండ వారు సంస్కృతంలోనూ, తెలుగులోనూ ఈ దేవుడి మీద పద్యకావ్యాలూ, గీత గ్రంథాలూ రచించారు. బిల్వనాధ శతకం తమ మధ్వార్యా శతకం అనే గీర్వాణ రచనలతో పాటు "తనుమధ్యాగీతరత్నం" అనే గాన ప్రబంధం ఆలపించారు. తన ఇష్టదైవం మీద ఇన్ని రకాల రచనలు చేసినా ఒక మహాకావ్యం రాయాలన్న కోరిక వారికి కలిగింది. దాని ఫలితమే బిల్వేశ్వరీయమనే నిర్వచన కావ్యం. ఇందులో 3442 పద్యాలు ఉన్నాయి.

సాధారణంగా కవులు తమ కావ్యాలను ఆశ్వాసాలుగా ఉల్లాసాలుగా విభజిస్తూ ఉంటారు. కొక్కొండ వారు తమ కృతి విభాగాలను "బింబాలు" అని పేర్కొన్నారు. విషయసూచిక దగ్గర్నుంచీ నూతన ప్రయోగాలు చేశారు. ఒక సీసమాలికలో కృతిలోని విషయాలను సూచిస్తూ సుదీర్ఘంగా వివరించారు. ఇటువంటి విషయసూచిక అప్పటిదాకా ఏ గ్రంథంలోనూ లేదు. కొక్కొండవారు ఈ కావ్యంలో బంధ గర్భ చిత్ర కవిత్వాలు కూడా విరివిగా రచించారు. షష్ఠ్యంతాలలో ప్రధమాక్షరాలు కలిపి చదివితే "ఓంనమశివాయ" అని యేర్పడుతుంది. ఈ పేటునే ఇంకా చాలా పద్య ప్రధమాక్షరాలు రెండు, మూడు, నాలుగు, అయిదు, ఆరు అక్షరాలు కలిపి చదివితే ఇదే మాట సాక్షాత్కరిస్తుంది.

కొక్కొండ వారు ఎంతటి సనాతనులైనా ఉన్నంతలోనే మార్పును కాలోచితంగా అభిలషించేవారు. పంజరంలో పక్షి కూడా ఆ పరిమితమైన ఆవరణంలో ఎగరడానికి ప్రయత్నించినట్టు కొక్కొండవారు కోరి తగిలించుకొన్న సంకెళ్ళతోనే కొన్ని సర్కసు ఫీట్లు చేశారు. తెలుగు సాహిత్యంలో ఏ కవులూ రచించని పద్యాలు సృష్టించారు. కంద పద్యం అందరికీ పరిచితమైనదే. వీరు మూకందం, రమాకందం, మహాకందం అనే ఛందస్సులు పుట్టించారు. సీసం కొంచెం తక్కువ తరగతి లోహం కాబట్టి వెండి, బంగారం అనే పద్యాలను సృష్టించారు. తేటి, తేటిబోటి, ఆటబోటి అనే కొత్త వాటిని కల్పించారు. వీటన్నింటికీ లక్షణాలు రాశారు.

1894 మార్చి నెల అముద్రిత గ్రంథచింతామణిలో బిల్వేశ్వరీయం కృతి విమర్శ కొంచెం మృదువుగానే చేశారు. (సంపుటి-7, సంచిక-3) ఎక్కడెక్కడ యతిభంగాలున్నాయో, ఎక్కడ తప్పుడు ప్రాసలు పడ్డాయో మర్యాదగానే చూపెట్టారు. ఈ తప్పులను సవరించుకోమన్నారు. విమర్శనార్థం గ్రంథకర్త తన కృతిని పంపిన ఆర్నొల్డుకు ఆసాంతం దీనిని చదివి మరీ సమీక్షించారు. ఇది అపూర్వ గ్రందం కనుక ఇంత ఆలస్యమైనదని వివరించారు. ఈ పుస్తకంలో ఒక చోట పెళ్ళిపాట, లాలిపాట, పూలబంతుల పాట, మంగళగీతాలు ఉన్నాయి. పద్య కావ్యాలలో ఇటువంటి గేయ రచనలు భావ్యమా అని అడిగారు. ఈ గ్రంథం రత్నాకరతుల్యంగా ఉందని శ్లేషించారు. ఈ పుస్తకాన్ని ప్రచురించిన పసప్పాకం అనంతాచార్యులు వారిని శ్లాఘించారు.

అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలోని విమర్శను చూశాక కొక్కొండ వారు కొంచెం బాధపడి ఉంటారు. మృదువుగానైనా తిట్టినది తిట్టే. పూర్వ కవులు వాడని చందస్సులను వాడినందుకు తప్పుపట్టారని, దానికి సమాధానంగా ఒక పాఠకుని పద్యాలను ఆంధ్రభాషా సంజీవనిలో ప్రచురించారు. (జయచైత్రం). అందులోని తొలిపద్యం చూడండి.

"పాడినదెపాడెరా యెప్డు ౘబాచి పండ్ల
దాసరి యనెడు లోకోక్తిరా సరిగను
గవిత సేయంగ వలయునేనవవిధమునఁ
జేయఁదప్పేమిగుణమున్నఁజేయదేసిరి !"

ఈ పద్యాన్నీ, దీని తరువాత వాటినీ తమ అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి (ఆగస్టు 1894)లో ప్రచురిస్తూ ఇలా సమాధానంగా కొన్ని పద్యాలు ప్రచురించారు. దానిలో తొలి పద్యాలు చూడండి.

ఊరికంతయు నొకత్రోవ యులిపికట్టె
కొక్కత్రోవయనెడు మాట నెక్కొనంగఁ
గైతసేయంగ వలయునే, ప్రాఁతరీతి
వ్రాఁత చేతను జాలఁబ్రఖ్యాతిరాదె

అందఱుఁబూర్వులు వాడిన
కందాదులు తనదు పొత్తకమున నిలుపుటన్

బొందుగు రత్నం బీసము
దం దావొక ప్రాచి పండ్ల దాపరియెగదా!!

ఆనాటి వాదోపవాదాలు కేవలం గద్యంలోనే కాక పద్యాలలో కూడా సాగేవి. కొక్కొండ వారు బంగారం, వెండి మొదలైన ఛందాలను పుట్టిస్తే పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు తమ అముద్రిత చింతామణిలో సింగారము, గిండి అనే ఛందాలను సృష్టించి వాటిలో వెటకారం చేసేవారు. (ఈ కొత్త ఛందాలకు ఆయన లక్షణాలు కూడా ఇచ్చేవారు). "నటి" అనే కొత్త ఛందస్సులో ఇలా రాశారు.[5]

చెట్టువెడెడి కాల మట్టెరాఁగముగుక్క-మూతి
పిందెలుద్భవించెఁ బొందుగనవ-బాన
వెడెడి కాలమునకుఁ జెలరేగి పండితుల్-క్రొత్త
పద్యములను వ్రాయఁబరఁగినారు-నిజము

వానిఁజూచి మేము వ్రాసితిమీ పద్య-వితతి
నెవ్వఁడైన మీర లిట్టి పద్యములను
చిత్తగించినారె? యుత్తమ బుధులార?-గాంచి
చింతపేయుఁడీరుప్యాంతములను-మిగుల

అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలోని వ్రాతలకు ఆంధ్రభాషా సంజీవని జవాబులు చెప్తూ ఉండేది. "పూండ్ల రామకృష్ణయ్య పంతుల వారు చిన్ననాటి యోనమాల యాచారమును వదలి కాలోచితమైన నవీనాచారమునే యథోచితముగ నవలంబించిన మేలని మఱియొక పరి విన్నవించుచున్నారము" అని కొక్కొండ వారు శ్రావణ మాసం సంజీవనిలో రాశారు. దీనికి సమాధానంగా రామకృష్ణయ్యగారు 1894 నవంబరు అముద్రిత గ్రంధ చింతామణి (సంపుటి -7, సంచిక-11)లో ఘాటుగా "ఇది యొజ్జల పుచ్చకాయవిలెముగ నున్నయది. కాలోచితమైనదని కొంద ఱనుచున్న విధవావివాహము శాస్త్ర సమ్మతముగాదనియు నాచార విరుద్ధమనియుఁ బంతులవారు వ్రాయుచు నీపట్టునఁదమ పట్టు తుద ముట్టవలయునను

5. ఆటవెలది పాదకూటముపై ఒక సూర్యగణం చేర్చితే అది "నటి" అనే ఛందం అవుతుందని పూండ్ల వారి వివరణ. (అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి 1894 డిసెంబరు)

తలంపుతో నీ నూతన పద్యములఁగాలోచితముగఁ గైకొమ్మనుట వింతగనున్నయది. ఈ వాదము-

"ప్రోచు సలక్షణ భాషన్
ప్రాచీ నాచారమూను పత్రిక యిది"

అని, సంజీవనీ ముఖమునఁ బ్రకటింపబడుచున్న పద్యమునకు భంగదశఁ గలిగించుననని తోఁచుచున్నది" అని కచ్చితంగా చెప్పారు. నూతన పద్యములను భాషయును గలుపుట మా మతముకాదని చెప్పారు. ఈ మతాన్ని చాలా మంది ఆనాడు ఆమోదించారు.

ఆనాటి పండితులందరూ బిల్వేశ్వరీయంపైన విమర్శలు చేశారు. 1895 జనవరి అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో (సంపుటి-8, సంచిక-1) పెనుగొండలో ఉండే రొద్దం హనుమంతరావుగారు సుదీర్ఘమైన విమర్శ రాశారు. ఈ కృతిలో గాంభీర్య మాధుర్య, సౌకుమార్యాదులు శూన్యప్రాయములని చెప్పారు. అలా చెప్తూనే పుట సంఖ్యలను పేర్కొని పద్య సంఖ్యలను ఇస్తూ ఒక డజను మంచి పద్యాలను కూడా పేర్కొన్నారు. వ్యర్థ పద ప్రయోగాలను చూపించారు. నూతన ఛందస్సును గురించి ప్రత్యేకంగా ఇలా రాశారు.

"నూతనకల్పనాచమత్కృతి-శ్రావ్యతనముపరించి యాశ్రావ్యలాలిత్యముగల పద్యముల నేర్పఱచుకొని పూర్వ కవులు గ్రంథములు రచించియున్నారు. క్రొత్త పద్యములు కొఱవడియుండలేదు. ఇట్టి గణనియమము గలది, యిట్టి వృత్తమని యందఱకు దెలిపి యుండవలెను. సమయానుసారముగ గణముల నేర్పఱచుకొని యిష్టానుసారము దానికిఁ బేర్లు పెట్టి పద్యములు రచించిన నెవరికిఁ దెలియును. ఇందు వలనఁ బ్రయోజనమేమి. ఈ కవి తన యిచ్ఛానుసారమునేక పద్యములను బంగారమనియు, వెండియనియు నామకరణముఁ జేసియున్నాడు. వీని యందు లేశమాత్రము శ్రావ్యత్వముగాని-లాలిత్యముగాని గనంబడదు. ఇందుచే నీకవికి విశేషగౌరవము కలుగను గారణమేమియు నగుపడలేదు".

నూతన ఛందస్సులను సృష్టించాలన్న కోరికలో నిజానికి తప్పులేదు. కొక్కొండ వారికి సంగీతంపై మొగ్గు ఉంది. అందుకే తమ కావ్యంలో పాటలు రాశారు. జయదేవుని గీతగోవిందంలాగ "గీత మహానటనం" అనే సంగీత గ్రంథాన్ని సంస్కృతంలో రాశారు. అలాగే తమామధ్యగీత రత్నమనే గాన ప్రబంధాన్ని రచించారు. కాలోచితమైన మార్పులను సర్వతోముఖంగా

వాంచించి, వాటిని అన్ని రంగాలలోనూ ప్రవేశపెడితే శోభనిస్తుందిగాని కొన్ని విషయాలలో సనాతనత్వం, కొన్ని విషయాలలో నూతనత్వం ప్రయత్నిస్తే లోకులు అంగీకరించరు. కృతకభాషను ప్రచారం చేసేవాళ్ళు, కృతక ఛందస్సులను సృష్టిస్తే రెండూ జనులకు ఆమోదం కావు. మాత్రా ఛందస్సులలో రచనల కోసం ఆంధ్రసాహిత్యం ఒక రెండు తరాలు ఆగవలసి వచ్చింది. సజీవ భాషలో, సజీవ ఛందస్సులు గురజాడ వారు ప్రవేశపెట్టారు. సజీవ భాషలో జాతి జీవనంలో ప్రజలకు చేరువగాకున్న మాత్రాచ్ఛందస్సులలో వెలువడే గేయాలనే ఉత్తరోత్తరా ఆధునిక ఆంధ్ర సాహిత్యం ఆదరించింది.

కొక్కొండవారు పద్యరచనలు చేస్తున్న రోజులలోనే ఆంధ్రసాహిత్యం నాటకాలవైపు మొగ్గింది. సంస్కృత నాటకాలనూ, ఆంగ్ల నాటకాలనూ అనువదించడం ప్రారంభమైంది. 1872లోనే కొక్కొండ వారు "నరకాసుర విజయవ్యాయోగము" అనే సంస్కృత రూపకాన్ని తెనిగించారు. దీనిని వారణాసి ధర్మసూరి రచించాడు. రూపకాలు పది రకాలు. ఒక్కొక్క దానికో పేరూ, ప్రత్యేక లక్షణాలూ ఉన్నాయి. వ్యాయోగంలో కద ఒక్క రోజు ఇతివృత్తమై ఉండాలి. నాయకుడు ధీరోదాత్తుడు. రసము వీరము. వృత్తి సాత్త్వతి; గర్భ విమర్శ సంధులు ఉండకూడదు. ఇది సేనా సంబంధమైనది కనుక స్త్రీలు ఉండకూడదు. ఉంటే శృంగార హాస్యరసాలు లేని ఒకరిద్దరు స్త్రీ పాత్రలు ఫరవాలేదు.

కొక్కొండ వారి ఈ వ్యాయోగానువాదం తరువాత సంస్కృత రూపకాల అనువాదాలూ, ఇంగ్లీషు కధల అనుసరణలు వెలువడసాగాయి. 1880లో వీరేశలింగంగారి ప్రహసన ప్రాయమైన బ్రహ్మ వివాహం (పెద్దయ్యగారి పెళ్ళి పుస్తకం) వాడుకభాషలో వెలువడింది. దీని రచనా కాలం 1878. దీని తర్వాత ఆ యేడే వ్యవహార ధర్మబోధిని (ప్లీడరు నాటకం) అన్న దానిని కూడా జీవద్భాషకు సమీపశైలిలోనే వీరేశలింగంగారు ప్రహసన రూపంలోనే రాశారు. మరొక పదేళ్ళకుగాని పాత్రోచిత ప్రసంగ సమన్వితమైన నాటక రచనలు వెలువడలేదు. 1890 లో నాదెండ్ల పురుషోత్తంగారి హరిశ్చంద్ర నాటకంలో ఈ ఆరోగ్యకరమైన ధోరణి ప్రారంభమైంది. 1891 లో వేదం వెంకటరాయశాస్త్రిగారు నాగానందం అనువదించారు. ఇందులో పాత్రోచిత

భాషా ప్రయోగం చేశారు. సమకాలము వారలు మెచ్చుకొన్నారు. ఒక్కొక్కొండవారూ, వారి అభిమానులూ విముఖులయి వివాదం పెట్టుకొన్నారు.

నిత్య జీవితంలో ఇంటా, బయటా, బళ్ళో సలక్షణమైన భాష అంటూ కృతకాంధ్రాన్ని వాడే కొక్కొండ వారు నాటకాల్లోనైనా జీవద్భాష దరిదాపుల్లో ఉన్న ప్రయోగాలను ఆమోదిస్తారా? సంస్కృత రూపక లక్షణాలలో కొన్ని రకాల పాత్రలకు ప్రాకృతం వాడాలన్న నియమం ఉంటే ఉండనివ్వండి. కొక్కొండ వారికి దానితో నిమిత్తం లేదు. అటువంటి పాత్రలకు ఒక రకమైన సలక్షణంగా అచ్చ తెనుగు వాడాలని ఉత్తరోత్తరా అంగీకరించారుగాని ఆదిలో గ్రామ్య ద్వేషులందరూ వేదం వెంకట రాయశాస్త్రిగారి మీద దండెత్తారు. ఈ ముట్టడిదారులకు కొక్కొండ వారు కన్నాకుగా ఉండి వేదం వారితో ఘోర యుద్ధం చేశారు. వేదం వారు వివాదంలో మునిగి తేలుతూ కొక్కొండ వారిపై దెబ్బతీయడానికి సమయం కోసం కాచుకొని ఉన్నారు.

జయదేవుడు సంస్కృతంలో "ప్రసన్న రాఘవ నాటకం" రచించారు. దీనిని కొక్కొండ వారు "ఆంధ్రప్రసన్న రాఘవ నాటకము" అని తెనిగించారు. ఇది వైజయంతి పత్రికలో మొదట వెలువడింది. తర్వాత గ్రంథరూపంలో వచ్చింది. పుస్తకమంతా కలిపి 106 పుటలు మాత్రమే. ఈ గ్రంథాన్ని వేదం వెంకట రాయశాస్త్రిగారు "ఆంధ్రప్రసన్న రాఘవ విమర్శ గ్రంధము" అని సమీక్షించి ప్రకటించారు. వేదం వారి విమర్శ 300 పుటలకు మించిపోయింది. ఇందులో కొక్కొండ వారు చేసిన 2568 తప్పులను వేదం వారు ఎత్తిచూపెట్టారు. వేదం వారి పుస్తకాన్ని మెచ్చుకొంటూ 1899 ఫిబ్రవరి మాసంలో అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి సుదీర్ఘమైన వ్యాసాన్ని ప్రచురించింది. (సంపుటి 12, సంచిక2) వేదం వారి విమర్శలోని ముఖ్యాంశాలను యథాతథంగా ఉద్ధరించి ప్రచురించింది. మచ్చుకు ఒక పేరా చూడండి.

" ఈ గ్రంథమందు భాషాంతరీకము ప్రాయికముగాఁ దప్పుగా నుండును. ఛందోవ్యాకరణాదులకిది వేరుపురువు. పాదపూరణ ప్రయోగమందును అదియేనియుఁ జక్కగఁ జేతగామి యందును ఇంతటి కవి మ ఱిలేడు. అనన్వయ సందిగ్ధాశ్లీలా మంగళానౌచిత్యాది దోషములకు నీ యాంధ్రీకరణము పుట్టినిల్లు. తప్పుప్రాసములు, తప్పుయతులు, తప్పుగణములు, తప్పు సంధులు, అద్యంత సమాసములు, సరసవస్తు త్యాగము, కొసవిసరులు, అంత్యాశ్చర్యములు, సముచ్చయములు, పౌనరుక్త్యము, ఉక్తానుక్త

కావ్య దోషములు, ఇత్యాద్యుపాయము లెన్నియేని యుండియు వీరు పద్యము కుదురక పడిన పాట్లు అమశోచనీయముగా మన్నవి. గద్యమందు కూడ ఆంధ్ర భాషా స్వభావోల్లంఘనములు తెమఁగునఁ బనికిరాని సంస్కృత పక్కికలు గ్రంథమును చెఱిచినవి. వీరికి సంస్కృతము నందుఁగల లఘు పరిచయముతో నిట్టి ప్రబంధముందెనిగింప సాహసించుట గొప్ప పొరబాటు. తెనిఁగింపులో వీరికి అర్థము చెడినను దెలిసినది గాదు, రసము చెడినను తెలియలేదు, కథ చెడినను తెలియలేదు. లోక స్వభావ విరోధము వచ్చినను తెలియలేదు. విభక్తి జ్ఞానము కూడ చాలక పెక్కు తావుల గ్రంథము చెడినది. అనౌచిత్య జ్ఞానముగాని తద్భయముగాని లేనేలేదు. మూలమెఱుఁగక ఈ గ్రంథముంజదువువారు జయదేవ కవియన నెవఁడో రాక్షసుఁడనియు మనుష్యులంజంపుటకై యీ నాటకముం జేసెననియు దలంతురు".

ఈ విమర్శనం వెలువడ్డాక హెూరాహెూరీ పోరు సాగింది. వ్యక్తిగత దూషణలు పెచ్చుపెరిగాయి. వేదం వారిని సమర్థిస్తూ చాలా మంది చింతామణికి లేఖలు రాశారు. కొక్కొండ వారు ప్రెసిడెన్సీ కాలేజీలో తెలుగు పండితులు, వేదం వారు క్రిష్టియన్ కాలేజీలో తెలుగు పండితులు. సలక్షణమైన భాషను విద్యార్థులకు బోధించవలసిన వారు పరస్పర దూషణలకు దిగి నీది తప్పంటే నీది తప్పని దెప్పుకొన్నారు. కొక్కొండ వారి గ్రంథంలో తప్పులని వేదం వారు చూపించిన వన్నీ వేదంవారు కూడా తమ గ్రంథాలలో చేశారని ఒక రెండు దశాబ్దాల తర్వాత గిడుగు రామమూర్తిగారు తమ "ఆంధ్ర పండిత భిషక్కుల భాషా భేషజం" అనే గ్రంథంలో సవిస్తరంగా నిరూపించారు. ఇద్దరు కాలేజీ పండితులకు రాని గ్రాంథికాంధ్రం సాధారణ విద్యార్థుల మీదా, ప్రజల మీదా ఎందుకు రుద్దుతారని ప్రశ్నించారు.

సమకాలీనులు కొక్కొండ వారిలో ఉన్నవనుకొన్న లోపాలను ఎలుగెత్తి ఘోషిస్తూ ఉంటే వారికి లేని ఘనతలను ఆపాదిస్తూ కొన్ని రంగాలలో ప్రథమ స్థానాన్ని వారికే కట్టబెట్టడానికి ఇటీవలి పరిశోధకులు తాపత్రయపడ్డారు. కొక్కొండ వారు 1867 లోనే మహాశ్వేత అనే నవలను రచించారనీ, తెలుగు సాహిత్యంలో ఇదే ప్రప్రథమ నవలా రచన అని నిడుదవోలు వెంకట రావుగారు ప్రతిపాదించారు.[6] వీరేశలింగంగారి రాజశేఖర చరిత్రకన్నా ఇది

6. భారతి. సంపుటి-28, సంచిక -4

ఇరవై సంవత్సరాలు ముందుగా వెలువడిందని మళ్ళా మళ్ళా చాటసాగారు.[7] "పరిశోధనా పరమేశ్వర", "విద్యారత్న" బిరుదులు గల నిడుదవోలు వారు చెప్పిన మాటలు కనుక ఈ సంగతిని చాలా మంది నమ్మేసి కొక్కొండ వారి గురించి రాసిన వ్యాసాలలో పేర్కొనసాగారు.[8] నిడుదవోలు వారు తమ వాదానికి ఆధారంగా 1872లో శివశంకర పాండ్యగారు రాసిన వ్రాతను చూపెడుతున్నారు.

శివశంకర పాండ్యగారు కొక్కొండ వారు విగ్రహతంత్రానికి చేసిన టిప్పణికి ఇంగ్లీషులో పీఠిక రాస్తూ చాలా విషయాలు అందులో చెప్పారు. వీరేశలింగంగారి పుస్తకం కొక్కొండ వారికి పుత్రచెయ్యి వాటపు అనుకరణ అని ఆరోపించారు. వీరేశలింగంగారు తమ పత్రికలో కొక్కొండ వారిని విమర్శిస్తూ వ్రాశారు. దాని "మొదటి యెనిమిది పుటలను జదువగానే తమ యె ఱుక లేకయే పాండ్యాగార మాటలను వ్రాసిరిగాన క్షమించి విమర్శనమును మానవలసినదని" కొక్కొండ వారు వీరేశలింగంగారి పేర సుహృద్భావంతో లేఖ వ్రాశారు.[9] పాండ్యాగారి మాటలను కొక్కొండ వారే లెక్కచేయవద్దని 1876లో చెప్పారు. తరువాత ఎన్నో ఏళ్ళకు పరిశోధకులు ఆ మాటలను పట్టుకొని లేని ఘనతను కొక్కొండ వారికి ఆపాదించడం అప్రస్తుతం.

ఇంతకీ మహాశ్వేత నవలేనా? దానిని కొక్కొండ వారు 1867 లోనే రచించారా? ఈ ప్రశ్నలకు విపులమైన సమాధానాలు అక్కిరాజు రమాపతిరావుగారు తమ గ్రంథంలో వ్రాశారు.[10] ఆయన చెప్పిన సబువులు కొన్ని చూద్దాం. 1871లో కొక్కొండ వారు ఆంధ్ర భాషా సంజీవని స్థాపించారు. మహాశ్వేతను నాలుగైదేళ్ళకు ముందే రచిస్తే దానిని ఎందుకీ పత్రికలో ప్రచురించలేదు? తమ చేతిలో ఒక ప్రెస్సూ, ఒక పత్రికా ఉంటే రాసిపెట్టిన మొట్టమొదటి గద్య ప్రబంధాన్ని ఊరవెయ్యడం జరుగుతుందా? "మహాశ్వేత" ను 1895 లో పనప్పాకం అనంతాచార్యుల వారి వైజయంతి పత్రికలో సీరియల్‌గా ప్రచురించారు. అది కూడా సంపూర్ణంగా లేదు.

---

7. ఆంధ్ర వచన వాఙ్మయం (1977)–పుట 114.
8. కల్లూరు వెంకట నారాయణరావు–వీరేశలింగయుగం–పుట 150
9. వీరేశలింగం–స్వీయ చరిత్ర– 2 వ భాగం –పుట 182.
10. "వీరేశలింగం పంతులు–సమగ్ర పరిశీలన"–పుటలు 130 నుండి.

అసమగ్రంగానే ఉంది. అందుచేత 1895 నాటికైనా "మహాశ్వేత" రచన పూర్తికాలేదు.

మరొక ముఖ్యమైన పాయింటు కూడా ఉంది. మంత్రి ప్రెగడ భుజంగరావుగారు 1912లో తమ పెద్ద కూతురి పెళ్ళి చేశారు. ఆ సందర్భంలో ఆశీర్వచన పద్యాలు రాసిన వారి దీవనలు సేకరించి "హైమావతీ పరిణయం" లేక "ఆధునిక కవి జీవితములు" అనే సంకలనం ప్రచురించారు. అందులో వివిధ కవుల ముద్రితాముద్రిత రచనల భోగట్టాలు ఆ కవులే స్వయంగా పంపినవి ప్రకటించారు. ఇందులో కొక్కొండ వారు తమ రచనల భోగట్టాలు పొందుపర్చారు. 72 వ యేట ఆయన ప్రకటించుకొన్న తమ గ్రంథాల జాబితాలో "మహాశ్వేత" పేరే కనబడదు.[11] అసంపూర్ణ రచన కాబట్టి తొలి నవల కాదు కాబట్టి రచయితే దాని పేరు చేర్చడానికి విముఖులయ్యారని భావించవచ్చు.

కొక్కొండ వారు నిజంగా దేనిలో ప్రథములు అంటే మొట్టమొదటి సారిగా ఒక పత్రిక పేరులో "ఆంధ్ర" అన్న పదాన్ని చేర్చిన వారు ఈయనే. 1871 లో ఈయన "ఆంధ్ర భాషా సంజీవని" అనే మాస పత్రికను స్థాపించారు. ఇది ప్రతి పున్నమినాడు వెలువడుతుందని చెప్పారు. 1871 నుండి 1883 దాకా పదమూడు సంవత్సరాలు నడిపారు. మధ్యలో ఆగిపోయినా 1892 లో మళ్ళా ప్రారంభించి 1900 దాకా అంటే తొమ్మిదేళ్ళు నడిపారు. రెండు దశాబ్దాల పైచిలుకు ఒక పత్రికను నిర్వహించడం ఒక ఘనతే. వీరికన్నా ముందుగా తెలుగులో పత్రికను నడిపిన వారు లేకపోలేదు. అయితే ఆ పత్రికల పేరులో ఆంధ్ర అనే పదం లేదు.

కొక్కొండ వారి "ఆంధ్రభాషా సంజీవని" పాత సంపుటాలు ఎవ్వరూ జాగ్రత్త చేసినట్టు కనబడదు. ఈ పత్రికలో కేవలం సాహిత్య యుద్ధాలు మాత్రమేకాక ప్రజలకు ఉపయోగపడేవి కూడా ఆయన ప్రచురించేవారని చెప్పవచ్చు. ఉదాహరణకు శ్రీమతి పొత్తం జానకమ్మ అనే హిందూ మహిళ తన భర్త రాఘవయ్యగారితో కలిసి 1873లో ఇంగ్లండు, యూరోపు పర్యటనం చేసింది. తిరిగి వచ్చాక తన అనుభవాలను ఒక లేఖలో పొందుపరచి పత్రికకు పంపించింది. దీనిని కొక్కొండ వారు తమ ఆంధ్ర భాషా సంజీవనిలో 1874

11 హైమావతీ పరిణయం -పుట 18

ఏప్రిల్ 15 వ తేదీనాడు ప్రచురించారు. ఈ చక్కని పని చేసినందుకు సమకాలిక పత్రిక "ఎథీనియం అండ్ డైలీన్యూస్" జానకమ్మగారిని అభినందిస్తూ ఒక సమీక్ష ప్రచురించింది. తర్వాత జానకమ్మ గారు తమ పర్యటన అనుభవాలను గ్రంథరూపంలో రాశారు. తెలుగు గ్రంథం ఉనికి గురించి నాకు తెలియదుగాని దీనిని "PICTURES OF ENGLAND" అనే పేరుతో ఆంగ్లంలో అనువదించి 1876 లోనే పుస్తకరూపంలో ప్రచురించారు. దీని ప్రతి బ్రిటిష్ మ్యూజియం గ్రంథాలయంలో ఉంది. దీని జిరాక్సు ప్రతిని నేను పుట్టింపించి మనదేశానికి తీసుకు వచ్చాను. ఆంధ్రజ్యోతి దైనిక పత్రికలో నేను రాసిన వ్యాస పీఠంలో ఈ పుస్తకం గురించి విపులంగా వివరించాను.[12] కొక్కొండ వారు ఎంత సనాతనులైనా సీమకు వెళ్ళిన హిందూ మహిళ అనుభవాలను తమ పత్రికలో ప్రచురించడం గమనించదగ్గ విషయం. వారి పత్రిక సంపుటాలు దొరికితే ఇలాటి విషయాలు ఎన్ని వెలుగు చూస్తాయో.

1899లో ప్రభుత్వం వారు కొక్కొండ వారిని మద్రాసు నుండి రాజమంద్రికి, వీరేశలింగంగారిని రాజమంద్రి నుండి మద్రాసుకు బదిలీ చేశారు. ఇద్దరూ ప్రభుత్వ కళాశాలల్లో పండితులే. 1915 దాకా కొక్కొండ వారు రాజమంద్రిలోనే ఉన్నారు. గోదావరీ వర్ణనం మొదలైన కావ్యాలను రచించారు. పరిశోధకులు పేర్కొనవలసిన రచనలు ఈయన ఎన్ని చేసినా ప్రజలలో ప్రచారం పొందినవి ఎన్నో లేవు. ఈయన రచనల వివరాలు -

అక్షరసాంఖ్య శాస్త్రము, మార్గదాయిని, సంస్కృతము

(ఆర్యమత దర్శనాల నుండి, భాష్యాల నుండి సాంఖ్యశాస్త్రాన్ని అధ్యయనం చేసి ఈ గ్రంథాన్ని రచించారు. ఈయనకు అక్షర సంఖ్యాచార్యులు అనే బిరుదు కూడా ఉంది. బిల్వేశ్వరీయంలో సాంఖ్యానికి సంబంధించిన పద్యాలు చాలా ఉన్నాయి. వాటి వివరణలు కొక్కొండ వారే రాస్తే బాగుంటుందని అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి అభిప్రాయపడింది)

ఆంధ్ర భగవద్గీత

కొక్కొండ మాహాత్మ్యము-కేవలాంధ్ర పద్యాత్మకము

గీత మహానటము-సంగీత గ్రంథము

---

12. ఆరుద్ర వ్యాసపీఠం -ఆంధ్రజ్యోతి దైనిక పత్రిక

గోదావరి వర్ణన
ఘటికాచల క్షేత్రమాహాత్మ్యము-ఆంధ్ర పద్య గద్యాత్మక ప్రబంధము
తమమధ్వాగీతరత్నము-గాన ప్రబంధము
తమమధ్వార్యా శతకము
ధనంజయ విజయ వ్యాయోగము
నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము
పానకము, మంగళగిరి క్షేత్ర మాహాత్మ్యము-పద్య గద్యమయము
పాయసము,సత్యనారాయణీయము-అముద్రితం
ప్రసన్నరాఘవ నాటకము
ప్రిన్సుపువెల్సు తారావళి - ఇది లండన్ క్రౌన్ పెరు ఫ్యూమెరీ కంపెనీ సభ వారిచే సముచిత సంభావనతో సమ్మానింపబడింది.
ప్రిన్సుపువేల్సు, హిందూస్థాన్ సందర్శనమనే ఆంధ్ర గద్యకావ్యము
బిల్వనాథ శతకము-సంస్కృతము
బిల్వనాథేశ్వరశతకము-తెలుగు
బిల్వేశ్వరీయం-కేవలం ఆంధ్ర పద్యాత్మకము

మోదకము, నియోగి విజయము, నందరాజు లక్ష్మీనారాయణ దీక్షిత చరిత్ర- (కొక్కొండ వారు జన్మతః నియోగులు. బహుశా అందుకే ఈ రచనకు నియోగ విజయము అనే వివరణ ఇచ్చారు. 1910 ప్రాంతాల నుండి ఆంధ్ర సాహిత్యంలో నియోగి, వైదిక విభేదాలు ముమ్మరంగా ఉండేవి. నియోగులు తమ శాఖ వారి గొప్పలు చెప్పుకొనేవారు. మంత్రి ప్రెగడ భుజంగరావుగారు రచించిన ఆధునిక కవి జీవితములు అనే పుస్తకములో కొక్కొండ వారికి భారత వర్ష మహామహోపాధ్యాయ బిరుద పట్టం వచ్చినందుకు పొంగిపోతూ "ఇట్టి మహాబిరుదాంకముం బొందిన యాంధ్రులలో మొట్టమొదటి వారు వీరే. వీరు నియోగులు. కాబట్టి వీరి వలన నియోగులకెల్ల గౌరవాధిక్యము కలిగెనని చెప్పనొప్పగద" అని వివరించారు.)

శంకరమతతత్వ ప్రకాశిక-ఆంధ్ర గద్య కావ్యము
శంకరవిజయధ్వజము-ఆంధ్రగద్యకావ్యము

(కొక్కొండ వారు పుట్టుకచేత మాధ్వులు. ద్వైత మతామయాయి అయినా శాస్త్రీయ పద్ధతినీ, శంకరాద్వైతాన్నీ స్వీకరించి ఈ గ్రంథాలు రచించారు.)

శ్రీమతీ మాధవ నాటకము
సింహాచల యాత్ర (తెలుగు)

కొక్కొండ వారు విలక్షణమైన వ్యక్తిత్వం గలవారేగాని ఆయనను బొత్తిగా కొట్టిపారెయ్యకూడదు. ఈయన పైతం సనాతనుల తానులోని ముక్కే. వీరి అభివృద్ధి నిరోధకత్వం ఇతరులలో కూడా కొద్ది మోతాదులో ఉంది. నలభై సంవత్సరాలు ప్రభుత్వ కళాశాలలో తెలుగు పండితులుగా ఉండి చాలా గ్రంథాలు రాసి ఎన్నో సాహిత్య యుద్ధాలలో ఆరితేరిన కొక్కొండ వారు ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్రలో నిజంగా ఒక కొండగుర్తు.

దాసు శ్రీరాములు (1846–1908)

సంఘ సంస్కారానికి మతరామూ ఒప్పుకొనని ఛాందసులున్న కాలంలోనే స్త్రీ విద్యకు ప్రోత్సాహమిచ్చి తన కుమార్తెకు సాధారణ విద్యనేకాక సంగీతం కూడ చెప్పించే సాహసం చూపిన వ్యక్తి దాసు శ్రీరాములుగారు. వితంతువులకు పునర్వివాహం కూడదనే రోజులలో, బాల్యంలోనే జుత్తు తీయించి, ముసుగు వేయించే మౌఢ్యం ముదిరిన రోజులలో "రండాముండన ఖండన"మనే వ్యాసం రాసి విధవల ముండనం ధర్మశాస్త్ర విరుద్ధమని వాదించిన వారు కూడా దాసు శ్రీరాములుగారే. ఆయనకు సంగీత సాహిత్యాలేకాక భరత శాస్త్రం కూడా తెలుసు. అభినయ విద్యలో ఆరితేరిన వారు. యక్షగానాలు మొదలుకొని దేవీ భాగవతం దాకా వివిధ ప్రక్రియలలో గ్రంథ రచన చేసినవారు.

దాసు శ్రీరాములుగారు చిన్నప్పుడు బందరులో దొరగారి పాఠశాలలో 1843 లో చదువుకొన్నారు. కుమారుడు క్రైస్తవులలో చేరుతాడేమో అని భయపడి ఆ చదువు మానిపిస్తే, పెళ్ళి చేసుకొన్నాక 1865లో ఆకిరిపల్లికి పారిపోయి సంస్కృత వ్యాకరణం చదువుకొన్నారు. తరువాత గుడివాడలో 1872–74 సంవత్సరాల మధ్య తెలుగు మాష్టారిగా చదువు చెప్తూ తన విద్యార్థి రెంటాల సుబ్బారావు దగ్గర ఇంగ్లీషు నేర్చుకొన్నారు. తరువాత కవుతరము, డోకిపర్రు గ్రామాలలో స్కూలు మాష్టరీ చేశారు. అయ్యవారు ఉద్యోగం చేస్తూనే ప్లీడరీ పరీక్షకు చదివి ప్యాసయ్యారు. 1878లో బందరులో బోర్డు

కట్టారు. క్రమంగా ఫస్టు గ్రేడు ప్లీడరై ఏలూరు సబ్ కోర్టులో ప్రాక్టీసు పెట్టారు. వృత్తిలో రాణించారు. జమీందారుల కేసుల దావా వీరే నిర్వహించారు.

శ్రీరాములుగారు ఏలూరులో ఉన్నంత కాలం సాహిత్య గోష్ఠులు, సంగీత సభలు వారింట్లో జరిగేవి. ఆయన యక్షగానాలూ, పద్యకావ్యాలూ, శతకం మాత్రమే కాక సంగీత విద్యను సార్థకం చేసుకొంటూ కృతులు, జావళీలు, పదాలు, స్వరజతులు రచించారు. కొన్ని సంవత్సరాల కిందటి దాకా దాసు శ్రీరాములు గారి పాటలను భోగంవారు మేళాలలో పాడేవారు. కొన్ని పుస్తక రూపంలో వచ్చాయి. కల్యాణిరాగం, అటతాళంలో ఈ పదం చాలా ప్రసిద్ధం.

తత్తర పడనేల తాళుతాళురసామి ।త॥
అత్తింటి కోడల రా కొత్తగానే వచ్చి కొన్నాళ్ళాయెరా
పొత్తు గడియ మరచి పోరు మానరా
చిత్తమునవేర మెంచకురా చీకటి వేళ కాదురా
అత్తగారింట లేకున్నప్పుడైన రావైతివిర సామి ।త॥

శ్రీరాములుగారి ఇతర పదాల్లో ప్రసిద్ధమైనది ఇంకోటి చూడండి.

ఎరుకల కాంభోజిరాగం –త్రిపుట

ముక్కుపచ్చలారని చిన్నదాన నన్నెక్కడ కంపెదరే
సిగ్గాయె నన్నెక్కడ కంపెదరే
నిక్కము రేయల్ల నిదుర రా బోయెదనమ్మ
తక్కిన పనులేమి నేనెరుగనోయమ్మ
వంచిన నాచేయి మంచి గంధములోన
ముంచి యెత్తెద రేలనే
ముంచుటయే కాదమ్మ మొగవారి చైబట్టు
మంచు దెల్పెదరు నాకలవాటు లేదమ్మ ।ముక్కు॥

అందముగా సున్న మాకినె తీసినే
నంటరాయనేరనే
అందగాని నోటికందియ్య మని యెదరూ
అందరిలోన మనసెట్లొప్పునోయమ్మ
యీ పనులాపను లేల చెప్పెదరు నే

నేపని కోపలేనే
ప్రాపై దాసు శ్రీరామునేలిన వేణు
గోపాల దేవుని గుడి యుండెదనమ్మ ॥ముక్కు॥

శ్రీరాములుగారు కళాప్రియులు, సంగీత శాస్త్రము నందభిరుచియేగాక భరత శాస్త్రము నందు వీరికి ప్రవీణత కలదు. "అభినయదర్పణమను" నొక గ్రంథమును రచించిరి. స్వయముగ అభినయము పట్టనేర్చి యుండిరి. అభినయము చూపించెడు వారు. వేశ్యా మేళములలోనికి వీరు వెళ్ళుట తటస్థించిన యెడల వేశ్యలు ఆడుటకు భయపడుచుండిరి. భరత శాస్త్ర ప్రవీణురాండ్రయిన చదలవాడ పిచ్చాయి, చక్రధరరావు తల్లి పినపాల భవాని-గుంటూరులోని వేశ్య, చెదలవాడ రాజరత్నము మున్నగు ప్రవీణులయిన భరత శాస్త్ర జ్ఞానులు శ్రీరాముల గారి యెదుట నభినయించి పేరొందినవారే".[13]

శ్రీరాములుగారు అపర శ్రీనాథుడని చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారు అన్నారు. శ్రీనాథుడు వీధి నాటకం రాసినట్టే ఈయనా "ఆంధ్ర వీధిలో బ్రాహ్మణ ప్రశంస" అనే పేరుతో "తెలుగునాడు" అనే పద్యకావ్యం రాశారు. ఆంధ్రదేశంలోని వివిధ కులాలవారి వర్తనలు, తీరుతెన్నులు వర్ణించదలిచారు. వైదికులు, నియోగులు, మాధ్వులు, వైష్ణవులు, శైవులు, కర్ణాటకులు మొదలైన బ్రాహ్మణులలో ఉన్న వివిధ శాఖల వారిని వర్ణించడంతోనే గ్రంథం ఆగిపోయింది. చెప్పినంత వరకు పద్యాలు హృద్యంగా ఉంటాయి. ఎలాంటి పద్యం చెప్తే సంతోషం కలుగుతుందో ఇలా చెప్పారు.

"భాషియ పద్ధతి పట్టుదప్పఁగ నీక
దీర్ఘ సమాసంబు తెరువుపోక
గూడార్థ సమితి దిక్కును దేఱిచూడక
స్పష్టార్థముల జాడ జాఱనీక
మఱుఁగు పదంబుల మార్గంబు ద్రొక్కక
తేటమాటల రాచబాట విడక
దూరాన్వయంబుల దారి మూచూడక
సంకరాలంకార సరణి గనక
ఉన్నయది ఉన్నయట్టులు గన్నయదియుఁ

---

13 -మహాకవి దాసు శ్రీరాములు జయంతి సంచిక-పుట 8

గన్నయట్టులు విన్నది విన్నయటులు
వన్నయది యన్నయట్టులు వన్నెవెట్టి
కవితజెప్పిన సంతోషమవు జగాన".

వైదికులు సదస్యం సంభావనకు వెళ్ళినప్పుడు జరిగేవి ఇలా వర్ణించాడు.

"లేవరు లెండు లెండనిని, లేచిన వారయినందటాలునం
బోవరు, పోవుచున్ నిలిచి పోదుము పోదుము త్రోయకుండటం
చీవరు సందు గేస్తువలయింతురు పెండిలిలో సదస్య సం
భావనవాడు చూడవలె బాపన సాములసాములన్నియున్".

శ్రోత్రియ స్త్రీల భాషను ఇలా చెప్పాడు.
"ఆప్పే ;చూస్సివషే; వొషే;చెవుడషే అప్లాగషే; యేమిషే;
విస్సావర్ఝులవారి బుట్టివష యావిస్సాయ కిస్సారుషే
విప్పండెంతటి వాఁడె యేళ్ళు పదిషే; వెయ్యేళ్ళ కీడేషమా;
ఓప్పే బుట్టికి యీడషే;వొయిమ కేముంచుందిలే మంచివో
ర్నెప్పే; యందురు శ్రోత్రియోత్తమ సద స్త్రీలాంధ్ర
దేశంబునవ్".

పండిన పంటలో సగపాలు పాలేరు తినేస్తాడని భూస్వామ్య వర్గపు మనస్తత్వాన్ని ఇలా చెప్పారు.

"తిండికి బత్తెమిండు నెలదీరిన దింకొకయిద్దు మప్పుగా
నిండది తీరులోన జమయిత్తు నటంచును గంపదుల్పుగాఁ
బండిన పంటలోన సగబాలు హరించును పాలివాఁడు బా
పండొనరించు సేద్యమున బాగొక జుట్టునతండు నిల్చునే".

శ్రీరాములుగారు "తెలుగువాడు"కు వేసుకొన్న ప్రణాళిక ప్రకారం పూర్తిగా రచిస్తే చాలా సాంఘిక జీవన విషయాలు గ్రంథస్థమయి ఉండేవి. ఆయన "ఊరి మీద ఊరు పడ్డ కరణము మీద కాసుపడదని" ఇలా చెప్పారు.

"కరణము మంత్రసాని; సరకారు ప్రసూతిక; రైతుబిడ్డ ని
బ్బరమగు వ్రాతకోత జవాబు సవాళ్ళను దంత్రయుక్తి బం

ధురముగ నూరిమీఁద నొక నూరయినం బడుఁగాక యెన్నఁడుం
గరణము మీఁద నొక్కయెఱ కానయినం బడదం(డ్రు మానవుల్

శ్రీరాములుగారి ఇతర రచనలన్నీ ఒక ఎత్తు. వారి దేవీ భాగవతం అనువాదం పది ఎత్తుల గ్రంథం. ఈ పురాణాన్ని పన్నెండు స్కంధాలను సుమారు 7500 గద్య పద్యాలలో 1900 నుండి రచించడం ప్రారంభించారు. దానిని తమ స్వగ్రామంలో అల్లూరులోనే రాశారు. గ్రంథాదిని ఆసీన పద్యాలలో ఆ గ్రామాన్ని చాలా చక్కగా వర్ణించారు. ఆయన "తెలుగు నాడు"లో అనుబంధంగా చేర్చదగ్గంత సహజసుందరంగా ఉన్నాయి. ఒక మూడు, నాలుగు పద్యాలు చూడండి.

☆ ఎలయెండ చెట్ల సందుల నుండి గోడల
దవిలి తా నిలువు టద్దములుగాఁగ
గొనగొన జను నింద్ర గోప సంఘాతంబు
సందిళ్ళలోఁ జివ్వి నగడములుగ
చూరు పట్టియలఁ బిచ్చుక దంపతుల చాలు
చెక్కి తీర్చిన యట్టి చిత్రములుగ
దూలాల గూళ్ళ సందుల నుండి వెడలి మ్రో
గెడి తుమ్మెదల మ్రోఁత గీతములుగ

కెరలి వాకిళ్ళ తూపీగ తెరలు మూగి
నెర బుటేదారు గెంబట్టు పొరసనందు
సన్నయుల్లడగాగ నాషాఢలక్ష్మి
పగిదిఁదనరారు నల్లూరు పల్లెటూరు

☆ ప్రాఁత గొంగడి వీఁపుపైఁగప్పి బుజమున
గొంకి కఱ్ఱను మోచి కొంకి నడచు
నుచ్చుఁ బ్రాఁతల పింజ గ్రుచ్చి ముమ్మాలగట్టి
మ ల్లాకు పొత్తివేమారు మడచు
కదలిపోరెడి గొఱ్ఱె గమి చేలఁబడకుండ
తాసేత పేయంచు దగిలి సఱచు

తోడేలు బొడఁగాంచి జాడనే చేయెత్తి
నిక్కి(ట్రూహోయని కుక్కఁబిలచు

ఆలుతలనిడికొని వచ్చు నట్టియటిక
నున్న చల్లయుఁ దమిద కూడుప్పుగల్లు
మెల్లగా మ్రింగు గొల్లని బెంచుతల్లి
పగిది దనరారు నల్లూరు పల్లెటూరు

☆చెలగి కళ్ళముల గింజలు మేసి ప్రాఁజింత
తొరడుల గుబగుబల్ నెఱపు గువ్వ
కట్టాసఁజని గంటె కంకి నోటను బెట్టి
వినువీధిఁ గిలకిల యనెడు చిలుక
చెంగావి పెనురావి చివురు నిండుగమెక్కి
కూకూయనెడి మదకోకిలంబు
పొదలలో మెదలు లేఁబురువుల సొపడి
చెట్టెక్కి గుమ్మను జెముడుకాకి

కదసి వరిచేలలో గూళ్ళు గట్టిపెలుచ
బలిసి నటనంబు గావించు బరతపిట్ట
గలిగి జనులకు శ్రవణ సౌఖ్యప్రదంబు
పగిది దనరారు నల్లూరు పల్లెటూరు

☆పొదలపై నీలాలు బోలు పరింగ పం
డ్లకు జేయిసాన్పు బిడ్డలునుగల్గి
పొలములో గొంతెత్తి పొలిపొలి యోయంచు
వరికుప్పనూర్చు పాలెరులు గల్గి
అరువు బేరముల గుజ్జరినేసి సన్నంబు
ముతకంచు నొదుగు మాలెతలు గల్గి
కోడిపందెములకై గుమిగూడి గొల్లున
సడిజేయు చిల్లర జనముగల్గి

దేశవాళి తుపాకితో దెబ్బలోనఁ
బిట్టలను గొట్టు ముతరాచపిండుగల్గి
శిశిర ఋతునామ్నియైన లక్ష్మికిని దొడవు
పగిది నలరారు నల్లూరు పల్లెటూరు

తమ ఉద్గ్రంథంలో తమ స్వగ్రామ చిత్రాన్ని శాశ్వతంగా నిలిపిన దాసు శ్రీరాములుగారు తెలుగు సాహిత్యంలో తమదీ అనే స్థానాన్ని రిజర్వు చేసుకొన్నారు.

వేదం వెంకట రాయశాస్త్రి (1853–1929)

వివిధ సాహిత్య వివాదాలలో, విద్వత్తులో నిలువెత్తు మనీషిలాగ నిలబడే కవి, పండితుడు, వ్యాఖ్యాత, నాటక కర్త ఎవరంటే చప్పున వేదం వెంకటరాయశాస్త్రిగారి పేరే చెప్పుకోవాలి. పుట్టింది మద్రాసులో అయినా శాస్త్రిగారు తమ తండ్రిగారు ఆంధ్రదేశంలోని చాలా చోట్ల నివాసం వల్ల ఆయా ప్రాంతీయ యాసలన్నీ ఆకళించుకొని తెలుగు భాష వైవిధ్యాన్ని తెలుసుకొన్నవారు. పుస్తకాలలో రాసేది గ్రాంథిక భాషే అయినా లోక వృత్తాన్ని అనుసరించే నాటకాలలో పాత్రోచిత భాష ఉండి తీరాలని గుర్తించిన విజ్ఞులు. మూడు స్వతంత్ర నాటకాలు, ఆరు సంస్కృత రూపకానువాదాలు రచించిన వారు. శృంగార నైషధానికి, ఆముక్తమాల్యదకు వ్యాఖ్యానాలు రచించారు. ఛందస్సు, అలంకారం వంటి లక్షణ గ్రంథాలు విరచించారు. స్వంత ప్రెస్సు పెట్టుకొని గ్రంథాలూ, పత్రిక ప్రచురించారు. కొక్కొండ వారితో ఎంత హోరాహోరీ పోరు సలిపారో అలాగే వ్యావహారిక వాదులపైన కూడా విరుచుకుపడ్డారు. "సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు" వీరి సంపాదకీయంలో వెలువడడానికి నోచుకోలేదు. కాంపోజిషన్ కమిటీలో కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారితో కలసి గురజాడ వారిని మైనారిటీ సభ్యుని చేశారు. వెంకటరాయశాస్త్రిగారి సంఘ సంస్కార వ్యతిరేకత, గ్రాంథిక పక్షపాతం మొదలైనవి వారిని అభివృద్ధి అవరోధక మార్గంలో నిలిపినా, వారి ప్రతాప రుద్రీయం (1897), బొబ్బిలి (1916) నాటకాలలోని ప్రతిభ వారి సృజనాత్మక శక్తికి నిదర్శనం. ఇతరుల గురించి ఈ సంపుటంలో చెప్పుకొన్న అనేక ప్రకరణాలలో వెంకటరాయశాస్త్రిగారి ప్రసక్తి పలుమార్లు వచ్చింది. ఆయనకు ఆయనే సాటి. ఆయన రచనలే ఆయనకు పోటీ.

వడ్డాది సుబ్బారాయుడు (1854–1938)

కాటన్ దొర. గోదావరికి ఆనకట్టకట్టిన సంవత్సరంలోనే తూర్పు గోదావరి జిల్లా, నగరం తాలూకా సాపెర్లపూడి గ్రామంలో ఒక బాలుడు జన్మించాడు. అతడు తన తల్లికి ఆమె పదమూడవ యేట పుట్టాడు. ఆమెకు స్తన్యం అవ్యమైంది. పుట్టిన బిడ్డకు [illegible] కరువయ్యాయి. మట్టిని మోసే ఉప్పరమ్మలు దయతలచి ఆ పసిపాపకు చన్ను గుడిపి సంరక్షించారు. ఏడో యేట తండ్రి, పదకొండో యేట తల్లి ఈ బిడ్డకు దూరమయ్యారు. దొడ్డమ్మపేట జమిందారిణి వాడరేవు రంగనాయకమ్మగారి దివాణంలో ఆమె పోషణలో అన్నవస్త్రాలూ, విద్యాభ్యాసం లభించాయి. చిన్నప్పుడే కవిత్వమల్లడం ప్రారంభించిన ఈ బాలుడు సాహిత్యంలో ఎంత విశిష్టస్థానాన్ని సంపాదించుకొన్నాడో జీవితంలో అంతకు రెట్టింపు కష్టాలు రుచి చూశాడు. శ్రామిక స్త్రీల చనుబాలూ, జమిందారిణి అన్నదానం నోచుకొన్న ఇతని కవితలో ఇటు అడుగు వర్గాల పట్ల పక్షపాతం, అధికార వ్యవస్థల విలువల సంరక్షకత్వమూ సమానంగా చోటు చేసుకొన్నాయి. ఈ వైరుధ్యాలు గల కవిపేరు వడ్డాది సుబ్బారాయుడు. లోకులు ఈయనను వసురాయలు, వసురాయకవి అని పిలుస్తారు. ఇతడు తన స్వవిషయం ఇలా చెప్పుకొన్నాడు.

"గౌతమిగట్టె కాలువలు కాటను త్రవ్విన కాలమందె సం
భూతుడనైనవాడఁ బదమూడగు నేడుల యీడు తల్లికిన్;
మాతకు లేమి బా లచట మట్టిని మోసెడి యుప్పరమ్మలే
ప్రీతిని చన్ను జన్గుడిపి పెంచిరదేమి ఋణానుబంధమో"

దారిద్ర్యం, బడుగువర్గాల బాధలు తెలిసిన వాడు కనుకనే ఈ కవి కింది వర్గాల పట్ల సానునయదృక్కులు చూడగలిగాడు. ఒక పద్యంలో ఇలా చెప్పాడు.

'అడగంద్రొక్కుచు గడ్డిపువ్వులను గుందాదుల్ తలకదల్చుగె
వడి దీనాళిని ధిక్కరించి ఘనుల బూజించు లోకంబు; గ
న్పడునే ప్రేముడి యందు ? నీకు నిజమౌభక్తుండు, నీ వారిలో
గడవాడన్ గడుగారవించు మునిపక్షా ! భక్త చింతామణి!

వడ్డాది సుబ్బారాయుడుగారు ఎన్ని రచనలు చేసినా వారికి ఈ "భక్త చింతామణి" అనే మకుటం గల శతకం వల్లనే పేరు బాగా వచ్చింది. ఆయన 1877లోనే "నందనందనా!" అనే మకుటంతో ఒక శతకం చెప్పాడు.

అప్పుడతనికి ఇరవై మూడు సంవత్సరాల వయస్సు. రాజమండ్రిలో వార్నరు దొరసాని ఆస్పత్రి నడుపుతున్న చిత్రపువారి ఇంట్లో ఒక పాఠశాల ఉంది. దానిలో ఈయన తెలుగు మాష్టరు. తర్వాత రాజమండ్రి ప్రభుత్వ కళాశాలలో ఆంధ్ర పండితుడయ్యాడు.

అవి ఆంధ్ర సాహిత్య లోకం, ముఖ్యంగా రాజమండ్రి సాహితీవరులు నాటకాల కోసం ఎగబడుతున్న రోజులు. 1823 లో వడ్డాది సుబ్బారాయుడు గారు భట్ట నారాయణుడు సంస్కృతంలో రచించిన వేణీ సంహారం అనే నాటకాన్ని తెనిగించారు. దానిని వేగాయమ్మపేటలో జమిందారిణి వాడరేవు రంగనాయకమ్మగారి ఆస్థానంలో ప్రప్రథమంగా ప్రదర్శించారు. సుబ్బారాయుడు గారు చక్కని కవులేగాక మంచి నటులు. "వేణీ సంహారం" ప్రజాదరణ నోచుకుంది. 1886లో అచ్చుపడింది. తర్వాత ఎన్నో ప్రదర్శనలు, ఎన్నో ముద్రణలు, చాలా ప్రశంసలు పొందింది.

1893లో సుబ్బారాయుడు గారు భక్త చింతామణి శతకాన్ని ప్రచురించారు. పేరుకు ఇది శతకమైనా పుస్తకంలో దాదాపు 270 పద్యాలున్నాయి. పూర్వ శతకాల ప్రౌఢి, ధార ప్రతిపద్యంలోనూ ఉండడం చేత అందరికీ ఈ శతకం ఆనందదాయకమైంది. చాలా మందికి ఇందులోని పద్యాలు ఒకనాడు కంఠతా వచ్చేవి. తెలుగు సాహిత్యంలోని శతకాలలోని భావాలు ఆత్మాశ్రయ కవిత్వానికి అనువుగా చెప్పవచ్చు. అందుచేత కావ్యాలలో కన్నా వీటిలోనే కవుల భోగట్టాలు పూర్వం తెలుసుకొనేవాళ్ళు.

వడ్డాది సుబ్బారాయుడు గారు శతకాలలో కాక ప్రత్యేకంగా కొన్ని స్వీయదుఃఖాలను కావ్యాలుగా చెప్పారు. సాంసారిక జీవనంలో మానసికంగా చాలా బాధలు పడ్డారు. వీరికి వరుసగా అయిదుగురు భార్యలు పోయారు. ఒక భార్యపోయినపుడు "సతీస్మృతి" అనే పద్య రచన చేశారు. "ఎలిజీలు" రచించడం తెలుగు సాహిత్యంలో అరుదు. సుబ్బారాయుడు గారి రచనను కొక్కొండ వెంకటరత్నంగారు తమ ఆంధ్రభాషా సంజీవనిలో ప్రచురించారు. మూడవ భార్యకు పుట్టిన కొడుకు పద్దెనిమిది సంవత్సరాల వయస్సు దాకా పెరిగి తండ్రి కళ్ళ ముందు పోయాడు. అప్పుడు సుబ్బారాయుడు గారు "సుతస్మృతి" అనే రచన చేశారు.

కొక్కొండ వారిలాగే వడ్డాదివారు కూడా సలక్షణ భాషావాదులు, సంప్రదాయ సంరక్షకులు. సుబ్బారాయుడు గారి సమకాలికులుగా

రాజమండ్రిలోనే ఇద్దరు మహానుభావులు సంఘంలోనూ, భాషలోనూ సంస్కారం కోసం ఉద్యమాలు నడిపారు. ఆ యిద్దరిపైనా సుబ్బారాయుడు గారు ఇలా పద్యం చెప్పారు.

"విధవ సధవ జేయు వీరేశలింగంబు
గ్రామ్యరమ్య జేయు రామమూర్తి
కందుకూరు గిడుగు కలశాబ్దులను గల్గి
రగ్ర వర్ణులిద్వ్యలాంధ్ర భూమి"

ఈ పద్యంలో నిందలేదుగాని వసురాయలు తిట్టు కవితను చెప్పగలరు, దానిని సమర్థించగలరు.

"దుర్జనాగ్రహంబు తూలు మాటలగాని
శాంతవచనములకు జక్కబడదు
బగ్గుమనెడు నూనెపై జల్లుదురెనీరు?
దోసెడుల కొలదిగ దుమ్మెగాక"

వ్యావహారిక వాదుల మీద దోసిళ్ళ కొలదీ దుమ్మును పండితులు చల్లే కాలంలో వడ్డాది సుబ్బారాయుడు గారు ఆ సనాతనుల పక్షానే నిలబడ్డారు. అయితే తమ మిత్రుల మీద ఇతరులు దూషణలు జరుపుతున్నప్పుడు "పండితులను పండితులే మన్నింపవలయునుగాని య పండితులు మన్నింపగలరా? ఈర్ష్యాప్రాబల్యమునంజేసి వాదము మార్దవమునకు దూరమగు చున్నట్టు బొడగట్టుచున్నది. వాద ప్రతివాదులకు నెట్లున్నను వారి హితులకు మాత్రమే చిత్త సంతాపము గావించుచున్నది." అని రాశారు.[14] ఎన్నో రచనలు చేసినా, చాలా నాటకాలు అనువదించినా, చాటు సంకలనాలు సమకూర్చినా ఆయనను భక్త చింతామణి శతకానికీ, వేణీ సంహారం నాటకానికీ దేశం జ్ఞాపకం పెట్టుకొంటుంది- వసు రాయకవి రచనలు-

అభిజ్ఞాన శాకుంతలము
ఆంధ్రవేణీ సంహారము
ఆర్తరక్షామణి
గౌతమీ జలమహిమాను వర్ణనము

---

14. అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి- సంపుటి-7, సంచిక-10 (1894 అక్టోబరు)

చండకౌశిక నాటకము
నందనందన శతకము
నృసింహ విశ్వరూపము
ప్రబోధ చంద్రోదయము
భక్త చింతామణి
మల్లికామారుతము
మేఘసందేశము
వసురాయచాటూక్తి ముక్తావళి
విక్రమోర్వశీయము
శ్రీసూక్తి వసుప్రకాశిక
సతీస్మృతి
సుగుణ ప్రదర్శనము
సుతస్మృతి.

జీవనదులకు ఆనకట్టలు కట్టడంలో ఉద్దేశం ఆ జలాలను పంట కాలువలకు మళ్ళించడమే. అలాగే జీవద్భాషలోని నుడికారాలూ, జాతీయాలు వ్యావహారిక రూపాలతో కావ్యాలలోనికి మళ్ళించినప్పుడే రసం పండుతుంది. కొన్ని పొలాలనే తడపాలి అన్నింటినీ కాదని అడ్డువస్తేనే తగాదా.

శ్రీ పాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి (1866–1961)

దాసు శ్రీరాములుగారు అపర శ్రీనాథుడో, కాదోగాని శ్రీ నాథునిలాగ కవిరాజు, కవిసార్వభౌముడు అనే బిరుదులు ధరించిన వారు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు. ఈయన తల్లిదండ్రుల పదిమంది సంతానం నష్టమయ్యాక పుట్టిన బిడ్డ. రెండవ యేట చచ్చి బ్రతికిన విడ్డూరపు గడ్డ. విషూచి వచ్చి చనిపోయాడనుకొని శ్మశానంలోనికి తీసుకువెళ్ళి గోతిలో పాతిపెడుతున్నప్పుడు ఆ శిశువులో చలనం ఏర్పడి జీవం కనపడింది. ఈ పునర్జన్మ తర్వాత ఆయన మరో తొంభయి నాలుగేళ్ళు జీవించారు. కొన్ని జీవించే సాహిత్య జ్ఞాపకాలను వదలి పెట్టి పోయారు. తమ సుదీర్ఘ జీవితంలో ఆయన లక్షల కొద్ది పద్యాలు రచించారు. 1916–1926 మధ్య పదేళ్ళలో భారతం పద్దెనిమిది పర్వాలూ, తర్వాత 1947లో అంకితమిచ్చిన రామాయణం ఏడుకాండాలూ, 1948 లో భాగవతం పన్నెండు స్కంధాలు ఒక్క చేతి మీదుగా

సంస్కృతం నుండి మళ్ళా తెనిగించారు. ప్రచురించారు. ప్రశంసలకు పాత్రులయ్యారు. ఈ రచనలు చాలవట్టు 200 దాకా లెక్క వేసేటట్టు కావ్యాలు, వచన గ్రంథాలు, నాటకాలు రచించారు. సంస్కృతాంధ్రాలు రెండింటిలో కవులు. అవధానులు, ఆశు కవితలు చెప్పారు. సమస్యాపూరణలు చేశారు. ఒకటేమిటి, అన్నింటిలోనూ ఉన్నామని కనబడతారు.

కానక కన్న సంతానం కనుక గారాబుగా పెరుగుతున్న చిన్నతనంలో వీధి నాటకాలూ, తోలు బొమ్మలాటలు చూడడం, పురాణ శ్రవణం చేయడం ఈయన విద్యలో ఓనమాలు. కాటవరం కంబైండు స్కూల్లో చదివినా వీరికి ఇంగ్లీషు విద్య అబ్బలేదు. కావ్య నాటకాలంకారం, సాహిత్య గ్రంథాలు, వైయాకరణ సిద్ధాంత కౌముది చదివారు. షోడశ కర్మాంత స్మార్తం నేర్చుకొన్నారు. చయనాంతం శ్రౌతం అభ్యసించారు. తమ తండ్రిగారు యజ్ఞం చేస్తున్నప్పుడు 18 వ యేట ఈయన ఆధ్వర్యం వహించారు. వైదిక విద్యలతోబాటు కవిత్వ రచన కూడా నేర్చుకొని శ్రీనాధుని గ్రంథాలన్నీ అధ్యయనం చేశారు.

శ్రీనాథుడు "చిన్నారి పొన్నారి చిరుత కూకటినాడు" మరుత్త రాట్చరిత్ర రచిస్తే, శాస్త్రిగారు ప్రౌఢ వయస్సులో రాసి కవిసార్వభౌమునితో పోలికలు సంతరించుకొనడం ప్రారంభించారు. శ్రీనాధుడు రాజాశ్రయం కోసం ప్రాకులాడితే శాస్త్రిగారు జమీందారులనే ఇంటపెట్టుకొని పోషించారు. ఉర్లాం ఎస్టేటు 1878 లో కోర్ట్ ఆఫ్ వార్డ్స్ పర్యవేక్షణకు వచ్చింది. జమీందారు సన్యాసిరాజాగారి కుమారులు సంస్థానం స్వాధీనం కాకముందు ఇబ్బందుల పాలయ్యారు. సన్యాసిరాజు గారి కుటుంబాన్ని శ్రీపాదకృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు ఆదరించి రాజమంద్రిలో కాపురం చేయడానికి ఆస్కారం కలిగించారు.[15]

శ్రీనాథునితో శాస్త్రిగారికి మరికొన్ని పోలికలు కొద్దిగా తిరగేసి తొడుక్కున్నట్టు ఉన్నాయి. శ్రీనాథుడు అవసాన దశలో సాహిత్య వ్యవసాయం కన్నా నిజమైన వ్యవసాయం సాయం అవుతుందని తలచి "బొడ్డు పల్లిని గొడ్డేరి" మోసపోయి అప్పులపాలయ్యాడు. శాస్త్రిగారు యౌవనంలోనే ఇనగంటివారి పేటలంకలు పదిహేను వేల రూపాయలకు పాటపాడి ఖరారు

15. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారి "స్వీయ చరిత్ర" పుటలు 70-75. ఈ విషయాన్ని తూమాటి దొణప్పగారు తమ "ఆంధ్ర సంస్థానములు సాహిత్య పోషణం" అనే పుస్తకంలో చెప్పారు పుట 69.

పర్చుకొని కృషిని ప్రారంభించారు. అప్పు పెరిగింది. ఆకాలవు వరదలు వచ్చి వేసివ పొగాకు తోటలు కొట్టుకుపోయాయి. అప్పు ముప్పయి వేలకు డేకింది. అప్పుడు శ్రీనాథుడు చెప్పినట్టే ఈయనా ఒక పద్యం చెప్పారు.

గౌతమీ మాహాత్మ్యకర్త కంఠముజుట్టి
　　కొవి యుండెనే గదా ఋణము చిలువ
కవి మిత్రు మేనెల్లఁ జివికించెనే గదా
　　యప్పుల వారి వాక్యాయుధములు
శ్రౌతి మావ్యక్షేత్ర సమితి కొదువబెట్టఁ
　　బడెగదా వృషల సంభవుని యొద్ద
అష్టశతావధా నాధ్యునకిప్పుడు
　　చేరి యున్నదిగదా నీరసంబు
పేటలంకల పాట లీపాటు దెచ్చె
మాల పురువుల పాలయ్యె మటిపొగాకు
అప్పు ముప్పది వేల రూప్యంబు లింక
నెట్లు దీర్చెడు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి

అప్పులు తీర్చడానికి కృష్ణమూర్తిగారు చేతిలో వున్న అవధాన విద్యను ప్రదర్శిస్తూ విజయనగరం, బొబ్బిలి, పర్లాకిమిడి మొదలైన సంస్థానాలు దర్శించి సత్కారాలు పొందారు. 1895లో కళ్ళికోట వెళ్ళి అష్టావధాన, శతావధానాలు చేసి "కవిరాజు" బిరుదాన్ని పొందారు. హనుమకొండ, పెద్దపల్లి, జగ్గయ్యపేట, వెంకటగిరి, జడప్రోలు మొదలైన ఎన్నో జమీందారీ కేంద్రాలలో అవధానాలు చేశారు. ఆ డబ్బుతో అప్పు చెల్లిబెడుతూ వచ్చారు.

1899లో మద్రాసులో "కళావతి" అనే పత్రిక ఏడాది నడిపి దానిని రాజమండ్రికి తీసుకువచ్చి పదేళ్ళు నడిపారు. ఉత్తరోత్తరా వజ్రాయుధం అనే మాస పత్రికనే కాక "గౌతమి" అనే దిన పత్రికను కూడా ప్రచురించారు. సాహిత్య వివాదాలు, కోర్టులో కేసులు కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారికి సర్వసాధారణమై పోయాయి. పొందిన సత్కారాలకు లెక్కలేదు. పాలకొల్లులో "కవిసార్వభౌమ" బిరుదును ఇస్తే దానిని 1929లో విజయవాడలో కడప కోటిరెడ్డిగారి అధ్యక్షతన జరిగిన ఆంధ్ర మహాసభలో లోకం ఆమోదించింది.

1937లో ఇండియా గవర్నమెంటు వారు "మహామహోపాధ్యాయ" బిరుదును ఇచ్చింది. శాస్త్రిగారు రచించిన 97 పద్య కావ్యాలూ, 32 నాటకాలూ, 5 శతకాలూ, 35 వచన కావ్యాలూ చదవాలంటే చాలా ఓపిక కావాలి. వీరి శ్రీ కృష్ణ భారతం, శ్రీకృష్ణ రామాయణం, శ్రీకృష్ణ భాగవతాలను పండితులే చక్కగా పరిశీలించి మెచ్చుకోవలసిన చోట మెచ్చుకొన్నారు. భారతం యథామూలంగా తెనిగించినా, రామాయణంలో తమకు తెలిసిన రామకథలన్నీ చొప్పించారు. (ఉదా॥ కౌసల్యా పరిణయం) రామాయణంలో సీతను అక్షరబ్రహ్మంగా ఇలా వర్ణించారు.

"జానుగుల 'శ్రీ' ల్, పిరుదుల 'దా' నడుమున
శానుదుటఁ గ్రార-పొక్కిటిలోన బొట్టు
ఘ్రాణమున నొత్తు-కేల దీర్ఘమును-దోఁద
రమణి బుధులెంతు రక్షర బ్రహ్మముగను". (బాల-4-74)

ఆమె అందాన్ని పుణ్యక్షేత్ర చయంగా ఇలా వర్ణించారు.

"నడుము'మాయ'-'కేదారము'నాభి-కుచయు
గంబు శ్రీగిరి-కూర్మము కాళ్ళ మీఁదు
మోవి మధురాంక-మని గాంచి పువ్వుఁబోఁడి
దైర్థికులు తలంచెదరు క్షేత్రచయమనుచు" (బాల-4-75)

శ్రీకృష్ణ భాగవతంలో కొన్నిపద్యాలను మూలంతోనూ, పోతరాజుగారి పద్యాలతోనూ వెంపరాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారు తులనాత్మకంగా పరిశీలించారు.[16] మచ్చుకు ఒకటి చూడండి.

శ్లో. త్రిభువన కమనం తమాలవర్ణం రవికర గౌరవరాంబరందధానే
వపు రలక కులావృతాననాబ్జే విజయసఖే రతిరస్తు మేనవద్యా"

అనే మూలానికి శ్రీకృష్ణ భాగవతంలో-

16. సాహిత్యోపన్యాసాలు-సంపుటం-7 ; పుట 56

"నల్లని మేనికాంతులు మనోమున సంపద సొంపుడింప, సం
పల్లవితోత్తరీయము సువర్ణ సువర్ణముతో మేలమాడ, న
ల్లిల్లనఁ గుంతలంబులు ముఖాబ్జమునం దుళులట్లు వ్రేల, వ్రే
పల్లె విహారమున్ సలుపు బాలునిఁ కృష్ణుని నేఁదలంచెదన్.

పోతరాజుగారి భాగవతంలో –

"త్రిజగన్మోహన నీలకాంతి తనువుద్దీపింపఁబ్రాభాతనీ
రజ బంధు ప్రభమైన చేలము పయిన్ రంజిల్ల నీలాలక
వ్రజ సంయుక్త ముఖారవింద మతిసేవ్యంబై విజృంభింపమా
విజయుం జేరెడు వన్నెకాఁడు మదినావేశించు నెల్లప్పుడున్

కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు 1902 నుంచి నాటక రచన కూడా ప్రారంభించారు. 1908లో బొబ్బిలి యుద్ధం నాటకాన్ని రచించారు. (దీన్ని తర్వాత పోటీ నాటకంగా 1916 లో ఎంచి వివిధ సమాజాల చేత ఆడించి, బహుమతులు శాస్త్రిగారే ఇచ్చారు.) 1921 నుండి జాతీయోద్యమం ప్రచారం చేయడానికి నాటకాలు రాశారు. తిలక్ మహారాజ నాటకం, గాంధీ విజయధ్వజ నాటకం ఆ సంవత్సరమే ప్రచురించారు. 1911 నుండి ప్రహసనాలు కూడా కొన్ని రచించారు. శాస్త్రిగారు గ్రాంథికవాదులేకాని నాటకాలలో పాత్రోచిత భాషను అంగీకరిస్తారు. శాస్త్రిగారు పాఠకునికి ఒకటే సలహా ఇచ్చారు. "నీవేరసము త్రావెదవో త్రావుము. నీ నీరసము వదిలిపోవును" అన్నారు. నీ రసాన్ని పోగొట్టడం ఎంత మంచి పని?

కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్య శాస్త్రి (1863–1940)

వీరేశలింగంగారు దేశాన్ని ఎంత ముందుకు తీసుకు వెళ్ళాలనుకొన్నారో అంత వెనక్కు దానిని నడిపించడానికి, అది వీలు కానప్పుడు యథాస్థితిలోనైనా కట్టిపడెయ్యడానికే ప్రయత్నించిన "మహానుభావులు" సమకాలీనులలో చాలా మంది ఉన్నారు. కొక్కొండ వెంకటరత్నం, వేదం వెంకటరాయశాస్త్రి చేసిన వ్యర్థ ప్రయత్నాలు ఇంతకు ముందు తెలుసుకొన్నాం. వీరికోవలోని వారే కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు. ఆయన అడుగడుగునా వీరేశలింగం గారిని విమర్శించడంతో తమ వ్యాసంగం ప్రారంభించారు.

బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షలో ఉత్తీర్ణులై ఎఫ్.ఏ చదువును కొనసాగించలేక కాకినాడ, డిప్యూటీ ట్రెజరీలో గుమస్తాగా చేరారు. నిజ జీవితంలో ఇలా ఉంటే సాహిత్య రంగంలో ఆయన ఆంధ్రవాఙ్మయ ఖజానాలో పెద్ద షరాబుగా తమ్ము తాము నియమించుకొన్నారు. గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు కాకినాడ నుండి 1886 నుండి నడుపుతున్న "రాజయోగి" పత్రికలో వీరేశలింగంగారి బ్రహ్మమత విశ్వాసాలను, మానుష ధర్మాలను, మూఢాచార ఖండనలను శాస్త్రిగారు తీవ్రంగా ఖండించారు. హిందూ మతంలోని ధర్మాలను బట్టి ఆర్య మత ధర్మ సంస్థాపనార్థం "ఆర్య మత బోధిని" అనే పత్రికను బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు వ్యయంగా 1905లో ప్రారంభించి 15 సంవత్సరాలు నిరాఘాటంగా ప్రచురించారు.

వీరేశలింగంగారు వివిధ సందర్భాలలో ధర్మార్థ, నీతి, సత్యం, అహింస, ఆత్మ మొదలైన వివిధ విషయాలపై వ్రాసిన వ్యాసాలను ఒకచోట చేర్చి "ఉపన్యాస మంజరి" అనే గ్రంథ రూపంలో ప్రచురించారు. ఈ పుస్తకాన్ని బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి గారు "ఉపన్యాస మంజరీ విమర్శనం" అనే పేరుతో దుయ్యబట్టారు. పూర్వం రాజయోగిలో ప్రచురించిన తమ వ్యాసాలను బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు 1911లో ఒక సంకలనంగా సమీకరించి "ఉపన్యాస పయోనిధి" అనే పేరుతో ప్రచురించారు.

సాంఘిక దురాచారాలను, మూఢ విశ్వాసాలను తూర్పారబట్టే రాజశేఖర చరిత్రను వీరేశలింగంగారు రచిస్తే 1896లో "వివేకచంద్రికా విమర్శనం" అనే పేరుతో బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు ఏడు వ్యాసాలలో ఆ నవలను నిశితంగా విమర్శించారు. "వికార్ ఆఫ్ వేక్‌ఫీల్డ్" లో గోల్డు స్మిత్తు పాలలో చక్కెర కలిపినట్టు కరుణ శాంత రసాలను మేళవిస్తే ఆ నవలను అనుసరించిన వీరేశలింగంగారు పాలలో ఉప్పు జల్లినట్లు హాస్య కరుణ రసాలను కలగలుపు చేశారని బ్రహ్మయ్య శాస్త్రిగారి ఆరోపణ.

బ్రహ్మయ్య శాస్త్రి గారి ఉద్దేశ్యంలో నన్నయ్యగారికి ముందు తెలుగు భాషలో కవిత్వం అన్నదే లేదు. శాసన పరిశోధకులు యుద్ధ మల్లుని బెజవాడ శాసనాన్ని గుర్తించి, అది క్రీ.శ. 927 నుండి 934 దాకా బెజవాడ పాలించిన రాజా అని గురజాడ అప్పారావుగారు, గిడుగు రామమూర్తిగారు మొదలైన వారు సప్రమాణికంగా వాదిస్తే, బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు ఈ మల్లుడు క్రీ.శ. 1202 లో ఉండే మల్లపదేవుడని పట్టుపట్టారు. "అందున్నవి పొస్తనములేని వచనములు"

అని కొట్టిపారేశారు. బ్రహ్మయ్య శాస్త్రి గారిది "చుట్టు చూపులేని విద్య" అని గురజాడ అప్పారావుగారు తీర్పు చెప్పారు.[17]

భాస్కర రామాయణ కర్తృత్వం గురించి "భాస్కరోదంతం" అని అముద్రిత గ్రంథ చింతామణిలో 1898లోనే బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు రాశారు. భాషా శాస్త్ర విషయాలను చర్చిస్తూ 'అరవములోని వింత అక్కరము" అని 1904లోనే వివాదం ప్రారంభించారు. "నన్నయ్యకు పూర్వం కవిత్వమున్నదా"? అనీ, "తిక్కన తిక్కలు" అనే 1923 లో రెండు వ్యాసాలు రాశారు.

బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారి ఉద్దేశంలో మనుచరిత్ర అధమ గ్రంథం. ఇది దుర్నీతిని నేర్పుతోంది. శృంగార శాంత రసాలు పాడైపోయాయి. "అల్లసాని పెద్దనార్య కవిత్వ తత్త్వము" అనే పేరుతో సుదీర్ఘ విమర్శ రాశారు. దీని సారాంశం వారే ఇలా పొందుపరిచారు.[18]

"మను చరిత్రము భాషా విషయములో ఉత్తమ గ్రంథము. ఇందు సలక్షణమగు భాష కలదు. కూర్పు విషయములో మధ్యస్థానములో నుండదగినది. రసానుగుణమగు రీతులు వృత్తులు అంతగా లేవు. నీతి విషయములో నిది యధమ గ్రంథము. దుర్నీతి గరపుచున్నది. కానీ గృహస్థ ధర్మ వివరణాదికము లిందు బాగుగా నున్నవి. వర్ణన విషయములో మనోహర గ్రంథము. చక్కని వర్ణనలు కలవు. రస విషయములో నడిమి తరములో జేరదగిన దనుటయు నతిశయోక్తి యగునని తోచెడిని. శృంగార శాంతములు పాడు చేయబడినవి. వీరమొకింత కలదు. ఉత్తమ గ్రంథము కాదు".

సనాతన సంప్రదాయాన్ని బతికించాలని తంటాలు పడిన బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు 1930 సెప్టెంబరు నెలలో మరణించినట్టు హిందూ పత్రిక విలేఖరి రిపోర్టు పంపాడు. దానిని చూపి ఆంధ్ర పత్రిక కూడా ఆ సంతాపవార్తను ప్రచురించింది. దేశంలో ఈ సంగతి వ్యాపించింది. సంపాదకీయాలు, సంతాపసభలు, సానుభూతి తీర్మానాలు, సంపాదక లేఖలు వెలువడ్డాయి. తాను చనిపోయిన తర్వాత లోకం ఏమనుకొంటుందో బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారికి తెలిసి వచ్చింది. ఎందుకంటే ఆయన నిజానికి హాయిగా బ్రతికే ఉన్నారు. (మరో పదేళ్ళు జీవించారు) తన పరలోక యాత్రను

17. గురజాడ రచనలు-వ్యాస చంద్రిక -పుట 82
18. ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్పత్రిక – 10 వ సంపుటం, సంచికలు 5, 6

పురస్కరించుకొని "నా విబుధలోక సందర్శనము" .అనే గ్రంథాన్ని రాశారు. తర్వాత తుని సంస్థానాధీశ్వరులు ఈయన చేత పెద్దాపురం సంస్థాన చరిత్ర రాయించారు. ఒక రకంగా బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు తాము "చచ్చి బతికి"నా చావు ముఖం పట్టి కన్ను మూస్తున్న సనాతన ధర్మాన్ని బతికించలేకపోయారు.

అది ఎవరూ చేయలేని పని.

పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు (1865–1940)

"రాజ్యాంతంలో నరకం ధ్రువం" అని చెప్పారు. రాజాశ్రయంలో కూడా చివరి రోజులు నరక ప్రాయం అయితే ఆశ్చర్యం లేదు. వేమన్నగారు ఏనాడో చెప్పారు.

"ఎంతసేవజేసి యేపాటు పడినను
రాచమూక నమ్మరాదు రన్న
పాముతోడ పొందు పదివేలకైనను
విశ్వదాభిరామ వినురవేమ"

ఈ సూక్తిలోని సత్యం పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారికి అవసాన కాలంలో తెలిసి వచ్చింది. ఆయన జీవితమంతా రమారమి జమీందారుల సేవలోనే గడిచింది. ఆయన విద్యాభ్యాసం రాజమండ్రిలో జరిగింది. 1884లో మెట్రిక్యులేషన్, 1886లో ఇంటరు, 1888లో బి.యే. ప్యాసయ్యారు. పెద్దాపురం హైస్కూల్లో మొదటి అసిస్టెంటుగా కొంత కాలం పనిచేశాక జమిందారీ కొలువులో దిగారు.

1. కొత్తపల్లి జగ్గారాయనింగారి పిల్లలకు ట్యూటరు.
2. లక్ష్మీ నరసాపురం ఎస్టేటు జమీందారు రావు చెల్లయమ్మారావుగారి దివానుగా ఆరేళ్ళు పనిచేశారు. ఈమె పిఠాపురం రాజాగారి పినతల్లి, పిఠాపురంలోనే కార్యాలయం ఉండేది (1902లో ఈ ఎస్టేటు దివానుగా ఉన్న దాఖలాలు ఉన్నాయి)
3. 1910 సంవత్సరారంభంలో ఆనెగొంది సంస్థానపు దివానుగా సంవత్సరానికి పైగా పనిచేశారు.
4. తర్వాత ఉర్లాం జమీందారు కందుకూరు లక్ష్మీ ప్రసాదరావుగారి దగ్గర దివానుగా కొంతకాలం ఉన్నారు.
5. 1913 నుంచి పిఠాపురం ఆస్థాన కవులు. నెలకు నూటయాభై జీతం.

6. 1918లో పిఠాపురం దివాను మొక్కపాటి సుబ్బారాయుడుగారు చనిపోయాక ఆ ఉద్యోగం చేయమని రాజాగారు కోరితే లక్ష్మీనరసింహారావుగారు నిరాకరించారు.

7. రాజాగారికీ, వీరికీ వైషమ్యాలు ఏర్పడ్డాయి. జీతం కోత.

8. 1933 లో శారీరకంగా, మానసికంగా అనారోగ్యం.

9. 1935 పానుగంటివారి సప్తతి ఉత్సవాలకు రాజాగారుగాని, వారి ప్రతినిధులుగాని, రాజోద్యోగులుగాని రాలేదు.

పానుగంటి వారి సాహిత్య దృష్టిని సవిమర్శ పరిశీలన చేసిన వారు తమ గ్రంథంలో "జీవిత చరిత్రము" అనే అధ్యాయంలో లక్ష్మీ నరసింహారావు పంతులుగారి గురించి ఇలా చెప్పారు.[19]

"పంతులుగారు శ్రీనాథునివలె ఆర్జించి, అనుభవించి, తుదకు అగచాట్లు పడిరని ఈ వఱకే వ్రాయుట యైనది. పీఠికాపురాధీశులుగా నుండిన సూర్యారాయ బహద్దరు వారే పంతులుగారిని అధిక కాలము పోషించిరి. అభినవాంధ్ర భోజులు, అద్యతన కృష్ణరాయలు అను ప్రశస్తిగాంచిన సూర్యారాయప్రభువుల విద్యాపోషణము ఆంధ్రలోకము బాగుగా నెఱుగును. అట్టి మహారాజు ఇచ్చినన్నాళ్ళును మెండుగా దండిగానిచ్చెను. తుది యందు పంతులుగారికిని, వారికిని వైషమ్యములేర్పడినవి. మహారాజా వారు సహృదయతతో ఇచ్చినప్పుడు ఎంత కోమలముగా నుండెడివారో, పట్టుదల వచ్చినప్పుడు అంత కఠినముగా నుండెడివారు అని వినికిడి. తమ వద్ద ఎన్నడో చేసిన ఋణము నిమిత్తమై పంతులుగారి వేతనములో కొంత భాగము కోయించుటకు మహారాజావారు ఉత్తర్వులు చేసిరట.

"పంతులుగారు తమ రచనలలో, ఇంకననేక సందర్భములలో సూర్యారావుగారి వదాన్యతను గూర్చి కృతజ్ఞతా పూర్వకముగా, అభిమాన పురస్సరముగ చిత్రించి యున్నారు. అట్టిది వారి మనస్సు విఱిగినది. పెట్టినప్పుడు పొగిడి, పెట్టనప్పుడు తెగడు అల్ప స్వభావులను అనేక పర్యాయములు తీక్షణముగా మందలించిన పంతులుగారు చివరి దశ యందు నిష్కారణముగా ప్రభువును నిందించిరని భావింపలేము. ఏమయినను దైనందిన

19. డా॥ ముదిగొండ వీరభద్రశాస్త్రి- పానుగంటి వారి సాహిత్య సృష్టి -పుట 13

సంభాషణమున పామగంటి వారు తమ ఆవేదనను వెడలగ్రక్కుచు, రాజా శ్రయ దుష్పరిణామమును గూర్చి, మిక్కిలి వగచినట్లు చెప్పుదురు".

చేతులు కాలాక ఆకులు పట్టుకొనడం వల్ల ఏం లాభం? తన మీద కోపం లోకం మీద తీర్చుకోవడం పిచ్చి. లక్ష్మీనరసింహారావు గారి సాక్షి వ్యాసాలలో ఏడు ఉన్మత్తుని ఉపన్యాసాలు ఉన్నాయి. వీటి కిటుకును విమర్శకులు ఇలా చెప్పారు.[20]

"ఇది యిట్లుండగా దీనిలో మఱియొక విశేషము ఉన్నది. పంతులుగారికి చివఱి దినములలో మతి భ్రమణము కలిగినది. ఇందులకు కారణములు వారి ఆర్థిక పరిస్థితులు తారుమారగుట, నమ్మినవారు నమ్మరాని వారగుట, తమకు రాదగిన గుర్తింపు రాలేదమట-ఇవి అన్నియును, వారి సాక్షి వ్యాసములు ఆమూలాగ్రముగా చదివినచో, వారి మనస్సు ఎంత తీవ్రముగా పనిచేసినదో గమనింపవచ్చును. చివఱ చివఱకు వారు ప్రపంచముపై కొంత ఏవగింపు కూడా పెంచుకొనిరి. తాత్కాలికముగా కలిగిన రోత ఏ కొంతయో ద్వేషముగా మారినను, వారు నిగ్రహించుకొనగలిగిరి. ఉన్మత్తుని ఉపన్యాసములలో అయిదవ సంపుటిలోని నాల్గవది ఈ ఘర్షణను వ్యక్తం చేయును.

"దీనిలో పిచ్చివాడు కాని పిచ్చివాడు ఈ సృష్టినంత నాశనమొనర్చుటయే మంచిది అని మనుష్య జాతిపై అసహ్యముతో వాదించును. తొమ్మిదవ వ్యాసములో ఈతని వాదము మఱికొంత ఉన్నది. జంఘాల శాస్త్రి ఈతని ఉపన్యాసములను వినిపించి తుదకు ఇట్లనును.

"ఈ మాటలు మీకెట్లున్నవోగాని నాకు సమంజసముగా గనబడుటలేదు. ఈ యుపన్యాసమును కఠినముగా విమర్శింపవలసి యున్నది". కాని జంఘాల శాస్త్రిచేత ఇంత ప్రధానమైన విమర్శనమును పంతులుగారు చేయించనేలేదు. ఇది ఉద్దేశపూర్వకమైన చర్య అనియే అనిపించును".

పానుగంటివారి జీవితం చదువుతూ వుంటే చివరకు ఎంత జాలి కలుగుతుందో, వారి రచనలు చదువుతూ ఉంటే కొనదాకా నవ్వు మిగులుతుంది. అంతేమరి – విదూషకుడు తాను ఏడుస్తూ ఇతరులను

20. డా॥ ముదిగొండ వీరభద్రశాస్త్రి – పానుగంటి వారి సాహిత్య సృష్టి-పుటలు 332-3

నవ్విస్తాడు. పానుగంటి వారిలో విదూషకుని లక్షణాలు ఎక్కువ. దురాచారాలను, దురన్యాయాలను దుయ్యబడుతూనే సనాతన ధర్మాలనూ, పూర్వుల విలువలనూ సంరక్షించే పానుగంటి వారి రచనలలో ఆకురాయిలాంటి హాస్యం, చెకుముకి రాయి లాంటి చెణుకులు, విసురురాయి లాంటి విమర్శా ఉంటాయి. ఈయన తన ఇరవై మూడో యేట బియ్యే చదువుతున్నప్పుడు తొలి రచన చేశారు. వాటి నుండి జీవితాంతం వరకు 30 నాటకాలనూ, ఆరు సాక్షి సంపుటాలలో వెరసి 14 వ్యాసాలూ, రెండు కథా సంపుటాలలో 22 కథలూ, తర్వాత భారతిలో ఆంధ్ర పత్రికలో కలిపి తొమ్మిది కథలూ రాశారు.

పానుగంటి వారి అల్లుడు 1905లో సువర్ణలేఖ అనే వార పత్రికను తణుకులో ప్రారంభించారు. ఇందులో ఏదో రాయాలన్నట్టు పానుగంటివారు కథలు రాశారు. 1913లో సాక్షి వ్యాసాలు ప్రారంభించారు. దానితో వారికి కీర్తి, పాఠకులకు స్ఫూర్తి వచ్చాయి. చెప్పిందే చెప్పిందే చెప్పిందే చెప్పినట్టు భావాలు గుప్పించి వ్యాసం రాస్తున్నా చదువుతున్నంత సేపు విసుగు పుట్టించదు కాని గడుసుదనం ఒక్కొక్కప్పుడు బెడిసి కొడుతుంది. లోకం వారి సాక్షి వ్యాసాలను పెద్ద చేస్తే ఆయన తన నాటకాలు గొప్పవనుకొంటారు. వారి నాటకాలలో "రాధాకృష్ణ", "విప్రనారాయణ", "పాదుక" ప్రసిద్ధమైన పౌరాణికాలు. అన్నీ 1909లోనే రచించారు. కంఠాభరణం (1917) హాస్యానికి అవతలిగట్టు.

కొచ్చెర్లకోట రామచంద్ర వెంకటకృష్ణారావు (1871–1919)

జమీందారీ కొలువులో ఉన్న కొందరు సాహితీపరులు సనాతన ధర్మాలను కాపాడుతూ "స్వామికన్నా ఎక్కువ స్వామి భక్తి" ప్రకటిస్తున్న రోజుల్లో కొందరు జమీందారులు తమ జమీలు నిలబెట్టుకొందికి తగినంత రాజభక్తి బ్రిటిషు ప్రభుత్వం పట్ల ప్రకటిస్తున్నా దేశభక్తినీ, సంఘ సంస్కారాన్నీ వ్యక్తం చేస్తూ సాహిత్య కార్యక్రమాలలో పాల్గొనడం ముదావహం. ఈ యుగంలోని జమీందారులలో చెప్పుకోదగ్గ వ్యక్తి కొచ్చెర్ల కోట రామచంద్ర వెంకట కృష్ణారావు. ఈయన పోలవరం జమీందారు: పుట్టుక వల్ల కాకపోయినా దత్తత వల్ల జమీందారు అయ్యారు. సంస్కృతాంధ్రాలు ఇంటి వద్దనే చదివి 1884లో రాజమండ్రిలో ఇంగ్లీషు చదువులు ప్రారంభించారు. 1887 దాకా రాజమండ్రిలో మెట్రిక్యులేషన్, 1888లో ఎఫ్పేలో చేరారు. అయితే ఈయన

దత్తత చెల్లదని దాయాదులు కేసు పెట్టడం వల్ల మూడేళ్ళు చదువుకు అంతరాయం కలిగిందికాని, తర్వాత చెన్నపట్నం వెళ్ళి చదువు సాగించారు.

1893 లో మద్రాసు క్రిష్టియన్ కాలేజీలో ఎప్పే పూర్తి చేసి 1896 లో పట్టభద్రులయ్యారు. హిస్టరీ అభిమాన విషయంగా తీసుకొని 1900 నాటికి అందులో ఉత్తీర్ణులయ్యారు. చెన్నపట్నంలో ఉన్నప్పుడు ఆయన పరశువాకంలో బంగళా తీసుకొని ఉండేవారు. 1894 లో చెన్నపట్నం కాంగ్రెసుకు చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారు వెళ్ళారు. పోలవరం జమీందారుగారు ఆయనకు ఆతిధ్యమిచ్చి తమ ఇంట్లోనే పెట్టుకొని కంటి వైద్యం చేయించారు. చిలకమర్తివారిలానే తామూ కాంగ్రెస్ కార్యక్రమాలలో ఆసక్తి చూపారు. సాహిత్య రంగంలోనికి ప్రవేశించారు.

వెంకట కృష్ణారావుగారికి 1896లో జబ్బు చేసింది. సీమలో వైద్యం చేయించుకొందామనుకొన్నారుగాని, దానిని శ్రేయోభిలాషులు పడనియ్యలేదు. అందుచేత ఏలూరులో కాపురం పెట్టి వైద్యం చేయించుకొన్నారు. చిలకమర్తి వారు ప్రతి వారం రాజమండ్రి నుండి వెళ్ళి చూసేవారు. సాహిత్య గోష్ఠులు జరిగేవి. విద్యా సంస్కారం ఉన్నా వెంకట కృష్ణారావుగారు ఇతర జమీందార్లలాగే ప్రవర్తించేవారు. ఈ విషయాలన్నీ చిలకమర్తివారు ఇలా కదనం చేశారు.[21]

"...నేను యేలూరు బోయెడి దినములలో నొకనాటి సాయంకాలమున జమీందారు గారు గుర్రపు బండిమీద షికారు బయలుదేరి, నన్నుగూడ వారి ప్రక్కను గూర్చుండబెట్టుకొనిరి. బండికి వెనుక ప్రక్కను వారి మిత్రులైన బ్రాహ్మణులిద్దరు తుపాకులను చేత ధరించి గూర్చుండి మాతో షికారు వచ్చిరి. అట్లు తుపాకులు ధరించి మా వెంట వచ్చుట నాకిష్టము లేకపోయెను. ఏలూరులో నదివరకే జమీందారు గారి మీదను, వారి మిత్రుల మీదను జెడ్డవాడుకలెన్నో యుండెను. కారణమేమన జమీందారుగారి భార్య యుండగనే, యొకదాసీ కన్యను పిలిపించి, వారిని వేరే యింట గాపురముంచి, ప్రతి దినము మధ్యాహ్నము మూడునాలుగు గంటల నడుమ నామె యింటికిబోయి. యయిదారు గంటలకు వచ్చెడివారు. అదిగాక వారి యాప్త మిత్రులలో గొందరు మద్యపానలోలు లుండిరి. అందుచే వారి కప్రతిష్ఠ యెక్కుడయ్యెను. ఆ నాడు మేము షికారు నుండి మరలి యింటికి వచ్చిన

21. చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం-స్వీయ చరిత్ర -పుట 143-4

తరువాత, భోజనములు చేసిన పిదప, వారిని నేనీవిధముగ మందలించితిని. "అయ్యా! జమీందారుగారూ, మీరు గొప్ప గృహస్థులు, ప్రభువులు, బి.యే. వరకు జదువుకున్నవారు. ఇవి మీకు సుప్రతిష్ఠ రావలసిన దినములు. అదిలేదు సరికదా, మీకప్రతిష్ఠ లోకములో నెక్కువగా నున్నది. దీనికి కారణము మీ యాప్తులలో కొందరు విద్యా విహీనులు, మద్యపాన ప్రియులు, సత్ప్రవర్తనము లేనివారు. గ్రామములోనికి నేను వెళ్ళినప్పుడు కొందరు పెద్ద మనుషులు మిమ్మును గురించి యనేక చిత్ర విచిత్ర ప్రశ్నలు నన్నడుగుచుందురు. వాటికి నేను సమాధానం చెప్పలేక పోవుచున్నాను. ఈ మిత్రులను మీరు విడిచిన గాని మీకు సుప్రతిష్ఠ రాదు. నేటి సాయంకాలము మనము షికారు వెళ్ళినప్పుడు మీ మిత్రులిరువురు తుపాకులను పుచ్చుకొని బండి వెనుక గూర్చుండి యుండిరి కదా. మీరది గని పెట్టిరిగదా. మన మందరము బ్రాహ్మణులముగదా. చేతులలో మనకు తుపాకులెందుకు? మనము వేటగాండ్రమా. ఇటువంటి పనులను బట్టియే లోకములో నెన్నియో యపవాదములు మీపై బడుచున్నవి. మీరెన్నో విషయములలో లోకమునకెంతో మేలు చేయవలసి యున్నారు. నేడు నేనిట్లు మీతో చెప్పినందుకు నాపై నాగ్రహింపక మీ మిత్రులను పరిత్యజించి మంచి త్రోవకు రండు" ఇట్లు నేను మనవి జేసిన తరువాత వారు గొంత పశ్చాత్తాపము నొంది నాతో నిట్లనిరి. "లక్ష్మీనరసింహముగారు! నేనీ నిర్భాగ్యులను చేరదీయుట తప్పు. వీరి వల్లనే నాకు మిక్కిలి యప్రతిష్ఠ వచ్చుచున్నది. ఈ నిర్భాగ్యుల సహవాసము మానివేసి, యే మంచిపని మీరు చేయమన్నను చేసేదను". ఈ సంభాషణము మాకిరువురకు జరుగునపుడు మిత్రులెవ్వరును మాచెంత లేరు. ఇది మిక్కిలి రహస్యముగ జరిగినది".

తర్వాత వెంకటకృష్ణారావుగారు చిలకమర్తి వారితో కలసి "సరస్వతి" అనే పత్రికను 1898లో నెలకొల్పారు. ఇది రాజమండ్రి నుండి వెలువడేది. 1899లో వెంకట కృష్ణారావుగారు తమ నివాసం కాకినాడ మార్చుకొన్నారు. తమతోపాటు పత్రికను తీసుకువెళ్ళారు. సుమారు ఇరవై అయిదు సంవత్సరాలు దానిని నడిపారు. తిరుపతి వెంకట కవులను ఆస్థాన కవులుగా పెట్టుకొన్నారు. తిరుపతి శాస్త్రిగారిని కాకినాడలోనే ఉండమన్నారు. "సరస్వతి"లో తిరుపతి శాస్త్రిగారు పరిష్కరించిన ప్రాచీన గ్రంథాలను ప్రచురించారు. తమకు అభిమాన గ్రంథమైన బుద్ధచరిత్రను వారి చేత

కావ్యంగా చెప్పించారు. తాము స్వయంగా కల్హణుని "రాజతరంగిణి"ని సంస్కృతం నుండి వచనంలో అనువాదం చేశారు.

సాహిత్య వ్యాసంగం చేస్తూ సంఘ సంస్కారంలో పాల్గొన్నారు. వీరేశలింగంగారికి విరాళం ఇచ్చారు. గిడుగు, గురజాడలకు ఆతిధ్యమిచ్చారు. ఇరవై సంవత్సరాలు కాంగ్రెసులో సభ్యులు, హొంరూలు ఉద్యమంలో ప్రముఖ పాత్ర వహించారు. వెంకట కృష్ణారావుగారి జీవితంలో ఎంత వైవిధ్యముందో వారు నడిపిన సరస్వతి పత్రికలో ప్రచురించిన వాటిలో కూడా ఉండేది. ప్రాచీన కావ్యాలు, చరిత్రలు, జీవిత చరిత్రలు, నాటకాలు, వ్యాసాలు, కథలు ప్రచురితమయ్యేవి. ఇవి గ్రంథ రూపంలో కూడా వచ్చేవి. ఇవి ఆనాటి గ్రంథాలయాలకు కొత్త చేర్పులు

నాళం కృష్ణారావు (1881–1961)

పాఠశాల చదువుల కన్నా గ్రంథాలయంలో చదివిన చదువులు ముఖ్యం అని భావించి విద్యావంతులైన వ్యక్తి నాళం కృష్ణారావుగారు. ఆయన మండపేటలో పుట్టి, కాకినాడలో పెరిగి, రాజమండ్రి చేరారు. వీరేశలింగంగారి వల్ల ప్రభావితులయి వారి శిష్యుడై, కుడిభుజమై సంఘ సంస్కారోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. ఆయనకు గ్రంథాలు చేర్చడం సరదా. చదవడం ఆసక్తి.

"మంచి గ్రంథముల్ లేని యా మందిరంబు
మందిరంబదిగాదొక్క బందిగాని"
అన్నది ఆయన ఉద్దేశం. అందుకే ఇంకా ఇలా చెప్పారు.
"పుస్తకంబులు గలిగిన పూరిగుడిసె
యందు నిరుపేద కాపురై యుండుగాని
పుస్తకంబులు లేవట్టి భూరి సౌధ
మందు చక్రవర్తిగ నుండ నభిలషింప"

నాళం కృష్ణారావుగారు చాలా పుస్తకాలు చేర్చి రాజమండ్రిలో వీరేశలింగంగారు కట్టించిన పుర మందిరంలో "వీరేశలింగ గ్రంధ భాండాగారము" అనే లైబ్రరీని స్థాపించారు. సంఘ సంస్కారంతోపాటు రాజకీయాలు కూడా కృష్ణారావుగారికి అభిమాన వ్యాపకం. బెంగాలు విప్లవవీరుడు కుదీరాంబోసు చిత్రపటాన్ని తెచ్చి లైబ్రరీలో పెట్టారు. వీరేశలింగంగారి ఉద్దేశంలో కుదీరాం ఒక నరహంతకుడు, రాజద్రోహి. ఇతని పటాన్ని తన పేరు మీదుగా ఉన్న గ్రంథాలయంలో ఉంచడానికి వీల్లేదన్నారు. జిల్లా కలెక్టరుకు క్షమాపణలు

చెప్పమన్నారు. నాళం కృష్ణారావుగారు వీరేశలింగం గారి మాట వినలేదు.[22] పటం తీయడానికి బదులు గ్రంథాలయాన్నే అక్కడ నుండి తీసేస్తానని చెప్పి గౌతమీ గ్రంథాలయాన్ని స్థాపించారు.

గ్రంథాలయోద్యమంలోనేకాక గ్రంథ రచనలో కూడా నాళం కృష్ణారావుగారు రాణించారు. ఏడెనిమిది పుస్తకాలు రాసి బాల సాహిత్యాన్ని సృష్టించారు. ఈయనకు "మధురకవి" అన్నది బిరుదు. 1911 నుండి రాజమండ్రి నుండి "మానవసేవ" అనే పవిత్ర మాస పత్రికను నడిపారు.

త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరి (1887–1943)

వందేమాతరం ఉద్యమం రోజుల నుంచి మనదేశంలో వీరపూజ ప్రారంభమైంది. బెంగాలు విప్లవవీరులను అభిమానించి ఆరాధించడం పరిపాటే. ఆంధ్రోద్యమం ప్రారంభమయ్యాక తెలుగు వీరులను కూడా ప్రస్తుతించడం జరిగింది. జమీందారీ యుగం చివరి రోజులలో ఆంధ్ర దేశంలో ఒక పాట మారుమ్రోగుతూ ఉండేది.

వీరగంధముఁదెచ్చినారము
వీరుడెవ్వడో తెల్పుడీ!
పూసిపోదుము, మెడను వైతుము
పూలదండలు భక్తితో!!

తెలుగు బావుట కన్ను చెదరగ
కొండవీటను నెగిరినప్పుడు
తెలుగువారల కత్తిదెబ్బలు
గండికోటను కాచినపుడు

తెలుగు వారల వేడి నెత్తురు
తుంగభద్రను గలిసినప్పుడు
దూరమందున నున్న పఠ్యాణ
కత్తినెత్తురు కడిగినప్పుడు

22. వీరేశలింగం–స్వీయచరిత్ర–ద్వితీయ భాగం – పుట 321

ఇట్టి పందియ మెన్నఁడేనియు
బుట్టలేదు రవంతయున్;
ఇట్టి ప్రశ్నల నడుగు వారలు
లేకపోయిరి సుంతయున్

నడుముగట్టిన తెలుఁగు బాలుఁడు
వెనుక తిరుగండెన్నఁడున్,
బాసయిచ్చిన తెలుఁగు, బాలుఁడు
పా ఱిపోవం డెన్నడున్

ఇదిగో! యున్నది వీరగంధము
మైనలందుము మైనలందుము;
శాంతిపర్వముఁజదువవచ్చును
శాంతి సమరం బైన పిమ్మట

తెలుఁగు నాటిని వీరమాతను
జేసి మాత్రము తిరిగి రమ్మిఁక
పలు తుపాకులు పలు ఫిరంగులు
దారికడ్డము రాకతప్పవు

వీరగంధముఁదెచ్చినారము
వీరుడెవ్వడో తెల్పుడీ!
పూసిపోదుము, మెడను వైతుము
పూలదండలు భక్తితో!!

ఈ ముత్యాల సరాల పాటను రచించినది త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరిగారు. ఆయనకు "కవిరాజు" అనే బిరుదు ఉంది. చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రిగారి శిష్యులు, ఛందోబద్ధమైన కవితను సలక్షణంగా

సంప్రదాయసిద్ధంగా రాసినా వాగి భావాలు మాత్రం భావవిప్లవం కలిగించేవి. స్వాభిమానాన్ని పుట్టించేవి.

రామస్వామి గారు 1904 దాకా గుడివాడ మిడిల్ స్కూల్లో చదివారు. తరువాత బందరు హిందూ హైస్కూలులో మెట్రిక్యులేషన్ పూర్తి చేసి నోబుల్ కళాశాలలో చదువుకొన్నారు. చెళ్ళపిళ్ళ వారి శిష్యులైనారు. 1911 లో ఒక అష్టావధానం, 1912 లో ఒక శతావధానం చేశారు. 1913లో కొప్పరపు కవులతో తమ గురువుల తరపున ఛాలెంజి చేశారు. 1914లో సీమకు వెళ్ళి "బారెట్‌లా" చదవదలచారు. ఐర్లాండులోని డబ్లిన్ నగరంలో ఆ విద్య పూర్తి చేశారు. 1917లో స్వదేశానికి తిరిగి వచ్చారు. ఆయన తొలి నుండి జాతీయాభిమాని, వారు సీమ నుండి వచ్చే నాటికి జస్టిస్ పార్టీ వారు బ్రాహ్మణేతర సంఘాన్ని స్థాపించి రఘుపతి వెంకటరత్నం నాయుడుగారిని అందులోనికి లాగారు. రామస్వామి గారు కాంగ్రెసువారు స్థాపించిన జాతీయ బ్రాహ్మణేతర సంఘం సభలకు మొదటి అధ్యక్షులుగా నాయకత్వం వహించారు.

రామస్వామి గారు ఆంధ్రదేశంలోని కమ్మవారు క్షత్రియులనే ఒక ఉద్యమం సాగించి, వారికి యజ్ఞోపవీత ధారణం చేయించి, స్వసంఘ పౌరోహిత్యం పాదుకొల్పారు. ఆర్య కుతంత్రాలన్నీ బట్టబయలు చేస్తూ పురాణ ఇతిహాసాలలో ఆర్యేతరులకు జరిగిన అన్యాయాలను వెల్లడి చేస్తూ సనాతన సమాజ చట్రాలను బద్దలు చేయడానికి రచనలు చేశారు. 1927 లో సూతాశ్రమాన్ని స్థాపించారు. వారు రాసిన గ్రంధాలు శంభుక వధ (1920), సూత పురాణం (1925), ఖూనీ (1935) సాహిత్య లోకంలో సంచలనం లేపాయి. వాదోపవాదాలకు ఆస్కారమైనాయి. రామస్వామిగారు సాంఘిక సమానత్వాన్ని సాధించాలన్న ప్రయత్నం గొప్పది. ఈ సత్యాన్వేషిని బ్రాహ్మణ ద్వేషిగా భావించి లోకం పొరబడింది. నిజం చెప్తే నిష్ఠూరమే మరి. శ్రీరాముడు చంద్రుడే అయితే శంభుక వధ అతని జీవితంలో మాయని మచ్చ. ఆ మచ్చను రామదాసులు చూడరుగానీ అట్టి వారిని రామస్వామిగారు కడుగక మానరు. శంభుకుని చంపినట్టే వేనుణ్ణి చంపిన వారిని రామస్వామిగారు బోనులో నిలబెట్టారు. ఆయన పట్టిన కేసులు గట్టివే.

మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి (1892–1972)

విదేశాలకు వెళ్ళి చదువుకొన్న ఆంధ్ర యువకులు చాలా మంది జమీందారీ యుగంలో ఉన్నారు. అటువంటి వారిలో మొక్కపాటి

నరసింహశాస్త్రి ఒకరు. ఆయన ఎవరని ప్రశ్నిస్తే తలొకరు తలో రకంగా చెప్తారట. "పెద్ద వాళ్ళంతా నన్ను సుబ్బారాయుడిగారి తమ్ముడు అంటారు. మా ఊరి వాళ్ళంతా నన్ను కామమ్మగారి తమ్ముడు అంటారు. మరోచోట శివశంకరశాస్త్రి గారి వియ్యంకులనీ, తీర్థుల వారి మామగారనీ అనిపించుకోవడం నాకు బాగా అలవాటయింది". అని శాస్త్రిగారే చెప్పుకొన్నారు. నిజానికి ఈయన "బారిష్టర్ పార్వతీశం" అనే గ్రంథానికి రచయిత. ఈ సంగతి చెప్పాక ఇంకేం చెప్పక పోయినా "అలా చెప్పండి" అని లోకం అంటుందట.

నరసింహశాస్త్రి గారు సాంప్రదాయక రీతిలో సంస్కృత కావ్యాలు చెప్పుకొన్నారు. పిఠాపురంలోనూ, బందరులోనూ చదువుకొన్నారు. 1913లో స్కాట్‌లాండ్‌కు వెళ్ళి అక్కడ ఎడింబరో విశ్వవిద్యాలయంలో 1917 దాకా చదువుకొన్నారు. కాని, డిగ్రీ పుచ్చుకోలేదు. 1920 నుండి జాతీయోద్యమంలోనూ, సాహితీ సమితి కార్యక్రమాలలోనూ పరిసమానంగా పాల్గొనేవారు. ఆదిలో చాలా రచనలు "సాహితి"లోనూ, "భారతి"లోనూ అచ్చుపడ్డాయి. 1924 లో ఊసుపోకకు బంధువుల పిల్లలకు సీమ కబుర్లు చెబుతూ "పార్వతీశం" పాత్రను సృష్టించారు. సాహితి సమితి సభ్యులు ఈ సంగతి విని కాగితం మీద పెట్టించారు. 1924 లోనే అది అచ్చుపడింది. బారిష్టరు చదువులకు సీమకు పంపించారు. ఈ గ్రంథం చాలా కాలం దాకా ప్రథమ భాగంలోనే ఒక పక్కే మనకు కనబడే చంద్రబింబంలాగ ప్రకాశిస్తుంది. తర్వాత భాగాలు వస్తాయన్న ఆశ చాలా కాలం దాకా వృథ్యాలు. శాస్త్రి గారు ఉత్తరోత్తరా మిగతా భాగాలను పూర్తి చేశారు. చేయనంత కాలం చేస్తే బాగుండుననిపించే పనులు చేశాక ఇవ్వవలసిన తృప్తిని ఇవ్వవు. అయితే మొదటి భాగంలోని పార్వతీశం నిండు తనం గలవాడే. ఆంధ్ర సాహిత్యంలో సజీవుడయ్యాడు.

చాలా మంది గురజాడ వారి గిరీశాన్నీ, చిలకమర్తివారి గణపతినీ, మొక్కపాటివారి పార్వతీశాన్ని ఒకేరకమైన హాస్యపాత్రలుగా భావిస్తారు. ఈ పాత్రల తేడాలను నరసింహశాస్త్రి గారే ఇలా చెప్పారు.[23]

"..... గిరీశం నాటకంలో విలన్‌కాదు, అనగా దుర్మార్గుడుకాని సన్మార్గుడుకాదు. జీవితంలోని ఈలాంటి కొద్ది మందికి ఇతను ప్రతినిధి.

23. బారిష్టర్ పార్వతీశం-"తుది పలుకు". పుట 171-2

హాస్యమునకు మానవ సామాన్యత్వం ప్రధాన లక్షణం, గిరీశం లక్షణాలు సర్వమానవ సమాజములవీ, సామాన్యములవీ, నేను ఒప్పుకోలేను. అందుచేతను గిరీశం లాంటి వాళ్ళు ఎప్పుడూ సంఘంలో బహు కొద్ది మందే ఉంటారు. అయినా అతను సజీవుడనీ చిరంజీవనీ అన్ని కాలములలోనూ, మారువేషంలో ఉన్నా, మనలో ఉంటాడనీ ఒప్పుకోక తప్పదు.

"ఇక గణపతి మరో రకమైన వ్యక్తి. ఇతను ప్రత్యేకం ఒక శాఖకు సంబంధించిన వాడు. విద్యావిహీనుడు, దరిద్రుడు, జీవనోపాధి సంపాదించుకొనుటకు ఏ విధమైన అర్హతా లేనివాడు. అంతకన్నా దౌర్భాగ్యము కూలీనాలీ చేసుకోడం కూడా చేతకాని బ్రాహ్మణ జన్మ ఎత్తినవాడు. అయినా బ్రతక్క తప్పదు కదా! అలాగే నానా తంటాలూ పడి, బడి పంతులుగా కొన్నాళ్ళూ, వీధి భాగవతాలలో కృష్ణుడుగానూ, విదూషకుడుగానూ కొన్నాళ్ళు గ్రామ పాచకుడుగా కొన్నాళ్ళూ, శవవాహకుడుగా కొన్నాళ్ళూ ఈలా అనేక అవతారాలలో ప్రత్యక్షమై జీవయాత్ర సాగించుకున్న నిర్భాగ్యుడు. ఇత నే నాటికీ హాస్య నిలయుడని నేనొప్పుకోలేను. అందరి దయకూ, ధర్మానికీ, కరుణకూ పాత్రుడు కావలసిన మనిషికి, శ్రీ లక్ష్మీ నరసింహంగారు, ఆనాడు ప్రజలలో చెప్పుకొనే కొన్ని హాస్యోక్తులనూ, సంఘటనలనూ ఇతని జీవితంలో చొప్పించి, గణపతి నొక హాస్యపాత్రగా సృష్టించారు. ఇతరుల కష్టములు మన కరుణకే గాని హాస్యమునకుస్థాయి కాకూడదు అని నా నమ్మకం–ఇది పెద్దల మాట కూడాను".

పార్వతీశం నాగరికతా మయసభ అద్దాలలో చిక్కుకొన్న అమాయకుడు, మానవునిలోని అల్పత్వానికి గుణకారం, హాస్యానికి ఆకారం. రచయిత కన్నా అతడు సృష్టించిన పాత్ర గొప్పదైతే అది ప్రస్తుతించవలసిన సంగతే.

పంచాగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రి (1890–1951)

జమీందారీ యుగంలోని చివరి దశాబ్దంలో నవ సాహిత్య యుగం వేకువ రేకలు సంతరించుకొంటున్న కాలంలో యువ రచయితలు వాడుక భాషను సంఘ సంస్కారాన్ని సమాజంలో "ఒకరకమైన" సమానత్వాన్ని సాధించాలని చూస్తున్నప్పుడు ఎందరు సనాతనులు వారిని తిట్టి పోస్తున్నా యువశక్తికి

బాసటగా నిలచిన ఉత్తమ పండితుడు ఒకడున్నా చాలుననుకున్నప్పుడు ఆ భరోసా ఇచ్చిన మహనీయుడు పంచాగ్నుల ఆదినారాయణశాస్త్రిగారు.

సంస్కృతాంధ్ర ప్రాకృత భాషలను కూలంకుషంగా ఔపోసన పట్టారు. 1908లో మద్రాసుకు వెళ్ళారు. మొదట ఆంధ్ర పత్రిక కార్యాలయంలో ఉద్యోగిగా చేరి ఎన్నో ఉగాది సంచికలకు పర్యవేక్షకులుగా పనిచేశారు. మదరాసులో ఉన్నప్పుడే నవ్యసాహిత్యాన్ని సృష్టిస్తున్న యువకులందరినీ వెన్నుతట్టి ముందుకు సాగమన్నారు. నండూరి సుబ్బారావుగారి ఎంకిపాటలకు చక్కని ఉపోద్ఘాతం రాసి తెలుగు సాహిత్యంలో ఒక రకమైన కొత్త కవిత్వానికి సంరక్షకులయ్యారు.

సనాతనులు అన్నీ వేదాలలోనే ఉన్నాయని చెప్తూ బుకాయించే రోజులలో మన ధర్మశాస్త్రాలలో, ఇతర శాస్త్ర గ్రంథాలలో ఏముందో సామాన్యులందరికీ తేటతెల్లం కావడానికి గౌతముని ధర్మ సూత్రాలు, వాత్స్యాయన కామసూత్రాలు, కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రం వ్యాఖ్యానాలతో అనువదించారు. ప్రాకృత సాహిత్యాన్ని మథించడం చేత జైనుల మత కథలను తెలుగువారికి తెలియచేశారు. (ఆదిలో తెలుగువారికి జైనులే అక్షరాభ్యాసం చేశారు.)

1930 ప్రాంతాల్లో శాస్త్రిగారు స్థాపించిన ఆంధ్ర భారతి గ్రంధమాలలోని వారి పుస్తకాలు మొదట ప్రచురణ పొందాయి. తర్వాత కొంత కాలానికి ఆయన మకాం మార్చి బరంపురం కళ్ళికోట మహారాజావారి కాలేజీలో ఆంధ్ర పండితులయ్యారు. బరంపురంలోనే మొట్టమొదట అఖిలాంధ్ర కవి పండిత సభ జరిగింది. దానికి పంచాగ్నులవారే ఆధ్వర్యం వహించారు. ఇదే ఉత్తరోత్తరా నవ్య సాహిత్య పరిషత్తుగా మారింది. బరంపురం సభ నాటి నుంచే నవ్య సాహిత్య నౌకకు శాస్త్రిగారు మాలీంగా ఉన్నారు. నేటి కాలపు కవిత్వం అని అక్కిరాజు ఉమాకాంతంగారు భావకవిత్వం మీద విరుచుకుపడితే నవీన చావ కవిత్వం పంచాగ్నుల వారి ఆశీర్వచనాలతో దిన దిన ప్రవర్ధమానమైంది. ఆయన నవ్యసాహిత్య పత్రికలలో చేసిన కృషి అపారం.

ఆధునిక యుగం ఆకారరేఖలు దాల్చుకొంటున్నప్పుడు అందుకు పాటుపడ్డ ప్రప్రథముల కోవలో ఆదినారాయణ శాస్త్రిగారు చిరస్మరణీయులు.

ఆధునిక యుగ ఆరంభానికి స్వాగతం చెప్పిన వీరి గురించి ఆ యుగ సాహిత్య చరిత్రలోనే చెప్పుకొందాం.

ఆదిలో నవీన భావాలను ఎదుర్కొని పూర్వ విలువలు నిలబెట్టడానికి అంతవారు ప్రయత్నించినా, రానురాను అభ్యుదయ మార్గాన్ని చేపట్టి భావచైతన్యం కలిగించిన వారికి ఇంతవారు తోడ్పడటం వల్ల సాహిత్య కేదారం పచ్చగా పండుతోంది.

11

నవ్యసాహిత్య యుగం

ఫ్యూడల్ వ్యవస్థ ఒక పక్క పుచ్చిపోతూ ఉంటే, ప్రజాస్వామ్య భావాలు ప్రబలి నూతన చైతన్యం ప్రకాశించినప్పుడు నవ్యసాహిత్యం ననలెత్తక తప్పదు. అందుకే జమీందారీ యుగంలోనే సమానాంతరంగా నవ్యసాహిత్య యుగం కూడా ద్యోతకమవుతుంది. ఇందులో కొత్త పాతల మేలు కలయిక ప్రారంభమవుతుంది. నిష్పందేహంగా తెలుగు సాహిత్యంలో నవ్యబీజాలను నాటిన వారు గురజాడ అప్పారావుగారే. తేటైన మాటలలో, సూటైన భావాలతో, దేశీయ ఛందంలో ఆయన దేశానికి కొత్త మెరుగులు పెట్టారు. యువత తన మార్గంలో పయనిస్తుందని ఆయన ఆశించారు. అయితే దురదృష్ట వశాత్తు వారి వారసత్వాన్ని వెనువెంటనే అందుకొన్నవారు లేరు.

చింతా దీక్షితులుగారు ఒకచోట ఇలా 1932లోనే చెప్పారు.[1] "అప్పారావుగారిని మెచ్చుకోని వారు అభినవాంధ్ర కవులలో నేనెరిగినంత మట్టుకు ఎవ్వరూ లేరు. నేడు కావ్యములు వ్రాసే యువకులందరూ ఆయనను మార్గదర్శిగా అంగీకరించిన వారే. కాని, ఏకారణము చేతనో వారు భాషా విషయమునవైతేనేమి, రచన విషయమునవైతేనేమి అప్పారావుగారికి భిన్నముగా నడుస్తున్నారనే అనక తప్పదు."

అప్పారావుగారు చేసిన రచనలు సంఖ్యలో తక్కువైనా, ప్రయోగాలలో ప్రయోజన సాధన, విషయాలలో వైవిధ్యం గలవి. ఒక్కొక్క తరహాకు ఒక్కొక్క వరవడి పెట్టారా అనిపిస్తుంది. అప్పారావుగారి తర్వాత వచ్చిన కవులలో రాయప్రోలు సుబ్బారావు, దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి, విశ్వనాథ

---

1. భారతి–డిసెంబరు 1932 (పు 903–907)

సత్యనారాయణ ప్రముఖులు. వీరి గురించి దీక్షితులుగారు ఇంతకు ముందు చెప్పిన వ్యాసంలోనే ఇలా తీర్పు చెప్పారు.

"దేశభక్తి విషయమై రాయప్రోలు సుబ్బారావు, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ మున్నగువారు ఉద్రేకము పుట్టించే పద్యములు వ్రాశారు కాని వారి భాష వేరు. అప్పారావుగారి పద్యములలో బిగువు వున్నది. వీరి దేశభక్తి ఆంధ్రదేశమును దాటి హిందూ దేశముకంతకూ చెందివున్నది"

హిందూ దేశానికేకాదు. ఏ దేశానికైనా చెందే జాతీయ గీతంగా గురజాడ దానిని తీర్చిదిద్దారు.

దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారు అప్పారావుగారిని అనుకరిస్తూ ఒక ఖండికనూ, అప్పారావుగారిని కీర్తిస్తూ కొన్ని ముత్యాల సరాలనూ రాశారుగాని 1925లో ప్రచురించిన కృష్ణపక్షం అనే భావకవిత్వం ధోరణి దేశంలో మారుమ్రోగి గురజాడ వాణి వినిపించడం అరుదైంది. కృష్ణశాస్త్రిగారిని అనుసరించే వారు బయలుదేరారు. చింతా దీక్షితులుగారు ఆ విషయాలపై ఇలా రాశారు.

"కృష్ణశాస్త్రిగారూ వారిని అనుకరించే వారూ, శుద్ధ గ్రాంథికమునే వాడుతున్నారు. కృతక భాష కూడా కొంత వాడుతున్నారు. ఉన్నతమైన వారి భావములు మృదువైన శబ్దజాలములో మరుగుపడి పోతున్నవి. అప్పారావుగారు భాషను ఒక వాహనముగా గ్రహించారే గాని భాషే పరమార్థమనుకోలేదు."

కృష్ణశాస్త్రిగారూ, ఆనాటి వారి అనుయాయులే కాక తర్వాత తరంలో వచ్చిన శ్రీరంగం శ్రీనివాసరావూ అతని మిత్రులూ కూడా అప్పారావుగారిని అనుసరించలేదు. కొన్ని మినహాయింపులతోనే అప్పారావుగారి ఆధిక్యతను అంగీకరించారు. 1935లో శ్రీ శ్రీ ఇలా రాశారు.[2]

"ఆధునికాంధ్ర కవిత్వానికి గురుపాదులు శ్రీగురజాడ అప్పారావుగారని అందరి సమ్మతిమీద తేలిన విషయం. ముత్యాలసరం వారి కానుక. తార్కికులూ, వైయాకరణులూ, కళ్ళు మూసుకున్నవాళ్ళూ, మడికట్టుకున్న వాళ్ళూ మొదలైన పరిమిత క్షేత్ర సంచారాలను ధిక్కరించి గురజాడ అప్పారావుగారు మొట్టమొదట నవ్య కవితను ఆంధ్రదేశంలో ప్రవేశపెట్టారు. ఈ

2. ఉదయిని–సంపుటి–1, సంచిక–2, 1935

యాథార్థ్యాలన్నింటినీ ఒప్పుకొన్న పిమ్మట వారి ముత్యాల సరము ఛందస్సు అపరిపక్వమనీ వారి కవిత్వం అనగాధమనీ విధిలేక చెప్పవలసి వస్తుంది."

అగాధం[3] అన్నమాటకు 'మిక్కిలిలోతుగలది', 'అతి గంభీరమైనది' 'తెలియరానిది', 'దురవగాహము' అనే అర్థాలున్నాయి. అప్పారావుగారి కవిత్వము ఒకనాటి భావకవులకు అనగాధము అనిపించడంలో వింతలేదు. వారికి శైలిలో సార్థకత కంటె సమాసతత్పరత ఎక్కువ ఇష్టం. భావసౌకుమార్యం కన్నా పదార్థగౌరవమే ముఖ్యం. అప్పారావుగారిలో కన్నా తర్వాత కవుల లోనే, అంతే భావకవులలోనే శ్రీశ్రీ వంటివారికి ఆనాడు తీవ్రత, జాగరూకత కనబడేవి. అప్పారావుగారిలో ప్రౌఢకవిత్వద్యోతకాలు లేవంటారు. శిల్పంలో అలక్ష్య ఫలితాలూ, ప్రమాద ఫలితాలూ ఉన్నాయంటారు. గురజాడ వారి ఛందస్సులలో బలహీనత ఉందని ఈవాదం.

ప్రబంధకవి పూర్వ బాణీల నుండి వచ్చిన కవిత్వానికి పయనిస్తున్నప్పుడు శబ్దం మీద మక్కువ ఎక్కువ చూపడం సహజమే. భావానికి పట్టం కట్టినా, దాని చుట్టూ ప్రౌఢిమ పట్టు పరదాలు చుట్టబెడతారు. అయితే గురజాడ అప్పారావుగారి తక్కిన వారసులు ఓ నలుగురు లేకపోలేదు. వీరు మాత్రము సారళ్యానికే ప్రయత్నించారు. అప్పారావుగారి ఆశయాలలో ఒక్కొక్క అందానికి ఈ నలుగురులో ఒక్కొక్కరు ప్రాధాన్యం ఇచ్చారు. ఆ కవులెవరంటే–

1.నండూరి వెంకట సుబ్బారావు (1884–1957)
2.గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణ (1893–1952)
3.బసవరాజు అప్పారావు (1894–1937)
4.కవికొండల వెంకటరావు (1898–1964)

ఈ నలుగురిలో అందరికన్నా ముందుగా గురజాడ వల్ల ప్రభావితులయినవారు బసవరాజు అప్పారావుగారు. సూటిగా, తీక్షణంగా తమ భావాలను, కష్టసుఖాలను కావ్యంలో వెళ్ల బోసుకొనేవారు. నాజూకు మాటల్లో, నగిషీలు చెక్కడాలు అక్కరలేదు. సహజ సౌందర్యమే వారి మాటల్లో

3. ఉదయినిలో అచ్చయిన ఈ వ్యాసం ప్రస్తుతం నాకు లభించలేదు. రమణారెడ్డిగారు కూర్పుచేసిన శ్రీశ్రీ సాహిత్యం–2 (వచనవిభాగం పు.446) లోనూ, సారస్వత వ్యాసములు 4వ సంపుటం (పు.336)లోనూ ఉద్ధరించిన ఈ వ్యాసంలో 'అనగాధం' అని ఉంది. శ్రీశ్రీ రచించిన గురజాడ ముత్యాల సరాలు (1959)లో మాత్రం 'అగాధం' (పు.24) అని ఉంది. ఏది సాధువో, ఏది అసాధువో తెలియదు.

సాక్షాత్కరించేది. గురజాడ అప్పారావుగారు ప్రవేశ పెట్టిన సామాన్యుల భావాలు సామాన్యులకు హత్తుకొనేటట్టు చెప్పడమనే లక్షణం బసవరాజు అప్పారావుగారే పుణికిపుచ్చుకొన్నారు. ఈయనే ఇతరులలో కొందరిని గురజాడ మార్గానికి తిప్పారు.

గురజాడ అప్పారావుగారు ఆంగ్ల కవులలో వర్డ్స్ వర్తును ఆదర్శంగా చూసి ఆధునిక కవులు మనుష్యుల సుఖదుఃఖాలన్నీ ఒక్కలాంటివే అనీ, మానవులలో ఒకరి ఎక్కువా, ఇంకొకరి తక్కువా లేదనీ, గొప్ప అవస్థలో ఉన్నవారికి భార్యలూ, జీవితాలూ ఎల్లాగైతే వర్ణనకు తగినవో అలాగే తక్కువ స్థితిలో ఉన్నవారి సుఖదుఃఖాలను కూడా కావ్యాలుగా చెప్పవచ్చునని చెప్పారు. సర్వసామాన్యులైన పాటకపుజనుల అనురాగాలూ, అభిలాషలూ, అభిమానాలూ, అందాలూ ఎంకిపాటల పేరుతో రచించి నండూరి సుబ్బారావుగారు గురజాడ వారి ఆశయాలలో ఒకటి ఆచరణలోనికి తెచ్చారు. దీని వలన ఆనాడు గాలిదుమారం రేగినా ఆ గొడవలు చల్లారి చక్కనిపాటలు నేటికి మిగిలి ఉన్నాయి.

గురజాడ వారిలో మరొక ముఖ్యాదర్శం దేశభక్తి. ఈ అం శాన్ని ఆనాటి కవులు అందరూ కొద్దిగానో గొప్పగానో తమ కవితలలో స్పృశించారు గానీ రమారమి టోకున దీనిని గుత్తకు తీసుకొన్నది గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణగారే అనిపించేటంత తీక్షణతో ఆయన దేశభక్తిని గానం చేశారు. 1920లో చదువుతున్న ట్రెయినింగు కాలేజీ విద్యమానేసి, జాతీయోద్యమంలో దిగిన నాటినుంచి ఆయన దేశభక్తి గీతాలు రాస్తూనే ఉన్నారు. 1921లో కవిత్వం రాసి కారాగార శిక్ష పొందిన మొదటి దేశభక్తుడు గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణగారే. ఆనాడు "మాకొద్దీ తెల్లదొరతనము" అనే గేయాన్ని రచించి, పాడి ప్రజలను ఉత్తేజితులను చేసినందుకు జైలు శిక్ష పడింది. జైలు నుంచి వచ్చిన వెంటనే మళ్ళా పాట ఎత్తుకొనే సరికి తిరిగి అరెస్టు అయ్యారు. రాజద్రోహం నేరం కింద ఇంకో రెండున్నర సంవత్సరాలు శిక్ష పడింది. ఆయన జైలులో ఉన్నప్పుడు తండ్రిగారు మరణించారు. సత్యనారాయణగారు క్షమాపణ చెప్పుకొని బయటకు రాలేదు. తర్వాత తాతగారు పోయారు. అంతతో కష్టాలు పోలేదు. భార్య కూడా మరణించింది. అయినా ఆయన జాతీయ గీతాలు రాస్తూ ఉన్నారు. పాడుతూ ప్రజలను ఉత్తేజితులను చేస్తూనే వచ్చారు.

గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణగారికి దేశభక్తి గురజాడ అప్పారావుగారి వల్లనే కలిగిందని చెప్పవచ్చు. 1915లో గురజాడ మరణించినప్పుడు గరిమెళ్ళ వారు 1915 డిసెంబరు 4వ తేదీ 'కృష్ణాపత్రిక'లో 80 చరణాల గీతాన్ని 'పాడుక తెనుగు' అనే శీర్షికతో రాసి గురజాడ ఉద్యమాన్ని ప్రశంసించారు.

"స్వర్గలోకము పోయినావా
సరగునను కన్నీళ్లు దొరలుచు
నాదు చిత్తము కలియబెట్టగ
నాయనా! ఓ అప్పారావు"

ఇలా ప్రారంభమయ్యే పాటలో "సహజమున సౌందర్యముందని చాటిచెపితివి లోకమందున" అని అప్పారావుగారి కవిత్వ సుగుణాన్ని ప్రేమించి, ఆ సహజ మార్గంలోనే గరిమెళ్ళ దేశాన్ని ప్రేమించాడు. మంచిని పెంచాడు. ఆనాటి ఆంధ్ర ప్రబోధాలలో లాగా గతంలోకి పరిగెత్తకుండా వర్తమాన సమాజంలోని బాధలు, గాథలు, కష్టాలూ, కన్నీళ్లూ, నష్టాలు, దుష్టపాలకుల దుష్కృత్యాలు జాతి జనులకు చాటి, ఉజ్జ్వల భవిష్యత్తు కోసం కలలు కన్నారు. ఆనాటి ఇతర కవులలాగ రాజకీయాలకు, రమణీయతకూ దూరం ఉందని ఆయన అనుకోలేదు. "రాజకీయాల నుంచి కవిత్వ విషయాలు ఎంచుకోవాలి కవులు" అన్నది గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణ గారి విశ్వాసం. 1927లో వెలిబుచ్చిన ఈ అభిప్రాయానికి ఆయన జీవితాంతం కట్టుబడి ఉన్నా...

దేశభక్తితో పాటు గురజాడ అప్పారావుగారు ప్రచారం చేసినది ప్రకృతి అనే పుస్తకాన్ని చదవడం. ప్రకృతి సౌందర్యం వల్ల చేతనా చేతన వస్తు సముదాయములో మానవునిలో మనోహరమైన కాల్పనికత గోచరిస్తుందని చెప్పారు. వర్డ్సు వర్తు వల్ల గురజాడ ప్రభావితులయ్యారు. రాజకీయ గీతాలనూ, రామణీయకరమైన ప్రకృతి గీతాలనూ వర్డ్సు వర్తు ఆలపించాడు. చంద్రుణ్ణీ నక్షత్రాలనూ చూసే దుర్భిణితోనే వర్డ్సు వర్తు గడ్డిపూలను కూడా చూడ్డం ఆనాటి ఆంగ్ల విమర్శకులు హర్షించలేదు. అయితే వాటిని చూస్తూ ఆ విమర్శను లక్ష్యపెట్ట లేదు. గురజాడ ప్రభావం వల్ల వర్డ్స్ వర్తు దారిలో పడ్డ విలక్షణమైన తెలుగుకవి కవికొండల వెంకటరావుగారు. నిజంగా దుర్భిణీల్లాంటి తమ కవిత్వ నేత్రాలలో పడ్డ పువ్వులను చూసి ఇలా పాడుతాడు.

దాక్కొని వుంటాయి.

దారంట–గడ్డి–నిరుక్కొని వుంటాయి
తలపగ రాని పూలు
పిలువగబోని పూలు
నిలుపగలేని పూలు
దాక్కొని వుంటాయి
దారంట–గడ్డి–నిరుక్కొని వుంటాయి
గ్రుక్కెడు వావనీళ్ళకు
పక్కన నవుతాయి
ఉక్కగగా సంతుంటే
త్రొక్కట పడతాయి
దాక్కొని వుంటాయి
దారంట–గడ్డి–నిరుక్కొని వుంటాయి
లెక్కకురా, వోలక్ష!
చిక్కవు మాలనుగ్రుచ్చ,
ఇక్కడ నక్కడ బిచ్చ
జక్కన బూస్తాయి
దాక్కొని వుంటాయి
దారంట–గడ్డి–నిరుక్కొని పూస్తాయి

శ్రద్ధ తీసుకొన్నట్టు పైకి కనబడక పోయినా కవి కొండల వెంకటరావుగారి రచనలలో మంచి శిల్పం దాక్కొని ఉంటుంది. ఇరుక్కొని ఉంటుంది. ఎటొచ్చీ ఆయన–

"నామంచి పాట నాలోనేనే పాడుకొంటా
నే పైకి పాడ
నేపైకి పాడేపాట యల్లా రెండోరకమే"

అని స్పష్టం చేస్తారు. ఆయన తనలోనే పాడుకొనే పాటలు వినదలచుకొంటే మనలోపల వినబడతాయి. కవికొండలలో కొంత నండూరి సుబ్బారావు, కొంత బసవరాజు అప్పారావు, కొంత గరిమెళ్ళ సత్యనారాయణ మనకు సాక్షాత్కరిస్తారు. దేశభక్తి గీతం పాడుతున్నా మంచి కవిత్వపు విలువలు చూపగలరు. జలియన్ వాలాబాగ్ ఉదంతం తర్వాత రాసిన ఈ పాట చూడండి.

ఉయ్యాలా!దంబాలా! భారత నవజీవన బాలా.
పూరిత సత్యగ్రహశీలా! పరిభవ దుఃఖిత పాంచాలా!

నీ పురుడు ఏవెలలో..వెన్నెలల క్రొన్నెలలో
నీపుట్టు వెచ్చోట-మిన్నేట-మున్నీట !ఉయ్యాల!

తొలినాటి వేదాలు-పులివోని చనుబాలు
మఱునాటి కావ్యాలు-కమ్మగుజ్జనగూళ్ళు !ఉయ్యాల!

శ్రీరామాయణకథలు-ఊకొన్న వాక్సుధలు
భారతగీతారుతము-చందాయి యమృతము !ఉయ్యాల!

బుద్ధుడు నీసంబుద్ధి-యవజనులొకోనీకుద్దిమొగల్
మరాటుల్ చేబంతుల్-రసపుత్రుల్ చేమంతుల్ !ఉయ్యాల!

పాశ్చాత్యం మోహాంధం-ప్రాచీనం ప్రియబంధం
అధ్యాత్మం కళ్యాణం-స్వాతంత్ర్యం శతమానం !ఉయ్యాల!

నీమెట్టు నీలాలు-నీ చుట్టు నీరాలు
జడదొట్టు తలంబ్రాలు-ఒడిగట్టు మగరాలు!ఉయ్యాల!

ముజ్జగపు దీవెనలు-ముప్పది కోటుల జనులు
జయజయ వాద్యోన్నతులు -జేజేల హారతులు !ఉయ్యాల!

వాడుక భాష రైతును తట్టిలేపుతుందన్న అచంచల విశ్వాసం గురజాడకు ఉంది. సాహిత్యం ద్వారా ఉత్తమ సంస్కారాన్ని సమాజంలో వెలకొల్పడం వారి ఆశయం. దానికోసమే గద్యయుగం ఆవిర్భవిస్తున్న కాలంలో పద్యాన్ని పాటగా మలచారు. గురజాడ వారసులైన గేయకవులు చక్కని సాహిత్యాన్ని సృష్టిస్తున్నా పాతకాలపు అలంకార శాస్త్ర సూత్రాలను పట్టుకొని వేళ్ళాడే ఛాందసులకు ఈ సాహిత్యం రసోత్పత్తి కలిగించిందని నిరసించే తిట్లకు

దిగారు. యెంకి పాటలను తూర్పారపడుతూ చెళ్లపిళ్లవారు 1926లో ఇలా అన్నారు.[4]

"ఈ యెంకి పాటలను చదివి యానందింపఁ దగినవారెవరు? పడవలు లాగుకొనువారు. ఏతముతోడుకొనువారు.నాటు నాటుకొనువారు లోనగువారు. వీరు తఱచు నికృష్టజాతులకుఁ జేరినవారే. వీరు గ్రంథములలో నాయకత్వమును గైకొనఁదగినంత కాదుగదా కొంతయేని నాగరికత కలవారుగాఁ జూపట్టుట యరుదు. అట్టి నాగరికత యెట్టకేలకు లభించు నెడల నిట్టి భాషను మాట్లాడరు. వేయేల? "నీ భార్యపేరెవరనిన-యెంకి" అనియే కాని వెంకి యని కూడాఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు నోరు తిరుగని నాయుఁడు బావ నాయకుడా? ఔచిత్య పోషణమునకుఁ గవిత్వమెల్లఁ దజ్జాతీయ మగునపభ్రంశ వాఙ్మయమా?"

పామరులు నీచాతి నీచపాత్రలని, వారికి శృంగారం లేదని, తాతలనాటి తరతమ భేదాలు శాశ్వతంగా వుంటే బాగుండుననుకొనే వాళ్లు భావించవచ్చునుగాని సామాన్యుల అందుబాటులోనికి సాహిత్యాన్ని తీసుకురావడమే నవ్యసాహితీపరుల ఆశయం. దీనికి ఒకపక్క నుంచి మంచి కృషి జరుగుతూ ఉంటే మధ్యతరగతి నుండి వచ్చినా ప్యూడలు దర్జాలనే భాషలో ప్రదర్శించే సాహితీ పరులలోని సాహిత్య మోతుబరులు మామ్మూలు సేద్యం కాక మేలురకం పళ్ళ కోసం కావ్యాల తోటలలో నూతన ప్రయోగాలు చేసి పాశ్చాత్య కవిత్వ రీతులకూ, ప్రాచ్యగీతులకూ అంటుగట్టసాగారు.

మామిడి విత్తులు నాటితే మొలకెత్తి చెట్టయి అయిదారేళ్ళకు కాయలు కాస్తుంది. ఈ కాయలు విత్తులు యొక్క తల్లి చెట్టు కాయలు మాదిరిగా ఉండవు. అందుకే విత్తువేయకుండా అంటుకట్టే విధానం అవలంబిస్తారు. విత్తుల నుండి ఏవేవో నూతన రకాలు వస్తాయి. నూటికి తొంభై తొమ్మిది నిష్ప్రయోజనాలు-మామిడి పళ్ళ సాముద్రిక లక్షణాలు ఇవి: మంచిరంగు, పలుచని నున్నని తోలు, నారలేకుండుట, చిన్నముట్టె, ఘనంగా బిగువైన కండ, మంచివాసన, మంచిరుచి, ఆలస్యంగా కాయపక్వానికి రావడం అప్పుడే దానికి మంచివెల. అయితే ప్రకృతి సిద్ధంగా సహజమైన విత్తులలోంచి మొలిచే చెట్టులో ఏదైనా కొత్త పండు రావచ్చును. అదృష్ట ముంటే కొత్త జాతి పుట్టవచ్చు. అందుకే తోటలు పెంచేవారు విత్తులు నాటి చెట్టు ఫలించే దాకా

4. కథలు—గాథలు—ప్రథమ భాగం —పుట 826–7

ఆగి ఆ పళ్ళను పసందు చేసి మంచిదని నిర్ణయించాక దానికి కొత్తపేరు పెట్టి, దానికి అంటు కట్టి కొత్త జాతిని నిలుపుతారు. వ్యాప్తిలోనికి తెస్తారు. తక్కిన వాటిని నిర్మూలనం చేస్తారు. ఈ ప్రోసెస్‌ను కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు తమ వ్యాసమంజరిలో విశదం చేశారు.[5]

కట్టమంచివారు ఇంత విపులంగా వివరించిన అంటు మామిడి తోటల పెంపకం సంవిధానం కావ్య నిర్మాణ కృషిలో కూడా వర్తిస్తుంది. నవ్య సాహిత్య యుగంలో కవితతో పాటు ఇతర ప్రక్రియలలో అంటు మామిడిరకరకాలుగా పూత పూయడం విరివిగా సాగుతుంది. కవితలలో రాయప్రోలు, అబ్బూరి, కృష్ణశాస్త్రి, నాయని, విశ్వనాథ మేలు రకం పళ్ళను ఉత్పత్తి చేశారు. కథ, నవల, నాటికలలో చలం కొత్తరకం అంట్లు కట్టారు. చింతా దీక్షితులుగారి ప్రోద్బలం ఇతోధిక ఉత్సాహం ఇస్తే, పంచాగ్నుల ఆదినారాయణ శాస్త్రి (1890-1951) వంటి తోటమాలీలు కంటికి రెప్పలా కాచుతూ ఉంటే నవ్యసాహిత్య వనం ఆరు ఋతువులలోనూ తీరుతీరులుగా కొత్తరకం పళ్ళను జాతికి ఇచ్చింది.

5. వ్యాసమంజరి–పుట 108

అనుబంధం–1

వీరేశలింగం సంపూర్ణ గ్రంథావళి

మొదటి సంపుటం– ప్రహసనాలు

1. అపూర్వ బ్రహ్మచర్య ప్రహసనం
2. విచిత్ర వివాహ ప్రహసనం
3. మహాబధిర ప్రహసనం
4. పునర్మరణ ప్రహసనం
5. బలాత్కార గాన వినోద ప్రహసనం
6. కలహ ప్రియా ప్రహసనం
7. మహామహోపాధ్యాయ ప్రహసనం
8. యోగనిద్రా ప్రహసనం
9. మహావంచక ప్రహసనం
10. అసహాయ శూర ప్రహసనం
11. కలిపురుష శనైశ్చర విలాసం
12. వేశ్యా ప్రియా ప్రహసనం
13. కౌతుక వర్ధని
14. హాస్య సంజీవిని – మొదటి భాగం
15. హాస్య సంజీవిని – రెండవ భాగం
16. హాస్య సంజీవిని – మూడవ భాగం

రెండవ సంపుటం – నాటకాలు

17. బ్రాహ్మ వివాహం
18. వ్యవహార ధర్మ బోధిని
19. తిర్యగ్విద్వన్మహాసభ (మూషకాసుర విజయం)
20. మహారణ్య పురాధిపత్యం
21. ప్రహ్లాద నాటకం
22. సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకం
23. దక్షిణ గోగ్రహణం
24. వివేక దీపిక

మూడవ సంపుటం – భాషాంతరీకృత నాటకాలు

25. చమత్కార రత్నావళి
26. రాగమంజరి
27. కళ్యాణ కల్పవల్లి

28. అభిజ్ఞాన శాకుంతలం
29. రత్నావళి
30. మాళవికాగ్ని మిత్రం
31. ప్రబోధ చంద్రోదయం
32. విసీసు వర్తక చరిత్రం

నాల్గవ సంపుటం – వచన ప్రబంధాలు, పద్య కావ్యాలు

33. సత్య రాజా పూర్వ దేశ యాత్రలు-మొదటి భాగం
34. సత్య రాజా పూర్వ దేశ యాత్రలు-2వ భాగం
35. రాజశేఖర చరిత్ర
36. శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచన నైషధం
37. రసిక జనమనోరంజనం
38. శుద్ధాంధ్ర భారత సంగ్రహం
39. అభాగ్యోపాఖ్యానం
40. పథిక విలాసం
41. జాన్ గిల్పిన్
42. నీతి దీపిక

అయిదవ సంపుటం – స్త్రీలకుపయోగించు కథలు

43. సత్యవతీ చరిత్ర
44. చంద్రమతీ చరిత్ర
45. సత్య సంజీవిని
46. చమత్కార రత్నావళి
47. సతీమణి విజయం
48. సుమిత్ర చరిత్రం
49. రఘుదేవ రాజీయం
50. కురంగేశ్వర వర్తక చరిత్రం
51. కళావతి పరిణయం
52. గయ్యాళిని సాధు చేయుట
53. చిత్రకేతు చరిత్రం
54. దానకేసరి విలాసం
55. వైదర్భీ విలాసం
56. భానుమతీ కళ్యాణం
57. సరసిజన మనోభిరామం
58. ధర్మకవచోపాఖ్యానం
59. కుమారద్వయ విలాసం

60. పద్మినీ ప్రభాకరం
61. మాలతీ మధుకరం
62. స్త్రీ పునర్వివాహ విషయకోపన్యాసం
63. స్త్రీ పునర్వివాహ విషయక ప్రథమ విజ్ఞాపనం
64. స్త్రీ పునర్వివాహ విషయక ద్వితీయ విజ్ఞాపనం
65. స్త్రీ పునర్వివాహ శాస్త్ర సంగ్రహం
66. స్త్రీ పునర్వివాహ భూత వర్తమాన స్థితులు

ఆరవ సంపుటం – స్త్రీలకుపయోగించు పుస్తకాలు

67. శ్రీ విక్టోరియా మహారాజ్ఞి చరిత్రం
68. సతీహిత బోధిని
69. పత్నీహిత సూచని
70. స్త్రీ నీతిదీపిక
71. సత్యాద్రౌపదీ సంవాదం: మాతృపూజ-పితృపూజ
72. నీతి కథామంజరి-ప్రథమ భాగం
73. " ద్వితీయ భాగం
74. దేహారోగ్య ధర్మ బోధిని

ఏడవ సంపుటం – ఉపన్యాసాలు

75. జన్మాంతరము
76. అతిబాల్య వివాహం
77. విగ్రహారాధనం
78. ఈశ్వర దత్త పుస్తకములు
79. ఈశ్వరోపాసనం
80. ప్రార్థన
81. మానుష ధర్మం
82. విద్యాధికుల ధర్మాలు - మనుష్య జీవితముల యొక్క పరమార్థం
83. వైరాగ్యం
84. విద్యాధురీణుల యర్థకృత్యములు
85. వర్ణము
86. హిందూ మతాలు
87. స్వయంకృషి
88. సకాయ కష్టకర్మాలు
89. వేశ్యాకాంతల ఉపన్యాసాలు
90. ఐకమత్యం
91. దానములు

92. స్త్రీ పునర్వివాహ చరిత్రం

ఎనిమిదవ సంపుటం – ఉపన్యాసాలు, జీవ చరిత్రలు

93. దేశీయ మహాసభ-దాని పుద్దేశ్యం
94. శంకరాచార్యులు
95. బసవరాజు గవర్రాజుగారి జీవ చరిత్రలు
96. జీసస్ చరిత్రం
97. స్వదేశ సంస్థాన చరిత్రాదులు
98. విగ్రహతంత్ర విమర్శనం
99. ఉపన్యాసమంజరి
100. వివేక వర్ధని – మొదటి భాగం
101. " 2వ భాగం
102. " 3వ భాగం

తొమ్మిదవ సంపుటం – సాహిత్య గ్రంథాలు

103. సంగ్రహ వ్యాకరణం
104. కావ్య సంగ్రహం
105. అలంకార సంగ్రహం
106. నీతి చంద్రిక – విగ్రహం
107. నీతి చంద్రిక – సంధి
108. తర్క సంగ్రహం
109. సత్యవాదిని
110. ఉత్తమ స్త్రీ చరిత్రములు

పదవ సంపుటం – పూర్వాంధ్రకవులు

111. ఆధునికాంధ్రకవులు

పదకొండవ సంపుటం

112. స్వీయ చరిత్ర – 1

పన్నెండవ సంపుటం

113. స్వీయ చరిత్ర – 2

అనుబంధం-2

వీరేశలింగంగారు పరిష్కరించి ప్రకటించిన గ్రంథావళి

1. కవిరాజ మనోరంజనం అను పురూరవచ్చరిత్రము -కనపర్తి యబ్బయామాత్యుడు
2. మొల్ల రామాయణము - మొల్ల
3. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము -పింగళి సూరన
4. పాంచాలీ పరిణయము -కాకుమాని మూర్తికవి
5. రామాభ్యుదయము -అయ్యలరాజు రామభద్రకవి
6. విజ్ఞానేశ్వరము -కేతన
7. ఉత్తర హరి వంశము -నాచన సోమన
8. చిత్ర భారతము -చరిగొండ ధర్మన
9. పంచతంత్రము -నారాయణ కవి
10. రాజశేఖర చరిత్రము -మాదయగారి మల్లన
11. ఆంధ్రభాషా భూషణము -కేతన
12. కవి సంశయ విచ్ఛేదాది గ్రంథములు -అడిదము సూరకవి
13. హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము -శంకరకవి
14. ఆంధ్ర భాషార్ణవము -కోట వేంకటాచార్యుడు
15. జైమిని భారతము -పిల్లల మర్రి పినవీరభద్రుడు
16. చమత్కార మంజరి -సింహాద్రి వేంకటాచార్యుడు
17. ప్రబోధచంద్రోదయ పద్య కావ్యము -నందిమల్లయ్య, ఘంటసింగయ్య
18. దశకుమార చరిత్రము -కేతన
19. సుదక్షిణా పరిణయము -తెనాలి యన్నయార్యుడు
20. భోజరాజీయము -అనంతామాత్యుడు
21. వరాహపురాణము -నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్య

సంప్రదించిన గ్రంథాలూ వ్యాసాలు

అప్పలస్వామి, పురిపండా (పరిష్కర్త), సారస్వత వ్యాసములు 4వ సంపుటం, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్, 1980(ద్వి.ము.)

అప్పారావు, గురజాడ వెంకట -గురజాడ రచనలు - 1వ సంపుటం-'వ్యాస చంద్రిక' (సంకలనం: అవసరాల సూర్యారావు), విశాలాంధ్ర ప్రచురణాలయం, విజయవాడ,1953)

" గురజాడ రచనలు - 2వ సంపుటం- 'కొండు భట్టీయం- బిల్హణీయం' (సంకలనం- అవసరాల సూర్యారావు), విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1954)

" గురజాడ రచనలు -3వ సంపుటం-'మహాకవి డైరీలు' (సంకలనం: అవసరాల సూర్యారావు), విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1961

" గురజాడ రచనలు-4వ సంపుటం - 'మాటామంతీ-అవీ ఇవీ' (సంకలనం: అవసరాల సూర్యారావు) విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1958

" గురజాడ రచనలు 'అసమ్మతి పత్రం' (సంపాదకుడు: సెట్టిఈశ్వరరావు, అనువాదం: బి.రామచంద్రరావు),

విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్, హైదరాబాద్, 1987.

" గురజాడ రచనలు -5వ సంపుటం 'లేఖలు' (సంకలనం: అవసరాల సూర్యారావు), విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1958

" గురజాడ రచనలు -6వ సంపుటం 'ముత్యాల సరాలు' (సంకలనం: అవసరాల సూర్యారావు), విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1958

" గురజాడ రచనలు - కన్యాశుల్కం' (రెండు కూర్పులు- సంపా: సెట్టి ఈశ్వరరావు), విశాలాంధ్ర, హైదరాబాద్, 1986

" గురజాడ రచనలు 'బిల్హణీయం-కొండుభట్టీయం' (సంపా: సెట్టి ఈశ్వరరావు), విశాలాంధ్ర, హైదరాబాద్, 1988

" మొట్టమొదటి కన్యాశుల్కం (సంకలనం: బంగోరె) నెల్లూరు, 1969

ఆనందమూర్తి, వేటూరి -ప్రభాకరస్మారిక- 1వ సంపుటం, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి మెమోరియల్ ట్రస్ట్, హైదరాబాద్, 1989

ఆరుద్ర -గురజాడ గురుపీఠం, నవోదయ పబ్లిషర్స్,

విజయవాడ, గుంటూరు, 1985

" వ్యాస పీఠం -న్యూ స్టూడెంట్స్ బుక్ సెంటర్, జయవాడ, 1985

" సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం (సంపుటి:10 నాయకరాజుల యుగం-1), ఎం.శేషాచలం అండ్ కంపెనీ, మద్రాస్, 1966

" సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం -మొదటి సంపుటం, ప్రజాశక్తి బుక్ హౌస్, విజయవాడ, 1989

" సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం -3వ సంపుటం, ప్రజాశక్తి బుక్ హౌస్, విజయవాడ, 1990

" సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం -6వ సంపుటం, ప్రజాశక్తి బుక్ హౌస్, విజయవాడ, 1990

కమలా ఆచార్యులు, పి -"పిఠాపుర సంస్థానము - కవి పండిత పోషణ", స్వీయ ప్రచురణ, కాకినాడ, రుధిరోద్గారి (1983)

కామేశ్వరరావు, టేకుమళ్ళ -నావా ఙ్మయమిత్రులు- స్వీయ ప్రచురణము, చిత్తూరు, 1966

కాళేశ్వరరావు, అయ్యదేవం -"నా జీవిత కథ- నవ్యాంధ్రము", ఆదర్శ గ్రంథమండలి, విజయవాడ, 1959

జగన్నాథశర్మ, దువ్వూరి (సంపాదితం) -'తెలుగు పారాశరీయ సార, విజయనగర వట శ్రీ ప్రచురణ, రామచంద్రపురం, 1955

తిరుపతి వెంకటకవులు -నానారాజ సందర్శనము- శ్రీ వెంకటేశ్వర పబ్లికేషన్స్, రాజమండ్రి, 1954

ద్రోణప్ప, తూమాటి -'ఆంధ్ర సంస్థానములు - సాహిత్య పోషణము', ఆంధ్ర విశ్వ కళాపరిషత్తు, వాల్తేరు, 1969

ధర్మారావు, తాపీ -'రాలూ-రప్పలూ', విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1983(ద్వి.ము.)

నరసింహశాస్త్రి, నోరి -సారస్వత వ్యాసములు-5వ సంపుటం, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్, 1979

నరసింహశాస్త్రి, మొక్కపాటి -బారిష్టర్ పార్వతీశం-(సమగ్ర సంపుటి), న్యూ స్టూడెంట్స్ బుక్ సెంటర్, విజయవాడ, 1981

నాగభూషణశర్మ, మొదలి -తెలుగు నవలా వికాసం- స్వీయ ప్రచురణ, హైదరాబాద్, 1971

నారాయణరెడ్డి, సి -'ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము- సంప్రదాయములు: ప్రయోగములు, స్వీయ ప్రచురణలు, హైదరాబాద్, 1967

నృసింహశాస్త్రి, మతుకుమల్లి -చెన్నపురీ విలాసము-వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్, చెన్నపురి, 1941

పార్వతీశ్వరశాస్త్రి, మండపాక	(పీఠిక)-సారంగపాణి పదములు-సరస్వతీ పవర్‌ప్రెస్, రాజమహేంద్రవరం, 1963
ప్రకాశం,టంగుటూరి	-నా జీవితయాత్ర-ఎం. శేషాచలం అండ్ కో, మచిలీపట్నం, 1972
ప్రభాకరశాస్త్రి, వేటూరి	-'కామధేనువు కథ-భాషా ప్రసక్తి', వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి మెమోరియల్ ట్రస్ట్, హైదరాబాద్, 1984
ప్రసాద్, ఏటుకూరి	-'తాపీ ధర్మారావు జీవితం-రచనలు', విశాలాంధ్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్, హైదరాబాద్, 1989
బ్రహ్మానంద, హెచ్.ఎస్.	-గిడుగు వెంకటరామమూర్తి, సాహిత్య అకాడమీ, న్యూఢిల్లీ, 1990
భుజంగరావు, మంత్రిప్రెగడ:	'ఆధునిక కవి జీవితములు అను హైమవతీ పరిణయము' ఏలూరు, 1916
మార్క్స్, ఏంగెల్స్	-ప్రథమ భారత స్వాతంత్ర్య సంగ్రామం (అనువాదం: ఉప్పల లక్ష్మణరావు), ప్రగతి ప్రచురణాలయం, మాస్కో (1959-రష్యన్ మాతృక).
రమణారెడ్డి, కె.వి	-మహోదయం-విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1969
"	కూర్పరి -'శ్రీశ్రీ సాహిత్యం-2(వచన విభాగం) శ్రీశ్రీ షష్ఠిపూర్తి సన్మాన సంఘం, 1970
రమాపతిరావు, అక్కిరాజు	(సంకలనం)-"కందుకూరి వీరేశలింగం డైరీలు, లేఖలు"

	విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1970
"	-'వీరేశలింగం పంతులు సమగ్ర పరిశీలన'- 1972
"	'వ్యావహారిక భాషావికాసం - చరిత్ర' ఎం. శేషాచలం అండ్ కో., మద్రాసు, 1971
రామచంద్రరావు, సి.వి.	-మరీచీ పరిణయము-మానస గ్రంథమాల, నెల్లూరు, 1973
రామలింగారెడ్డి, కట్టమంచి	-వ్యాసమంజరి - ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్ గ్రంథమాల, వాల్తేరు, 1947
రామానుజరావు, దేవులపల్లి	-తెలంగాణాలో జాతీయోద్యమాలు-దేశిబుక్ డిస్ట్రిబ్యూటర్స్, విజయవాడ, 1964
రామారావు, చేకూరి	(నిర్వహణ) -మరోసారి గిడుగు రామమూర్తి-హైదరాబాద్ బుక్‌ట్రస్ట్, హైదరాబాద్, 1986
లక్ష్మీకాంతం, పింగళి	-నా రేడియో ప్రసంగాలు- ఎం.ఎస్.ఆర్. మూర్తి అండ్‌కో., విశాఖపట్నం, 1963
లక్ష్మీకాంతమ్మ, ఊటుకూరి	-ఆంధ్రకవయిత్రులు- ఆంధ్ర యువతీ సంస్కృత కళాశాల, రాజమహేంద్రవరం, 1953
లక్ష్మీనరసింహం, చిలకమర్తి	-స్వీయ చరిత్రము-ఆంధ్ర రాష్ట్ర అభ్యుదయ రచయితల సంఘం, ప్రజాశక్తి కార్యాలయం, బెజవాడ, 1944
లక్ష్మీనరసింహారావు, పానుగంటి	-సాక్షి-1,4,6 సంపుటాలు, వావిళ్ళ రామస్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్, మద్రాసు,1964

లక్ష్మీపతి, ఆచంట — -స్వీయ చరిత్ర-ఆపడి ఆరోగ్య సమితి, మదరాసు,1973
వీరభద్రరావు, కొత్తపల్లి — -తెలుగు సాహిత్యంపై ఇంగ్లీషు ప్రభావము- స్వీయప్రచురణ, న్యూఢిల్లీ- సికిందరాబాదు,1956
వీరభద్రరావు, చిలుకూరి — -ఆంధ్రుల చరిత్రము - 3వ భాగం ఇతిహాస తరంగిణీ గ్రంథమాల, రాజమహేంద్రపురము, 1916
వీరభద్రశాస్త్రి, ముదిగొండ — -'సోమగంటి వారి సాహిత్య సృష్టి'- శత జయంత్యుత్సవ సంఘం, హైదరాబాద్, 1968
వీరయ, వరాల — -'కన్యాశుల్కం తొలి మలి కూర్పుల తులనాత్మక పరిశీలన'-మునందా పబ్లికేషన్స్, తిరుపతి,1985
వీరేశలింగం, కందుకూరి — -సంపూర్ణ గ్రంథావళి 1వ సంపుటం (1950-3వ కూర్పు), 6,8 సంపుటాలు (1951) హితకారిణీ సమాజం, రాజమహేంద్రవరం
వీరేశలింగం స్వీయ చరిత్ర — 1,2 భాగాలు, హితకారిణీ సమాజం, రాజమండ్రి, 1954(తృ.ము)
వెంకట నారాయణరావు, కల్లూరు — -'శ్రీ వీరేశలింగం యుగము' - అనంతపురం, 1965
వెంకటప్పయ్య, కొండా — -స్వీయ చరిత్ర- 1వ భాగం, ఆంధ్ర రాష్ట్ర హిందీ ప్రచార సంఘం, విజయవాడ, 1952
వెంకట రమణయ్య, బులుసు — -'గజపతి రాజుల తెలుగు సాహిత్య పోషణము' బాల

	సరస్వతీ బుక్ డిపో, మద్రాసు, 1964
వెంకట రమణ శాస్త్రి, దువ్వూరి	–స్వీయ చరిత్ర– రచయితల సహకార సంఘం, గుంటూరు, 1976
వెంకట రామమూర్తి, గిడుగు	–తెలుగుసవర నిఘంటువు', **(Published under Authority of the Director of Public Instructions)**, మద్రాసు, 1914
వెంకట రామమూర్తి, గిడుగు	'వ్యాసావళి', విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1958 (ద్వి.ము)
వెంకట రామమూర్తి, గిడుగు	'శ్రీ సూర్యరాయాంధ్ర, నిఘంటువు విమర్శనము', విశాలాంధ్ర, విజయవాడ, 1980
వెంకటరాయశాస్త్రి, వేదము	–గ్రామ్యాదేశనిరసనము– వేదము వెంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్, మదరాసు, 1940
వెంకటరాయశాస్త్రి, వేదము (శాస్త్రి మనుమడు)	–వేదము వెంకటరాయ శాస్త్రుల వారి జీవిత చరిత్ర సంగ్రహము, ' వేదము వెంకటరాయ శాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్, మదరాసు,1949 (ద్వి.ము)
వెంకటరావు, నిడుదవోలు	–ఆంధ్ర వచన వాఙ్మయము – స్వీయ ప్రచురణ, హైదరాబాద్ 1977
	విజయనగర సంస్థానం –ఆంధ్ర వాఙ్మయ పోషణ' – స్వీయ ప్రచురణ, హైదరాబాద్, 1965

వెంకట లక్ష్మణరావు, కొమర్రాజు	'లక్ష్మణరాయ వ్యాసావళి'- ప్రథమ సంపుటం-ఆదర్శ గ్రంథమండలి, విజయవాడ, 1965
వెంకటశాస్త్రి, చెళ్ళపిళ్ళ	-కథలు-గాథలు' 1వ భాగం (1958-2వ కూర్పు); 3వ భాగం (1960)- చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి అండ్ సన్స్, కడియం
వెంకట సీతాపతి, గిడుగు	-స్వీయచరిత్ర వెంకటేశ్వరరావు,తటవర్తి - 'మునగాల పరగణా, ప్రజా ఉద్యమ చరిత్ర' మునగాల, 1981
శాస్త్రి, ద్వానా	-మారేపల్లి రామచంద్ర శాస్త్రి కవితా సమీక్ష' - స్వీయ ప్రచురణ, అమలాపురం, 1987
శ్రీరామ అప్పారావు, పోణంకి	-తెలుగు నాటక వికాసము- నాట్యమాలా ప్రచురణము, హైదరాబాద్, 1967
శ్రీశ్రీ	-'గురజాడ ముత్యాలసరాలు' మనసాహితి, హైదరాబాద్, 1959
సత్యనారాయణశాస్త్రి, మధునాపంతుల	-'ఆంధ్ర రచయితలు' అద్దేపల్లి అండ్‌కో., రాజమహేంద్రవరం, 1950
సుబ్బయ్య దీక్షితులు	-సంగీత సంప్రదాయ ప్రదర్శిని -1వ సంపుటం, ఆం.ప్ర.సంగీత నాటక అకాడమీ ప్రచురణ, హైద్రాబాద్, 1973 (ద్వి.ము)
సుబ్రహ్మణ్యం,జి.వి.	(సంకలనకర్త)-సారస్వత వ్యాసములు -3వ సంపుటం,

	ఆం. ప్ర.సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్, 1980 (ద్వి.ము)
సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి, శ్రీ పాద	-'అనుభవాలూ- జ్ఞాపకాలూను', 1వ సంపుటం, కళాభివర్ధనీ పరిషత్తు, రాజమహేంద్రవరం, 1955
హనుమచ్ఛాస్త్రి, జానుమద్ది	-మాసీమ కవులు - మాసీమ పబ్లికేషన్స్ కడప, 1973
అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి సంచికలు	
	1. అక్టోబరు 1894 2. డిసెంబరు 1894 3. ఏప్రిల్ 1899
ఆంధ్ర జ్యోతి (దినపత్రిక)	-13 మే 1979
ఆంధ్ర విజ్ఞానము	-1
ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్ సంచిక	-సంపుటి 10,5/6 సంచికలు
ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక	-1933 వార్షిక సంచిక సంపుటి- 22, సంచిక -1
తెలుగు వైతాళికులు	-సంపుటం-1, ఆం.ప్ర.సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్, 1976
తెలుగు వైతాళికులు	-సంపుటి-2, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్, 1977
తెలుగు వైతాళికులు	-సంపుటి-3, ఆం.ప్ర.సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్, 1979
పరిశోధన	-1954 ఆగస్టు-సెప్టెంబరు (సంచిక-3)
ప్రతిభ	-1940 (సంపుటి-4)
భారతి	-సంపుటి-28, సంచిక-4

మణిమంజరి (సంపా. వేటూరి ఆనంద మూర్తి)- పరిశోధక పత్రిక, శ్రీ ప్రభాకర పరిశోధకమండలి, హైదరాబాద్, సంపుటి-2, సంచిక-1,ఫిబ్రవరి 1982

మహాకవి దాసు శ్రీరాములు జయంతి సంచిక, మహాకవి దాసు శ్రీరాములుస్మారక సమితి, హైదరాబాద్, 1975

మాండలిక వృత్తిపదకోశం-1వ సంపుటం-(వ్యవసాయం)- ఆం.ప్ర.సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్,1962

విజ్ఞాన సర్వస్వము-3వ సంపుటము (తెలుగు సంస్కృతి), తెలుగు భాషా సమితి, మద్రాసు, 1959

శ్రీ వావిళ్ళ వెంకటేశ్వరశాస్త్రి గారి షష్టి పూర్త్యుత్సవ సన్మాన సంపుటము-వావిళ్ళ, మద్రాసు, 1952

సాహిత్యోపన్యాసములు-(1-9 సంపుటాలు)- ఆం.ప్ర.సాహిత్య అకాడమీ హైదరాబాద్, 1970

Antonova, K.etal -A History of India- Book-2, Progress Publishers Moscow, 1979

Bernard S.Cohn -'An Anthropologist among the Historians and other Essays' Delhi OxFord University Press, New York, 1987

Brown, C.P. -'Literary Autobiography'- (Ed, by G.N. Reddy and Bangorey),Sri Venkateswara University, Tirupati, 1978

Epigraphica Indica-Vols. IV&V

George Thomson -'Marxism and Poetry', People's Publishing House, New Delhi, 1962

Krishna, G -'Komarraju Venkata LakshmanaRao' International Telugu Institute, Hyderabad, 1984

Lenin -Collected Works-Vol.16

" On the Intelligentsia, Progress Publishers, Moscow, 1983

" Selected works-vol- Progress Publishers, Moscow, 1977

Madras Journal of leterature and science, 1889-1894

Manual of Administration of the Madras Presidency (M.A.M.P), Vols. I&II, Madras, 1885

Mastanaiah, B -The Temple of Mukhalingam, 1977

Rama Krisha Rao, Abburi (Editor)- UNILT, Homage to Gurazada, Andhra Viswa Sahiti, Secunderabad, 1963

ఈ సంపుటంలోని కవుల అకారాది క్రమం

పేరు	ప్రకరణం సంఖ్య
అచ్చమాంబ, బండారు	8
అచ్యుతరావు, ఓేకుమళ్ళ	6
అప్పారావు, గురజాడ వెంకట	3,4,5,9,11
అప్పారావు, బసవరాజు	11
ఆదినారాయణశాస్త్రి, పంచాగ్నుల	10
ఏట్సుదొర	9
కామేశ్వరరావు, ఓేకుమళ్ళ	6
కాళేశ్వరరావు, అయ్యదేవర	8
కుమారస్వామి, మామిడన్నం	6
కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి, శ్రీపాద	10
కృష్ణారావు, నాళం	10
చినసీతారామస్వామి శాస్త్రి, వజ్ఝల	6,9
జగన్నాథం, యల్లాపంతుల	6
జానకమ్మ, పోత్తం	10
ధర్మారావు, తాపీ	6
నరసింహశాస్త్రి, మైలవరం	8
నరసింహశాస్త్రి, మొక్కపాటి	10
నారాయణరావు, చిలుకూరి	6
పార్వతీశ్వరశాస్త్రి, మండపాక	6,10
బాపినీడు, మాగంటి	8
బాలసూర్యప్రకాశరావు, కందుకూరు	8
బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి, కాశీభట్ట	10
మల్లయ్యశాస్త్రి, బంకుపల్లి	6
రంగారావు, రావిచెట్టు	8
రామకృష్ణయ్య, పూండ్ల	10
రామచంద్రవెంకట కృష్ణారావు, కొచ్చెర్లకోట	10
రామచంద్రశాస్త్రి, మారేపల్లి	6
రామయ్య, జయంతి	9
రామస్వామి చౌదరి, త్రిపురనేని	10
లక్ష్మీనరసింహం, చిలకమర్తి	10
లక్ష్మీనరసింహం, సెట్టి	6,9
లక్ష్మీ నరసింహారావు, పానుగంటి	9,10

లక్ష్మీపతి, ఆచంట	8
లచ్చారావు, చెలికాని	9
విక్రమదేవవర్మ	6
వీరభద్రరావు, ఆదిరాజు	8
వీరభద్రరావు, చిలుకూరు	8,9
వీరేశలింగం పంతులు, కందుకూరి	2,9,10
వెంకటకృష్ణ శాస్త్రి, దేవులపల్లి	11
వెంకట రంగాచార్యులు, పరవస్తు	10
వెంకట రంగారావు, నాయని	8
వెంకటరత్నం, కొక్కొండ	10
వెంకటరత్నం, తెలికచర్ల	9
వెంకట రామమూర్తి, గిడుగు	3,4,5,9
వెంకట రాయశాస్త్రి, వేదం	9,10
వెంకటరావు, కవికొండల	11
వెంకట లక్ష్మణరావు, కొమర్రాజు	7,9
వెంకటసీతాపతి, గిడుగు	6,9
వెంకటసుబ్బారావు, నండూరి	11
శేషగిరిరావు, బుర్రా	6,9
శ్రీనివాసయ్యంగార్, పి.టి.	9
శ్రీరాములు, దాసు	10
సత్యనారాయణ, గరిమెళ్ళ	11
సుబ్బారాయుడు, వడ్డాది	10
సుబ్బారావు, రాయప్రోలు	8
సుబ్బారావు, వంగూరి	9
సూర్యనారాయణశాస్త్రి, మల్లాది	6
సోమనాథరావు, ఆదిపూడి	8
సోమశేఖరశర్మ, మల్లంపల్లి	8

SAMAGRA ANDHRA SAHITYAM-Volum 11 — By ARUDRA

సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యం

పదకొండవ సంపుటం

జమీందారీ నవ్య సాహిత్య యుగాలు-I

ఆరుద్ర